Samantapāsādikāya Vinayaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtattherena katā

Sāratthadīpanīṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2000

Romanized from Myanmar version published in 1981

© Buddhasāsana Society

Ṭīkā Series 01

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṁ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvaraṇādiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṁ, satiyeva hi tasmiṁ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetaṁ **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ—** (Aṁ-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

"Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.
Paṭipattiyaṁ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhaṁsatī"ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātaṁ Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṁ saṁrakkhiṁsu, taṁkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesaṁ saṅgītikārānamanubalappadānena sahāyattamupāgamuṁ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhassa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṁ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṁ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnaṁ vassasatānamupari pañcattiṁsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahassehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggahaṁ laddhāna.

Sammāsambuddhaparinibbutito pana catunnaṁ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādīpe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokaleṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke "potthakāropanasaṅgītī"ti pākaṭā.

Buddhavasse pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasaṅkhyaṁ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindon**nāmassa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmavāsītipiṭakadharabhadantajāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke "selakkharāropanasaṅgītī"ti vuccati.

Itthaṁ sudaṁ Buddhassa Bhagavato sāsanaṁ iddhañceva hoti phītañca vitthārikaṁ bāhujaññaṁ puthubhūtaṁ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṁ Buddhavacanaṁ lekhaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṁ parivattiyābhataṁ na sakkā dāni vattuṁ "paṭhamadutiyatatiyādisaṅgītimāropitākāreneva sabbaso parisuddhan"ti, aññadatthu panādhunikapotthakesu saṁvijjamānehi kehici pamādalekhādisañjātakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetaṁ, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṁ saṁsandiyamānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmino mahātherā sasatthantarapiṭakattayakovidā dhammavinayaṁ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṁ samacintesuṁ kathesuṁ ca—

"Advayavādino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanaṁ advayaṁ suparisuddhaṁ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṁ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissaṁsayaṁ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṁ yuttisampanno, tadañño pana pamādalekhapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṁ Pāḷiyā atthaṁ paṭisedheyyuṁ, etarahi pana asodhiyamānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyuṁ, taṁkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṁ asamatthā yathādhippetaṁ Pāḷiyā atthaṁ na sammā jāneyyuṁ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvatteyyuṁ.

Vuttaṁ hetaṁ **Aṅguttaranikāye**— (Aṁ 1. 60 piṭṭhe)

'Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvattanti, katame dve, dunnikkhittaṁ ca padabyañjanaṁ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvattantī'ti.

Yaṁnūna mayaṁ te sodhetvā nimmalaṁ parisuddhaṁ Buddhavacanaṁ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṁ pana na sukaraṁ sampādetuṁ aññatra dhammikarājūnamanuggahenā"ti.

Sā panāyaṁ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmaccappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṁ samacintesuṁ sammantayiṁsu ca "na kho panetaṁ amhākaṁ patirūpaṁ, ye mayaṁ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṁ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṁnūna mayaṁ sāsanopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvacanapotthakesu dissamāne saṁsayaṭṭhānīye pamādalekhapāṭhe saṁsodhetukāmānaṁ mahātherānaṁ ajjhāsayaṁ paripūretvā Buddhasāsanaṁ anuggaṇheyyāmā"ti, atha te sabbepi sāsanānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṁ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṁ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṁ mahājanappatinidhibhūtānaṁ matisajīvānaṁ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṁ ekaṁ dhammupadesaṁ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thado*sirīsudhammopādhidhārī ***Sir*** **U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thado*sirīsudhammopādhidhārīyeva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thado*mahāsaresīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo upadesikādhipatipadhānanītivedimahāmantī. Bhaṇḍuppādako pana raṭṭhissarānaṁ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā "yāyeva kho panatthāya samuṭṭhāpitāyaṁ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā"ti Marammaraṭṭhebhipākaṭaguṇasamudayasamudite tattha tattha padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya evamārocesuṁ "ayaṁ bhante amhākaṁ Buddhasāsanamahāsamiti Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṁ dhammupadesena samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṁ katvā sāsanaṁ paggaṇhituṁ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyuṁ, vissatthāva bhante karontu, mayaṁ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṁ byāvaṭā bhavissāmā"ti.

Atha kho te mahātherā "dhammasaṅgītiṁ karissāmā"ti katasanniṭṭhānā evaṁ pativedesuṁ "kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā mayaṁ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā tāniyeva sarīraṁ katvā Pāḷisaṁsodhanapubbaṅgamaṁ dhammasaṅgītiṁ kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena sañjātā pamādalekhapāṭhā ca nirākarīyissanti, visodhitañca suparisuddhaṁ pāvacanamūlaṁ labhitvā taṁ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanaṁ abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṁ labhissanti, sā ca purimikā pañca saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, tañca sabbaṁ bhavissati bahujanahitāya bahujanasukhāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccaṁ tumhākaṁyeva bhāro hotū"ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanapālakānaṁ mahātherānaṁ chandañca ruciñca samādāya ovādañca sirasā sampaṭicchitvā therānaṁ ceva attano ca kattabbakiccānaṁ pariniṭṭhānasamayaṁ sallakkhetvā "ayaṁ chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhaparinibbānato catussatādhikānaṁ dvinnaṁ vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṁ ca sāsanavassasahassānamupaḍḍhavasse vesākhapuṇṇamiyaṁyeva pariniṭṭhāpetabbā"ti saṅgītikālaṁ vavatthapesuṁ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṁ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṁ byāvaṭā honti, "mahantaṁ kho Jinasāsanaṁ mahatiyāyevetaṁ pūjāya pūjanīyan"ti mantvā tehi kārāpitāni mahantamahantāni sāsanamandirāni, tattha saṅgītiṁ kurumānassa bhikkhusaṁghassa sukhasannisajjatthaṁ sannipātaṭṭhānabhūtaṁ mahantaṁ saṅgītimandiraṁ Yangon nāma rājadhāniyaṁ **Sirīmaṅgala**tthale **Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārāpitaṁ tibhūmakaṁ pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṁ, evaṁ mahantampetaṁ ekasaṁvacchareneva pariniṭṭhāpitaṁ iddhiyā maññe nimmitaṁ, tañca bahi ṭhatvā apekkhattaṁ sayaṁjātaselapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṁ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṁ pāsādikaṁ ramaṇīyaṁ atittikarameva hutvā devavimānamiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṁ saṅgītikārabhikkhusahassānaṁ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tatheva kārāpitā.

Mahātherāpi ca "saṅgītikiccaṁ nāma therādheyyaṁ, therānaṁ ovādeneva kattabbaṁ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṁghassa ceva upāsakānañca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṁ dātuṁ bhavitabbamettha ovādadāyakasaṁghasabhāyapī"ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭagarubhāvanīyādiguṇagaṇasamaṅginoti parosataṁ nāyakamahāthere uccinitvā "chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasaṁghanāyakasabhaṁ" nāmekaṁ padhānamahāsaṁghasabhaṁ patiṭṭhāpesuṁ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavacanaratanākarapārage vividhasatthantaragahanāsaṅgacārine therānuthere pañcavīsatimatte samuccinitvā "chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā"ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṁ niyyātesuṁ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṁvidahituṁ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṁ "Aggamahāpaṇḍito" pādhinā ceva "Abhidhajamahāraṭṭhagurū" pādhinā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṁ jātiyā āsītivassikaṁ upasampadāya saṭṭhivassaṁ "Bhadantarevataṁ" nāma mahātheravaraṁ sabhāpatiṁ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṁ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanaṁ suparisuddhattaṁ paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakaṁsu yathā taṁ porāṇakasaṅgītikārā.

Evaṁ saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṁvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṁvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānaṁ sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṁsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṁvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakaṁsu.

Iccevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānaṁ nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāraṁ parisodhitaṁ osānasodheyyapattaṁ paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunaṁ saṁsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakaṁsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānaṁ Aṭṭhakathānaṁ saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadaw**ti abhipākaṭaṁ "Aggamahāpaṇḍito" pādhinā ceva "Abhidhajamahāraṭṭhagurū" pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṁ jātiyā chasattativassikaṁ upasampadāya chappaññāsavassaṁ "Bhadantasūriyābhivaṁsaṁ" nāma mahātheravaraṁ sabhāpatiṁ katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi

saṅgamma paṭhanatthāya samārabhiṁsu yathā taṁ chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṁ Aṭṭhakathānaṁ saṁsodhana-muddāpaṇa-sampaṭhanesu karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṁ sampati bhaṇḍuppādako raṭṭhissarānaṁ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṁkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Iccevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṁ satthāgamaratanālayasāragāhīnaṁ veyyākaraṇakesarīnaṁ accantanimmalañāṇavārinā paridhovitā saṅgamma ca paṭhitā, tā vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādadāyiniyo Piṭakattayassatthaṁ paribyattaṁ pakāsentiyo ciraṁ vilasantiyo lokatthasiddhiṁ sādhayantūti.

Tenetaṁ vuccati—

1. Mūlakaṁ pariyattīva, sāsanassa Mahesino.
   Pariyattippamāṇā hi, ciraṁ saddhammasaṇṭhiti.
2. Tasmā taṁ rakkhituṁ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
   Rājāno upanissāya, akaṁsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamaṁ** dhammasaṅgītiṁ, **Ajātasattu**rājino.
   Anuggahena katvāna, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.
4. **Dutiyaṁ** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
   Kāle tamupanissāya, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.
5. **Tatiyaṁ**pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
   Anuggahena Buddhassa, sāsanaṁ abhipālayuṁ.
6. **Catutthiṁ** pana Laṅkāyaṁ, **Vaṭṭagāmaṇi**rājino.
   Kālamhi potthakāruḷhaṁ, katvāna pālayuṁ tathā.
7. Imasmiṁ Marammaraṭṭhepi, **Mindon**nāma narādhipaṁ.
   Rajjaṁ samanusāsantaṁ, ratanattayamāmakaṁ.

8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākarā.
Pañcamiṁ dhammasaṅgītiṁ, karontā sāsanaṭṭhitiṁ.

9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakaṁ.
Vāyāmena mahantena, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.

10. Itthaṁ purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanaṁ paripālesuṁ, jīvitaṁ viya attano.

11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.

12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakaṁ.
Vuccamānanayenevaṁ, cintesuṁ mantayiṁsu ca.

13. "Katvāna sādhukaṁ gantha-suddhikaṁ sāsanāyukaṁ.
Yaṁnūna dhammasaṅgītiṁ, kareyyāma mayaṁ" iti.

14. Etamatthaṁ suṇitvāna, U Nu nāma mahāsayo.
Marammavisaye agga-mahāmaccadhurandharo.

15. "Sāsanāyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyañca therānaṁ, sampūrentā manorathaṁ.

16. Yathā rakkhiṁsu porāṇā, surājāno tathā mayaṁ.
Saṁrakkheyyāma Sambuddha-sāsanaṁ" iti cintiya.

17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, Buddhasāsanasaṅgamaṁ.

18. Mahātherānamādāya, chandaṁ idha nivāsinaṁ.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinaṁ.

19. Kāretvā dhammasaṅgītiṁ, sodhetvā Satthusāsanaṁ.
Saddhammānuggahatthāya, karaṁ daḷhaparakkamaṁ.

20. Sirīmaṅgalavikhyāte, thalasmiṁ pavare subhe.
Cetiyassāvidūramhi, Kaba Aye itisaññino.

21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiraṁ.
Āvāsādiñca bhikkhūnaṁ, kāresi muddaṇālayaṁ.

22. Ganthasaṁsodhanaṁ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṁsu, satimantā punappunaṁ.

23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānaṁ, nimmalattaṁ supāpitaṁ.

24. Katvā suvisadaṁ Buddha-bhāsitaṁ Piṭakattayaṁ.
Yathā muddāpitaṁ āsi, sāsanatthaṁ Mahesino.

25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṁsodhetvā punappunaṁ.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Sāratthadīpanīṭīkā

Paṭhamabhāga

Mātikā			Piṭṭhaṅka
Ganthārambhakathā	...	...	1

Bāhiranidānakathā

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā	...	...	26
Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā	...	...	111
Tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanā	...	...	116
Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā	...	...	149
Vinayānisaṁsakathāvaṇṇanā	...	...	189

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

Paṭhamajjhānakathā	...	...	354
Dutiyajjhānakathā	...	...	364
Tatiyajjhānakathā	...	...	369
Catutthajjhānakathā	...	...	376
Pubbenivāsakathā	...	...	380
Dibbacakkhuñāṇakathā	...	...	395
Āsavakkhayañāṇakathā	...	...	407
Desanānumodanakathā	...	...	411
Pasannākārakathā	...	...	413
Saraṇagamanakathā	...	...	415
Saraṇagamanaphalakathā	...	...	419
Saraṇagamanasaṁkilesabhedakathā	...	...	421

Mātikā			Piṭṭhaṅka
Upāsakattapaṭivedanākathā	...	...	422
Dubbhikkhakathā	...	...	426
Mahāmoggallānassa sīhanādakathā	...	...	435
Vinayapaññattiyācanakathā	...	...	438
Buddhāciṇṇakathā	...	...	452

Sāratthadīpanīṭīkāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Vinayapiṭaka

Sāratthadīpanīṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṁ **buddhaṁ, dhammañca** vimalaṁ varaṁ.
Vande **ariyasaṁghañca,** dakkhiṇeyyaṁ niraṅgaṇaṁ.

Uḷārapuññatejena, katvā sattuvimaddanaṁ.
Pattarajjābhisekena, sāsanujjotanatthinā.

Nissāya sīhaḷindena, yaṁ **parakkamabāhunā.**
Katvā nikāyasāmaggiṁ, sāsanaṁ suvisodhitaṁ.

Kassapaṁ taṁ mahātheraṁ, saṁghassa pariṇāyakaṁ.
Dīpasmiṁ tambapaṇṇimhi, sāsanodayakārakaṁ.

Paṭipattiparādhīnaṁ, sadāraññanivāsinaṁ.
Pākaṭaṁ gagane canda-maṇḍalaṁ viya sāsane.

Saṁghassa pitaraṁ vande, vinaye suvisāradaṁ.
Yaṁ nissāya vasanto'haṁ, vuddhippatto'smi sāsane.

Anutheraṁ mahāpuññaṁ[1], **sumedhaṁ** sutivissutaṁ[2].
Avikhaṇḍitasīlādi-parisuddhaguṇodayaṁ.

Bahussutaṁ satimantaṁ, dantaṁ santaṁ samāhitaṁ.
Namāmi sirasā dhīraṁ, garuṁ me gaṇavācakaṁ.

---

1. Mahāpaññaṁ (Syā) 2. Sūtivissutaṁ (Sī, Syā)

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaññusu.
Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṁ suppatiṭṭhitaṁ.

Vinayaṭṭhakathāyā'haṁ, **līnasāratthadīpaniṁ.**
Karissāmi suviññeyyaṁ, paripuṇṇamanākulaṁ.

Porāṇehi kataṁ yaṁ tu, līnatthassa pakāsanaṁ.
Na taṁ sabbattha bhikkhūnaṁ, atthaṁ sādheti sabbaso.

Duviññeyyasabhāvāya, sīhaḷāya niruttiyā.
Gaṇṭhipadesvanekesu, likhitaṁ kiñci katthaci.

Māgadhikāya bhāsāya, ārabhitvāpi kenaci.
Bhāsantarehi sammissaṁ, likhitaṁ kiñcideva ca.

Asāraganthabhāropi, tattheva bahu dissati.
Ākulañca kataṁ yattha, suviññeyyampi atthato.

Tato aparipuṇṇena, tādisenettha sabbaso.
Kathamatthaṁ vijānanti, nānādesanivāsino.

Bhāsantaraṁ tato hitvā, sāramādāya sabbaso.
Anākulaṁ karissāmi, paripuṇṇavinicchayanti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Vinayasaṁvaṇṇanārambhe ratanattayaṁ namassitukāmo tassa visiṭṭhaguṇayogasandassanatthaṁ **"yo kappakoṭīhipī"**ti-ādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetamatthaṁ sādheti. Ettha ca saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṁ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā. Tathā hi vaṇṇayanti—

> "Saṁvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṁvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṁ, taṁ pana dhammasaṁvaṇṇanāsu viññūnaṁ bahumānuppādanatthaṁ, taṁ sammadeva tesaṁ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṁ. Atha vā

maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatiṁ paresaṁ diṭṭhānugati-āpajjanato ca saṁvaṇṇanāyaṁ ratanattayapaṇāmakiriyā"ti.

Mayaṁ pana idhādhippetameva payojanaṁ dassayissāma. Tasmā saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṁ yathāpaṭiññātasaṁvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṁ. Idameva hi payojanaṁ ācariyena idhādhippetaṁ. Tathā hi vakkhati—

"Iccevamaccantanamassaneyyaṁ,
Namassamāno ratanattayaṁ yaṁ.
Puññābhisandaṁ vipulaṁ alatthaṁ,
Tassānubhāvena hatantarāyo"ti.

Ratanattayapaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasaṁvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṁ ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato[1], tāya paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato[2]. Vuttañhetaṁ—

"Yasmiṁ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, ujugatamevassa tasmiṁ samaye cittaṁ hotī"ti-ādi[3].

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā paññāpāṭavaṁ. Vuttañhi tassa samādhihetuttaṁ—

"Evaṁ ujugatacitto kho mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedaṁ, labhati dhammūpasaṁhitaṁ pāmojjaṁ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṁ vediyati, sukhino cittaṁ samādhiyatī"ti[3].

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva "samāhito yathābhūtaṁ pajānātī"ti[4]. Tato evaṁ[5] paṭubhūtāya paññāya

---

1. Paññāpāṭavato (Sī, Syā) 2. Rāgādimalavigamanato (Sī, Syā) 3. Aṁ 3. 531 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 302; Khu 11. 38 piṭṭhesu. 5. Tato eva (Ka)

paṭiññāmahattakataṁ[1] khedamabhibhuyya anantarāyena saṁvaṇṇanaṁ samāpayissati. Tena vuttaṁ "anantarāyena parisamāpanatthan"ti.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṁ veditabbaṁ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetaṁ—

"Abhivādanasīlissa, niccaṁ vuḍḍhāpacāyino.
Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṁ balan"ti[2].

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuḍḍhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānamiti vuttaṁ "anantarāyena parisamāpanatthan"ti.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā. Aparihānāvahañhi tīsupi ratanesu gāravaṁ. Vuttañhetaṁ—

"Sattime bhikkhave aparihāniyā dhammā. Katame satta? Satthugāravatā dhammagāravatā saṁghagāravatā sikkhāgāravatā samādhigāravatā kalyāṇamittatā sovacassatā"ti[3].

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṁ.

Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassa puññātisayattaṁ—

"Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake.
Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye.
Na sakkā puññaṁ saṅkhātuṁ, imettamapi kenacī"ti[4].

Puññātisayo ca yathādhippetaparisamāpanupāyo. Yathāha—

"Esa devamanussānaṁ, sabbakāmadado nidhi.
Yaṁ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī"ti[5].

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaniṭṭhānaṁ. Ratanattayapūjā hi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhavo puññātisayoti

1. Mahattagataṁ (Syā) 2. Khu 1. 29 piṭṭhe. 3. Aṁ 2. 420 piṭṭhe.
4. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu. 5. Khu 1. 10 piṭṭhe.

bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṁkilesaviddhaṁsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttaṁ “saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṁ yathāpaṭiññātasaṁvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabban”ti.

Evaṁ pana sappayojanaṁ ratanattayavandanaṁ kattu kāmo paṭhamaṁ tāva bhagavato vandanaṁ kātuṁ tammūlakattā sesaratanānaṁ **“yo kappa -pa- mahākāruṇikassa tassā”**ti āha. Ettha pana yassā desanāya saṁvaṇṇanaṁ kattukāmo, sā yasmā karuṇāppadhanā, na suttantadesanā viya karuṇāpaññāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, tasmā karuṇāppadhānameva bhagavato thomanaṁ āraddhaṁ. Esā hi ācariyassa pakati, yadidaṁ ārambhānurūpathomanā. Teneva suttantadesanāya saṁvaṇṇanārambhe “karuṇāsītalahadayaṁ, paññāpajjotavihatamohataman”ti karuṇāpaññāppadhānaṁ, abhidhammadesanāya saṁvaṇṇanārambhe “karuṇā viya sattesu, paññā yassa mahesino”ti paññāppadhānañca thomanaṁ āraddhaṁ. Karuṇāpaññāppadhānā hi suttantadesanā tesaṁ tesaṁ sattānaṁ āsayānusayādhimutticariyādibhedaparicchindanasamatthāya paññāya sattesu ca mahākaruṇāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanāya hi mahākaruṇāsamāpattibahulo veneyyasantānesu tadajjhāsayānulomena gambhīramatthapadaṁ patiṭṭhāpesi. Abhidhammadesanā ca kevalaṁ paññāppadhānā paramatthadhammānaṁ yathāsabhāvapaṭivedhasamatthāya paññāya tattha sātisayappavattito.

Vinayadesanā pana āsayādinirapekkhaṁ kevalaṁ karuṇāya pākatikasattenapi asotabbārahaṁ suṇanto apucchitabbārahaṁ pucchanto avattabbārahañca vadanto bhagavā sikkhāpadaṁ paññapesīti karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṁsapariyantagatahirottappopi bhagavā lokiyasādhujanehipi pariharitabbāni “sikharaṇīsī”ti-ādīni vacanāni yathāparādhañca garahavacanāni vinayapiṭakadesanāya mahākaruṇāsañcoditamānaso mahāparisamajjhe abhāsi, taṁtaṁsikkhāpadapaññattikāraṇāpekkhāya verañjādīsu sārīrikañca khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantara-kathānaṁ viya vinayapaññattiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anaññasādhāraṇatāya atisayakiccavatī, karuṇāya kiccaṁ pana tatopi

adhikanti karuṇāppadhānā vinayadesanā. Karuṇābyāpārādhikatāya hi desanāya karuṇāppadhānatā. Tasmā ārambhānurūpaṁ karuṇāppadhānameva ettha thomanaṁ katanti veditabbaṁ.

Karuṇāggahaṇena ca aparimeyyappabhāvā sabbepi buddhaguṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā taṁmūlakattā sesabuddhaguṇānaṁ. Mahākaruṇāya vā chasu asādhāraṇañāṇesu aññatarattā taṁsahacaritasesāsādhāraṇañāṇānampi gahaṇasabbhāvato sabbepi buddhaguṇā nayato dassitāva honti. Esoyeva hi niravasesato buddhaguṇānaṁ dassanupāyo yadidaṁ nayaggāho. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṁ niravasesato dassetuṁ. Tenevāha—

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṁ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti[1].

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṁ pati-anuyuttena “no hetaṁ bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”ti[2] vuttaṁ. Tasmā “yo kappakoṭīhipī”ti-ādinā karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṁ abhitthavīti daṭṭhabbaṁ. Ayamettha samudāyattho.

Ayaṁ pana avayavattho—**yo**ti aniyamavacanaṁ. Tassa “nātho”ti iminā sambandho. “Kappakoṭīhipī”ti-ādinā pana yāya karuṇāya so “mahākāruṇiko”ti vuccati, tassā vasena kappakoṭigaṇanāyapi appameyyaṁ kālaṁ lokahitatthāya atidukkaraṁ karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṁ dasseti. Karuṇāya baleneva hi so bhagavā hatthagatampi nibbānaṁ pahāya saṁsārapaṅke nimuggaṁ sattanikāyaṁ tato samuddharaṇatthaṁ cintetumpi asakkuṇeyyaṁ nayanajīvitaputtabhariyadānādikaṁ atidukkaramakāsi. **Kappakoṭīhipi appameyyaṁ kālan**ti kappakoṭigaṇanāyapi ‘ettakā kappakoṭiyo”ti pametuṁ asakkuṇeyyaṁ kālaṁ, kappakoṭigaṇanavasenapi paricchinditumasakkuṇeyyattā aparicchinnāni

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289 piṭṭhādīsu. 2. Dī 2. 70 piṭṭhe.

kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyānīti vuttaṁ hoti. Kappakoṭivaseneva hi so kālo appameyyo, asaṅkhyeyyavasena pana paricchinnoyeva. "Kappakoṭīhipī"ti **api**saddo kappakoṭivasenapi tāva pametuṁ na sakkā, pageva vassagaṇanāyāti dasseti. "Appameyyaṁ kālan"ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ "māsamadhīte, divasaṁ caratī"ti-ādīsu viya. **Karonto atidukkarānī**ti pañcamahāpariccāgādīni atidukkarāni karonto. Evamatidukkarāni karonto kiṁ vindīti ce? **Khedaṁ gato,** kāyikaṁ khedamupagato, parissamaṁ pattoti attho, dukkhamanubhavīti vuttaṁ hoti. Dukkhañhi khijjati sahitumasakkuṇeyyanti "khedo"ti vuccati. **Lokahitāyā**ti "anamatagge saṁsāre vaṭṭadukkhena accantapīḷitaṁ sattalokaṁ tamhā dukkhato mocetvā nibbānasukhabhāgiyaṁ karissāmī"ti evaṁ sattalokassa hitakaraṇatthāyāti attho. Assa ca "atidukkarāni karonto"ti iminā sambandho. Lokahitāya khedaṁ gatoti yojanāyapi natthi doso. **Mahāgaṇṭhipade**pi hi "atidukkarāni karonto khedaṁ gato, kimatthanti ce? Lokahitāyā"ti vuttaṁ.

Yaṁ pana evaṁ yojanaṁ asambhāventena **kenaci** vuttaṁ "na hi bhagavā lokahitāya saṁsāradukkhamanubhavati. Na hi kassaci dukkhānubhavanaṁ lokassa upakāraṁ āvahatī"ti, taṁ tassa matimattaṁ. Evaṁ yojanāyapi atidukkarāni karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṁ lokahitakaraṇatthāyāti ayamattho viññāyati, na tu dukkhānubhavaneneva lokahitasiddhīti. Paṭhamaṁ vuttayojanāyapi hi na dukkarakaraṇamattena lokahitasiddhi. Na hi dukkaraṁ karonto kañci sattaṁ maggaphalādīsu patiṭṭhāpeti, atha kho tādisaṁ atidukkaraṁ katvā sabbaññubhāvaṁ sacchikatvā niyyānikadhammadesanāya maggaphalādīsu satte patiṭṭhāpento lokassa hitaṁ sādheti.

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, hitakaraṇassa pana adhippetattā taṁvisayasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni taṁvipāko cāti "loko"ti vuccati. Katthaci pana "sanarāmaralokagarun"ti-ādīsu samūhatthopi lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti.

Yaṁ panettha **kenaci** vuttaṁ "iminā sattalokañca jātilokañca saṅgaṇhāti, tasmā tassa sattalokassa idhalokaparalokahitaṁ, atikkantaparalokānaṁ vā ucchinnalokasamudayānaṁ idha jātiloke okāsaloke vā diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātañca hitaṁ sampiṇḍetvā lokassa, lokānaṁ, loke vā hitanti sarūpekasesaṁ katvā lokahitamiccevāhā"ti, na taṁ sārato paccetabbaṁ diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātahitassapi sattalokavisayattā, sattalokaggahaṇeneva ucchinnamūlānaṁ khīṇāsavānampi saṅgahitattā.

Sabbattha **"kenacī"**ti vutte **"vajirabuddhiṭīkākārenā"**ti gahetabbaṁ. **"Mahāgaṇṭhipade"**ti vā **"majjhimagaṇṭhipade"**ti vā **"cūḷagaṇṭhipade"**ti vā vutte **"sīhaḷagaṇṭhipadesū"**ti gahetabbaṁ. Kevalaṁ **"gaṇṭhipade"**ti vutte **"māgadhabhāsāya likhite gaṇṭhipade"**ti gahetabbaṁ.

Nāthoti lokapaṭisaraṇo, lokasāmī lokanāyakoti vuttaṁ hoti. Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ ekapaṭisaraṇo patiṭṭhā. Atha vā nāthatīti **nātho,** veneyyānaṁ hitasukhaṁ mettāyanavasena āsīsati patthetīti attho. Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpetīti attho, nāthatīti vā yācatīti attho. Bhagavā hi "sādhubhikkhave bhikkhu kālena kālaṁ attasampattiṁ paccavekkheyyā"ti-ādinā[1] sattānaṁ taṁ taṁ hitapaṭipattiṁ yācitvāpi karuṇāya samussāhito te tattha niyojeti. Paramena vā cittissariyena samannāgato sabbasatte īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā "nātho"ti vuccati. Sabbopi cāyamattho saddasatthānusārato veditabbo.

Mahākāruṇikassāti yo karuṇāya kampitahadayattā lokahitatthaṁ atidukkarakiriyāya anekappakāraṁ tādisaṁ saṁsāradukkhamanubhavitvā āgato, tassa mahākāruṇikassāti attho. Tattha

1. Aṁ 3. 9 piṭṭhe.

kiratīti **karuṇā,** paradukkhaṁ vikkhipati apanetīti attho. Dukkhitesu vā kirīyati pasārīyatīti karuṇā. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṁ hiṁsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṁ kampanaṁ hadayakhedaṁ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṁ, taṁ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṁ sukhaṁ rundhati vibādhetīti. Karuṇāya niyuttoti kāruṇiko yathā "dovāriko"ti. Yathā hi dvāraṭṭhānato aññattha vattamānopi dvārapaṭibaddhajīviko puriso dvārānativattavuttitāya dvāre niyuttoti "dovāriko"ti vuccati, evaṁ bhagavā mettādivasena karuṇāvihārato aññattha vattamānopi karuṇānativattavuttitāya karuṇāya niyuttoti "kāruṇiko"ti vuccati. Mahābhinīhārato paṭṭhāya hi yāva mahāparinibbānā lokahitatthameva lokanāthā tiṭṭhanti. Mahanto kāruṇikoti mahākāruṇiko. Satipi bhagavato tadaññaguṇānampi vasena mahantabhāve kāruṇikasaddasannidhānena vuttattā karuṇāvasenettha mahantabhāvo veditabbo yathā "mahāveyyākaraṇo"ti. Evañca katvā "mahākāruṇikassā"ti iminā padena puggalādhiṭṭhānena satthu mahākaruṇā vuttā hoti.

Atha vā karuṇā karuṇāyanaṁ sīlaṁ pakati etassāti **kāruṇiko,** pathavīphassādayo viya kakkhaḷaphusanādisabhāvā karuṇāyanasabhāvo sabhāvabhūtakaruṇoti attho. Sesaṁ purimasadisameva. Atha vā mahāvisayatāya mahānubhāvatāya mahābalatāya ca mahatī karuṇāti **mahākaruṇā.** Bhagavato hi karuṇā niravasesesu sattesu pavattati, pavattamānā ca anaññasādhāraṇā pavattati, diṭṭhadhammikādibhedañca mahantameva sattānaṁ hitasukhaṁ ekantato nipphādeti, mahākaruṇāya niyuttoti **mahākāruṇiko**ti sabbaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Atha vā mahatī pasatthā karuṇā assa atthīti mahākāruṇiko. Pūjāvacano hettha mahantasaddo "mahāpuriso"ti-ādīsu viya. Pasatthā ca bhagavato karuṇā mahākaruṇāsamāpattivasenapi pavattito anaññasādhāraṇattāti

Evaṁ karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṁ thometvā idāni saddhammaṁ thometuṁ **"asambudhan"**ti-ādimāha. Tattha **asambudhan**ti pubbakālakiriyāniddeso, tassa asambujjhanto appaṭivijjhantoti attho, yathāsabhāvaṁ appaṭivijjhanatoti vuttaṁ hoti. Hetu-attho hettha antasaddo "paṭhanto nisīdatī"ti-ādīsu viya. **Yan**ti pubbakālakiriyāya aniyamato kammaniddeso. **Buddhanisevitan**ti tassa visesanaṁ. Tattha buddhasaddassa tāva "bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho"ti-ādinā niddesanayena[1] attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhaṁsitaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha "buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṁ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṁ patto balesu ca vasībhāvan"ti[2]. Tena evaṁ nirupamappabhāvena buddhena nisevitaṁ gocarāsevanābhāvanāsevanāhi yathārahaṁ nisevitaṁ anubhūtanti attho.

Tattha nibbānaṁ gocarāsevanāvaseneva nisevitaṁ, maggo pana attanā bhāvito ca bhāvanāsevanāvasena sevito, parehi uppāditāni pana maggaphalāni cetopariyañāṇādinā yadā parijānāti, attanā uppāditāni vā paccavekkhaṇañāṇena paricchindati, tadā gocarāsevanāvasenapi sevitāni hontiyeva. Ettha ca pariyattidhammassapi pariyāyato dhammaggahaṇena gahaṇe sati sopi desanāsammasanañāṇagocaratāya gocarāsevanāya sevitoti sakkā gahetuṁ. "Abhidhammanayasamuddaṁ adhigacchati, tīṇi piṭakāni sammasī"ti ca aṭṭhakathāyaṁ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāya sammasanapariyāyo labbhatīti yaṁ asambudhaṁ asambujjhanto asacchikarontoti atthasambhavato sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Khu 7. 363 piṭṭhe.
2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

Tampi ca appaṭivijjhanto bhavābhavaṁ gacchati, pariññātadhammavinayo pana tadatthapaṭipattiyā sammāpaṭipanno na cirasseva dukkhassantaṁ karissati. Vuttañhetaṁ—

"Yo imasmiṁ dhammavinaye, appamatto vihassati.
Pahāya jātisaṁsāraṁ, dukkhassantaṁ karissatī"ti[1].

Ettha ca kiñcāpi maggaphalanibbānāni paccekabuddhabuddhasāvakehipi gocarāsevanādinā sevitāni honti, tathāpi ukkaṭṭhaparicchedavasena "buddhanisevitan"ti vuttaṁ. **Kenaci** pana buddhasaddassa sāmaññato buddhānubuddhapaccekabuddhānampi ettheva saṅgaho vutto.

Bhavābhavanti aparakālakiriyāya kammaniddeso, bhavato bhavanti attho. Atha vā **bhavābhavan**ti sugatiduggativasena hīnapaṇītavasena ca khuddakaṁ mahantañca bhavanti attho. Vuddhatthopi hi a-kāro dissati "asekkhā dhammā"ti-ādīsu viya. Tasmā **abhavo**ti mahābhavo vuccati. Atha vā **bhavo**ti vuddhi, **abhavo**ti hāni. **Bhavo**ti vā sassatadiṭṭhi, **abhavo**ti ucchedadiṭṭhi. Vuttappakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo. Taṁ bhavābhavaṁ. **Gacchatī**ti aparakālakiriyāniddeso. **Jīvaloko**ti sattaloko. Jīvaggahaṇena hi saṅkhārabhājanalokaṁ nivatteti tassa bhavābhavagamanāsambhavato. Namo atthūti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Avijjādikilesajālaviddhaṁsinoti dhammavisesanaṁ. Tattha avindiyaṁ vindatīti **avijjā.** Pūretuṁ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṁ nāma, aladdhabbanti attho. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṁ nāma, taṁ vindiyaṁ na vindatīti vā avijjā, khandhānaṁ rāsaṭṭhaṁ, āyatanānaṁ āyatanaṭṭhaṁ, dhātūnaṁ suññataṭṭhaṁ, indriyānaṁ adhipatiyaṭṭhaṁ, saccānaṁ tathaṭṭhaṁ aviditaṁ karotīti vā avijjā, dukkādīnaṁ pīḷanādivasena vuttaṁ catubbidhaṁ atthaṁ aviditaṁ karotītipi avijjā, antavirahite saṁsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti vā avijjā, paramatthato avijjamānesupi itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti vā avijjā. Sā ādi yesaṁ taṇhādīnaṁ te avijjādayo,

1. Dī 2. 101; Saṁ 1. 158 piṭṭhesu.

bheyeva kilissanti etehi sattāti **kilesā,** teyeva ca sattānaṁ bandhanaṭṭhena jālasadisāti **jālaṁ,** taṁ viddhaṁseti sabbaso vināseti sīlenāti avijjādikilesajālaviddhaṁsī. Nanu cettha sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese viddhaṁseti, netareti ce? Vuccate. Maggassapi nibbānamāgamma kilesaviddhaṁsanato nibbānampi kilese viddhaṁseti nāma, maggassa kilesaviddhaṁsanakiccaṁ phalena nipphannanti phalampi "kilesaviddhaṁsī"ti vuccati. Pariyattidhammopi kilesaviddhaṁsanassa paccayattā "kilesaviddhaṁsī"ti vattumarahatīti na koci doso.

Dhammavarassa tassāti pubbe aniyamitassa niyamavacanaṁ. Tattha yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo.**

"Ye keci dhammaṁ saraṇaṁ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṁ.
Pahāya mānusaṁ dehaṁ, devakāyaṁ paripūressantī"ti[1]—

hi vuttaṁ. Saṁsāradukkhe vā apatamāne katvā dhāretīti dhammo maggaphaluppattiyā sattakkhattuparamatādivasena saṁsārassa paricchinnattā. Apāyādinibbattakakilesaviddhaṁsanañcettha dhāraṇaṁ. Evañca katvā ariyamaggo tassa tadatthasiddhihetutāya nibbānañcāti ubhayameva nippariyāyato dhāreti, ariyaphalaṁ pana taṁsamucchinnakilesapaṭippassambhanena tadanuguṇatāya, pariyattidhammo tadadhigamahetutāyāti ubhayaṁ pariyāyato dhāretīti veditabbaṁ. Vuttappakāro dhammoyeva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti **dhammavaro,** tassa dhammavarassa namo atthūti sambandho. Ettāvatā cettha amhehi sārattho pakāsito. Yaṁ panettha **kenaci** papañcitaṁ, amhehi ca idha na dassitaṁ, na taṁ sārato paccetabbaṁ. Ito paresupi evameva daṭṭhabbaṁ. Tasmā ito paṭṭhāya ettakampi avatvā sāratthameva dassayissāma. Yattha pana **kenaci** accantaviruddhaṁ likhitaṁ, tampi katthaci dassayissāma. Ettha ca "avijjādikilesajālaviddhaṁsino"ti etena svākkhātatādīhi dhammaṁ thometi, "dhammavarassā"ti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanato paripuṇṇatāya. Paṭhamena vā pahānasampadaṁ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṁ.

---

1. Dī 2. 204; Saṁ 1. 25 piṭṭhesu.

Evaṁ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṁ thometvā idāni ariyasaṁghaṁ thometuṁ **"guṇehī"**ti-ādimāha. "Guṇehī"ti padassa "yutto"ti iminā sambandho. Idāni yehi guṇehi yutto, te dassento **"sīlasamādhī"**ti-ādimāha. Tattha catupārisuddhisīlādi **"sīlan"**ti vuccati. **Samādhī**ti paṭhamajjhānādi. Samādhisīsena hi paṭhamajjhānādayo vuttā. **Paññā**ti maggapaññā. Vimutti ca vimuttiñāṇañca vimuttivimuttiñāṇanti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena "vimuttiñāṇan"ti vuttaṁ. Ādi-saddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṁ veditabbaṁ. Tattha **vimuttī**ti phalaṁ. **Vimuttiñāṇan**ti paccavekkhaṇañāṇaṁ. **Pabhuti**-saddena chaḷabhiññācatupaṭisambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṁ. Ettha ca sīlādayo guṇā lokiyā lokuttarā ca yathāsambhavaṁ niddiṭṭhāti veditabbā. Yaṁ panettha **kenaci** vuttaṁ "sīlādayo kiñcāpi lokiyalokuttarā yathāsambhavaṁ labbhanti, tathāpi ante 'ariyasaṁghan'ti vacanato sīlādayo cattāro dhammakkhandhā lokuttarāvā"ti, taṁ tassa matimattaṁ. Na hi ariyasaṁghassa lokiyaguṇehipi thomanāya koci doso dissati, sabbaññubuddhassapi tāva lokiyalokuttaraguṇehi thomanā hoti, kimaṅgaṁ pana ariyasaṁghassāti.

Kusalatthikānaṁ janānaṁ puññassa vuddhiyā khettasadisattā khettanti āha **"khettaṁ janānaṁ kusalatthikānan"**ti. Khittaṁ bījaṁ mahapphalabhāvakaraṇena tāyatīti hi khettaṁ, pubbaṇṇāparaṇṇa-viruhanabhūmi, taṁsadisattā ariyasaṁghopi "khettan"ti vuccati. Iminā ariyasaṁghassa anuttarapuññakkhettabhāvaṁ dīpeti. "Anuttaraṁ puññakkhettaṁ lokassā"ti hi vuttaṁ. **Tan**ti pubbe "yo"ti aniyamena vuttassa niyamavacanaṁ. **Ariyasaṁghan**ti ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato upagatānañca tadatthasiddhito ariyā. Ariyānaṁ saṁgho samūhoti **ariyasaṁgho.** Atha vā ariyo ca so yathāvuttanayena saṁgho ca diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatabhāvatoti ariyasaṁgho, aṭṭha ariyapuggalā. Taṁ ariyasaṁghaṁ. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṁgharatanādhīnoti ariyasaṁghassa bahūpakārataṁ dassetuṁ idheva **"sīrasā namāmī"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Evaṁ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṁkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṁ katvā idāni taṁ nipaccakāraṁ yathādhippete payojane pariṇāmento āha **"iccevam"**iccādi. Iccevaṁ yathāvuttanayena **accantaṁ** ekantena **namassaneyyaṁ** namassitabbaṁ ratanattayaṁ **namassamāno** kāyavācācitteti vandamāno ahaṁ vipulaṁ yaṁ puññābhisandaṁ alatthanti sambandho. Tattha buddhādayo ratijananaṭṭhena **ratanaṁ.** Tesañhi "itipi so bhagavā"ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṁ anappakaṁ pītipāmojjaṁ uppajjati. Yathāha—

> "Yasmiṁ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, ujugatamevassa tasmiṁ samaye cittaṁ hoti, ujugatacitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedaṁ, labhati dhammūpasaṁhitaṁ pāmojjaṁ, pamuditassa pīti jāyatī"ti-ādi[1].

Cittīkabhādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṁ—

> "Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
> Anomasattaparibhogaṁ, ratanaṁ tena vuccatī"ti[2].

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsuyeva labbhantīti.

"Puññābhisandanti puññarāsiṁ puññappavattaṁ vā"ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṁ. **Majjhimagaṇṭhipade** pana **cūḷagaṇṭhipade** ca "puññābhisandanti puññābhinisaṁsan"tipi attho vutto. **Puññābhisandan**ti puññanadiṁ, puññappavāhanti evaṁ panettha attho veditabbo. Avicchedena pavattiyamānañhi puññaṁ abhisandanaṭṭhena "puññābhisando"ti vuccati. Teneva sāratthapakāsiniyā saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya[3]—

> "Cattārome bhikkhave puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha bhikkhave ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti

---

1. Aṁ 3. 531 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 2. 35 piṭṭhe. 3. Saṁ-Ṭṭha 3. 319 piṭṭhe.

‘itipi so bhagavā -pa- Buddho bhagavā’ti, ayaṁ paṭhamo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro”ti[1]—

evamādikāya pāḷiyā atthaṁ dassento “puññābhisandā kusalābhisandāti puññanadiyo kusalanadiyo”ti vuttaṁ. Yaṁ pana **gaṇṭhipade** vuttaṁ “puññābhisandanti puññaphalan”ti, taṁ na sundaraṁ. Na hi ratanattayaṁ namassamāno tasmiṁ khaṇe puññaphalaṁ alattha, kintu anappakaṁ puññarāsiṁ tadā alabhi, tassa ca phalaṁ paralokabhāgī[2], diṭṭhadhamme tu antarāyavighāto tassa ca puññassa ānisaṁsamattakaṁ, “tassānubhāvena hatantarāyo”ti ca vuttaṁ, na ca puññaphale anuppanne tassānubhāvena hatantarāyabhāvo na sijjhati, na cetaṁ tasmiṁyeva khaṇe diṭṭhadhammavedanīyaṁ ahosi. Tasmā tassa mahato puññappavāhassa ānubhāvena hatantarāyoti ayameva attho yujjati. Athāpi paṇāmakiriyāya janitattā puññameva puññaphalanti tassādhippāyo siyā, evaṁ sati yujjeyya. So ca puññappavāho na appamattako, atha kho mahantoyevāti dassento āha **“vipulan”**ti, mahantaṁ anappakanti vuttaṁ hoti. **Alatthan**ti alabhiṁ, pāpuṇinti attho.

Tassānubhāvenāti tassa yathāvuttassa puññappavāhassa ānubhāvena balena. **Hatantarāyo**ti taṁtaṁsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho. Paṇāmapayojane vuttavidhinā hato viddhasto antarāyo upaddavo assāti hatantarāyo. Assa “vaṇṇayissaṁ vinayan”ti iminā sambandho, hatantarāyo hutvā vinayaṁ vaṇṇayissanti vuttaṁ hoti. Etena tassa puññappavāhassa attano pasādasampattiyā ratanattayassa ca khettatāvasampattiyā atthasaṁvaṇṇanāya upaghātaka-upaddavānaṁ hanane samatthataṁ dīpeti.

Evaṁ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṁ dassetvā idāni yassa vinayapiṭakassa atthaṁ saṁvaṇṇetukāmo, tassa tāva bhagavato sāsanassa mūlapatiṭṭhānabhāvaṁ dassetvā tampi thomento āha **“yasmiṁ ṭhite”**ti-ādi. Aṭṭhitassa susaṇṭhitassa bhagavato sāsanaṁ

1. Saṁ 3. 341 piṭṭhe.
2. Paralokabhāve (Sī), paralokabhāvi (Syā)

yasmiṁ ṭhite patiṭṭhitaṁ hotīti yojetabbaṁ. Tattha **yasmin**ti yasmiṁ vinayapiṭake. **Ṭhite**ti pāḷito ca atthato ca anūnaṁ hutvā lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena ṭhiteti attho. **Sāsanan**ti adhisīla-adhicitta-adhipaññāsaṅkhātasikkhattayasaṅgahitaṁ sāsanaṁ. **Aṭṭhitassā**ti kāmasukhallikattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassāti attho. "Appatiṭṭhaṁ khvāhaṁ āvuso anāyūhaṁ oghamatarin"ti[1] hi vuttaṁ. Ayañcattho tīsupi **sīhaḷagaṇṭhipadesu** vuttoyeva. **Gaṇṭhipade** pana "aṭṭhitassāti parinibbutassapi bhagavato"ti vuttaṁ.

Patiṭṭhitaṁ hotīti tesuyeva lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena patiṭṭhitaṁ hoti. **Susaṇṭhitassā**ti etthatāva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idaṁ vuttaṁ "dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanehi samannāgamanavasena susaṇṭhānassāti attho. Anena assa rūpakāyasampattiṁ nidassetī"ti. **Gaṇṭhipade** pana "yathāṭhāne patiṭṭhitehi lakkhaṇehi samannāgatattā rūpakāyena susaṇṭhito, kāyavaṅkādirahitattā tādilakkhaṇasamannāgatattā ca nāmakāyenapī"ti vuttaṁ. **Kenaci** pana "catubrahmavihāravasena sattesu suṭṭhu sammā ca ṭhitassāti atthavasena vā susaṇṭhitassa. Susaṇṭhitattā hesa kevalaṁ sattānaṁ dukkhaṁ apanetukāmo hitaṁ upasaṁharitukāmo sampattiyā ca pamudito apakkhapatito ca hutvā vinayaṁ deseti. Tasmā imasmiṁ vinayasaṁvaṇṇanādhikāre sāruppāya thutiyā thomento āha 'susaṇṭhitassā'ti" vatvā **"gaṇṭhipadesu** vuttattho adhippetādhikārānurūpo na hotī"ti vuttaṁ. Ayaṁ panettha amhākaṁ khanti—yathāvuttakāma-sukhallikādi-antadvaye aṭṭhitattāyeva majjhimāya paṭipadāya sammā ṭhitattā susaṇṭhitassāti evamattho gahetabboti. Evañhi sati ārambhānurūpathomanā katā hoti yathāvutta-antadvayaṁ vivajjetvā majjhimāya paṭipadāya vinayapaññattiyāyeva yebhuyyena pakāsanato.

Tanti pubbe "yasmin"ti aniyametvā vuttassa niyamavacanaṁ, tassa "vinayan"ti iminā sambandho. **Asammissan**ti bhāvanapuṁsakaniddeso, nikāyantaraladdhīhi asammissaṁ katvā anākulaṁ katvā vaṇṇayissanti vuttaṁ hoti. Sikkhāpadapaññattiyā anurūpassa kālamattassapi dhammasenāpatisāriputtattherasadisenapi duviññeyyabhāvato kevalaṁ buddhavisayaṁ vinayapiṭakaṁ

---

1. Saṁ 1. 1 piṭṭhe.

attano balena vaṇṇayissāmīti vacanamattampi aññehi vattumasakkuṇeyyattā **"nissāya pubbācariyānubhāvan"**ti āha. Pubbācariyānubhāvo nāma atthato pubbācariyehi saṁvaṇṇitā aṭṭhakathā, tatoyeva ca "pubbācariyānubhāvo aṭṭhakathā"ti sabbattha **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Tasmā pubbācariyehi saṁvaṇṇitaṁ aṭṭhakathaṁ nissāya vaṇṇayissaṁ, na attanoyeva balaṁ nissāyāti vuttaṁ hoti.

Atha "porāṇaṭṭhakathāsu vijjamānāsu puna vinayasaṁvaṇṇanāya kiṁ payojanan"ti yo vadeyya, tassa porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṁ attano ca saṁvaṇṇanāya payojanaṁ dassento **"kāmañcā"**ti-ādimāha. **Kāman**ti ekantena, yathicchakaṁ vā, sabbasoti vuttaṁ hoti, tassa "saṁvaṇṇito"ti iminā sambandho. Kāmaṁ saṁvaṇṇitoyeva, no na saṁvaṇṇitoti attho. Kehi pana so vinayo saṁvaṇṇitoti āha **"pubbācariyāsabhehī"**ti. Mahākassapattherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabhā, tehi pubbācariyāsabhehīti vuttaṁ hoti. Kīdisā panete pubbācariyāti āha **"ñāṇambū"**ti-ādi. Aggamaggañāṇasaṅkhātena **ambunā** salilena **niddhotāni** nissesato āyatiṁ anuppattidhammatāpādanena dhotāni vikkhālitāni visodhitāni rāgādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te **ñāṇambuniddhotamalāsavā**, tehīti attho. Iminā ca na kevalaṁ etesu ācariyabhāvoyeva, atha kho rāgādimalarahitā khīṇāsavā visuddhasattā eteti dasseti.

Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhavipassakā, atha kho evarūpehipi ānubhāvehi samannāgatāti dassento āha **"visuddhavijjāpaṭisambhidehī"**ti. Visuddhā accantaparisuddhā vijjā catasso ca paṭisambhidā yesaṁ te visuddhavijjāpaṭisambhidā, tehi. Ekadesena paṭisambhidaṁ appattānaṁ ariyānameva abhāvato etehi adhigatapaṭisambhidā paṭutaraladdhappabhedāti dassetuṁ **visuddha**ggahaṇaṁ kataṁ. **Vijjā**ti tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Tattha dibbacakkhuñāṇaṁ pubbenivāsañāṇaṁ āsavakkhayañāṇañcāti imā tisso vijjā. Aṭṭha vijjā pana—

"Vipassanāñāṇamanomayiddhi,
Iddhippabhedopi ca dibbasotaṁ.
Parassa cetopariyāyañāṇaṁ,
Pubbenivāsānugatañca ñāṇaṁ.
Dibbañca cakkhāsavasaṅkhayo ca,
Etāni ñāṇāni idhaṭṭha vijjā"ti—

evaṁ vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saddhiṁ pariggahitā[1] cha abhiññāyeva. Atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha saṅkhepato hetuphale ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā, hetumhi ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā, hetuhetuphalānurūpaṁ vohāresu ñāṇaṁ niruttipaṭisambhidā, idaṁ ñāṇaṁ imamatthaṁ jotayatīti iminā ākārena heṭṭhā vuttesu tīsu ñāṇesu pavattañāṇaṁ paṭibhānapaṭisambhidā. Etāsaṁ pana vitthārakathā atipapañcabhāvato idha na vuccati. Paṭisambhidāppattānaṁ saddhammesu chekabhāvato āha **"saddhammasaṁvaṇṇanakovidehī"**ti. "Paṭisambhidāppattānampi dhammesu abhiyogavasena viseso hotīti laddhapaṭisambhidāsu sāsisayataṁ dassetuṁ āhā"tipi vadanti. **Saddhammasaṁvaṇṇanakovidehī**ti piṭakattayasaṅkhātassa saddhammassa saṁvaṇṇane sabbaso atthappakāsane kovidehi chekehi, kusalehīti attho.

Kilesajālaṁ parikkhārabāhullaṁ vā saṁlikhati tanuṁ karotīti **sallekho.** Idha pana khīṇāsavādhikārattā parikkhārabāhullassa sallikhanavaseneva attho gahetabbo, tatoyeva ca **gaṇṭhipade** "sallekhiye parimitaparikkhāra-vuttiyā"ti attho vutto. Sallekhassa bhāvo **sallekhiyaṁ,** tasmiṁ sallekhiye, sallekhapaṭipattiyanti vuttaṁ hoti. **Nosulabhūpamehī**ti asulabhūpamehi sallekhapaṭipattiyā asukasadisāti tesaṁ upamāya anucchavikapuggalānaṁ dullabhattā natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā. **Mahāvihārassā**ti cittalapabbata-abhayagirisesanikāyadvayaṁ[2] paṭikkhipati. **Dhajūpamehī**ti rathassa sañjānanahetukaṁ rathe baddhadhajaṁ viya ajānantānaṁ "asukehi ca asukehi ca therehi

---

1. Pariggaṇitā (Sī, Syā)
2. Mahāvihārassāti sesanikāyadvayaṁ (Sī, Syā)

nivāsito mahāvihāro nāmā”ti evaṁ mahāvihārassa sañjānanahetuttā mahāvihārassa dhajūpamehi. **Saṁvaṇṇito**ti sammā anūnaṁ katvā vaṇṇito. Saṁvaṇṇito ayaṁ vinayoti padacchedo kātabbo. **Cittehi nayehī**ti anekappabhedanayattā vicittehi nayehi. **Sambuddhavaranvayehī**ti sabbaññubuddhavaraṁ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayehīti vuttaṁ hoti. Atha vā buddhavaraṁ anugatehi pubbācariyāsabhehīti sambandho kātabbo.

Evaṁ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṁ dassetvā idāni attano saṁvaṇṇanāya payojanavisesaṁ dassetuṁ **“saṁvaṇṇanā”**ti-ādimāha. Idaṁ vuttaṁ hoti—kiñcāpi pubbācariyāsabhehi yathāvuttaguṇavisiṭṭhehi ayaṁ vinayo sabbaso vaṇṇito, tathāpi tesaṁ esā saṁvaṇṇanā sīhaḷadīpavāsīnaṁ bhāsāya saṅkhatattā racitattā dīpantare bhikkhujanassa sīhaḷadīpato aññadīpavāsino bhikkhugaṇassa kiñci atthaṁ payojanaṁ yasmā nābhisambhuṇāti na sampādeti na sādheti, tasmā imaṁ saṁvaṇṇanaṁ pāḷinayānurūpaṁ katvā buddhasirittherena ajjhiṭṭho idāni samārabhissanti. Tattha saṁvaṇṇiyati attho etāyāti **saṁvaṇṇanā,** aṭṭhakathā. Sā pana dhammasaṅgāhakattherehi paṭhamaṁ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṁ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḷhoyeva buddhavacanassa atthasaṁvaṇṇanābhūto kathāmaggo. Soyeva ca mahāmahindattherena tambapaṇṇidīpaṁ ābhato, pacchā tambapaṇṇiyehi[1] mahātherehi nikāyantaraladdhīhi saṅkarapariharaṇatthaṁ sīhaḷabhāsāya ṭhapito. Tenāha **“sīhaḷadīpakenā”**ti-ādi. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo,** sīhakumāro. Taṁvaṁsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṁ tesaṁ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassapi sīhaḷabhāvo veditabbo, tasmiṁ sīhaḷadīpe bhūtattā **sīhaḷadīpakena vākyena** vacanena, sīhaḷabhāsāyāti vuttaṁ hoti.

Pāḷinayānurūpanti pāḷinayassa anūrūpaṁ katvā, māgadhabhāsāya parivattitvāti[2] vuttaṁ hoti. **Ajjhesanan**ti garuṭṭhāniyaṁ payirupāsitvā garutaraṁ payojanaṁ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, taṁ ajjhesanaṁ, āyācananti attho. Tassa “samanussaranto”ti iminā sambandho. Kassa

---

1. Tambapaṇṇidīpehi (Ka)

2. Parivattetvāti (Sī, Syā)

ajjhesananti āha **"buddhasirivhayassa therassā"**ti. Buddhasirīti avhayo nāmaṁ yassa soyaṁ **buddhasirivhayo,** tassa, itthannāmassa therassa ajjhesanaṁ sammā ādarena samanussaranto hadaye ṭhapentoti attho.

Idāni attano saṁvaṇṇanāya karaṇappakāraṁ dassento **"saṁvaṇṇanaṁ tañcā"**ti-ādimāha. Tattha tañca idāni vuccamānaṁ saṁvaṇṇanaṁ samārabhanto sakalāyapi mahā-aṭṭhakathāya idha gahetabbato mahā-aṭṭhakathaṁ tassā idāni vuccamānāya saṁvaṇṇanāya sarīraṁ katvā mahāpaccariyaṁ yo vinicchayo vutto, tatheva kurundīnāmādīsu vissutāsu aṭṭhakathāsu yo vinicchayo vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṁ apariccajanto antogadhattheravādaṁ katvā saṁvaṇṇanaṁ samārabhissanti padatthasambandho veditabbo. Ettha ca attho kathiyati etāyāti atthakathā, sāyeva **aṭṭhakathā** tthakārassa ṭṭhakāraṁ katvā "dukkhassa pīḷanaṭṭho"ti-ādīsu[1] viya. **Mahāpaccariyan**ti ettha **paccarī**ti uḷumpaṁ vuccati, tasmiṁ nisīditvā katattā tameva nāmaṁ jātaṁ. Kurundivallivihāro nāma atthi, tattha katattā **kurundī**ti nāmaṁ jātanti vadanti. Ādisaddena andhakaṭṭhakathaṁ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti. **Vissutāsū**ti sabbattha patthaṭāsu, pākaṭāsūti vuttaṁ hoti.

Yuttamatthanti ettha tāva **majjhimagaṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade** ca idaṁ vuttaṁ "yuttamatthanti saṁvaṇṇetabbaṭṭhānassa yuttamatthaṁ, na pana tattha ayuttampi atthīti vuttaṁ hotī"ti. **Mahāgaṇṭhipade** panettha na kiñci vuttaṁ. **Kenaci** pana "mahā-aṭṭhakathānayena vinayayuttiyā vā yuttamatthan"ti vuttaṁ, taṁ yuttaṁ viya dissati mahāpaccari-ādīsupi katthaci ayuttassāpi atthassa upari vibhāvanato. "Aṭṭhakathaṁyeva gahetvā saṁvaṇṇanaṁ karissāmī"ti vutte aṭṭhakathāsu vuttattheravādānaṁ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo **"antogadhatheravādan"**ti āha, theravādepi antokatvāti vuttaṁ hoti. **Saṁvaṇṇanan**ti aparakālakiriyāya kammaniddeso. Pubbe vuttaṁ tu "saṁvaṇṇanan"ti vacanaṁ tattheva "samārabhanto"ti pubbakālakiriyāya kammabhāvena yojetabbaṁ. **Sammā**ti vattabbe gāthābandhavasena rassabhāvo katoti veditabbo.

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu.

Evaṁ karaṇappakāraṁ dassetvā idāni sotūhi paṭipajjitabbavidhiṁ dassento **“taṁ me”**ti-ādimāha. Idaṁ vuttaṁ hoti—idāni vuccamānaṁ taṁ mama saṁvaṇṇanaṁ dhammapadīpassa tathāgatassa dhammaṁ sāsanadhammaṁ pāḷidhammaṁ vā sakkaccaṁ paṭimānayantā pūjentā thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, acirapabbajitattā navā, tesaṁ majjhe bhavattā majjhimā ca bhikkhū pasannacittā yathāvuttanayena sappayojanattā upari vakkhamānavidhinā pamāṇattā ca saddahitvā pītisomanassayuttacittā issāpakatā ahutvā nisāmentu suṇantūti. Tattha **dhammappadīpassā**ti dhammoyeva sattasantānesu mohandhakāravidhamanato padīpasadisattā padīpo assāti dhammapadīpo, bhagavā. Tassa dhammapadīpassa.

Idāni attano saṁvaṇṇanāya āgamavisuddhiṁ dassetvā pamāṇabhāvaṁ dassento **“buddhenā”**ti-ādimāha. Yatheva buddhena yo dhammo ca vinayo ca vutto, so tassa buddhassa yehi puttehi dhammasenāpati-ādīhi tatheva ñāto, tesaṁ buddhaputtānaṁ matimaccajantā sīhaḷaṭṭhakathācariyā yasmā pure aṭṭhakathā akaṁsūti ayamettha sambandho. Tattha **dhammo**ti suttābhidhamme saṅgaṇhāti, **vinayo**ti sakalaṁ vinayapiṭakaṁ. Ettāvatā ca sabbampi buddhavacanaṁ niddiṭṭhaṁ hoti. Sakalañhi buddhavacanaṁ dhammavinayavasena duvidhaṁ hoti. **Vutto**ti pāḷito ca atthato ca buddhena bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṁ nāma tantipadaṁ atthi, sabbesaṁyeva attho kathito, tasmā sammāsambuddheneva tiṇṇaṁ piṭakānaṁ atthavaṇṇanākkamopi bhāsitoti daṭṭhabbaṁ. **Tattha tattha bhagavatā pavattitā pakiṇṇakadesanāyeva hi aṭṭhakathā. Tatheva ñāto**ti yatheva buddhena vutto, tatheva ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyañca avikopetvā ñāto viditoti attho. **Tesaṁ matimaccajantā**ti tesaṁ buddhaputtānaṁ adhippāyaṁ apariccajantā. **Aṭṭhakathā akaṁsū**ti aṭṭhakathāyo akaṁsu. Katthaci “aṭṭhakathāmakaṁsū”ti pāṭho dissati, tatthāpi soyevattho, ma-kāro pana padasandhivasena āgatoti daṭṭhabbo. “Aṭṭhakathā”ti bahuvacananiddesena mahāpaccariyādikaṁ saṅgaṇhāti.

Tasmāti yasmā tesaṁ buddhaputtānaṁ adhippāyaṁ avikopetvā pure aṭṭhakathā akaṁsu, tasmāti attho. **Hī**ti nipātamattaṁ

hetu-atthassa "tasmā"ti imināyeva pakāsitattā. Yadi aṭṭhakathāsu vuttaṁ sabbampi pamāṇaṁ, evaṁ sati tattha pamādalekhāpi pamāṇaṁ siyāti āha **"vajjayitvāna pamādalekhan"**ti. Tattha **pamādalekhan**ti aparabhāge potthakāruḷhakāle pamajjitvā likhanavasena pavattaṁ pamādapāṭhaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—pamādena satiṁ apaccupaṭṭhapetvā adinnādānassa pubbapayoge "saccepi alikepi dukkaṭan"ti vuttavacanasadisaṁ yaṁ likhitaṁ, taṁ vajjayitvā apanetvā sabbaṁ pamāṇanti. Vakkhati hi tattha—

> "Mahā-aṭṭhakathāyaṁ pana saccepi alikepi dukkaṭameva vuttaṁ, taṁ pamādalikhitanti veditabbaṁ. Na hi adinnādānassa pubbapayoge pācittiyaṭṭhāne dukkaṭaṁ nāma atthī"ti[1].

Kesaṁ pamāṇanti āha **"sikkhāsu sagāravānaṁ idha paṇḍitānan"**ti. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. Puna "yasmā"ti vacanassa ko sambandhoti ce? Ettha tāva **mahāgaṇṭhipade gaṇṭhipade** ca na kiñci vuttaṁ, **majjhimagaṇṭhipade** pana **cūḷagaṇṭhipade** ca idaṁ vuttaṁ "yasmā pamāṇaṁ, tasmā nisāmentu pasannacittā"ti. Evamassa sambandho daṭṭhabbo[2]. Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṁ pamāṇaṁ, tasmā idha vuttampi pamāṇamevāti pāṭhasesaṁ katvā **vajirabuddhitthero** vadati. Tattha **idhā**ti imissā samantapāsādikāyāti attho gahetabbo.

Tattha "yasmā"ti vacanassa paṭhamaṁ vuttasambandhavasena aṭṭhakathāsu vuttaṁ sabbampi pamāṇanti sādhitattā idāni vuccamānāpi saṁvaṇṇanā kevalaṁ vacanamatteneva bhinnā, atthato pana aṭṭhakathāyevāti dassetuṁ **"tato ca bhāsantaramevā"**ti-ādimāha. Pacchā vuttasambandhavasena pana idha vuttampi kasmā pamāṇanti ce? Yasmā vacanamattaṁ ṭhapetvā esāpi aṭṭhakathāyeva, tasmā pamāṇanti dassetuṁ **"tato ca bhāsantaramevā"**ti-ādimāha. Evamākulaṁ dubbiññeyyasabhāvañca katvā **gaṇṭhipadesu** sambandho dassito, anākulavacano ca bhadantabuddhaghosācariyo. Na hi so evamākulaṁ katvā vattumarahati, tasmā yathādhippetamatthamanākulaṁ suviññeyyañca katvā yathāṭhitassa sambandhavaseneva dassayissāma. Kathaṁ? Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṁ pamāṇaṁ, tasmā sakkaccaṁ anusikkhitabbāti evamettha sambandho daṭṭhabbo. Yadi nāma aṭṭhakathāsu vuttaṁ pamāṇaṁ, ayaṁ

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 270 piṭṭhe.
2. Daṭṭhabboti (Sī, Syā)

pana idāni vuccamānā kasmā sakkaccaṁ anusikkhitabbāti āha **"tato ca bhāsantarameva hitvā"**ti-ādi. Idaṁ vuttaṁ hoti—yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṁ pamāṇaṁ, yasmā ca ayaṁ saṁvaṇṇanāpi bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhā, atthato pana abhinnāva, tatoyeva ca pamāṇabhūtā hessati, tasmā sakkaccaṁ ādaraṁ katvā anusikkhitabbāti. Tathā hi porāṇaṭṭhakathānaṁ pamāṇabhāvo, imissā ca saṁvaṇṇanāya bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhāya atthato tato abhinnabhāvoti ubhayampetaṁ sakkaccaṁ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṁ. Na hi kevalaṁ porāṇaṭṭhakathānaṁ satipi pamāṇabhāve ayaṁ saṁvaṇṇanā tato bhinnā atthato aññāyeva ca sakkaccaṁ anusikkhitabbāti vattumarahati, nāpi imissā saṁvaṇṇanāya tato abhinnabhāvepi porāṇaṭṭhakathānaṁ asati pamāṇabhāve ayaṁ saṁvaṇṇanā sakkaccaṁ anusikkhitabbāti vattuṁ yuttarūpā hoti, tasmā yathāvuttanayena ubhayampetaṁ sakkaccaṁ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṁ.

Tatoti aṭṭhakathāto. **Bhāsantarameva hitvā**ti kañcukasadisaṁ sīhaḷabhāsaṁ apanetvā. **Vitthāramaggañca samāsayitvā**ti porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitaṁ "ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena upasampannoti bhikkhū"ti[1] ettha apalokanādīnaṁ catunnampi kammānaṁ vitthārakathā viya tādisaṁ vitthāramaggaṁ saṅkhipitvā vaṇṇayissāmāti adhippāyo. Tathā hi vakkhati—

> "Ettha ca ñatticatutthakammaṁ ekameva āgataṁ, imasmiṁ pana ṭhāne ṭhatvā cattāri sanghakammāni nīharitvā vitthārato kathetabbānīti sabba-aṭṭhakathāsu vuttaṁ, tāni ca 'apalokanakammaṁ ñattikammaṁ ñattidutiyakammaṁ ñatticatutthakamman'ti paṭipāṭiyā ṭhapetvā vitthārena khandhakato parivārāvasāne kammavibhaṅgato ca pāḷiṁ āharitvā kathitāni. Tāni mayaṁ parivārāvasāne kammavibhaṅgeyeva vaṇṇayissāma. Evañhi sati paṭhamapārājikavaṇṇanā ca na bhāriyā bhavissati, yathāṭhitāya ca pāḷiyā vaṇṇanā suviññeyyā bhavissati, tāni ca ṭhānāni asuññāni bhavissanti, tasmā anupadavaṇṇanameva karomā"ti[2].

1. Vi 1. 28 piṭṭhe. 2. Vi-Ṭṭha 1. 207 piṭṭhe.

Vinicchayaṁ sabbamasesayitvāti taṁtaṁaṭṭhakathāsu vuttaṁ sabbampi vinicchayaṁ asesayitvā sesaṁ akatvā, kiñcimattampi apariccajitvāti vuttaṁ hoti. Vaṇṇituṁ yuttarūpaṁ hutvā anukkamena āgataṁ pāḷiṁ apariccajitvā saṁvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṁ yathāṭhāneyeva saṁvaṇṇanato ca vuttaṁ **"tantikkamaṁ kiñci avokkamitvā"**ti, kiñci pāḷikkamaṁ anatikkamitvā anukkameneva vaṇṇayissāmāti adhippāyo.

Suttantikānaṁ vacanānamatthanti suttantapāḷiyaṁ āgatānampi vacanānamatthaṁ. Sīhaḷaṭṭhakathāsu "suttantikānaṁ bhāro"ti vatvā avuttānampi verañjakaṇḍādīsu jhānakathā-ānāpānassatisamādhi-ādīnaṁ suttantavacanānamatthaṁ taṁtaṁsuttānurūpaṁ sabbaso paridīpayissāmīti adhippāyo. **Hessatī**ti bhavissati, kariyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmiṁ atthavikappe bhāsantarapariccāgādikaṁ catubbidhaṁ kiccaṁ nipphādetvā suttantikānaṁ vacanānamatthaṁ paridīpayantī ayaṁ vaṇṇanā bhavissatīti vaṇṇanāya vasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmiṁ atthavikappe pana heṭṭhāvuttabhāsantarapariccāgādiṁ katvā suttantikānaṁ vacanānamatthaṁ paridīpayantī ayaṁ vaṇṇanā amhehi kariyissatīti evaṁ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā. **Vaṇṇanāpī**ti ettha **api**saddaṁ gahetvā "tasmāpi sakkaccaṁ anusikkhitabbāti yojetabban"ti **cūḷagaṇṭhipade** vuttaṁ. Tattha pubbe vuttappayojanavisesaṁ pamāṇabhāvañca sampiṇḍetīti adhippāyo. **Majjhimagaṇṭhipade** pana "tasmā sakkaccaṁ anusikkhitabbāpī"ti sambandho vutto. Ettha pana na kevalaṁ ayaṁ vaṇṇanā hessati, atha kho anusikkhitabbāpīti imamatthaṁ sampiṇḍetīti adhippāyo. Etthāpi yathāṭhitavaseneva apisaddassa attho gahetabboti amhākaṁ khanti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṁ pamāṇaṁ, yasmā ca ayaṁ vaṇṇanāpi tato abhinnattā pamāṇabhūtāyeva hessati, tasmā sakkaccaṁ anusikkhitabbāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāhiranidānakathā

Idāni “taṁ vaṇṇayissaṁ vinayan”ti paṭiññātattā yathāpaṭiññātavinayasaṁvaṇṇanaṁ kattukāmo saṁvaravinayapahānavinayādivasena vinayassa bahuvidhattā idha saṁvaṇṇetabbabhāvena adhippeto tāva vinayo vavatthapetabboti dassento āha **“tatthā”**ti-ādi. Tattha **tatthā**ti tāsu gāthāsu. **Tāva-**saddo paṭhamanti imasmiṁ atthe daṭṭhabbo. Tena paṭhamaṁ vinayaṁ vavatthapetvā pacchā tassa vaṇṇanaṁ karissāmīti dīpeti. **Vavatthapetabbo**ti niyametabbo. **Tenetaṁ vuccatī**ti yasmā vavatthapetabbo, tena hetunā etaṁ “vinayo nāmā”ti-ādikaṁ niyāmakavacanaṁ vuccatīti attho. **Assā**ti vinayassa. **Mātikā**ti uddeso. So hi niddesapadānaṁ jananīṭhāne ṭhitattā mātā viyāti mātikāti vuccati.

Idāni vaṇṇetabbamatthaṁ mātikaṁ ṭhapetvā dassento āha **“vuttaṁ yenā”**ti-ādi. Idaṁ vuttaṁ hoti—etaṁ “tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṁ viharatī”ti-ādinidānavacanapaṭimaṇḍitaṁ vinayapiṭakaṁ yena puggalena vuttaṁ, yasmiṁ kāle vuttaṁ, yasmā kāraṇā vuttaṁ, yena dhāritaṁ, yena ca ābhataṁ, yesu patiṭṭhitaṁ, etaṁ yathāvuttavidhānaṁ vatvā tato “tena samayenā”ti-ādipāṭhassa atthaṁ anekappakārato dassayanto vinayassa atthavaṇṇanaṁ karissāmīti. Ettha ca “vuttaṁ yena yadā yasmā”ti idaṁ vacanaṁ “tena samayena buddho bhagavā”ti-ādinidānavacanamattaṁ apekkhitvā vattukāmopi visuṁ avatvā “nidānena ādikalyāṇaṁ, ‘idamavocā’ti nigamanena pariyosānakalyāṇan”ti ca vacanato nidānanigamanānipi satthudesanāya anuvidhānattā tadantogadhānevāti nidānassapi vinayapāḷiyaṁyeva antogadhattā “vuttaṁ yena yadā yasmā”ti idampi vinayapiṭakasambandhaṁyeva katvā mātikaṁ ṭhapeti. Mātikāya hi “etan”ti vuttaṁ vinayapiṭakaṁyeva sāmaññato sabbattha sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṁ visuṁ nīharitvā dassento **“tattha vuttaṁ yenā”**ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu mātikāpadesu. Atha kasmā idameva vacanaṁ sandhāya vuttanti āha **“idañhī”**ti-ādi. **Idan**ti “tena samayena buddho

bhagavā"ti-ādivacanaṁ. **Hi**-saddo yasmāti atthe daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanaṁ na hoti, tasmāti vuttaṁ hoti. **Attapaccakkhavacanaṁ na hotī**ti attano[1] paccakkhaṁ katvā vuttavacanaṁ na hoti, bhagavatā vuttavacanaṁ na hotīti adhippāyo. "Attapaccakkhavacanaṁ na hotīti āhacca bhāsitaṁ na hotīti adhippāyo"ti **kenaci** vuttaṁ. **Gaṇṭhipade** pana "attapaccakkhavacanaṁ na hotīti attano dharamānakāle vuttavacanaṁ na hotī"ti likhitaṁ. Tadubhayampi atthato samānameva. Idāni pañhakaraṇaṁ vatvā anukkamena yathāvuttapañhavissajjanaṁ karonto **"āyasmatā"**ti-ādimāha. Iminā puggalaṁ niyameti, **"tañcā"**ti-ādinā kālaṁ niyameti. Tañca upālittherena vuttavacanaṁ kālato paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni taṁ paṭhamamahāsaṅgītiṁ dassetukāmo tassā tanti-āruḷhāya idha vacane kāraṇaṁ dassento **"paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā -pa- veditabbā"**ti āha. **Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā**ti **ca**-saddo īdisesu ṭhānesu vattabbasampiṇḍanattho, tañca paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṁ, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti evaṁ veditabbāti vuttaṁ hoti. Upaññāsattho vā **ca**-saddo. **Upaññāso**ti ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānaṁ pakati, yadidaṁ kiñci vatvā puna paraṁ vattumārabhantānaṁ casaddappayogo. Yaṁ pana **kenaci** vuttaṁ "paṭhamamahāsaṅgīti nāma cāti ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpetī"ti. Tadeva tassa ganthakkame akovidataṁ dasseti. Na hettha casaddena atirekattho viññāyati. Yadi cettha etadatthoyeva ca-kāro adhippeto siyā, evaṁ sati na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsaṁ dutiyādisaṅgītīnampi atthibhāvassa dīpitattā. Dutiyādiṁ upādāya hi paṭhamasaddappayogo dīghādiṁ upādāya rassādisaddappayogo viya. Yathāpaccayaṁ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṁ dhammavinayānaṁ saṅgahetvā gāyanaṁ kathanaṁ **saṅgīti.** Etena taṁtaṁsikkhāpadānaṁ suttānañca ādipariyosānesu antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṁ

---

1. Attanā (Syā)

saṅgītikāravacanaṁ saṅgahitaṁ hoti. Mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**, paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti. Nidānakosallatthan**ti nidadāti desanaṁ desakālādivasena aviditaṁ viditaṁ katvā nidassetīti nidānaṁ, tattha kosallaṁ nidānakosallaṁ, tadatthanti attho.

Sattānaṁ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsupi aññāsu bhagavato kiriyāsu "buddho bodheyyan"ti paṭiññāya anulomanato veneyyānaṁ maggaphaluppattihetubhūtā kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha **"dhammacakkappavattanañhi ādiṁ katvā"**ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṁ.** Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṁ cakkañcāti dhammacakkaṁ, dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṁ. Yathāha—

> "Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṁ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṁ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṁ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakkan"ti-ādi[1].

Katabuddhakicceti kataṁ pariniṭṭhāpitaṁ buddhakiccaṁ yena, tasmiṁ katabuddhakicce bhagavati lokanātheti sambandho. Etena buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṁ dasseti. Tatoyeva hi so bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, tathā hi sāvakabhāsitaṁ suttaṁ buddhavacananti vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinītāti? Nāyaṁ doso tesaṁ vinayanūpāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha—

> "Na tāvāhaṁ pāpima parinibbāyissāmi, yāva na bhikkhū viyattā vinītā visāradā bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā uppannaṁ parappavādaṁ sahadhammena suniggahitaṁ niggahetvā sappāṭihāriyaṁ dhammaṁ desessantī"ti-ādi[2].

"Kusinārāyan"ti-ādinā bhagavato parinibbutadesakālavisesadassanaṁ, "aparinibbuto bhagavā"ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṁ

---

1. Khu 9. 343 piṭṭhe.
2. Dī 2. 87 piṭṭhe.

loke jātasaṁvaḍḍhabhāvadassanatthañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṁ mahābodhisattā carimabhave dārapariggahādīnipi karontīti. **Kusinārāyan**ti evaṁnāmake nagare. Samīpatthe cetaṁ bhummavacanaṁ. **Upavattane mallānaṁ sālavane**ti tassa nagarassa upavattanabhūtaṁ mallarājūnaṁ sālavanuyyānaṁ dasseti. Tattha nagaraṁ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti upavattananti sālavanaṁ vuccati. Yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṁ, evaṁ taṁ uyyānaṁ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā ca thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṁ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṁ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṁ "upavattanan"ti vuccati. **Yamakasālānamantare**ti yamakasālānaṁ vemajjhe. Tattha kira bhagavato paññattassa parinibbānamañcassa ekā sālapanti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge, tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa, tasmā "yamakasālānamantare"ti vuttaṁ. Api ca "yamakasālā nāma mūlakkhandhaviṭapapattehi aññamaññaṁ saṁsibbetvā ṭhitasālā"tipi **mahā-aṭṭhakathāyaṁ** vuttaṁ.

Anupādisesāya nibbānadhātuyāti upādīyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṁ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyaṁ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossaṭṭho nisesitoti ayaṁ anupādisesā nibbānadhātu natthi etissā upādisesoti katvā. **Nibbānadhātū**ti cettha nibbutimattaṁ adhippetaṁ, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṁ karaṇaniddeso. **Parinibbāne**ti parinibbānaṭṭhāne, nimittatthe vā bhummavacanaṁ, parinibbānahetusannipatitānanti attho. Saṁghassa thero **saṁghatthero.** So pana saṁgho kiṁparimāṇoti āha **"sattannaṁ bhikkhusatasahassānan"**ti. Niccasāpekkhattā hi īdisesu samāso hotiyeva yathā "devadattassa garukulan"ti. **Sattannaṁ bhikkhusatasahassānan**ti ca saṁghattherānaṁyeva sattannaṁ bhikkhusatasahassānaṁ. Tadā hi "sannipatitā bhikkhū ettakā"ti pamāṇarahitā. Tathā hi veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya "na cirena bhagavā parinibbāyissatī"ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi, tasmā gaṇanaṁ vītivatto saṁgho ahosi.

Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesīti sambandho.

Tattha **mahākassapo**ti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṁ upādāya ayaṁ mahāthero "mahākassapo"ti vuccati. Atha kimatthaṁ āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ ussāhaṁ janesīti āha **"sattāhaparinibbute"**ti-ādi. Satta ahāni samāhaṭāni sattāhaṁ, sattāhaṁ parinibbutassa assāti **sattāhaparinibbuto,** bhagavā, tasmiṁ sattāhaparinibbute bhagavati, bhagavato parinibbānadivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttaṁ hoti. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanaṁ samanussarantoti sambandho. Tattha **subhaddo**ti tassa nāmaṁ, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā **vuḍḍhapabbajito**ti vuccati. **"Alaṁ āvuso"**ti-ādinā tena vuttavacanaṁ nidasseti. So hi sattāhaparinibbute bhagavati āyasmatā mahākassapattherena saddhiṁ pāvāya kusināraṁ addhānamaggappaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge diṭṭha-ājīvakassa santikā bhagavato parinibbānaṁ sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bāhā paggayha nānappakāraṁ paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṁ kira so **khandhake**[1] āgate ātumāvatthusmiṁ nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhapitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṁ ātumaṁ gacchante "bhagavā āgacchatī"ti sutvā āgatakāle "yāgudānaṁ karissāmī"ti sāmaṇerabhūmiyaṁ ṭhite dve putte etadavoca "bhagavā kira tātā ātumaṁ āgacchati mahatā bhikkhusaṁghena saddhiṁ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍaṁ ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakaṁ anugharakaṁ āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṁharatha, bhagavato āgatassa yāgudānaṁ karissāmī"ti. Te tathā akaṁsu. Atha bhagavati ātumaṁ āgantvā bhusāgārakaṁ paviṭṭhe subhaddo sāyanhasamayaṁ gāmadvāraṁ gantvā manusse āmantetvā "hatthakammamattaṁ me dethā"ti hatthakammaṁ yācitvā "kiṁ

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

bhante karomā"ti vutte "idañcidañca gaṇhathā"ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṁ kāḷakaṁ kāsāvaṁ nivāsetvā tādisameva pārupitvā "idaṁ karotha, idaṁ karothā"ti sabbarattiṁ vicārento satasahassaṁ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi. **Bhojjayāgu** nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṁsapupphaphalarasādi yaṁ kiñci khādanīyaṁ nāma atthi, taṁ sabbaṁ pavisati, kīḷitukāmānaṁ sīsamakkhanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṁ katvā bhikkhusaṁghaparivuto piṇḍāya carituṁ ātumābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṁ "bhagavāpiṇḍāya gāmaṁ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyāditā"ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiñca kaṭacchuñca gahetvā brāhmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṁ bhūmiyaṁ patiṭṭhāpetvā vanditvā "paṭiggaṇhatu me bhante bhagavā yāgun"ti āha. Tato "jānantāpi tathāgatā pucchantī"ti **khandhake**[1] āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṁ vuḍḍhapabbajitaṁ vigarahitvā tasmiṁ vatthusmiṁ akappiyasamādāpanasikkhāpadaṁ khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññapetvā "bhikkhave anekakappakoṭiyo bhojanaṁ pariyesanteheva vītināmitā, idaṁ pana tumhākaṁ akappiyaṁ, adhammena uppannabhojanaṁ imaṁ paribhuñjitvā anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā"ti bhikkhācārābhimukho agamāsi, ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṁ.

Subhaddo anattamano hutvā "ayaṁ 'sabbaṁ jānāmī'ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo pesetvā ārocetabbaṁ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṁ tiṭṭhanto sattāhamattaṁ tiṭṭheyya, idañca mama yāvajīvaṁ pariyattaṁ assa, sabbaṁ kena nāsitaṁ, ahitakāmo ayaṁ mayhan"ti bhagavati āghātaṁ bandhitvā dasabale dharamāne kiñci vattuṁ nāsakkhi. Evaṁ kirassa ahosi "ayaṁ uccakulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, mamaṁyeva santajjessatī"ti. Svāyaṁ ajja mahākassapattherena saddhiṁ āgacchanto "parinibbuto bhagavā"ti sutvā

---

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha. Thero pana taṁ sutvā hadaye pahāraṁ viya matthake patitasukkāsaniṁ viya maññi, dhammasaṁvego cassa uppajji "sattāhamattaparinibbuto bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṁ sarīraṁ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṁ lahuṁ mahantaṁ pāpakasaṭaṁ kaṇṭako[1] uppanno, alaṁ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sāsanaṁ osakkāpetun"ti.

Tato thero cintesi "sace kho panāhaṁ imaṁ mahallakaṁ idheva pilotikaṁ nivāsetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā 'samaṇassa gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakā vivadantī'ti amhākaṁ dosaṁ dassessanti, adhivāsemi tāva. Bhagavatā hi desitadhammo asaṅgahitapuppharāsisadiso, tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṁ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṁ dve sikkhāpadāni nassissanti vinassissanti, sutte eko dve pañhavārā nassissanti, abhidhamme ekaṁ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṁ anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṁ karissāmi, evaṁ sati daḷhasuttena saṅgahitapupphāni viya ayaṁ dhammavinayo niccalo bhavissati. Etadatthañhi bhagavā mayhaṁ tīṇi gāvutāni paccuggamanaṁ akāsi, tīhi ovādehi upasampadaṁ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṁ akāsi, ākāse pāṇiṁ cāletvā candopamapaṭipadaṁ kathento maññeva sakkhiṁ katvā kathesi, tikkhattuṁ sakalasāsanaratanaṁ paṭicchāpesi, mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṁ pāpo sāsane vaḍḍhiṁ mā alatthu, yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhīyati, avinayo na dippati, vinayo na paṭibāhīyati, adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti, avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti, tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṁ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṁ pāpo sayameva niggahaṁ pāpuṇissati, puna sīsaṁ ukkhipituṁ na sakkhissati, sāsanaṁ iddhañceva phītañca bhavissatī"ti. Cintetvā so "evaṁ nāma mayhaṁ cittaṁ uppannan"ti kassaci

1. Pāpakasaṭakaṇṭako (Sī)

anārocetvā bhikkhusaṁghaṁ samassāsetvā atha pacchā dhātubhājanadivase dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesi. Tena vuttaṁ "āyasmā mahākassapo sattāhaparinibbute -pa- dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesī"ti.

Tattha **alan**ti paṭikkhepavacanaṁ. **Āvuso**ti paridevante bhikkhū ālapati. **Mā socitthā**ti citte uppannabalavasokena mā socittha. **Māparidevitthā**ti vācāya mā paridevittha "paridevanaṁ vilāpo"ti vacanato. Idāni asocanādīsu kāraṇaṁ dassento **"sumuttā mayan"**ti-ādimāha. **Tena mahāsamaṇenā**ti nissakke karaṇavacanaṁ, tato mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo. **Homā**ti vā atītatthe vattamānavacanaṁ, ahumhāti attho, anussaranto dhammasaṁvegavasenāti adhippāyo. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṁ sahottappañāṇaṁ dhammasaṁvego. Vuttañhetaṁ—

> "Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṇṭhitaṁ.
> Ñāṇamohitabhārānaṁ, dhammasaṁvegasaññitan"ti.

Ṭhānaṁ kho panetaṁ vijjatīti tiṭṭhati ettha phalaṁ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṁ, hetu. **Kho**ti avadhāraṇe, etaṁ kāraṇaṁ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṁ taṁ kāraṇanti āha **"yaṁ pāpabhikkhū"**ti-ādi. Ettha **yan**ti nipātamattaṁ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṁ, tadetaṁ kāraṇaṁ vijjatīti attho. **Pāpabhikkhū**ti pāpikāya lāmikāya icchāya samannāgatā bhikkhū. Atīto atikkanto satthā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṁ,** pāvacanaṁ. Padhānaṁ vacanaṁ **pāvacanaṁ,** dhammavinayanti vuttaṁ hoti. **Pakkhaṁ labhitvā**ti alajjīpakkhaṁ labhitvā. **Na cirassevā**ti na cireneva. **Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatī**ti yattakaṁ kālaṁ dhammo ca vinayo ca lajjīpuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetaṁ bhagavatāti parinibbānamañcake nipannena bhagavatā bhikkhū ovadantena etaṁ vuttanti attho. **Desito paññatto**ti dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhidhammasaṅgahitassa hi dhammassa abhisajjanaṁ pabodhanaṁ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṁ vineyyasantāne ṭhapanaṁ paññāpanaṁ, tasmā dhammopi desito ceva paññatto

cāti vutto. **Paññatto**ti ca ṭhapitoti attho. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantisaṅgahitassa hi atthassa kāyavācānaṁ vinayanato vinayoti laddhādhivacanassa atisajjanaṁ pabodhanaṁ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṁ asaṅkarato ṭhapanaṁ paññāpanaṁ, tasmā vinayopi desito ceva paññatto cāti vuccati.

So vo mamaccayenāti so dhammavinayo tumhākaṁ mamaccayena satthā. Idaṁ vuttaṁ hoti—mayā vo ṭhiteneva "idaṁ lahukaṁ, idaṁ garukaṁ, idaṁ satekicchaṁ, idaṁ atekicchaṁ, idaṁ lokavajjaṁ, idaṁ paṇṇattivajjaṁ. Ayaṁ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṁ gaṇassa, ayaṁ saṁghassa santike vuṭṭhātī"ti sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ avītikkamanīyatāvasena otiṇṇavatthusmiṁ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo mahāvinayo nāma desito, taṁ sakalampi vinayapiṭakaṁ mayi parinibbute tumhākaṁ satthukiccaṁ sādhessati "idaṁ vo kattabbaṁ, idaṁ vo na kattabban"ti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā "ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgāni, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti tena tena vineyyānaṁ ajjhāsayānurūpena pakārena ime sattatiṁsa bodhipakkhiyadhamme vibhajitvā suttantapiṭakaṁ desitaṁ, taṁ sakalampi suttantapiṭakaṁ mayi parinibbute tumhākaṁ satthukiccaṁ sādhessati taṁtaṁcariyānurūpaṁ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā "pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni, tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā"ti ime dhamme vibhajitvā abhidhammapiṭakaṁ desitaṁ, taṁ sakalampi abhidhammapiṭakaṁ mayi parinibbute tumhākaṁ satthukiccaṁ sādhessati, khandhādivibhāgena ñāyamānaṁ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kattabbakiccaṁ nipphādessati. Iti sabbampetaṁ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa vassāni bhāsitaṁ lapitaṁ, tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā navaṅgāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānīti evaṁ mahappabhedaṁ hoti. Iti imāni

caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṁ ekova parinibbāyāmi, ahañca panidāni ekova ovadāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasahassāni tumhe ovadissanti anusāsissanti ovādānusāsanīkiccassa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhaṁ sāsanaṁ, nippariyāyato pana sattatiṁsa bodhipakkhiyadhammā. **Addhaniyan**ti addhānamaggagāmīti addhaniyaṁ, addhānakkhamanti attho. **Ciraṭṭhitikan**ti cīraṁ ṭhiti etassāti ciraṭṭhitikaṁ, sāsanaṁ, **assa** bhaveyyāti sambandho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā yena pakārena idaṁ sāsanaṁ dīghamaddhānaṁ pavattituṁ samatthaṁ, tatoyeva ciraṭṭhitikaṁ assa, tathā tena pakārena dhammañca vinayañca saṅgāyeyyanti.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṁ anuggahavisesaṁ vibhāvento āha **"yañcāhaṁ bhagavatā"**ti-ādi. Tattha "yañcāhan"ti etassa "anuggahito"ti etena sambandho. Tattha **yan**ti yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṁ hoti. Kiriyāparāmasanaṁ vā etaṁ, tena "anuggahito"ti ettha anuggaṇhanaṁ parāmasati. **Dhāressasī**ti-ādikaṁ pana bhagavā aññatarasmiṁ rukkhamūle mahākassapattherena paññattasaṅghāṭiyaṁ nisinno taṁ cīvaraṁ vikasitapadumapupphavaṇṇena pāṇinā antare parāmasanto āha. Vuttañhetaṁ **kassapasaṁyutte**[1] mahākassapatthereneva ānandattheraṁ āmantetvā kathentena—

> "Atha kho āvuso bhagavā maggā okkamma yena aññataraṁ rukkhamūlaṁ tenupasaṅkami, atha khvāhaṁ āvuso paṭapilotikānaṁ saṅghāṭiṁ catugguṇaṁ paññāpetvā bhagavantaṁ etadavocaṁ 'idha bhante bhagavā nisīdatu, yaṁ mamassa dīgharattaṁ hitāya sukhāyā'ti. Nisīdi kho āvuso bhagavā paññatte āsane nisajja kho maṁ āvuso bhagavā etadavoca 'mudukā kho tyāyaṁ kassapa paṭapilotikānaṁ saṅghāṭī'ti. Paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā paṭapilotikānaṁ saṅghāṭiṁ anukampaṁ upādāyāti. Dhāressasi pana me tvaṁ kassapa sāṇāni paṁsukūlāni nibbasanānīti. Dhāressāmahaṁ bhante bhagavato sāṇāni

1. Saṁ 1. 420 piṭṭhe.

paṁsukūlāni nibbasanānīti. So khvāhaṁ āvuso paṭapilotikānaṁ saṅghāṭiṁ bhagavato pādāsiṁ, ahaṁ pana bhagavato sāṇāni paṁsukūlāni nibbasanāni paṭipajjin"ti[1].

Tattha[2] **mudukā kho tyāyan**ti mudukā kho te ayaṁ. Kasmā bhagavā evamāhāti? Therena saha cīvaraṁ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theraṁ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kiṁsāriputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṁ panassa ahosi "ime na ciraṁ ṭhassanti, kassapo pana vīsavassasatāyuko, 'so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṁ vasitvā dhammavinayasaṅgahaṁ katvā mama sāsanaṁ pañcavassasahassaparimāṇaṁ kālaṁ pavattanakaṁ karissatī'ti attano naṁ ṭhāne ṭhapemi, evaṁ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṁ maññissantī"ti, tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite "imaṁ tumhākaṁ gaṇhathā"ti cārittameva, tasmā "paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā"ti āha. **Dhāressasi pana me tvaṁ kassapā**ti kassapa tvaṁ imāni paribhogajiṇṇāni paṁsukūlāni pārupituṁ sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṁ sandhāya, paṭipattipūraṇaṁ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo—ahaṁ imaṁ cīvaraṁ puṇṇaṁ nāma dāsiṁ pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitaṁ tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṁ te pāṇake vidhunitvā mahā-ariyavaṁse ṭhatvā aggahesiṁ, tassa me imaṁ cīvaraṁ gahitadivase dasasahassacakkavāḷe mahāpathavī mahāravaṁ viravamānā kampittha, ākāsaṁ taṭataṭāyi, cakkavāḷadevatā sādhukāraṁ adaṁsu "imaṁ cīvaraṁ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṁsukūlikena jāti-āraññikena jāti-ekāsanikena jātisapadānacārikena bhavituṁ vaṭṭati, tvaṁ imassa cīvarassa anucchavikaṁ kātuṁ sakkhissasī"ti. Theropi attanā pañcannaṁ hatthīnaṁ balaṁ dhāreti. So taṁ atakkayitvā "ahametaṁ paṭipattiṁ pūressāmī"ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṁ kātukāmo "dhāressāmahaṁ bhante"ti āha. **Paṭipajjin**ti paṭipannosiṁ[3]. Evaṁ pana cīvaraparivattanaṁ katvā therena pārutacīvaraṁ bhagavā pārupi, satthu cīvaraṁ thero. Tasmiṁ samaye mahāpathavī udakapariyantaṁ katvā unnadantī kampittha.

1. Saṁ 1. 420 piṭṭhe. 2. Saṁ-Ṭṭha 2. 184 piṭṭhe. 3. Paṭipannosmi (Sī, Syā)

Sāṇāni paṁsukūlānīti matakaḷevaraṁ pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṁsukūlacīvarāni. Rathikasusānasaṅkārakūṭādīnaṁ yattha katthaci paṁsūnaṁ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu paṁsukūlamivāti **paṁsukūlaṁ.** Atha vā paṁsu viya kucchitabhāvaṁ ulati gacchatīti paṁsukūlanti paṁsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasanakiccāni, paribhogajiṇṇānīti attho. Ettha "kiñcāpi ekameva taṁ cīvaraṁ, anekāvayavattā pana bahuvacanaṁ katan"ti **majjhimagaṇṭhipade** vuttaṁ. **Cīvare sādhāraṇaparibhogenā**ti ettha attanā sādhāraṇaparibhogenāti viññāyamānattā viññāyamānatthassa ca-saddassa payoge kāmācārattā[1] "attanā"ti na vuttaṁ. "Dhāressasi pana me tvaṁ kassapa sāṇāni paṁsukūlānī"ti hi vuttattā attanāva sādhāraṇaparibhogo viññāyati, nāññena. Na hi kevalaṁ saddatoyeva sabbattha atthanicchayo bhavissati atthapakaraṇādināpi yebhuyyena atthassa niyametabbattā. **Ācariyadhammapālattherena** panettha idaṁ vuttaṁ "cīvare sādhāraṇaparibhogenāti ettha attanā samasamaṭṭhapanenāti idha attanāsaddaṁ ānetvā cīvare attanā sādhāraṇaparibhogenāti yojetabbaṁ.

Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṁ.
Atthato hyasamānānaṁ, āsannatta'makāraṇan"ti.

Atha vā bhagavatā cīvare sādhāraṇaparibhogena bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṁ ekassapi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavatoti. Sabbattha **"ācariyadhammapālattherenā"**ti vutte suttantaṭīkākārenāti gahetabbaṁ. Samānaṁ dhāraṇametassāti **sādhāraṇo,** paribhogo. Sādhāraṇaparibhogena ceva samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni[2]—

"Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāraṁ vivekajaṁ pītisukhaṁ paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave

---

1. Kāmāharattā (Syā)
2. Saṁ 1. 412 piṭṭhe.

yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāraṁ vivekajaṁ pītusukhaṁ paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vitakkavicārānaṁ vūpasamā ajjhattaṁ sampasādanaṁ cetaso ekodibhāvaṁ avitakkaṁ avicāraṁ samādhijaṁ pītisukhaṁ dutiyaṁ jhānaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vitakkavicārānaṁ vūpasamā -pa- dutiyaṁ jhānaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṁvedemi, yaṁ taṁ ariyā ācikkhanti 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti, tatiyaṁ jhānaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati -pa- tatiyaṁ jhānaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṁ atthaṅgamā adukkhamasukhaṁ upekkhāsatipārisuddhiṁ catutthaṁ jhānaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva -pa- catutthaṁ jhānaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso rūpasaññānaṁ samatikkamā paṭighasaññānaṁ atthaṅgamā nānattasaññānaṁ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sabbaso rūpasaññānaṁ samatikkamā -pa- ākāsānañcāyatanaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākāsānañcāyatanaṁ samatikkamma 'anantaṁ viññāṇan'ti viññāṇañcāyatanaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sabbaso ākāsānañcāyatanaṁ samatikkamma -pa- viññāṇañcāyatanaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso viññāṇañcāyatanaṁ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati -pa- ākiñcaññāyatanaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākiñcaññāyatanaṁ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati -pa- nevasaññānāsaññāyatanaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṁ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṁ upasampajja viharāmi. Kassapopi -pa- saññāvedayitanirodhaṁ upasampajja viharati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi anekavihitaṁ iddhividhaṁ paccanubhomi, ekopi hutvā bahudhā homi, bahudhāpi hutvā eko homi, āvibhāvaṁ tirobhāvaṁ tirokuṭṭaṁ tiropākāraṁ tiropabbataṁ asajjamāno gacchāmi seyyathāpi ākāse, pathaviyāpi ummujjanimujjaṁ karomi seyyathāpi udake, udakepi abhijjamāne gacchāmi seyyathāpi pathaviyaṁ, ākāsepi pallaṅkena kamāmi seyyathāpi pakkhī sakuṇo, imepi candimasūriye evaṁmahiddhike evaṁmahānubhāve pāṇinā parimasāmi parimajjāmi, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṁ vattemi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitaṁ iddhividhaṁ paccanubhoti -pa- yāva brahmalokāpi kāyena vasaṁ vatteti.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati dibbāya sotadhātuyā -pa- ye dūre santike ca.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi parasattānaṁ parapuggalānaṁ cetasā ceto paricca pajānāmi, sarāgaṁ vā cittaṁ 'sarāgaṁ cittan'ti pajānāmi, vītarāgaṁ vā cittaṁ 'vītarāgaṁ cittan'ti pajānāmi, sadosaṁ vā cittaṁ -pa- vītadosaṁ vā cittaṁ -pa- samohaṁ vā cittaṁ -pa- vītamohaṁ vā cittaṁ -pa- saṁkhittaṁ vā cittaṁ -pa- vikkhittaṁ vā cittaṁ -pa- mahaggataṁ vā cittaṁ -pa- amahaggataṁ vā cittaṁ -pa- sa-uttaraṁ vā cittaṁ -pa- anuttaraṁ vā cittaṁ -pa- samāhitaṁ vā cittaṁ -pa- asamāhitaṁ vā cittaṁ -pa- vimuttaṁ vā cittaṁ -pa- avimuttaṁ vā cittaṁ 'avimuttaṁ cittan'ti pajānāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati parasattānaṁ parapuggalānaṁ cetasā ceto paricca pajānāti, sarāgaṁ vā cittaṁ 'sarāgaṁ cittan'ti pajānāti -pa- avimuttaṁ vā cittaṁ 'avimuttaṁ cittan'ti pajānāti.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarāmi. Seyyathidaṁ, ekampi jātiṁ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṁsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṁvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṁvaṭṭavivaṭṭakappe 'amutrāsiṁ evaṁnāmo evaṁgotto evaṁvaṇṇo evamāhāro evaṁsukhadukkhappaṭisaṁvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṁ, tatrāpāsiṁ evaṁnāmo evaṁgotto evaṁvaṇṇo evamāhāro evaṁsukhadukkhappaṭisaṁvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno'ti. Iti sākāraṁ sa-uddesaṁ anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarati. Seyyathidaṁ, ekampi jātiṁ -pa-. Iti sākāraṁ sa-uddesaṁ anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarati.

Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne

hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi 'ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṁ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṁ maraṇā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṁ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapannā'ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

Ahaṁ bhikkhave āsavānaṁ khayā anāsavaṁ cetovimuttiṁ paññāvimuttiṁ diṭṭheva dhamme sayaṁ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave āsavānaṁ khayā anāsavaṁ cetovimuttiṁ paññāvimuttiṁ diṭṭheva dhamme sayaṁ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatīti—

evaṁ navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṁ kassapasaṁyutte āgataṁ pāḷimimaṁ peyyālamukhena ādiggahaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha **"ahaṁ bhikkhave"**ti-ādi.

Tattha **yāvade ākaṅkhāmī**ti yāvadeva icchāmīti attho. Tatoyeva hi **majjhimagaṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade** ca "yāvadeti yāvadevāti vuttaṁ hotī"ti likhitaṁ. **Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāyampi**[1] "yāvade

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe.

ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī"ti attho vutto. Tathā hi tattha līnatthapakāsaniyaṁ **ācariyadhammapālattherenéva** vuttaṁ "yāvadevāti iminā samānatthaṁ yāvadeti idaṁ padan"ti. Potthakesu pana katthaci "yāvadevā"ti ayameva pāṭho dissati. Yāni pana ito paraṁ "vivicceva kāmehī"ti-ādinā nayena cattāri rūpāvacarakiriyajhānāni, "sabbaso rūpasaññānaṁ samatikkamā"ti-ādinā nayena catasso arūpasamāpattiyo, "sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṁ samatikkamma saññāvedayitanirodhan"ti-ādinā nayena nirodhasamāpatti, "anekavihitaṁ iddhividhan"ti-ādinā nayena abhiññā ca vuttā. Tattha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ anupadavaṇṇanāya ceva bhāvanāvidhānena ca saddhiṁ **visuddhimagge**[1] sabbaso vitthāritaṁ. Idhāpi ca verañjakaṇḍe cattāri rūpāvacarajhānāni tisso ca vijjā āvi bhavissanti, tasmā tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ tattheva vaṇṇayissāma.

Navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhedeti ettha **navānupubbavihārā** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṁsaññitā nirodhasamāpattiyā saha aṭṭha samāpattiyo. **Chaḷabhiññā** nāma āsavakkhayañāṇena saddhiṁ pañcābhiññāyoti evaṁ lokiyalokuttarabhedā sabbā abhiññāyo. **Uttarimanussadhamme**ti uttarimanussānaṁ jhāyīnañceva ariyānañca dhammo uttarimanussadhammo. Atha vā uttari manussadhammāti uttarimanussadhammo, manussadhammo nāma dasakusalakammapathadhammo. So hi vinā bhāvanāmanasikārena pakatiyāva manussehi nibbattetabbato manussattabhāvāvahato vā "manussadhammo"ti vuccati, tato uttari pana jhānādīni "uttarimanussadhammo"ti veditabbāni. **Attanā samasamaṭṭhapanenā**ti ahaṁ yattakaṁ kālaṁ yattake vā samāpattivihāre abhiññāyo ca vaḷañjemi, tathā kassapopīti evaṁ yathāvutta-uttarimanussadhamme attanā samasamaṁ katvā ṭhapanena. Idañca navānupubbavihārachaḷabhiññādibhāvasāmaññena pasaṁsāmattaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṁ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷañjeti. Ettha ca "uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanenā"ti idaṁ nidassanamattanti veditabbaṁ Tathā hi—

1. Visuddhi 1. 135; Visuddhi 2. 37 piṭṭhādīsu.

"Ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṁ dhammiṁ kathaṁ, ahaṁ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṁ tvaṁ vā, ahaṁ vā kassapa bhikkhūnaṁ dhammiṁ kathaṁ kareyyaṁ tvaṁ vā"ti[1].

Evampi attanā samasamaṭṭhāne ṭhapetiyeva, tassa kimaññaṁ āṇaṇyaṁ bhavissati aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha "tassāti tassa anuggahassā"ti **majjhimagaṇṭhipade** vuttaṁ. Tassa meti vā attho gahetabbo. Potthakesu hi katthaci "tassa me"ti pāṭhoyeva dissati, dhammavinayasaṅgāyanaṁ ṭhapetvā aññaṁ kinnāma tassa me āṇaṇyaṁ aṇaṇabhāvo bhavissatīti attho. **"Nanu maṁ bhagavā"**ti-ādinā vuttamevatthaṁ upamāvasena vibhāveti. **Sakakavaca-issariyānuppadānenā**ti ettha cīvarassa nidassanavasena kavacassa gahaṇaṁ kataṁ, samāpattiyā nidassanavasena issariyaṁ gahitaṁ. **Kulavaṁsappatiṭṭhāpakan**ti kulavaṁsassa kulappaveṇiyā patiṭṭhāpakaṁ. "Me saddhammavaṁsappatiṭṭhāpako"ti niccasāpekkhattā samāso daṭṭhabbo, me saddhammavaṁsassa patiṭṭhāpako pavattakoti vuttaṁ hoti. Vuttavacanamanussaranto anuggahesīti cintayanto dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesīti sambandho, dhātubhājanadivase tattha sannipatitānaṁ bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesīti attho.

Idāni yathāvuttamatthaṁ pāḷiyā vibhāvento āha **"yathāhā"**ti-ādi. Tattha **ekamidāhan**ti ettha **idan**ti nipātamattaṁ. **Ekaṁ samayan**ti ca bhummatthe upayogavacanaṁ, ekasmiṁ samayeti vuttaṁ hoti. **Pāvāyā**ti pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā kusināraṁ gamissāmīti addhānamaggappaṭipannoti vuttaṁ hoti. **Addhānamaggo**ti ca dīghamaggo vuccati. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Mahatā bhikkhusaṁghena saddhin**ti guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Bhikkhūnaṁ saṁghena bhikkhusaṁghena, samaṇagaṇena saddhiṁ ekatoti attho. **"Pañcamattehī"**ti-ādinā saṅkhyāmahattaṁ vibhāveti. **Matta**-saddo cettha pamāṇavacano 'bhojane mattaññutā"ti-ādīsu viya. **Sabbaṁ subhaddakaṇḍaṁ vitthārato veditabban**ti sabbaṁ subhaddakaṇḍaṁ idha ānetvā vitthārato dassetabbanti adhippāyo.

---

1. Saṁ 1. 406 piṭṭhe.

"Tato paranti tato bhikkhūnaṁ ussāhajananato paran"ti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ. **Mahāgaṇṭhipade** pana "tato paranti subhaddakaṇḍato paran"ti vuttaṁ. Idamevettha sārato paccetabbanti no takko. Ayameva hi ussāhajananappakāro, yadidaṁ "handa mayaṁ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippatī"ti-ādi, tasmā ussāhajananato paranti na vattabbaṁ heṭṭhā ussāhajananappakārassa pāḷiyaṁ avuttattā. Ayañhettha pāḷikkamo—

> "Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāhaṁ āvuso samayaṁ pāvāya kusināraṁ addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusaṁghena saddhiṁ pañcamattehi bhikkhusatehi. Atha khvāhaṁ āvuso maggā okkamma aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdiṁ.
>
> Tena kho pana samayena aññataro ājīvako kusinārāya mandāravapupphaṁ gahetvā pāvaṁ addhānamaggappaṭipanno hoti. Addasaṁ kho-ahaṁ āvuso taṁ ājīvakaṁ dūratova āgacchantaṁ, disvāna taṁ ājīvakaṁ etadavocaṁ "apāvuso amhākaṁ satthāraṁ jānāsī"ti. Āma āvuso jānāmi, ajja sattāhaparinibbuto samaṇo gotamo, tato me idaṁ mandāravapupphaṁ gahitanti. Tatrāvuso ye te bhikkhū avītarāgā, appekacce bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṁ papatanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, "atikhippaṁ bhagavā parinibbuto, atikhippaṁ sugato parinibbuto, atikhippaṁ cakkhuṁ loke antarahitan"ti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhivāsenti "aniccā saṅkhārā, taṁ kutettha labbhā"ti.
>
> Atha khvāhaṁ āvuso te bhikkhū etadavocaṁ "alaṁ āvuso mā socitta mā paridevittha, nanvetaṁ āvuso bhagavatā paṭikacceva akkhātaṁ 'sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo, taṁ kutettha āvuso labbhā, yaṁ taṁ jātaṁ bhūtaṁ saṅkhataṁ palokadhammaṁ, taṁ vata mā palujjī'ti netaṁṭhānaṁ vijjatī"ti.

Tena kho pana samayena āvuso subhaddo nāma vuḍḍhapabbajito tassaṁ parisāyaṁ nisinno hoti. Atha kho āvuso subhaddo vuḍḍhapabbajito te bhikkhū etadavoca "alaṁ āvuso mā socittha mā paridevittha, sumuttā mayaṁ tena mahāsamaṇena, upaddutā ca mayaṁ homa 'idaṁ vo kappati, idaṁ vo na kappatī'ti, idāni pana mayaṁ yaṁ icchissāma, taṁ karissāma, yaṁ na icchissāma, na taṁ karissāmā"ti. Handa mayaṁ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippati, dhammo paṭibāhīyati, avinayo pure dippati, vinayo paṭibāhīyati, pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, pure avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā hontīti.

Tena hi bhante thero bhikkhū uccinatūti. Atha kho āyasmā mahākassapo ekenūnapañca-arahantasatāni uccini. Bhikkhū āyasmantaṁ mahākassapaṁ etadavocuṁ "ayaṁ bhante āyasmā ānando kiñcāpi sekkho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatiṁ gantuṁ, bahu cānena bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyatto, tena hi bhante thero āyasmantampi ānandaṁ uccinatū"ti-ādi[1].

Tasmā **tato paran**ti ettha subhaddakaṇḍato paranti evamattho daṭṭhabbo. "Sabbaṁ subhaddakaṇḍaṁ vitthārato veditabban"ti hi iminā "yaṁ na icchissāma, na taṁ karissāmā"ti etaṁ pariyantaṁ subhaddakaṇḍapāḷiṁ dassetvā idāni avasesaṁ ussāhajananappakārappavattaṁ pāḷimeva dassento **"handa mayaṁ āvuso"**ti-ādimāha.

Tattha **pure adhammo dippatī**ti ettha adhammo nāma dasakusalakammapathadhammapaṭipakkhabhūto adhammo. **Pure dippatī**ti api nāma dippati. Atha vā yāva adhammo dhammaṁ paṭibāhituṁ samattho hoti, tato puretaramevāti attho. Āsanne hi anāgate[2] ayaṁ puresaddo.

---

1. Vi 4. 480 piṭṭhādīsu. 2. Anadhippeto (Sī, Syā, Ka) Vajirabuddhiṭīkā passitabbā.

Dippatīti dippissati. Puresaddayogena hi anāgatatthe ayaṁ vattamānapayogo yathā "purā vassati devo"ti. Keci panettha evaṁ vaṇṇayanti "pureti pacchā anāgate yathā addhānaṁ gacchantassa gantabbamaggo 'pure'ti vuccati, tathā idha daṭṭhabban"ti. **Avinayo**ti pahānavinayasaṁvaravinayānaṁ paṭipakkhabhūto avinayo. "Vinayavādino dubbalā hontī'ti evaṁ iti-saddopi ettha daṭṭhabbo, "tato paraṁ āhā"ti iminā sambandho. Potthakesu pana katthaci iti-saddo na dissati, pāḷiyaṁ pana dīghanikāyaṭṭhakathāyañca attheva iti-saddo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Uccinane uyyojentā hi taṁ mahākassapattheraṁ evamāhaṁsu. **Bhikkhū uccinatū**ti saṅgītiyā anurūpe bhikkhū-uccinitvā gaṇhātūti attho. "Sakalanavaṅga -pa- pariggahesī"ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṁ yathāvuttapuggalānaṁ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi tevijjādiguṇayuttānaṁ āgamādhigamasampattiyā ukkaṁsagatattā saṅgītiyā bahūpakārataṁ dasseti. Tattha **sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare**ti sakalaṁ suttageyyādi navaṅgaṁ ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgaṁ, satthusāsanaṁ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato diṭṭhadhammikādipurisattapariyattabhāvato ca pariyattīti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṁ sakalanavaṅgasatthusāsanasaṅkhātaṁ pariyattiṁ dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidharā, tādiseti attho. Bahūnaṁ nānappakārānaṁ kilesānaṁ sakkāyadiṭṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā.** Duvidhā puthujjanā andhaputhujjanā kalyāṇaputhujjanāti. Tattha yesaṁ khandhadhātu-āyatanādīsu uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇāni natthi, te andhaputhujjanā. Yesaṁ tāni atthi, te kalyāṇaputhujjanā. Te idha "puthujjanā"ti adhippetā. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā.**

Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhareti tiṇṇaṁ piṭakānaṁ samāhāro tipiṭakaṁ, tipiṭakasaṅkhātaṁ navaṅgādivasena anekadhā bhinnaṁ sabbapariyattippabhedaṁ dhārentīti tipiṭakasabbapariyattippabhedadharā, tādiseti attho. Anu anu taṁsamaṅgīnaṁ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo,

anubhāvo eva ānubhāvo, pabhāvo[1]. Mahanto ānubhāvo yesaṁ te **mahānubhāvā. Tevijjādibhede**ti tisso vijjāyeva tevijjā, tā ādi yesaṁ chaḷabhiññādīnaṁ te tevijjādayo, te bhedā anekappakārā bhinnā etesanti tevijjādibhedā, khīṇāsavā, tādiseti attho. Atha vā tisso vijjā etassa atthīti tevijjo, so ādi yesaṁ chaḷabhiññādīnaṁ te tevijjādayo, te bhedā yesaṁ khīṇāsavānaṁ te tevijjādibhedā, tādiseti attho. **Ye sandhāya idaṁ vuttan**ti ye bhikkhū sandhāya idaṁ "atha kho āyasmā"ti-ādivacanaṁ **saṅgītikkhandhake**[2] vuttanti attho.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti **sekkho,** atha vā sikkhanaṁ sikkhā, sāyeva tassa sīlanti sekkho. So hi apariyositasikkhattā ca tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭipassaddhussāho, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekkho. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti sekkho. Uparimaggattayakiccassa apariyositattā saha karaṇīyenāti **sakaraṇīyo. Assā**ti anena. **Asammukhā paṭiggahitaṁ nāma natthī**ti nanu ca—

"Dvāsīti buddhato gaṇhiṁ, dve sahassāni bhikkhuto.
Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino"ti[3]—

vuttattā kathametaṁ yujjatīti? Dve sahassāni bhikkhutoti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttanti nāyaṁ virodho. **Bahukārattā**ti bahu-upakārattā. Upakāravacano hettha kārasaddo. **Assā**ti bhaveyya.

Ativiya vissatthoti ativiya vissāsiko. **Nan**ti ānandattheraṁ, "ovadatī"ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha **"na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī"**ti. Tathā hi parinibbute satthari mahākassapatthero satthuparinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṁghassa majjhe

---

1. Patāpo (Sī, Syā) 2. Vi 4. 480 piṭṭhe. 3. Khu 2. 347 piṭṭhe.

nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ pañcasate bhikkhū uccinitvā "āvuso rājagahe vassaṁ vasantā dhammavinayaṁ saṅgāyeyyāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodhaṁ pacchinditvā rājagahe sannipatathā"ti vatvā attanā rājagahaṁ gato. Ānandattheropi bhagavato pattacīvaramādāya mahājanaṁ saññāpento sāvatthiṁ gantvā tato nikkhamma rājagahaṁ gacchanto dakkhiṇagirismiṁ cārikaṁ cari. Tasmiṁ samaye ānandattherassa tiṁsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārabhūtā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasampannā ca vibbhamiṁsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā vibbhamiṁsūti? Tesaṁ kira mātāpitaro cintesuṁ "ānandatthero satthuvissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṁ satthāraṁ gahetvā gantuṁ sakkoti, amhākaṁ dārake etassa santike pabbājessāma, so satthāraṁ gahetvā āgamissati, tasmiṁ āgate mayaṁ mahāsakkāraṁ kātuṁ labhissāmā"ti iminā tāva kāraṇena nesaṁ ñātakā te pabbājesuṁ. Satthari pana parinibbute tesaṁ sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesuṁ.

Atha ānandattheraṁ dakkhiṇagirismiṁ cārikaṁ caritvā rājagahamāgataṁ disvā mahākassapatthero evamāha "na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī"ti. Vuttañhetaṁ kassapasaṁyutte—

"Atha kiñcarahi tvaṁ āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṁ ananuyuttehi saddhiṁ cārikaṁ carasi, sassaghātaṁ maññe carasi, kulūpaghātaṁ maññe carasi, olujjati kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṁ kumārako mattamaññāsīti.

Api me bhante kassapa sirasmiṁ palitāni jātāni, atha ca pana mayaṁ ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na muccāmāti. Tathā hi pana tvaṁ āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṁ ananuyuttehi saddhiṁ cārikaṁ carasi, sassaghātaṁ maññe carasi, kulūpaghātaṁ maññe carasi, olujjati

kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī”ti[1].

Tattha[2] **sassaghātaṁ maññecarasī**ti sassaṁ ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṁ maññe carasī**ti kulāni upaghātento viya hananto viya āhananto viya āhiṇḍasi. **Olujjatī**ti palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyā**ti āvuso evaṁ ete tuyhaṁ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadaharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti. **Na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī**ti ayaṁ kumārako attano pamāṇaṁ na vata jānātīti theraṁ tajjento āha. **Kumārakavādā na muccāmā**ti kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tvan**ti idamassa evaṁ vattabbatāya kāraṇadassanatthaṁ vuttaṁ. Ayañhettha adhippāyo—yasmā tvaṁ imehi navakehi bhikkhūhi indriyasaṁvararahitehi saddhṁ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhiṁ caranto “kumārako”ti vattabbataṁ arahasīti.

“Na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī”ti ettha **vā**-saddo padapūraṇe. **Vā**-saddo hi upamānasamuccayasaṁsayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu[3] upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṁ vāpi dhīrā muni vedayantī”ti-ādīsu[4] samuccaye. “Ke vā ime kassa vā”ti-ādīsu[5] saṁsaye. “Ayaṁ vā imesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ sabbabālo sabbamūḷho”ti-ādīsu[6] vavassagge. “Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti-ādīsu[7] vikappeti. Idha pana padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca **ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ “vāsaddassa atthuddhāraṁ karontena ‘na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī’ti-ādīsu[8] padapūraṇe”ti. Aṭṭhakathāyampi[9] ettakameva vuttaṁ “na vāyaṁ kumārako mattamaññāsīti ayaṁ kumārako attano pamāṇaṁ na vata jānātīti theraṁ tajjento āhā”ti. Etthāpi **vatā**ti vacanasiliṭṭhatāya vuttaṁ. Yaṁ panettha **kenaci** vuttaṁ “na vāyanti ettha vāti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipīti

1. Saṁ 1. 418 piṭṭhe.
2. Saṁ-Ṭṭha 2. 166 piṭṭhe.
3. Khu 1. 22 piṭṭhe.
4. Khu 1. 309 piṭṭhe.
5. Vi 1. 197 piṭṭhe.
6. Dī 1. 55 piṭṭhe.
7. Ma 1. 122; Saṁ 1. 255 piṭṭhesu.
8. Saṁ 1. 418 piṭṭhe.
9. Saṁ-Ṭṭha 2. 166 piṭṭhe.

attho"ti. Taṁ tassa matimattanti daṭṭhabbaṁ. Na hettha ayamattho sambhavati, tasmā attano pamāṇaṁ nāññāsīti evamattho veditabbo. **Tatrā**ti evaṁ sati. **Chandāgamanaṁ viyā**ti ettha chandā āgamanaṁ viyāti padacchedo kātabbo, chandena āgamanaṁ pavattanaṁ viyāti attho, chandena akattabbakaraṇaṁ viyāti vuttaṁ hoti. Chandaṁ vā āgacchati sampayogavasenāti chandāgamanaṁ, tathā pavatto apāyagamanīyo akusalacittuppādo. Atha vā ananurūpaṁ gamanaṁ agamanaṁ, chandena agamanaṁ chandāgamanaṁ, chandena sinehena ananurūpaṁ gamanaṁ pavattanaṁ akattabbakaraṇaṁ viyāti vuttaṁ hoti. **Asekkhapaṭisambhidāppatte**ti asekkhabhūtā paṭisambhidā asekkhapaṭisambhidā, taṁ patte, paṭiladdha-asekkhapaṭisambhideti attho. **Anumatiyā**ti anuññāya, yācanāyāti vuttaṁ hoti.

"Kiñcāpi sekkho"ti idaṁ na sekkhānaṁ agatigamanasabbhāvena vuttaṁ, asekkhānaṁyeva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṁ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantampi ānandaṁ uccinatūti evamettha sambandho veditabbo. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṁ gantunti yojetabbaṁ. "Abhabbo"ti-ādinā pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvaṁ dassentā vijjamāne guṇe kathenti. Tattha **chandā**ti chandena, sinehenāti attho. **Agatiṁ gantun**ti agantabbaṁ gantuṁ, akattabbaṁ kātunti vuttaṁ hoti. Imāni pana cattāri agatigamanāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānaṁ bhikkhūnaṁ amanāpe bhaṇḍe sampatte taṁ parivattitvā manāpaṁ dento chandāgatiṁ gacchati nāma. Attano pana abhārabhūtānaṁ manāpe bhaṇḍe sampatte taṁ parivattitvā amanāpaṁ dento dosāgatiṁ gacchati nāma. Bhaṇḍesu bhājanīyavatthuñca ṭhitikañca ajānanto mohāgatiṁ gacchati nāma. Mukharānaṁ vā rājādinissitānaṁ vā "ime me amanāpe bhaṇḍe dinne anatthaṁ kareyyun"ti bhayena parivattitvā manāpaṁ dento bhayāgatiṁ gacchati nāma. Yo pana evaṁ na gacchati, sabbesaṁ tulābhūto pamāṇabhūto majjhattova hutvā yaṁ yassa pāpuṇāti, tadeva tassa deti, ayaṁ catubbidhampi agatiṁ na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattiṁ lahukāpattiṁ katvā kathento chandāgatiṁ gacchati nāma. Itarassa lahukāpattiṁ

garukāpattiṁ katvā kathento dosāgatiṁ gacchati nāma. Āpattivuṭṭhānaṁ pana samuccayakkhandhakañca ajānanto mohāgatiṁ gacchati nāma. Mukharassa vā rājapūjitassa vā "ayaṁ me garukaṁ katvā āpattiṁ kathentassa anatthampi kareyyā"ti garukameva lahukāpattiṁ kathento bhayāgatiṁ gacchati nāma. Yo pana sabbesaṁ yathābhūtameva kathesi, ayaṁ catubbidhampi agatigamanaṁ na gacchati nāma. Theropi tādiso catunnampi agatigamanānaṁ paṭhamamaggeneva pahīnattā, tasmā saṅgāyanavasena dhammavinayampi vinicchaye sampatte chandādivasena aññathā akathetvā yathābhūtameva kathetīti vuttaṁ **"abhabbo -pa- agatiṁ gantun"**ti. **Pariyatto**ti adhīto, uggahitoti attho.

Uccinitenāti uccinitvā gahitena. **Etadahosī**ti etaṁ parivitakkanaṁ ahosi. **Rājagahaṁ kho mahāgocaran**ti ettha "rājagahanti rājagahasāmantaṁ gahetvā vuttan"ti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṁ. Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya gocaro, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṁ. So mahanto assa, etthāti vā mahāgocaraṁ, rājagahaṁ. **Thāvarakamman**ti ciraṭṭhāyikammaṁ. **Visabhāgapuggalo** subhaddasadiso. **Ukkoṭeyyā**ti nivāreyyāti attho. **Ñattidutiyena kammena sāvesī**ti—

> "Suṇātu me āvuso saṁgho, yadi saṁghassa pattakallaṁ, saṁgho imāni pañca bhikkhusatāni sammanneyya 'rājagahe vassaṁ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṁ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṁ vasitabban'ti, esā ñatti.
>
> Suṇātu me āvuso saṁgho, saṁgho imāni pañca bhikkhusatāni sammannati 'rājagahe vassaṁ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṁ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṁ vasitabban'ti, yassāyasmato khamati imesaṁ pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ sammuti 'rājagahe vassaṁ vasantānaṁ dhammañca vinayañca saṅgāyituṁ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṁ vasitabban'ti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> Sammatāni saṁghena imāni pañca bhikkhusatāni 'rājagahe vassaṁ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṁ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe

vassaṁ vasitabban'ti, khamati saṁghassa, tasmā tuṇhī, evametaṁ dhārayāmī''ti[1]—

evaṁ ñattidutiyena kammena sāveti. Idaṁ sandhāya vuttaṁ "taṁ saṅgītikkhandhake vuttanayeneva ñātabban''ti.

Ayaṁ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Vuttañhetaṁ **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ**[2] "ayaṁ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāyaṁ paccūsasamaye parinibbuto, athassa sattāhaṁ suvaṇṇavaṇṇaṁ sarīraṁ gandhamālādīhi pūjayiṁsu. Evaṁ sattāhaṁ sādhukīḷanadivasā nāma ahesuṁ. Tato sattāhaṁ citakāya agginā jhāyi, sattāhaṁ sattipañjaraṁ katvā santhāgārasālāyaṁ dhātupūjaṁ kariṁsūti ekavīsati divasā gatā. Jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyaṁ pana dhātuyo bhājayiṁsu. Etasmiṁ dhātubhājanadivase sannipatitassa mahābhikkhusaṁghassa subhaddena vuḍḍhapabbajitena kataṁ anācāraṁ ārocetvā vuttanayeneva bhikkhū uccinitvā ayaṁ kammavācā katā. Imañca pana kammavācaṁ katvā thero bhikkhū āmantesi 'āvuso idāni tumhākaṁ cattālīsadivasā okāso, tato paraṁ ayaṁ nāma no palibodho atthīti vattuṁ na labbhā, tasmā etthantare yassa rogapalibodho vā ācariyupajjhāyapalibodho vā mātāpitupalibodho vā atthi, pattaṁ vā pana pacitabbaṁ cīvaraṁ vā kātabbaṁ, so taṁ palibodhaṁ chinditvā karaṇīyaṁ karotū'ti. Evañca pana vatvā thero attano pañcasatāya parisāya parivuto rājagahaṁ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāraṁ gahetvā sokasallasamappitaṁ mahājanaṁ assāsetukāmā taṁ taṁ disaṁ pakkantā. Puṇṇatthero pana sattasatabhikkhuparivāro 'tathāgatassa parinibbānaṭṭhānaṁ āgatāgataṁ mahājanaṁ assāsessāmī'ti kusinārāyameva aṭṭhāsi. Āyasmā ānando yathā pubbe aparinibbutassa, evaṁ parinibbutassapi bhagavato sayameva pattacīvaramādāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ yena sāvatthi tena cārikaṁ pakkāmi. Gacchato panassa parivārā bhikkhū gaṇanapathaṁ vītivattā''ti. Tasmā tathāgatassa

---

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.
2. Di-Ṭṭha 1. 7 piṭṭhe.

parinibbānato tīsu sattāhesu atikkantesu ekavīsatime divase imaṁ kammavācaṁ sāvetvā thero rājagahaṁ pakkantoti veditabbaṁ.

Yadi evaṁ kasmā pana idha **maṅgalasuttaṭṭhakathāyañca** “sattasu sādhukīḷanadivasesu sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesū”ti vuttaṁ? Sattasu dhātupūjādivasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāpanasattāhampi gahitamevāti katvā visuṁ na vuttaṁ viya dissati. Yadi evaṁ atha kasmā “aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttanti? Nāyaṁ doso. Appakaṁ[2] hi ūnamadhikaṁ vā gaṇanūpagaṁ na hoti, tasmā samudāyo appakena adhikopi anadhiko viya hotīti katvā aḍḍhamāsato adhikepi pañca divase “aḍḍhamāso atikkanto”ti vuttaṁ “dvāsītikhandhakavattānaṁ katthaci asītikhandhakavattānī”ti vacanaṁ viya. Tathā appakena ūnopi ca samudāyo anūno viya hotīti katvā “diyaṭṭhamāsato ūnepi pañca divase diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttaṁ. **Satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ**[3] hi chamāsato ūnepi aḍḍhamāse “cha māse sajjhāyo kātabbo”ti vuttavacanaṁ viya. Tattha hi tacapañcakādīsu catūsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu ekekasmiṁ anulomato pañcāhaṁ, paṭilomato pañcāhaṁ, anulomapaṭilomato pañcāhaṁ, tathā purimapurimehi pañcakachakkehi saddhiṁ anulomato pañcāhaṁ, paṭilomato pañcāhaṁ, anulomapaṭilomato pañcāyanti evaṁ visuṁ tipañcāhaṁ ekato tipañcāhañca sajjhāyaṁ katvā chamāsaṁ sajjhāyo kātabboti vacanaṁ viya. Tattha hi vakkapañcakādīsu tīsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu visuṁ heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye pañcannaṁ pañcannaṁ[4] pañcakānaṁ vasena pañcamāsaparipuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visuṁ tipañcāhamevāti aḍḍhamāsoyeveko labbhatīti aḍḍhamāsādhikapañcamāsā labbhanti.

Evaṁ sati yathā tattha aḍḍhamāse ūnepi māsaparicchedena paricchijjamāne sajjhāye cha māsā paricchedakā hontīti paricchijjamānassa sajjhāyassa sattamāsādimāsantaragamananivāraṇatthaṁ chamāsaggahaṇaṁ kataṁ, na sakalachamāse sajjhāyappavattidassanatthaṁ, evamidhāpi māsavasena kāle paricchijjamāne ūnepi pañcadivase diyaḍḍhamāso paricchedako hotīti

---

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 79 piṭṭhe.
2. Appakena (Sī)
3. Abhi-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe.
4. Channaṁ channaṁ (Sī, Syā)

paricchijjamānassa kālassa dvimāsādimāsantaragamananivāraṇatthaṁ "diyaḍḍhamāso seso"ti diyaḍḍhamāsaggahaṇaṁ katanti evamettha attho gahetabbo. Aññathā ca aṭṭhakathāvacanānaṁ aññamaññavirodho āpajjati. Ekāhameva vā bhagavato sarīraṁ citakāya jhāyīti khuddakabhāṇakānaṁ adhippāyoti gahetabbaṁ. Evañhi sati parinibbānato sattasu sādhukīḷanadivasesu vītivattesu aṭṭhamiyaṁ citakāya bhagavato sarīraṁ jhāpetvā tato paraṁ sattasu divasesu dhātupūjaṁ akaṁsūti aḍḍhamāso atikkanto, gimhānaṁ diyaḍḍho ca māso seso hoti. Parinibbānasuttantapāḷiyampi hi citakāya jhāpanasattāhaṁ na āgataṁ, dveyeva sattāhāni āgatāni, upaparikkhitvā pana yaṁ ruccati, taṁ gahetabbaṁ. Ito aññena vā pakārena yathā na virujjhati, tathā kāraṇaṁ pariyesitabbaṁ. Yaṁ panettha **kenaci** vuttaṁ "aḍḍhamāso atikkantoti ettha eko divaso naṭṭho. So pāṭipadadivaso kolāhaladivaso nāma, tasmā idha na gahito"ti. Taṁ na sundaraṁ parinibbānasuttantapāḷiyaṁ pāṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā aṭṭhakathāyañca parinibbānadivasenapi saddhiṁ tiṇṇaṁ sattāhānaṁ gahitattā. Tathā hi parinibbānadivasena saddhiṁ tiṇṇā sattāhānaṁ gahitattā jeṭṭhamūlasukkapañcamī ekavīsatimo divaso hoti.

Sattasu sādhukīḷanadivasesūti ettha sādhukīḷanaṁ nāma saṁvegavatthuṁ kittetvā kittetvā aniccatāpaṭisaṁyuttāni gītāni gāyitvā pūjāvasena kīḷanato sundaraṁ kīḷananti **sādhukīḷanaṁ.** Atha vā saparahitasādhanaṭṭhena sādhu, tesaṁ saṁvegavatthuṁ kittetvā kittetvā kīḷanaṁ sādhukīḷanaṁ, uḷārapuññapasavanato samparāyikatthāvirodhikīḷāvihāroti attho. Ettha ca purimasmiṁ sattāhe sādhukīḷāya ekadesena katattā sādhukīḷanadivasā nāma te jātā. Visesato pana dhātupūjādivasesuyeva sādhukīḷanaṁ[1] akaṁsu. Tatoyeva ca mahāparinibbānasuttantapāḷiyaṁ[2]—

> "Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṁ santhāgāre sattipañjaraṁ karitvā dhanupākāraṁ

1. Sādhukīḷitaṁ (Ka) 2. Dī 2. 135 piṭṭhe.

parikkhipāpetvā naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkariṁsu garuṁ kariṁsu mānesuṁ pūjesun"ti.

Etassa aṭṭhakathāyaṁ[1] vuttaṁ—

"Kasmā panete evamakaṁsūti? Ito purimesu dvīsu sattāhesu te bhikkhusaṁghassa ṭhānanisajjokāsaṁ karontā khādanīyabhojanīyādīni saṁvidahantā sādhukīḷikāya okāsaṁ nalabhiṁsu. Tato nesaṁ ahosi 'imaṁ sattāhaṁ sādhukīḷitaṁ kīḷissāma, ṭhānaṁ kho panetaṁ vijjati, yaṁ amhākaṁ pamattabhāvaṁ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṁ ṭhapetvā kīḷissāmā'ti, tena te evamakaṁsū"ti.

Tasmā visesato sādhukīḷikā dhātupūjādivasesuyevāti daṭṭhabbaṁ. Te pana dhātupūjāya katattā "dhātupūjādivasā"ti pākaṭā jātāti āha **"sattasu ca dhātupūjādivasesū"**ti. **Upakaṭṭhā**ti āsannā. Vassaṁ upanenti upagacchanti etthāti **vassūpanāyikā. Ekaṁ maggaṁ gato**ti cārikaṁ caritvā mahājanaṁ assāsetuṁ ekena maggena gato. Evaṁ anuruddhattherādayopi tesu tesu janapadesu cārikaṁ caritvā mahājanaṁ assāsentā gatāti daṭṭhabbaṁ. **Yena sāvatthi, tena cārikaṁ pakkāmī**ti yattha sāvatthi, tattha cārikaṁ pakkāmi, yena vā disābhāgena sāvatthi pakkamitabbā hoti, tena disābhāgena cārikaṁ pakkāmīti attho.

Tatrāti tassaṁ sāvatthiyaṁ. **Sudan**ti nipātamattaṁ. **Aniccatādipaṭisaṁyuttāyā**ti "sabbe saṅkhārā aniccā"ti-ādinayappavattāya. Asamucchinnataṇhānusayattā avijjātaṇhābhisaṅkhatena kammunā bhavayonigatiṭhitisattāvāsesu khandhapañcakasaṅkhātaṁ attabhāvaṁ janeti abhinibbattetīti jano, kilese janeti, ajani, janissatīti vā jano, mahanto janoti **mahājano,** taṁ mahājanaṁ, bahujananti attho. **Saññāpetvā**ti samassāsetvā. **Gandhakuṭiyā dvāraṁ vivaritvā**ti paribhogacetiyabhāvato gandhakuṭiṁ vanditvā gandhakuṭiyā dvāraṁ vivarīti veditabbaṁ. Teneva dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ[2] "gandhakuṭiṁ vanditvā"ti vuttaṁ. Milātaṁ mālākacavaraṁ[3] **milātamālākacavaraṁ. Yathāṭhāne ṭhapetvā**ti paṭhamaṭhitaṭṭhānaṁ

1. Dī-Ṭṭha 2. 197 piṭṭhe. 2. Di-Ṭṭha 1. 8 piṭṭhe. 3. Malā eva kacavaraṁ (Sī)

anatikkamitvā yathāṭhitaṭṭhāneyeva ṭhapetvāti attho. **Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṁ vatthaṁ sabbamakāsī**ti senāsane kattabbavattaṁ sandhāya vuttaṁ. Karonto ca nhānakoṭṭhake sammajjana-udakūpaṭṭhānādikālesu gandhakuṭiṁ gantvā "nanu bhagavā ayaṁ tumhākaṁ nhānakālo, ayaṁ dhammadesanākālo, ayaṁ bhikkhūnaṁ ovādadānakālo, ayaṁ sīhaseyyaṁ kappanakālo, ayaṁ mukhadhovanakālo"ti-ādinā nayena paridevamānova akāsi. Tamenaṁ aññatarā devatā "bhante ānanda tumhe evaṁ paridevamānā kathaṁ aññe assāsayissathā"ti saṁvejesi. So tassā vacanena saṁviggahadayo santhambhitvā tathāgatassa parinibbānato pabhuti ṭhānanisajjabahulatāya ussannadhātukaṁ kāyaṁ samassāsetuṁ khīravirecanaṁ pivi. Idāni taṁ dassento **"atha thero"**ti-ādimāha.

Ussannadhātukanti upacitasemhādidhātukaṁ kāyaṁ. **Samassāsetun**ti santappetuṁ. **Dutiyadivase**ti devatāya saṁvejitadivasato. "Jetavanavihāraṁ paviṭṭhadivasato vā dutiyadivase"ti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṁ, osadhaparibhāvitaṁ khīrameva virecananti **khīravirecanaṁ. Yaṁ sandhāyā**ti yaṁ bhesajjapānaṁ sandhāya. Aṅgasubhatāya subhoti evaṁ laddhanāmattā **subhena māṇavena. Pahitaṁ māṇavakan**ti "satthā parinibbuto ānandatthero kirassa pattacīvaraṁ gahetvā āgato, mahājano ca taṁ dassanāya upasaṅkamatī"ti sutvā "vihāraṁ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṁ vā kātuṁ dhammakathaṁ vā sotuṁ, gehaṁ āgataṁyeva naṁ disvā sukhena paṭisanthāraṁ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṁ pucchissāmī"ti cintetvā subhena māṇavena pesitaṁ māṇavakaṁ. **Etadavocā**ti etaṁ "akālo kho"ti-ādikaṁ ānandatthero avoca. **Akālo kho**ti ajja gantuṁ yuttakālo na hoti. Kasmāti ce āha **"atthi me ajjā"**ti-ādi. **Bhesajjamattā**ti appamattakaṁ bhesajjaṁ. Appattho hi ayaṁ mattāsaddo "mattā sukhapariccāgā"ti-ādīsu viya.

Dutiyadivaseti khīravirecanaṁ pītadivasato dutiyadivase. **Cetakattherenā**ti cetiyaraṭṭhe jātattā "cetako"ti evaṁladdhanāmena. **Subhena māṇavena puṭṭho**ti "yesu dhammesu bhavaṁ gotamo imaṁ

lokaṁ patiṭṭhāpesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti, sace dharanti, ānando jānissati, handa naṁ pucchāmī"ti evaṁ cintetvā "yesaṁ so bhavaṁ gotamo dhammānaṁ vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṁ janataṁ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi, katamesānaṁ kho bho ānanda dhammānaṁ so bhavaṁ gotamo vaṇṇavādī ahosī"ti-ādinā[1] subhena māṇavena puṭṭho. Athassa thero tīṇi piṭakāni sīlakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento "tiṇṇaṁ kho māṇava khandhānaṁ so bhagavā vaṇṇavādī"ti-ādinā[1] subhasuttamabhāsi. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"dīghanikāye subhasuttaṁ nāma dasamaṁ suttamabhāsī"**ti.

Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇanti ettha **khaṇḍan**ti chinnaṁ. **Phullan**ti bhinnaṁ. Tesaṁ **paṭisaṅkharaṇaṁ** puna sammā pākatikakaraṇaṁ, abhinavakaraṇanti vuttaṁ hoti. **Rājagahan**ti evaṁnāmakaṁ nagaraṁ. Tañhi mandhābhumahāgovindādīhi pariggahitattā "rājagahan"ti vuccati. **Chaḍḍitapatita-uklāpā**ti chaḍḍitā ca patitā ca uklāpā ca ahesunti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—bhagavato parinibbānaṭṭhānaṁ gacchantehi bhikkhūhi chaḍḍitā vissaṭṭhā, tatoyeva ca upacikādīhi khāditattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā ca ahesunti. Imamevatthaṁ dassento āha **"bhagavato hī"**ti-ādi. Paricchedavasena veṇiyati[2] dissatīti **pariveṇaṁ. Tatthā**ti tesu vihāresu. Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇanti iminā sambandho. **Paṭhamaṁ māsan**ti vassānassa paṭhamaṁ māsaṁ, accantasaṁyoge cetaṁ upayogavacanaṁ. Senāsanavattānaṁ paññattattā **senāsanakkhandhake** ca senāsanapaṭibaddhānaṁ bahūnaṁ vacanato "bhagavatā -pa- vaṇṇitan"ti vuttaṁ.

Dutiyadivaseti "khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇaṁ karomā"ti cintitadivasato dutiyadivase. So ca vassūpanāyikadivasato dutiyadivasoti veditabbo. Te hi therā āsāḷhīpuṇṇamāya uposathaṁ katvā pāṭipade sannipatitvā vassaṁ upagantvā evaṁ cintesuṁ. **Ajātasattu rājā**ti ajāto hutvā pituno paccatthiko jātoti "ajātasattū"ti laddhavohāro rājā. Tasmiṁ kira kucchigate deviyā evarūpo dohaḷo uppajji "aho vatāhaṁ rañño dakkhiṇabāhuto lohitaṁ

1. Dī 1. 189 piṭṭhe.
2. Vediyati (Sī, Syā)

piveyyan”ti. Atha tassā kathetuṁ asakkontiyā kisabhāvaṁ dubbaṇṇabhāvañca disvā rājā sayameva pucchitvā ñatvā ca vejje pakkosāpetvā suvaṇṇasatthakena bāhuṁ phāletvā suvaṇṇasarakena lohitaṁ gahetvā udakena sambhinditvā pāyesi. Nemittakā taṁ sutvā “esa gabbho rañño sattu bhavissati, iminā rājā haññissatī”ti byākariṁsu, tasmā “ajātoyeva rañño sattu bhavissatī”ti nemittakehi niddiṭṭhattā ajātasattu nāma jāto. **Kin**ti kāraṇapucchanatthe nipāto, kasmāti attho. **Paṭivedesun**ti nivedesuṁ, jānāpesunti attho. **Vissatthā**ti nirāsaṅkacittā. **Āṇācakkan**ti āṇāyeva appaṭihatavuttiyā pavattanaṭṭhena cakkanti āṇācakkaṁ. **Sannisajjaṭṭhānan**ti sannipatitvā nisīdanaṭṭhānaṁ.

Rājabhavanavibhūtinti rājabhavanasampattiṁ. **Avahasantamivā**ti avahāsaṁ kurumānaṁ viya. **Siriyā niketamivā**ti siriyā vasanaṭṭhānamiva. **Ekanipātatitthamiva ca devamanussanayanavihaṅgānan**ti ekasmiṁ pānīyatitthe sannipatantā pakkhino viya sabbesaṁ janānaṁ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti devamanussānaṁ nayanasaṅkhātavihaṅgānaṁ ekanipātatitthamiva ca. **Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍitan**ti ekattha sampiṇḍitaṁ rāsikataṁ loke ramaṇīyabhāvaṁ viya. Yadi loke vijjamānaṁ ramaṇīyattaṁ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṁ siyā, taṁ viyāti vuttaṁ hoti. “Daṭṭhabbasāramaṇḍanti pheggurahitasāraṁ viya kasaṭavinimuttaṁ pasannabhūtaṁ viya ca daṭṭhabbesu daṭṭhuṁ araharūpesu sārabhūtaṁ pasannabhūtañcā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Daṭṭhabbo dassanīyo sārabhūto visiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṁ alaṅkāro etassāti **daṭṭhabbasāramaṇḍo,** maṇḍapoti evamettha attho gahetabboti amhākaṁ khanti, upaparikkhitvā yuttataraṁ gahetabbaṁ. Maṇḍaṁ sūriyarasmiṁ pāti nivāretīti **maṇḍapo. Vividha -pa- cāruvitānan**ti ettha kusumadāmāni ca tāni olambakāni cāti kusumadāma-olambakāni. Ettha ca visesanassa paranipāto daṭṭhabbo, olambakakusumadāmānīti attho. Tāni vividhāni anekappakārāni viniggalantaṁ vamentaṁ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṁ vitānaṁ etthāti **vividhakusumadāma-olambakaviniggalantacāruvitāno,** maṇḍapo, taṁ alaṅkaritvāti yojetabbaṁ. **Ratanavicitramaṇikoṭṭimatalamivā**ti nānāpupphūpahāravicittasuparniṭṭhitabhūmikammattāyeva

1. Visaṭṭhāti (Ka)

nānāratanehi vicittabhūtamaṇikoṭṭimatalamivāti attho. Ettha ca ratanavicittaggahaṇaṁ nānāpupphūpahāravicittatāya nidassanaṁ, maṇikoṭṭimatalaggahaṇaṁ supariniṭṭhitabhūmiparikammatāyāti veditabbaṁ. Maṇiyo koṭṭetvā katatalattā maṇikoṭṭanena nibbattatalanti maṇikoṭṭimatalaṁ. **Nan**ti maṇḍapaṁ. **Pupphūpahāro** pupphapūjā. **Uttarābhimukhan**ti uttaradisābhimukhaṁ. **Āsanārahan**ti nisīdanārahaṁ. **Dantakhacitan**ti dantehi racitaṁ, dantehi katanti vuttaṁ hoti. **Etthā**ti āsane. **Niṭṭhitaṁ bhante mama kiccan**ti mayā kattabbakiccaṁ niṭṭhitanti attho.

Tasmiṁ pana divase ekacce bhikkhū āyasmantaṁ ānandaṁ sandhāya evamāhaṁsu "imasmiṁ bhikkhusaṁghe eko bhikkhu vissagandhaṁ vāyanto vicaratī"ti. Thero taṁ sutvā "imasmiṁ bhikkhusaṁghe añño vissagandhaṁ vāyanto vicaraṇakabhikkhu nāma natthi, addhā ete maṁ sandhāya vadantī"ti saṁvegaṁ āpajji. Ekacce naṁ āhaṁsuyeva "sve āvuso sannipāto"ti-ādi. Idāni taṁ dassento āha **"bhikkhū āyasmantaṁ ānandaṁ āhaṁsū"**ti-ādi. **Tenā**ti tasmā. **Āvajjesī**ti upanāmesi. **Anupādāyā**ti taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṁ agahetvā, yehi vā kilesehi sabbehi vimuccati, tesaṁ lesamattampi agahetvāti attho. **Āsavehī**ti bhavato ābhavaggaṁ dhammato vā āgotrabhuṁ savanato pavattanato āsavasaññitehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṁ āsavehīti, tadekaṭṭhatāya pana sabbehipi kilesehi, sabbehipi pāpadhammehi cittaṁ vimuccatiyeva. **Cittaṁ vimuccī**ti cittaṁ arahattamaggakkhaṇe āsavehi vimuccamānaṁ katvā arahattaphalakkhaṇe vimuccīti attho. **Caṅkamenā**ti caṅkamanakiriyāya. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṁ kataṁ upacitaṁ puññaṁ etenāti **katapuñño,** arahattādhigamāya katādhikāroti attho. **Padhānamanuyuñjā**ti vīriyaṁ anuyuñja, arahattādhigamāya anuyogaṁ karohīti attho. **Kathādoso nāma natthī**ti kathāya aparajjhaṁ[1] nāma natthi. **Accāraddhaṁ vīriyan**ti ativiya āraddhaṁ vīriyaṁ. **Uddhaccāyā**ti uddhatabhāvāya. **Vīriyasamataṁ yojemī**ti caṅkamanavīriyassa adhimattattā tassa pahānavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṁ yojemi.

1. Asaccaṁ (Sī, Syā)

Dutiyadivaseti therena arahattappattadivasato dutiyadivase. **Dhammasabhāyaṁ sannipatitā**ti pakkhassa pañcamiyaṁ sannipatiṁsu. **Attano arahattappattiṁ ñāpetukāmo**ti "sekkhatāya dhammasaṅgītiyā gahetuṁ ayuttampi bahussutattā gaṇhissāmā"ti cintetvā nisinnānaṁ therānaṁ "idāni arahattappatto"ti somanassuppādanatthaṁ "appamatto hohī"ti dinna-ovādassa saphalatādīpanatthaṁ attupanāyikaṁ akatvā aññabyākaraṇassa bhagavatā saṁvaṇṇitattā ca thero attano arahattappattiṁ ñāpetukāmo ahosīti veditabbaṁ. **Yathāvuḍḍhan**ti vuḍḍhapaṭipāṭiṁ anatikkamitvā. **Eke**ti majjhimatāṇakānaṁyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbaṁ majjhimatāṇakā vadantiyevāti veditabbaṁ. Dīghabhāṇakā[1] panettha evaṁ vadanti—

> "Atha kho āyasmā ānando arahā samāno sannipātaṁ agamāsi. Kathaṁ agamāsi? 'Idānimhi sannipātamajjhaṁ pavisanāraho'ti haṭṭhatuṭṭhacitto ekaṁsaṁ cīvaraṁ katvā bandhanā muttatālapakkaṁ viya paṇḍukambale nikkhittajātimaṇi viya vigatavalāhake nabhe samuggatapuṇṇacando viya bālātapasamphassavikasitareṇupiñjaragabbhaṁ padumaṁ viya ca parisuddhena pariyodātena sappabhena sassirikena mukhavarena attano arahattappattiṁ ārocayamāno viya ca agamāsi. Atha naṁ disvā āyasmato mahākassapassa etadahosi 'sobhati vata bho arahattappatto ānando, sace satthā dhareyya, addhā ajja ānandassa sādhukāraṁ dadeyya, handa imassāhaṁ idāni satthārā dātabbaṁ sādhukāraṁ dadāmī'ti tikkhattuṁ sādhukāramadāsī"ti.

Ākāsena āgantvā nisīdītipi eketi ettha pana tesaṁ tesaṁ tathā tathā gahetvā āgatamattaṁ ṭhapetvā visuṁ visuṁ vacane aññaṁ visesakāraṇaṁ natthīti vadanti. Upatissatthero panāha "sattamāsaṁ katāya dhammasaṅgītiyā kadāci pathaviyaṁ nimujjitvā āgakattā taṁ gahetvā eke vadanti. Kadāci ākāsena āgatattā taṁ gahetvā eke[2] vadantī"ti.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 11 piṭṭhe.
2. Keci (Sī, Syā)

Bhikkhū āmantesīti bhikkhū ālapi abhāsi sambodhesīti ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha "āmantayāmi vo bhikkhave[1] paṭivedayāmi vo bhikkhave"ti[2]. Pakkosanepi dissati. Yathāha "ehi tvaṁ bhikkhu mama vacanena sāriputtaṁ āmantehī"ti[3]. **Āvuso**ti āmantanākāradīpanaṁ. **Kaṁ dhuraṁ katvā**ti kaṁ jeṭṭhakaṁ katvā. **Kiṁ ānando nappahotī**ti aṭṭhakathācariyehi ṭhapitapucchā. **Nappahotī**ti na sakkoti. **Etadaggan**ti eso aggo. Liṅgavipallāsena hi ayaṁ niddeso. **Yadidan**ti ca yo ayanti attho, yadidaṁ khandhapañcakanti vā yojetabbaṁ. **Sammannī**ti sammataṁ akāsi. **Upāliṁ vinayaṁ puccheyyan**ti pucchadhātussa dvikammakattā vuttaṁ. **Bījaniṁ gahetvā**ti ettha bījanīgahaṇaṁ dhammakathikānaṁ dhammatāti veditabbaṁ. Bhagavāpi hi dhammakathikānaṁ dhammatādassanatthameva vicittabījaniṁ gaṇhāti. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṁ paramukkaṁsagatasikkhāsaṁyamānaṁ buddhānaṁ mukhacandamaṇḍalaṁ paṭicchādetabbaṁ hoti. "Paṭhamaṁ āvuso upāli pārājikaṁ kattha paññattan"ti kasmā vuttaṁ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṁ. **Kismiṁ vatthusmiṁ methunadhamme**ti ca nimittatthe bhummavacanaṁ.

Vatthumpi pucchīti-ādi "kattha paññattan"ti-ādinā dassitena saha tato avasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṁ. Kiṁ panettha paṭhamapārājikapāḷiyaṁ kiñci apanetabbaṁ vā pakkhipitabbaṁ vā āsi nāsīti? Buddhassa bhagavato bhāsite apanetabbaṁ nāma natthi. Na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṁ vadanti, sāvakānaṁ pana devatānaṁ vā bhāsite apanetabbampi hoti, taṁ dhammasaṅgāhakattherā apanayiṁsu, pakkhipitabbaṁ pana sabbatthāpi atthi, tasmā yaṁ yattha pakkhipituṁ yuttaṁ, taṁ tattha pakkhipiṁsuyeva. Kiṁ pana tanti ce? "Tena samayenā"ti vā "tena kho pana samayenā"ti vā "atha kho" iti vā "evaṁ vutte"ti vā "etadavocā"ti vā evamādikaṁ sambandhavacanamattaṁ. Evaṁ pakkhipitabbayuttaṁ pakkhipitvā pana idaṁ paṭhamapārājikanti

---

1. Dī 2. 128 piṭṭhe. 2. Aṁ 2. 495 piṭṭhe. 3. Aṁ 3. 181 piṭṭhe.

ṭhapesuṁ. Paṭhamapārājike saṅgahamāruḷhe pañca arahantasatāni saṅgahaṁ āropitanayeneva gaṇasajjhāyamakaṁsu. “Tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṁ viharatī”ti ca nesaṁ sajjhāyārambhakāleyeva sādhukāraṁ dadamānā viya mahāpathavī udakapariyantaṁ katvā kampittha. Te eteneva nayena sesapārājikānipi saṅgahaṁ āropetvā “idaṁ pārājikakaṇḍan”ti ṭhapesuṁ. Evaṁ terasa saṁghādisesāni “terasakan”ti-ādīni vatvā vīsādhikāni dve sikkhāpadasatāni “mahāvibhaṅgo”ti kittetvā ṭhapesuṁ. Mahāvibhaṅgāvasānepi purimanayeneva mahāpathavī akampittha. Tato bhikkhunivibhaṅge aṭṭha sikkhāpadāni “pārājikakaṇḍaṁ nāmā”ti-ādīni vatvā tīṇi sikkhāpadasatāni cattāri ca sikkhāpadāni “bhikkhunivibhaṅgo”ti kittetvā “ayaṁ ubhatovibhaṅgo nāma catusaṭṭhibhāṇavāro”ti ṭhapesuṁ. Ubhatovibhaṅgāvasānepi vuttanayeneva pathavī akampittha. Etenevupāyena asītibhāṇavāraparimāṇaṁ khandhakaṁ pañcavīsatibhāṇavāraparimāṇaṁ parivārañca saṅgahaṁ āropetvā “idaṁ vinayapiṭakaṁ nāmā”ti ṭhapesuṁ. Vinayapiṭakāvasānepi vuttanayeneva pathavīkampo ahosi. Taṁ āyasmantaṁ upālittheraṁ paṭicchāpesuṁ “āvuso idaṁ tuyhaṁ nissitake vācehī”ti evamettha avuttopi viseso veditabbo.

Evaṁ vinayapiṭakaṁ saṅgahamāropetvā suttantapiṭakaṁ saṅgāyiṁsu. Idāni taṁ dassento āha **“vinayaṁ saṅgāyitvā”**ti-ādi. **Mahākassapatthero ānandattheraṁ dhammaṁ pucchī**ti ettha ayamanukkamo veditabbo— ānandatthere dantakhacitaṁ bījaniṁ gahetvā dhammāsane nisinne āyasmā mahākassapatthero bhikkhū pucchi “kataraṁ āvuso piṭakaṁ paṭhamaṁ saṅgāyāmā”ti. Suttantapiṭakaṁ bhanteti. Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo, tāsu paṭhamaṁ kataraṁ saṅgītinti. Dīghasaṅgītiṁ bhanteti. Dīghasaṅgītiyaṁ catuttiṁsa suttāni, tayo ca vaggā, tesu paṭhamaṁ kataraṁ vagganti. Sīlakkhandhavaggaṁ bhanteti. Sīlakkhandhavagge terasa suttantā, tesu paṭhamaṁ kataraṁ suttanti. Brahmajālasuttaṁ nāma bhante tividhasīlālaṅkataṁ nānāvidhamicchājīvakuhanalapanādividdhaṁsanaṁ dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṁ dasasahassilokadhātupakampanaṁ, taṁ paṭhamaṁ saṅgāyāmāti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṁ ānandaṁ etadavoca “brahmajālaṁ āvuso ānanda kattha bhāsitan”ti.

Antarā ca bhante rājagahaṁ antarā ca nāḷandanti ettha **antarā**saddo kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu dissati. Tathā hi "tadantaraṁ ko jāneyya aññatra tathāgatā"ti[1] ca, "janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantaran"ti[2] ca ādīsu kāraṇe antarāsaddo vattati. "Addassa maṁ bhante aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṁ dhovantī"ti-ādīsu[3] khaṇe. "Yassantarato na santi kopā"ti-ādīsu[4] citte. "Antarā vosānamāpādī"ti-ādīsu[5] vemajjhe. "Api cāyaṁ tapodā dvinnaṁ mahānirayānaṁ antarikāya āgacchatī"ti-ādīsu[6] vivare. Svāyamidha vivare vattati, tasmā rājagahassa ca nāḷandāya ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo, antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṁ kataṁ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā "antarā gāmañca nadiñca yātī"ti evaṁ ekameva antarāsaddaṁ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojiyamāne upayogavacanaṁ na pāpuṇāti sāmivacanappasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā evaṁ vutto. **Rājāgārake**ti tattha rañño kīḷanatthaṁ paṭibhānacittavicitraṁ agāraṁ akaṁsu, taṁ rājāgārakanti pavuccati, tasmiṁ. **Ambalaṭṭhikā**ti rañño uyyānaṁ. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, taṁ ambalaṭṭhikāti vadanti. Tassa avidūrabhavattā uyyānampi ambalaṭṭhikātveva saṅkhyaṁ gataṁ "varuṇānagaran"ti-ādīsu viya.

Suppiyañca paribbājakanti ettha **suppiyo**ti tassa nāmaṁ, **paribbājako**ti sañjayassa antevāsī channaparibbājako. **Brahmadattañca māṇavakan**ti ettha **brahmadatto**ti tassa nāmaṁ. **Māṇavo**ti sattopi coropi taruṇopi vuccati. Tathā hi—

> "Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā.
> Te dīgharattaṁ socanti, hīnakāyūpagā narā"ti[7]—

ādīsu satto māṇavoti vutto. "Māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipī"ti-ādīsu[8] coro. "Ambaṭṭhamāṇavo aṅgako māṇavo"ti-ādīsu[9] taruṇo māṇavoti vutto. Idhāpi

---

1. Aṁ 2. 308; Aṁ 3. 367 piṭṭhesu. 2. Saṁ 1. 203 piṭṭhe. 3. Ma 2. 112 piṭṭhe.
4. Khu 1. 100 piṭṭhe. 5. Ma 1. 251 piṭṭhe. 6. Vi 1. 149 piṭṭhe.
7. Ma 3. 225; Aṁ 1. 141 piṭṭhesu. 8. Ma 2. 112 piṭṭhe. 9. Dī 1. 84, 116 piṭṭhesu.

ayameva adhippeto. Idaṁ vuttaṁ hoti “brahmadattaṁ nāma taruṇapurisaṁ ārabbhā”ti. **Jīvakambavane**ti jīvakassa komārabhaccassa ambavane. Atha “kaṁ ārabbhā”ti avatvā “kena saddhin’ti kasmā vuttaṁ? Na etaṁ suttaṁ bhagavatā eva vuttaṁ, raññāpi “yathā nu kho imāni puthusippāyatanānī”ti-ādinā kiñci kiñci vuttaṁ atthi, tasmā evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Vedehiputtenā**ti ayaṁ kosalarañño dhītāya putto, na videharañño, “vedehī”ti pana paṇḍitādhivacanametaṁ. Vidanti etenāti vedo, ñāṇassetaṁ adhivacanaṁ. Vedena īhati ghaṭati vāyamatīti vedehī, vedehiyā putto vedehiputto, tena.

Etenevupāyena pañca nikāye pucchīti ettha ayamanukkamo veditabbo. Vuttanayena brahmajālassa pucchāvisajjanāvasāne pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṁsu. Vuttanayeneva ca pathavīkampo ahosi. Evaṁ brahmajālaṁ saṅgāyitvā tato paraṁ “sāmaññaphalaṁ panāvuso ānanda kattha bhāsitan”ti-ādinā pucchāvisajjanānukkamena saddhiṁ brahmajālena terasasuttantaṁ saṅgāyitvā “ayaṁ sīlakkhandhavaggo nāmā”ti kittetvā ṭhapesuṁ. Tadanantaraṁ mahāvaggaṁ, tadanantaraṁ pāthikavagganti evaṁ tivaggasaṅgahaṁ catuttiṁsasuttantapaṭimaṇḍitaṁ catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇaṁ tantiṁ saṅgāyitvā “ayaṁ dīghanikāyo nāmā”ti vatvā āyasmantaṁ ānandattheraṁ paṭicchāpesuṁ “āvuso imaṁ tuyhaṁ nissitake vācehī”ti. Tato anantaraṁ asītibhāṇavāraparimāṇaṁ majjhimanikāyaṁ saṅgāyitvā dhammasenāpatisāriputtattherassa nissitake paṭicchāpesuṁ “imaṁ tumhe pariharathā”ti. Tadanantaraṁ bhāṇavārasataparimāṇaṁ saṁyuttanikāyaṁ saṅgāyitvā mahākassapattheraṁ paṭicchāpetuṁ “bhante imaṁ tumhākaṁ nissitake vācethā”ti. Tadanantaraṁ vīsatibhāṇavārasataparimāṇaṁ aṅguttaranikāyaṁ saṅgāyitvā anuruddhattheraṁ paṭicchāpesuṁ “imaṁ tumhākaṁ nissitake vācethā”ti.

Tadanantaraṁ—

> “Dhammasaṅgaṇiṁ vibhaṅgañca, kathāvatthuñca puggalaṁ.
> Dhātuyamakaṁ paṭṭhānaṁ, abhidhammoti vuccatī”ti—

evaṁ saṁvaṇṇitaṁ sukhumañāṇagocaraṁ tantiṁ saṅgāyitvā "idaṁ abhidhammapiṭakaṁ nāmā"ti vatvā pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṁsu. Vuttanayeneva pathavīkampo ahosi. Tato paraṁ jātakaṁ mahāniddeso paṭisambhidāmaggo apadānaṁ suttanipāto khuddakapāṭho dhammapadaṁ udānaṁ itivuttakaṁ vimānavatthu petavatthu theragāthā therīgāthāti imaṁ tantiṁ saṅgāyitvā "khuddakagantho nāma ayan"ti ca vatvā abhidhammapiṭakasmiṁyeva saṅgahaṁ āropayiṁsūti dīghabhāṇakā vadanti. Majjhimabhāṇakā pana "cariyāpiṭakabuddhavaṁsehi saddhiṁ sabbampi taṁ khuddakaganthaṁ suttantapiṭake pariyāpannan"ti vadanti. Ayamettha adhippāyo—jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise abhidhammapiṭake saṅgaṇhituṁ yuttaṁ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi. Dīghabhāṇakā "jātakādīnaṁ abhidhammapiṭake saṅgahoti"ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṁsānañcettha aggahaṇaṁ jātakagatikattā. Majjhimabhāṇakā pana aṭṭhuppattivasena desitānaṁ jātakādīnaṁ yathānulomadesanābhāvato tādise suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsane abhidhammapiṭaketi jātakādīnaṁ suttapariyāpannataṁ vadanti. Tattha yuttaṁ vicāretvā gahetabbaṁ. Khuddakanikāyassa sesanikāyānaṁ viya apākaṭattā sese ṭhapetvā khuddakanikāyaṁ pākaṭaṁ katvā dassento **"tattha khuddakanikāyo nāmā"**ti-ādimāha. **Tatthā**ti tesu nikāyesu. **Tatthā**ti khuddakanikāye.

Evaṁ nimittapayojanakāladesakārakakaraṇappakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṁ dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṁ ekavidhādibhede dassetuṁ **"tadetaṁ sabbampī"**ti-ādimāha. Tattha **anuttaraṁ sammāsambodhin**ti ettha anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṁ maggañāṇaṁ maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṁ "sammosambodhī"ti vuccati. **Paccavekkhantena vā**ti udānādivasena pavattadhammaṁ sandhāyāha. **Vimuttirasan**ti arahattaphalassādaṁ vimuttisampattikaṁ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṁ vā kilesānaṁ accantavimuttisampādanato.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavacanaṁ kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo ca

hoti, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretuṁ **“tattha vinayapiṭakan”**ti-ādimāha. Khandhādivasena sabhāvadhammadesanābāhullato āha **“avasesaṁ buddhavacanaṁ dhammo”**ti. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayo pariyatti-ādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhāno[1] abhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhammasaddo vinayatantiviparītaṁ tantiṁ dīpeti yathā “puññañāṇasambhāro, gobalībaddan”ti-ādi.

Anekajātisaṁsāranti ayaṁ gāthā bhagavatā attano sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṁ arahattappattiṁ paccavekkhantena ekūnavīsatimassa paccavekkhaṇañāṇassa anantaraṁ bhāsitā. Tenāha **“idaṁ paṭhamabuddhavacanan”**ti. Idaṁ kira sabbabuddhehi avijahita-udānaṁ. Ayamassa saṅkhepattho[2]—ahaṁ imassa attabhāvagehassa kārakaṁ taṇhāvaḍḍhakiṁ gavesanto yena ñāṇena taṁ daṭṭhuṁ sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinīhāro ettakaṁ kālaṁ anekajātisaṁsāraṁ anekajātisatasahassasaṅkhyaṁ saṁsāravaṭṭaṁ **anibbisaṁ** anibbisanto taṁ ñāṇaṁ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṁ** saṁsariṁ. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṁ upagantuṁ dukkhā, na ca sā tasmiṁ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṁ gavesanto sandhāvissanti attho.

Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutaññāṇaṁ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna gehan**ti puna imaṁ attabhāvasaṅkhātaṁ mama gehaṁ **na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** anavasesā kilesa**phāsukā** mayā **bhaggā.** Imassa tayā katassa attabhāvagehassa **kūṭaṁ** avijjāsaṅkhātaṁ kaṇṇikamaṇḍalaṁ **visaṅkhataṁ** viddhaṁsitaṁ. **Visaṅkhāraṁ** nibbānaṁ ārammaṇakaraṇavasena **gataṁ** anupaviṭṭhaṁ idāni mama **cittaṁ,** ahañca taṇhānaṁ khayasaṅkhātaṁ arahattamaggaṁ arahattaphalaṁ vā **ajjhagā** adhigato pattosmīti attho. **Gaṇṭhipadesu** pana “visaṅkhāragatanti cittameva taṇhānaṁ khayasaṅkhātaṁ arahattamaggaṁ arahattaphalaṁ vā ajjhagā adhigato patto”ti evampi attho vutto. Ayaṁ manasā pavattitadhammānaṁ ādi. “Yadā have pātubhavanti dhammāti ayaṁ pana vācāya pavattitadhammānaṁ ādī”ti vadanti. Antojappanavasena kira bhagavā “anekajātisaṁsāran”ti-ādimāha.

---

1. Vinayasaddasannidhāne (Syā) 2. Dhammapada-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhepi passitabbaṁ.

Kecīti khandhakabhāṇakā. Paṭhamaṁ vutto pana dhammapadabhāṇakānaṁ adhippāyoti veditabbo. Ettha ca khandhakabhāṇakā vadanti "dhammapadabhāṇakānaṁ gāthā manasā desitattā tadā mahato janassa upakārāya na hoti, amhākaṁ pana gāthā vacībhedaṁ katvā desitattā tadā suṇantānaṁ devabrahmānaṁ upakārāya ahosi, tasmā idameva paṭhamabuddhavacanan"ti. Dhammapadabhāṇakā pana "desanāya janassa upakārānupakārabhāvo lakkhaṇaṁ na hoti, bhagavatā manasā desitattāyeva idaṁ paṭhamabuddhavacanan"ti vadanti, tasmā ubhayampi aññamaññaṁ viruddhaṁ na hotīti veditabbaṁ. Nanu ca yadi "anekajātisaṁsāran"ti manasā desitaṁ, atha kasmā dhammapada-aṭṭhakathāyaṁ[1] "anekajātisaṁsāranti imaṁ dhammadesanaṁ satthā bodhirukkhamūle nisinno udānavasena udānetvā aparabhāge ānandattherena puṭṭho kathesī"ti vuttanti? Tatthāpi manasā udānetvāti evamattho gahetabbo. Atha vā[2] manasāva desitanti evaṁ gahaṇe kiṁ kāraṇanti ce? Yadi vacībhedaṁ katvā desitaṁ siyā, udānapāḷiyaṁ āruḷhaṁ bhaveyya, tasmā udānapāḷiyaṁ anāruḷhabhāvoyeva vacībhedaṁ akatvā manasā desitabhāve kāraṇanti vadanti.

Yadā have pātubhavanti dhammāti ettha **iti**saddo ādi-attho. Tena "ātāpino jhāyato brāhmaṇassa, athassa kaṅkhā vapayanti sabbā. Yato pajānāti sahetudhamman"ti-ādigāthāttayaṁ saṅgaṇhāti. **Udānagāthan**ti pana jātiyā ekavacanaṁ, tatthāpi paṭhamagāthaṁyeva vā gahetvā vuttanti veditabbaṁ. Ettha pana yaṁ vattabbaṁ, taṁ khandhake āvi bhavissati. **Pāṭipadadivase**ti idaṁ "sabbaññubhāvappattassā"ti na etena sambandhitabbaṁ, "paccavekkhantassa uppannā"ti etena pana sambandhitabbaṁ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṁ pattoti. **Somanassamayañāṇenā**ti somanassasampayuttañāṇena. **Āmantayāmī**ti nivedayāmi, bodhemīti attho. **Vayadhammā**ti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṁ vibhāveti "yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ tadanattā"ti[3] vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva tadārammaṇaṁ vipassanaṁ dassento sabbatitthiyānaṁ avisayabhūtaṁ buddhāveṇikaṁ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṁ aviparītaṁ nibbānagāminiṁ paṭipadaṁ pakāsetīti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhe. 2. Atha taṁ (Sī, Syā) 3. Saṁ 2. 19 piṭṭhe.

Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṁ niyojeti **"appamādena sampādethā"**ti. Atha vā "vayadhammā saṅkhārā"ti etena saṅkhepena saṁvejetvā "appamādena sampādethā"ti saṅkhepeneva niravasesaṁ sammāpaṭipattiṁ dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasaṅgahitaṁ kevalaparipuṇṇaṁ sāsanaṁ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti. **Antare**ti antarāḷe, vemajjheti attho.

Suttantapiṭakanti ettha yathā kammameva kammantaṁ, evaṁ suttameva suttantanti veditabbaṁ. **Asaṅgītan**ti saṅgītikkhandhakakathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana "subhasuttampi paṭhamasaṅgītiyaṁ asaṅgītan"ti vadanti, taṁ na yujjati. "Paṭhamasaṅgītito puretarameva hi āyasmatā ānandattherena jetavane viharantena subhassa māṇavassa desitan"ti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ. Subhasuttaṁ pana "evaṁ me sutaṁ ekaṁ samayaṁ āyasmā ānando sāvatthiyaṁ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme aciraparinibbute bhagavatī"ti-ādinā[1] āgataṁ. Tattha "evaṁ me sutan"ti-ādivacanaṁ paṭhamasaṅgītiyaṁ āyasmatā ānandattheraneva vattuṁ yuttarūpaṁ na hoti. Na hi ānandatthero sayameva subhasuttaṁ desetvā "evaṁ me sutan"ti-ādīni vadati. Evaṁ pana vattabbaṁ siyā "ekamidāhaṁ bhante samayaṁ sāvatthiyaṁ viharāmi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme"ti, tasmā dutiyatatiyasaṅgītikārakehi "evaṁ me sutan"ti-ādinā subhasuttaṁ saṅgītimāropitaṁ viya dissati. Atha **ācariyadhammapālattherassa** evamadhippāyo siyā "ānandattherneva vuttampi subhasuttaṁ paṭhamasaṅgītiṁ āropetvā tantiṁ ṭhapetukāmehi mahākassapattherādīhi aññesu suttesu āgatanayeneva 'evaṁ me sutan'ti-ādinā tanti ṭhapitā"ti, evaṁ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā ānandatthero subhasuttaṁ sayaṁ desentopi sāmaññaphalādīsu bhagavatā desitanayeneva desesīti bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desitattā bhagavatā desitaṁ dhammaṁ attani adahanto[2] "evaṁ me sutan"ti-ādimāhāti evamadhippāyo veditabbo.

Ubhayāni pātimokkhānīti bhikkhubhikkhunīpātimokkhavasena. **Dve vibhaṅgānī**ti bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavaseneva dve vibhaṅgāni. **Dvāvīsati khandhakānī**ti mahāvaggacūḷavaggesu āgatāni dvāvīsati khandhakāni. **Soḷasaparivārā**ti

---

1. Dī 1. 188 piṭṭhe. 2. Āharanto (Ka)

soḷasahi parivārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuttaṁ. Tathā hi parivārapāḷiyaṁ "yaṁ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṁ pārājikaṁ kattha paññattan"ti-ādinā[1] paññattivāro, tato paraṁ "methunaṁ dhammaṁ paṭisevanto kati āpattiyo āpajjatī"ti-ādinā[2] katāpattivāro, "methunaṁ dhammaṁ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṁ vipattīnaṁ kati vipattiyo bhajantī"ti-ādippabhedo[3] vipattivāro, "methunaṁ dhammaṁ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā"ti-ādippabhedo[4] saṅgahavāro, "methunaṁ dhammaṁ paṭisevantassa āpattiyo channaṁ āpattisamuṭṭhānānaṁ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhantī"ti-ādinā[4] samuṭṭhānavāro, "methunaṁ dhammaṁ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṁ adhikaraṇānaṁ katamaṁ adhikaraṇan"ti-ādinā[5] adhikaraṇavāro, "methunaṁ dhammaṁ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṁ samathānaṁ katihi samathehi sammantī"ti-ādippabhedo[5] samathavāro, tadanantaraṁ samuccayavāro cāti aṭṭha vārā vuttā. Tato paraṁ "methunaṁ dhammaṁ paṭisevanapaccayā pārājikaṁ kattha paññattan"ti-ādinā[6] nayena puna paccayavasena eko paññattivāro, tassa vasena purimasadisā eva katāpattivārādayo satta vārāti evaṁ aparepi aṭṭha vārā vuttā. Iti imāni aṭṭha, purimānipi aṭṭhāti mahāvibhaṅge soḷasa vārā dassitā. Tato paraṁ teneva nayena bhikkhunivibhaṅgepi soḷasa vārā āgatāti imehi soḷasahi vārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuccati. Potthakesu pana katthaci "parivāro"ti ettakameva dissati, bahūsu pana potthakesu dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ adhidhammaṭṭhakathāyañca "soḷasaparivārā"ti evameva vuttattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhituntі tassevattho vutto.

Brahmajālādicatuttiṁsasuttasaṅgahoti brahmajālasuttādīni catuttiṁsasuttāni saṅgayhanti ettha, etenāti vā brahmajālādicatuttiṁsasutthasaṅgaho. Vuttappamāṇānaṁ vā suttānaṁ saṅgaho etassāti brahmajālādicatuttiṁsasuttasaṅgahoti. Evaṁ sesesupi veditabbaṁ.

---

1. Vi 5. 1 piṭṭhe.
2. Vi 5. 55 piṭṭhe.
3. Vi 5. 79 piṭṭhe.
4. Vi 5. 80 piṭṭhe.
5. Vi 5. 81 piṭṭhe.
6. Vi 5. 83 piṭṭhe.

Vividhavisesanayattāti imissā gāthāya atthaṁ vibhāvento āha **"vividhā hī"**ti-ādi. **Daḷhīkammasithilakaraṇappayojanā**ti yathākkamaṁ lokavajjesu sikkhāpadesu daḷhīkammappayojanā, paṇṇattivajjesu sithilakaraṇappayojanāti veditabbaṁ. **Ajjhācāranisedhanato**ti saññamavelaṁ abhibhavitvā pavatto ācāro ajjhācāro, vītikkamo, tassa nisedhanatoti attho. **Tenā**ti vividhanayatthādihetunā. **Etan**ti "vividhavisesanayattā"ti-ādigāthāvacanaṁ. **Etassā**ti vinayassa. **Itaraṁ panā**ti suttaṁ.

Idāni **atthānaṁ sūcanato**ti-ādigāthāya atthaṁ pakāsento āha **"taññhī"**ti-ādi. **Attatthaparatthādibhede**ti yo taṁ suttaṁ sajjhāyati suṇāti vāceti cinteti deseti ca, suttena saṅgahito sīlādi-attho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato[1] parassapi hotīti tadubhayaṁ[2] taṁ suttaṁ sūceti dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiyalokuttaratthe cāti evamādibhede atthe ādisaddena saṅgaṇhāti. **Attha**saddo cāyaṁ hitapariyāya vacano, na bhāsitatthavacano. Yadi siyā, suttaṁ attanopi bhāsitatthaṁ sūceti parassapīti ayamattho vutto siyā, suttena ca yo attho pakāsito, so tasseva hoti, na tena parattho sūcito hotīti. Tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attaggahaṇañca[3] na kattabbaṁ. Attatthaparatthavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggahaṇañca na kattabbaṁ, tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparatthā vuttā.

Atha vā suttaṁ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā "na ha'ññadattha'tthi pasaṁsalābhā"ti etassa padassa **niddese**[4] vuttā attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, guḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkileso attho, vodāno attho, paramatthoti, te atthe suttaṁ sūcetīti

---

1. Sāvetabbato (Sī)
2. Tadubhayatthaṁ (Sī)
3. Atthaggahaṇañca (Sī)
4. Khu 7. 131 piṭṭhe.

attho gahetabbo. Tathā hi kiñcāpi suttanirapekkhaṁ attatthādayo vuttā suttatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suttena dīpetabbataṁ nātikkamati, tasmā te atthe suttaṁ sūcetīti vuccati. Imasmiñca atthavikappe **attha-**saddoyaṁ bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane agādhabhāvo gambhīro, na vivaṭo guḷho, mūludakādayo viya paṁsunā akkharasannivesādinā tirohito paṭicchanno. Niddhāretvā ñāpetabbo neyyo, yathārutavasena veditabbo nīto. Anavajjanikkilesavodānā pariyāyavasena vuttā, kusalavipākakiriyadhammavasena vā. Paramattho nibbānaṁ, dhammānaṁ aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā attanā ca appiccho hotīti attatthaṁ, appicchākathañca paresaṁ kattā hotīti paratthaṁ sūceti. Evaṁ "attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī"ti-ādīni suttāni[1] yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā suttasaddassa attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsayavasappavattāya desanāya attahitaparahitādīni sātisayaṁ pakāsitāni honti tappadhānabhāvato, na āṇādhammasabhāvavasappavattāyāti idameva atthānaṁ sūcanato suttanti vuttaṁ. Evañca katvā "ettakaṁ tassa bhagavato suttāgataṁ suttapariyāpannan"ti[2] ca "sakavāde pañca suttasatānī"ti[3] ca evamādīsu suttasaddo upacaritoti gahetabbo.

Suttesu āṇādhammasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṁ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayo āṇādhammasabhāve, tasmā veneyyānaṁ ekantahitapaṭilābhasaṁvattanikā suttantadesanā hotīti **"suvuttā cettha atthā"**ti-ādi vuttaṁ. "Ekantahitapaṭilābhasaṁvattanikā suttantadesanā"ti idampi veneyyānaṁ hitasampāpane suttantadesanāya tapparabhāvaṁyeva sandhāya vuttaṁ. Tapparabhāvo ca veneyyajjhāsayānulomato daṭṭhabbo. Tenevāha **"veneyyajjhāsayānulomena**

---

1. Aṁ 1. 412 piṭṭhe. 2. Vi 2. 272 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 1. 5 piṭṭhe.

vuttattā"ti. Vinayadesanaṁ viya issarabhāvato āṇāpatiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṁ ajjhāsayānulomena cariyānurūpaṁ vuttattā desitattāti attho.

Anupubbasikkhādivasena kālantare abhinipphattiṁ dassento āha "**sassamiva phalan**"ti. **Pasavatī**ti phalati, nipphādetīti attho. Upāyasamaṅgīnaṁyeva nipphajjanabhāvaṁ dassento "**dhenu viya khīran**"ti-āha. Dhenutopi hi upāyavantānaṁyeva khīrapaṭilābho hoti. Anupāyena hi akāle ajātavacchaṁ dhenuṁ dohanto kālepi vā visāṇaṁ gahetvā dohanto neva khīraṁ paṭilabhati. "Suttāṇā"ti etassa atthaṁ pakāsetuṁ "**suṭṭhu ca ne tāyatī**"ti vuttaṁ.

Suttasabhāganti suttasadisaṁ. Suttasabhāgataṁyeva dassento āha "**yathā hī**"ti-ādi. **Tacchakānaṁ suttan**ti vaḍḍhakīnaṁ kāḷasuttaṁ. **Pamāṇaṁ hotī**ti tadanusārena tacchanato. **Evametampi viññūnan**ti yathā kāḷasuttaṁ pasāretvā saññāṇe kate gahetabbaṁ vissajjetabbañca paññāyati, evaṁ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte "idaṁ gahetabbaṁ, idaṁ vissajjetabban"ti viññūnaṁ pākaṭattā vivādo vūpasammatīti etampi suttaṁ viññūnaṁ pamāṇaṁ hotīti attho. Idāni aññathāpi suttasabhāgataṁ dassento āha "**yathā cā**"ti-ādi. Suttaṁ viya pamāṇattā saṅgāhakattā ca suttamiva suttanti vuttaṁ hoti. Ettha ca attatthādividhāne suttassa pamāṇabhāvo attatthādīnaṁyeva ca saṅgāhakattaṁ yojetabbaṁ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesattañca[1] pubbe vuttanayeneva yojetabbaṁ. **Etan**ti "atthānaṁ sūcanato"ti-ādikaṁ atthavacanaṁ. **Etassā**ti suttassa.

Yanti yasmā. **Etthā**ti abhidhamme. **Abhikkamantī**ti ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṁ atirekataṁ dīpetīti āha "**abhikkamantīti-ādīsu vuḍḍhiyaṁ āgato**"ti. **Abhiññātā**ti aḍḍhacandādinā kenaci saññāṇena ñātā paññātā[2] pākaṭāti attho. Aḍḍhacandādibhāvo hi rattiyā upalakkhaṇavasena saññāṇaṁ[3] hoti, yasmā aḍḍho cando, tasmā aṭṭhamī, yasmā ūno, tasmā cātuddasī, yasmā puṇṇo,

1. Visesanañca (Sī, Syā) 2. Saññātā (Ka) 3. Paññāṇaṁ (Sī)

tasmā pannarasīti. **Abhilakkhitā**ti etthāpi ayamevattho veditabbo. Abhilakkhitasaddapariyāyo abhiññātasaddoti āha **"abhiññātā abhilakkhitāti-ādīsu lakkhaṇe"**ti[1]. Ettha ca vācakasaddantarasannidhānena nipātānaṁ tadatthajotakamattattā lakkhitasaddatthajotako abhisaddo lakkhaṇe[2] vattatīti vutto. **Rājābhirājā**ti rājūhi pūjetuṁ araho rājā. **Pūjite**ti pūjārahe.

Abhidhammeti "supinantena sukkavissaṭṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatī"ti-ādinā vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme. "Pubbāparavirodhābhāvato dhammānaṁyeva ca aññamaññasaṅkaravirahite dhamme"tipi vadanti. "Pāṇātipāto akusalan"ti evamādīsu ca maraṇādhippāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalaṁ, na pāṇasaṅkhātajīvitindriyassa upacchedasaṅkhāto atipāto, tathā adinnassa parasantakassa ādānasaṅkhātā viññatti abyākato dhammo, taṁviññattisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammoti evamādināpi aññamaññasaṅkaravirahite dhammeti attho veditabbo. **Abhivinaye**ti ettha "jātarūparajataṁ na paṭiggahetabban"ti vadanto vinaye vineti nāma. Ettha "evaṁ paṭiggaṇhato pācittiyaṁ, evaṁ dukkaṭanti vadanto ca abhivinaye vineti nāmā"ti vadanti. Tasmā jātarūparajataṁ theyyacittena parasantakaṁ gaṇhantassa yathāvatthu pārājikathullaccayadukkaṭesu aññataraṁ, bhaṇḍāgārikasīsena gaṇhantassa pācittiyaṁ, attatthāya gaṇhantassa nissaggiyaṁ pācittiyaṁ. Kevalaṁ lokatāya gaṇhantassa anāmāsadukkaṭaṁ, rūpiyachaḍḍakassa sammatassa anāpattīti evaṁ aññamaññasaṅkaravirahite vinaye paṭibalo vinetunti attho veditabbo. **Abhikkantenā**ti ettha kantiyā adhikattaṁ abhisaddo dīpetīti āha **"adhike"**ti.

Nanu ca "abhikkamantī"ti ettha abhisaddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṁ atirekataṁ dīpeti, "abhiññātā abhilakkhitā"ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṁ supākaṭattā visesaṁ, "abhikkantenā"ti ettha kantiyā adhikattaṁ visiṭṭhataṁ dīpetīti idaṁ tāva yuttaṁ kiriyāvisesakattā upasaggassa, "abhirājā abhivinayo"ti pana pūjitaparicchinnesu rājavinayesu abhisaddo vattatīti kathametaṁ yujjeyyāti ce? Idhāpi

1. Saṁlakkhaṇeti (Syā), salakkhaṇeti (Ka) 2. Salakkhaṇe (Sī), saṁlakkhaṇe (Syā)

natthi doso pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṁ yuttattā, tasmā ettha atimālādīsu atisaddo viya abhisaddo saha sādhanena kiriyaṁ vadatīti abhirāja-abhivinayasaddā siddhā, evaṁ abhidhammasadde abhisaddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyaṁ dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbaṁ.

Ettha cāti abhidhamme. **Bhāvetī**ti cittassa vaḍḍhanaṁ vuttaṁ. **Pharitvā**ti ārammaṇassa vaḍḍhanaṁ vuttaṁ. **Vuḍḍhimanto**ti bhāvanāpharaṇavuḍḍhīhi vuḍḍhimantopi dhammā vuttāti attho. **Ārammaṇādīhī**ti ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Lakkhaṇīyattā**ti[1] sañjānitabbattā. Ekantato lokuttaradhammānaṁyeva pūjārahattā "sekkhā dhammā"ti-ādinā lokuttarāyeva pūjitāti dassitā. **Sabhāvaparicchinnattā**ti phusanādisabhāvena paricchinnattā. **Adhikāpi dhammā vuttā**ti ettha kāmāvacarehi mahantabhāvato mahaggatā dhammāpi adhikā nāma hontīti tehi saddhiṁ adhikā dhammā vuttā.

Yaṁ panettha avisiṭṭhaṁnti ettha vinayādīsu tīsu aññamaññavisiṭṭhesu yaṁ avisiṭṭhaṁ samānaṁ, taṁ piṭakasaddanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññaṁ asādhāraṇattā visiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādhāraṇattā avisiṭṭhoti vuccati. **Mā piṭakasampadānenā**ti pāḷisampadānavasena mā gaṇhathāti vuttaṁ hoti. Kudālañca piṭakañca **kudālapiṭakaṁ.** Tattha ku vuccati pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomayo upakaraṇaviseso kudālaṁ nāma, tālapaṇṇavettalatādīhi kato bhājanaviseso piṭakaṁ nāma, taṁ ādāya gahetvāti attho. **Yathāvuttenā**ti "evaṁ duvidhatthenā"ti-ādinā vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedanti ettha kathetabbānaṁ atthānaṁ desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṁ pabodhanaṁ **desanā.** Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādinā sāsitabbabhāvena anusāsanaṁ vinayanaṁ

1. Sallakkhaṇīyattāti (Sī, Syā)

sāsanaṁ. Kathetabbassa saṁvarāsaṁvarādino atthassa kathanaṁ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṁ **kathā**ti vuccati. Tasmā desitāraṁ bhagavantamapekkhitvā desanā, sāsitabbapuggalavasena sāsanaṁ, kathetabbassa atthassa vasena kathāti evamettha desanādīnaṁ nānākaraṇaṁ veditabbaṁ. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādinirapekkhā na honti, āṇādayo pana visesato desakādi-adhīnāti taṁtaṁvisesayogavasena desanādīnaṁ bhedo vutto. Tathā hi āṇāvidhānaṁ visesato āṇārahādhīnaṁ tattha kosallayogato. Evaṁ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādhīnānīti āṇādividhino desakāyattatā vuttā. Aparādhajjhāsayānurūpaṁ viya dhammānurūpampi sāsanaṁ visesato, tathā vinetabbapuggalāpekkhanti sāsitabbapuggalavasena sāsanaṁ vuttaṁ. Saṁvarāsaṁvaranāmarūpānaṁ viya viniveṭhetabbāya diṭṭhiyāpi kathanaṁ sati vācāvatthusmiṁ nāsatīti visesato tadadhīnanti kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Bhedasaddo visuṁ visuṁ yojetabbo "desanābhedaṁ sāsanabhedaṁ kathābhedañca yathārahaṁ paridīpaye"ti. **Bhedan**ti ca nānattanti attho. Tesu piṭakesu sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāpahānagambhīrabhāvaṁ, tañca yathārahaṁ paridīpayeti attho. Pariyattibhedañca vibhāvayeti sambandho.

Pariyattibhedanti ca pariyāpuṇanabhedanti attho. **Yahin**ti yasmiṁ vinayādike piṭake. Yaṁ sampattiñca vipattiñca yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṁ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṁ pariyattibhedaṁ sampattiñca vipattiñcāpi yahiṁ yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṁ vibhāvayeti yojetabbaṁ. Ettha **yathā**ti yehi upārambhādihetupariyāpuṇanādippakārehi upārambhanissaraṇadhammakosakarakkhaṇahetupariyāpuṇanaṁ suppaṭipattiduppaṭipattīti etehi pakārehīti vuttaṁ hoti.

Paridīpanā vibhāvanā cāti heṭṭhā vuttassa anurūpato vuttaṁ, atthato pana ekameva. **Āṇārahenā**ti āṇaṁ ṭhapetuṁ arahatīti āṇāraho, bhagavā. So hi sammāsambuddhatāya mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇaṁ paṇetuṁ arahati, vohāraparamatthānampi sambhavato āha **"āṇābāhullato"**ti. Ito paresupi eseva nayo.

Paṭhamanti vinayapiṭakaṁ. Pacurāparādhā seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhullato **"pacurāparādhā"**ti vuttā. Pacuro bahuko[1] bahulo aparādho doso vītikkamo yesaṁ te pacurāparādhā. **Anekajjhāsayā**ti-ādīsu āsayova **ajjhāsayo.** So ca atthato diṭṭhi ñāṇañca, pabhedato pana catubbidhaṁ hoti. Tathā hi pubbacariyavasena āyatiṁ sati paccaye uppajjamānārahā sassatucchedasaṅkhātā micchādiṭṭhi saccānulomikañāṇakammassakataññāṇasaṅkhātā sammādiṭṭhi ca **"āsayo"**ti vuccati. Vuttañhetaṁ—

"Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā.
Yathābhūtañca yaṁ ñāṇaṁ, etaṁ āsayasaññitan"ti[2].

Idañca catubbidhaṁ āsayanti ettha sattā nivasantīti āsayoti vuccati. **Anusayā** kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānāvijjāvasena satta. Mūsikavisaṁ viya kāraṇalābhe uppajjanārahā anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṁ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyā**ti rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṁsaggavasena pana tesaṭṭhi honti. Atha vā cariyāti caritaṁ, taṁ sucaritaduccaritavasena duvidhaṁ. "Adhimutti nāma 'ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṁ gaṇhissāmī'ti-ādinā tanninnabhāvena pavattamānaṁ sanniṭṭhānan"ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. **Ācariyadhammapālattherena** pana "sattānaṁ pubbacariyavasena abhirucī"ti vuttaṁ. Sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. **Yathānulomanti** ajjhāsayādīnaṁ anurūpaṁ. **Ahaṁ mamāti saññino**ti diṭṭhimānataṇhāvasena ahaṁ mamāti evaṁ pavattasaññino. **Yathādhammanti** natthettha atthā attaniyaṁ vā, kevalaṁ dhammamattametanti evaṁ dhammasabhāvānurūpanti attho.

Saṁvarāsaṁvaroti ettha saṁvaraṇaṁ saṁvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Mahanto saṁvaro asaṁvaro. Vuḍḍhi-attho hi ayaṁ a-kāro yathā "asekkhā dhammā"ti, tasmā khuddako mahanto ca saṁvaroti attho. **Diṭṭhiviniveṭhanā**ti diṭṭhiyā vimocanaṁ. Adhisīlasikkhādīnaṁ vibhāgo parato paṭhamapārājikasaṁvaṇṇanāya āvi bhavissati. Suttantapāḷiyaṁ "vivicceva

---

1. Pahūto (Sī) 2. Āsayasaṇṭhitanti (Sī, Syā)

kāmehī"ti-ādinā samādhidesanābāhullato **"suttantapiṭake adhicittasikkhā"**ti vuttaṁ. **Vītikkamappahānaṁ kilesānan**ti saṁkilesadhammānaṁ kammakilesānaṁ vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānaṁ. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamituṁ na labhantīti[1] āha **"vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā"**ti. **Pariyuṭṭhānappahānan**ti okāsadānavasena kilesānaṁ citte kusalappavattiṁ pariyādiyitvā uṭṭhānaṁ pariyuṭṭhānaṁ, tassa pahānaṁ cittasantānesu uppattivasena kilesānaṁ pariyuṭṭhānassa pahānanti vuttaṁ hoti. **Anusayappahānan**ti appahīnabhāvena santāne anu anu sayanakā kāraṇalābhe uppatti-arahā anusayā. Te pana anurūpaṁ kāraṇaṁ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā, tesaṁ pahānaṁ anusayappahānaṁ. Te ca sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha **"anusayapaṭipakkhattā paññāyā"**ti.

Tadaṅgappahānanti dīpālokeneva tamassa dānādipuññakiriyavatthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānaṁ "tadaṅgappahānan"ti vuccati. Idha pana tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānaṁ "tadaṅgappahānan"ti veditabbaṁ. **Vikkhambhanasamucchedappahānānī**ti ettha upacārappanābhedena samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahāreneva jalatale sevālassa tesaṁ tesaṁ nīvaraṇānaṁ dhammānaṁ[2] vikkhambhanavasena pahānaṁ **vikkhambhanappahānaṁ.** Catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁtaṁmaggavato santāne samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṁ appavattisaṅkhātasamucchedavasena pahānaṁ **samucchedappahānaṁ. Duccaritasaṁkilesassa pahānan**ti kāyaduccaritādi duṭṭhu caritaṁ, kilesehi vā dūsitaṁ caritanti duccaritaṁ. Tadeva yattha uppannaṁ, taṁ santānaṁ sammā kileseti bādhayati upatāpeti cāti saṁkileso, tassa pahānaṁ, kāyavacīduccaritavasena pavattasaṁkilesassa tadaṅgavasena pahānanti vuttaṁ hoti. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā suttantapiṭake **taṇhāsaṁkilesassa pahānaṁ** vuttaṁ. Attādivinimuttasabhāvadhammappakāsanato abhidhammapiṭake **diṭṭhisaṁkilesassa pahānaṁ** vuttaṁ.

---

1. Na labbhantīti (Sī)
2. Nīvaraṇādidhammānaṁ (Syā)

Ekamekasmiñcetthāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmiṁ piṭaketi attho daṭṭhabbo. **Dhammoti pāḷī**ti ettha pakaṭṭhānaṁ ukkaṭṭhānaṁ sīlādi-atthānaṁ bodhanato sabhāvaniruttibhāvato buddhādīhi bhāsitattā ca pakaṭṭhānaṁ vacanappabandhānaṁ āḷīti pāḷi, pariyattidhammo. "Dhammoti pāḷīti ettha bhagavatā vuccamānassa atthassa vohārassa ca dīpano saddoyeva pāḷi nāmā"ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhaḷagaṇṭhipade** pana idaṁ vuttaṁ—sabhāvatthassa sabhāvavohārassa ca anurūpavasena bhagavatā manasā vavatthāpitā paṇṇatti pāḷīti vuccati. Yadi saddoyeva pāḷi siyā, pāḷiyā desanāya ca nānattena bhavitabbaṁ. Manasā vavatthāpitāya ca pāḷiyā vacībhedakaraṇamattaṁ ṭhapetvā desanāya nānattaṁ natthi. Tathā hi desanaṁ dassentena manasā vavatthāpitāya pāḷiyā desanāti vacībhedakaraṇamattaṁ vinā pāḷiyā saha desanāya anaññathā vuttā. Tathā ca upari "desanāti paññattī"ti vuttattā desanāya anaññabhāvena pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathito hoti. Apica yadi pāḷiyā aññāyeva desanā siyā, "pāḷiyā ca pāḷi-atthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho"ti vattabbaṁ siyā, evaṁ pana avatvā "pāḷiyā ca pāḷi-atthassa ca yathābhūtāvabodho"ti vuttattā pāḷiyā desanāya ca anaññabhāvo dassito hoti. Evañca katvā upari "desanā nāma paññattī"ti dassentena desanāya anaññabhāvato pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathitova hotīti.

Ettha ca "saddoyeva pāḷi nāmā"ti imasmiṁ pakkhe dhammassapi saddasabhāvattā dhammadesanānaṁ ko visesoti ce? Tesaṁ tesaṁ atthānaṁ bodhakabhāvena ñāto uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho **dhammo,** pacchā paresaṁ avabodhanatthaṁ pavattito tadatthappakāsako saddo **desanā**ti veditabbaṁ. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā** "desīyati samuṭṭhāpīyati saddo etenā"ti katvā musāvādādayo viya. Tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādādisaddena voharīyati.

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha pāḷi-attho pāḷidesanā pāḷi-atthapaṭivedho cāti ime tayo pāḷivisayā

hontīti vinayapiṭakādīnaṁ atthassa desanāya paṭivedhassa ca ādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana pāḷiyoyevāti tesaṁ dhammassa ādhārabhāvo kathaṁ yujjeyyāti ce? Pāḷisamudāyassa avayavapāḷiyā ādhārabhāvato[1]. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati yathā "rukkhe sākhā"ti. Ettha ca dhammādīnaṁ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametaṁ sammukhena visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṁyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesaṁ visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṁ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhāgāhabhāvo veditabbo. Paṭivedhassa pana uppādetuṁ asakkuṇeyyattā taṁvisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhāgāhatā veditabbā. Dukkhena ogayhantīti **dukkhogāhā.** Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi patiṭṭhā laddhuṁ na sakkāti āha **"alabbhaneyyapatiṭṭhā cā"**ti. **Ekamekasmin**ti ekekasmiṁ piṭake. **Etthā**ti etesu piṭakesu. Niddhāraṇe cetaṁ bhummavacanaṁ.

Idāni hetuhetuphalādīnaṁ vasenapi gambhīrabhāvaṁ dassento āha **"aparo nayo"**ti-ādi. **Hetū**ti paccayo. So hi attano phalaṁ dahati vidahatīti dhammoti vuccati. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathaṁ viññāyatīti āha **"vuttañhetan"**ti-ādi. Nanu ca **"hetumhi ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā"**ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṁ viññāyatīti ce? Dhammapaṭisambhidāti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṁ dassentena "hetumhi ñāṇan"ti vuttattā. "Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā"ti ettha hi "dhamme"ti etassa atthaṁ dassentena "hetumhī"ti vuttaṁ, "paṭisambhidā"ti etassa atthaṁ dassentena "ñāṇan"ti, tasmā hetudhammasaddā ekatthā ñāṇapaṭisambhidāsaddā cāti imamatthaṁ vadantena sādhito dhammassa hetubhāvo. **Hetuphale ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā**ti etena vacanena sādhito atthassa hetuphalabhāvopi evameva daṭṭhabbo. Hetuno phalaṁ hetuphalaṁ. Tañca yasmā

1. Ādheyya-ādhārabhāvato (Sī)

hetu-anusārena arīyati adhigamīyati sampāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati.

Yathādhammamti ettha **dhamma**saddo hetuṁ hetuphalañca sabbaṁ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā **yathādhamma**nti yo yo avijjādisaṅkhārādidhammo, tasmiṁ tasminti attho. Dhammānurūpaṁ vā yathādhammaṁ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītavisayavibhāvanato dhammānurūpaṁ pavattati, tatoyeva ca aviparītābhilāpoti vuccati. **Dhammābhilāpo**ti atthabyañjanako aviparītābhilāpo. Ettha ca abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati. Etena "tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṁ niruttipaṭisambhidā"ti[1] ettha vuttaṁ dhammaniruttiṁ dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāḷiyaṁ**[1] vutto. **Aṭṭhakathāyañca**[2] "taṁ sabhāvaniruttiṁ saddaṁ ārammaṇaṁ katvā"ti-ādinā saddārammaṇatā dassitā. Tathā hi imassa atthassa ayaṁ saddo vācakoti vacanavacanatthe vavatthapetvā taṁtaṁvacanatthavibhāvanavasena pavattito saddo desanāti vuccati. **Adhippāyo**ti etena "desanāti paññattī"ti etaṁ vacanaṁ dhammaniruttābhilāpaṁ sandhāya vuttaṁ, na tato vinimuttaṁ paññattiṁ sandhāyāti adhippāyaṁ dasseti. Desīyati attho etenāti hi **desanā,** pakārena ñāpīyati etena, pakārato ñāpetīti vā **paññattī**ti dhammaniruttābhilāpo vuccati. Evaṁ "desanā nāma saddo"ti imasmiṁ pakkhe ayamattho veditabbo. "Desanāti paññattī"ti ettha paññattivādino pana evaṁ vadanti—kiñcāpi "dhammābhilāpo"ti ettha abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati, na paṇṇatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṁ vohāraṁ gahetvā tena vohārena dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paṇṇattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Atha vā "dhammābhilāpoti attho"ti avatvā "dhammābhilāpoti adhippāyo"ti vuttattā desanā nāma saddo na hotīti dīpitamevāti.

Idāni paṭivedhaṁ niddisanto āha **"paṭivedhoti abhisamayo"**ti. Paṭivijjhatīti ñāṇaṁ paṭivedhoti vuccati. Paṭivijjhanti etenāti vā

---

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 370 piṭṭhe.

paṭivedho, abhisametīti abhisamayo, abhisamenti etenāti vā abhisamayo. Idāni abhisamayappabhedato abhisamayappakārato ārammaṇato sabhāvato ca pākaṭaṁ kātuṁ **"so ca lokiyalokuttaro"**ti-ādimāha. Visayato asammohato ca avabodhoti sambandho. Tattha **visayato** atthādi-anurūpaṁ dhammādīsu avabodho nāma avijjādidhammārammaṇo saṅkhārādi-atthārammaṇo tadubhayapaññāpanārammaṇo lokiyo avabodho. **Asammohato** atthādi-anurūpaṁ dhammādīsu avabodho pana nibbānārammaṇo maggayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhaṁsano lokuttaro abhisamayo. Tathā hi "ayaṁ hetu, idamassa phalaṁ, ayaṁ tadubhayānurūpo vohāro"ti evaṁ ārammaṇakaraṇavasena lokiyañāṇaṁ visayato paṭivijjhati, lokuttarañāṇaṁ pana hetuhetuphalādīsu sammohassa maggañāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhati. **Atthānurūpaṁ dhammesū**ti avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjāti evaṁ kāriyānurūpaṁ kāraṇesūti attho. Atha vā puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhāresu tīsu apuññābhisaṅkhārassa sampayutta-avijjā paccayo, itaresaṁ yathānurūpanti-ādinā kāriyānurūpaṁ kāraṇesu paṭivedhoti attho. **Dhammānurūpaṁ atthesū**ti "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā kāraṇānurūpaṁ kāriyesu avabodhoti attho. **Paññattipathānurūpaṁ paññattīsū**ti paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṁ paṇṇattīsu avabodhoti attho.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṁ gambhīrabhāvaṁ dassetuṁ **"idāni yasmā etesu piṭakesū"**ti-ādimāha. **Dhammajātan**ti kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. **Atthajātan**ti kāriyappabhedo kāriyameva vā. Yā cāyaṁ desanāti sambandho. **Yo cetthā**ti etāsu taṁtaṁpiṭakagatāsu dhammattadesanāsu yo paṭivedhoti attho. **Dukkhogāhan**ti ettha avijjāsaṅkhārādīnaṁ dhammatthānaṁ duppaṭivijjhatāya dukkhogāhatā. Tesaṁ paññāpanassa dukkarabhāvato desanāya paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa ca uppādanavisayīkaraṇānaṁ asakkuṇeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. **Evampīti pi**saddo pubbe vuttappakārantaraṁ sampiṇḍeti. **Etthā**ti etesu tīsu piṭakesu. **Vuttatthā**ti vutto saṁvaṇṇito attho assāti vuttatthā.

Tīsu piṭakesūti ettha "ekekasmin"ti adhikārato pakaraṇato vā veditabbaṁ. **Pariyattibhedo**ti pariyāpuṇanaṁ pariyatti. Pariyāpuṇanavācako hettha pariyattisaddo, na pāḷipariyāyo, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo "tīsu piṭakesu ekekasmiṁ pariyāpuṇanappakāro daṭṭhabbo ñātabbo"ti. Tatoyeva ca "pariyattiyo pariyāpuṇanappakārā"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Atha vā tīhi pakārehi pariyāpuṇitabbā pāḷiyo eva pariyattīti vuccanti, tatoyeva ca "pariyattiyo pāḷikkamā"ti abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhaḷagaṇṭhipade** vuttaṁ. Evampi hi alagaddūpamāpariyāpuṇanayogato alagaddūpamā pariyattīti pāḷipi sakkā vattuṁ, evañca katvā "duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamā"ti parato niddesavacanampi upapannaṁ hoti. Tattha hi pāḷiyeva duggahitā pariyāpuṭāti vattuṁ vaṭṭati. **Alagaddūpamā**ti alagaddo alagaddaggahaṇaṁ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddassa gahaṇaṁ hettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbaṁ. "Āpūpiko"ti ettha apūpasaddena apūpakhādanaṁ viya alagaddaggahaṇena gahitapariyatti upamīyati, na pana alagaddena. "Alagaddaggahaṇūpamā"ti vā vattabbe majjhe padalopaṁ katvā "alagaddūpamā"ti vuttaṁ "oṭṭhamukho"ti-ādīsu viya. Alagaddoti cettha āsīviso vuccati. Gadoti hi visassa nāmaṁ. Tañca tassa alaṁ paripuṇṇaṁ atthi, tasmā alaṁ pariyatto paripuṇṇo gado assāti anunāsikalopaṁ dakārāgamañca katvā "alagaddo"ti vuccati. Atha vā alaṁ jīvitaharaṇe samattho gado assāti alagaddo. **Nissaraṇatthā**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇaṁ attho payojanaṁ etissāti nissaraṇatthā. **Bhaṇḍāgārikapariyattī**ti ettha bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṁ atthaṁ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti.

Duggahitāti duṭṭhu gahitā. Duggahitabhāvameva vibhāvento āha **"upārambhādihetu pariyāpuṭā"**ti, upārambhā itivādappamokkhādihetu uggahitāti attho. Lābhasakkārādihetu pariyāpuṇanampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. Vuttañhetaṁ alagaddasuttaṭṭhakathāyaṁ[1]—

1. Ma-Ṭṭha 2. 13 piṭṭhe.

> "Yo hi buddhavacanaṁ 'evaṁ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṁ jānissantī'ti lābhasakkārādihetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti alagaddapariyatti nāma. Evaṁ pariyāpuṇanato hi buddhavacanaṁ apariyāpuṇitvā niddokkamanaṁ varataran"ti.

Nanu ca alagaddaggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti vuccati, evañca sati suggahitāpi pariyatti alagaddūpamāti vattuṁ vaṭṭati tatthāpi alagaddaggahaṇassa upamābhāvena pāḷiyaṁ vuttattā. Vuttañhetaṁ—

> "Seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṁ caramāno, so passeyya mahantaṁ alagaddaṁ, tamenaṁ ajapadena daṇḍena suniggahitaṁ niggaṇheyya, ajapadena daṇḍena suniggahitaṁ niggahetvā gīvāya suggahitaṁ gaṇheyya. Kiñcāpi so bhikkhave alagaddo tassa purisassa hatthaṁ vā bāhaṁ vā aññataraṁ vā aṅgapaccaṅgaṁ bhogehi paliveṭheyya, atha kho so neva tatonidānaṁ maraṇaṁ vā nigaccheyya maraṇattaṁ vā dukkhaṁ. Taṁ kissa hetu, suggahitattā bhikkhave alagaddassa, evameva kho bhikkhave idhekacce kulaputtā dhammaṁ pariyāpuṇanti suttaṁ geyyan"ti-ādi[1].

Tasmā idha duggahitā eva pariyatti alagaddūpamāti ayaṁ viseso kuto viññāyati, yena duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamāti vuccatīti? Saccametaṁ, idaṁ pana pārisesañāyena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi nissaraṇatthabhaṇḍāgārikapariyattīnaṁ visuṁ gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti viññāyati. Suggahaṇūpamā hi pariyatti nissaraṇatthā vā hoti bhaṇḍāgārikapariyatti vā, tasmā suvuttametaṁ "duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamā"ti. **Yaṁ sandhāyā**ti yaṁ pariyattiduggahaṇaṁ sandhāya. **Vuttan**ti alagaddasutte vuttaṁ.

Alagaddatthikoti āsīvisattiko. Alagaddaṁ gavesati pariyesati sīlenāti **alagaddagavesī. Alagaddapariyesanaṁ caramāno**ti alagaddapariyesanatthaṁ caramāno. **Bhoge**ti sarīre. **Hatthe vā**

---

1. Ma 1. 187 piṭṭhe.

bāhāya vāti ettha maṇibandhako yāva agganakhā "hattho"ti veditabbo, saddhiṁ aggabāhāya avasesā "bāhā"ti. Katthaci pana "kapparato paṭṭhāyapi yāva agganakhā hattho"ti vuccati. **Aññatarasmiṁ vā aṅgapaccaṅge**ti vuttalakkhaṇaṁ hatthañca bāhañca ṭhapetvā avasesaṁ sarīraṁ "aṅgapaccaṅgan"ti veditabbaṁ. **Tatonidānan**ti taṁnidānaṁ, taṁkāraṇāti vuttaṁ hoti. Purimapade hi vibhatti-alopaṁ katvā niddeso. Taṁ hatthādīsu ḍaṁsanaṁ nidānaṁ kāraṇaṁ etassāti taṁnidānanti hi vattabbe "tatonidānan"ti purimapade paccatte nissakkavacanaṁ katvā tassa ca lopaṁ akatvā niddeso. **Taṁ kissa hetū**ti yaṁ vuttaṁ hatthādīsu ḍaṁsanaṁ taṁnidānañca maraṇādi-upagamanaṁ, taṁ kissa hetu kena kāraṇenāti ce. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Ekacce moghapurisā**ti ekacce tucchapurisā. **Dhamman**ti pāḷidhammaṁ. **Pariyāpuṇantī**ti uggaṇhantīti attho, sajjhāyanti ceva vācuggatā karontā dhārenti cāti vuttaṁ hoti. **Atthan**ti yathābhūtaṁ bhāsitatthaṁ payojanatthañca. **Na upaparikkhantī**ti na pariggaṇhanti na vicārenti. Idaṁ vuttaṁ hoti—"imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ kathitaṁ, idha samādhi, idha paññā kathitā, mayañca taṁ pūressāmā"ti evaṁ bhāsitatthaṁ payojanatthañca "sīlaṁ samādhissa kāraṇaṁ, samādhi vipassanāyā"ti-ādinā na pariggaṇhantīti. **Anupaparikkhatan**ti anupaparikkhantānaṁ. **Na nijjhānaṁ khamantī**ti nijjhānapaññaṁ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Tena imamatthaṁ dīpeti "tesaṁ paññāya atthaṁ anupaparikkhantānaṁ te dhammā na upaṭṭhahanti, 'imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ, samādhi, vipassanā, maggo, phalaṁ, vaṭṭaṁ, vivaṭṭaṁ kathitan'ti evaṁ jānituṁ na sakkā hontī"ti.

Te upārambhānisaṁsā cevāti te paresaṁ vāde dosāropanānisaṁsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. **Itivādappamokkhānisaṁsācā**ti iti evaṁ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisaṁsā, attano upari parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṁ pariyāpuṇantīti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—parehi sakavāde dose āropite taṁ dosaṁ evañca evañca mocessāmāti iminā ca kāraṇena pariyāpuṇantīti. Atha vā so so vādo itivādo, itivādassa pamokkho itivādappamokkho, itivādappamokkho ānisaṁso etesanti itivādappamokkhānisaṁsā, taṁtaṁvādappamocanānisaṁsā cāti

attho. **Yassa catthāya dhammaṁ pariyāpuṇantī**ti yassa ca sīlādipūraṇassa maggaphalanibbānassa vā atthāya imasmiṁ sāsane kulaputtā dhammaṁ pariyāpuṇanti. **Tañcassa atthaṁ nānubhontī**ti tañca assa dhammassa sīlādiparipūraṇasaṅkhātaṁ atthaṁ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindanti.

Atha vā yassa upārambhassa itivādappamokkhassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṁ pariyāpuṇanti, te parehi "ayamattho na hotī"ti vutte duggahitattāyeva soyevatthoti paṭipādanakkhamā na hontīti parassa vāde upārambhaṁ āropetuṁ attano vādā taṁ mocetuñca asakkontāpi taṁ atthaṁ nānubhontiyevāti evamattho daṭṭhabbo. **Dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattantī**ti tesaṁ te dhammā duggahitattā upārambhamānadappamakkhapalāsādihetubhāvena dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanti. Ettha hi kāraṇe phalavohārena "te dhammā ahitāya dukkhāya saṁvattantī"ti vuttaṁ. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṁvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṁ sajjhāyakāle vivādasamaye ca taṁmūlakānaṁ upārambhādīnaṁ anekesaṁ akusalānaṁ uppattisabbhāvato "te dhammā ahitāya dukkhāya saṁvattantī"ti kāraṇe phalavohārena vuttaṁ. **Taṁ kissa hetū**ti ettha **tan**ti yathāvuttassatthassa anabhisambhuṇanaṁ tesañca dhammānaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanaṁ parāmasati.

Sīlakkhandhādipāripūriṁyevāti ettha ādisaddena samādhivipassanādīnaṁ saṅgaho veditabbo. Yo hi buddhavacanaṁ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṁ pūretvā samādhino āgataṭṭhāne samādhigabbhaṁ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṁ paṭṭhapetvā maggaphalānaṁ āgataṭṭhāne maggaṁ bhāvessāmi, phalaṁ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma hoti. **Yaṁ sandhāya vuttan**ti yaṁ pariyattisuggahaṇaṁ sandhāya alagaddasutte vuttaṁ. **Dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattantī**ti sīlādīnaṁ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi arahattaṁ patvā parisamajjhe dhammaṁ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṁ vāde sahadhammena upārambhaṁ āropentānampi sakavādato dosaṁ harantānampi dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattanti. Tathā

hi na kevalaṁ suggahitapariyattiṁ nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyādīneva, paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanānipi ijjhanti. Tathā ca vuttaṁ "uppannaṁ parappavādaṁ sahadhammena suniggahitaṁ niggahetvā"ti-ādi[1].

Pariññātakkhandhoti dukkhaparijānanena pariññātakkhandho. **Pahīnakileso**ti samudayappahānena pahīnakileso. **Paṭividdhākuppo**ti paṭividdha-arahattaphalo. Na kuppatīti **akuppan**ti hi arahattaphalassetaṁ nāmaṁ. Satipi hi catunnaṁ maggānaṁ catunnañca phalānaṁ akuppasabhāve sattannaṁ sekkhānaṁ sakasakanāmapariccāgena uparūpari nāmantarappattito tesaṁ maggaphalāni "akuppānī"ti na vuccanti, arahā pana sabbadāpi arahāyeva nāmāti tasseva phalaṁ "akuppan"ti vuttaṁ. Iminā ca imamatthaṁ dasseti "khīṇāsavassevapariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāmā"ti. Tassa hi apariññātaṁ appahīnaṁ abhāvitaṁ asacchikataṁ vā natthi, tasmā buddhavacanaṁ pariyāpuṇanto tantidhārako paveṇīpālako vaṁsānurakkhako ca hutvā uggaṇhāti. Tenevāha **"paveṇīpālanatthāyā"**ti-ādi. Tattha **paveṇī**ti dhammasantati, dhammassa avicchedena pavattīti attho. **Vaṁsānurakkhaṇatthāyā**ti buddhassa bhagavato vaṁsānurakkhaṇatthaṁ. Tassa vaṁsopi atthato paveṇīyevāti veditabbaṁ.

Nanu ca yadi paveṇīpālanatthāya buddhavacanassa pariyāpuṇanaṁ bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā "khīṇāsavo"ti visesetvā vuttaṁ. Ekaccassa puthujjanassapi hi ayaṁ nayo labbhati. Tathā hi ekacco bhikkhu chātakabhayādīsu ganthadharesu ekasmiṁ ṭhāne vasituṁ asakkontesu sayaṁ bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṁ buddhavacanaṁ mā nassatu, tantiṁ dhāressāmi, vaṁsaṁ ṭhapessāmi, paveṇiṁ pālessāmīti pariyāpuṇāti, tasmā tassapi pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti? Vuccate—evaṁ santepi puthujjanassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano "paveṇiṁ pālessāmī"ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti, attano[2] pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa pariyatti nissaraṇapariyatti nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyatti alagaddūpamā vā hoti nissaraṇatthā vā, sattannaṁ sekkhānaṁ nissaraṇattāva, khīṇāsavānaṁ bhaṇḍāgārikapariyattiyevāti veditabbaṁ.

---

1. Dī 2. 87 piṭṭhe. 2. Attanā (Sī)

Khīṇāsavo ca bhaṇḍāgārikasadisattā bhaṇḍāgārikoti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṁ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṁ alaṅkārabhaṇḍaṁ rañño upanāmetvā alaṅkaroti, evaṁ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṁ sampaṭicchitvā mokkhādhigamassa bhabbarūpe sahetuke satte passitvā tadanurūpaṁ dhammadesanaṁ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādisaṅkhātena lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti bhaṇḍāgārikoti vuccati.

Evaṁ tisso pariyattiyo vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṁ sampattivipattiyo vitthāretvā dassento āha **"vinaye panā"**ti-ādi. **Sīlasampattiṁ nissāya tisso vijjā pāpuṇātī**ti-ādīsu yasmā sīlaṁ visujjhamānaṁ satisampajaññabalena kammassakataññāṇabalena ca saṁkilesamalato visujjhati, pāripūriñca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṁ ñāṇabalañca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampadānato. Satibalena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātañāṇānubaddhāya dutiyavijjāya siddhi, vītikkamābhāvena saṁkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṁ samādhipaññānaṁ pāripūriṁ vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. "Samāhito yathābhūtaṁ pajānātī"ti[1] vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. "Yogā ve jāyati bhūrī"ti[2] vacanato pubbayogena garuvāsadesabhāsākosalla-uggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca "sīlasampattiṁ nissāyā"ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhisampadā atthīti satipi vijjānaṁ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti maggakkhaṇe eva tāsaṁ paṭilabhitabbato. Evaṁ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā

1. Saṁ 2. 302; Saṁ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 53 piṭṭhe.

upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsaṁ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṁ sammāsambuddhānañca paccekabodhisammāsambodhidhammasamadhigamasadisā hi imesaṁ ariyānaṁ ime visesādhigamāti.

Tāsaṁyeva ca tattha pabhedavacanatoti ettha **tāsaṁyevā**ti avadhāraṇaṁ pāpuṇitabbānaṁ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṁ vinaye pabhedavacanābhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattāti. Dutiye **tāsaṁyevā**ti avadhāraṇaṁ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṁ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. **Tāsañcā**ti ettha **ca-**saddena sesānampi tattha atthibhāvaṁ dīpeti. Abhidhammapiṭake hi tisso vijjā cha abhiññā catasso ca paṭisambhidā vuttāyeva. Paṭisambhidānaṁ pana aññattha pabhedavacanābhāvaṁ tattheva ca sammā vibhattabhāvaṁ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇaṁ akatvā **"tatthevā"**ti parivattetvā avadhāraṇaṁ ṭhapesi.

Idāni "vinaye duppaṭipanno 'mudukānaṁ attharaṇādīnaṁ samphasso viya itthisamphassopi vaṭṭatī'ti methunavītikkame dosaṁ adisvā sīlavipattiṁ pāpuṇātī"ti dassento āha **"vinaye pana duppaṭipanno"**ti-ādi. Tattha sukho samphasso etesanti **sukhasamphassāni,** attharaṇapāvuraṇādīni. **Upādinnaphasso** itthiphasso, methunadhammoti vuttaṁ hoti. **Vuttampi hetan**ti ariṭṭhena bhikkhunā vuttaṁ. So hi bahussuto dhammakathiko kammakilesavipāka-upavāda-āṇavītikkamavasena pañcavidhesu antarāyikesu sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṁ cintesi "ime agārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti. Bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passanti -pa- kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṁ sabbaṁ vaṭṭati, kasmā itthīnaṁyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantī"ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjakāmaguṇaparibhogarasaṁ saṁsanditvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṁ katvā thūlavākehi saddhiṁ atisukhumasuttaṁ ghaṭento viya sāsapena saddhiṁ sineruno sadisataṁ

upasaṁharanto viya pāpakaṁ diṭṭhigataṁ uppādetvā "kiṁ bhagavatā mahāsamuddaṁ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṁ paññattaṁ, natthi ettha doso"ti sabbaññutaññāṇena saddhiṁ paṭivirujjhanto vesārajjañāṇaṁ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇḍakādīni pakkhipanto "methunadhamme doso natthī"ti jinassa āṇācakke pahāramadāsi. Tenāha **"tathāhaṁ bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmī"**ti-ādi.

Tattha **antarāyikā**ti taṁtaṁsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho. Anatikkamanaṭṭhena tasmiṁ antarāye niyuttā, antarāyaṁ vā phalaṁ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti antarāyikā, saggamokkhānaṁ antarāyakarāti vuttaṁ hoti. Te ca kammakilesavipāka-upavāda-āṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tesaṁ vitthārakathā parato **ariṭṭhasikkhāpade**[1] āvi bhavissati. Ayaṁ panettha padatthasambandho—ye ime dhammā antarāyikā antarāyakarāti bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṁ antarāyakaraṇatthaṁ nālaṁ samatthā na honti, tathā tena pakārenāhaṁ bhagavatā desitaṁ dhammaṁ ājānāmīti. **Tato dussīlabhāvaṁ pāpuṇātī**ti tato anavajjasaññībhāvahetuto vītikkamitvā dussīlabhāvaṁ pāpuṇāti.

Cattārome bhikkhaveti-ādinā—

> "Cattārome bhikkhave puggalā santo saṁvijjamānā lokasmiṁ. Katame cattāro, attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya, parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya, neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya cā"ti[2]—

ādinā puggaladesanāpaṭisaṁyuttasuttantapāḷiṁ nidasseti. **Adhippāyaṁ ajānanto**ti "ayaṁ puggaladesanā vohāravasena, na paramatthato"ti evaṁ bhagavato adhippāyaṁ ajānanto. Buddhassa hi bhagavato duvidhā

1. Vi 2. 175 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 408; Abhi 3. 109 piṭṭhesu.

desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha "puggalo satto itthī puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro"ti evarūpā **sammutidesanā.** "Aniccaṁ dukkhaṁ anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā"ti evarūpā **paramatthadesanā.** Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṁ sutvā atthaṁ paṭivijjhitvā mohaṁ pahāya visesamadhigantuṁ samatthā, tesaṁ sammutidesanaṁ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṁ sutvā atthaṁ paṭivijjhitvā mohaṁ pahāya visesamadhigantuṁ samatthā, tesaṁ paramatthadesanaṁ deseti.

Tatrāyaṁ upamā—yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṁ vedānaṁ atthasaṁvaṇṇako ācariyo ye damiḷabhāsāya vutte atthaṁ jānanti, tesaṁ damiḷabhāsāya ācikkhati, ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesaṁ tāya bhāsāya, evaṁ te māṇavā chekaṁ byattaṁ ācariyamāgamma khippameva sippaṁ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve ṭhitāni tīṇi piṭakāni, desabhāsāya kosallamiva sammutiparamatthakosallaṁ, nānādesabhāsāmāṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā, ācariyassa damiḷabhāsādi-ācikkhanaṁ viya bhagavato sammutiparamatthavasenapi desanā veditabbā. Āha cettha—

"Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṁ varo.
Sammutiṁ paramatthañca, tatiyaṁ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṁ saccaṁ, lokasammutikāraṇā.
Paramatthavacanaṁ saccaṁ, dhammānaṁ bhūtakāraṇā.

Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno.
Sammutiṁ voharantassa, musāvādo na jāyatī"ti[1].

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṁ katheti—hirottappadīpanatthaṁ kammassakatādīpanatthaṁ paccattapurisakāradīpanatthaṁ ānantariyadīpanatthaṁ brahmavihāradīpanatthaṁ pubbenivāsadīpanatthaṁ dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṁ lokasammutiyā appahānatthañcāti. "Khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappantī"ti vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu

1. Ma-Ṭṭha 1. 142; Aṁ-Ṭṭha 1. 74 piṭṭhesu.

hoti “kimidaṁ khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā”ti. “Itthī hiriyati ottappati, puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro”ti vutte mahājano jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. “Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanānī”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **kammassakatādīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. “Veḷuvanādayo mahāvihāro khandhehi kārāpitā, dhātūhi āyatanehī”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. “Khandhā mātaraṁ jīvitā voropenti, pitaraṁ arahantaṁ, ruhiruppādakammaṁ saṁghabhedaṁ karonti, dhātuyo āyatanānī”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **ānantariyadīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti.

“Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanānī”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **brahmavihāradīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. “Khandhā pubbenivāsaṁ anussaranti, dhātuyo āyatanānī”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **pubbenivāsadīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. “Khandhā dānaṁ paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanānī”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṁ khandhā dhātuyo āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā”ti. “Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā”ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. Lokasammutiñca buddhā bhagavanto na vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṁ desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṁ katheti, tasmā iminā ca adhippāyena bhagavato puggaladesanā, na paramatthadesanāti evaṁ adhippāyaṁ ajānantoti vuttaṁ hoti.

Duggahitaṁ gaṇhātīti “tathāhaṁ bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmi, yathā tadevidaṁ viññāṇaṁ sandhāvati saṁsarati, anaññan”ti-ādinā duggahitaṁ katvā gaṇhāti, viparītaṁ gaṇhatīti vuttaṁ hoti. **Duggahitan**ti hi bhāvanapuṁsakaniddeso. **Yaṁ sandhāyā**ti yaṁ duggahitagāhaṁ sandhāya. Attanā duggahitena dhammenāti pāṭhaseso veditabbo. Atha vā duggahaṇaṁ duggahitaṁ. **Attanā**ti ca sāmi-atthe karaṇavacanaṁ, tasmā attano

duggahaṇena viparītagāhenāti vuttaṁ hoti. **Amhe ceva abbhācikkhatī**ti amhākañca abbhācikkhanaṁ karoti. **Attānañca khanatī**ti attano kusalamūlāni khananto attānaṁ khanati nāma.

Dhammacintanti dhammasabhāvavijānanaṁ. **Atidhāvanto**ti ṭhātabbamariyādāyaṁ aṭṭhatvā "cittuppādamattena dānaṁ hoti, sayameva cittaṁ attano ārammaṇaṁ hoti, sabbaṁ cittaṁ asabhāvadhammārammaṇan"ti evamādinā atidhāvanto atikkamitvā pavattamāno. **Cattārī**ti buddhavisaya-iddhivisayakammavipākalokavisayasaṅkhātāni cattāri. Vuttañhetaṁ—

> "Cattārimāni bhikkhave acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assa. Katamāni cattāri? Buddhānaṁ bhikkhave buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṁ cintento ummādassa vighātassa bhāgī assa. Jhāyissa bhikkhave jhānavisayo acinteyyo na cintetabbo -pa-. Kammavipāko bhikkhave acinteyyo na cintetabbo -pa-. Lokacintā bhikkhave acinteyyā na cintetabbā -pa-. Imāni bhikkhave cattāri acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā"ti[1].

Tattha "acinteyyānī"ti tesaṁ sabhāvanidassanaṁ. "Na cintetabbānī"ti tattha kattabbatānidassanaṁ. Tattha **acinteyyānī**ti cintetumasakkuṇeyyāni, cintetuṁ araharūpāni na hontīti attho. Acinteyyattā eva na cintetabbāni, kāmaṁ acinteyyānipi cha asādhāraṇādīni anussarantassa kusaluppattihetubhāvato tāni cintetabbāni, imāni pana evaṁ na hontīti aphalabhāvato na cintetabbānīti adhippāyo. Tenevāha **"yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā"**ti. **Tesan**ti tesaṁ piṭakānaṁ.

Etanti etaṁ buddhavacanaṁ. **Tivaggasaṅgahānī**ti sīlakkhandhavaggamahāvaggapāthikavaggasaṅkhātehi tīhi vaggehi saṅgaho etesanti tivaggasaṅgahāni. **Catuttiṁseva suttantā**ti gāthāya evamatthayojanā veditabbā—

---

1. Aṁ 1. 392 piṭṭhe.

yassa nikāyassa suttagaṇanāto catuttiṁseva ca suttantā vaggasaṅgahavasena tayo vaggā assa saṅgahassāti tivaggo saṅgaho. Esa paṭhamo nikāyo dīghanikāyoti **anulomiko** apaccanīko, atthānulomanato anvatthanāmoti vuttaṁ hoti.

Atthānulomanato anulomiko, anulomikattaṁyeva vibhāvetuṁ **"kasmā panā"**ti-ādimāha. **Ekanikāyampī**ti ekasamūhampi. **Evaṁ cittan**ti evaṁ vicittaṁ. **Yathayidan**ti yathā ime. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesaṁ nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo**ti vuccati. **Evamādīni cettha sādhakāni sāsanato ca lokato cā**ti evamādīni udāharaṇāni ettha nikāyasaddassa samūhanivāsānaṁ vācakabhāve sāsanato ca vohārato ca sādhakāni pamāṇānīti attho. Ettha paṭhamamudāharaṇaṁ sāsanato sādhakavacanaṁ, dutiyaṁ lokatoti veditabbaṁ.

Pañcadasavaggasaṅgahānīti mūlapariyāyavaggādīhi pañcadasahi vaggehi saṅgaho etesanti pañcadasavaggasaṅgahāni. **Diyaḍḍhasataṁ dve ca suttānī**ti aḍḍhena dutiyaṁ diyaḍḍhaṁ, ekaṁ sataṁ dve paññāsasuttāni cāti attho. **Yatthā**ti yasmiṁ nikāye. **Pañcadasavaggapariggaho**ti pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahitoti attho.

Suttantānaṁ sahassāni sattasuttasatāni cāti pāṭhe suttantānaṁ satta sahassāni satta satāni cāti yojetabbaṁ. Katthaci pana "sattasuttasahassāni satta suttasatāni cā"tipi pāṭho. **Saṁyuttasaṅgaho**ti saṁyuttanikāyassa saṅgaho.

Pubbe nidassitāti suttantapiṭakaniddese nidassitā. Vuttameva pakārantarena saṅkhipitvā dassetuṁ **"ṭhapetvā cattāro nikāye avasesaṁ buddhavacanan"**ti vuttaṁ. **Sakalaṁ vinayapiṭakan**ti-ādinā niddiṭṭhameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā vuttaṁ. Tenevāha **"ṭhapetvā caturopete"**ti-ādi. **Tadaññan**ti tehi catūhi nikāyehi aññaṁ avasesanti attho.

Sabbameva hidanti sabbameva idaṁ buddhavacanaṁ. **Navappabhedan**ti ettha kathaṁ panetaṁ navappabhedaṁ hoti. Tathā hi navahi aṅgehi vavatthitehi aññamaññasaṅkararahitehi bhavitabbaṁ, tathā ca sati asuttasabhāvāneva

geyyaṅgādīni siyuṁ, atha suttasabhāvāneva geyyaṅgādīni, evaṁ sati suttanti visuṁ suttaṅgameva na siyā, evaṁ sante aṭṭhaṅgaṁ sāsananti āpajjati. Apica[1] "sagāthakaṁ suttaṁ geyyaṁ, niggāthakaṁ suttaṁ veyyākaraṇan"ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Suttañca nāma sagāthakaṁ vā siyā niggāthakaṁ vāti aṅgadvayeneva tadubhayaṁ saṅgahitanti tadubhayavinimuttañca suttaṁ udānādivisesasaññārahitaṁ natthi, yaṁ suttaṅgaṁ siyā, athāpi kathañci visuṁ suttaṅgaṁ siyā, maṅgalasuttādīnaṁ suttaṅgasaṅgaho vā na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṁ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthakavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare.
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena[2] nāññato.

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇaṁ.
Tasmā asaṅkaraṁyeva, navaṅgaṁ satthusāsanaṁ.

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṁ **sāmaññavidhi.** Tathā hi "ettakaṁ tassa bhagavato suttāgataṁ suttapariyāpannaṁ, sāvatthiyā suttavibhaṅge, sakavāde pañca suttasatānī"ti-ādivacanato vinayābhidhammapariyattivisesesupi suttavohāro dissati. Teneva ca āyasmā mahākaccāno nettiyaṁ[3] āha "navavidhasuttantapariyeṭṭhī"ti. Tattha hi suttādivasena navaṅgassa sāsanassa pariyeṭṭhi pariyesanā atthavicāraṇā "navavidhasuttantapariyeṭṭhī"ti vuttā. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṁ tabbhāvanimittaṁ. Lokepi hi sasilokaṁ sagāthakaṁ vā cuṇṇiyaganthaṁ "geyyan"ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchaṁ katvā visajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṁ. Pucchāvisajjanañhi "byākaraṇan"ti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṁ. Evaṁ sante sagāthakādīnampi pucchaṁ katvā visajjanavasena pavattānaṁ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati. Geyyādisaññānaṁ anokāsabhāvato sa-okāsato anokāsavidhi balavāti "gāthāvirahe satī"ti visesitattā ca. Tathā

1. Atha vā (Sī) 2. Saṅgatāññena (Sī), Netti-Ṭṭha 13 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Khu 10. 1 piṭṭhe.

hi dhammapadādīsu kevalaṁ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu "vuttañhetan"ti-ādivacanasambandhesu abbhutadhammapaṭisaṁyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṁ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā. Ettha hi satipi saññantaranimittayoge anokāsasaññānaṁ balavabhāveneva gāthādisaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā patiṭṭhitā, satipi pañhāvisajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṁ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṁ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṁ, taṁ suttaṅgaṁ visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanato.

Nanu ca evaṁ santepi sagāthakaṁ suttaṁ geyyaṁ, niggāthakaṁ suttaṁ veyyākaraṇanti suttaṅgaṁ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā. Sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvisajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṁ "gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṁ suttaṅgasaṅgaho na siyā"ti, taṁ na, niruḷhattāti. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṁ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṁsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṁ suttanāmakanti nāmaggahaṇaṁ kataṁ. Yaṁ pana vuttaṁ "sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā"ti, tampi natthi. Yasmā sahatāññena. Sahabhāvo hi nāma atthato[1] aññena hoti, saha gāthāhīti ca sagāthakaṁ. Na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo "saha gāthāhī"ti vucceyya. Nanu ca gāthāsamudāyo gāthāhi añño hoti, tathā ca tassa vasena saha gāthāhīti sagāthakanti sakkā vattunti? Taṁ na. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi. Yampi vuttaṁ "ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṁ geyyaṅgasaṅgaho siyā"ti, tampi na aññato. Aññāyeva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Atho na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṁ geyyaṅgabhāvoti evaṁ suttādīnaṁ aṅgānaṁ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

---

1. Attano (Sī)

Idāni suttādīni navaṅgāni vibhajitvā dassento āha **“tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā”**ti-ādi. Tattha **niddeso** nāma suttanipāte—

“Kāmaṁ kāmayamānassa, tassa cetaṁ samijjhati.
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī”ti[1]—

ādinā āgatassa aṭṭhakavaggassa,

“Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito.)
Kenassu nappakāsati.
Kissābhilepanaṁ brūsi,
Kiṁsu tassa mahabbhayan”ti[2]—

ādinā āgatassa pārāyanavaggassa,

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ,
Aviheṭhayaṁ aññatarampi tesaṁ.
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṁ,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti[3]—

ādinā āgatassa khaggavisāṇasuttassa ca tadatthavibhāgavasena satthukappena āyasmatā dhammasenāpati **sāriputtattherena** kato niddeso mahāniddeso cūḷaniddesoti ca vuccati. Evamidha niddesassa suttaṅgasaṅgaho **bhadantabuddhaghosācariyena** dassitoti veditabbo. Aññatthāpi ca dīghanikāyaṭṭhakathādīsu sabbattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārāti niddesassa suttaṅgasaṅgaho eva dassito. **Ācariyadhammapālattherena**pi nettipakaraṇaṭṭhakathāyaṁ evametassa suttaṅgasaṅgahova kathito. Keci pana niddesassa gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅgahaṁ vadanti. Vuttañhetaṁ niddesa-aṭṭhakathāyaṁ **upasenattherena**—

“Tadetaṁ vinayapiṭakaṁ suttantapiṭakaṁ abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṁ, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṁyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu khuddakamahānikāye pariyāpannaṁ, suttaṁ geyyaṁ

1. Khu 1. 399 piṭṭhe. 2. Khu 1. 434 piṭṭhe. 3. Khu 1. 284 piṭṭhe.

veyyākaraṇaṁ gāthā udānaṁ itivuttakaṁ jātakaṁ abbhutadhammaṁ vedallanti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṁ gāthāveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahitan"ti[1].

Ettha tāva katthaci pucchāvisajjanasabhāvato niddesekadesassa veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu nāma, gāthaṅgasaṅgaho pana kathaṁ yujjeyyāti idamettha vīmaṁsitabbaṁ. Dhammapadādīnaṁ viya hi kevalaṁ gāthābandhabhāvo gāthaṅgassa tabbhāvanimittaṁ. Dhammapadādīsu hi kevalaṁ gāthābandhesu gāthāsamaññā patiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo gāthābandhappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsitānaṁyeva hi aṭṭhakavaggādisaṅgahitānaṁ gāthānaṁ niddesamattaṁ dhammasenāpatinā kataṁ. Atthavibhajanatthaṁ ānītāpi hi tā aṭṭhakavaggādisaṅgahitā niddisitabbā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā aññāyevāti na niddesasaṅkhyaṁ gacchanti ubhatovibhaṅgādīsu āgatabhāvepi taṁ vohāraṁ alabhamāno jātakādigāthāpariyāpannā gāthāyo viya, tasmā kāraṇantaramettha gavesitabbaṁ yuttataraṁ vā gahetabbaṁ.

Nālakasuttatuvaṭṭakasuttānīti ettha **nālakasuttaṁ** nāma padumuttarassa bhagavato sāvakaṁ moneyyapaṭipadaṁ paṭipannaṁ disvā tadatthaṁ abhikaṅkhamānena tato pabhuti kappasatasahassaṁ pāramiyo pūretvā āgatena asitassa isino bhāgineyyena nālakattherena dhammacakkappavattitadivasato sattame divase "aññātametan"ti-ādīhi dvīhi gāthāhi moneyyapaṭipadaṁ puṭṭhena bhagavatā "moneyyaṁ te upaññissan"ti-ādinā[2] nālakattherassa bhāsitaṁ moneyyapaṭipadāparidīpakaṁ suttaṁ. **Tuvaṭṭakasuttaṁ**[1] pana mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu devesu "kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī"ti uppannacittānaṁ ekaccānaṁ devatānaṁ tamatthaṁ pakāsetuṁ "pucchāmi taṁ ādiccabandhū"ti-ādinā[4] nimmitabuddhena attānaṁ pucchāpetvā "mūlaṁ papañcasaṅkhāyā"ti-ādinā[5] bhāsitaṁ suttaṁ. Evamidhasuttanipāte āgatānaṁ maṅgalasuttādīnaṁ suttaṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānaṁ asuttanāmikānaṁ suddhikagāthānaṁ gāthaṅgasaṅgahañca dassayissati, evaṁ sati suttanipātaṭṭhakathārambhe[6]—

1. Mahāniddesa-Ṭṭha 8 piṭṭhe. 2. Khu 1. 388 piṭṭhe. 3. Tuvaṭakasuttaṁ (Sī)
4. Khu 1. 420 khu 7. 263 piṭṭhesu. 5. Khu 1. 421 piṭṭhe.
6. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe.

"Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito.
Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce"ti—

sakalassapi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasaṅgaho kasmā coditoti? Nāyaṁ virodho. Kevalañhi tattha codakena sagāthakattaṁ katthaci pucchāvisajjanamattañca gahetvā codanāmattaṁ katanti gahetabbaṁ. Aññathā suttanipāte niggāthakassa suttasseva abhāvato veyyākaraṇaṅgasaṅgaho na codetabbo siyāti. Sagāthāvaggo geyyanti yojetabbaṁ. "Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṁ nāma paṭisambhidādī"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Keci pana paṭisambhidāmaggassa geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahaṁ vadanti. Vuttañhetaṁ **paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṁ**[1] "navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṁ geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahitan"ti.

Nosuttanāmikāti asuttanāmikā. "Suddhikagāthā nāma vatthugāthā"ti tīsu **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Tattha **vatthugāthā**ti—

"Kosalānaṁ purā rammā, agamā dakkhiṇāpathaṁ.
Ākiñcaññaṁ patthayāno, brāhmaṇo mantapāragū"ti[2]—

ādinā pārāyanavaggassa nidānaṁ āropentena āyasmatā ānandattherena saṅgītikāle vuttā chappaññāsa ca gāthāyo, ānandatthereneva saṅgītikāle nālakasuttassa nidānaṁ āropentena vuttā—

"Ānandajāte tidasagaṇe patīte,
Sakkañca indaṁ sucivasane ca deve.
Dussaṁ gahetvā atiriva thomayante,
Asito isi addasa divāvihāre"ti[3]—

ādikā vīsatimattā gāthāyo ca vuccanti. Tattha "nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttasaṅkhyaṁyeva gacchantī"ti aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Vuttañhetaṁ **suttanipātaṭṭhakathāyaṁ**[4]—

"Parinibbute pana bhagavati saṅgītiṁ karontena āyasmatā mahākassapena āyasmā ānando tameva moneyyapaṭipadaṁ

1. Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 8 piṭṭhe.
2. Khu 1. 429 piṭṭhe.
3. Khu 1. 385 piṭṭhe.
4. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 202 piṭṭhe.

puṭṭho yena yadā ca samādapito nālako bhagavantaṁ pucchi, taṁ sabbaṁ pākaṭaṁ katvā dassetukāmo 'ānandajāte'ti-ādikā vīsati vatthugāthāyo vatvā abhāsi. Taṁ sabbampi nālakasuttanti vuccatī'ti.

Tasmā nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttaggahaṇeneva saṅgahitāti pārāyanikavaggassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti gahetabbaṁ. Tattheva panassa pārāyaniyavagge ajitamāṇavakādīnaṁ soḷasannaṁ brāhmaṇānaṁ pucchāgāthā bhagavato visajjanagāthā ca idha suddhikagāthāti evampi vattuṁ yujjati. Tāpi hi pāḷiyaṁ suttanāmena avatvā "ajitamāṇavakapucchā tissamettayyamāṇavakapucchā"ti-ādinā[1] āgatattā cuṇṇiyaganthehi amissattā ca nosuttanāmikā suddhikagāthā nāmāti vattuṁ vaṭṭati.

Idāni udānaṁ sarūpato vavatthapento āha **"somanassañāṇamayika gāthāpaṭisaṁyuttā"**ti-ādi. Kenaṭṭhena[2] panetaṁ **"udānan"**ti vuccati? Udānanaṭṭhena. Kimidaṁ udānaṁ nāma? Pītivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṁ telādi minitabbavatthu mānaṁ gahetuṁ na sakkoti vissanditvā gacchati, taṁ "avaseko"ti vuccati, yañca jalaṁ taḷākaṁ gahetuṁ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṁ "mahogho"ti vuccati, evameva yaṁ pītivegasamuṭṭhāpitaṁ vitakkavipphāraṁ hadayaṁ sandhāretuṁ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso **"udānan"**ti vuccati. Dhammasaṁvegavasenapi ayamākāro labbhateva. Tayidaṁ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṁ. Tathā hi—

"Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṁyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṁseti. Tedha bhikkhū aṭṭhiṁ katvā manasi katvā sabbaṁ cetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṁ suṇanti. Atha kho bhagavā etamatthaṁ viditvā tāyaṁ velāyaṁ imaṁ udānaṁ

---

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.

2. Udāna-Ṭṭha 2 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

udānesi ‘atthi bhikkhave tadāyatanaṁ, yattha neva pathavī na
āpo’ti”[1]—

ādīsu somanassañāṇasamuṭṭhitavākyavasena pavattaṁ.

Nanu ca udānaṁ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito dhammasaṁvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro tathā ceva sabbattha āgataṁ, idha kasmā bhagavā udānento bhikkhū āmantesīti? Tesaṁ bhikkhūnaṁ saññāpanatthaṁ. Nibbānapaṭisaṁyuttañhi bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ dhammaṁ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassena udānaṁ udānento “idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho, ayaṁ pana nibbānadhammo kathamappaccayo upalabbhatī”ti tesaṁ bhikkhūnaṁ cetoparivitakkamaññāya tesaṁ ñāpetukāmo “atthi bhikkhave tadāyatanan”ti[2] ādimāha. Na ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbaṁ.

“Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṁ.
Mākattha pāpakaṁ kammaṁ, āvi vā yadi vā raho”ti[3]—

evamādikaṁ pana dhammasaṁvegavasappavattaṁ udānanti veditabbaṁ.

“Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṁsati.
Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhan”ti[4]—

idampi dhammasaṁvegavasappavataṁ udānanti vadanti. Tathā hi ekasmiṁ samaye sambahulā gopālakā antarā ca sāvatthiṁ antarā ca jetavanaṁ ahiṁ daṇḍehi hananti. Tena ca samayena bhagavā sāvatthiṁ piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahiṁ daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imaṁ ahiṁ daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “ḍaṁsanabhayena bhante”ti ca vutte “ime ‘attano sukhaṁ karissāmā’ti imaṁ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkhaṁ anubhavissanti, aho avijjāya nikatikosallan”ti dhammasaṁvegaṁ uppādesi. Teneva ca dhammasaṁvegena imaṁ udānaṁ udānesi. Evametaṁ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena katthaci somanassavasena katthaci

---

1. Khu 1. 177 piṭṭhe Udāne.
2. Khu 1. 177 piṭṭhe.
3. Khu 1. 137 piṭṭhe.
4. Khu 1. 33, 89 piṭṭhesu.

dhammasaṁvegavasena pavattanti veditabbaṁ. Tasmā aṭṭhakathāyaṁ "somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṁyuttānī"ti yaṁ udānalakkhaṇaṁ vuttaṁ, taṁ yebhuyyavasena vuttanti gahetabbaṁ. Yebhuyyena hi udānaṁ gāthābandhavasena bhāsitaṁ pītisomanassasamuṭṭhāpitañca.

Tayidaṁ sabbaññubuddhabhāsitaṁ paccekabuddhabhāsitaṁ sāvakabhāsitanti tividhaṁ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṁ—

"Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ,
Aviheṭhayaṁ aññatarampi tesan"ti—

ādinā **khaggavisāṇasutte**[1] āgatameva. Sāvakabhāsitānipi—

"Sabbo rāgo pahīno me,
Sabbo doso samūhato.
Sabbo me vihato moho,
Sītibhūtosmi nibbuto"ti—

ādinā **theragāthāsu**[2],

"Kāyena saṁvutā āsiṁ, vācāya uda cetasā.
Samūlaṁ taṇhamabbhuyha, sītibhūtāmhi nibbutā"ti—

therigāthāsu[3] ca āgatāni. Aññānipi sakkādīpi devehi bhāsitāni "aho dānaṁ paramadānaṁ kassape supatiṭṭhitan"ti-ādīni[4], soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitāni "namo tassa bhagavato"ti-ādīni[5] tisso saṅgītiyo āruḷhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammāsambuddhena sāmaṁ āhaccabhāsitāni jinavacanabhūtāni, tāneva ca dhammasaṅgāhakehi "udānan"ti saṅgītaṁ. Etāniyeva ca sandhāya bhagavato pariyattidhammaṁ navavidhā vibhajitvā uddisantena udānanti vuttaṁ.

Yā pana "anekajātisaṁsāran"ti-ādigāthā bhagavatā bodhiyā mūle udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṁ sammāsambuddhānaṁ udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā

---

1. Khu 1. 284 piṭṭhe. 2. Khu 2. 237 piṭṭhe. 3. Khu 2. 379 piṭṭhe.
4. Khu 1. 111 piṭṭhe. 5. Dī 2. 230; Ma 1. 235 piṭṭhesu.

desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṁ saṅgahaṁ anāropetvā dhammapade saṅgahitā. Yañca "aññāsi vata bho koṇḍañño"ti udānavacanaṁ dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṁ pavedanasamatthanigghosavipphāraṁ bhagavatā bhāsitaṁ, tadapi paṭhamabodhiyaṁ sabbesaṁ eva bhikkhūnaṁ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṁ "ārādhayiṁsu vata maṁ bhikkhū ekaṁ samayan"ti-ādivacanaṁ[1] viya dhammacakkappavattanasuttadesanāpariyosāne attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamaṁ therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṁ pītisomanassajanitaṁ udāhāramattaṁ, na "yadā have pātubhavanti dhammā"ti-ādivacanaṁ[2] viya pavattiyā nivattiyā vā pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṁ saṅgītanti daṭṭhabbaṁ.

Udānapāḷiyañca bodhivaggādīsu aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā asītiyeva suttantā saṅgītā, tatoyeva ca **udānaṭṭhakathāyaṁ**[3] **ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ—

"Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato.
Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsitā.

Aḍḍhūnanavamattā[4] ca, bhāṇavārā pamāṇato.
Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhayo.

Ekavīsasahassāni, satameva vicakkhaṇo.
Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise.

Gāthāpādato pana—

Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca.
Padānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

Akkharānaṁ sahassāni, saṭṭhi satta satāni ca.
Tīṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā"ti.

Idha pana "dvāsīti suttantā"ti vuttaṁ, taṁ na sameti, tasmā "asīti suttantā"ti pāṭhena bhavitabbaṁ.

---

1. Ma 1. 175 piṭṭhe.
2. Vi 3. 2; Khu 1. 78 piṭṭhesu.
3. Udāna-Ṭṭha 4 piṭṭhe.
4. Aḍḍhanavamamattā (Sī, Syā)

Vuttaṁ hetaṁ bhagavatā "vuttamarahatāti me sutaṁ. Ekadhammaṁ bhikkhave pajahatha, ahaṁ vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katamaṁ ekadhammaṁ? Lobhaṁ bhikkhave ekadhammaṁ pajahatha, ahaṁ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā"ti evamādinā ekakadukatikacatukkavasena itivuttakapāḷiyaṁ[1] saṅgahamāropitāni dvādasuttarasatasuttantāni **itivuttakaṁ** nāmāti dassento āha **"vuttañhetan"**ti-ādi. **Dasuttarasatasuttantā**ti etthāpi "dvādasuttarasatasuttantā"ti pāṭhena bhavitabbaṁ. Tathā hi ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasuttarasatasuttantāneva itivuttakapāḷiyaṁ āgatāni. Tatoyeva ca pāḷiyaṁ—

"Lobho doso ca moho ca,
Kodho makkhena pañcamaṁ.
Māno sabbaṁ puna māno,
Lobho dosena terasa.

Moho kodho puna makkho,
Nīvaraṇā taṇhāya pañcamaṁ.
Dve sekkhabhedā sāmaggī,
Paduṭṭhanirayena terasa.

Pasannā ekamābhāyi, puggalaṁ atītena pañcamaṁ.
Evañce opadhikaṁ puññaṁ, sattavīsa pakāsitā"ti—

evamādinā uddānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā dassitāni teneva ca **aṭṭhakathāyam**pi[2]—

"Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terassāti dvādasādhikasatasuttasaṅgahan"ti—

vuttaṁ. Kāmañcettha appakaṁ ūnamadhikaṁ vā gaṇanūpagaṁ na hotīti katvā "dvāsīti khandhakavattānī"ti vattabbe "asīti khandhakavattānī"ti vuttavacanaṁ viya "dvādasuttarasatasuttantā"ti vattabbe "dasuttarasatasuttantā"ti vuttantipi

---

1. Khu 1. 195 piṭṭhe.
2. Itivuttaka-Ṭṭha 2 piṭṭhe.

sakkā vattuṁ, tathāpi īdise ṭhāne pamāṇaṁ dassentena yāthāvatova niyametvā dassetabbanti "dvādasuttarasatasuttantā" icceva pāṭhena bhavitabbaṁ.

Jātaṁ bhūtaṁ purāvutthaṁ bhagavato pubbacaritaṁ kāyati katheti pakāsetīti **jātakaṁ.**

"Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutā dhammā ānande. Katame cattāro? Sace bhikkhave bhikkhuparisā ānandaṁ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṁ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva bhikkhave bhikkhuparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Sace bhikkhunīparisā -pa- upāsakaparisā -pa- upāsikā parisā ānandaṁ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṁ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva bhikkhave upāsikāparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Ime kho bhikkhave cattāro acchariyā abbhutā dhammā ānande"ti[1] evamādinayappavattā sabbepi acchariya-abbhutadhammapaṭisaṁyuttā suttantā **abbhutadhammaṁ** nāmāti dassento āha **"cattārome bhikkhave"**ti-ādi.

Cūḷavedallādīsu[2] visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitaṁ suttaṁ **cūḷavedallan**ti veditabbaṁ. **Mahāvedallaṁ**[3] pana mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmatā sāriputtattherena bhāsitaṁ. **Sammādiṭṭhisuttam**pi[4] bhikkhūhi puṭṭhena tenevāyasmatā sāriputtattherena bhāsitaṁ. Etāni majjhimanikāyapariyāpannāni. **Sakkapañhaṁ**[5] pana sakkena puṭṭho bhagavā abhāsi, tañca dīghanikāyapariyāpannanti veditabbaṁ. **Mahāpuṇṇamasuttam**pi[6] tadahuposathe pannarase puṇṇamāya rattiyā aññatarena bhikkhunā puṭṭhena bhagavatā bhāsitaṁ, taṁ pana majjhimanikāyapariyāpannanti veditabbaṁ. **Vedan**ti ñāṇaṁ. **Tuṭṭhin**ti yathābhāsitadhammadesanaṁ viditvā "sādhu ayye, sādhāvuso"ti-ādinā abbhanumodanavasappavattaṁ pītisomanassaṁ. **Laddhā laddhā**ti labhitvā labhitvā, punappunaṁ labhitvāti vuttaṁ hoti.

---

1. Aṁ 1. 448 piṭṭhe. 2. Ma 1. 373 piṭṭhe. 3. Ma 1. 365 piṭṭhe.
4. Ma 1. 57 piṭṭhe. 5. Dī 2. 211 piṭṭhe. 6. Ma 3. 66 piṭṭhe.

Evaṁ aṅgavasena sakalampi buddhavacanaṁ vibhajitvā idāni dhammakkhandhavasena vibhajitvā kathetukāmo āha **"kathaṁ dhammakkhandhavasenā"**ti-ādi. Tattha **dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. Dvāsīti sahassāni buddhato gaṇhiṁ, dve sahassāni bhikkhuto gaṇhinti sambandho. Tattha **buddhato gaṇhin**ti sammāsambuddhato uggaṇhiṁ, dvesahassādhikāni asīti dhammakkhandhasahassāni satthu santikā adhigaṇhinti attho. **Dve sahassāni bhikkhuto**ti dve dhammakkhandhasahassāni bhikkhuto uggaṇhiṁ, dhammasenāpati-ādīnaṁ bhikkhūnaṁ santikā adhigaṇhiṁ. Sāriputtattherādīhi bhāsitānaṁ sammādiṭṭhisuttantādīnaṁ vasena hi "dve sahassāni bhikkhuto"ti vuttaṁ. **Caturāsīti sahassānī**ti tadubhayaṁ samodhānetvā catusahassādhikāni asīti sahassāni. **Ye me dhammā pavattino**ti ye dhammā mama pavattino pavattamānā paguṇāvācuggatā jivhagge parivattanti, te dhammā caturāsīti dhammakkhasahassānīti vuttaṁ hoti. Keci pana "ye ime"ti padacchedaṁ katvā "ye ime dhammā buddhassa bhagavato bhikkhūnañca pavattino, tehi pavattitā, tesvāhaṁ dvāsīti sahassāni buddhato gaṇhiṁ, dve sahassāni bhikkhutoti evaṁ caturāsīti dhammakkhandhasahassānī"ti evamettha sambandhaṁ vadanti.

Ettha ca **subhasuttaṁ**[1] **gopakamoggallānasuttañ**ca[2] parinibbute bhagavati ānandattherena vuttattā caturāsītidhammakkhandhasahassetu antogadhaṁ hoti, na hotīti? Tattha **paṭisambhidāgaṇṭhipade** tāva idaṁ vuttaṁ "sayaṁ vuttadhammakkhandhānaṁ bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabban"ti. Bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsitattā sayaṁ vuttadhammakkhandhānampi "buddhato gaṇhin"ti ettha saṅgahaṁ katvā vuttanti evamettha vattuṁ yuttataraṁ viya dissati. Bhagavatāyeva hi dinnanaye ṭhatvā sāvakā dhammaṁ desenti. Teneva hi tatiyasaṅgītiyañca moggaliputtatissattherena bhāsitampi kathāvatthuppakaraṇaṁ buddhabhāsitaṁ nāma jātaṁ, tatoyeva ca attanā bhāsitampi subhasuttādi saṅgītiṁ āropentena āyasmatā ānandattherena "evaṁ me sutan"ti vuttaṁ.

Evaṁ paridīpitadhammakkhandhavasenāti gopakamoggallānena brāhmaṇena "tvaṁ bahussutoti buddhasāsane pākaṭo, kittakā dhammā te satthārā bhāsitā, tayā dhāritā"ti pucchite tassa paṭivacanaṁ dentena

1. Dī 1. 188 piṭṭhe. 2. Ma 3. 58 piṭṭhe.

āyasmatā ānandattherena evaṁ "dvāsīti buddhato gaṇhin"ti-ādinā paridīpitadhammakkhandhānaṁ vasena. **Ekānusandhikaṁ suttaṁ** satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttañhi "ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo sattānaṁ visuddhiyā"ti-ādinā[1] cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesaṁyeva vibhāgadassanavasena pavattattā "ekānusandhikan"ti vuccati. **Anekānusandhikan**ti nānānusandhikaṁ parinibbānasuttādi. Parinibbānasuttañhi nānāṭhānesu nānādhammadesanānaṁ vasena pavattattā "anekānusandhikan"ti vuccati. **Gāthābandhesu pañhapucchanan**ti—

"Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye.
Kati saṅgātigo bhikkhu, 'oghatiṇṇo'ti vuccatī"ti[2]—

evamādinayappavattaṁ pañhapucchanaṁ eko dhammakkhandhoti attho.

"Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye.
Pañca saṅgātigo bhikkhu, 'oghatiṇṇo'ti vuccatī"ti[2]—

evamādinayappavattaṁ visajjananti veditabbaṁ. **Tikadukabhājanaṁ** nikkhepakaṇḍa-aṭṭhakathākaṇḍavasena veditabbaṁ. Tasmā "kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā dhammā"ti evamādīsu tikesu kusalattikassa vibhajanavasena yaṁ vuttaṁ nikkhepakaṇḍe[3]—

"Katame dhammā kusalā. Tīṇi kusalamūlāni alobho adoso amoho, taṁsampayutto vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, taṁsamuṭṭhānaṁ kāyakammaṁ vacīkammaṁ manokammaṁ. Ime dhammā kusalā.

Katame dhammā akusalā. Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho, tadekaṭṭhā ca kilesā, taṁsampayutto vedanākkhandho -pa- manokammaṁ. Ime dhammā akusalā.

Katame dhammā abyākatā. Kusalākusalānaṁ dhammānaṁ vipākā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā apariyāpannā

---

1. Dī 2. 231 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 3 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

> vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho, ye ca dhammā kiriyā neva kusalā nākusalā na ca kammavipākā sabbañca rūpaṁ asaṅkhatā ca dhātu. Ime dhammā abyākatā"ti,

ayameko dhammakkhandho. Evaṁ sesattikānampi ekekassa tikassa vibhajanaṁ ekeko dhammakkhandhoti veditabbaṁ.

Tathā "hetū dhammā"ti evamādikesu dukesu ekekassa dukassa vibhajanavasena yaṁ vuttaṁ—

> "Katame dhammā hetū. Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū"ti[1]—

ādi, tatthāpi ekekassa dukassa vibhajanaṁ ekeko dhammakkhandho. Puna aṭṭhakathākaṇḍe[2]—

> "Katame dhammā kusalā. Catūsu bhūmīsu kusalaṁ. Ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā. Dvādasa akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā. Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṁ rūpañca nibbānañca. Ime dhammā abyākatā"ti—

evamādinā kusalattikādivibhajanavasena pavattesu tikabhājanesu ekekassa tikassa bhājanaṁ ekeko dhammakkhandho. Tathā—

> "Katame dhammā hetū. Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū"ti[3]—

ādinayappavattesu dukabhājanesu ekamekaṁ dukabhājanaṁ ekeko dhammakkhandhoti evamettha tikadukabhājanavasena dhammakkhandhavibhāgo veditabbo.

Ekamekañca cittavārabhājananti ettha pana—

> "Yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti somanassasahagataṁ ñāṇasampayuttaṁ rūpārammaṇaṁ vā -pa-. Tasmiṁ samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hotī"ti[4]—

---

1. Abhi 1. 214 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 266 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 274 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

evamādinayappavatte cittuppādakaṇḍe ekamekaṁ cittavārabhājanaṁ ekeko dhammakkhandhoti gahetabbaṁ. **Eko dhammakkhandho**ti ettha "ekekatikadukabhājanaṁ ekamekaṁ cittavārabhājanan"ti vuttattā ekeko dhammakkhandhoti attho veditabbo. "Ekeko"ti avuttepi hi ayamattho atthato viññāyamānova hotīti "eko dhammakkhandho"ti vuttaṁ. **Atthi vatthū**ti-ādīsu **vatthu** nāma sudinnakaṇḍādi. **Mātikā**ti "yo pana bhikkhu bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno"ti-ādinā[1] tasmiṁ tasmiṁ ajjhācāre paññattasikkhāpadaṁ. **Padabhājanīyan**ti tassa tassa sikkhāpadassa "yo panāti yo yādiso"ti-ādinayappavattaṁ[2] vibhajanaṁ. **Antarāpattī**ti "paṭilātaṁ ukkhipati, āpatti dukkaṭassā"ti[3] evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. **Anāpattī**ti "anāpatti ajānantassa asādiyantassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassā"ti-ādinayappavatto[4] anāpattivāro. **Tikacchedo**ti "dasāhātikkante atikkantasaññī nissaggiyaṁ pācittiyaṁ, dasāhātikkante vematiko nissaggiyaṁ pācittiyaṁ, dasāhātikkante anatikkantasaññī nissaggiyaṁ pācittiyan"ti[5] evamādinayappavatto tikapācittiyatikadukkaṭādibhedo tikaparicchedo.

Idāni **evametaṁ abhedato rasavasena ekavidhan**ti-ādinā "ayaṁ dhammo, ayaṁ vinayo -pa- imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānī"ti buddhavacanaṁ dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyantena mahākassapapamukhena vasīgaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa piṭakassa vinayabhāvo majjhimabuddhavacanādibhāvo ca vavatthāpitoti dasseti. Na kevalaṁ imamevimassa yathāvuttappabhedaṁ vavatthapetvā saṅgītaṁ, atha kho aññampīti dassento āha **"na kevalañca imamevā"**ti-ādi. Tattha **uddānasaṅgaho** paṭhamapārājikādīsu āgatānaṁ vinītavatthu-ādīnaṁ saṅkhepato saṅgahadassanavasena dhammasaṅgāhakehi kathitā—

"Makkaṭī vajjiputtā ca, gihī naggo ca titthiyā.
Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehipare duve"ti[6]—

1. Vi 1. 28 piṭṭhe. 2. Vi 1. 28 piṭṭhādīsu. 3. Vi 2. 154 piṭṭhe.
4. Vi 1. 41 piṭṭhādīsu. 5. Vi 1. 296 piṭṭhe. 6. Vi 1. 41 piṭṭhe.

ādikā gāthāyo. Sīlakkhandhavaggamūlapariyāyavaggādivasena saṅgaho **vaggasaṅgaho.** Uttarimanussadhammapeyyālanīlacakkapeyyālādivavatthāpanavasena **peyyālasaṅgaho.** Aṅguttaranikāyādīsu **ekakanipātādisaṅgaho.** Saṁyuttanikāye devatāsaṁyuttādivasena **saṁyuttasaṅgaho.** Majjhimanikāyādīsu mūlapaṇṇāsakādivasena **paṇṇāsakasaṅgaho.**

Assa buddhavacanassa saṅgītipariyosāne sādhukāraṁ dadamānā viyāti sambandho. **Saṅkampī**ti uddhaṁ uddhaṁ gacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampī**ti uddhaṁ adho ca gacchantī sampakampi. **Sampavedhī**ti catūsu disāsu gacchantī suṭṭhu pavedhi. Accharaṁ paharituṁ yuttāni **acchariyāni,** pupphavassacelukkhepādīni. Yā paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi mahākassapādīhi pañcahi satehi yena katā saṅgītā, tena pañcasatāni etissā atthīti **"pañcasatā"**ti ca, therehevakatattā therā mahākassapādayo etissā atthīti **"therikā"**ti ca loke vuccati, ayaṁ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Evaṁ paṭhamamahāsaṅgītiṁ dassetvā yadatthaṁ sā idha nidassitā, taṁ nigamanavasena dassento **"imissā"**ti-ādimāha. **Āyasmatā upālittherena vuttan**ti "tena samayenā"ti-ādi vakkhamānaṁ sabbaṁ nidānavacanaṁ vuttaṁ. Kimatthaṁ panettha dhammavinayasaṅgahe kathiyamāne[1] nidānavacanaṁ vuttaṁ, nanu ca bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate—desanāya ṭhiti asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṁ. Kāladesadesakaparisāpadesehi upanibanditvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattuhetunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena "paṭhamapārājikaṁ āvuso upāli kattha paññattan"ti-ādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṁ visajjanaṁ karontena āyasmatā upālittherena "tena samayenā"ti-ādinā paṭhamapārājikassa nidānaṁ bhāsitaṁ.

Apica sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitatthā vā,

---

1. Kariyamāne (Syā)

tasmā paresaṁyevatthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṁ yathāpavattaṁ vuccamānaṁ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ sattānaṁ anusāsanaṭṭhena sāsanaṁ, na kabbaracanā. Tayidaṁ satthuracitaṁ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṁ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṁ pakāsīyati.

Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṁ nidānavacanaṁ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṁ "buddho bhagavā"ti iminā padadvayena vibhāvitanti veditabbaṁ. **Buddho**ti hi iminā tathāgatassa anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, **bhagavā**ti ca iminā rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena, tato eva ca sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassanaṁ.

Tatrāyaṁ ācariyaparamparāti tasmiṁ jambudīpe ayaṁ ācariyānaṁ paramparā paveṇī paṭipāṭi. **Upāli dāsako**ti-ādīsu **upālitthero** pākaṭoyeva, **dāsakattherā**dayo pana evaṁ veditabbā. Vesāliyaṁ kira eko dāsako nāma brāhmaṇamāṇavo tiṇṇaṁ antevāsikasakānaṁ jeṭṭhantevāsiko hutvā ācariyassa santike sippaṁ uggaṇhanto dvādasavassikoyeva tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū ahosi. So ekadivasaṁ antevāsikaparivuto dhammavinayaṁ saṅgāyitvā vālikārāme nivasantaṁ āyasmantaṁ upālittheraṁ upasaṅkamitvā attano vesesu sabbāni gaṇṭhiṭṭhānāni theraṁ pucchi. Theropi sabbaṁ byākaritvā sayampi ekaṁ pañhaṁ pucchanto nāmaṁ sandhāya imaṁ pañhaṁ pucchi "ekadhammo kho māṇava sabbesu dhammesu anupatati, sabbepi māṇava dhammā ekadhammasmiṁ osaranti, katamo nu kho so māṇavaka dhammo"ti. Sopi kho māṇavo pañhassa atthaṁ ajānanto "kimidaṁ bho pabbajitā"ti āha. Buddhamantoyaṁ māṇavāti. Sakkā panāyaṁ bho mayhampi dātunti. Sakkā māṇava amhehi gahitapabbajjaṁ gaṇhantassa dātunti. "Sādhu kho bho pabbajitā"ti māṇavo sampaṭicchitvā attano mātaraṁ pitaraṁ ācariyañca anujānāpetvā tīhi antevāsikasatehi saddhiṁ therassa santike pabbajitvā paripuṇṇavīsativasso

upasampadaṁ labhitvā arahattaṁ pāpuṇi. Thero taṁ dhuraṁ katvā khīṇāsavasahassassa piṭakattayaṁ vācesi.

Soṇako pana dāsakattherassa saddhivihāriko. So kira kāsīsu ekassa vāṇijakassa putto hutvā pañcadasavassusiko ekaṁ samayaṁ mātāpitūhi saddhiṁ vāṇijjāya giribbajaṁ gato. Tato pañcapaññāsadārakehi saddhiṁ veḷuvanaṁ gantvā tattha dāsakattheraṁ saparisaṁ disvā ativiya pasanno pabbajjaṁ yācitvā therena mātāpitaro anujānāpetvā "pabbajāhī"ti vutto mātāpitusantikaṁ gantvā tamatthaṁ ārocetvā tesu anicchantesu chinnabhatto hutvā mātāpitaro anujānāpetvā pañcapaññāsāya dārakehi saddhiṁ therassa santike pabbajitvā laddhūpasampado arahattaṁ pāpuṇi. Taṁ thero sakalaṁ buddhavacanaṁ uggaṇhāpesi. Sopi gaṇapāmokkho hutvā bahūnaṁ dhammavinayaṁ vācesi.

Siggavatthero pana soṇakattherassa saddhivihāriko ahosi. So kira pāṭaliputte siggavo nāma amaccaputto hutvā tiṇṇaṁ utūnaṁ anucchavikesu tīsu pāsādesu sampattiṁ anubhavamāno ekadivasaṁ attano sahāyena caṇḍavajjinā seṭṭhiputtena saddhiṁ saparivāro kukkuṭārāmaṁ gantvā tattha soṇakattheraṁ nirodhasamāpattiṁ samāpajjitvā nisinnaṁ disvā vanditvā attanā saddhiṁ anālapantaṁ ñatvā gantvā taṁ kāraṇaṁ bhikkhusaṁghaṁ pucchitvā bhikkhūhi "samāpattiṁ samāpannā nālapantī"ti vutto "kathaṁ bhante samāpattito vuṭṭhahantī"ti puna pucchitvā tehi ca bhikkhūhi "satthuno ceva saṁghassa ca pakkosanāya yathāparicchinnakālato āyusaṅkhayā ca vuṭṭhahantī"ti vatvā tassa saparivārassa upanissayaṁ disvā saṁghassa vacanena nirodhā vuṭṭhāpitaṁ soṇakattheraṁ disvā "kasmā bhante mayā saddhiṁ nālapitthā"ti pucchitvā therena "bhuñjitabbakaṁ kumāra bhuñjimhā"ti vutte "sakkā nu kho bhante amhehipi taṁ bhojetun"ti pucchitvā "sakkā kumāra amhādise katvā bhojetun"ti vutte tamatthaṁ mātāpitūnaṁ ārocetvā tehi anuññāto attano sahāyena caṇḍavajjinā tehi ca pañcahi purisasatehi saddhiṁ soṇakattherassa santike pabbajitvā upasampanno ahosi. Tattha siggavo ca caṇḍavajjī ca

dve upajjhāyasseva santike dhammavinayaṁ pariyāpuṇitvā aparabhāge chaḷabhiññā ahesuṁ.

Tissassa pana **moggaliputtassa** anupubbakathā parato āvi bhavissati. **Vijitāvino**ti vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. **Paramparāyā**ti paṭipāṭiyā, anukkamenāti vuttaṁ hoti. **Jambusirivhaye**ti jambusadisanāme, jambunāmaketi vuttaṁ hoti. Mahantena hi jamburukkhena abhilakkhitattā dīpopi "jambū"ti vuccati. **Acchijjamānaṁ** avinassamānaṁ katvā.

Vinayavaṁsanti-ādīhi tīhi vinayapāḷiyeva kathitā pariyāyavacanattā. **Pakataññutan**ti veyyattiyaṁ, paṭubhāvanti vuttaṁ hoti. **Dhuraggāho ahosī**ti padhānaggāhī ahosi, sabbesaṁ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṁ hoti. Bhikkhūnaṁ samudāyo samūho **bhikkhusamudāyo,** samaṇagaṇoti attho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṁ

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

"Yadā nibbāyiṁsū"ti sambandho. **Jotayitvā ca sabbadhī**ti tameva saddhammaṁ sabbattha pakāsayitvā. "Jutimanto"ti vattabbe gāthābandhavasena **"jutīmanto"**ti vuttaṁ, paññājotisampannāti attho, tejavantoti vā, mahānubhāvāti vuttaṁ hoti. **Nibbāyiṁsū**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyiṁsu. Pahīnasabbakilesattā natthi etesaṁ katthaci ālayo taṇhāti **anālayā,** vītarāgāti vuttaṁ hoti.

Vassasataparinibbute bhagavatīti vassasataṁ parinibbutassa assāti vassasataparinibbuto, bhagavā, tasmiṁ parinibbānato vassasate atikkanteti vuttaṁ hoti. **Vesālikā**ti vesālīnivāsino. **Vajjiputtakā**ti vajjiraṭṭhe vesāliyaṁ kulānaṁ puttā. **Kappati siṅgīloṇakappo**ti siṅgena loṇaṁ pariharitvā pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhiṁ bhuñjituṁ kappati, na sannidhiṁ karotīti adhippāyo. **Kappati dvaṅgulakappo**ti

dvaṅgulaṁ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanaṁ bhuñjituṁ kappatīti attho. **Kappati gāmantarakappo**ti "gāmantaraṁ gamissāmī"ti pavāritena anatirittabhojanaṁ bhuñjituṁ kappatīti attho. **Kappati āvāsakappo**ti ekasīmāyaṁ nānāsenāsanesu visuṁ visuṁ uposathādīni saṁghakammāni kātuṁ vaṭṭatīti attho. **Kappati anumatikappo**ti "anāgatānaṁ āgatakāle anumatiṁ gahessāmī"ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṁghena kammaṁ katvā pacchā anumatiṁ gahetuṁ kappati, vaggakammaṁ na hotīti adhippāyo. **Kappati āciṇṇakappo**ti ācariyupajjhāyehi āciṇṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammikoti veditabbo. **Kappati amathitakappo**ti yaṁ khīraṁ khīrabhāvaṁ vijahitaṁ dadhibhāvaṁ asampattaṁ, taṁ bhuttāvinā pavāritena anatirittaṁ bhuñjituṁ kappatīti attho. **Kappati jalogiṁ**[1] **pātun**ti ettha **jalogī**ti taruṇasurā. Yaṁ majjasambhāraṁ ekato kataṁ majjabhāvamasampattaṁ, taṁ pātuṁ vaṭṭatīti adhippāyo. **Jātarūparajatan**ti sarasato vikāraṁ anāpajjitvā sabbadā jātaṁ rūpameva hotīti jātaṁ rūpametassāti jātarūpaṁ, suvaṇṇaṁ. Dhavalasabhāvatāya rājatīti rajataṁ, rūpiyaṁ. **Susunāgaputto**ti susunāgassa putto.

Kākaṇḍakaputtoti kākaṇḍakabrāhmaṇassa putto. **Vajjīsū**ti janapadavacanattā bahuvacanaṁ kataṁ. Ekopi hi janapado ruḷhīsaddattā bahuvacanena vuccati. **Yena vesālī, tadavasarī**ti yena disābhāgena vesālī avasaritabbā, yasmiṁ vā padese vesālī, tadavasari, taṁ pattoti attho. **Mahāvane kūṭāgārasālāyan**ti ettha **mahāvanaṁ** nāma sayaṁjātamaropimaṁ saparicchedaṁ mahantaṁ vanaṁ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṁ himavantena saha ekābaddhaṁ aparicchedaṁ hutvā mahāsamuddaṁ āhacca ṭhitaṁ, idaṁ tādisaṁ na hotīti saparicchedaṁ mahantaṁ vananti mahāvanaṁ. **Kūṭāgārasālā** pana mahāvanaṁ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṁ anto katvā haṁsavaṭṭakacchannena haṁsamaṇḍalākārena katā.

Tadahuposatheti ettha **tadahū**ti tasmiṁ ahani, tasmiṁ divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho,** upavasitabbadivaso. **Upavasantī**ti ca sīlena vā sabbaso āhārassa ca abhuñjanasaṅkhātena

---

1. Jalogi (Sī)

anasanena vā khīrapānamadhupānādimattena vā upetā hutvā vasantīti attho. So panesa divaso aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedena tividho. Katthaci pana pātimokkhepi sīlepi upavāsepi paññattiyampi uposathasaddo āgato. Tathā hesa "āyāmāvuso kappina uposathaṁ gamissāmā"ti-ādīsu pātimokkhuddese āgato. "Evaṁ aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho"ti-ādīsu[1] sīle. "Suddhassa ve sadā pheggu, suddhassuposatho sadā"ti-ādīsu[2] upavāse. "Uposatho nāma nāgarājā"ti-ādīsu[3] paññattiyañca āgato. Tattha upecca vasitabbato uposatho pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato uposatho sīlaṁ. Asanādisaṁyamādiṁ vā upecca vasantīti uposatho upavāso. Tathārūpe hatthi-assavisese uposathoti samaññāmattato uposatho paññatti. Idha pana "na bhikkhave tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā"ti[4] ādīsu viya uposathadivaso adhippeto, tasmā tadahuposatheti tasmiṁ uposathadivaseti attho. **Kaṁsapātin**ti suvaṇṇapātiṁ. **Kahāpaṇampī**ti-ādīsu kahāpaṇassa samabhāgo **aḍḍho. Pādo** catutthabhāgo. Māsakoyeva **māsakarūpaṁ. Sabbaṁ tāva vattabban**ti iminā sattasatikakkhandhake[5] āgatā sabbāpi pāḷi idha ānetvā vattabbāti dasseti. Sā kuto vattabbāti āha **"yāva imāya pana vinayasaṅgitiyā"**ti-ādi. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyiṁsūti sambandho.

Pubbe kataṁ upādāyāti pubbe kataṁ paṭhamasaṅgītimupādāya. Sā panāyaṁ saṅgītīti sambandho. **Tesū**ti tesu saṅgītikārakesu theresu. **Vissutā**ti gaṇapāmokkhatāya vissutā sabbattha pākaṭā. Tasmiñhi sannipāte aṭṭheva gaṇapāmokkhā mahātherā ahesuṁ, tesu ca vāsabhagāmī sumanoti dve therā anuruddhattherassa saddhivihārikā, avasesā cha ānandattherassa. Etena pana sabbepi aṭṭha mahātherā bhagavantaṁ diṭṭhapubbā. Idāni te there sarūpato dassento āha **"sabbakāmī cā"**ti-ādi. **Sāṇasambhūto**ti sāṇadesavāsī

---

1. Aṁ 3. 84 piṭṭhe.
2. Ma 1. 48 piṭṭhe.
3. Dī 2. 142; Ma 3. 212 piṭṭhesu.
4. Vi 3. 187 piṭṭhe.
5. Vi 4. 491 piṭṭhe.

sambhūtatthero. Dutiyo saṅgahoti sambandho. **Pannabhārā**ti patitakkhandhabhārā. "Bhārā have pañcakkhandhā"ti[1] hi vuttaṁ. **Katakiccā**ti catūsu saccesu catūhi maggehi kattabbassa pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāsaṅkhātassa soḷasavidhassapi kiccassa pariniṭṭhitattā katakiccā.

Abbudanti upaddavaṁ vadanti corakammampi bhagavato vacanaṁ thenetvā attano vacanassa dīpanato. **Gaṇṭhipade** pana "abbudaṁ gaṇḍo"ti vuttaṁ. **Iman**ti[2] vakkhamānanidassanaṁ. Sandissamānā mukhā **sammukhā. Uparibrahmalokūpapattiyā bhāvitamaggan**ti uparibrahmaloke upapattiyā uppāditajjhānaṁ. Jhānañhi tatrūpapattiyā upāyabhāvato idha "maggo"ti vuttaṁ. Upāyo hi "maggo"ti vuccati. Vacanattho panettha—taṁ taṁ upapattiṁ maggati gavesati janeti nipphādetīti maggoti evaṁ veditabbo. Atthato cāyaṁ maggo nāma cetanāpi hoti cetanāsampayuttadhammāpi tadubhayampi. "Nirayañcāhaṁ sāriputta jānāmi nirayagāmiñca maggan"ti[3] hi ettha cetanā maggo nāma.

"Saddhā hiriyaṁ kusalañca dānaṁ,
Dhammā ete sappurisānuyātā.
Etaṁ hi maggaṁ diviyaṁ vadanti,
Etena hi gacchati devalokan"ti[4]—

ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. "Ayaṁ bhikkhave maggo ayaṁ paṭipadā"ti **saṅkhārūpapattisuttā**dīsu[5] cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmiṁ ṭhāne jhānassa adhippetattā cetanāsampayuttadhammā gahetabbā.

Moggalibrāhmaṇassāti lokasammatassa aputtakassa moggalināmabrāhmaṇassa. Nanu ca kathametaṁ nāma vuttaṁ "moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṁ gahessatī"ti. Kiṁ uparūpapattiyā paṭiladdhasamāpattīnampi kāmāvacare uppatti hotīti? Hoti. Sā ca katādhikārānaṁ mahāpuññānaṁ cetopaṇidhivasena hoti, na sabbesanti daṭṭhabbaṁ. Atha mahaggatassa garukakammassa vipākaṁ paṭibāhitvā parittakammaṁ kathamattano vipākassa okāsaṁ karotīti? Ettha ca tāva tīsupi **gaṇṭhipadesu**

1. Saṁ 2. 22 piṭṭhe. 2. Idanti (Sī, Syā) 3. Ma 1. 106 piṭṭhe.
4. Aṁ 3. 68; Abhi 4. 255 piṭṭhesu. 5. Ma 3. 141 piṭṭhe.

idaṁ vuttaṁ "nikantibaleneva jhānā parihāyati, tato parihīnajjhānā nibbattantī"ti. Keci pana "anīvaraṇāvatthāya nikantiyā jhānassa parihāni vīmaṁsitvā gahetabbā"ti vatvā evamettha kāraṇaṁ vadanti "satipi mahaggatakammuno vipākapaṭibāhanasamatthassa parittakammassapi abhāve 'ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā'ti[1] vacanato kāmabhave cetopaṇidhi mahaggatakammassa vipākaṁ paṭibāhitvā parittakammuno vipākassa okāsaṁ karotī"ti.

Sādhu sappurisāti ettha **sādhū**ti āyācanatthe nipāto, taṁ yācāmāti attho. **Haṭṭhapahaṭṭho**ti cittapīṇanavasena punappunaṁ santuṭṭho. **Udaggudaggo**ti sarīravikāruppādanapītivasena udaggudaggo. Pītimā hi puggalo kāyacittānaṁ uggatattā abbhuggatattā "udaggo"ti vuccati. **Sādhūti paṭissuṇitvā**ti "sādhū"ti paṭivacanaṁ datvā. **Tīretvā**ti niṭṭhapetvā. **Puna paccāgamiṁsū**ti puna āgamiṁsu. **Tena kho pana samayenā**ti yasmiṁ samaye dutiyasaṅgītiṁ akaṁsu, tasmiṁ samayeti attho. **Navakā**ti vuttamevatthaṁ vibhāvetuṁ **"daharabhikkhū"**ti vuttaṁ. **Taṁ adhikaraṇaṁ na sampāpuṇiṁsū**ti taṁ vajjiputtakehi uppāditaṁ adhikaraṇaṁ vinicchinituṁ na sampāpuṇiṁsu nāgamiṁsu. No ahuvatthāti sambandho. **Idaṁ daṇḍakamman**ti idāni vattabbaṁ sandhāya vuttaṁ. Yāvatāyukaṁ ṭhatvā parinibbutāti sambandho, yāva attano attano āyuparimāṇaṁ, tāva ṭhatvā parinibbutāti attho.

Kiṁ pana katvā te therā parinibbutāti āha **"dutiyaṁ saṅgahaṁ katvā"**ti-ādi. Anāgatepi saddhammavuḍḍhiyā hetuṁ katvā parinibbutāti sambandho. Idāni "tepi nāma evaṁ mahānubhāvā therā aniccatāya vasaṁ gatā, kimaṅgaṁ pana aññe"ti saṁvejetvā ovadanto āha **"khīṇāsavā"**ti-ādi. **Aniccatāvasan**ti aniccatāvasattaṁ, aniccatāyattabhāvaṁ aniccatādhīnabhāvanti vuttaṁ hoti. **Jammiṁ** lāmakaṁ **durabhisambhavaṁ** anabhibhavanīyaṁ atikkamituṁ asakkuṇeyyaṁ aniccataṁ evaṁ ñatvāti sambandho. Keci pana "durabhisambhavan"ti ettha "pāpuṇituṁ asakkuṇeyyan"ti imamatthaṁ gahetvā "yaṁ durabhisambhavaṁ niccaṁ amataṁ padaṁ, taṁ pattuṁ vāyame dhīro"ti

---

1. Dī 3. 214; Aṁ 3. 71; Saṁ 2. 491 piṭṭhesu.

sambandhaṁ vadanti. **Sabbākārenā**ti sabbappakārena vattabbaṁ kiñcipi asesetvā dutiyasaṅgīti saṁvaṇṇitāti adhippāyo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṁ

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Imissā pana saṅgītiyā dhammasaṅgāhakattherehi nikkaḍḍhitā te dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṁ pariyesamānā attano attano anurūpaṁ dubbalapakkhaṁ labhitvā visuṁ mahāsaṁghikaṁ ācariyakulaṁ nāma akaṁsu, tato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni gokulikā ca ekabyohārikā[1] ca. Gokulikanikāyato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesaṁyeva nāmaṁ, tesaṁyeva antarā cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṁ mahāsaṁghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni mahāsaṁghikehi saddhiṁ cha honti.

Tasmiṁyeva dutiye vassasate theravādato bhijjitvā dve ācariyavādā uppannā mahisāsakā[2] ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjitvā apare cattāro ācariyavādā uppannā dhammuttarikā bhaddayānikā channāgārikā samitikāti[3]. Puna tasmiṁ yeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjitvā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjitvā kassapikā nāma jātā, kassapikesupi bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā, saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjitvā ime ekādasa ācariyavādā uppannā, te theravādena saddhiṁ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa mahāsaṁghikānañca cha ācariyavādāti sabbe aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye

---

1. Ekabbohārikā (Sī) 2. Mahiṁsāsakā (Sī) 3. Sammitiyāti (Sī), sammatiyāti (Syā)

vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi aṭṭhārasācariyakulānītipi etesaṁyeva nāmaṁ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādoveko asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetaṁ dīpavaṁse[1]—

“Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā.
Aññaṁ pakkhaṁ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

Dasasahassā samāgantvā, akaṁsu dhammasaṅgahaṁ.
Tasmāyaṁ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.

Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṁ akaṁsu sāsane.
Bhinditvā mūlasaṅgahaṁ, aññaṁ akaṁsu saṅgahaṁ.

Aññatra saṅgahitaṁ suttaṁ, aññatra akariṁsute.
Atthaṁ dhammañca bhindiṁsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.

Pariyāyadesitañcāpi, atho nippariyāyadesitaṁ.
Nītatthañceva neyyatthaṁ, ajānitvāna bhikkhavo.

Aññaṁ sandhāya bhaṇitaṁ, aññaṁ atthaṁ ṭhapayiṁsu te.
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṁ atthaṁ vināsayuṁ.

Chaḍḍetvāna ekadesaṁ, suttaṁ vinayagambhiraṁ.
Patirūpaṁ suttaṁ vinayaṁ, tañca aññaṁ[2] kariṁsute.

Parivāraṁ atthuddhāraṁ, abhidhammaṁ chappakaraṇaṁ.
Paṭisambhidañca niddesaṁ, ekadesañca jātakaṁ.
Ettakaṁ vissajjetvāna, aññāni akariṁsu te.

Nāmaṁ liṅgaṁ parikkhāraṁ, ākappakaraṇāni ca.
Pakatibhāvaṁ vijahitvā, tañca aññaṁ akaṁsu te.

Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā.
Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.

Tato aparakālamhi, tasmiṁ bhedo ajāyatha.
Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

---

1. Pañcamaparicchede ācariyavāde passitabbaṁ.
2. Tantiñca (Syā)

Gokulikānaṁ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha.
Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

Cetiyā ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā.
Pañca vādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.

Atthaṁ dhammañca bhindiṁsu, ekadesañca saṅgahaṁ.
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṁ akaṁsu te.

Nāmaṁ liṅgaṁ parikkhāraṁ, ākappakaraṇāni ca.
Pakatibhāvaṁ vijahitvā, tañca aññaṁ akaṁsu te.

Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha.
Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha.
Dhammatturikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samiti.

Mahisāsakānaṁ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha.
Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

Sabbatthivādānaṁ kassapikā, saṅkanti kassapikena ca.
Saṅkantikānaṁ suttavādī[1], anupubbena bhijjatha.

Ime ekādasa vādā, pabhinnā theravādato.
Atthaṁ dhammañca bhindiṁsu, ekadesañca saṅgahaṁ.
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṁ akaṁsu te.

Nāmaṁ liṅgaṁ parikkhāraṁ, ākappakaraṇāni ca.
Pakatibhāvaṁ vijahitvā, tañca aññaṁ akaṁsu te.

Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako.
Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.
Nigrodhova mahārukkho, theravādānamuttamo.

Anūnaṁ anadhikañca, kevalaṁ jinasāsanaṁ.
Kaṇṭakā[2] viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.

1. Saṅkantiyā suttavādo (Sī)
2. Santakā (Syā, Abhi-Ṭṭha 3. 109 piṭṭhepi.)

Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare.
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane"ti.

Aparāparaṁ pana hemavatā rājagirikā siddhatthikā pubbaseliyā aparaseliyā vājiriyāti[1] aññepi cha ācariyavādā uppannā. Purimakānaṁ pana aṭṭhārasannaṁ ācariyavādānaṁ vasena pavattamāne sāsane asoko dhammarājā paṭiladdhasaddho divase divase buddhapūjāya satasahassaṁ, dhammapūjāya satasahassaṁ, saṁghapūjāya satasahassaṁ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satasahassaṁ, catūsu dvāresu bhesajjatthāya satasahassanti pañca satasahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṁ lābhasakkāraṁ pavattesi. Tadā hatalābhasakkārehi titthiyehi uppāditaṁ anekappakāraṁ sāsanamalaṁ visodhetvā moggaliputtatissatthero tipiṭakapariyattidharānaṁ pabhinnapaṭisambhidānaṁ bhikkhūnaṁ sahassamekaṁ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyiṁsu, evameva saṅgāyanto tatiyasaṅgītiṁ akāsi. Idāni taṁ tatiyasaṅgītiṁ mūlato pabhuti vitthāretvā dassento āha **"tissopi kho mahābrāhmā brāhmalokato cavitvā moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṁ aggahesī"**ti-ādi.

Tattha **gehe paṭisandhiṁ aggahesī**ti moggalibrāhmaṇassa gehe brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṁ aggahesīti attho. Gehassa pana tannissayattā nissite nissayavohāravasena "gehe paṭisandhiṁ aggahesī"ti vuttaṁ yathā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karonti, sabbo gāmo āgato"ti. **Sattavassānī**ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. **Aticchathā**ti atikkamitvā icchatha, idha bhikkhā na labbhati, ito aññattha gantvā bhikkhaṁ pariyesathāti adhippāyo. **"Bho pabbajitā"**ti-ādi brāhmaṇo attano gehe bhikkhālābhaṁ anicchanto āha. **Paṭiyāditabhattato**ti sampādetvā ṭhapitabhattato. **Tadupiyan**ti tadanurūpaṁ. **Upasamaṁ disvā**ti therassa kāyacitta vūpasamaṁ punappunaṁ disvā, ñatvāti attho. Iriyāpathavūpasamasandassanena hi tannibandhino cittassa yoniso pavatti-upasamopi viññāyati. **Bhiyyoso mattāya**

1. Rājiriyāti (Syā)

pasīditvāti punappunaṁ visesato adhikataraṁ pasīditvā. **Bhattavissaggakaraṇatthāyā**ti bhattakiccakaraṇatthāya. **Adhivāsetvā**ti sampaṭicchitvā.

Soḷasavassuddesikoti soḷasavassoti uddisitabbo voharitabboti soḷasavassuddeso, soyeva soḷasavassuddesiko. Soḷasavassoti vā uddisitabbataṁ arahatīti soḷasavassuddesiko, soḷasavassāni vā uddisitabbāni assāti soḷasavassuddesiko, soḷasavassoti uddeso vā assa atthīti soḷasavassuddesiko, atthato pana soḷasavassikoti vuttaṁ hoti. **Tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū**ti iruvedayajuvedasāmavedasaṅkhātānaṁ tiṇṇaṁ vedānaṁ paguṇakaraṇavasena pāraṁ gatoti pāragū. Pāragūti cettha niccasāpekkhatāya samāsādikaṁ veditabbaṁ. **Laggetvā**ti olambetvā. **Na ca kācī**ti ettha **ca**-saddo avadhāraṇe, kāci kathā neva uppajjatīti attho. **Pallaṅkan**ti nisīditabbāsanaṁ. **Uppajjissatī**ti etthāpi "kathā"ti idaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Kupito anattamano**ti kopena kupito, anattamano domanassena. Domanassasamaṅgī hi puggalo pītisukhehi na attamano na attacittoti anattamanoti vuccati. Na sakamanoti vā anattamano attano vase aṭṭhitacittattā.

Caṇḍikkabhāveti caṇḍiko vuccati caṇḍo thaddhapuggalo, tassa bhāvo caṇḍikkaṁ, thaddhabhāvoti attho. Idha pana "caṇḍikkabhāve"ti vuttattā caṇḍikoyeva caṇḍikkanti gahetabbaṁ, tena "caṇḍikkabhāve"ti ettha thaddhabhāveti attho veditabbo. **Kiñci mantan**ti kiñci vedaṁ. **Aññe ke jānissantī**ti na keci jānissantīti adhippāyo. **Pucchitvā sakkā jānitun**ti attano padesañāṇe ṭhitattā thero evamāha. Sabbaññubuddhā eva hi "puccha māṇava yadākaṅkhasī"ti-ādinā paccekabuddhādīhi asādhāraṇaṁ sabbaññupavāraṇaṁ pavārenti. Sāvakā pana padesañāṇe ṭhitattā "sutvā vedissāmā"ti vā "pucchitvā sakkā jānitun"ti vā vadanti.

Tīsu vedesūti-ādīsu tayo vedā pubbe vuttanayā eva. **Nighaṇḍū**ti nāma nighaṇḍurukkhādīnaṁ vevacanappakāsakaṁ satthaṁ, **vevacanappakāsakan**ti ca pariyāyasaddadīpakanti attho, ekekassa atthassa

anekapariyāyavacanavibhāvakanti vuttaṁ hoti. Nidassanamattañcetaṁ anekesaṁ atthānaṁ ekasaddassa vacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacanīyavācakabhāvena atthaṁ saddañca nikhaṇḍeti bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, so eva idha khakārassa ghakāraṁ katvā nighaṇḍūti vutto. **Keṭubhan**ti kiriyākappavikappo kavīnaṁ upakārasatthaṁ. Ettha ca **kiriyākappavikappo**ti vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti kiriyākappavikappoti vuccati. Idañca mūlakiriyākappaganthaṁ sandhāya vuttaṁ. So hi satasahassaparimāṇo nayādicariyādikaṁ pakaraṇaṁ. Vacanatthato pana kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṁ, taṁ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhanti vuccati, saha nighaṇḍunā keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhā,** tayo vedā. Tesu sanighaṇḍukeṭutesu. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti akkharappabhedo, sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabhedā,** tesu sākkharappabhedesu. **Itihāsapañcamesū**ti athabbanavedaṁ catutthaṁ katvā "itiha āsa itita āsā"ti īdisavacanapaṭisaṁyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tayo vedā. Tesu itihāsapañcamesu. **Neva attanā passatī**ti neva sayaṁ passati, neva jānātīti attho. **Puccha, byākarissāmī**ti "sabbāpi pucchā vedesuyeva antogadhā"ti sallakkhento evamāha.

Yassa cittanti-ādipañhadvayaṁ cuticittasamaṅgino khīṇāsavassa cuticittassa uppādakkhaṇaṁ sandhāya vuttaṁ. Tattha paṭhamapañhe **uppajjatī**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhatī**ti nirodhakkhaṇaṁ appattatāya na nirujjhati. **Tassa cittan**ti tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Yassa vā panā**ti-ādike pana dutiyapañhe **nirujjhissatī**ti yassa cittaṁ bhaṅgakkhaṇaṁ patvā nirujjhissati. **Nuppajjissatī**ti bhaṅgato parabhāge sayaṁ vā aññaṁ vā nuppajjissati, tassa puggalassa cittaṁ uppajjati na nirujjhatīti pucchati. Imesaṁ pana pañhānaṁ paṭhamo pañho vibhajjabyākaraṇīyo, tasmā "yassa cittaṁ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatī"ti[1]

1. Abhi 6. 301 piṭṭhe.

evaṁ puṭṭhena satā evamayaṁ pañho ca vissajjetabbo "pacchimacittassa[1] uppādakkhaṇe tesaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati na uppajjissati, itaresaṁ cittassa uppādakkhaṇe tesaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati cā"ti[2]. Yesañhi paricchinnavaṭṭadukkhānaṁ khīṇāsavānaṁ sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkhaṇe[3] vattati, tesaṁ tadeva cuticittaṁ nirujjhissati nuppajjissatīti. Uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṁ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṁ pana patvā taṁ tesaṁ cittaṁ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṁ na uppajjissati. Ṭhapetvā pana pacchimacittasamaṅgikhīṇāsavaṁ itaresaṁ sekkhāsekkhaputhujjanānaṁ uppādakkhaṇasamaṅgicittaṁ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṁ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṁ pana patvā nirujjhissateva, aññaṁ pana tasmiṁ vā aññasmiṁ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyo pana pañho arahato cuticittassa uppādakkhaṇe niyamitattā ekaṁsabyākaraṇīyo, tasmā "yassa vā pana cittaṁ nirujjhissati na uppajjissati, tassa cittaṁ uppajjati na nirujjhatī"ti puṭṭhena "āmantā"ti vattabbaṁ. Khīṇāsavassa hi uppādakkhaṇasamaṅgicuticittaṁ bhaṅgaṁ patvā nirujjhissati nāma, tato paraṁ nuppajjissati. Uppādakkhaṇasamaṅgitāya pana uppajjati ceva bhaṅgaṁ appattatāya na nirujjhati cāti vuccati.

Ayaṁ pana māṇavo evamime pañhe vissajjetumasakkonto vighātaṁ pāpuṇi, tasmā vuttaṁ **"māṇavo uddhaṁ vā adho vā harituṁ asakkonto"**ti-ādi. Tattha **uddhaṁ vā adho vā harituṁ asakkonto"**ti uparimapade vā heṭṭhimapadaṁ, heṭṭhimapade vā uparimapadaṁ atthato samannāharituṁ asakkontoti attho, pubbenāparaṁ yojetvā pañhassa atthaṁ paricchindituṁ asakkontoti vuttaṁ hoti. **Dvattiṁsākārakammaṭṭhānaṁ tāva ācikkhī**ti "atthi imasmiṁ kāye"ti-ādikaṁ dvattiṁsākārakammaṭṭhānaṁ "mantassa upacāro ayan"ti paṭhamaṁ ācikkhi. Sotāpannānaṁ sīlesu paripūrakāritāya samādinnasīlato natthi parihānīti āha **"abhabbo dāni sāsanato nivattitun"**ti. **Vaḍḍhetvā**ti uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṁ vaḍḍhetvā. **Appossukko bhaveyya buddhavacanaṁ gahetun**ti arahattappattiyā

1. Arahantānaṁ pacchimacittassa (Sī, Syā, Ka) 2. Abhi 6. 301 piṭṭhe.
3. Uppādakkhaṇo(Sī, Syā)

katakiccabhāvatoti adhippāyo. Vohāravidhimhi[1] chekabhāvatthaṁ **"upajjhāyo maṁ bhante tumhākaṁ santikaṁ pahiṇī"**ti-ādi vuttaṁ.

Udakadantaponaṁ upaṭṭhāpesīti paribhogatthāya udakañca dantakaṭṭhañca paṭiyādetvā ṭhapesi. Dante punanti visodhenti etenāti dantaponaṁ vuccati dantakaṭṭhaṁ. Guṇavantānaṁ saṅgahetabbabhāvato thero sāmaṇerassa ca khantivīriya-upaṭṭhānādiguṇe paccakkhakaraṇatthaṁ vināva abhiññāya pakatiyā vīmaṁsamāno puna sammajjanādiṁ akāsi. "Sāmaṇerassa cittadamanatthaṁ akāsī"tipi vadanti. **Buddhavacanaṁ paṭṭhapesī**ti buddhavacanaṁ uggaṇhāpetuṁ ārabhi. **Ṭhapetvā vinayapiṭakan**ti ettha "sāmaṇerānaṁ vinayapariyāpuṇanaṁ cārittaṁ na hotīti ṭhapetvā vinayapiṭakaṁ avasesaṁ buddhavacanaṁ uggaṇhāpesī"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. **Avassikova samāno**ti upasampadato paṭṭhāya aparipuṇṇa-ekavassoti adhippāyo. Moggaliputtatissattherassa hadaye patiṭṭhāpitampi buddhavacanaṁ vohāravasena tassa hatthe patiṭṭhāpitaṁ nāma hotīti katvā vuttaṁ **"hatthe sakalaṁ buddhavacanaṁ patiṭṭhāpetvā"**ti. **Yāvatāyukaṁ ṭhatvā parinibbāyiṁsū**ti moggaliputtatissattherassa hatthe sakalasāsanapatiṭṭhāpanena dutiyasaṅgītikārakāropitadaṇḍakammato muttā hutvā yāvatāyukaṁ ṭhatvā parinibbāyiṁsu.

Bindusārassa rañño ekasataputtāti ettha **bindusāro** nāma sakyakulappasuto candaguttassa nāma rañño vutto. Tathā hi viṭaṭūbhasaṅgāme kapilavatthuto nikkhantasakyaputtehi māpite moriyanagare khattiyakulasambhavo candaguttakumāro pāṭaliputte rājā ahosi. Tassa putto bindusāro nāma rājakumāro pitu accayena rājā hutvā ekasataputtakānaṁ janako ahosi. **Ekasatan**ti ekañca satañca ekasataṁ, ekenādhikaṁ satanti attho. Ekāva mātā assāti **ekamātikaṁ,** attanā[2] sahodaranti vuttaṁ hoti. Na tāva ekarajjaṁ katanti āha **"anabhisittova rajjaṁ kāretvā"**ti. **Ekarajjābhisekan**ti sakalajambudīpe ekādhipaccavasena kariyamānaṁ abhisekaṁ. Puññappabhāvena pāpuṇitabbāpi rājiddhiyo arahattamaggena āgatā

1. Upacāravidhimhi (Sī, Syā)
2. Attano (Sī, Syā)

paṭisambhidādayo avasesavisesā viya payogasampattibhūtā abhisekānubhāveneva āgatāti āha **"abhisekānubhāvena cassa imā rājiddhiyo āgatā"**ti.

Tattha **rājiddhiyo**ti rājabhāvānugatappabhāvā. **Yato**ti yato soḷasaghaṭato. **Sāsane uppannasaddho**ti buddhasāsane paṭiladdhasaddho. **Asandhimittā**ti tassāva nāmaṁ. Tassā kira sarīre sandhāyo na paññāyanti tasmā evaṁnāmikā jātātipi vadanti. Devatā eva divase divase āharantīti sambandho. **Devasikan**ti divase divase. **Agadāmalakan**ti appakeneva sarīrasodhanādisamatthaṁ sabbadosaharaṇaṁ osadhāmalakaṁ. **Agadaharītakam**pi tādisameva harītakaṁ. Tesu kira dvīsu yathākāmamekaṁ paribhuñjati. **Chaddantadahato**ti chaddantadahasamīpe ṭhitadevavimānato kapparukkhato vā. "Chaddantadahe tādisā rukkhavisesā santi, tato āharantī"tipi vadanti. **Dibbañca pānakan**ti dibbaphalarasapānakañca. **Asuttamayikan**ti kapparukkhato nibbattadibbadussattā suttehi na katanti asuttamayikaṁ. **Sumanapupphapaṭan**ti sabbattha sukhumaṁ hutvā uggatapupphānaṁ atthitāya sumanapupphapaṭaṁ nāma jātaṁ. **Uṭṭhitassa sālino**ti sayaṁjātasālino. Samudāyāpekkhañcettha ekavacanaṁ, sālīnanti attho. **Nava vāhasahassānī**ti ettha "catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṁ doṇaṁ, cattāro doṇā ekamānikā, catasso mānikā ekakhārī, vīsati khāriyo eko vāho, tadeva ekaṁ sakaṭan"ti suttanipātaṭṭhakathādīsu[1] vuttaṁ. Idha pana "dve sakaṭāni eko vāho"ti vadanti. **Nitthusakaṇe karontī**ti thusakuṇḍakarahite karonti. **Madhuṁ karontī**ti āgantvā samīpaṭṭhāne madhuṁ karonti. **Balikammaṁ karontī**ti sabbattha balikammakārakā raṭṭhavāsino viya madhurasaraṁ vikūjantā baliṁ karonti. "Āgantvā ākāseyeva saddaṁ katvā attānaṁ ajānāpetvā gacchantī"ti vadanti.

Suvaṇṇasaṅkhalikāyeva bandhanaṁ **suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṁ. Catunnaṁ buddhānan**ti kakusandhādīnaṁ catunnaṁ buddhānaṁ. **Adhigatarūpadassanan**ti paṭiladdharūpadassanaṁ. Ayaṁ kira kappāyukattā catunnampi buddhānaṁ rūpasampattiṁ paccakkhato addakkhi. **Kāḷaṁ**

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 197; Saṁ-Ṭṭha 1. 200; Aṁ-Ṭṭha 3. 329 piṭṭhesu.

nāma nāgarājānaṁ ānayitvāti ettha so pana nāgarājā gaṅgāyaṁ nikkhittasuvaṇṇasaṅkhalikāya gantvā attano pādesu patitasaññāya āgatoti veditabbo. Nanu ca asokassa rañño āṇā heṭṭhā yojanato upari pavattati, imassa ca vimānaṁ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitaṁ, tasmā kathaṁ ayaṁ nāgarājā rañño āṇāya āgatoti? Kiñcāpi attano vimānaṁ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitaṁ, tathāpi rañño āṇāpavattiṭṭhānena saha ekābaddhatāya tassa āṇaṁ akāsi. Yathā hi rajjasīmantaravāsino manussā tehi tehi rājūhi nippīḷiyamānā tesaṁ tesaṁ āṇāya pavattanti, evaṁsampadamidanti vadanti.

Āpāthaṁ karohīti sammukhaṁ karohi, gocaraṁ karohīti attho. Tena nimmitaṁ buddharūpaṁ passantoti sambandho. Kīdisaṁ taṁ buddharūpanti āha **"sakalasarīravippakiṇṇā"**ti-ādi. Tattha **puññappabhāvanibbatta**ggahaṇaṁ tena nimmitānampi asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitānaṁ dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇānaṁ bhagavato puññappabhāvanibbatta-asīti-anubyañjanādīhi sadisattā katanti daṭṭhabbaṁ. Na hi tena tadā nimmitaṁ anekākāraparipuṇṇaṁ buddharūpaṁ bhagavato puññappabhāvena nibbattanti sakkā vattuṁ. **Asīti-anubyañjanaṁ** tambanakhatuṅganāsādi. **Dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇaṁ** suppatiṭṭhitapādatādi. **Vikasita -pa- salilatalan**ti sūriyarasmisamphassena vikasitehi vikāsamupagatehi kaṁ alaṅkarotīti "kamalan"ti laddhanāmehi rattapadumehi nīluppalādibhedehi uppalehi ceva setapadumasaṅkhātehi puṇḍarīkehi ca paṭimaṇḍitaṁ samantato sajjitaṁ jalatalamiva. **Tārāgaṇa -pa- gaganatalan**ti sabbattha vippakiṇṇatārakagaṇassa rasmijālavisadehi[1] vipphuritāya bhāsamānāya sobhāya kantiyā samujjalaṁ sammā bhāsamānaṁ gaganatalamiva ākāsatalamiva. **Sañjhāppabhā -pa- kanakagirisikharan**ti sañjhākālasañjātappabhānurāgehi indacāpehi vijjulatāhi ca parikkhittaṁ samantato parivāritaṁ kanakagirisikharamiva suvaṇṇapabbatakūṭamiva. **Vimalaketumālā**ti ettha "ketumālā nāma sīsato nikkhamitvā upari muddhani puñjo hutvā dissamānarasmirāsī"ti vadanti. "Muddhani majjhe paññāyamāno unnatappadesotipi vadantī"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Yasmā pana

---

1. Rasmijālavisarehi (Sī, Syā)

asiko dhammarājā sañjātapītisomanasso sattāhaṁ nirāhāro hutvā yathāṭhitova avikkhittacitto pasādasommehi cakkhūhi nirantaraṁ buddharūpameva olokesi, tasmā akkhīhi pūjā katā nāma hotīti āha **“akkhipūjaṁ nāma akāsī”**ti. Atha vā cakkhūnaṁ tādisassa iṭṭhārammaṇassa upaṭṭhāpanena akkhīnaṁ pūjā katā nāma hotīti vuttaṁ “akkhipūjaṁ nāma akāsī”ti.

Iddhivibhāvanādhikārappasaṅgena cetaṁ vatthu vuttaṁ, nānukkamena. Ayaṁ hettha anukkamo—asoko kira mahārājā upari vakkhamānānukkamena sīhapañjarena olokento nigrodhasāmaṇeraṁ iriyāpathasampannaṁ nāgarajananayanāni ākaḍḍhantaṁ yugamattaṁ pekkhamānaṁ disvā pasīditvā sañjātapemo sabahumāno[1] āmantāpetvā setacchattassa heṭṭhā sīhāsane nisīdāpetvā bhojetvā sāmaṇerassa vacanādāse dissamānaṁ dasabalassa dhammakāyaṁ disvā ratanattaye pasīditvā sapariso saraṇasīlesu patiṭṭhāya tato paṭṭhāya abhivaḍḍhamānasaddho pubbe bhojiyamānāni titthiyasaṭṭhisahassāni nīharitvā bhikkhūnaṁ saṭṭhisahassānaṁ suvakāhatasālisampāditabhattaṁ paṭṭhapetvā devatopanītaṁ anotattasalilaṁ nāgalatādantakaṭṭhañca upanāmetvā niccasaṁghupaṭṭhānaṁ karonto ekadivasaṁ suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṁ vissajjetvā kāḷaṁ nāgarājānaṁ ānayitvā tena nimmitaṁ vuttappakāraṁ sirīsobhaggasampannaṁ buddharūpaṁ passanto dīghaputhulaniccalanayanappabhāhi sattāhaṁ akkhipūja makāsi.

Idāni pana yathānusandhiṁ ghaṭetvā anukkamena tassa sāsanāvatāraṁ dassento āha **“rājā kira abhisekaṁ pāpuṇitvā”**ti-ādi. **Bāhirakapāsaṇḍan**ti bāhirakappaveditaṁ samayavādaṁ. Bāhirakappaveditā hi samayavādā sattānaṁ taṇhāpāsaṁ diṭṭhipāsañca ḍenti oḍḍentīti “pāsaṇḍā”ti vuccanti. **Parigganhī**ti vīmaṁsamāno pariggahesi. **Bindusāro brāhmaṇabhatto ahosī**ti attano pitu candaguttassa kālato paṭṭhāya brāhmaṇesu sambhatto ahosi. Candakena nāma kira brāhmaṇena samussāhito candaguttakumāro tena dinnanaye ṭhatvā sakalajambudīpe ekarajjamakāsi, tasmā tasmiṁ brāhmaṇe sañjātabahumānavasena candaguttakālato paṭṭhāya saṭṭhisahassamattā brāhmaṇajātikā tasmiṁ

1. Sambahumāno (Syā)

rājakule niccabhattikā ahesuṁ. **Brāhmaṇānan**ti paṇḍaraṅgaparibbājakādibhāvamanupagate dasseti. Paṇḍaraṅgaparibbājakādayo ca brāhmaṇajātivantoti āha **"brāhmaṇajātiyapāsaṇḍānan"**ti. Ettha pana diṭṭhipāsādīnaṁ oḍḍanato paṇḍaraṅgādayova "pāsaṇḍā"ti vuttā. **Sīhapañjare**ti mahāvātapāne. **Upasamaparibāhirenā**ti upasamato paribāhirena, upasamarahitenāti attho. **Antepuraṁ atiharathā**ti antepuraṁ pavesetha, ānethāti vuttaṁ hoti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā,** rajjakiccavosāpanakā. **Devā**ti rājānaṁ ālapanti. Rājāno hi dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti, tesu vā viharanti vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṁ icchanti, issariyaṭhānādisakkāradānagahaṇaṁ taṁ taṁ atthānusāsanaṁ vā karonti voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyā jotantīti vā "devā"ti vuccanti. Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi janaṁ rañjentā sayaṁ yathāvuttehi visesehi rājanti dippanti sobhantīti "rājāno"ti ca vuccanti. **Nigaṇṭhādayo**ti ettha **nigaṇṭho** nāma "amhākaṁ gaṇṭhanakileso saṁsāre palibuddhanakicco rāgādikileso khettavatthuputtadārādivisayo natthi, kilesagaṇṭhirahitā mayan"ti evaṁ vāditāya "nigaṇṭhā"ti laddhanāmā titthiyā.

Uccāvacānīti uccāni ca avacāni ca, mahantāni ceva khuddakāni ca, atha vā visiṭṭhāni ceva lāmakāni cāti attho. **Bhaddapīṭhakesū**ti vettamayapīṭhesu. **Sāro**ti sīlādiguṇasāro. **Rājaṅgaṇenā**ti rājanivesanadvāre vivaṭena bhūmippadesena. Aṅgaṇanti hi katthaci kilesā vuccanti "rāgo aṅgaṇan"ti-ādīsu[1]. Rāgādayo hi aṅganti etehi taṁsamaṅgīpuggalā nihīnabhāvaṁ gacchantīti aṅgaṇānīti vuccanti. Katthaci malaṁ vā paṅko vā "tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī"ti-ādīsu[2]. Añjati sammakkhetīti hi aṅgaṇaṁ, malādi. Katthaci tathārūpo vivaṭappadeso "cetiyaṅgaṇaṁ bodhiyaṅgaṇan"ti-ādīsu. Añjati tattha ṭhitaṁ atisundaratāya abhibyañjetīti hi aṅgaṇaṁ, vivaṭo bhūmippadeso. Idhāpi soyeva adhippeto. **Dantan**ti-ādīsu kilesavipphandarahitacittatāya **dantaṁ,** niccaṁ paccupaṭṭhitasatārakkhatāya **guttaṁ,**

---

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe. 2. Ma 1. 144 piṭṭhe.

cakkhādi-indriyānaṁ santatāya **santindriyaṁ,** pāsādikena iriyāpathena samannāgatattā **sampanna-iriyāpathaṁ.** Idāni nigrodhasāmaṇeraṁ sarūpato vibhāvetukāmo āha **"ko panāyaṁ nigrodho nāmā"**ti-ādi.

Tatrāyaṁ anupubbikathāti ettha bindusārassa kira ekasataputtesu moriyavaṁsajāya dhammadeviyā asokatissanāmānaṁ dvinnaṁ puttānaṁ majjhe jeṭṭho asokakumāro avantiraṭṭhaṁ bhuñjati. Pitarā pesito pāṭaliputtato paññāsayojanamatthake viṭaṭūbhabhayāgatānaṁ sākiyānamāvāsaṁ veṭiyaṁ[1] nāma nagaraṁ patvā tattha veṭisaṁ[1] nāma seṭṭhidhītaraṁ ādāya ujjenīrājadhāniyaṁ rajjaṁ karonto mahindaṁ nāma kumāraṁ saṁghamittañca kumārikaṁ labhitvā tehi saddhiṁ rajjasukhamanubhavanto pituno gilānabhāvaṁ sutvā ujjeniṁ pahāya sīghaṁ pāṭaliputtaṁ upagantvā pitu upaṭṭhānaṁ katvā tassa accayena rajjaṁ aggahesi. Taṁ sutvā yuvarājā sumanābhidhāno kujjhitvā "ajja me maraṇaṁ vā hotu rajjaṁ vā"ti aṭṭhanavutibhātikaparivuto saṁvaṭṭasāgare jalataraṅgasaṅghāto viya ajjhottharanto upagacchati. Tato asoko ujjenīrājā saṅgāmaṁ pakkhanditvā sattumaddanaṁ karonto sumanaṁ nāma rājakumāraṁ gahetvā ghātesi. Tena vuttaṁ **"bindusārarañño kira dubbalakāleyeva asokakumāro attanā laddhaṁ ujjenīrajjaṁ pahāya āgantvā sabbanagaraṁ attano hatthagataṁ katvā sumanaṁ nāma rājakumāraṁ aggahesī"**ti.

Paripuṇṇagabbhāti paripakkagabbhā. **Ekaṁsālan**ti sabbaparicchannaṁ ekaṁ pāsādaṁ. "Devatāya pana ānubhāvena tasmiṁ pāsāde mahājanena adissamānā hutvā vāsaṁ kappesī"ti vadanti. **Nibaddhavattan**ti "ekassa divasassa ettakan"ti niyāmetvā ṭhapitavattaṁ. **Hetusampadan**ti arahattūpanissayapuññasampadaṁ. **Khuraggeyevā**ti khurakammapariyosāneyeva, tacapañcakammaṭṭhānaṁ gahetvā taṁ pariggaṇhanto antimāya kesavaṭṭiyā voropanāya samakālameva ca arahattaṁ pāpuṇīti vuttaṁ hoti. **Sarīraṁ jaggitvā**ti dantakaṭṭhakhādanamukhadhovanādīhi sarīraparikammaṁ katvā.

Sīhapañjare caṅkamatīti sīhapañjarasamīpe aparāparaṁ caṅkamati. **Taṅkhaṇaññevā**ti tasmiṁ khaṇeyeva. **Ayaṁ jano**ti rājaṅgaṇe caramānaṁ janaṁ

---

1. Vedisaṁ (Ka)

disvā vadati. **Bhantamigappaṭibhāgo**ti anavaṭṭhitattā kāyacāpallena samannāgatattā bhantamigasadiso. Ativiya sobhatīti sambandho. **Ālokitavilokitan**ti ettha **ālokitaṁ** nāma puratopekkhanaṁ. Abhimukholokanañhi "ālokitan"ti vuccati. **Vilokitan**ti anudisāpekkhanaṁ, yaṁ disābhimukhaṁ oloketi, tadanugatadisāpekkhananti attho. **Samiñjanaṁ** pabbasaṅkocanaṁ. **Pasāraṇañca** tesaṁyeva pasāraṇaṁ. **Lokuttaradhammo**ti sesajanesu avijjamāno visiṭṭhadhammo. **Pemaṁ saṇṭhahī**ti pemaṁ patiṭṭhāsi, uppajjatīti attho. **Vāṇijako ahosī**ti madhuvāṇijako ahosi.

Atīte kira tayo bhātaro madhuvāṇijakā ahesuṁ. Tesu kaniṭṭho madhuṁ vikkiṇāti, itare araññato āharanti. Tadā eko paccekabuddho paṇḍukarogāturo[1] ahosi. Aparo pana paccekabuddho tadatthaṁ madhubhikkhāya caramāno nagaraṁ pāvisi. Paviṭṭhañca taṁ ekā kumbhādāsī udakaharaṇatthaṁ titthaṁ gacchamānā addasa. Disvā ca pucchitvā āgatakāraṇañca ñatvā "ettha bhante madhuvāṇijakā vasanti, tattha gacchathā"ti hatthaṁ pasāretvā madhu-āpaṇaṁ dassesi. So ca tattha agamāsi. Taṁ disvā kaniṭṭho madhuvāṇijo sañjātapītisomanasso "kenāgatāttha bhante"ti pucchitvā tamatthaṁ viditvā pattaṁ gahetvā madhuno pūretvā dadamāno pattapuṇṇaṁ madhuṁ uggantvā mukhato vissanditvā bhūmiyaṁ patamānaṁ disvā pasannamānaso "imināhaṁ bhante puññakammena jambudīpe ekarajjaṁ kareyyaṁ, āṇā ca me ākāse pathaviyañca yojanappamāṇe ṭhāne pharatū"ti patthanamakāsi. Paccekabuddho ca "evaṁ hotu upāsakā"ti vatvā gandhamādanaṁ gantvā paccekabuddhassa bhesajjamakāsi.

Kaniṭṭho pana madhuvāṇijo madhuṁ datvā gehe nisinno itare araññato āgate disvā evamāha "tumhākaṁ bhātaro cittaṁ pasādetha, mamañca tumhākañca madhuṁ gahetvā īdisassa nāma paccekabuddhassa pattaṁ pūretvā adāsin"ti. Tesu jeṭṭho kujjhitvā evamāha "caṇḍālāpi kāsāvanivāsino honti, nanu tava hatthato madhuṁ paṭiggahetvā gato caṇḍālo bhavissatī"ti. Majjhimo pana kujjhitvā "tava paccekabuddhaṁ gahetvā parasamudde nikkhipāhī"ti āha. Pacchā pana tepi dve bhātaro kaniṭṭhena

1. Vaṇarogāturo (Sī)

vuccamānaṁ dānānisaṁsapaṭisaṁyuttakathaṁ sutvā anumodiṁsuyeva. Sāpi ca kumbhadāsī "tassa madhudāyakassa aggamahesī bhaveyyan"ti patthanamakāsi. Tesu kaniṭṭho asiko dhammarājā ahosi, sā ca kumbhadāsī ativiya rūpasobhaggappattā asandhimittā nāma tassa aggamahesī ahosi. Parasamuddavādī pana majjhimo imasmiṁyeva tambapaṇṇidīpe devānampiyatisso nāma mahānubhāvo rājā ahosi. Jeṭṭho pana caṇḍālavāditāya caṇḍālagāme jāto nigrodho nāma sāmaṇero ahosi. Tena vuttaṁ **"pubbe hi**[1] **kira puññakaraṇakāle esa rañño jeṭṭhabhātā vāṇijako ahosī**"ti.

Pubbe va sannivāsenāti ettha[2] gāthābandhavasena **vā**-saddassa rassattaṁ katanti veditabbaṁ, pubbe sannivāsena vāti vuttaṁ hoti. Tattha **pubbe**ti atītajātiyaṁ. **Sannivāsenā**ti sahavāsena. Sahasaddattho hi ayaṁ saṁsaddo. **Paccuppannahitena vā**ti paccuppanne vattamānabhave hitacaraṇena vā. Etaṁ imehi dvīhi kāraṇehi sinehasaṅkhātaṁ pemaṁ jāyate uppajjati. Idaṁ vuttaṁ hoti—pemaṁ nāmetaṁ dvīhipi kāraṇehi jāyati, purimabhave mātā vā pitā vā dhītā vā putto vā bhātā vā bhaginī vā pati vā bhariyā vā sahāyo vā mitto vā hutvā yo yena saddhiṁ ekaṭṭhāne nivutthapubbo, tassa iminā pubbe vā sannivāsena bhavantarepi anubandhanto so sineho na vijahati, imasmiṁ attabhāve katena paccuppannena hitena vāti evaṁ imehi dvīhi kāraṇehi taṁ pemaṁ nāma jāyatīti. Kiṁ viyāti āha **"uppalaṁ va yathodake**"ti. Etthāpi **vā**-saddassa vuttanayeneva rassattaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Avuttasampiṇḍanattho cettha vāsaddo. Tena padumādayo saṅgaṇhāti. **Yathā**—saddo upamāyaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā uppalañca sesañca padumādi udake jāyamānaṁ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalañca, tathā etehi dvīhi kāraṇehi pemaṁ jāyatīti.

Rañño hattheti santikaṁ upagatassa rañño hatthe. **Rañño anurūpan**ti ekūnasatabhātukānaṁ ghātitattā caṇḍapakatitāya rajje ṭhitattā ca "pamādavihārī ayan"ti maññamāno tadanurūpaṁ dhammapade appamādavaggaṁ

---

1. Pubbepi (Sī, Syā)
2. Jātaka-Ṭṭha 2. 215 piṭṭhepi passitabbaṁ.

desetuṁ ārabhi. Tattha[1] **appamādo**ti satiyā avippavāso, niccaṁ upaṭṭhitāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. **Amatapadan**ti amataṁ vuccati nibbānaṁ. Tañhi ajātattā na jīyati na mīyati, tasmā "amatan"ti vuccati. Amatassa padaṁ amatapadaṁ, amatassa adhigamupāyoti vuttaṁ hoti. **Pamādo**ti pamajjanabhāvo, muṭṭhassaccasaṅkhātassa satiyā vossaggassetaṁ nāmaṁ. **Maccuno**ti maraṇassa. **Padan**ti upāyo maggo. Pamatto hi jātiṁ nātivattati, jāto pana jīyati ceva mīyati cāti pamādo maccuno padaṁ nāma hoti, maraṇaṁ upanetīti vuttaṁ hoti.

Aññātaṁ tāta, pariyosāpehīti iminā "sadā appamādena hutvā vattitabbanti ettakeneva mayā ñātaṁ, tumhe dhammadesanaṁ niṭṭhapethā"ti tasmiṁ dhamme attano paṭipajjitukāmataṁ dīpento dhammadesanāya pariyosānaṁ pāpetvā kathane ussāhaṁ janeti. Keci pana "abhāsīti ettha 'bhāsissāmi vitakkemī'ti atthaṁ gahetvā 'sabbaṁ appamādavaggaṁ bhāsissāmī'ti sallakkhitattā abhāsīti vuttaṁ, raññā pana aḍḍhagāthaṁ sutvāva 'aññataṁ tāta, pariyosāpehī'ti vuttattā 'upari na kathesī'ti"vadanti. "Taṁ pana yuttaṁ na hotī"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. **Dhuvabhattānī**ti niccabhattāni[2]. Vajjāvajjaṁ upanijjhāyatīti upajjhāyoti āha **"vajjāvajjaṁ disvā codetā sāretā cā"**ti. Tattha **vajjāvajjan**ti khuddakaṁ mahantañca vajjaṁ. **Codetā**ti "idaṁ tayā dukkaṭaṁ, idaṁ dubbhāsitan"ti-ādīni vatvā codetā. **Sāretā**ti attano vajjaṁ assarantassa satiṁ uppādetā, sammāpaṭipattiyaṁ vā sāretā, pavattetāti attho.

"Evaṁ tayā buddhavacanaṁ sajjhāyitabbaṁ, evaṁ abhikkamitabbaṁ, evaṁ paṭikkamitabban"ti-ādinā ācārassa sikkhāpanato ācariyo nāmāti āha **"imasmiṁ sāsane sikkhitabbakadhammesu patiṭṭhāpetā"**ti. Tattha **sikkhitabbakadhammo** nāma sakalaṁ buddhavacanaṁ sīlādayo ca dhammā. **"Pabbajjā ca upasampadā cā"**ti idaṁ labbhamānavasena

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Dhurabhattānīti niccabhattāni, paṇītatāya visiṭṭhāni bhattāni dhurabhattāni, taṁ padhānaṁ katvā dātabbabhattānīti vā dhurabhattāni, tumhe dhuraṁ katvā aṭṭha bhattāni dammīti vuttaṁ hoti (Sī, Syā)

vuttaṁ[1]. **Ācariyupajjhāyāna**nti iminā pabbajjā upasampadā ca yojetabbā, **mama cā**ti iminā pana pabbajjāva. Tadā sāmaṇerabhūmiyaṁ ṭhitattā nigrodhassa bhāviniṁ vā upasampadaṁ sandhāya ubhayampi yojetabbaṁ. Saraṇagamanavasena pabbajjāsiddhito bhikkhusaṁghassapi pabbajjāya nissayabhāvo veditabbo. Bhaṇḍukammavasenapi nissayabhāvo labbhatevāti gahetabbaṁ. **Divase divase vaḍḍhāpento**ti vuttanayeneva divase divase tato tato diguṇaṁ katvā vaḍḍhāpento. **Pothujjanikenā**ti puthujjanabhāvānurūpena. Nigrodhattherassa ānubhāvakittanādhikārattā pubbe vuttampi pacchā vattabbampi sampiṇḍetvā āha **"puna rājā asokārāmaṁ nāma mahāvihāraṁ kāretvā"**ti-ādi. **Cetiyapaṭimaṇḍitānī**ti ettha cayitabbaṁ pūjetabbanti **cetiyaṁ,** iṭṭhakādīhi citattā vā cetiyaṁ, cetiyehi paṭimaṇḍitāni vibhūsitānīti cetiyapaṭimaṇḍitāni. **Dhammenā**ti dhammato anapetena.

Vuttamevatthaṁ vitthārato vibhāvento āha **"ekadivasaṁ kirā"**ti-ādi. **Asokārāme mahādānaṁ datvā**ti ettha kate ārāme pacchā kārāpakassa rañño nāmavasena niruḷhaṁ nāmapaṇṇattiṁ sandhāya vuttaṁ **"asokārāme"**ti. Keci pana "tasmiṁ divase rājā attano ghareyeva sabbaṁ bhikkhusaṁghaṁ nisīdāpetvā bhojetvā imaṁ pañhaṁ pucchī"ti vadanti. **Mahādānaṁ datvā**ti bhojetvā sabbaparikkhāradānavasena mahādānaṁ datvā. Vuttañhetaṁ **dīpavaṁse**[2]—

"Nivesanaṁ pavesetvā, nisīdāpetvāna āsane.
Yāguṁ nānāvidhaṁ khajjaṁ[3], bhojanañca mahārahaṁ.
Adāsi payatapāṇi, yāvadatthaṁ yadicchakaṁ.

Bhuttāvibhikkhusaṁghassa, onītapattapāṇino.
Ekamekassa bhikkhuno, adāsi yugasāṭakaṁ.

Pāda-abbhañjanaṁ telaṁ, chattañcāpi upāhanaṁ.
Sabbaṁ samaṇaparikkhāraṁ[4], adāsi phāṇitaṁ madhuṁ.

---

1. Gahetabbaṁ (Sī, Syā)
2. Chaṭṭhaparicchede.
3. Yāgudānaṁ pūvakhajjaṁ (Sī, Syā)
4. Sāmaṇakaṁ parikkhāraṁ (Syā)

Abhivādetvā nisīdi, asokadhammo mahīpati.
Nisajja rājā pavāresi, bhikkhusaṁghassa paccayaṁ.

Yāvatā bhikkhū icchanti, tāva demi yadicchakaṁ.
Santappetvā parikkhārena, pavāretvāna paccaye.
Tato apucchi gambhīraṁ, dhammakkhandhaṁ sudesitan”ti.

Aṅgato mahārāja nava aṅgānīti-ādi moggaliputtatissattherena vuttanti vadanti. **Navakammādhiṭṭhāyakaṁ adāsī**ti caturāsītivihārasahassesu kattabbassa navakammassa adhiṭṭhāyakaṁ vidhāyakaṁ katvā adāsi. **Ekadivasameva sabbanagarehi paṇṇāni āgamiṁsū**ti sabbavihāresu kira rāhunā candassa gahaṇadivase navakammaṁ ārabhitvā puna rāhunā candassa gahaṇadivaseyeva niṭṭhāpesuṁ, tasmā ekadivasameva paṇṇāni āgamiṁsūti vadanti. **Aṭṭha sīlaṅgānī**ti aṭṭha uposathaṅgasīlāni. **“Sabbālaṅkāravibhūsitāyā”**ti idaṁ asamādinnuposathaṅgānaṁ vasena vuttaṁ. **Amaravatiyā rājadhāniyā**ti tāvatiṁsadevanagare. **Alaṅkatapaṭiyattan**ti alaṅkatakaraṇavasena sabbasajjitaṁ.

Adhikaṁ kāraṁ **adhikāraṁ,** adhikaṁ kiriyanti vuttaṁ hoti. **Lokavivaraṇaṁ nāma pāṭihāriyaṁ akaṁsū**ti ettha anekasahassasaṅkhyassa okāsalokassa tannivāsīsattalokassa ca vivaṭabhāvakaraṇapāṭihāriyaṁ lokavivaraṇaṁ nāma. Taṁ pana karonto iddhimā andhakāraṁ vā ālokaṁ karoti, paṭicchannaṁ vā vivaṭaṁ, anāpāthaṁ vā āpāthaṁ karoti. Kathaṁ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi attā vā paro vā dissati, evaṁ attānaṁ vā paraṁ vā pākaṭaṁ kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya “idaṁ andhakāraṭṭhānaṁ ālokajātaṁ hotū”ti vā “idaṁ paṭicchannaṁ vivaṭaṁ hotū”ti vā “idaṁ anāpāthaṁ āpāthaṁ hotū”ti vā āvajjetvā puna pādakajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānena yathādhiṭṭhitameva hoti. Apare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati bhagavā viya devorohaṇe. Bhagavā hi devaloke abhidhammadesanaṁ niṭṭhapetvā saṅkassanagaraṁ otaranto sinerumuddhani ṭhatvā puratthimaṁ lokadhātuṁ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni vivaṭāni viya hutvā

ekaṅgaṇaṁ viya hutvā pakāsiṁsu[1]. Yathā ca puratthimena, evaṁ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbaṁ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi yāva avīci upari ca yāva akaniṭṭhabhavanaṁ, tāva addasa. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddhaṁ ullokenti, na devā adho olokenti, sabbe sammukhasammukhāva aññamaññaṁ passanti, taṁ divasaṁ lokavivaraṇaṁ nāma ahosi.

Apica tambapaṇṇidīpe taḷaṅgaravāsī[2] dhammadinnattheropi imaṁ pāṭihāriyaṁ akāsi. So kira ekadivasaṁ tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇamhi nisīditvā "tīhi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṁ paṭipanno hotī"ti **apaṇṇakasuttaṁ**[3] kathento heṭṭhāmukhaṁ bījaniṁ akāsi, yāva avīcito ekaṅgaṇaṁ ahosi, tato uparimukhaṁ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇaṁ ahosi. Thero nirayabhayena tajjetvā saggasukhena ca palobhetvā dhammaṁ desesi. Keci sotāpannā ahesuṁ, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti evaṁ tasmiṁ divasepi lokavivaraṇaṁ nāma ahosi. Ime pana bhikkhū yathā asoko dhammarājā asokārāme ṭhito catuddisā anuvilokento samantato samuddapariyantaṁ jambudīpaṁ passati, caturāsīti ca vihārasahassāni uḷārāya vihāramahapūjāya virocamānāni evaṁ adhiṭṭhahitvā lokavivaraṇaṁ nāma pāṭihāriyaṁ akaṁsu.

Vihāramahapūjāyāti vihāramahasaṅkhātāya pūjāya. **Vibhūtin**ti sampattiṁ. **Evarūpaṁ pītipāmojjan**ti īdisaṁ pariccāgamūlakaṁ pītipāmojjaṁ. **Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsī**ti therassa mahānubhāvattā "uttaripi ce kathetabbaṁ atthi, tampi soyeva kathessatī"ti maññamāno bhikkhusaṁgho raññā pucchitapañhassa visajjanaṁ therassa bhāramakāsi. **Sāsanassa dāyādo homi, na homī**ti sāsanassa ñātako abbhantaro homi, na homīti attho. Yesaṁ sāsane pabbajitā puttadhītaro na santi, na te sāsane kattabbakiccaṁ attano bhāraṁ katvā vahantīti imamatthaṁ sandhāya thero evamāha **"na kho mahārāja ettāvatā sāsanassa dāyādo hotī"**ti. **Kathañcarahi bhante sāsanassa dāyādo hotī**ti ettha **carahī**ti nipāto

1. Pakāsayiṁsu (Sī, Ka) 2. Vāḷaṅgaravāsī (Ka) 3. Aṁ 1. 111 piṭṭhe.

akkhantiṁ dīpeti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yadi evarūpaṁ pariccāgaṁ katvāpi sāsanassa dāyādo na hoti, aññaṁ kiṁ nāma katvā hotīti.

Tissakumārassa pabbajitakālato pabhutīti yadā ca tissakumāro pabbajito, yena ca kāraṇena pabbajito, taṁ sabbaṁ vitthārato uttari āvi bhavissati. **Sakkhasī**ti sakkhissasi. **Pāmojjajāto**ti sañjātapāmojjo. **Puttānaṁ manaṁ labhitvā**ti ettha puttīpi sāmaññato puttasaddena vuttāti veditabbā, putto ca dhītā ca puttāti evaṁ ekasesanayena vā evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Dhītusaddena saha payujjamāno hi puttasaddo ekova avasissati, dhītusaddo nivattatīti saddasatthavidū vadanti. **Sikkhāya patiṭṭhāpesun**ti tasmiṁyeva sīmamaṇḍale sikkhāsammutiṁ datvā pāṇātipātāveramaṇi-ādīsu vikālabhojanāveramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu samādapanavasena sikkhāya patiṭṭhāpesuṁ. Saṭṭhivassāyapi hi sāmaṇeriyā "pāṇātipātāveramaṇiṁ dve vassāni avītikkamma samādānaṁ samādiyāmī"ti-ādinā[1] cha sikkhāyo samādiyitvā sikkhitabbāyeva. Na hi etāsu chasu sikkhāpadesu dve vassāni asikkhitasikkhaṁ sāmaṇeriṁ upasampādetuṁ vaṭṭati. Cha vassāni abhisekassa assāti **chabbassābhiseko,** abhisekato paṭṭhāya atikkantachavassoti vuttaṁ hoti.

Sabbaṁ theravādanti dve saṅgītiyo āruḷhā pāḷiyevettha "theravādo"ti veditabbā. Sā hi mahākassapapabhutīnaṁ mahātherānaṁ vādattā "theravādo"ti vuccati. **Kontaputtatissatthero**ti[2] ettha kontasakuṇiyo nāma kinnarajātiyo. "Tāsu ekissā kucchiyaṁ sayito manussajātiko raññā posito kontaputtatissatthero nāmā"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. **Mahāvaṁse**pi[3] cetaṁ vuttaṁ—

"Pure pāṭaliputtamhā, vane vanacaro caraṁ.
Kontakinnariyā[4] saddhiṁ, saṁvāsaṁ kira kappayi.

Tena saṁvāsamanvāya, sā putte janayī duve.
Tisso jeṭṭho kaniṭṭho tu, sumitto nāma nāmato.

---

1. Vi 2. 420 piṭṭhe.
2. Kuntaputtatissatheroti (Sī)
3. Pañcamaparicchede.
4. Kuntakinnariyā (Sī)

Mahāvaruṇattherassa, kāle pabbaji santike.
Arahattaṁ pāpuṇiṁsu, chaḷabhiññāguṇaṁ ubho"ti.

Keci pana evaṁ vadanti "kontā[1] nāma kaṭṭhavāhanarañño vaṁse jātā ekā rājadhītā. Taṁ garuḷayantena araññagataṁ eko vanacarako ānetvā tāya saddhiṁ saṁvāsaṁ kappesi. Sā tassa ubho putte vijāyi. Tatrāyaṁ jeṭṭhako mātunāmena kontaputto nāma jāto"ti. Kaṭṭhavāhanarañño kira nagare sabbepi vibhavasampannā nadīpabbatakīḷādīsu garuḷasakuṇasadisaṁ yantaṁ kāretvā kaṭṭhavāhanarājā viya garuḷavāhanena vicaranti.

Byādhipaṭikammatthaṁ bhikkhācāravattena āhiṇḍanto pasatamattaṁ sappiṁ alabhitvāti tadā kira jeṭṭhassa kontaputtatissattherassa kucchivāto samuṭṭhāsi. Taṁ[2] bāḷhāya dukkhavedanāya pīḷitaṁ kaniṭṭho sumitto nāma thero disvā "kimettha bhante laddhuṁ vaṭṭatī"ti pucchi. Tissatthero "āvuso pasatamattaṁ sappiṁ laddhuṁ vaṭṭatī"ti vatvā rañño nivedanaṁ[3] tassa gilānapaccayaṁ pacchābhattaṁ sappi-atthāya caraṇañca paṭikkhipitvā "bhikkhācāravelāyameva piṇḍāya carantena tayā yadi sakkā laddhuṁ, evaṁ vicaritvā yaṁ laddhaṁ, taṁ āharā"ti āha. Kaniṭṭhopi vuttanayeneva bhikkhācāravattena caranto pasatamattampi sappiṁ nālattha. So pana kucchivāto balavataro sappighaṭasatenapi vūpasametuṁ asakkuṇeyyo ahosi. Thero teneva byādhibalena kālamakāsi. Keci pana "vicchikanāmakena kīṭavisena ḍaṭṭho thero tassa visavegena adhimattāya dukkhavedanāya samannāgato taṁ vūpasametuṁ vuttanayeneva pasatamattaṁ sappiṁ alabhitvā parinibbuto"ti vadanti. Vuttañhetaṁ **mahāvaṁse**—

"Pāse kīṭavisenāti, ḍaṭṭho[5] jeṭṭho savedano.
Āha puṭṭho kaniṭṭhena, bhesajjaṁ pasataṁ ghataṁ.

Rañño nivedanaṁ[3] thero, gilānapaccayepi ca[6].
Sappi-atthañca caraṇaṁ, pacchābhattaṁ paṭikkhipi.

---

1. Kuntā (Sī)
2. Taṅkhaṇaññeva (Sī)
3. Nivesanaṁ (Ka)
4. Pañcamaparicchede.
5. Phuṭṭho (Sī)
6. Gilānavattatopi ca (Sī)

Piṇḍāya ce caraṁ sappiṁ, labhase tvaṁ tamāhara.
Iccāha tissatthero so, sumittaṁ theramuttamaṁ.

Piṇḍāya caratā tena, na laddhaṁ pasataṁ ghataṁ.
Sappikumbhasatenāpi, byādhi jāto asādhiyo.

Teneva byādhinā thero, patto āyukkhayantikaṁ.
Ovaditvappamādena, nibbātuṁ mānasaṁ akā.

Ākāsamhi nisīditvā, tejodhātuvasena so.
Yathāruci adhiṭṭhāya, sarīraṁ parinibbuto.

Jālā sarīrā nikkhamma, nimaṁsachārikaṁ ḍahi.
Therassa sakalaṁ kāyaṁ, aṭṭhikāni tu no ḍahī'ti.

Appamādena ovaditvāti "amhādisānampi evaṁ paccayā dullabhā, tumhe labhamānesu paccayesu appamajjitvā samaṇadhammaṁ karothā"ti evaṁ appamādena ovaditvā. **Pallaṅkenā**ti samantato ūrubaddhāsanena. Itthambhūtalakkhaṇe cātaṁ karaṇavacanaṁ. **Tejodhātuṁ samāpajjitvā**ti tejodhātukasiṇārammaṇaṁ jhānaṁ samāpajjitvā. **Therassa sakkāraṁ katvā**ti therassa dhātusakkāraṁ katvā. **Catūsu dvāresu pokkharaṇiyo kārāpetvā bhesajjassa pūrāpetvā**ti ekasmiṁ dvāre catasso pokkharaṇiyo kārāpetvā tattha ekaṁ pokkharaṇiṁ sappissa pūrāpetvā ekaṁ madhuno, ekaṁ phāṇitassa, ekaṁ sakkarāya pūrāpesi. Sesadvāresupi evameva kārāpesīti vadanti.

Sabhāyaṁ satasahassanti nagaramajjhe vinicchayasālāyaṁ satasahassaṁ. Iminā sakalanagarato samuṭṭhitaṁ āyaṁ nidasseti. **Pañcasatasahassāni rañño uppajjantī**ti ca raṭṭhato[1] uppajjanakaṁ āyaṁ ṭhapetvā vuttaṁ. **Tato**ti yathāvuttapañcasatasahassato. **Nigrodhattherassa devasikaṁ satasahassaṁ visajjesī**ti kathaṁ pana therassa satasahassaṁ visajjesi? Rājā kira divasassa tikkhattuṁ sāṭake parivattento "therassa cīvaraṁ nītan"ti pucchitvā "āma nītan"ti sutvāva parivatteti. Theropi divasassa tikkhattuṁ ticīvaraṁ parivatteti. Tassa hi ticīvaraṁ hathikkhandhe ṭhapetvā pañcahi

1. Pararaṭṭhato (Syā)

ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṁ pātova āharīyittha, tathā divā ceva sāyañca. Theropi na bhaṇḍikaṁ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṁ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṁghassa yebhuyyena nigrodhattherasseva santakaṁ cīvaraṁ ahosi. Evaṁ therassa divase divase satasahassaṁ visajjesi. **Uḷāro lābhasakkāro**ti ettha labbhati pāpuṇīyatīti lābho, catunnaṁ paccayānametaṁ adhivacanaṁ. Sakkaccaṁ kātabbo dātabboti sakkāro, cattāro paccayāyeva. Paccayā eva hi paṇītapaṇītā sundarasundarā abhisaṅkharitvā katā "sakkāro"ti vuccanti. Atha vā parehi kātabbagāravakiriyā pupphādīhi pūjā vā sakkāro.

Diṭṭhigatānīti ettha diṭṭhiyeva diṭṭhigataṁ "gūthagataṁ muttagataṁ[1], saṅkhāragatan"ti-ādīsu[2] viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṁ diṭṭhigataṁ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā diṭṭhigataṁ, diṭṭhibhedoti vuttaṁ hoti. Lokiyā hi vidhayuttagatappakārasadde samānatthe icchanti. **Na kho panetaṁ sakkā imesaṁ majjhe vasantena vūpasametun**ti tesañhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhattā ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṁ cintesi. Tadā tasmiṁ ṭhāne vasantassa sukhavihārābhāvato taṁ pahāya icchitabbasukhavihāramattaṁ gahetvā vuttaṁ **"attanā phāsukavihārena viharitukāmo"**ti. **Ahogaṅgapabbatan**ti[3] evaṁnāmakaṁ pabbataṁ. **Dhammena vinayena satthusāsanenā**ti ettha **dhammo**ti bhūtaṁ vatthu. **Vinayo**ti codanā sāraṇā ca. **Satthusāsanan**ti ñattisampadā anusāvanasampadā ca, tasmā bhūtena vatthunā codetvā sāretvā ñattisampadāya anusāvanasampadāya ca ukkhepanīyādikammavasena niggayhamānāpīti vuttaṁ hoti. **Abbudaṁ** thenanaṭṭhena, **malaṁ** kiliṭṭhabhāvakaraṇaṭṭhena, **kaṇṭakaṁ** vijjhanaṭṭhena. **Aggiṁ paricarantī**ti aggihuttakā viya aggiṁ pūjanti. **Pañcātape tappantī**ti catūsu ṭhānesu aggiṁ katvā majjhe ṭhatvā sūriyātapena tappanti. **Ādiccaṁ anuparivattantī**ti udayakālato pabhuti sūriyaṁ olokayamānā yāvatthaṅgamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. **Vobhindissāmāti paggaṇhiṁsū**ti vināsessāmāti ussāhamakaṁsu. **Avisahanto**ti asakkonto.

---

1. Ma 2. 87 piṭṭhe. 2. Khu 7. 96 piṭṭhe. 3. Adhogaṅgaṁ pabbatanti (Syā)

Sattadivasena rajjaṁ sampaṭicchāti sattadivase rajjasukhaṁ tāva anubhava. **Tamatthaṁ saññāpesī**ti kukkuccāyitamatthaṁ bodhesi. Kathaṁ saññāpesīti āha **"so kirā"**ti-ādi. **Cittarūpan**ti cittānurūpaṁ, yathākāmanti vuttaṁ hoti. **Kissā**ti kena kāraṇena. **Are tvaṁ nāma paricchinnamaraṇan**ti sattahi divasehi paricchinnamaraṇaṁ. **Vissattho**ti[1] nirāsaṅkacitto, maraṇasaṅkārahito nibbhayoti vuttaṁ hoti. **Assāsapassāsanibaddhaṁ**[2] **maraṇaṁ pekkhamānā**ti "aho vatāhaṁ tadantaraṁ jīveyyaṁ, yadantaraṁ assasitvā passassāmi passasitvā vā assasāmi, bhagavato sāsanaṁ manasi kareyyaṁ, bahu vata me kataṁ assā"ti evaṁ maraṇassatiyā anuyuñjanato assāsapassāsappavattikālapaṭibaddhaṁ maraṇaṁ pekkhamānā. Tattha **assāso**ti bahinikkhamananāsavāto. **Passāso**ti antopavisanavāto. Vuttavipariyāyenapi vadanti.

Migavaṁ nikkhamitvāti migamāraṇatthāya "araññe migapariyesanaṁ carissāmī"ti nikkhamitvā. (Tattha **migavan**ti migānaṁ vānanato hesanato bādhanato "migavan"ti laddhasamaññaṁ migavaṁ.)[3] **Yonakamahādhammarakkhitattheran**ti yonakavisaye jātaṁ idhāgantvā pabbajitaṁ dhammarakkhitanāmadheyyaṁ mahātheraṁ. **Hatthināgenā**ti mahāhatthinā. Mahantapariyāyopi hi nāgasaddoti vadanti. Ahināgādito vā visesanatthaṁ "hatthināgenā"ti vuttaṁ. **Tassāsayaṁ** tassa ajjhāsayaṁ. **Tassa passantassevā**ti anādare sāmivacanaṁ, tasmiṁ passanteyevāti attho. **Ākāse uppatitvā**ti ettha ayaṁ vikubbaniddhi na hotīti gihissapi imaṁ iddhipāṭihāriyaṁ dassesi. Sā hi "pakativaṇṇaṁ vijahitvā kumārakavaṇṇaṁ vā dasseti nāgavaṇṇaṁ vā, vividhampi senābyūhaṁ dassetī"ti evaṁ āgatā iddhi pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā vikubbaniddhi nāma. Adhiṭṭhāniddhiyā pana paṭikkhepo natthi. Tathā ca vakkhati **khuddakavatthukkhandhakavaṇṇanāyaṁ**[4] "iddhipāṭihāriyanti ettha vikubbaniddhipāṭihāriyaṁ paṭikkhittaṁ, adhiṭṭhāniddhi pana appaṭikkhittāti veditabbā"ti. **Laggetvā**ti ākāse kāyabandhanaṁ pasāretvā tattha cīvaraṁ laggetvā.

---

1. Vissaṭṭhoti (Ka)
2. Assāsapassāsūpanibaddhaṁ (Sī, Syā)
3. ( ) natthi Syāma-potthake.
4. Vi-Ṭṭha 4. 46 piṭṭhe.

Chaṇavesanti tuṭṭhijananavesaṁ, ussavavesanti attho. **Paṭiyādesun**ti "āgatakāle cīvarādīnaṁ pariyesanaṁ bhāriyan"ti paṭhamameva pattacīvarāni sampādesuṁ. **Padhānagharan**ti bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpaṁ vivittasenāsanaṁ. **Sopī**ti rañño bhāgineyyaṁ sandhāya vuttaṁ. **Anupabbajito**ti uḷāravibhavena khattiyajanena anugantvā pabbajito. **Gantvā**ti iddhiyā gantvā. **Kusalādhippāyo**ti manāpajjhāsayo. **Dveḷhakajāto**ti "ime bhikkhū na ekamaggena kathentī"ti saṁsayamāpanno. **Ekekaṁ bhikkhusahassaparivāran**ti ekekassa ekekasahassaparicchinnaṁ bhikkhuparivārañca. **Gaṇhitvā āgacchathā**ti vuttepi "sālanaṁ paggaṇhituṁ samattho"ti vuttattā therā bhikkhū "dhammakamman"ti maññamānā gatā. Īdisesu hi ṭhānesu kukkuccaṁ na kātabbaṁ. Kappiyasāsanañhetaṁ na gihikammapaṭisaṁyuttaṁ. **Thero nāgacchī**ti kiñcāpi "rājā pakkosatī"ti vuttepi dhammakammatthāya āgantuṁ vaṭṭati, dvikkhattuṁ pana pesitepi na āgato kira. Thero hi[1] sabbattha vikhyātavasena sambhāvanuppattito sambhāvitassa ca uddhaṁ kattabbakiccasiddhito asāruppavacanalesena na āgacchīti. **Mahallako nu kho bhante thero**ti kiñcāpi rājā theraṁ diṭṭhapubbo, nāmaṁ pana sallakkhetuṁ asakkonto evaṁ pucchīti vadanti. **Vayhan**ti upari maṇḍapasadisaṁ padaracchannaṁ, sabbapaliguṇṭhimaṁ vā chādetvā kataṁ sakaṭavisesaṁ vayhanti vadanti. **Nāvāsaṅghāṭaṁ bandhitvā**ti ettha **nāvā**ti poto. So hi orato pāraṁ patati gacchatīti poto, satte netīti nāvāti ca vuccati. Ekato saṅghaṭitā nāvā nāvāsaṅghāṭaṁ, tathā taṁ bandhitvāti attho.

Sāsanapaccatthikānaṁ bahubhāvato āha **"ārakkhaṁ saṁvidhāyā"**ti. **Yan**ti yasmā, yena kāraṇenāti attho. "Āguṁ na karotīti nāgo"ti[2] vacanato pāpakaraṇābhāvato samaṇo idha nāgo nāmāti maññamāno **"eko taṁ mahārāja samaṇanāgo dakkhiṇahatthe gaṇhissatī"**ti byākariṁsu. **Abbāhiṁsū**ti ākaḍḍhiṁsu. "Rañño hatthaggahaṇaṁ līḷāvasena kataṁ viya hotīti kasmāti-ādicodanaṁ katan"ti vadanti. **Bāhirato**ti uyyānassa bāhirato. Passantānaṁ atidukkaraṁ hutvā paññāyatīti āha **"padesapathavīkampanaṁ dukkaran"**ti. Adhiṭṭhāne panettha visuṁ dukkaratā nāma natthi. **Sīmaṁ akkamitvā**ti antosīmaṁ

1. Kira theroti (Sī)

2. Khu 8. 83 piṭṭhe.

sīmāya abbhantaraṁ akkamitvā. **Abhiññāpādakan**ti abhiññāya patiṭṭhābhūtaṁ. Vikubbaniddhiyā eva paṭikkhittattā pathavīcalanaṁ adhiṭṭhahi. **Rathassa antosīmāya ṭhito pādova calī**ti ettha **pādo**ti rathacakkaṁ sandhāya vuttaṁ. Tañhi rathassa gamanakiccasādhanato pādasadisattā idha "pādo"ti vuttaṁ. **Sakkhatī**ti sakkhissati. **Etamatthan**ti vinā cetanāya pāpassa asambhavasaṅkhātaṁ atthaṁ. **Cetanāhan**ti ettha "cetanaṁ ahan"ti padacchedo kātabbo. **Cetayitvā**ti cetanaṁ pavattayitvā. **Dīpakatittiro**ti attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṁladdhanāmo tittiro. Yaṁ araññaṁ netvā sākuṇiko tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti.

Tāpasaṁ pucchīti atīte kira ekasmiṁ paccantagāme eko sākuṇiko ekaṁ dīpakatittiraṁ gahetvā suṭṭhu sikkhāpetvā pañjare pakkhipitvā paṭijaggati. So taṁ araññaṁ netvā tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti. Tittiro "maṁ nissāya bahū mama ñātakā nassanti, mayhetaṁ pāpan"ti nissaddo ahosi. So tassa nissaddabhāvaṁ ñatvā veḷupesikāya taṁ sīse paharati. Tittiro dukkhāturatāya saddaṁ karoti. Evaṁ so sākuṇiko taṁ nissāya tittire gahetvā jīvikaṁ kappesi. Atha so tittiro cintesi "ime marantūti mayhaṁ cetanā natthi, paṭicca kammaṁ pana maṁ phusati. Mayi saddaṁ akaronte hi ete nāgacchanti, karonteyevāgacchanti, āgatāgate ayaṁ gahetvā jīvitakkhayaṁ pāpesi, atthi nu kho ettha mayhaṁ pāpaṁ, natthī"ti. So tato paṭṭhāya "ko nu kho me imaṁ kaṅkhaṁ chindeyyā"ti tathārūpaṁ paṇḍitaṁ upadhārento carati. Athekadivasaṁ so sākuṇiko bahuke tittire gahetvā pacchiṁ pūretvā "pānīyaṁ pivissāmī"ti bodhisattassa tāpasapabbajjāya pabbajitvā jhānābhiññāyo nibbattetvā araññe vasantassa assamaṁ gantvā taṁ pañjaraṁ bodhisattassa santike ṭhapetvā pānīyaṁ pivitvā vālikātale nipanno niddaṁ okkami. Tittiro tassa niddamokkantabhāvaṁ ñatvā "mama kaṅkhaṁ imaṁ tāpasaṁ pucchissāmi, jānanto me kathessatī"ti pañjare nisinnoyeva—

> "Ñātako no nisinnoti, bahu āgacchate jano.
> Paṭicca kammaṁ phusati, tasmiṁ me saṅkate mano"ti[1]—

1. Khu 5. 102 piṭṭhe Jātake.

tāpasaṁ pucchi. Tassattho[1]—bhante sacāhaṁ saddaṁ na kareyyaṁ, ayaṁ tittirajano na āgaccheyya, mayi pana saddaṁ karonte "ñātako no nisinno"ti ayaṁ bahujano āgacchati, taṁ āgatāgataṁ luddo gahetvā jīvitakkhayaṁ pāpento maṁ paṭicca maṁ nissāya etaṁ pāṇātipātakammaṁ phusati paṭilabhati vindati, tasmiṁ maṁ paṭicca kate pāpe "mama nu kho etaṁ pāpan"ti evaṁ me mano saṅkati parisaṅkati kukkuccaṁ āpajjatīti.

Na paṭicca kammaṁ phusatīti-ādikāya pana tāpasena vuttagāthāya ayamattho—yadi tava pāpakiriyāya mano na padussati, tanninno tappoṇo na hoti, evaṁ sante luddena taṁ paṭicca katampi pāpakammaṁ taṁ na phusati na allīyati. Pāpakiriyāya hi appossukkassa nirālayassa bhadrassa parisuddhassa sato tava pāṇātipātacetanāya abhāvā taṁ pāpaṁ na upalimpati, tava cittaṁ na allīyatīti.

Samayaṁ uggaṇhāpesīti attano sammāsambuddhassa laddhiṁ uggaṇhāpesi. **Sāṇipākāraṁ parikkhipāpetvā**ti ettha **sāṇipākāran**ti karaṇatthe upayogavacanaṁ, attānañca therañca yathā te bhikkhū na passanti, evaṁ sāṇipākārena samantato parikkhipāpetvāti attho, sāṇipākāraṁ vā samantato parikkhipāpetvāti evamettha attho gahetabbo. **Sāṇipākārantare**ti sāṇipākārassa abbhantare. **Ekaladdhike**ti samānaladdhike. Kiṁ vadati sīlenāti **kiṁvādī.** Atha vā ko katamo vādo kiṁvādo, so etassa atthīti **kiṁvādī.** Sassataṁ attānañca lokañca vadanti paññapenti sīlenāti **sassatavādino.** Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhiyā etaṁ adhivacanaṁ. Sassato vādo sassatavādo, so etesaṁ atthīti **sassatavādino,** sassatadiṭṭhinoti attho. Atha sassato vādo etesamatthīti kasmā vuttaṁ, tesañhi attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṁ. Sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā "kuntā pacarantī"ti. Sassatoti vādo etesanti vā itisaddalopo daṭṭhabbo. Ye rūpādīsu aññataraṁ attāti ca lokoti ca gahetvā taṁ sassataṁ amataṁ niccaṁ dhuvaṁ paññapenti, te sassatavādinoti veditabbā. Vuttañhetaṁ **niddese**[2] **paṭisambhidāyañca**[2]—

---

1. Jātaka-Ṭṭha 3. 60 piṭṭhepi passitabbaṁ. 2. Gavesitabbaṁ.

"Rūpaṁ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapentī"ti.

Ayañca attho "rūpaṁ attato samanupassati, vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatī"ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. "Rūpavantaṁ attānan"ti-ādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe "attā"ti gahetvā tadañño lokoti paññapentīti ayañca attho labbhati. Tathā ekaṁ khandhaṁ "attā"ti gahetvā añño attano upabhogabhūto lokoti, sasantatipatite vā khandhe "attā"ti gahetvā tadañño lokoti paññapentīti evamettha attho veditabbo. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṁ sassataṁ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesamatthīti **ekaccasassatikā,** ekaccasassatavādino. Te duvidhā honti sattekaccasassatikā saṅkhārekaccasassatikāti. Tattha "issaro nicco, aññe sattā aniccā"ti evaṁ pavattavādā **sattekaccasassatikā** seyyathāpi issaravādā. "Nicco brahmā, aññe sattā aniccā"ti evaṁ pavattavādāpi sattekaccasassatikāti veditabbā. "Paramāṇavo niccā, dvi-aṇukādayo aniccā"ti evaṁ pavattavādā **saṅkhārekaccasassatikā** seyyathāpi kaṇādavādādayo[1]. "Cakkhādayo aniccā, viññāṇaṁ niccan"ti evaṁvādinopi saṅkhārekaccasassatikāti veditabbā.

Nanu "ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā"ti etasmiṁ vāde cakkhādīnaṁ asassatabhāvasanniṭṭhānaṁ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṁ kathaṁ micchādassananti? Ko vā evamāha "cakkhādīnaṁ asassatabhāvasanniṭṭhānaṁ micchādassanan"ti, asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṁ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṁ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṁ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṁsaṭṭhabhāvato[2], visasaṁsaṭṭho viya sabbo sappimaṇḍo[3] sakiccakaraṇāsamatthatāya

1. Kaṇādā (Sī), aññāṇavādā (Syā), kāṇādi (Ka) uparipaṇṇāsake pañcattayasuttaṭīkāyaṁ passitabbaṁ.
2. Asaṁsaṭṭhabhāvato (Sī, Ka)
3. Sappipiṇḍo (Sī, Ka)

sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṁ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhu-ādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṁ. Evañca katvā asaṅkhatāya ca saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṁ ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti evaṁ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṁpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaṭipattibhāvato. Kāmañcettha purimasassatavādepi asassatānaṁ dhammānaṁ sassatāti gahaṇaṁ visesato micchādassanaṁ, sassatānaṁ pana sassatāti gāho na micchādassanaṁ yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana kecideva dhammā sassatāti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantaratā vuttā. Na cettha samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṁ gacchatīti sakkā vattuṁ vāditabbisayavisesavasena[1] vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā "sabbe dhammā sassatā"ti abhiniviṭṭhā, aññe ekaccasassatāti saṅkhārānaṁ anavasesapariyādānaṁ ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyevāti.

Antānantikāti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Kassa panāyaṁ antānantoti? Lokīyati saṁsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyati vā ettha tehi puññāpuññaṁ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyaṁ gatassa paṭibhāganimittādisabhāvassa attano. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto cāti antānanto sāmaññaniddesena, ekasesena vā "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti-ādīsu viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā "kuntā pacarantī"ti. Antānantasannissayo vā yathā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti. So etesamatthīti antānantikā, antānantavādino. "Antavā ayaṁ loko, ananto ayaṁ loko, antavā ca ayaṁ loko ananto ca, nevāyaṁ loko antavā na panānanto"ti evaṁ antaṁ vā anantaṁ vā antānantaṁ vā nevantanānantaṁ vā ārabbha pavattavādāti attho.

---

1. Vādītabbisayavisesavasena (Ka), vādino tabbisayavisesavasena (?)

Catubbidhā hi antānantavādino antavādī anantavādī antānantavādī nevantanānantavādīti. Tathā hi koci paṭibhāganimittaṁ cakkavāḷapariyantaṁ avaḍḍhetvā taṁ "loko"ti gahetvā antasaññī lokasmiṁ hoti. Cakkavāḷapariyantaṁ katvā vaḍḍhitakasiṇe pana anantasaññī hoti. Uddhamadho avaḍḍhetvā pana tiriyaṁ vaḍḍhetvā uddhamadho antasaññī tiriyaṁ anantasaññī hoti. Koci pana yasmā lokasaññito attā adhigatavisesehi mahesīhi kadāci ananto sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantoti evaṁ nevantanānantasaññī lokasmiṁ hoti. Keci pana yadi panāyaṁ attā antavā siyā, dūradese upapajjamānānussaraṇādikiccanipphatti na siyā. Atha ananto idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavāca ananto ca, tadubhayapaṭisedhadosasamāyogo, tasmā antavā anantoti ca abyākaraṇīyo attāti evaṁ takkanavasena nevantanānantasaññī hotīti vaṇṇayanti.

Ettha ca yuttaṁ tāva purimānaṁ tiṇṇaṁ vādīnaṁ antañca anantañca antānantañca ārabbha pavattavādattā antānantikattaṁ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṁ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṁ ārabbha pavattattā. Etadatthameva hi ārabbha "pavattavādā"ti heṭṭhā vuttaṁ, evaṁ santepi yuttaṁ tāva pacchimavādadvayassa antānantikattaṁ, antānantānaṁ vasena ubhayavisayattā etesaṁ vādassa, purimavādadvayassa pana kathaṁ visuṁ antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādesu pavattamāno antānantikasaddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekaṁ aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattisayoti.

Amarāvikkhepikāti ettha na marati na upacchijjatīti amarā. Kā sā? "Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no"ti[1] evaṁ pavattavādavasena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. "Evantipime no"ti-ādinā vividho nānappakāro khepo paravādīnaṁ khipanaṁ vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā vācāya vā

1. Dī 1. 24 piṭṭhe.

vikkhepo amarāvikkhepo, so etesamatthīti amarāvikkhepikā. Atha vā amarāya diṭṭhiyā vācāya vikkhipantīti amarāvikkhepino, amarāvikkhepi no eva **amarāvikkhepikā.** Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṁ na sakkā, evameva ayampi vādo ekasmiṁ sabhāve anavaṭṭhānato ito cito ca sandhāvati, gāhaṁ na upagacchatīti amarāya vikkhepo viyāti amarāvikkhepoti vuccati. Ayañhi amarāvikkhepiko "idaṁ kusalan"ti vā "akusalan"ti vā puṭṭho na kiñci byākaroti. "Idaṁ kusalan"ti vā puṭṭho "evantipi me no"ti vadati. Tato "kiṁ akusalan"ti vutte "tathātipi me no"ti vadati. "Kiṁ ubhayato aññathā"tipi vutte "aññathātipi me no"ti vadati. Tato "tividhenapi na hoti, kiṁ te laddhī"ti vutte "notipi me no"ti vadati. Tato "kiṁ no no te laddhī"ti vutte "no notipi me no"ti vadati. Evaṁ vikkhepameva āpajjati, ekamekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati. Tato "atthi paro loko"ti-ādinā puṭṭhopi evameva vikkhipati, na ekasmiṁ pakkhe tiṭṭhati. So vuttappakāro amarāvikkhepo etesamatthīti amarāvikkhepikā.

Nanu cāyaṁ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokatthikādīni ca yathābhūtaṁ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṁ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṁ āpajjati, tassa kathaṁ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitaṁ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate—na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena sassatābhinivesato. Micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokatthikādīni ca yāthāvato asampaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṁ viññāpetuṁ asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṁ āpajjatīti. Tathā ca vuttaṁ "satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo"ti. Atha vā puññapāpānaṁ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṁyeva sundaranti khantiṁ ruciṁ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṁyeva cesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṁ. Tatoyeva ca vuttaṁ "pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā"ti.

Adhiccasamuppannikāti ettha adhicca yadicchakaṁ yaṁ kiñci kāraṇaṁ vinā samuppanno attā ca loko cāti dassanaṁ adhiccasamuppannaṁ. Attalokasaññitānañhi khandhānaṁ adhiccuppatti-ākārārammaṇaṁ dassanaṁ tadākārasannissayavasena pavattito tadākārasahacaritatāya ca adhiccasamuppannanti vuccati yathā "mañcā ghosanti, kuntā pacarantī"ti ca. Taṁ etesamatthīti adhiccasamuppannikā.

Saññīvādāti saññī vādo etesamatthīti saññīvādā "buddhaṁ assa atthīti buddho"ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇanayena. Saññī vādo yesaṁ te saññīvādā. "Rūpī attā hoti arogo paraṁ maraṇā, saññīti naṁ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī ca attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti. Ekattasaññī attā hoti, nānattasaññī attā hoti. Parittasaññī attā hoti, appamāṇasaññī attā hoti. Ekantasukhī attā hoti, ekantadukkhī attā hoti. Sukhadukkhī attā hoti, adukkhamasukhī attā hoti arogo paraṁ maraṇā, saññīti naṁ paññapentī"ti[1] evaṁ soḷasavidhena vibhattavādānametaṁ adhivacanaṁ.

Asaññīvādā nevasaññīnāsaññīvādā ca saññīvāde vuttanayeneva veditabbā. Kevalañhi "saññī attā"ti gaṇhantānaṁ vasena saññīvādā vuttā, "asaññī"ti ca "nevasaññīnāsaññī"ti ca gaṇhantānaṁ vasena asaññīvādā ca nevasaññīnāsaññīvādā ca vuttāti veditabbā. Tattha asaññīvādā "rūpī attā hoti arogo paraṁ maraṇā, asaññīti naṁ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṁ maraṇā, asaññīti naṁ paññapentī"ti evaṁ aṭṭhavidhena vibhattā. Nevasaññīnāsaññīvādāpi evameva "rūpī attā hoti arogo paraṁ maraṇā, nevasaññīnāsaññīti naṁ paññapentī"ti-ādinā[2] aṭṭhavidhena vibhattāti veditabbā.

---

1. Dī 1. 29 piṭṭhe.
2. Dī 1. 30 piṭṭhe.

Ucchedavādāti "ayaṁ attā rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṁ maraṇā"ti[1] evamādinā nayena pavattaṁ ucchedadassanaṁ ucchedo sahacaraṇanayena. Ucchedo vādo yesaṁ te ucchedavādā, ucchedavādo vā etesamatthīti ucchedavādā, ucchedaṁ vadantīti vā ucchedavādā.

Diṭṭhadhammanibbānavādāti ettha diṭṭhadhammo nāma dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo, paccakkhadhammoti attho. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṁ adhivacanaṁ. Diṭṭhadhamme nibbānaṁ diṭṭhadhammanibbānaṁ, imasmiṁyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṁ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Te pana "yato kho bho ayaṁ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvatā kho bho ayaṁ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotī"ti[2] evamādinā nayena diṭṭheva dhame nibbānaṁ paññapenti. Te hi mandhātukāmaguṇasadise mānusake kāmaguṇe, paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadise dibbe ca kāmaguṇe upagatānaṁ diṭṭheva dhamme nibbānappattiṁ vadanti.

Vibhajjavādīti verañjakaṇḍe āgatanayeneva venayikādibhāvaṁ vibhajja vadatīti vibhajjavādī. Tattha hi bhagavatā "ahañhi brāhmaṇa vinayāya dhammaṁ desemi rāgassā"ti-ādiṁ vatvā "no ca kho yaṁ tvaṁ sandhāya vadesī'ti-ādinā verañjabrāhmaṇassa attano venayikādibhāvo vibhajja vuttoti. Apica somanassādīnaṁ[3] cīvarādīnañca sevitabbāsevitabbabhāvaṁ vibhajja vadatīti **vibhajjavādī,** sassatucchedavāde vā vibhajja vadatīti vibhajjavādī, "sassato attā ca loko cā'ti-ādīnaṁ ṭhapanīyānaṁ pañhānaṁ ṭhapanato rāgādikhayasaṅkhātassa sassatassa rāgādikāyaduccaritādi-ucchedassa vacanato vibhajjavādī, sassatucchedabhūte ubho ante anupaggamma majjhimapaṭipadābhūtassa paṭiccasamuppādassa desanato vibhajjavādī, bhagavā. **Parappavādaṁ maddanto**ti tasmiṁ tatiyasaṅgītikāle uppannaṁ vādaṁ, tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā āyatiṁ uppajjanakavādañca sandhāya vuttaṁ. Tasmiñhi samāgame ayaṁ thero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatiṁ uppajjissanti, sabbesampi tesaṁ

---

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.
2. Dī 1. 33 piṭṭhe.
3. Apica kho manussādīnaṁ (Sī), apica so manussādīnaṁ (Syā)

paṭibāhanatthaṁ satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapitamātikaṁ vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassaṁ āharitvā tadā uppannavādassa maddanato parappavādamaddanaṁ āyatiṁ uppajjanakavādānaṁ paṭisedhanalakkhaṇabhāvato āyatiṁ paṭisedhalakkhaṇaṁ[1] kathāvatthuppakaraṇaṁ akāsi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṁ

Tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

"Kenābhatan"ti imaṁ pañhaṁ visajjentena jambudīpe tāva ācariyaparamparā yāva tatiyasaṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparaṁ dassetuṁ **"tatiyasaṅgahato pana uddhan"**ti-ādi āraddhaṁ. **Imaṁ dīpan**ti imaṁ tambapaṇṇidīpaṁ. **Kañci kālan**ti kismiñci kāle. **Porāṇā**ti aṭṭhakathācariyā. **Bhaddanāmo**ti bhaddasālatthero. Nāmassa ekadesenapi hi vohāro dissati "devadatto datto"ti yathā. Āguṁ na karontīti **nāgā.** Vinayapiṭakaṁ vācayiṁsūti sambandho. **Tambapaṇṇiyā**ti bhummavacanaṁ. **Nikāye pañca vācesun**ti vinayābhidhammavajje dīghanikāyādike pañca nikāye ca vācesuṁ. **Satta ceva pakaraṇe**ti dhammasaṅgaṇīvibhaṅgādike satta abhidhammappakaraṇe ca vācesunti attho. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṁsatīti medhā, khippaṁ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, paññā, sā etassa atthīti **medhāvī. Tipeṭako**ti tīṇi piṭakāni etassa atthīti tipeṭako, tepiṭakoti vuttaṁ hoti, tipiṭakapariyattidharoti attho. Tārakānaṁ rājāti **tārakarājā,** candimā. **Atirocathā**ti ativiya virocittha. **Pupphanāmo**ti mahāpadumatthero. **Saddhammavaṁsakovido**ti saddhammatantiyā kovido. **Pupphanāmo**ti sumanatthero. **Jambudīpe patiṭṭhito**ti sumanatthero kira ekasmiṁ samaye sīhaḷadīpamhi sāsane osakkamāne jambudīpaṁ gantvā uggaṇhitvā sāsanaṁ anurakkhanto tattheva patiṭṭhāsi. **Maggakovidā**ti saggamaggamokkhamaggesu kovidā.

1. Uppajjanalakkhaṇaṁ (Syā)

Bhāraṁ katvāti tesaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ sāsanaṁ bhāraṁ katvā, paṭibaddhaṁ katvāti attho. **"Te te bhikkhū tattha tattha pesesī"**ti saṅkhepato vuttamevatthaṁ vitthāretvā dassento āha **"majjhantikattheraṁ kasmīragandhāraraṭṭhaṁ pesesī"**ti-ādi. **Mahiṁsakamaṇḍalan**ti[1] andhakaraṭṭhaṁ vadanti. **Vanavāsin**ti vanavāsiraṭṭhaṁ. Attā pañcamo etesanti **attapañcamā,** taṁ taṁ disābhāgaṁ pañca pañceva bhikkhū agamaṁsūti vuttaṁ hoti.

Idāni tattha tattha gatānaṁ therānaṁ kiccānubhāvaṁ dassetukāmo majjhantikattherassa gataṭṭhāne kiccaṁ tāva dassento **"tena kho pana samayena kasmīragandhāraraṭṭhe"**ti-ādimāha. **Karakavassan**ti himapātanakavassaṁ. **Harāpetvā**ti udakoghena harāpetvā. **Aravāḷadahapiṭṭhiyan**ti aravāḷadahassa udakapiṭṭhiyaṁ. **Chinnabhinnapaṭadharo**ti satthakena chinnaṁ raṅgena bhinnaṁ vaṇṇavikāramāpannaṁ paṭaṁ dhāretīti chinnabhinnapaṭadharo. Atha vā satthakena chinnānaṁ gihivatthavisabhāgānaṁ kāsāvānaṁ dhāraṇato **chinnabhinnapaṭadharo. Bhaṇḍū**ti muṇḍako. **Kāsāvavasano**ti kāsāvavatthanivattho. **Makkhaṁ asahamāno**ti theraṁ paṭicca attano santāne uppannaṁ paresaṁ guṇamakkhanalakkhaṇaṁ makkhaṁ asahamāno sandhāretuṁ adhisahituṁ vūpasametuṁ asakkonto. **Bhiṁsanakānī**ti bheravārammaṇāni. Tāni dassetuṁ **"tato tato bhusā vātā vāyantī"**ti-ādimāha. **Bhusā vātā**ti rukkhabhedanapabbatakūṭanipātanasamatthā balavavātā. **Asaniyo phalantī**ti asaniyo bhijjanti, patantīti vuttaṁ hoti. **Paharaṇavuṭṭhiyo**ti anekappakārā āvudhavuṭṭhiyo. **Niddhamathā**ti gahetvā apanetha. **Bhiṁsanakan**ti nāgarājassa kāyikavācasikapayogajanitabhayanimittaṁ vippakāraṁ.

Me bhayabheravaṁ janetuṁ paṭibalo na assa na bhaveyyāti sambandho. Tattha **bhayabheravaṁ** nāma khuddānukhuddakaṁ bhayaṁ. Atha vā **bhayan**ti cittutrāsabhayaṁ, paṭighabhayassetaṁ adhivacanaṁ. **Bheravan**ti bhayajanakamārammaṇaṁ. **Sacepi tvaṁ mahiṁ sabban**ti sacepi tvaṁ mahānāga sabbaṁ mahiṁ samuddena saha **sasamuddaṁ** pabbatena saha **sapabbataṁ** ukkhipitvā **mamūpari** mayhaṁ sīsoparikhipeyyāsīti attho. Me bhayabheravaṁ janetuṁ neva sakkuṇeyyāsīti sambandho. **Aññadatthū**ti ekaṁsena. **Tavevassa vighāto uragādhipā**ti

---

1. Mahisakamaṇḍalanti (Syā)

uragānaṁ nāgānaṁ adhipati rāja tava eva vighāto dukkhaṁ vihiṁsā assa bhaveyyāti attho.

Dhammiyā kathāya sandassetvāti-ādīsu taṅkhaṇānurūpāya[1] dhammadesanāya diṭṭhadhammasamparāyikaṁ atthaṁ sandassetvā kusale dhamme **samādapetvā** gaṇhāpetvā tattha ca naṁ **samuttejetvā** sa-ussāhaṁ katvā tāya ca sa-ussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi **sampahaṁsetvā** tosetvāti attho. Therena kataṁ nāgānusāsanaṁ dassento **"athāyasmā"**ti-ādimāha. Tattha **ito uddhaṁ yathā pure**ti yathā tumhe ito pure saddhammasavanuppattivirahitakāle parassa kodhaṁ uppādayittha, idāni ito paṭṭhāya uddhaṁ anāgate kodhañca mā janayittha, vijātamātuyāpi putte sinehacchedanaṁ sabbavināsamūlakaṁ sassaghātakañca mā karitthāti attho. **Sukhakāmā hi pāṇino**ti ettha **hi**-saddo kāraṇopadese, yasmā sabbe sattā sukhakāmā, tasmā hitasukha-upacchedakaraṁ sassaghātañca mā karothāti vuttaṁ hoti.

Yathānusiṭṭhanti yaṁ yaṁ anusiṭṭhaṁ yathānusiṭṭhaṁ, anusiṭṭhaṁ anatikkamma vā yathānusiṭṭhaṁ, therena dinnovādaṁ anatikkammāti vuttaṁ hoti. **Dhammābhisamayo ahosī**ti paṭhamamaggaphalādhigamo ahosīti vadanti. **Kulasatasahassan**ti iminā purisānaṁ satasahassaṁ dasseti. **Kasmīragandhārā**ti kasmīragandhāraraṭṭhavāsino. **Kāsāvapajjotā**ti bhikkhūnaṁ nivatthapārutakāsāvavatthehi obhāsitā. **Isivātapaṭivātā**ti bhikkhūnaṁ nivāsanapārupanavātena ceva hatthapādānaṁ samiñjanapasāraṇādivātena ca samantato bījiyamānā[2] ahesuṁ. **Duṭṭhan**ti kupitaṁ. **Bandhanā**ti saṁsārabandhanato.

Dhammacakkhunti heṭṭhāmaggattaye ñāṇaṁ. Keci panettha "paṭhamamaggañāṇameva te paṭilabhiṁsū"ti vadanti. **Codetvā devadūtehī**ti[3] **devadūtasuttantadesanā**vasena[4] daharakumāro jarājiṇṇasatto[5] gilānasatto kammakāraṇā kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi codetvā ovaditvā, saṁvegaṁ uppādetvāti attho.

---

1. Tassānurūpāya (Sī)
2. Bījayamānā (Sī, Ka)
3. Ma-Ṭṭha 4. 164 piṭṭhādīsupi passitabbā.
4. Ma 3. 216 piṭṭhe.
5. Jarajiṇṇappatto (Ka)

Daharakumārādayo hi tattha "devadūtā"ti vuccanti. Tathā hi daharakumāro atthato evaṁ vadati nāma "passatha bho mayhampi tumhākaṁ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nahāyituṁ na sakkomi, 'ahaṁ kiliṭṭho, nahāpetha man'ti vattumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṁ, evaṁ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Jarājiṇṇasattopi atthato evaṁ vadati nāma "passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṁ ūrubalabāhubalajavasampanno, tassa me tā balajavasampattiyo antarahitā, hatthapādā hatthapādakiccañca na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṁ, evaṁ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Gilānasattopi atthato evaṁ vadati nāma "passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahosiṁ, somhi etarahi byādhinā abhihato[1] sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṁ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṁ, evaṁ tumhākampi byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Kammakāraṇā kammakāraṇikā vā catuttho devadūtoti veditabbā. Tattha kammakāraṇapakkhe dvattiṁsa tāva kammakāraṇā atthato evaṁ vadanti nāma "mayaṁ nibbattamānā na rukkhe vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṁ sarīre nibbattāma, iti amhākaṁ pure nibbattitova kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenetā devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṁ vadanti nāma "mayaṁ dvattiṁsa kammakāraṇā karontā na

---

1. Abhibhūto (Sī)

rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṁ tumhesu pure kammakāraṇākāraṇatova kalyāṇaṁ karothā"ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

Matakasattopi atthato evaṁ vadati nāma "passatha bho maṁ āmakasusāne chaḍḍitaṁ uddhumātakādibhāvaṁ pattaṁ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṁ, evaṁ tumhākampi maraṇaṁ āgamissati, iti tassa pure āgamanāvakalyāṇaṁ karothā"ti. Tenesa devadūto nāma jāto. Tasmā daharakumārādayo ettha "devadūtā"ti veditabbā.

Anamataggiyanti anamataggasaṁyuttaṁ[1]. **Dhammāmataṁ pāyesī**ti lokuttaradhammāmataṁ pānaṁ paṭilābhakaraṇavasena pāyesīti attho. **Samadhikānī**ti sahādhikāni. Sahattho hettha saṁsaddo. **Isī**ti sīlakkhandhādayo dhammakkhandhe esi gavesi pariyesīti isīti vuccati. **Pañca raṭṭhānī**ti pañcavidhacīnaraṭṭhāni. Himavantaṁ gantvā dhammacakkappavattanaṁ pakāsento yakkhasenaṁ pasādayīti yojetabbaṁ.

Tena ca samayenāti tasmiṁ samaye tesaṁ gamanato pubbabhāgakāle. **Laddhaṁ bhavissatī**ti vessavaṇasantikā laddhaṁ bhavissati. **Vegasā**ti vegena. **Samantato ārakkhaṁṭhapesī**ti "ito paṭṭhāya mā pavisantū"ti adhiṭṭhānavasena samantā ārakkhaṁ ṭhapesi. **Aḍḍhuḍḍhāni sahassānī**ti aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi sahassānīti vuttaṁ hoti. **Diyaḍḍhasahassan**ti aḍḍhena dutiyaṁ diyaḍḍhaṁ, atirekapañcasataṁ ekaṁ sahassanti attho. **Soṇuttarā**ti soṇo ca uttaro ca soṇuttarā. **Niddhametvānā**ti palāpetvāna. **Adesisun**ti adesayuṁ.

Ajjhiṭṭhoti āṇatto. **Puna dānī**ti ettha **dānī**ti nipātamattaṁ, puna āgaccheyyāma vā na vāti attho. **Rājagahanagaraparivattakenā**ti rājagahanagaraṁ parivajjetvā[2] tato bahi taṁ padakkhiṇaṁ katvā gatamaggena gamanena vā. Idāni theramātuyā veṭisanagare nivāsakāraṇaṁ dassetuṁ tassa nagarassa tassā jātibhūmibhāvaṁ therassa ca aṭṭhuppattiṁ dassento **"asoko kira kumārakāle"**ti-ādimāha.

---

1. Saṁ 1. 387 piṭṭhe.

2. Parivattetvā (Syā)

Ayaṁ panettha anupubbikathā—pubbe kira moriyavaṁse jātassa candaguttassa nāma rañño putto bindusāro nāma kumāro pitu accayena pāṭaliputtamhi nagare rājā ahosi. Tassa dve puttā sa-udariyā ahesuṁ, tesaṁ ekūnasatamattā vemātikabhātaro ahesuṁ. Rājā pana tesaṁ sabbajeṭṭhakassa asokakumārassa uparajjaṭṭhānañca avantiraṭṭhañca datvā athekadivasaṁ attano upaṭṭhānaṁ āgataṁ disvā "tāta uparāja tava raṭṭhaṁ gantvā tattha ujjenīnagare vasāhī"ti āṇāpesi. So pitu vacanena taṁ ujjeniṁ gacchanto antarāmagge veṭisagirinagare veṭisanāmakassa[1] seṭṭhissa ghare nivāsaṁ upagantvā tassa seṭṭhissa dhītaraṁ lakkhaṇasampannaṁ yobbanappattaṁ veṭisagiriṁ nāma kumāriṁ disvā tāya paṭibaddhacitto mātāpitūnaṁ kathāpetvā taṁ tehi dinnaṁ paṭilabhitvā tāya saddhiṁ saṁvāsaṁ kappesi. Sā tena saṁvāsena sañjātagabbhā hutvā tato ujjeniṁ nītā mahindakumāraṁ janayi. Tato vassadvaye atikkante saṁghamittañca dhītaraṁ upalabhitvā uparājena saddhiṁ tattha vasati. Uparājassa pana pitā bindusāro maraṇamañce nipanno puttaṁ asokakumāraṁ saritvā taṁ pakkosāpetuṁ ujjeniṁ manusse pesesi. Te tato ujjeniṁ gantvā asokassa taṁ pavattiṁ ārocesuṁ. Tesaṁ vacanena so pitu santikaṁ turitagamanenāgacchanto antarāmagge veṭisagirinagaramhi puttadāre ṭhapetvā pitu santakaṁ pāṭaliputtanagaraṁ gantvā gatasamanantarameva kālakatassa pituno sarīrakiccaṁ kārāpetvā tato ekūnasatamatte vemātikabhātaro ca ghātāpetvā vihatakaṇṭako hutvā tattha chattaṁ ussāpetvā abhisekaṁ gaṇhi. Tadāpi theramātā dārake rañño santikaṁ pesetvā sayaṁ tattheva veṭisagirinagare vasi. Tena vuttaṁ **"sā tassa mātā tena samayena ñātighare vasī"**ti.

Āropesīti paṭipādesi. **Amhākaṁ idha kattabbakiccaṁ niṭṭhitan**ti mātu dassanassa katabhāvaṁ sandhāyāha. **Anubhavatu tāva me pitarā pesitaṁ abhisekan**ti-ādīsu abhisekapesanādikathā vitthārena uttarato āvi bhavissati. **Chaṇatthan**ti chaṇanimittaṁ, chaṇahetūti attho, sayaṁ chaṇakīḷaṁ akātukāmoti[2] vuttaṁ hoti. Tadā kira devānaṁpiyatisso jeṭṭhamūlamāsapuṇṇamiyaṁ nakkhattaṁ ghosāpetvā

1. Devanāmakassa (Sī) 2. Kātukāmoti (Sī, Ka)

"salilakīḷāchaṇaṁ karothā"ti amacce āṇāpetvā sayaṁ migavaṁ kīḷitukāmo missakapabbataṁ agamāsi. **Missakapabbatan**ti paṁsupāsāṇamissakattā evaṁladdhanāmaṁ pabbataṁ. **Diṭṭhasacco**ti anāgāmimaggena paṭividdhasacco, anāgāmiphalaṁ pattoti vuttaṁ hoti. So kira therena attano mātudeviyā desitaṁ dhammaṁ sutvā anāgāmiphalaṁ sacchākāsi, so ca therassa bhāgineyyoti veditabbo. Tathā hi therassa mātudeviyā bhaginī tassā dhītā, tassā ayaṁ putto. Vuttañhetaṁ **mahāvaṁse**[1]—

"Deviyā bhaginī dhītu, putto bhaṇḍukanāmako.
Therena deviyā dhammaṁ, sutvā desitameva tu.
Anāgāmiphalaṁ patvā, vasi therassa santike"ti.

Sammāsambuddhena ca tumhe byākatāti bodhimūle eva buddhacakkhunā lokaṁ voloketvā tambapaṇṇidīpaṁ disvā anāgate tassa dīpassa sampattiṁ diṭṭhena sammāsambuddhena "anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṁ pasādessatī"ti tumhe byākatā. Tattha **tambapaṇṇidīpan**ti dīpavāsino vuttā. Indriyaparopariyattañāṇaṁ āsayānusayañāṇañca **"buddhacakkhū"**ti vuccati. Tena pana indriyaparoparādiṁ vinā aññaṁ na sakkā daṭṭhunti "volokento"ti avatvā **"voloketvā"**ti vuttaṁ. **Etamatthan**ti "anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṁ pasādessatī"ti imamatthaṁ.

Veṭisagirimhi rājagaheti[2] deviyā katavihāre. Kālova gamanassa, gacchāma dīpamuttamanti yojetabbaṁ. Idañca tesaṁ parivitakkanidassanaṁ. **Paḷinā**ti ākāsaṁ pakkhandiṁsu. **Ambare**ti ākāse. Evamākāsaṁ pakkhanditvā kiṁ te akaṁsūti cetiyapabbate nipatiṁsūti dassento āha **"evamuppatitā therā, nipatiṁsu naguttame"**ti. Idāni tassa pabbatassa patiṭṭhitaṭṭhānaṁ therānañca tattha nipatitaṭṭhānaṁ dassetuṁ **"purato puraseṭṭhassā"**ti-ādigāthamāha. **Purato**ti pācīnadisābhāge. **Puraseṭṭhassā**ti anurādhapurasaṅkhātassa puravarassa. **Meghasannibhe**ti samantato nīlavaṇṇattā nīlamahāmeghasadise. **Sīlakūṭamhī**ti[3] evaṁnāmake pabbatakūṭe. **Haṁsāva nagamuddhanī**ti pabbatamuddhani haṁsā viya.

---

1. Terasamaparicchede.
2. Veṭisagirimhīti (Syā), vedisagirimhi (Ka)
3. Pilakūṭamhīti (Sī), pīḷakūṭamhīti (Syā)

Tattha pana patiṭṭhahanto kadā patiṭṭhahīti āha **"evaṁ iṭṭiyādīhi saddhin"**ti-ādi. **Parinibbānato**ti parinibbānavassato taṁ avadhibhūtaṁ muñcitvā tato uddhaṁ dvinnaṁ vassasatānaṁ upari chattiṁsatime vasseti attho gahetabbo. Kathaṁ veditabboti āha **"ajātasattussa hī"**ti-ādi. **Tasmiṁyeva vasse**ti ettha yasmiṁ saṁvacchare yasmiñca divase bhagavā parinibbuto, tasmiṁ saṁvacchare tasmiṁyeva ca divase vijayakumāro imaṁ dīpamāgatoti vadanti. Vuttañhetaṁ—

"Laṅkāyaṁ vijayasanāmako kumāro,
Otiṇṇo thiramati tambapaṇṇidīpe.
Sālānaṁ yamakaguṇānamantarasmiṁ,
Nibbātuṁ sayitadine tathāgatassā"ti[1].

Sīhakumārassa puttoti ettha kāliṅgarājadhītu kucchismiṁ sīhassa jāto kumāro sīhakumāroti veditabbo, pubbe amanussāvāsattā āha **"manussāvāsaṁ akāsī"**ti. **Cuddasame vasse**ti cuddasame vasse sampatte. **Idha vijayo kālamakāsī**ti imasmiṁ tambapaṇṇidīpe vijayarājakumāro aṭṭhatiṁsa vassāni rajjaṁ kāretvā kālamakāsi. Tathā hi ajātasattu rājā dvattiṁsa vassāni rajjaṁ kāresi, udayabhaddo soḷasa vassāni, tasmā ajātasattussa aṭṭhamavassaṁ idha vijayassa paṭhamavassanti katvā tato uddhaṁ ajātasattussa catuvīsati vassāni udayabhaddassa cuddassa vassānīti vijayassa aṭṭhatiṁsa vassāni paripūriṁsu. Tathā ca vuttaṁ—

"Vijayo laṅkamāgamma, satthu nibbānavāsare.
Aṭṭhatiṁsa samākāsi, rajjaṁ yakkhavimaddako"ti[2].

"Udayabhaddassa pañcadasame vasse paṇḍuvāsudevo nāma imasmiṁ dīpe rajjaṁ pāpuṇī"ti vuttattā udayabhaddassa cuddasamavassasaṅkhātaṁ ekaṁ vassaṁ imasmiṁ dīpe vijayassa paṇḍuvāsudevassa ca antare sīhaḷaṁ arājikaṁ hutvā ṭhitanti veditabbaṁ. Tasmiñhi vasse vijayarājassa amaccā upatissaṁ nāma amaccaṁ jeṭṭhakaṁ katvā tassa nāmena kate upatissagāme vasantā arājikaṁ rajjamanusāsiṁsu. Vuttañhetaṁ—

---

1. Mahāvaṁse chaṭṭhaparicchede. 2. Gavesitabbaṁ.

“Tasmiṁ mate amaccā te, pekkhantā khattiyāgamaṁ.
Upatissagāme ṭhatvāna, raṭṭhaṁ samanusāsisuṁ.

Mate vijayarājamhi, khattiyāgamanā purā.
Ekaṁ vassaṁ ayaṁ laṅkā-dīpo āsi arājiko”ti[1].

Tatthāti jambudīpe. **Idha paṇḍuvāsudevo kālamakāsī**ti imasmiṁ sīhaḷadīpe paṇḍuvāsudevo tiṁsa vassāni rajjamanusāsitvā kālamakāsi. Tathā hi udayabhaddassa anantaraṁ anuruddho ca muṇḍo ca aṭṭha vassāni rajjamanusāsiṁsu, tadanantaraṁ nāgadāsako catuvīsati vassāni, tasmā udayabhaddassa pañcadasamasoḷasamavassehi saddhiṁ anuruddhassa ca muṇḍassa ca aṭṭha vassāni, nāgadāsakassa ca catuvīsativassesu vīsati vassānīti paṇḍuvāsudevassa rañño tiṁsa vassāni paripūriṁsu. Teneva vuttaṁ—

“Tato paṇḍuvāsudevo, rajjaṁ tiṁsa samā akā”ti[2].

Tatthāti jambudīpe. **Sattarasame vasse**ti sattarasame vasse sampatte. Tathā hi nāgadāsakassa anantarā susunāgo aṭṭhārasa vassāni rajjaṁ kāresi, tasmā nāgadāsakassa catuvīsativassesu vīsati vassāni ṭhapetvā sesehi catūhi vassehi saddhiṁ susunāgassa aṭṭhārasasu vassesu soḷasa vassānīti idha abhayarañño vīsati vassāni paripūriṁsu. Vuttañhetaṁ—

“Abhayo vīsati vassāni, laṅkārajjamakārayī”ti[2].

Dāmarikoti yuddhakārako coro. Paṇḍukābhayo[3] pana abhayassa bhāgineyyo rājāyeva, na coro, balakkārena pana rajjassa gahitattā “dāmariko”ti vuttaṁ. **Rajjaṁ aggahesī**ti ekadesassa gahitattā vuttaṁ. Abhayassa hi vīsatime vasse na tāva sabbaṁ rajjamaggahesīti. Tathā hi vīsatimavassato paṭṭhāya abhayassa nava

---

1. Mahāvaṁse aṭṭhamaparicchede. 2. Gavesitabbaṁ.

3. Pakuṇḍakābhayo (sabbattha) evamuparipi. “Mātāmahassa nāmañca, jeṭṭhassa mātulassa ca. Ekaṁ katvā tamakaruṁ, paṇḍukābhayanāmakan”ti mahāvaṁse navamavaricchede sattavīsatimagāthā ca “ekaṁ katvā tamakarunti tesaṁ ubhinnaṁ pituputtānaṁ nāmasaṁyogaṁ katvā taṁ kumāraṁ paṇḍukābhayanāmakaṁ akarunti attho’ti taṭṭīkā ca passitabbā.

bhātike attano mātule tattha tattha yuddhaṁ katvā ghātentassa anabhisittasseva sattarasa vassāni atikkamiṁsu, tatoyeva ca tāni rajasuññāni nāma ahesuṁ. Tathā ca vuttaṁ—

“Paṇḍukābhayarañño ca, abhayassa ca antare.
Rājasuññāni vassāni, ahesuṁ dasa satta cā”ti.

Tatthāti jambudīpe. **Paṇḍukassā**ti paṇḍukābhayassa. Bhavati hi ekadesenapi vohāro “devadatto datto”ti yathā. **Sattarasa vassāni paripūriṁsū**ti anabhisittasseva paripūriṁsu. Ettha ca kāḷāsokassa soḷasamavassaṁ ṭhapetvā pannarasa vassāni heṭṭhā susunāgassa sattarasama-aṭṭhārasamavassāni ca dve gahetvā sattarasa vassāni gaṇitabbāni. **Tāni heṭṭhā ekena vassena saha aṭṭhārasa hontī**ti tāni rājasuññāni sattarasa vassāni heṭṭhā vijayapaṇḍuvāsudevarājūnamantare arājikena ekena vassena saddhiṁ aṭṭhārasa rājasuññavassāni nāma honti.

Candaguttassa cuddasame vasse idha paṇḍukābhayo kālamakāsīti candaguttassa cuddasame vasse imasmiṁ tambapaṇṇidīpe paṇḍukābhayo nāma rājā sattati vassāni rajjamanusāsitvā kālamakāsi. Tathā hi susunāgassa putto kāḷāsoko aṭṭhavīsati vassāni rajjaṁ kāresi. Tato tassa puttā dasa bhātukā dvevīsati vassāni rajjaṁ kāresuṁ, tesaṁ pacchā nava nandā dvevīsati, candagutto catuvīsati vassāni rajjaṁ kāresi. Tattha kāḷāsokassa aṭṭhavīsativassesu pannarasa vassāni heṭṭhā gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni terasa vassāni, dasabhātukānaṁ dvevīsati, tathā navanandānaṁ dvevīsati, candaguttassa cuddasamavassaṁ ṭhapetvā terasa vassānīti paṇḍukābhayassa sattati vassāni paripūriṁsu. Tathā ca vuttaṁ—

“Paṇḍukābhayanāmassa, rañño vassāni sattatī”ti[1].

Tattha asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivarājā kālamakāsīti tasmiṁ jambudipe asikadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivo nāma rājā saṭṭhi vassāni rajjamanusāsitvā

1. Gavesitabbaṁ.

kālamakāsi. Tathā hi candaguttassa putto bindusāro aṭṭhavīsati vassāni rajjaṁ kāresi, tato tassa putto asokadhammarājā rajjaṁ pāpuṇi, tasmā gandaguttassa heṭṭhā vuttesu catuvīsativassesu terasa vassāni gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni ekādasa vassāni, bindusārassa aṭṭhavīsati vassāni, asokassa anabhisittassa cattāri vassāni, abhisittassa sattarasa vassānīti evaṁ saṭṭhi vassāni idha muṭasivassa paripūriṁsu. Tathā ca vuttaṁ—

"Muṭasivo saṭṭhi vassāni, laṅkārajjamakārayī'ti[1].

Devānaṁpiyatisso rajjaṁ pāpuṇīti asokadhammarājassa aṭṭhārasame vasse pāpuṇi. Idāni parinibbute bhagavati ajātasattu-ādīnaṁ vassagaṇanāvasena parinibbānato dvinnaṁ vassasatānaṁ upari chattiṁsati vassāni ekato gaṇetvā dassento āha **"parinibbute ca sammāsambuddhe"**ti-ādi. Tattha **ajātasattussa catuvīsatī**ti parinibbānavassasaṅkhātaṁ aṭṭhamavassaṁ muñcitvā vuttaṁ. **Asokassa puttakā dasa bhātukarājāno**ti kāḷāsokassa puttā bhaddaseno koraṇḍavaṇṇo maṅkuro[2] sabbañjaho jāliko ubhato sañcayo korabyo nandivaḍḍhano pañcamakoti ime dasa bhātukarājānoti veditabbā. Uggasenanando paṇḍukanando paṇḍugatinando bhūtapālanando raṭṭhapālanando govisāṇakanando saviddhakanando[3] kevaṭṭakanando dhananandoti ime **navanandā**ti veditabbā. **Etena rājavaṁsānusārenā**ti etena jambudīpavāsirājūnaṁ vaṁsānusārena veditabbametanti attho.

Tambapaṇṇidīpavāsīnampi puna rājūnaṁ vasena evaṁ gaṇanā veditabbā—sammāsambuddhassa parinibbānavassaṁ idha vijayassa paṭhamaṁ vassanti katvā taṁ apanetvā parinibbānavassato uddhaṁ vijayassa sattatiṁsa vassāni, tato arājikamekavassaṁ, paṇḍuvāsudevassa tiṁsa vassāni, abhayassa vīsati vassāni, paṇḍukābhayassa abhisekato pubbe sattarasa vassāni, abhisittassa sattati vassāni, muṭasivassa saṭṭhi vassāni, devānaṁpiyatissassa paṭhamaṁ vassanti evaṁ parinibbānato dvinnaṁ vassasatānaṁ upari chattiṁsa vassāni veditabbāni.

---

1. Mahāvaṁse ekādasamaparicchede. 2. Maṅguro (Syā)
3. Savindhakanando (Sī), dasasitthakanando (Syā)

Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṁ jeṭṭhanakkhattaṁ mūlanakkhattaṁ vā hotīti āha **"jeṭṭhamūlanakkhattaṁ nāma hotī"**ti. Tasmiṁ pana nakkhatte kattabbachaṇampi tannissayattā tameva nāmaṁ labhatīti veditabbaṁ. **Migavan**ti migānaṁ vānanato hesanato bādhanato migavanti laddhasamaññaṁ migavaṁ[1]. **Rohitamigarūpan**ti gokaṇṇamigavesaṁ. **Jiyan**ti dhanujiyaṁ. **Anubandhanto**ti padasā anudhāvanto. **Mamaṁyeva rājā passatū**ti ettha "amhesu bahūsu diṭṭhesu rājā ativiya bhāyissatī"ti iminā kāraṇena attānameva dassetuṁ "mamaṁyeva passatū"ti adhiṭṭhāsīti veditabbaṁ. **"Cintesī"**ti vatvā tassa cintanākāraṁ dassento āha **"imasmiṁ dīpe jāto"**ti-ādi. Thero tassa parivitakkaṁ jānitvā attano sabhāvaṁ kathetvā taṁ assāsetukāmo **"samaṇāmayaṁ mahārājā"**ti-ādimāha. Mahārāja mayaṁ samaṇā nāma, tvaṁ parivitakkaṁ mā akāsīti vuttaṁ hoti. **Taveva anukampāyā**ti tava anukampatthāya eva āgatā, na vimukhabhāvatthāyāti adhippāyo. "Ime samaṇā nāmā"ti ajānantassa "samaṇā mayaṁ mahārājā"ti kasmā thero āhāti ce? Asokadhammarājena pesitasāsaneneva pubbe gahitasamaṇasaññaṁ sāretuṁ evamāhāti. Imamatthaṁ vibhāvetuṁ **"tena ca samayenā"**ti-ādi vuttaṁ.

Adiṭṭhā hutvā sahāyakāti[2] **adiṭṭhasahāyakā,** aññamaññaṁ adisvāva sahāyakabhāvaṁ upagatāti vuttaṁ hoti. **Chātapabbatapāde**ti chātavāhassa nāma pabbatassa pāde. Taṁ kira pabbataṁ anurādhapurā pubbadakkhiṇadisābhāge atirekayojanadvayamatthake tiṭṭhati. Tamhi ṭhāne pacchā saddhātisso nāma mahārājā vihāraṁ kārāpesi, taṁ "chātavihāran"ti vohariṁsu. **"Rathayaṭṭhippamāṇā**ti āyāmato ca āvaṭṭato ca rathapatodena samappamāṇā"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. **Mahāvaṁse**pi[3] vuttaṁ—

> "Chātapabbatapādamhi, tisso ca veḷuyaṭṭhiyo.
> Jātā rathapatodena, samānā parimāṇato"ti.

Gaṇṭhipade pana "rathayaṭṭhippamāṇāti rathassa dhajayaṭṭhippamāṇā"ti vuttaṁ. **Uppajjiṁsū**ti tassa abhisekasamakālameva uppajjiṁsu. Evamuttaripi

---

1. Migavadhaṁ (Sī) 2. Adiṭṭho sahāyo etehīti (Syā) 3. Ekādasamaparicchede.

vakkhamānānaṁ acchariyānaṁ pātubhāvo veditabbo. Tathā ca vuttaṁ **mahāvaṁse**[1]—

"Devānaṁpiyatisso so, rājāsi pitu-accaye.
Tassābhisekena samaṁ, bahūnacchariyānahū"ti.

Ekā latāyaṭṭhi nāmāti kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṁladdhanāmā ekā yaṭṭhi ahosi. **Taṁ alaṅkaritvā uppannalatā**ti taṁ rajatavaṇṇaṁ yaṭṭhiṁ alaṅkaritvā tattheva cittakammakatā viya uppannalatā. **Khāyatī**ti dissati. **Kiñjakkhānī**ti kesarāni. Etāni ca pupphayaṭṭhiyaṁ nīlapupphādīni sakuṇayaṭṭhiyañca nānappakārā migapakkhino tattheva cittakammakatā viya paññāyantīti daṭṭhabbaṁ. **Setā rajatayaṭṭhīvā**ti rajatamayayaṭṭhi viya ekā yaṭṭhi setavaṇṇāti attho. **Latā**ti tattheva cittakammakatā viya dissamānalatā. **Nīlādi yādisaṁ pupphan**ti yādisaṁ loke nīlādipupphaṁ atthi, tādisaṁ pupphayaṭṭhimhi khāyatīti attho.

Anekavihitaṁ ratanaṁ uppajjīti anekappakāraṁ ratanaṁ samuddato sayameva tīraṁ āruhitvā velante ūmivegābhijātamariyādavaṭṭi viya uppajji, uṭṭhahitvā aṭṭhāsīti attho. **Tambapaṇṇiyaṁ pana aṭṭha muttā uppajjiṁsū**ti etthāpi tambapaṇṇiyaṁ samuddato sayameva uṭṭhahitvā jātito aṭṭha muttā samuddatīre vuttanayeneva ṭhitāti veditabbā. Vuttañhetaṁ **mahāvaṁse**[1]—

"Laṅkādīpamhi sakale, nidhayo ratanāni ca.
Antoṭhitāni uggantvā, pathavītalamāruhuṁ.

Laṅkādīpasamīpamhi, bhinnanāvāgatāni ca.
Tatra jātāni ca thalaṁ, ratanāni samāruhuṁ.

Hayagajā rathāmalakā, valayaṅguliveṭhakā.
Kakudhaphalā pākatikā, iccetā aṭṭha jātito.

Muttā samuddā uggantvā, tīre vaṭṭi viya ṭṭhitā.
Devānaṁpiyatissassa, sabbapuññavijambhitan"ti.

---

1. Ekādasamaparicchede.

Hayamuttāti assarūpasaṇṭhānamuttā. **Gajamuttā**ti hatthirūpasaṇṭhānā. Evaṁ sabbattha taṁtaṁsaṇṭhānavasena muttābhedo veditabbo. **Aṅguliveṭhakamuttā**ti aṅgulīyakasaṇṭhānā, muddikāsaṇṭhānāti attho. **Kakudhaphalamuttā**ti kakudharukkhaphalākārā bahū asāmuddikā muttā[1]. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājāraha-uttamabhaṇḍāni. Tāni sarūpena dassento āha **"chattaṁ cāmaran"**ti-ādi. Aññañca bahuvidhaṁ paṇṇākāraṁ pahiṇīti sambandho. **Saṅkhan**ti abhisekāsiñcanakaṁ sāmuddikaṁ dakkhiṇāvaṭṭaṁ saṅkhaṁ. Anotattodakameva **"gaṅgodakan"**ti vuttaṁ. **Vaḍḍhamānan**ti alaṅkāracuṇṇaṁ. "Nahānacuṇṇan"ti keci. **Vaṭaṁsakan**ti kaṇṇapiḷandhanavaṭaṁsakanti vuttaṁ hoti. "Vaṭaṁsakaṁ kaṇṇacūḷikaṭṭhāne olambakan"tipi vadanti. **Bhiṅgāran**ti[2] suvaṇṇamayaṁ mahābhiṅgāraṁ. "Makaramukhasaṇṭhānā balikammādikaraṇatthaṁ katā bhājanavikatī"tipi vadanti. **Nandiyāvaṭṭan**ti kākapadasaṇṭhānā maṅgalatthaṁ katā suvaṇṇabhājanavikati. **Kaññan**ti khattiyakumāriṁ. **Adhovimaṁ dussayugan**ti kiliṭṭhe jāte aggimhi pakkhittamatte parisuddhabhāvamupagacchantaṁ adhovimaṁ dussayugaṁ. **Hatthapuñchanan**ti pītavaṇṇaṁ mahagghaṁ hatthapuñchanapaṭaṁ. **Haricandanan**ti harivaṇṇacandanaṁ, suvaṇṇavaṇṇavandananti attho. Lohitacandanaṁ vā, gositacandananti attho. Taṁ kira uddhane kuthitatelamhi[3] pakkhittamattaṁ sakalampi telaṁ aggiñca nibbāpanasamatthaṁ candanaṁ. Teneva "gositacandanan"ti vuccati. Go-saddena hi jalaṁ vuccati, taṁ viya sitaṁ candanaṁ gositacandanaṁ. Nāgabhavanasambhavaṁ **aruṇavaṇṇamattikaṁ. Harītakaṁ āmalakan**ti agadaharītakaṁ agadāmalakaṁ. Taṁ khippameva sarīramalasodhanādikaraṇasamatthaṁ hoti.

Uṇhīsanti uṇhīsapaṭṭaṁ. **Veṭhanan**ti sīsaveṭhanaṁ. **Sārapāmaṅgan**ti uttamaṁ ratanapāmaṅgasuttaṁ. **Vatthakoṭikan**ti vatthayugameva. **Nāgamāhaṭan**ti nāgehi āhaṭaṁ. **Ma**-kāro padasandhikaro. **Amatosadhan**ti evaṁnāmikā guḷikajāti, amatasadisakiccattā evaṁ vuccati. Taṁ kira paripanthaṁ[4] vidhametvā sabbattha sādhentehi agadosadhasambhārehi yojetvā vaṭṭetvā kataṁ guḷikaṁ. Taṁ pana rājūnaṁ mukhasodhananahānapariyosāne mahatā parihārena upanenti. Tena te aṅgarāgaṁ nāma karonti, karontā ca yathārahaṁ dvīhi tīhi agadosadharaṅgatilakāhi nalāṭaka-aṁsakūṭa-uramajjhasaṅkhātaṁ

1. Bahū aṁsāmuttā (Sī, Syā)
2. Bhiṅkāranti (Sī)
3. Pakkuṭṭhitatelamhi (Sī, Syā)
4. Parimaṭṭhaṁ (Ka)

aṅgaṁ sajjetvā aṅgarāgaṁ karontīti veditabbaṁ. Sā pana guḷikā ahivicchikādīnampi visaṁ hanati, tenapi taṁ vuccati "amatosadhan"ti.

Ahaṁ buddhañcāti-ādīsu sabbadhamme yāthāvato abujjhi paṭibujjhīti buddhoti saṅkhyaṁ gataṁ sammāsambuddhañca, adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti dhammoti saṅkhyaṁ gataṁ pariyattiyā saddhiṁ nava lokuttaradhammañca, diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatattā saṁghoti saṅkhyaṁ gataṁ ariyasāvakasaṁghañca ahaṁ saraṇaṁ gato parāyaṇanti upagato, bhajiṁ sevinti attho. Atha vā hiṁsati tappasādataggarukatāhi vihatakilesena tapparāyaṇatākārappavattena cittuppādena saraṇagatānaṁ teneva saraṇagamanena bhayaṁ santāsaṁ dukkhaṁ duggatiṁ parikilesaṁ hanati vināsetīti **saraṇaṁ,** ratanattayassetaṁ adhivacanaṁ. Apica sammāsambuddho hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṁ bhayaṁ hiṁsatīti saraṇanti vuccati. Dhammopi bhavakantārā uttāraṇena assāsadānena ca sattānaṁ bhayaṁ hiṁsatīti saraṇanti vuccati. Saṁghopi appakānampi kārānaṁ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṁ bhayaṁ hiṁsatīti saraṇanti vuccati. Iminā atthena saraṇabhūtaṁ ratanattayaṁ teneva kāraṇena saraṇanti gato avagato, jānanti attho. **Upāsakattaṁ desesin**ti ratanattayaṁ upāsatīti upāsakoti evaṁ dassitaṁ upāsakabhāvaṁ mayi abhiniviṭṭhaṁ vācāya[1] pakāsesinti attho, "upāsakohaṁ ajjatagge pāṇupetaṁ saraṇaṁ gato"ti evaṁ upāsakattaṁ paṭivedesinti vuttaṁ hoti. **Sakyaputtassa sāsane**ti sakyassa suddhodanassa putto so bhagavā sakyaputto, tassa sakyaputtassa sāsaneti attho. **Saddhā**ti saddhāya, "sayaṁ abhiññā sacchikatvā"ti-ādīsu viya yakāralopo daṭṭhabbo. **Upehī**ti upagaccha.

Asokaraññā pesitena abhisekenāti asokaraññā pesitena abhisekupakaraṇena. Yadā hi devānaṁpiyatisso mahārājā attano sahāyassa dhammāsokarañño ito veḷuyaṭṭhiyādayo mahārahe paṇṇākāre pesesi. Tadā sopi te disvā pasīditvā ativiya tuṭṭho "imehi atirekataraṁ kiṁ nāma mahagghaṁ paṭipaṇṇākāraṁ sahāyassa me pesessāmī"ti amaccehi

---

1. Abhiniviṭṭhavācāya (Syā)

saddhiṁ mantetvā laṅkādīpe abhisekaparihāraṁ pucchitvā "na tattha īdiso abhisekaparihāro atthī"ti sutvā "sādhu vata me sahāyassa abhisekaparihāraṁ pesessāmī"ti vatvā sāmuddikasaṅkhādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca aruṇavaṇṇamattikañca aṭṭhaṭṭha khattiyabrāhmaṇagahapatikaññāyo ca suvaṇṇarajatalohamattikā mayaghaṭe ca aṭṭhahi seṭṭhikulehi saddhiṁ aṭṭha amaccakulāni cāti evaṁ sabbaṭṭhakaṁ nāma idha pesesi "imehi me sahāyassa puna abhisekaṁ karothā"ti, aññañca abhisekatthāya bahuṁ paṇṇākāraṁ pesesi. Tena vuttaṁ "asokaraññā pesitena atisekenā"ti. Eko māso abhisittassa assāti **ekamāsābhisitto.** Kathaṁ pana tassa tadā ekamāsābhisittatā viññāyatīti āha **"visākhapuṇṇamāyaṁ hissa abhisekamakaṁsū"**ti, pubbe katābhisekassapi asokaraññā pesitena anagghena parihārena visākhapuṇṇamāyaṁ puna abhisekamakaṁsūti attho. Vuttañhetaṁ **mahāvaṁse**[1]—

"Te migasiramāsassa, ādicandodayaṁ dine.
Abhisittañca laṅkindaṁ, amaccā sāmibhattino.

Dhammāsokassa vacanaṁ, sutvā sāmihite ratā.
Punāpi abhiseciṁsu, laṅkāhitasukhe ratan"ti.

Dīpavaṁsepi[1] cetaṁ vuttaṁ—

"Visākhamāse dvādasiyaṁ[2], jambudīpā idhāgatā.
Abhisekaṁ saparivāraṁ, asokadhammena pesitaṁ.

Dutiyaṁ abhisiñcittha, rājānaṁ devānaṁpiyaṁ.
Abhisitto dutiyā tisekena, visākhamāse uposathe.

Tato māse atikkamma[3], jeṭṭhamāse uposathe.
Mahindo sattamo hutvā, jambudīpā idhāgato"ti.

Tadā pana tassa rañño visākhapuṇṇamāya abhisekassa katattā tato pabhuti yāvajjatanā visākhapuṇṇamāyameva abhisekakaraṇamāciṇṇaṁ. Abhisekavidhānañcettha evaṁ veditabbaṁ—abhisekamaṅgalatthaṁ

---

1. Ekādasamaparicchede.
2. Visākhe dvādasapakkhe (Sī), visākhamāse dvādasapakkhe (Syā, Ka)
3. Atiggayha (Sī, Syā, Ka)

alaṅkatappaṭiyattassa maṇḍapassa anto katassa udumbarasākhamaṇḍapassa majjhe suppatiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārahaṁ abhijaccaṁ khattiyaṁ nisīdāpetvā paṭhamaṁ tāva maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakaññā gaṅgodakapuṇṇaṁ sāmuddikaṁ dakkhiṇāvaṭṭasaṅkhaṁ ubhohi hatthehi sakkaccaṁ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṁ abhisiñcati, evañca vadeti "deva taṁ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhaṇatthaṁ iminā abhisekena abhisekikaṁ[1] mahārājaṁ karonti, tvaṁ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṁ kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṁ puttasinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesaṁ rakkhito ca bhavāhī"ti.

Tato puna purohitopi purohiccaṭṭhānānurūpālaṅkārehi alaṅkatappaṭiyatto gaṅgodakapuṇṇaṁ rajatamayasaṅkhaṁ ubhohi hatthehi sakkaccaṁ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṁ abhisiñcati, evañca vadeti "deva taṁ sabbepi brāhmaṇagaṇā attānamārakkhaṇatthaṁ iminā abhisekena abhisekikaṁ mahārājaṁ karonti, tvaṁ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṁ kārehi, etesu brāhmaṇesu tvaṁ puttasinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesaṁ rakkhito ca bhavāhī"ti.

Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānānurūpabhūsanabhūsito gaṅgodakapuṇṇaṁ ratanamayasaṅkhaṁ ubhohi hatthehi sakkaccaṁ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṁ abhisiñcati, evañca vadeti "deva taṁ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhaṇatthaṁ iminā abhisekena abhisekikaṁ mahārājaṁ karonti, tvaṁ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṁ kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṁ puttasinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesaṁ rakkhito ca bhavāhī"ti.

Te pana tassa evaṁ vadantā[2] "sace tvaṁ amhākaṁ vacanānurūpena rajjaṁ kāressasi, iccetaṁ kusalaṁ. No ce kāressasi, tava muddhā sattadhā phalatū"ti evaṁ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbaṁ. Imasmiṁ pana dīpe

---

1. Abhisekitaṁ (Sī) 2. Vadanti (Ka)

devānampiyatissassa muddhani dhammāsokeneva idha pesitā khattiyakaññāyeva anotattodakapuṇṇena sāmuddikadakkhiṇāvaṭṭasaṅkhena abhisekodakaṁ abhisiñcīti vadanti. Idañca yathāvuttaṁ abhisekavidhānaṁ majjhimanikāye **cūḷasīhanādasuttavaṇṇanāyaṁ** sīhaḷaṭṭhakathāyampi "paṭhamaṁ tāva abhisekaṁ gaṇhantānaṁ rājūnaṁ suvaṇṇamayādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca khattiyakaññañca laddhuṁ vaṭṭatī"ti-ādinā vuttanti vadanti.

Sammodanīyaṁ kathaṁ kathayamānoti pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṁ yuttabhāvato ca sammodanīyaṁ "kacci bhante khamanīyaṁ, kacci yāpanīyaṁ, kacci vo appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāro"ti evamādikathaṁ kathayamāno. **Cha jane dassesī**ti raññā saddhiṁ āgatānaṁ "na ime yakkhā, manussā ime"ti sañjānanatthaṁ bhaṇḍukassa upāsakassa ānītattā tena saddhiṁ cha jane dassesi. **Tevijjā**ti pubbenivāsadibbacakkhu-āsavakkhayasaṅkhātāhi tīhi vijjāhi samannāgatā. **Iddhippattā**ti iddhividhañāṇaṁ pattā. **Cetopariyakovidā**ti paresaṁ cittācāre kusalā. Evamettha pañca abhiññā sarūpena vuttā, dibbasotaṁ pana tāsaṁ vasena āgatameva hoti. **Bahū**ti evarūpā chaḷabhiññā buddhasāvakā bahū gaṇanapathaṁ atikkantā sakalajambudīpaṁ kāsāvapajjotaṁ katvā vicarantīti. Keci pana "tevijjā iddhippattā ca khīṇāsavā cetopariyakovidā keci khīṇāsavāti visuṁ yojetvā 'arahanto'ti iminā sukkhavipassakā vuttā"ti vadanti.

Paññāveyyattiyanti paññāpāṭavaṁ, paññāya tikkhavisadabhāvanti attho. **Āsannan**ti āsanne ṭhitaṁ. **Sādhu mahārāja paṇḍitosī**ti rājānaṁ pasaṁsati. Puna vīmaṁsanto **"atthi pana te mahārājā"**ti-ādimāha. **Cūḷahatthipadopamasuttantaṁ kathesī**ti "ayaṁ rājā 'ime samaṇā nāma īdisā, sīlādipaṭipatti ca tesaṁ īdisī'ti ca na jānāti, handa naṁ imāya cūḷahatthipadopamasuttantadesanāya samaṇabhāvūpagamanaṁ samaṇapaṭipattiñca viññāpessāmī"ti cintetvā paṭhamaṁ **cūḷahatthipadopamasuttantaṁ** kathesi. Tattha hi—

> "Evameva kho brāhmaṇa idha tathāgato loke uppajjati arahaṁ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno -pa- sātthaṁ sabyañjanaṁ kevalaparipuṇṇaṁ parisuddhaṁ brahmacariyaṁ pakāseti, taṁ dhammaṁ suṇāti

gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṁ vā kule paccājāto, so taṁ dhammaṁ sutvā tathāgate saddhaṁ paṭilabhati, so tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati 'sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā, nayidaṁ sukaraṁ agāraṁ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṁ ekantaparisuddhaṁ saṅkhalikhitaṁ brahmacariyaṁ carituṁ, yannūnāhaṁ kesamassuṁ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṁ pabbajeyyan'ti. So aparena samayena appaṁ vā bhogakkhandhaṁ pahāya mahantaṁ vā bhogakkhandhaṁ pahāya appaṁ vā ñātiparivaṭṭaṁ pahāya mahantaṁ vā ñātiparivaṭṭaṁ pahāya kesamassuṁ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṁ pabbajati.

So evaṁ pabbajito samāno bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṁ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

Adinnādānaṁ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharatī"ti[1]—

evamādinā sāsane saddhāpaṭilābhaṁ paṭiladdhasaddhehi ca pabbajjupagamanaṁ pabbajitehi ca paṭipajjitabbā sīlakkhandhādayo dhammā pakāsitā.

Rājā suttantaṁ suṇantoyeva aññāsīti "so bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattuparato virato vikālabhojanā"ti evaṁ tasmiṁ suttante[2] āgatattā taṁ suṇantoyeva aññāsi. **Idheva vasissāmā**ti na tāva rattiyā upaṭṭhitattā anāgatavacanamakāsi. **Āgataphalo**ti anāgāmiphalaṁ sandhāyāha, sampatta-anāgāmiphaloti attho. Tatoyeva ca visesato aviparītaviditasatthusāsanattā **viññātasāsano. Idāni pabbajissatī**ti gihiliṅgena ānītakiccassa niṭṭhitattā evamāha. **Acirapakkantassa raññoti**

1. Ma 1. 236 piṭṭhādīsu.   2. Ma 1. 237 piṭṭhe.

raññe acirapakkanteti attho. **Adhiṭṭhahitvā**ti antotambapaṇṇidīpe samāgatā suṇantūti adhiṭṭhahitvā.

Bhūmattharaṇasaṅkhepenāti bhūmattharaṇākārena. **Uppātapāṭhakā**ti nimittapāṭhakā, nemittakāti attho. **Gahitā dāni imehi pathavī**ti āsanānaṁ pathaviyaṁ atthatattā evamāhaṁsu. **Patiṭṭhahissatīti cintento**ti ettha tena kāraṇena sāsanapatiṭṭhānassa abhāvato avassaṁ patiṭṭhahantassa sāsanassa pubbanimittamidanti evaṁ pubbanimittabhāvena sallakkhesīti veditabbaṁ. **Paṇītenā**ti uttamena. **Sahatthā**ti sahatthena **santappetvā**ti suṭṭhu tappetvā, paripuṇṇaṁ suhitaṁ yāvadatthaṁ katvāti attho. **Petavatthuṁ vimānavatthuṁ saccasaṁyuttañca kathesī**ti desanāvidhikusalo thero janassa saṁvegaṁ janetuṁ paṭhamaṁ petavatthuṁ kathetvā tadanantaraṁ saṁvegajātaṁ janaṁ assāsetuṁ saggakathāvasena vimānavatthuñca kathetvā tadanantaraṁ paṭiladdhassāsānaṁ[1] "mā ettha assādaṁ karotha nibbānaṁ vinā na aññaṁ kiñci saṅkhāragataṁ dhuvaṁ nāma atthi, tasmā paramassāsakaṁ nibbānamadhigantuṁ vāyamathā"ti saccapaṭivedhatthāya ussāhaṁ janento ante saccasaṁyuttaṁ kathesīti veditabbaṁ.

Tesaṁ sutvāti tesaṁ santikā therānaṁ guṇakathaṁ sutvā. **Rañño saṁviditaṁ katvā**ti rañño nivedanaṁ katvā, rājānaṁ paṭivedayitvāti attho. **Alaṁ gacchāmā**ti purassa accāsannattā sāruppaṁ na hotīti paṭipakkhipanto āha. **Meghavanaṁ nāma uyyānan**ti mahāmeghavanuyyānaṁ. Tassa kira uyyānassa bhūmiggahaṇadivase akālamahāmegho uṭṭhahitvā sabbataḷākapokkharaṇiyo pūrento gimhābhihatarukkhalatādīnaṁ anuggaṇhantova pāvassi, tena kāraṇena taṁ mahāmeghavanaṁ nāma uyyānaṁ jātaṁ. Vuttañhetaṁ **mahāvaṁse**[2]—

"Uyyānaṭṭhānaggahaṇe[3], mahāmegho akālajo.
Pāvassi tena uyyānaṁ, mahāmeghavanaṁ ahū"ti.

Sukhasayitabhāvaṁ pucchitvāti "kacci bhante idha sukhaṁ sayittha, tumhākaṁ idha nivāso sukhan"ti evaṁ sukhasayitabhāvaṁ pucchitvā tato therena "sukhasayitamhi mahārāja, bhikkhūnaṁ phāsukamidaṁ uyyānan"ti vutte "evaṁ

---

1. Paṭiladdhassādānaṁ (Syā) 2. Ekādasamaparicchede. 3. Uyyānabhūmigahaṇe (Syā)

sati idaṁ no uyyānaṁ dassāmī"ti cintetvā **"kappati bhante bhikkhusaṁghassa ārāmo"**ti pucchi. **Imaṁ suttan**ti veḷuvanārāmapaṭiggahaṇe vuttamimaṁ suttaṁ. **Udakan**ti dakkhiṇodakaṁ. **Mahāmeghavanuyyānaṁ adāsī**ti "imaṁ mahāmeghavanuyyānaṁ saṁghassa dammī"ti vatvā jeṭṭhamāsassa kāḷapakkhe dutiyadivase adāsi. Mahāvihārassa dakkhiṇodakapāteneva saddhiṁ patiṭṭhitabhāvepi na tāva tattha vihārakammaṁ niṭṭhitanti āha **"idañca paṭhamaṁ vihāraṭṭhānaṁ bhavissatī"**ti. **Punadivasepī**ti kāḷapakkhassa dutiyadivaseyeva. **Aḍḍhanavamānaṁ pāṇasahassānan**ti aḍḍhena navamānaṁ pāṇasahassānaṁ, pañcasatādhikānaṁ aṭṭhasahassānanti attho. **Jotipātubhāvaṭṭhānan**ti ñāṇālokassa pātubhāvaṭṭhānaṁ. **Appamādasuttan**ti aṅguttaranikāye **mahā-appamādasuttaṁ**[1], rājovādasuttanti vuttaṁ hoti.

Mahaccanti karaṇatthe paccattavacanaṁ, mahatā rājānubhāvenāti attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. **Ariṭṭho nāma amacco**ti rañño bhāgineyyo ariṭṭho nāma amacco. **Pañcapaṇṇāsāyā**ti ettha "catupaṇṇāsāyā"ti vattabbaṁ. Evañhi sati upari vuccamānaṁ "dvāsaṭṭhi arahanto"ti vacanaṁ sameti. Teneva ca sīhaḷabhāsāya likhite **mahāvaṁse** "catupaṇṇāsāya saddhin"ti vuttaṁ, **dasabhātikasamākulaṁ rājakulan**ti muṭasivassa puttehi abhayo devānaṁpiyatisso mahānāgo uttiyo mattābhayo sūratissoti evamādīhi dasahi bhātikehi samākiṇṇaṁ rājakulaṁ. **Cetiyagirimhi vassaṁ vasiṁsū**ti āsāḷīpuṇṇamadivase raññā dinnavihāreyeva paṭiggahetvā pāṭipadadivase vassaṁ vasiṁsu. **Pavāretvā**ti mahāpavāraṇāya pavāretvā. **Kattikapuṇṇamāyan**ti aparakattikapuṇṇamāyaṁ. Mahāmahindatthero hi purimikāyaṁ upagantvā vutthavasso mahāpavāraṇāya pavāretvā tato ekamāsaṁ atikkamma cātumāsiniyaṁ puṇṇamadivase ariyagaṇaparivuto rājakulaṁ gantvā bhojanāvasāne "mahārāja amhehi ciradiṭṭho sammāsambuddho"ti-ādivacanamabravi. Evañca katvā vakkhati "puṇṇamāyaṁ mahāvīro, cātumāsiniyā idhā"ti. Yaṁ panettha **kenaci** vuttaṁ "vutthavasso pavāretvāti cātumāsiniyā pavāraṇāyāti attho, paṭhamapavāraṇāya vā pavāretvā ekamāsaṁ tattheva vasitvā kattikapuṇṇamiyaṁ avoca, aññathā

1. Aṁ 2. 359 piṭṭhe.

‘puṇṇamāyaṁ mahāvīro’ti vuttattā na sakkā gahetun”ti, tattha cātumāsiniyā pavāraṇāyāti ayamatthavikappo na yujjati. Na hi purimikāya vassūpagatā cātumāsiniyaṁ pavārenti. **Ciradiṭṭho sammāsambuddho**ti satthussa sarīrāvayavo ca sammāsambuddhoyevāti katvā avayave samudāyavohāravasena evamāhāti daṭṭhabbaṁ yathā “samuddo diṭṭho”ti.

Therena vuttampi gamanakāraṇaṁ ṭhapetvā idha vāse payojanameva dassetvā gamanaṁ paṭisedhetukāmo āha **“ahaṁ bhante tumhe”**ti-ādi. **Abhivādanā**dīsu ācariyaṁ[1] disvā abhivādanakaraṇaṁ **abhivādanaṁ** nāma. Yasmiṁ vā disābhāge ācariyo vasati iriyāpathe kappento, tato abhimukhova vanditvā gacchati, vanditvā tiṭṭhati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, idaṁ abhivādanaṁ nāma. Ācariyaṁ[1] pana dūrabhova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṁ **paccuṭṭhānaṁ** nāma. Ācariyaṁ[1] pana disvā añjaliṁ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṁ namassati, yasmiṁ disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tatheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṁ paggayha namassatiyevāti idaṁ **añjalikammaṁ** nāma. Anucchavikakammassa pana karaṇaṁ **sāmīcikaraṇaṁ** nāma. Cīvarādīsu hi cīvaraṁ dento na yaṁ vā taṁ vā deti, mahagghaṁ satamūlagghampi[2] pañcasatamūlagghampi satasahassamūlagghampi[3] detiyeva. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Idaṁ sāmīcikaraṇaṁ nāma. **Sarīradhātuyo**ti sarīrāvayavā. **Aññātan**ti aññātaṁ, viditaṁ mayāti attho. **Kuto lacchāmā**ti kuto labhissāma. **Sumanena saddhiṁ mantehī**ti paṭhamameva sāmaṇerassa kathitattā vā “jānāti esa amhākamadhippāyan”ti ñatvā vā evamāhāti daṭṭhabbaṁ.

Appossukko tvaṁ mahārājāti mahārāja tvaṁ dhātūnaṁ paṭilābhe mā ussukkaṁ karohi, mā tvaṁ tattha vāvaṭo bhava, aññaṁ tayā kattabbaṁ karohīti adhippāyo. Idāni tadeva raññā kattabbakiccaṁ dassento **“vīthiyo sodhāpetvā”**ti-ādimāha. **Sabbatāḷāvacare upaṭṭhāpetvā**ti kaṁsatāḷāditāḷaṁ avacarati etthāti tāḷāvacaraṁ vuccati

---

1. Garuṭṭhāniyaṁ (Sī) 2. Satamūliyampi (Sī, Syā) 3. Sahassamūliyampi (Sī, Syā)

ātatavitatādi sabbaṁ tūriyabhaṇḍaṁ. Teneva **parinibbānasuttaṭṭhakathāyaṁ**[1] "sabbañca tāḷāvacaraṁ sannipātethāti ettha sabbañca tāḷāvacaranti sabbaṁ tūriyabhaṇḍan"ti vuttaṁ. Ettha pana sahacaraṇanayena sabbatūriyabhaṇḍānaṁ vādakāpi gahetuṁ vaṭṭantīti te sabbe upaṭṭhāpetvā sannipātetvāti vuttaṁ hoti. **Lacchasī**ti latissasi. **Therā cetiyagirimeva agamaṁsū**ti rājanivesanato nikkhamitvā puna cetiyagirimeva agamaṁsu.

Tāvadevāti taṁ khaṇaṁyeva. **Pāṭaliputtadvāre**ti pāṭaliputtanagaradvāre. **Kiṁ bhante sumana āhiṇḍasī**ti sumana tvaṁ samaṇadhammaṁ akatvā kasmā vicarasīti pucchati. **Cetiyagirimhiyeva patiṭṭhāpetvā**ti pacchā tattha vihāratthāya ākaṅkhitabbabhāvato cetiyagirimhiyeva patiṭṭhāpetvā[2]. **Vaḍḍhamānakacchāyāyā**ti pacchābhattanti attho. Pacchābhattameva hi chāyā vaḍḍhati. **Athassa etadahosī**ti dhātucaṅkoṭakaṁ disvā evaṁ cintesi. **Chattaṁ apanamatū**ti idaṁ setacchattaṁ sayameva me sīsoparito dhātucaṅkoṭakābhimukhaṁ hutvā namatūti attho. **Mayhaṁ matthake patiṭṭhātū**ti idaṁ dhātucaṅkoṭakaṁ therassa hatthato dhātuyā saha āgantvā sirasmiṁ me patiṭṭhātūti attho. **Pokkharavassaṁ** nāma pokkharapattappamāṇaṁ valāhakamajjhe uṭṭhahitvā kamena pharitvā temetukāmeyeva temayamānaṁ mahantaṁ hutvā vassati. **Mahāvīro**ti mahāparakkamo. Mahāvīrāvayavattā cettha satthuvohārena dhātuyo eva niddiṭṭhā. Dhātusarīrenāgamanaṁ hi sandhāya ayaṁ gāthā vuttā.

Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkantoti piṭṭhito piṭṭhitoyeva pacchimadisābhimukho hutvā osakkanto, gacchantoti attho. Kiñcāpi esa pacchimadisaṁ na oloketi, tathāpi pacchimadisaṁ sandhāya gacchatīti "pacchimadisābhimukho"ti vuttaṁ. **Puratthimena dvārena nagaraṁ pavisitvā**ti ettha piṭṭhito piṭṭhitoyeva āgantvā dvāre sampatte parivattetvā ujukeneva nagaraṁ pāvisīti veditabbaṁ. **Mahejavatthu nāmā**ti mahejanāmakena[3] yakkhena pariggahitaṁ ekaṁ devaṭṭhānanti

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 227 piṭṭhe.
2. Pacchā kattabbesu sabbavihāresu ito dhātuyo gahetvā patiṭṭhāpetabbāti adhippāyena cetiyagirimhiyeva tā dhātuyo patiṭṭhāpetvā (Sī)
3. Pahejavatthu nāma pahejanāmakena (Sī)

veditabbaṁ. **Paribhogacetiyaṭṭhānan**ti ettha paribhuttūpakaraṇāni nidahitvā kataṁ cetiyaṁ paribhogacetiyanti daṭṭhabbaṁ. Tividhañhi cetiyaṁ vadanti paribhogacetiyaṁ dhātucetiyaṁ dhammacetiyanti. Tattha **paribhogacetiyaṁ** vuttanayameva. **Dhātucetiyaṁ** pana dhātuyo nidahitvā kataṁ. Paṭiccasamuppādādilikhitapotthakaṁ nidahitvā kataṁ pana **dhammacetiyaṁ** nāma. Sārīrikaṁ paribhogikaṁ uddissakanti evampi tippabhedaṁ cetiyaṁ vadanti. Ayaṁ pana pabhedo paṭimārūpassapi uddissakacetiyeneva saṅgahitattā suṭṭhutaraṁ yujjati.

Kathaṁ pana idaṁ ṭhānaṁ tiṇṇaṁ buddhānaṁ paribhogacetiyaṭṭhānaṁ ahosīti āha **"atīte kirā"**ti-ādi. **Pajjarakenā**ti ettha pajjarako nāma rogo[1] vuccati. So ca yakkhānubhāvena samuppannoti veditabbo. Tadā kira puṇṇakāḷo nāma yakkho attano ānubhāvena manussānampi sarīre pajjarakaṁ nāma rogaṁ samuṭṭhāpesi. Vuttañhetaṁ **mahāvaṁse**[2]—

"Rakkhasehi janassettha[3], rogo pajjarako ahū"ti.

Dīpavaṁsepi cetaṁ vuttaṁ—

"Rakkhasā ca bahū tattha, pajjarā ca samuṭṭhitā.
Pajjarena bahū sattā, nassanti dīpamuttame"ti[4].

Anayabyasananti ettha **anayo**ti avaḍḍhi. Kāyikaṁ cetasikañca sukhaṁ byasati vikkhipati vināsetīti **byasanan**ti dukkhaṁ vuccati. Kiñcāpi "buddhacakkhunā lokaṁ olokento"ti vuttaṁ, tathāpi "te satte anayabyasanamāpajjante disvā"ti vacanato paṭhamaṁ buddhacakkhunā lokaṁ oloketvā pacchā sabbaññutaññāṇena lokaṁ olokento te satte anayabyasanamāpajjante disvāti[5] gahetabbaṁ. Na hi āsayānusayādibuddhacakkhussa te sattā anayabyasanaṁ āpajjantā dissanti. **Dubbuṭṭhikā**ti visamavassādivasena duṭṭhā asobhanā vuṭṭhiyeva dubbuṭṭhikā, sassuppattihetubhūtā kāyasukhuppattisappāyā[6] sattupakārā sammā vuṭṭhi tattha na hotīti adhippāyo. Katoyeva ca **"dubbhikkhaṁ dussassan"**ti vuttaṁ. Bhikkhāya

1. Jararogo (Sī), jaro (Syā) 2. Pannarasamaparicchede. 3. Janayettha (Ka)
4. Gavesitabbaṁ. 5. Addasāti (Syā)
6. Sassuppattihetubhūtavuṭṭhikāya abhāvā sukhuppattisappāyā (Sī)

abhāvo, dullabhabhāvo vā **dubbhikkhaṁ,** sulabhā tattha bhikkhā na hotīti vuttaṁ hoti. Sassānaṁ abhāvo, asampannatā vā **dussassaṁ. Devo**ti meghassetaṁ nāmaṁ. **Sammādhāramanupavecchī**ti udakadhāraṁ sammā vimuñci, sammā anupavassīti vuttaṁ hoti.

Mahāvivādo hotīti tasmiṁ kira kāle jayantamahārājena ca tassa rañño kaniṭṭhabhātukena samiddhakumāranāmakena uparājena ca saddhiṁ imasmiṁ dīpe mahāyuddhaṁ upaṭṭhitaṁ. Teneva vuttaṁ "tena kho pana samayena maṇḍadīpe mahāvivādo hotī"ti. **Hotī**ti kiriyā kālamapekkhitvā vattamānapayogo, vivādassa pana atītakālikattaṁ "tena kho pana samayenā"ti imināva viññāyati. Saddantarasannidhānena hettha atītakālāvagamo yathā "bhāsate vaḍḍhate[1] tadā"ti. Evaṁ sabbattha īdisesu ṭhānesu vattamānapayogo daṭṭhabbo. **Kalahaviggahajātā**ti ettha kalaho nāma matthakappatto kāyakalahopi vācākalahopi. Tattha hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbo kalaho **kāyakalaho.** Mammaghaṭṭanādivasena[2] vācāya kātabbo kalaho **vācākalaho.** Vipaccanīkagahaṇaṁ **viggaho.** Kalahassa pubbabhāge uppanno aññamaññaviruddhagāho. Atha vā kalaho nāma **vācākalaho.** Aññamaññaṁ hatthaparāmāsādivasena virūpaṁ viruddhaṁ vā gahaṇaṁ viggaho **kāyakalaho.** Yathāvutto kalaho ca viggaho ca jāto sañjāto etesanti kalahaviggahajātā, sañjātakalahaviggahāti attho.

Tāni sāsanantaradhānena nassantīti pariyattipaṭivedhapaṭipattisaṅkhātassa tividhassapi sāsanassa antaradhānena dhātuparinibbāne sati tāni cetiyāni vinassanti. Tīṇi[3] hi parinibbānāni kilesaparinibbānaṁ khandhaparinibbānaṁ dhātuparinibbānanti, tāni pana amhākaṁ bhagavato vasena evaṁ veditabbāni. Tassa hi **kilesaparinibbānaṁ** bodhipallaṅke ahosi, **khandhaparinibbānaṁ** kusinārāyaṁ. **Dhātuparinibbānaṁ** anāgate bhavissati. Sāsanassa kira osakkanakāle imasmiṁ tambapaṇṇidīpe dhātuyo

---

1. Rāghavo (Sī) 2. Oṭṭhaghaṭanādivasena (Syā)
3. Dī-Ṭṭha 3. 83; Abhi-Ṭṭha 2. 413 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

sannipatitvā mahācetiyaṁ gamissanti, mahācetiyato nāgadīpe rājāyatanacetiyaṁ, tato mahābodhipallaṅkaṁ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti, sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātuṁ pharissanti. Tato dasasahassacakkavāḷe devatā sannipatitvā "ajja satthā parinibbāti, aja sāsanaṁ osakkati, pacchimadassanaṁ dāni idaṁ amhākan"ti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṁ kāruññaṁ karissanti, ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakabhāvena saṇṭhātuṁ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissanti, sāsapamattiyāpi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṁ gatāsu paricchijjissati. Evaṁ mahantaṁ ānubhāvaṁ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṁ antarahitaṁ nāma hoti.

Divā bodhirukkhaṭṭhāne hatthisālāyaṁ tiṭṭhatīti divā vatthuvicinanāya okāsaṁ kurumāno tato dhātuṁ gahetvā kumbhe ṭhapetvā sadhātukova hutvā tiṭṭhatīti vadanti. Vuttañhetaṁ **mahāvaṁse**[1]—

> "Rattiṁ nāgonupariyāti, taṁ ṭhānaṁ so sadhātukaṁ.
> Bodhiṭṭhānamhi sālāyaṁ, divā ṭhāti sadhātuko"ti.

Thūpapatiṭṭhānabhūmiṁ pariyāyatīti matthakato dhātuṁ tattha patiṭṭhāpetvā sadhātukaṁ thūpapatiṭṭhānabhūmiṁ rattibhāge pariyāyati, samantato vicaratīti attho. **Jaṅghappamāṇan**ti pupphaṭṭhānappamāṇaṁ[2]. Thūpakucchito heṭṭhābhāgañhi thūpassa jaṅghāti vadanti. **Dhātu-oropanatthāyā**ti hatthikumbhato dhātukaraṇḍakassa oropanatthāya. **Sakalanagarañca janapado cā**ti nagaravāsino janapadavāsino ca abhedato nagarajanapadasaddehi vuttā "sabbā gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti-ādīsu viya. **Mahājanakāye**ti mahājanasamūhe. Samūhapariyāyo hettha kāyasaddo. Ekekadhātuppadesato tejodakanikkhamanādivasena yamakayamakaṁ hutvā pavattaṁ pāṭihāriyaṁ

---

1. Sattarasamaparicchede.
2. Pupphādhānappamāṇaṁ (Sī)

yamakapāṭihāriyaṁ. Channaṁ vaṇṇānaṁ rasmiyo cāti sambandho kātabbo. Channaṁ vaṇṇānaṁ udakadhārā cāti evampettha sambandhaṁ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṁ pāṭihāriyamahosiyevāti dassetuṁ **"evaṁ acintiyā"**ti-ādigāthamāha. **Buddhadhammā**ti ettha buddhaguṇā.

Dharamānakālepi tikkhattuṁ āgamāsīti bhagavā kira abhisambodhito navame māse phussapuṇṇamadivase yakkhādhivāsaṁ laṅkādīpamupagantvā laṅkāmajjhe tiyojanāyate yojanavitthate mahānāgavanuyyāne mahāyakkhasamāgame upari-ākāse ṭhatvā kappuṭṭhānasamaye samuṭṭhitavuṭṭhivātanibbisesavassavāyunā ca lokantarikanirayandhakārasadisaghorandhakāranikāyena ca sītanarakanibbisesabahalasītena ca saṁvaṭṭakālasañjātavātasaṅkhubhitehi meghanabhagajjitasadisena gaganamedanīninnādena ca yakkhānaṁ bhayaṁ santāsaṁ janetvā tehi yācitābhayo "detha me samaggā nisīdanaṭṭhānan"ti vatvā "demate sakaladīpaṁ, dehi no mārisa abhayan"ti vutte sabbaṁ taṁ upaddavaṁ antaradhāpetvā yakkhadattabhūmiyā cammakhaṇḍaṁ pattharitvā tattha nisinno samantato jalamānaṁ cammakhaṇḍaṁ pasāretvā kappuṭṭhānaggisadisadahanābhibhūtānaṁ jaladhisalilabhītānaṁ samantā velante bhamantānaṁ yakkhānaṁ giridīpaṁ dassetvā tesu tattha patiṭṭhitesu taṁ yathāṭhāne patiṭṭhāpetvā cammakhaṇḍaṁ saṅkhipitvā nisinno tadā samāgate anekadevatāsannipāte dhammaṁ desetvā anekapāṇakoṭīnaṁ dhammābhisamayaṁ katvā sumanakūṭavāsinā mahāsumanadevarājena samadhigatasotāpattiphalena yācitapūjanīyo sīsaṁ parāmasitvā muṭṭhimattā nīlāmalakesadhātuyo tassa datvā jambudīpamagamāsi.

Dutiyaṁ abhisambodhito pañcame saṁvacchare cūḷodaramahodarānaṁ jalathalanivāsīnaṁ mātulabhāgineyyānaṁ nāgarājūnaṁ maṇipallaṅkaṁ nissāya upaṭṭhitamahāsaṅgāme nāgānaṁ mahāvināsaṁ disvā cittamāsakāḷapakkhassa uposathadivase pātova samiddhasumanena nāma rukkhadevaputtena chattaṁ katvā dhāritarājāyatano nāgadīpaṁ samāgantvā saṅgāmamajjhe ākāse pallaṅkena nisinno ghorandhakārena nāge santāsetvā assāsento ālokaṁ dassetvā sañjātapītisomanassānaṁ upagatanāgānaṁ sāmaggikaraṇīyaṁ dhammaṁ desetvā mātulabhāgineyyehi dvīhi

nāgarājūhi pūjite pathavītalagate maṇipallaṅke nisinno nāgehi dibbannapānehi santappito jalathalanivāsino asītikoṭināge saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpetvā tehi namassituṁ pallaṅkañca rājāyatanapādapañca tattha patiṭṭhāpetvā jambudīpamagamāsi.

Tatiyampi abhisambodhito aṭṭhame saṁvacchare mahodaramātulena maṇi-akkhikanāgarājenābhiyācito visākhapuṇṇamadivase pañcabhikkhusataparivuto kalyāṇīpadese maṇi-akkhikassa bhavanamupagantvā tattha māpitaruciraratanamaṇḍape manoharavarapallaṅke nisinno nāgarājena dibbannapānehi santappetvā nāgamāṇavikagaṇaparivutena dibbamālāgandhādīhi pūjito tattha dhammaṁ desetvā vuṭṭhāyāsanā sumanakūṭe padaṁ dassetvā pabbabhapāde divāvihāraṁ katvā dīghavāpicetiyaṭṭhāne ca mubhiyaṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca kalyāṇīcetiyaṭṭhāne ca mahābodhiṭṭhāne ca thūpārāmaṭṭhāne ca mahācetiyaṭṭhāne ca sasāvako nisīditvā nirodhasamāpattiṁ samāpajjitvā silācetiyaṭṭhāneyeva ṭhatvā devanāge samanusāsitvā jambudīpamagamāsi. Evaṁ bhagavā dharamānakālepi imaṁ dīpaṁ tikkhattuṁ āgamāsīti veditabbaṁ.

Idāni tadeva tikkhattumāgamanaṁ saṅkhepato vibhāvento āha "**paṭhamaṁ yakkhadamanatthan**"ti-ādi. **Rakkhaṁ karonto**ti yakkhānaṁ puna apavisanatthāya rakkhaṁ karonto. **Āvijjī**ti[1] samantato vicari. **Mātulabhāgineyyānan**ti cūḷodaramahodarānaṁ. Ettha pana kiñcāpi bhagavā samiddhasumanena nāma devaputtena saddhiṁ āgato, tathāpi pacchāsamaṇena ekenapi bhikkhunā saddhiṁ anāgatattā "**ekakova āgantvā**"ti vuttaṁ. Tadanurūpassa paripanthassa vihatattā "**pariḷāhaṁ vūpasametvā**"ti vuttaṁ. **Rañño bhātā**ti rañño kaniṭṭhabhātā. **Abhayo**ti mattābhayo.

Anuḷā devīti rañño jeṭṭhabhātujāyā anuḷā devī. **Purimakānaṁ tiṇṇaṁ sammāsambuddhānaṁ bodhi patiṭṭhāsī**ti yadā hi so **kakusandho** nāma bhagavā imasmiṁ dīpe manusse pajjarakābhibhūte anayabyasanamāpajjante disvā karuṇāya sañcoditahadayo imaṁ dīpamāgato,

---

1. Āviñcīti (Sī, Syā)

tadā taṁ rogabhayaṁ vūpasametvā sannipatitānaṁ dhammaṁ desento caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayaṁ katvā sāyanhasamaye bodhipatiṭṭhānārahaṭṭhānaṁ gantvā tattha samāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya "mama sirīsamahābodhito dakkhiṇamahāsākhamādāya rucanandā bhikkhunī idhāgacchatū"ti adhiṭṭhāsi. Sā satthu cittaṁ ñatvā taṅkhaṇaññeva khemavatīrājadhāniyā khemarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṁ khemarājena dāpetvā taṁ sayaṁ chijjitvā suvaṇṇakaṭāhe ṭhitaṁ bodhisākhamādāya pañcasatabhikkhunīhi ceva devatāhi ca parivāritā iddhiyā idhānetvā tathāgatena pasārite dakkhiṇahatthe sasuvaṇṇakaṭāhaṁ mahābodhiṁ ṭhapesi. Taṁ tathāgato abhayassa nāma rañño datvā tena tasmiṁ samaye "mahātitthavanan"ti paññāte mahāmeghavanuyyāne patiṭṭhāpesi.

Koṇāgamano ca bhagavā dubbuṭṭhipīḷite dīpavāsino disvā imaṁ dīpamāgato taṁ bhayaṁ vūpasametvā dhammaṁ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalesu patiṭṭhāpetvā pubbabodhiṭṭhānaṁ gantvā samāpattipariyosāne "mama udumbaramahābodhito dakkhiṇamahāsākhamādāya karakanattā[1] bhikkhunī idhāgacchatū"ti cintesi. Sā bhagavato adhippāyaṁ viditvā taṅkhaṇaññeva sobharājadhāniyā sobharājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṁ sobharājena dāpetvā taṁ sayaṁ chijjitvā hemakaṭāhe patiṭṭhitaṁ bodhisākhamādāya pañcasatabhikkhunīhi saddhiṁ suragaṇaparivutā iddhiyā idhāharitvā satthārā pasāritadakkhiṇapāṇitale sahemakaṭāhaṁ mahābodhiṁ ṭhapesi. Taṁ tathāgato samiddhassa rañño datvā tena tasmiṁ samaye "mahānāgavanan"ti saṅkhyaṁ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṁ patiṭṭhāpesi.

Kassapopi ca bhagavā upaṭṭhitarājūparājayuddhena pāṇino vināsaṁ disvā karuṇāya codito imaṁ dīpamāgantvā taṁ kalahaṁ vūpasametvā dhammaṁ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalaṁ pāpetvā mahābodhiṭṭhānaṁ gantvā tattha samāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya "mama nigrodhamahābodhito dakkhiṇamahāsākhamādāya sudhammā bhikkhunī idhāgacchatū"ti adhiṭṭhāsi. Sā bhagavato cittaṁ viditvā taṅkhaṇaññeva

1. Kanakadattā (Sī), kaṇakadattā (Syā)

bārāṇasīrājadhāniyā brahmadattarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṁ brahmadattena dāpetvā taṁ sayaṁ chijjitvā kanakakaṭāhe ṭhitaṁ bodhisākhamādāya pañcasatabhikkhunīparivārā devagaṇaparivutā iddhiyā ettha ānetvā munindena pasārite dakkhiṇakaratale sasuvaṇṇakaṭāhaṁ mahābodhiṁ ṭhapesi. Taṁ bhagavā jayantarañño datvā tena tasmiṁ samaye "mahāsālavanan"ti saṅkhyaṁ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṁ patiṭṭhāpesi. Evaṁ imasmiṁ dīpe purimakānaṁ tiṇṇaṁ sammāsambuddhānaṁ bodhiṁ patiṭṭhāpesi. Taṁ sandhāya evamāha "imasmiñca mahārāja dīpe purimakānaṁ tiṇṇaṁ sammāsambuddhānaṁ bodhi patiṭṭhāsī"ti.

Sarasaraṁsijālavissajjanakenāti siniddhatāya rasavantaṁ ojavantaṁ abhinavaraṁsijālaṁ vissajjentena. Atha vā ito cito ca saṁsaraṇato sarasaṁ sajīvaṁ jīvamānaṁ viya raṁsijālaṁ vissajjentena. Atha vā sarasakāle dharamānakāle buddhena viya raṁsijālaṁ muñcantenāti evamettha atthaṁ vaṇṇayanti. Ekadivaseneva agamāsīti sambandho. **Pañcahi kaññāsatehī**ti attano paricārikehi pañcahi kaññāsatehi. **Upassayaṁ kārāpetvā**ti bhikkhunupassayaṁ kārāpetvā. **Appesī**ti lekhasāsanaṁ patiṭṭhāpesi. **Evañca avocā**ti rājasandesaṁ appetvā therassa mukhasāsanaṁ viññāpento evaṁ avoca. **Udikkhatī**ti apekkhati pattheti[1].

Chinnahatthaṁ viyāti chinnahatthavantaṁ viya. Chinnā hatthā etassāti chinnahatthoti aññapadatthasamāso daṭṭhabbo. **Pabbajjāpurekkhārā**ti pabbajjābhimukhā, pabbajjāya sañjātābhilāsā "kadā nu kho pabbajissāmī"ti tattha ussukkamāpannāti vuttaṁ hoti. **Maṁ paṭimānetī**ti maṁ udikkhati. Satthena ghātaṁ na arahatīti **asatthaghātārahaṁ. Himavalāhakagabbhan**ti himapuṇṇavalāhakagabbhaṁ. Pāṭihāriyavasena jātaṁ himameva "valāhakagabbhan"tipi vadanti. **Doṇamattā**ti magadhanāḷiyā soḷasanāḷippamāṇā.

Magganti sattayojanikaṁ maggaṁ. **Paṭijaggāpetvā**ti sodhāpetvā, khāṇukaṇṭakādīni harāpetvā tattha bahalavipulavālukaṁ okirāpetvāti vuttaṁ hoti. **Kammāravaṇṇan**ti rañño pakatisuvaṇṇakāravaṇṇaṁ. **Navahatthaparikkhepan**ti navahatthappamāṇo parikkhepo assāti navahatthaparikkhepaṁ,

---

1. Patthetīti attho (Syā)

parikkhepato navahatthappamāṇanti vuttaṁ hoti. **“Pañcahatthubbedhan”**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Tihatthavikkhambhan**ti tihatthappamāṇavitthāraṁ. **Samussitadhajapaṭākan**ti ussāpitanīlapītādivividhadhajapaṭākaṁ. **Nānāratanavicittan**ti tattha tattha racitanānāratanehi suvicittaṁ. **Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitan**ti pasannajanapūjitehi[1] hatthūpagādīhi nānālaṅkārehi sajjitaṁ. **Nānāvidhakusumasamākiṇṇan**ti upahāravasena upanītehi nānappakārehi vaṇṇagandhasampannehi jalathalapupphehi ākiṇṇaṁ. **Anekatūriyasaṁghuṭṭhan**ti ātatavitatādipañcaṅgikatūriyasaṁghositaṁ. **Avasesaṁ adassanaṁ agamāsī**ti ettha “handa mahārāja tayā gahetabbā ayaṁ sākhā, tassa upanissayabhūto ayaṁ khandho, na mayaṁ tayā gahetabbā”ti vadantā viya avasesā sākhā satthu tejasā adassanamagamaṁsūti vadanti. **Gavakkhajālasadisan**ti bhāvanapuṁsakaṁ, jālakavāṭasadisaṁ katvāti attho. **Celukkhepasatasahassāni pavattiṁsū**ti tesaṁ tesaṁ janānaṁ sīsopari bhamantānaṁ uttarāsaṅgacelānaṁ ukkhepasatasahassāni pavattiṁsūti attho. **Mūlasatenā**ti dasasu lekhāsu ekekāya dasa dasa hutvā nikkhantamūlasatena. **Dasa mahāmūlā**ti paṭhamalekhāya nikkhantadasamahāmūlāni.

Devadundubhiyophaliṁsūti devadundubhiyo thaniṁsu. **Devadundutī**ti ca na ettha kāci bherī adhippetā, atha kho uppātabhāvena ākāsagato nigghosasaddo. **Devo**ti hi megho. Tassa hi acchabhāvena ākāsavaṇṇassa devassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhīti samaññā, tasmā devadundubhiyo phaliṁsūti devo sukkhagajjitaṁ gajjīti vuttaṁ hoti. **Pabbatānaṁ naccehī**ti pathavīkampena ito cito ca bhamantānaṁ pabbatānaṁ naccehi. **Yakkhānaṁ hiṅkārehī**ti vimhayajātānaṁ yakkhānaṁ vimhayappakāsanavasena pavattehi hiṅkārasaddehi. Yakkhā hi vimhayajātā “hiṁ hin”ti saddaṁ nicchārenti. **Thutijappehī**ti pasaṁsāvacanehi. **Brahmānaṁ apphoṭanehī**ti pītisomanassajātānaṁ brahmānaṁ bāhāyaṁ paharaṇasaṅkhātehi apphoṭanehi. Pītisomanassajātā hi brāhmāno vāmahatthaṁ samiñjitvā dakkhiṇena hatthena bāhāyaṁ pahāraṁ denti. **Ekakolāhalan**ti ekato

---

1. Pasannajanapūjente tehi (Sī)

pavattakolāhalaṁ. **Ekaninnādan**ti ekato pavattanigghosaṁ. Phalato nikkhantā chabbaṇṇarasmiyo ujukaṁ uggantvā onamitvā cakkavāḷapabbatamukhavaṭṭiṁ āhacca tiṭṭhantīti āha **"sakalacakkavāḷaṁ ratanagopānasīvinaddhaṁ viya kurumānā"**ti. **Taṅkhaṇato ca pana pabhutī**ti vuttanayena suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitassa mahābodhissa chabbaṇṇarasmīnaṁ vissajjitakālato pabhuti. **Himavalāhakagabbhaṁ pavisitvā aṭṭhāsī**ti suvaṇṇakaṭāheneva saddhiṁ uggantvā himodakapuṇṇaṁ valāhakagabbhaṁ pavisitvā aṭṭhāsi. Paṭhamaṁ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva hi bodhi pacchā vuttappakāra-acchariyapaṭimaṇḍito hutvā himavalāhakagabbhaṁ pavisitvā aṭṭhāsi. Teneva vakkhati "paṭhamaṁ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahi, tato himagabbhasattāhaṁ abhisekasattāhañca vītināmetvā"ti-ādi. Tatoyeva ca **mahāvaṁse**pi[1] vuttaṁ—

"Evaṁ satena mūlānaṁ, tatthesā gandhakaddame.
Patiṭṭhāsi mahābodhi, pasādentī mahājanaṁ.

Tassā khandho dasahattho, pañca sākhā manoramā.
Catuhatthā catuhatthā, dasaḍḍhaphalamaṇḍitā.

Sahassantu pasākhānaṁ, sākhānaṁ tāsamāsi ca.
Evaṁ āsi mahābodhi, manoharasirindharā.

Kaṭāhamhi mahābodhi, patiṭṭhitakkhaṇe mahī.
Akampi pāṭihīrāni, ahesuṁ vividhāni ca.

Sayaṁ nādehi tūriyānaṁ, devesu mānusesu ca.
Sādhukāraninnādehi, devabrahmagaṇassa ca.

Meghānaṁ migapakkhīnaṁ, yakkhādīnaṁ ravehi ca.
Ravehi ca mahīkampe, ekakolāhalaṁ ahu.

Bodhiyā phalapattehi, chabbaṇṇaraṁsiyo subhā.
Nikkhamitvā cakkavāḷaṁ, sakalaṁ sobhayiṁsu ca.

Sakaṭāhā mahābodhi, uggantvāna tato nabhaṁ.
Aṭṭhāsi himagabbhamhi, sattāhāni adassanā"ti.

---

1. Aṭṭhārasamaparicchede.

Tasmā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva bodhi kaṭāheneva saddhiṁ uggantvā himavalāhakagabbhaṁ pavisitvā aṭṭhāsīti veditabbaṁ.

Heṭṭhā pana bhagavato adhiṭṭhānakkamaṁ dassentena yaṁ vuttaṁ—

> "Bhagavā kira mahāparinibbānamañce nipanno laṅkādīpe mahābodhipatiṭṭhāpanatthāya asokamahārājā mahābodhiggahaṇatthaṁ gamissati, tadā mahābodhissa dakkhiṇasākhā sayameva chijjitvā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhātūti adhiṭṭhāsi, idamekamadhiṭṭhānaṁ.
>
> Tattha patiṭṭhānakāle ca 'mahābodhi himavalāhakagabbhaṁ pavisitvā tiṭṭhatū'ti adhiṭṭhāsi, idaṁ dutiyamadhiṭṭhānaṁ.
>
> Sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanto pattehi ca phalehi ca chabbaṇṇarasmiyo muñcatūti adhiṭṭhāsi, idaṁ tatiyamadhiṭṭhānan"ti.

Taṁ iminā na sameti. Tattha hi paṭhamaṁ himavalāhakagabbhaṁ pavisitvā pacchā sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha chabbaṇṇaraṁsivissajjanaṁ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanañca vuttaṁ, tasmā aṭṭhakathāya pubbenāparaṁ na sameti. **Mahāvaṁse** pana adhiṭṭhānepi paṭhamaṁ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanaṁ pacchāyeva chabbaṇṇaraṁsivissajjanaṁ himavalāhakagabbhapavisanañca. Vuttañhetaṁ—

"Parinibbānamañcamhi, nipannena jinena hi.
Kataṁ mahā-adhiṭṭhānaṁ, pañcakaṁ pañcacakkhunā.

Gayhamānā mahābodhi-sākhā'sokena dakkhiṇā.
Chijjitvāna sayaṁyeva, patiṭṭhātu kaṭāhake.

Patiṭṭhahitvā sā sākhā, chabbaṇṇarasmiyo subhā.
Rājayantī disā sabbā, phalapattehi muñcatu.

Sasuvaṇṇakaṭāhā sā, uggantvāna manoramā.
Adissamānā sattāhaṁ, himagabbhamhi tiṭṭhatū"ti[1].

---

1. Sattarasamaparicchede.

Bodhivaṁsepi ca ayameva adhiṭṭhānakkamo vutto, tasmā aṭṭhakathāyaṁ vutto adhiṭṭhānakkamo yathā pubbenāparaṁ na virujjhati, tathā vīmaṁsitvā gahetabbo.

Himañca chabbaṇṇaraṁsiyo ca āvattitvā mahābodhimeva pavisiṁsūti mahābodhiṁ paṭicchādetvā ṭhitaṁ himañca bodhito nikkhantachabbaṇṇarasmiyo ca āvattitvā padakkhiṇaṁ katvā bodhimeva pavisiṁsu, bodhipaviṭṭhā viya hutvā antarahitāti vuttaṁ hoti. Ettha pana "himañca raṁsiyo cā"ti ayameva pāṭho satasodhitasammate porāṇapotthake sesesu ca sabbapotthakesu dissati. **Mahāvaṁse**pi cetaṁ vuttaṁ—

"Atīte tamhi sattāhe, sabbe himavalāhakā.
Pavisiṁsu mahābodhiṁ, sabbā tā raṁsiyopi cā"ti.

Kenaci pana "pañca raṁsiyo"ti pāṭhaṁ parikappetvā yaṁ vuttaṁ "sabbadisāhi pañca rasmiyo āvattitvāti pañcahi phalehi nikkhantattā pañca, tā pana chabbaṇṇāvā"ti, taṁ tassa sammohavijambhitamattanti daṭṭhabbaṁ. **Paripuṇṇakhandhasākhāpasākhapañcaphalapaṭimaṇḍito**ti paripuṇṇakhandhasākhāpasākhāhi ceva pañcahi ca phalehi paṭimaṇḍito, samantato vibhūsitoti attho. **Abhisekaṁ datvā**ti anotattodakena abhisekaṁ datvā. **Mahābodhiṭṭhāneyeva aṭṭhāsī**ti bodhisamīpeyeva vasi.

Pubbakattikapavāraṇādivaseti assayujamāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṁ. Cātuddasī-uposathattā dvisattāhe jāte uposatho sampattoti āha **"kāḷapakkhassa uposathadivase"**ti, assayujamāsakāḷapakkhassa cātuddasī-uposatheti attho. **Pācīnamahāsālamūle ṭhapesī**ti nagarassa pācīnadisābhāge jātassa mahāsālarukkhassa heṭṭhā maṇḍapaṁ kāretvā tattha ṭhapesi. **Sattarasame divase**ti pāṭipadadivasato dutiyadivase. **Kattikachaṇapūjaṁ addasā**ti kattikachaṇavasena bodhissa kariyamānaṁ pūjaṁ sumanasāmaṇero addasa, disvā ca āgato sabbaṁ taṁ pavattiṁ ārocesi. Taṁ sandhāyeva ca thero bodhi-āharaṇatthaṁ pesesi.

Aṭṭhārasa devatākulānīti mahābodhiṁ parivāretvā ṭhitanāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Amaccakulāni bodhissa

kattabbavicāraṇatthāya adāsi, brāhmaṇakulāni lokasammatattā udakāsiñcanatthāya adāsi, kuṭumbiyakulāni bodhissa kattabbapūjopakaraṇagopanatthāya adāsi. "Gopakā rājakammino tathā taracchā"ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṁ. **Gaṇṭhipade** pana "gopakakulāni bodhisiñcanatthaṁ khīradhenupālanatthāya taracchakulāni kāliṅgakulāni vissāsikāni padhānamanussakulānī"ti vuttaṁ. **Kāliṅgakulānī**ti ettha "udakādigāhakā[1] kāliṅgā"ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṁ. "Kaliṅgesu janapade jātisampannakulaṁ kāliṅgakulan"ti keci. **Iminā parivārenā**ti sahatthe karaṇavacanaṁ, iminā vuttappakāraparivārena saddhinti attho. **Viñjhāṭaviṁ samatikkammā**ti rājā sayampi mahābodhissa paccuggamanaṁ karonto senaṅgaparivuto thalapathena gacchanto viñjhāṭaviṁ nāma aṭaviṁ atikkamitvā. **Tāmalittiṁ**[2] **anuppatto**ti tāmalittiṁ[2] nāma titthaṁ sampatto. **Idamassa tatiyan**ti suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitamahābodhissa rajjasampadānaṁ sandhāya vuttaṁ. Tato pubbe panesa ekavāraṁ saddhāya sakalajambudīparajjena mahābodhiṁ pūjesiyeva, tasmā tena saddhiṁ catutthamidaṁ rajjasampadānaṁ. Mahābodhiṁ pana yasmiṁ yasmiṁ divase rajjena pūjesi, tasmiṁ tasmiṁ divase sakalajambudīparajjato uppannaṁ āyaṁ gahetvā mahābodhipūjaṁ kāresi.

Māgasiramāsassāti migasiramāsassa[3]. **Paṭhamapāṭipadadivase**ti sukkapakkhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇhapakkhapāṭipadadivasaṁ apekkhitvā "paṭhamapāṭipadadivasan"ti vuccati. Idañca imasmiṁ dīpe pavattamānavohāraṁ gahetvā vuttaṁ. Tattha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti vohārassa pavattattā tena vohārena "dutiyapāṭipadadivase"ti vattabbaṁ siyā. Tattha hi kaṇhapakkhapāṭipadadivasaṁ "paṭhamapāṭipadan"ti vuccati. **Ukkhipitvā**ti mahāsālamūle dinnehi soḷasahi jātisampannakulehi saddhiṁ ukkhipitvāti vadanti. **Gacchati vatare**ti ettha **are**ti khede. Tenevāha "kanditvā"ti, bodhiyā adassanaṁ asahamāno roditvā paridevitvāti attho. **Sarasaraṁsijālan**ti ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. **Mahābodhisamāruḷhā**ti mahābodhinā samāruḷhā. **Passato passato**ti anādare sāmivacanaṁ, passantassevāti

1. Udakādivāhakā (Sī, Syā) 2. Tāmbalittiṁ (Syā)
3. Maggasirassāti maggasiramāsassa (Sī), migasirassāti migasiramāsassa (Syā)

attho. **Mahāsamuddatalaṁ pakkhantā**ti[1] mahāsamuddassa udakatalaṁ pakkhandi. **Samantā yojanan**ti samantato ekekena passena yojanappamāṇe padese. Accantasaṁyoge cetaṁ upayogavacanaṁ. **Vīciyo vūpasantā**ti vīciyo na uṭṭhahiṁsu, nāhesunti vuttaṁ hoti. **Pavajjiṁsū**ti viraviṁsu, nādaṁ pavattayiṁsūti attho. **Rukkhādisannissitāhī**ti ettha **ādi**-saddena pabbatādisannissitā devatā saṅgaṇhāti.

Supaṇṇarūpenāti supaṇṇasadisena rūpena. **Nāgakulāni santāsesī**ti mahābodhiggahaṇatthaṁ āgatāni nāgakulāni santāsesi, tesaṁ bhayaṁ uppādetvā palāpesīti vuttaṁ hoti. Tadā hi samuddavāsino nāgā mahābodhiṁ gahetuṁ vātavassandhakārādīhi mahantaṁ vikubbanaṁ akaṁsu. Tato saṁghamittattherī garuḷavaṇṇaṁ māpetvā tena garuḷarūpena ākāsaṁ pūrayamānā sikhāmarīcijālena gaganaṁ ekandhakāraṁ katvā pakkhappahāravātena mahāsamuddaṁ āloḷetvā saṁvaṭṭajaladhinādasadisena ravena nāgānaṁ hadayāni bhindantī viya tāsetvā nāge palāpesi. **Te ca utrastarūpā nāgā āgantvā**ti te ca vuttanayena uttāsitā nāgā puna āgantvā. **Taṁ vibhūtin**ti taṁ iddhipāṭihāriyasaṅkhātaṁ vibhūtiṁ, taṁ acchariyanti vuttaṁ hoti. **Theriṁyācitvā**ti "ayye amhākaṁ bhagavā mucalindanāgarājassa bhogāvaliṁ attano gandhakuṭiṁ katvā sattāhaṁ tassa saṅgahaṁ akāsi. Abhisambujjhanadivase nerañjarānadītīre attano ucchiṭṭhapattaṁ mahākāḷanāgassa vissajjesi. Uruvelanāgena māpitaṁ visadhūmadahanaṁ agaṇetvā tassa saraṇasīlābharaṇamadāsi. Mahāmoggallānattheraṁ pesetvā nandopanandanāgarājānaṁ dametvā nibbisaṁ akāsi. Evaṁ so lokanāyako amhākaṁ upakārako, tvampi no dosamassaritvā muhuttaṁ mahābodhiṁ vissajjetvā nāgalokassa saggamokkhamaggaṁ sampādehī"ti evaṁ yācitvā. **Mahābodhiviyogadukkhito**ti mahābodhiviyogena dukkhito sañjātamānasikadukkho. **Kanditvā**ti imassa pariyāyavacanamattaṁ **roditvā**ti, guṇakittanavasena vā punappunaṁ roditvā, vilāpaṁ katvāti attho.

Uttaradvāratoti anurādhapurassa uttaradvārato. **Maggaṁ sodhāpetvā**ti khāṇukaṇṭakādīnaṁ uddharāpanavasena maggaṁ sodhāpetvā.

---

1. Pakkhandāti (Ka)

Alaṅkārāpetvāti vālukādīnaṁ otirāpanādivasena sajjetvā. **Samuddasālavatthusmin**ti samuddāsannasālāya vatthubhūte padese. Tasmiṁ kira padese ṭhitehi samuddassa diṭṭhattā taṁ acchariyaṁ pakāsetuṁ tattha ekā sālā katā. Sā nāmena "samuddāsannasālā"ti pākaṭā jātā. Vuttañhetaṁ—

"Samuddāsannasālāya, ṭhāne ṭhatvā mahaṇṇave.
Āgacchantaṁ mahābodhiṁ, mahātheriddhiyāddasa.

Tasmiṁ ṭhāne katā sālā, pakāsetuṁ tamabbhutaṁ.
'Samuddāsannasālā'ti, nāmenāsidha pākaṭā"ti.

Tāya vibhūtiyāti tāya vuttappakārāya pūjāsakkārādisampattiyā. **Therassā**ti mahāmahindattherassa. Maggassa kira ubhosu passesu antarantarā pupphehi kūṭāgārasadisasaṇṭhānāni pupphacetiyāni kārāpesi. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ **"antarantare puppha-agghiyāni ṭhapento"**ti. **Āgato vatare**ti ettha **are**ti pasaṁsāyaṁ, sādhu vatāti attho. **Soḷasahi jātisampannakulehī**ti aṭṭhahi amaccakulehi aṭṭhahi ca brāhmaṇakulehīti evaṁ soḷasahi jātisampannakulehi. **Samuddatīre mahābodhiṁ ṭhapetvā**ti samuddavelātale alaṅkatappaṭiyatte ramaṇīye maṇḍape mahābodhiṁ ṭhapetvā. Evaṁ pana katvā sakalatambapaṇṇirajjena mahābodhiṁ pūjetvā soḷasannaṁ kulānaṁ rajjaṁ niyyātetvā sayaṁ dovārikaṭṭhāne ṭhatvā tayo divase anekappakāraṁ pūjaṁ kārāpesi. Taṁ dassento **"tīṇi divasānī"**ti-ādimāha. **Rajjaṁ vicāresī**ti rajjaṁ vicāretuṁ vissajjesi, soḷasahi vā jātisampannakulehi rajjaṁ vicārāpesīti attho. **Catutthe divase**ti migasiramāsassa sukkapakkhadasamiyaṁ. **Anupubbena anurādhapuraṁ sampatto**ti dasamiyaṁ alaṅkatappaṭiyattarathe mahābodhiṁ ṭhapetvā uḷārapūjaṁ kurumāno pācīnapassavihārassa patiṭṭhātabbaṭṭhānamānetvā tattha saṁghassa pātarāsaṁ pavattetvā mahindattherena bhāsitaṁ nāgadīpe dasabalena kataṁ nāgadamanaṁ sutvā "sammāsambuddhena nisajjādinā paribhuttaṭṭhānesu thūpādīhi sakkāraṁ karissāmī"ti saññāṇaṁ kāretvā tato āharitvā tavakkabrāhmaṇassa gāmadvāre ṭhapetvā pūjetvā evaṁ tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne pūjaṁ katvā iminā anukkamena

anurādhapuraṁ sampatto. **Cātuddasīdivase**ti migasiramāsasseva sukkapakkhacātuddase. **Vaḍḍhamānakacchāyāyā**ti chāyāya vaḍḍhamānasamaye, sāyanhasamayeti vuttaṁ hoti. **Samāpattin**ti phalasamāpattiṁ. **Tilakabhūte**ti alaṅkārabhūte. **Rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāne**ti rājuyyānassa dvārakoṭṭhakaṭṭhāne. "Sakalarajjaṁ mahābodhissa dinnapubbattā upacāratthaṁ rājā dovārikavesaṁ gaṇhī'ti vadanti.

Anupubbavipassananti udayabbayādi-anupubbavipassanaṁ. **Paṭṭhapetvā**ti ārabhitvā. **Atthaṅgamite**ti atthaṅgate. "Saha bodhipatiṭṭhānenā"ti vattabbe vibhattivipariṇāmaṁ katvā **"saha bodhipatiṭṭhānā"**ti nissakkavacanaṁ kataṁ. Sati hi sahayoge karaṇavacanena bhavitabbaṁ. **Mahāpathavī akampī**ti ca idaṁ mukhamattanidassanaṁ, aññānipi anekāni acchariyāni ahesuṁyeva. Tathā hi saha bodhipatiṭṭhānena udakapariyantaṁ katvā mahāpathavī akampi, tāni mūlāni kaṭāhamukhavaṭṭito uggantvā taṁ kaṭāhaṁ vinandhantā pathavītalamotariṁsu, samantato dibbakusumāni vassiṁsu, ākāse dibbatūriyāni vajjiṁsu, mahāmegho uṭṭhahitvā vuṭṭhidhāramakāsi[1], ākāsapadesā viraviṁsu, vijjulatā nicchariṁsu. Devatā sādhukāramadaṁsu, samāgatā sakaladīpavāsino gandhamālādīhi pūjayiṁsu, gahitamakarandā mandamārutā vāyiṁsu, samantato ghanasītalahimavalāhakā mahābodhiṁ chādayiṁsu. Evaṁ bodhi pathaviyaṁ patiṭṭhahitvā himagabbhe sannisīditvā sattāhaṁ lokassa adassanaṁ agamāsi. **Himagabbhe sannisīdī**ti himagabbhassa anto aṭṭhāsi. **Vipphurantā**ti vipphurantā ito cito ca saṁsarantā. **Nicchariṁsū**ti nikkhamiṁsu. **Dassiṁsū**ti[2] paññāyiṁsu. **Sabbe dīpavāsino**ti sabbe tambapaṇṇidīpavāsino. **Uttarasākhato ekaṁ phalan**ti uttarasākhāya ṭhitaṁ ekaṁ phalaṁ. "Pācīnasākhāya ekaṁ phalan"tipi keci. **Mahā-āsanaṭṭhāne**ti[3] pubbapasse mahāsilāsanena patiṭṭhitaṭṭhāne. **Issaranimmānavihāre**ti issaranimmānasaṅkhāte kassapagirivihāre. "Issaranimmānavihāre"ti hi pubbasaṅketavasena vuttaṁ, idāni pana so vihāro "kassapagirī"ti paññāto. "Issarasamaṇārāme"tipi keci paṭhanti. Tathā ca vuttaṁ—

---

1. Vuṭṭhipātamakaṁsu (Sī), vuṭṭhipātamakāsi (Syā) 2. Passiṁsūti (Ka)
3. Mahābodhi-āsannaṭṭhāneti (Syā, Ka)

"Tavakkabrāhmaṇagāme, thūpārāme tatheva ca.
Issarasamaṇārāme, paṭhame cetiyaṅgaṇe"ti.

Yojaniya-ārāmesūti anurādhapurassa samantā yojanassa anto kata-ārāmesu. Samantā patiṭṭhite mahābodhimhīti sambandho. Anurādhapurassa samantā evaṁ puttanattuparamparāya mahābodhimhi patiṭṭhiteti attho. **Lohapāsādaṭṭhānaṁ pūjesī**ti lohapāsādassa kattabbaṭṭhānaṁ pūjesi. "Kiñcāpi lohapāsādaṁ devānaṁpiyatissoyeva mahārājā kāressati, tathāpi tasmiṁ samaye abhāvato 'anāgate'ti vuttan"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Keci pana "duṭṭhagāmaṇi-abhayeneva kārito lohapāsādo"ti vadanti. **Mūlāni panassa na tāva otarantī**ti iminā mahārāja imasmiṁ dīpe satthusāsanaṁ patiṭṭhitamattameva ahosi, na tāva supatiṭṭhitanti dasseti, assa satthusāsanassa mūlāni pana na tāva otiṇṇānīti evamettha attho veditabbo. **Otarantī**ti hi atītatthe vattamānavacanaṁ. Tenevāha **"kadā pana bhante mūlāni otiṇṇāni nāma bhavissantī"**ti. Yo amacco catupaṇṇāsāya jeṭṭhakakaniṭṭhabhātukehi saddhiṁ cetiyagirimhi pabbajito, taṁ sandhāya vuttaṁ **"mahā-ariṭṭho bhikkhū"**ti. **Meghavaṇṇābhayassa amaccassa pariveṇaṭṭhāne**ti meghavaṇṇābhayassa rañño amaccena kattabbassa pariveṇassa vatthubhūte ṭhāne. **Maṇḍapappakāran**ti maṇḍapasadisaṁ. Sadisatthampi hi pakārasaddaṁ vaṇṇayanti. **Sāsanassa mūlāni otarantāni passissāmī**ti iminā sāsanassa suṭṭhu patiṭṭhānākāraṁ passissāmīti dīpeti.

Meghavirahitassa nimmalasseva ākāsassa viravitattā **"ākāsaṁ mahāviravaṁ ravī"**ti vuttaṁ. **Paccekagaṇīhī**ti visuṁ visuṁ gaṇācariyehi. Paccekaṁ gaṇaṁ etesaṁ atthīti paccekagaṇino. Yathā vejjo gilānesu karuṇāya tikicchanameva purakkhatvā vigatacchandadoso jigucchanīyesu vaṇesu guyhaṭṭhānesu ca bhesajjalepanādinā tikicchanameva karoti, evaṁ bhagavāpi kilesabyādhipīḷitesu sattesu karuṇāya te satte kilesabyādhidukkhato mocetukāmo avattabbārahāni guyhaṭṭhānanissitānipi asappāyāni[1] vadanto vinayapaññattiyā sattānaṁ

1. Asabbhāni (Sī, Syā)

kilesabyādhiṁ tikicchati. Tena vuttaṁ **“satthu karuṇāguṇaparidīpakan”**ti. **Anusiṭṭhikarānan**ti anusāsanīkarānaṁ, ye bhagavato anusāsaniṁ sammā paṭipajjanti, tesanti attho. **Kāyakammavacīkammavipphanditavinayanan**ti kāyavacīdvāresu ajjhācāravasena pavattassa kilesavipphanditassa vinayanakaraṁ.

Rājinoti upayogatthe sāmivacanaṁ, rājānamanusāsiṁsūti attho. **Ālokan**ti ñāṇālokaṁ. **Nibbāyiṁsu**[1] **mahesayo**ti ettha mahāmahindatthero dvādasavassiko hutvā tambapaṇṇidīpaṁ sampatto, tattha dve vassāni vasitvā vinayaṁ patiṭṭhapesi. Dvāsaṭṭhivassiko hutvā parinibbutoti vadanti.

Tesaṁ therānaṁ antevāsikāti tesaṁ mahāmahindattherappamukhānaṁ therānaṁ antevāsikā. Tassadattādayo pana mahā-ariṭṭhattherassa antevāsikā, tasmā tissadattakāḷasumanadīghasumanādayo mahā-ariṭṭhattherassa antevāsikā cāti yojetabbaṁ. **Antevāsikānaṁ antevāsikā**ti ubhayathā vutta-antevāsikānaṁ antevāsikā. **Pubbe vuttappakārā**ti—

“Tato mahindo iṭṭiyo, ñattiyo sambalo tathā.
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

Ete nāgā mahāpaññā, jambudīpā idhāgatā.
Vinayaṁ te vācayiṁsu, piṭakaṁ tambapaṇṇiyā.

Nikāye pañca vācesuṁ, satta ceva pakaraṇe
Tato ariṭṭho medhāvī, vissadatto ca paṇḍito.

Visārado kāḷasumano, thero ca dīghanāmako”ti—

evamādinā pubbe vuttappakārā ācariyaparamparā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Parinibbiṁsu (Sī, Syā)

Vinayānisaṁsakathāvaṇṇanā

Ettāvatā ca "kenābhatan"ti imaṁ pañhaṁ vitthārato vibhajitvā idāni "kattha patiṭṭhitan"ti imaṁ pañhaṁ vissajjento āha **"kattha patiṭṭhitan"**ti-ādi. Tattha **telamivā**ti sīhatelamiva. **Adhimattasatigatidhītimantesū**ti ettha **satī**ti buddhavacanaṁ uggahetvā dhāraṇakasati. **Gatī**ti uggaṇhanakagati. **Dhītī**ti sanniṭṭhānaṁ katvā gaṇhanakañāṇaṁ. **Gatī**ti vā paññāgati. **Dhītī**ti buddhavacanaṁ uggaṇhanavīriyaṁ sajjhāyanavīriyaṁ dhāraṇavīriyañca. **Lajjīsū**ti pāpajigucchanakalakkhaṇāya lajjāya samannāgatesu. **Kukkuccakesū**ti aṇumattesupi vajjesu dosadassāvitāya kappiyākappiyaṁ nissāya kukkuccakārīsu. **Sikkhākāmesū**ti adhisīla-adhicitta-adhipaññāvasena tisso sikkhā kāmayamānesu sampiyāyitvā sikkhantesu.

Akattabbato nivāretvā kattabbesu patiṭṭhāpanato **mātāpituṭṭhāniyo**ti vuttaṁ. **Ācāragocarakusalatā**ti veḷudānādimicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṁ vajjetvā "kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo"ti[1] evaṁ vuttabhikkhusāruppa-ācārasampattiyā vesiyādi-agocaraṁ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṁ upasaṅkamituṁ yuttaṭṭhānasaṅkhātagocarena ca sampannattā samaṇācāresu ceva samaṇagocaresu ca kusalatā. Apica[2] yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo pavivitto asaṁsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārabahulo viharati, ayaṁ vuccati **ācāro.**

Gocaro[3] pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha dasakathāvatthuguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṁ nissāya assutaṁ suṇāti, sutaṁ pariyodāpeti, kaṅkhaṁ

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 2. Mahāniddesa-Ṭṭha 295 piṭṭhepi passitabbaṁ.
3. Mahāniddesa-Ṭṭha 296 piṭṭhepi passitabbaṁ.

vitarati, diṭṭhiṁ ujuṁ karoti, cittaṁ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṁ **upanissayagocaro.** Yo pana bhikkhu antaragharaṁ paviṭṭho vīthipaṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṁvuto gacchati, na hatthiṁ olokento, na assaṁ, na rathaṁ, na pattiṁ, na itthiṁ, na purisaṁ olokento, na uddhaṁ olokento, na adho olokento, na disāvidisampi pekkhamāno gacchati, ayaṁ **ārakkhagocaro.** Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṁ upanibandhati. Vuttañhetaṁ bhagavatā "ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṁ cattāro satipaṭṭhānā"ti[1]. Ayaṁ **upanibandhagocaro.** Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena samannāgatattā ācāragocarakusalatā. Evaṁ anācāraṁ agocarañca vajjetvā saddhāpabbajitānaṁ yathāvutta-ācāragocaresu kusalabhāvo vinayadharāyattoti ayamānisaṁso vinayapariyattiyā dassitoti veditabbo.

Vinayapariyattiṁ nissāyāti vinayapariyāpuṇanaṁ nissāya. **Attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito**ti kathamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito? Āpattiñhi āpajjanto chahākārehi āpajjati alajjitā, aññāṇatā, kukkuccapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosāti. Vinayadharo pana imehi chahākārehi āpattiṁ nāpajjati.

Kathaṁ **alajjitāya** nāpajjati? So hi "passatha bho, ayaṁ kappiyākappiyaṁ jānantoyeva paṇṇattivītikkamaṁ karotī"ti imaṁ parūpavādaṁ rakkhantopi akappiyabhāvaṁ jānantoyeva madditvā vītikkamaṁ na karoti. Evaṁ alajjitāya nāpajjati. Sahasā āpannampi desanāgāminiṁ desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti, tato—

> "Sañcicca āpattiṁ nāpajjati, āpattiṁ na parigūhati.
> Agatigamanañca na gacchati, edisā vuccati lajjipuggalo"ti[2]—

Imasmiṁ lajjibhāve patiṭṭhitova hoti.

---

1. Saṁ 3. 128 piṭṭhe.
2. Vi 5. 279 piṭṭhe.

Kathaṁ **aññāṇatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṁ jānāti, tasmā kappiyaṁyeva karoti, akappiyaṁ na karoti. Evaṁ aññāṇatāya nāpajjati.

Kathaṁ **kukkuccapakatatāya** nāpajjati? Kappiyākappiyaṁ nissāya kukkucce uppanne vatthuṁ oloketvā mātikaṁ padabhājanaṁ antarāpattiṁ anāpattiṁ oloketvā kappiyaṁ ce hoti, karoti, akappiyaṁ ce, na karoti. Uppannaṁ pana kukkuccaṁ avinicchinitvāva "vaṭṭatī"ti madditvā na vītikkamati. Evaṁ kukkuccapakatatāya nāpajjati.

Kathaṁ **akappiye kappiyasaññitā**dīhi nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṁ jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti, supatiṭṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbaṁ adhiṭṭheti, vikappetabbaṁ vikappeti. Iti imehi chahākārehi āpattiṁ nāpajjati, āpattiṁ anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti parisuddhasīlo. Evamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kukkuccapakatānanti kappiyākappiyaṁ nissāya uppannena kukkuccena abhibhūtānaṁ. Kathaṁ pana kukkuccapakatānaṁ paṭisaraṇaṁ hoti? Tiroraṭṭhena tirojanapadesu ca uppannakukkuccā bhikkhū "asukasmiṁ kira vihāre vinayadharo vasatī"ti dūratopi tassa santikaṁ āgantvā kukkuccaṁ pucchanti. So tehi katakammassa vatthuṁ oloketvā āpattānāpattiṁ garukalahukādibhedaṁ sallakkhetvā desanāgāminiṁ desāpetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpeti. Evaṁ kukkuccapakatānaṁ paṭisaraṇaṁ hoti.

Visārado saṁghamajjhe voharatīti vigato sārado bhayaṁ etassāti[1] visārado, abhītoti attho. Avinayadharassa hi saṁghamajjhe kathentassa bhayaṁ sārajjaṁ okkamati, vinayadharassa taṁ na hoti. Kasmā? "Evaṁ kathentassa doso hoti, evaṁ na doso"ti ñatvā kathanato.

---

1. Etasmāti (Sī)

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṁ niggaṇhātīti ettha dvidhā paccatthikā nāma attapaccatthikā ca sāsanapaccatthikā ca. Tattha mettiyabhummajakā ca bhikkhū vaḍḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṁ, ime **attapaccatthikā** nāma. Ye vā panaññepi dussīlā pāpadhammā, sabbe te attapaccatthikā. Viparītadassanā pana ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā mahāsaṁghikādayo ca abuddhasāsanaṁ "buddhasāsanan"ti vatvā katapaggahā **sāsanapaccatthikā** nāma. Te sabbepi sahadhammena sahakāraṇena vacanena yathā taṁ asaddhammaṁ patiṭṭhāpetuṁ na sakkonti, evaṁ suniggahitaṁ katvā niggaṇhāti.

Saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipatti-adhigamavasena. Tattha tipiṭakaṁ buddhavacanaṁ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaṅgaṇā cuddasa khandhakavattāni dve-asīti mahāvattānīti ayaṁ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro maggā ca cattāri phalāni ca, ayaṁ **adhigamasaddhammo** nāma. Tattha keci therā "yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā"ti iminā suttena[1] "sāsanassa pariyatti mūlan"ti vadanti. Keci therā "ime ca subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṁ, asuñño loko arahantehi assā"ti iminā suttena[2] "sāsanassa paṭipatti mūlan"ti vatvā "yāva pañca bhikkhū sammā paṭipannā saṁvijjanti, tāva sāsanaṁ ṭhitaṁ hotī"ti āhaṁsu. Itare pana therā "pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthī"ti vatvā āhaṁsu. Sacepi pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggagaṇaṁ pūretvā majjhimajanapadepi upasampadaṁ karissanti. Etenupāyena vīsativaggasaṁghaṁ pūretvā attanopi abbhānakammaṁ katvā sāsanaṁ vuḍḍhiṁ viruḷhiṁ gamayissanti. Evamayaṁ vinayadharo tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitiyā paṭipanno hotīti. Evamayaṁ vinayadharo ime pañcānisaṁse paṭilabhatīti veditabbo.

Vinayo saṁvaratthāyāti-ādīsu[3] **vinayo**ti vinayassa pariyāpuṇanaṁ, **vinayo**ti vā vinayapaññatti vuttā, tasmā sakalāpi vinayapaññatti

---

1. Dī 2. 126 piṭṭhe. 2. Dī 2. 125 piṭṭhe. 3. Vi-Ṭṭha 4. 208 piṭṭhepi passitabbaṁ.

vinayapariyāpuṇanaṁ vā kāyavacīdvārasaṁvaratthāyāti attho, ājīvapārisuddhipariyosānassa sīlassa upanissayapaccayo hotīti vuttaṁ hoti. **Avippaṭisāro**ti pāpapuññānaṁ katākatānusocanavasena pavattacittavippaṭisārābhāvo. **Pāmojjan**ti dubbalā taruṇapīti. **Pītī**ti balavapīti. **Passaddhī**ti kāyacittadarathapaṭippassaddhi. **Sukhan**ti kāyikaṁ cetasikañca sukhaṁ. Tañhi duvidhampi samādhissa upanissayapaccayo hoti. **Samādhī**ti cittekaggatā. **Yathābhūtañāṇadassanan**ti sappaccayanāmarūpapariggaho. **Nibbidā**ti vipassanā. Atha vā yathābhūtañāṇadassanaṁ taruṇavipassanā, udayabbayañāṇassetaṁ adhivacanaṁ. Cittekaggatā hi taruṇavipassanāya upanissayapaccayo hoti. **Nibbidā**ti sikhāppattā vuṭṭhānagāminibalavavipassanā. **Virāgo**ti ariyamaggo. **Vimuttī**ti arahattaphalaṁ. Catubbidhopi hi ariyamaggo arahattassa upanissayapaccayo hoti. **Vimuttiñāṇadassanan**ti paccavekkhaṇañāṇaṁ. **Anupādāparinibbānatthāyā**ti kañci dhammaṁ aggahetvā anavasesetvā parinibbānatthāya, appaccayaparinibbānatthāyāti attho. Appaccayaparinibbānassa hi vimuttiñāṇadassanaṁ paccayo hoti tasmiṁ anuppatte avassaṁ parinibbāyitabbato, na ca paccavekkhaṇañāṇe anuppanne antarā parinibbānaṁ hoti.

Etadatthā kathāti ayaṁ vinayakathā nāma etadatthāya, anupādāparinibbānatthāyāti attho. Evaṁ sabbatthapi. **Mantanā**pi vinayamantanā-eva, “evaṁ karissāma, na karissāmā”ti vinayapaṭibaddhasaṁsandanā. **Etadatthā upanisā**ti upanisīdati ettha phalaṁ tappaṭibaddhavuttitāyāti upanisā vuccati kāraṇaṁ paccayoti. “Vinayo saṁvaratthāyā”ti-ādikā kāraṇaparamparā etadatthāti attho. **Etadatthaṁ sotāvadhānan**ti imissā paramparapaccayakathāya sotāvadhānaṁ imaṁ kathaṁ sutvā yaṁ uppajjati ñāṇaṁ, tampi etadatthaṁ. **Yadidaṁ anupādācittassa vimokkho**ti **yadidan**ti nipāto. Sabbaliṅgavibhattivacanesu tādisova tattha tattha atthato pariṇāmetabbo, tasmā evamettha attho veditabbo—yo ayaṁ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa arahattaphalasaṅkhāto vimokkho, sopi etadatthāya anupādāparinibbānatthāyāti evamettha sambandho veditabbo. Yo ayaṁ anupādācittassa vimokkhasaṅkhāto maggo, heṭṭhā vuttaṁ sabbampi etadatthamevāti. Evañca sati iminā mahussāhato

sādhitabbaṁ niyatappayojanaṁ dassitaṁ hoti. Heṭṭhā "virāgo -pa- nibbānatthāyā"ti iminā pana labbhamānānisaṁsaphalaṁ dassitanti veditabbaṁ. **Āyogo**ti uggahaṇacintanādivasena punappunaṁ abhiyogo.

Vinayānisaṁsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṁ

Bāhiranidānavaṇṇanā samattā.

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

1. **Seyyathidan**ti taṁ katamaṁ, taṁ kathanti vā attho. **Aniyamaniddesavacanan**ti natthi etassa niyamoti aniyamo, niddisīyati attho etenāti niddeso, vuccati etenāti vacanaṁ, niddesoyeva vacanaṁ niddesavacanaṁ, aniyamassa niddesavacanaṁ aniyamaniddesavacanaṁ, paṭhamaṁ aniyamitassa samayassa niddesavacananti attho. "Yenāti avatvā tenāti vuttattā aniyamaṁ katvā niddiṭṭhavacanaṁ aniyamaniddesavacanan"tipi vadanti. Yaṁtaṁsaddānaṁ niccasambandhabhāvato āha **"tassa sarūpena avuttenapī"**ti-ādi. Tattha **tassā**ti "tenā"ti etassa. **Sarūpena avuttenapī**ti "yenā"ti evaṁ sarūpato pāḷiyaṁ avuttenapi. **Atthato siddhenā**ti parabhāge sāriputtattherassa uppajjanakaparivitakkasaṅkhāta-atthato siddhena. Parivitakke hi siddhe yena samayena parivitakko udapādīti idaṁ atthato siddhameva hoti. Tenevāha **"aparabhāge hi vinayapaññattiyācanahetubhūto āyasmato sāriputtassa parivitakko siddho"**ti-ādi. "Tenā"ti vatvā tato tadatthameva "yenā"ti atthato vuccamānattā "yenā"ti ayaṁ "tenā"ti etassa paṭiniddeso nāma jāto. **Paṭiniddeso**ti ca vitthāraniddesoti attho.

Aparabhāge hīti ettha **hi**-saddo hetumhi, yasmāti attho. **Vinayapaññattiyācanahetubhūto**ti "etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṁ bhagavā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṁ. Yathayidaṁ brahmacariyaṁ addhaniyaṁ assa ciraṭṭhitikan"ti evaṁ pavattassa vinayapaññattiyācanassa kāraṇabhūtoti attho. **Parivitakko**ti "katamesānaṁ kho buddhānaṁ bhagavantānaṁ brahmacariyaṁ na ciraṭṭhitikaṁ ahosi, katamesānaṁ buddhānaṁ bhagavantānaṁ brahmacariyaṁ ciraṭṭhitikaṁ ahosī"ti evaṁ pavatto parivitakko. Yaṁtaṁsaddānaṁ niccasambandhoti āha **"tasmā yena samayenā"**ti-ādi. **Pubbe vā pacchā vā atthato siddhenā**ti pubbe vā pacchā vā uppanna-atthato siddhena. **Paṭiniddeso kattabbo**ti etassa "yadidan"ti iminā sambandho. "Paṭiniddeso kattabbo"ti yadidaṁ yaṁ idaṁ vidhānaṁ, ayaṁ sabbasmiṁ vinaye yuttīti attho. Atha vā "paṭiniddeso kattabbo"ti yadidaṁ yā ayaṁ yutti, ayaṁ sabbasmiṁ vinaye yuttīti attho.

Tatridaṁ mukhamattanidassananti tassā yathāvuttayuttiyā paridīpane idaṁ mukhamattanidassanaṁ, upāyamattanidassananti attho. Mukhaṁ dvāraṁ upāyoti hi atthato ekaṁ. **"Tena hi bhikkhave bhikkhūnaṁ sikkhāpadaṁ paññapessāmī"**ti pāḷiṁ dassetvā tattha paṭiniddesamāya **"yena sudinno"**ti-ādinā. Tenāti hetu-atthe karaṇavacanattā tassa paṭiniddesopi tādisoyevāti āha **"yasmā paṭisevī"**ti. **Pubbe atthato siddhenā**ti pubbe uppannamethunadhammapaṭisevanasaṅkhāta-atthato siddhena. **Pacchā atthato siddhenā**ti raññā adinnaṁ dārūnaṁ ādiyanasaṅkhātapacchā-uppanna-atthato siddhena. **Samayasaddo**ti etassa "dissatī"ti iminā sambandho.

Samavāyeti paccayasāmaggiyaṁ, kāraṇasamavāyeti attho. **Khaṇe**ti okāse. **Assā**ti assa samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. **Appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā**ti ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttapayuttakālo. **Samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tadanurūpaṁ sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṁ** nāma ñāṇena tesaṁ gahaṇaṁ sallakkhaṇaṁ, tasmā kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—sace amhākaṁ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ceva pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṁ kālañca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātaṁ samayañca upadhāretvā api eva nāma sve āgaccheyyāmāti.

Khaṇoti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. Pavuddhaṁ vanaṁ **pavanaṁ,** tasmiṁ pavanasmiṁ, vanasaṇḍeti attho. **Samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahosī**ti ettha **samayo**ti sikkhāpadapūraṇassa hetu. **Bhaddālī**ti tassa bhikkhuno nāmaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—bhaddāli tayā paṭivijjhitabbayuttakaṁ etaṁ kāraṇaṁ atthi, tampi te na paṭividdhaṁ na sallakkhitanti. Kiṁ taṁ kāraṇanti āha **"bhagavā kho"**ti-ādi.

Uggāhamānoti-ādīsu **māno**ti tassa paribbājakassa pakatināmaṁ, kiñci kiñci pana uggahetuṁ samatthatāya “uggāhamāno”ti naṁ sañjānanti, tasmā “uggāhamāno”ti vuccati. Samaṇamuṇḍikāya putto **samaṇamuṇḍikāputto**[1]. So kira devadattassa upaṭṭhāko. Samayaṁ diṭṭhiṁ pavadanti etthāti **samayappavādako,** tasmiṁ samayappavādake, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmiṁ kira ṭhāne caṅkibhārukkhapokkharasātipabhutayo brāhmaṇā nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca paribbājakā sannipatitvā attano attano samayaṁ diṭṭhiṁ pavadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo “samayappavādako”ti vuccati, sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarurukkhapantiyā parikkhittattā **“tindukācīran”**ti vuccati. Ekā sālā etthāti **ekasālako.** Yasmā panettha paṭhamaṁ ekā sālā katā ahosi, pacchā mahāpuññaṁ poṭṭhapādaparibbājakaṁ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva ekaṁ sālamupādāya laddhanāmavasena “ekasālako”ti vuccati. Mallikāya pana pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasañchanno ārāmoti katvā **“mallikāya ārāmo”**ti saṅkhyaṁ gato. Tasmiṁ samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme. **Paṭivasatī**ti tasmiṁ vāsaphāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. **Attho**ti vuḍḍhi. **Samparāyiko**ti kammakilesavasena samparetabbato sampāpuṇitabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyutto samparāyiko, paralokattho. **Atthābhisamayā**ti yathāvutta-ubhayatthasaṅkhātahitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannattā paṭiladdho nāma hotīti tamaddhadvayaṁ ekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttaṁ. Dhiyā paññāya rāti gaṇhātīti **dhīro.** Atha vā dhī paññā etassa atthīti **dhīro.**

Sammā mānābhisamayāti mānassa sammā pahānena. Sammāti iminā mānassa aggamaggañāṇena samucchedappahānaṁ vuttaṁ. **Dukkhassa pīḷanaṭṭho**ti-ādīsu dukkhasaccassa pīḷanaṁ taṁsamaṅgino hiṁsanaṁ avipphārikatākaraṇaṁ, pīḷanameva attho pīḷanaṭṭho, tthakārassa ṭṭhakāraṁ katvā vuttaṁ. Evaṁ sesesupi. Samecca paccayehi katabhāvo **saṅkhataṭṭho. Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṁ paridahanaṁ. **Vipariṇāmo** jarāya

1. Samaṇamaṇḍikāya putto samaṇamaṇḍikāputto (Sī)

maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Abhisametabbo paṭivijjhitabboti abhisamayo, abhisamayova attho **abhisamayaṭṭho,** pīḷanādīni. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvaṁ upanetvā "abhisamayaṭṭho"ti vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva pīḷanādīni abhisamayassa visayabhāvūpagamanasāmaññato ekattena vuttāni.

Ettha ca upasaggānaṁ jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi sa-upasaggo abhisamayasaddo vutto. Tattha sahakārīkāraṇasannijjhaṁ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṁ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṁgacchanti dhammā sahajātadhammehi uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṁ kāraṇaṁ viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena voharīyati. Samaṁ, saha vā avayavānaṁ ayanaṁ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā "samudāyo"ti. Avayavena sahāvaṭṭhānameva hi samūho. Paccayantarasamāgame eti phalaṁ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā 'samudayo"ti. Sameti saṁyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā taṁsaṁyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṁ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṁyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṁ, sammā vā yānaṁ apagamo appavattīti **samayo,** pahānaṁ. Ñāṇena abhimukhaṁ sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo,** dhammānaṁ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṁ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṁ tasmiṁ tasmiṁ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Nanu ca atthamattaṁ paṭicca saddā abhinivisanti, na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṁ saddavisese apekkhite. Saddavisese hi apekkhiyamāne ekena saddena anekatthābhidhānaṁ na sambhavati. Na hi yo kālattho samayasaddo, soyeva samūhādi-atthaṁ vadati. Ettha pana tesaṁ tesaṁ atthānaṁ samayasaddavacanīyatāsāmaññamupādāya

anekatthatā samayasaddassa vuttā. Evaṁ sabbattha atthuddhāre adhippāyo veditabbo. **Idha panassa kālo attho**ti assa samayasaddassa idha kālo attho samavāyādīnaṁ atthānaṁ idha asambhavato desadesakādīnaṁ viya nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Upayogavacanena bhummavacanena ca niddesamakatvā idha karaṇavacanena niddese payojanaṁ niddhāretukāmo parammukhena codanaṁ samuṭṭhāpeti **"etthāhā"**ti-ādi. **Ettha** "tena samayenā"ti imasmiṁ ṭhāne vitaṇḍavādī āhāti attho. **Athā**ti codanāya kattukāmataṁ dīpeti, nanūti iminā samānattho. Kasmā karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Bhummavacanena niddeso katoti payojetabbaṁ. Etthāpi "yathā"ti idaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ. **Tatthā**ti tesu suttābhidhammesu. **Tathā**ti upayogabhummavacanehi. **Idhā**ti imasmiṁ vinaye. **Aññathā**ti karaṇavacanena. **Accantamevā**ti ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṁ, tāva accantameva, nirantaramevāti attho. **Karuṇāvihārenā**ti parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti "karuṇāvihāro"ti vuttā, na pana karuṇāsamāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāñāṇassa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāvasena pavatto parahitapaṭipattisaṅkhāto vihāro idha karuṇāvihāroti veditabbo. **Tadatthajotanatthan**ti accantasaṁyogatthadīpanatthaṁ upayoganiddeso kato yathā "māsaṁ ajjhetī"ti.

Adhikaraṇatthoti ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṁ bhāvenabhāvalakkhaṇaṁ, soyevattho **bhāvenabhāvalakkhaṇattho.** Kathaṁ pana abhidhamme yathāvutta-atthadvayasambavoti āha **"adhikaraṇañhī"**ti-ādi. Tattha kālasaṅkhāto attho **kālattho,** samūhasaṅkhāto attho **samūhattho.** Atha vā kālasaddassa attho **kālattho,** samūhasaddassa attho samūhattho. Ko so? Samayo. Idaṁ vuttaṁ hoti—kālattho samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṁ phassādidhammānaṁ adhikaraṇaṁ ādhāroti yasmiṁ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁyeva kāle puñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho.

Nanu cāyaṁ upādāya paññatto kālo samūho ca vohāramattako, so kathaṁ ādhāro tattha vuttadhammānanti? Nāyaṁ doso. Yathā hi kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṁ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññatto taṅkhaṇappavattānaṁ tato pubbe parato ca abhāvato "pubbaṇhe jāto sāyanhe gacchatī"ti-ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṁ ādhārabhāvena paññapīyati "rukkhe sākhā, yavarāsimhi sambhūto"ti-ādīsu, evamidhāpīti daṭṭhabbaṁ.

Abhidhamme ādhāratthasambhavaṁ dassetvā idāni bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavaṁ dassento āha **"khaṇasamavāyahetusaṅkhātassā"**ti-ādi. Tattha **khaṇo** nāma aṭṭhakkhaṇavinimutto navamo buddhuppādasaṅkhāto khaṇo, yāni vā panetāni "cattārimāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgatānaṁ devamanussānaṁ catucakkaṁ pavattatī"ti[1] ettha patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṁ katvā okāsaṭṭhena khaṇoti veditabbo. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. **Samavāyo** nāma "cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇan"ti[2] evamādinā niddiṭṭhā cakkhuviññāṇādisaṅkhātasādhāraṇaphalanipphādakattena saṇṭhitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnañhi cakkhuviññāṇādisādhāraṇaphalaṁ. **Hetū**ti janakahetu. Yathāvuttakhaṇasaṅkhātassa samavāyasaṅkhātassa hetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena sattāya tesaṁ phassādidhammānaṁ bhāvo sattā lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā "gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato"ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi "yasmiṁ samaye, tasmiṁ samaye"ti ca vutte "satī"ti ayamattho viññāyamāno eva hoti aññakiriyāya sambandhābhāve padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādibhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Ayañhi tattha attho yasmiṁ yathāvutte khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁyeva khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati phassādayopi

1. Aṁ 1. 341 piṭṭhe. 2. Ma 1. 158; Ma 3. 328; Saṁ 2. 261 piṭṭhādīsu.

hontīti. **Tadatthajotanatthan**ti adhikaraṇatthassa bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca dīpanatthaṁ.

Idha panāti imasmiṁ vinaye. **Hetu-attho karaṇattho ca sambhavatī**ti "annena vasati, vijjāya vasatī"ti-ādīsu viya hetu-attho "pharasunā chindati, kudālena khaṇatī"ti-ādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Kathaṁ sambhavatīti āha **"yo hi so"**ti-ādi. **Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā**ti ettha pana taṁtaṁvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇañca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesaṁ tesaṁ tattha tattha taṁtaṁsikkhāpadapaññattihetubhūtaṁ vītikkamaṁ apekkhamāno viharati, tadā taṁ taṁ vītikkamaṁ apekkhitvā tadatthaṁ vasatīti siddho vatthuvītikkamassa hetubhāvo "annena vasati, annaṁ apekkhitvā tadatthāya vasatī"ti-ādīsu viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadaṁ paññapetīti sikkhāpadapaññattiyā sādhakatamattā karaṇabhāvopi vītikkamasseva siddho "asinā chindatī'ti-ādīsu viya. Vītikkamaṁ pana apekkhamāno teneva saddhiṁ tannissayakālampi apekkhitvā viharatīti kālassapi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadaṁ paññapento ca taṁ taṁ vītikkamakālaṁ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadaṁ paññapetīti vītikkamanissayassa kālassapi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālassapi hetubhāvo karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṁ "tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā"ti. Nippariyāyato pana vītikkamoyeva hetubhūto karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakkhaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpane karaṇampi hotīti.

Sikkhāpadāni paññāpayantoti vītikkamaṁ pucchitvā bhikkhusaṁghaṁ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṁ puggalaṁ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṁ taṁ vatthuṁ otiṇṇakālaṁ anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññāpayanto. **Sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno**ti tatiyapārājikādīsu viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṁ taṁ taṁ vatthuṁ vītikkamasamayaṁ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tattha vihāsīti attho. "Sikkhāpadāni paññāpayanto

sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno”ti vacanato “tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṁ vattabbepi paṭhamaṁ “hetubhūtenā”ti vacanaṁ idha hetu-atthassa adhippetattā vuttaṁ. Bhagavā hi verañjāyaṁ viharanto therassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtaṁ parivitakkasamayaṁ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihāsīti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Kiṁ panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametaṁ gahetabbaṁ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyam**pi[1] “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti-ādinā ayameva anukkamo vutto. Na hi tattha paṭhamaṁ “hetubhūtenā”ti vacanaṁ idha “tena samayena verañjāyaṁ viharatī”ti ettha hetu-atthassa adhippetabhāvadīpanatthaṁ vuttaṁ. “Sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena karaṇabhūtena samayena vihāsi, sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha sambandho kātabbo”tipi vadanti. **Tadatthajotanatthan**ti hetu-atthassa karaṇatthassa vā dīpanatthaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ vinaye. **Hoti cetthā**ti ettha imasmiṁ padese yathāvuttatthasaṅgahavasena ayaṁ gāthā hoti. **Aññatrā**ti suttābhidhammesu.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo katoti dasseti. **Parato atthaṁ vaṇṇayissāmā**ti parato “itipi so bhagavā”ti-ādinā āgataṭṭhāne vaṇṇayissāma. **Verañjāyan**ti ettha “balikaraggahaṇena janassa pīḷābhāvato niddosattā vigato rajo assāti **verañjā,** serivāṇijajātake devadattassa veruppannapadese katattā veraṁ ettha jātanti verañjā, paviṭṭhapaviṭṭhe naṭasamajjādīhi khādanīyabhojanīyālaṅkārādīhi ca vividhehi upakaraṇehi rañjanato vividhehi rañjayatīti verañjā, paṭipakkhe abhibhavitvā katabhāvato veraṁ abhibhavitvā jātāti verañjā, verañjassa nāma isino assamaṭṭhāne katattā verañjā”ti evamādinā keci vaṇṇayanti. Kiṁ iminā, nāmamattametaṁ tassa nagarassāti dassento āha **“verañjāti aññatarassa nagarassetaṁ adhivacanan”**ti. **Samīpatthe bhummavacanan**ti “gaṅgāyaṁ gāvo caranti, kūpe gaggakulan”ti-ādīsu viya.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 34 piṭṭhe.

Avisesenāti “pātimokkhasaṁvarasaṁvuto viharati. Paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati. Mettāsahagatena cetasā ekaṁ disaṁ pharitvā viharati. Sabbanimittānaṁ amanasikārā animittaṁ cetosamādhiṁ samāpajjitvā viharatī”ti-ādīsu viya saddantarasannidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Atha vā **avisesenā**ti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho.

Iriyāpatha -pa- vihāresūti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. Tattha iriyanaṁ pavattanaṁ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriyā. Tassā pavattanupāyabhāvato iriyāya pathoti iriyāpatho, ṭhāna nisajjādi. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kañci kāyikakiriyaṁ pavattetuṁ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vāti. Viharaṇaṁ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro,** so ca atthato ṭhānanisajjādi-ākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevalokabhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo tadatthāya saṁvattatīti vā dibbo, abhiññābhinīhāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro,** dibbabhāvāvaho vā vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Āruppasamāpattiyopi hi ettheva saṅgahaṁ gacchanti. **Nettiyaṁ** pana “catasso āruppasamāpattiyo āneñjavihāro”ti vuttaṁ, taṁ mettājhānādīnaṁ brahmavihāratā viya tāsaṁ bhāvanāvisesabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Aṭṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Brahmānaṁ vihārā **brahmavihārā,** brahmāno vā vihārā brahmavihārā, hitūpasaṁharādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti attho, mettājhānādikā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā vihārāti **ariyavihārā,** anaññasādhāraṇattā ariyānaṁ vā vihārā ariyavihārā, catasso phalasamāpattiyo. Visesato pana rūpāvacaracatutthajjhānaṁ catasso appamaññāyo catutthajjhānikaphalasamāpatti ca bhagavato dibbabrahma-ariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti yathāvuttavihāresu aññataravihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṁ. Bhagavā hi lobhadosamohussannakāle loke tassa sakāya paṭipattiyā vinayanatthaṁ dibbabrahma-ariyavihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vippaṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesaṁ alobhakusalamūluppādanatthaṁ "appeva nāma imaṁ paṭipattiṁ disvā ettha ruciṁ uppādentā kāmesu virajjeyyun"ti. Yadā pana issariyatthaṁ sattesu vippaṭipajjanti, tadā pana brahmavihārena viharati tesaṁ adosakusalamūluppādanatthaṁ "appeva nāma imaṁ paṭipattiṁ disvā ettha ruciṁ uppādetvā adosena dosaṁ vūpasameyyun"ti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṁ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesaṁ amohakusalamūluppādanatthaṁ "appeva nāma imaṁ paṭipattiṁ disvā tattha ruciṁ uppādetvā amohena mohaṁ vūpasameyyun"ti. Evañca katvā imehi dibbabrahma-ariyavihārehi sattānaṁ vividhaṁ hitasukhaṁ harati upaharati upaneti janeti uppādetīti "viharatī"ti vuccati.

Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati taṁ vinā attabhāvapariharaṇābhāvato, tatoyeva ca dibbavihārādīnampi sādhāraṇo iriyāpathavihāroti āha **"idha panā"**ti-ādi. **Iriyāpathasamāyogaparidīpanan**ti itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā vuttaṁ. Asmiṁ pana pakkhe **viharatī**ti ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratī**ti neti pavattetīti attho, vicchinditvā haratīti vuttaṁ hoti. Tattha kassa kena vicchindanaṁ, kathaṁ kassa pavattananti antolīnacodanaṁ sandhāyāha **"so hī"**ti-ādi. **So**ti bhagavā. Yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṁ kālaṁ attabhāvaṁ pavattetuṁ sakkoti, tathāpi upādinnakasarīrassa nāma ayaṁ sabhāvoti dassetuṁ **"ekaṁ iriyāpathabādhanan"**ti-ādi vuttaṁ. **Aparipatantan**ti apatantaṁ. Yasmā pana bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṁ dhammaṁ desento nānāsamāpattīhi ca kālaṁ vītināmento vasatīti sattānaṁ attano ca vividhaṁ hitasukhaṁ harati upaneti, tasmā vividhaṁ haratīti viharatīti evampettha attho veditabbo.

Naḷerupucimandamūleti ettha vaṇṇayanti—**naḷerū**ti tasmiṁ rukkhe adhivatthayakkhassetaṁ adhivacanaṁ, tasmā tena adhivattho pucimando "naḷerussa pucimanto naḷerupucimando"ti vuccati. Atha vā naḷe ruhattā jātattā naḷeru. Susiramettha naḷasaddena vuccati, tasmā rukkhasusire jātattā naḷeru ca so pucimando cāti naḷerupucimandoti vuccati. Naḷavane ruhattā jātattā vā naḷeru. Naḷavane kira so pucimandarukkho jāto. Urunaḷo pucimando naḷerupucimando. Urusaddo cettha mahantapariyāyo, naḷasaddo susirapariyāyo, tasmā mahantena susirena samannāgato pucimando naḷerupucimandoti vuccatīti. Ācariyo pana kimettha bahubhāsitenāti ekamevatthaṁ dassento **"naḷeru nāma yakkho"**ti-ādimāha.

Mūlasaddo ettha samīpavacano adhippeto, na mūlamūlādīsu vattamānoti dassento āha **"mūlanti samīpan"**ti-ādi. Nippariyāyena sākhādimato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisese pavattamāno mūlasaddo yasmā taṁsadisesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā "mūlāni uddhareyyā"ti ettha nippariyāyato mūlaṁ adhippetanti ekena mūlasaddena visesetvā āha **"mūlamūle dissatī"**ti yathā "dukkhadukkhaṁ, rūparūpan"ti ca. **Asādhāraṇahetumhī**ti asādhāraṇakāraṇe. Lobho hi lobhasahagata-akusalacittuppādasseva hetuttā asādhāraṇo, tasmā lobhasahagatacittuppādānameva āveṇike nesaṁ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhammaviseseti attho. Atha vā yathā alobhādayo kusalābyākatasādhāraṇā, lobhādayo pana tathā na honti akusalasseva sādhāraṇattāti asādhāraṇakāraṇaṁ. Atha vā **ādīsū**ti ettha **ādi**-saddena alobhādīnampi kusalābyākatamūlānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tesupi hi alobhādikusalamūlaṁ akusalābyākatehi asādhāraṇattā asādhāraṇakāraṇaṁ, tathā alobhādi-abyākatamūlampi itaradvayehi asādhāraṇattāti. **Nivāte**ti vātarahite padese, vātassa abhāve vā. **Patantī**ti nipatanti, ayameva vā pāṭho. **Ramaṇīyo**ti manuñño. **Pāsādiko**ti pasādāvaho, pasādajanakoti attho. Ādhipaccaṁ kurumāno viyāti sambandho.

Tatthāti "tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṁ viharati naḷerupucimandamūle"ti yaṁ vuttaṁ, tattha. **Siyā**ti kassaci evaṁ parivitakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Yadi tāva bhagavā**ti-ādīsu codakassāyamadhippāyo—"pāṭaliputte pāsāde vasatī"ti-ādīsu viya adhikaraṇādhikaraṇaṁ yadi bhaveyya, tadā "verañjāyaṁ viharati naḷerupucimandamūle"ti adhikaraṇadvayaniddeso yutto siyā, imesaṁ pana bhinnadesattā na yutto ubhayaniddesoti. **Atha tattha viharatī**ti yadi naḷerupucimandamūle viharati. **Na vattabban**ti nānāṭhānabhūtattā verañjānaḷerupucimandamūlānaṁ "tena samayenā"ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṁ **"na hi sakkā"**ti-ādinā vivarati. Verañjānaḷerupucimandamūlānaṁ bhūmibhāgavasena bhinnattāyeva hi na sakkā ubhayattha teneva samayena viharituṁ, "ubhayattha teneva samayenā"ti ca vuttattā nānāsamaye vihāro avāritoti veditabbo.

Itaro sabbametaṁ aviparītamatthaṁ ajānantena tayā vuttanti dassento **"na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabban"**ti-ādimāha. Tattha **etan**ti "verañjāyaṁ viharati naḷerupucimandamūle"ti etaṁ vacanaṁ. **Evan**ti "yadi tāva bhagavā"ti-ādinā yaṁ taṁ bhavatā coditaṁ, taṁ atthato evaṁ na kho pana daṭṭhabbaṁ, na ubhayattha apubbaṁ acarimaṁ vihāradassanatthanti attho. Idāni attanā yathādhippetaṁ aviparītamatthaṁ tassa ca paṭikacceva[1] vuttabhāvaṁ tena ca appaṭividdhataṁ pakāsento **"nanu avocumha samīpatthe bhummavacanan"**ti-ādimāha. **Goyūthānī**ti gomaṇḍalāni. Evampi naḷerupucimandamūle viharaticceva vattabbaṁ, na verañjāyanti, tasmā samīpādhikaraṇatthavasena ubhayathā nidānakittane kiṁ payojananti codanaṁ manasi nidhāyāha **"gocaragāmanidassanatthan"**ti-ādi. **Assā**ti bhagavato.

Avassañcettha gocaragāmakittanaṁ kattabbaṁ. Yathā hi naḷerupucimandamūlakittanaṁ pabbajitānuggahakaraṇādi-anekappayojanaṁ, evaṁ gocaragāmakittanampi gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento **"verañjākittanenā"**ti-ādimāha. Tattha **gahaṭṭhānuggahakaraṇan**ti tesaṁ tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanādīnaṁ okāsadānena dhammadesanāya

1. Paṭigacceva (Sī)

saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpanena yathūpanissayaṁ uparivisesādhigamāvahanena ca gahaṭṭhānaṁ anuggahakaraṇaṁ. **Pabbajitānuggahakaraṇan**ti uggahaparipucchānaṁ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha pabbajitānaṁ anuggahakaraṇaṁ.

Paccayaggahaṇeneva paccayaparibhogasiddhito āha **"tathā purimena -pa- vivajjanan**ti. Tattha **purimenā**ti verañjāvacanena. Āhito ahaṁmāno etthāti attā, attabhāvo. Tassa kilamatho kilantabhāvo attakilamatho, attapīḷā attadukkhanti vuttaṁ hoti, tassa anuyogo karaṇaṁ attakilamathānuyogo, upavāsakaṇṭakāpassayaseyyādinā attano dukkhuppādananti vuttaṁ hoti. Tassa vivajjanaṁ **attakilamathānuyogavivajjanaṁ.** Antogāme vasantānaṁ anicchantānampi visabhāgarūpādi-ārammaṇadassanādisambhavato bahigāme patirūpaṭṭhāne vasantānaṁ tadabhāvato āha **"pacchimena vatthukāmappahānato"**ti-ādi. Tattha **pacchimenā**ti naḷerupucimandamūlavacanena. Kilesakāmassa vatthubhūtattā rūpādayo pañca kāmaguṇā vatthukāmo, tassa pahānaṁ **vatthukāmappahānaṁ. Kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyadassanan**ti vatthukāmesu kilesakāmasaṁyuttassa sukhassa yogo anuyogo[1] anubhavo, tassa parivajjane upāyadassanaṁ.

Sayameva gocaragāmaṁ upasaṅkamitvā attano dhammassavanānurūpabhabbapuggalānaṁ dassanato dhammadesanāya kālo sampatto nāma hotīti dhammadesanāya abhiyogo viññāyatīti āha **"purimena ca dhammadesanābhiyogan"**ti. Dhammadesanāya sa-ussāhabhāvo **dhammadesanābhiyogo.** Bahigāme vivittokāse vasantassa ākiṇṇavihārābhāvato kāyavivekādīsu adhimutti tapponatā viññāyatīti āha **"pacchimena vivekādhimuttin"**ti.

Dhammadesanābhiyogavivekādhimuttīnaṁ hetubhūtā eva karuṇāpaññā dhammadesanāya upagamanassa tato apagamanassa kāraṇabhūtā hontīti āha **"purimena karuṇāya upagamanan"**ti-ādi. Karuṇāpaññāyeva hi anantaradukassa hetū honti. Etena ca karuṇāya upagamanaṁ na

---

1. Sukhassa yo anuyogo (Sī), sukhassa anuyogo (?)

lābhādinimittaṁ, paññāya apagamanaṁ na virodhādinimittanti upagamanāpagamanānaṁ nirupakkilesataṁ vibhāvibhanti daṭṭhabbaṁ. **Adhimuttatan**ti tanninnabhāvaṁ. **Nirupalepanan**ti anupalepanaṁ anallīyanaṁ.

Dhammikasukhāpariccāganimittanti ettha dhammikasukhaṁ nāma anavajjasukhaṁ. Tañhi dhammikaṁ lābhaṁ paṭicca uppannattā "dhammikasukhan"ti vuccati. Uttarimanussadhammābhiyoganimittaṁ phāsuvihāranti sambandho. **Manussānaṁ upakārabahulatan**ti paccayapaṭiggahaṇadhammadesanādivasena upakārabahulataṁ. **Devatānaṁ** upakārabahulataṁ janavivittatāya. Pacurajanavivittañhi ṭhānaṁ devā upasaṅkamitabbaṁ maññanti. **Loke saṁvaḍḍhabhāvan**ti āmisopabhogena saṁvaḍḍhitabhāvaṁ.

Ekapuggaloti ettha[1] **eko**ti dutiyādipaṭikkhepattho gaṇanaparicchedo. **Puggalo**ti sammutikathā, na paramatthakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Ayamattho pana heṭṭhā vitthāritovāti idha na vuccati. Eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Kenaṭṭhena ekapuggalo? Asadisaṭṭhena guṇavisiṭṭhaṭṭhena asamasamaṭṭhena. So hi dasannaṁ pāramīnaṁ paṭipāṭiyā āvajjanaṁ ādiṁ katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadisoti **asadisaṭṭhena**pi ekapuggalo. Ye cassa te guṇā, tepi aññasattānaṁ guṇehi visiṭṭhāti **guṇavisiṭṭhaṭṭhena**pi ekapuggalo. Purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhiṁ ayameva eko rūpakāyaguṇehi ceva nāmakāyaguṇehi ca samoti **asamasamaṭṭhena**pi ekapuggalo. **Loke**ti sattaloke.

Uppajjamāno uppajjatīti idaṁ pana ubhayampi vippakatavacanameva. Uppajjanto bahujanahitatthāya uppajjati, na aññena kāraṇenāti evaṁ panettha attho veditabbo. Evarūpañcettha lakkhaṇaṁ na sakkā etaṁ aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṁ. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo. Esa hi dīpaṅkarapādamūlato laddhabyākaraṇo buddhakārakadhamme pariyesanto dasa pāramiyo disvā "ime dhammā mayā pūretabbā"ti katasanniṭṭhāno

---

1. Aṁ-Ṭṭha 1. 73 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

dānapāramiṁ pūrentopi **uppajjamāno** nāma. Sīlapāramiṁ -pa- upekkhāpāraminti imā dasa pāramiyo pūrentopi, dasa upapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Dasa paramatthapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Pañca mahāpariccāge pariccajantopi uppajjamāno nāma. Ñātatthacariyaṁ lokatthacariyaṁ buddhatthacariyaṁ[1] pūrayamānopi uppajjamāno nāma. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni buddhakārake dhamme matthakaṁ pāpentopi uppajjamāno nāma. Vessantarattabhāvaṁ pahāya tusitapure paṭisandhiṁ gahetvā saṭṭhivassasatahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Devatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā māyādeviyā kucchismiṁ paṭisandhiṁ gaṇhantopi, anūnādhike dasa māse gabbhavāsaṁ vasantopi uppajjamāno nāma. Ekūnatiṁsa vassāni agāramajjhe tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Kāmesu ādīnavaṁ nekkhamme ca ānisaṁsaṁ disvā rāhulabhaddassa jātadivase channasahāyo kaṇḍakaṁ[2] assavaramāruyha nikkhamantopi uppajjamāno nāma. Tīṇi rajjāni atikkamanto anomanaditīre pabbajantopi uppajjamāno nāma. Chabbassāni mahāpadhānaṁ karontopi uppajjamāno nāma. Paripākagate ñāṇe oḷārikaṁ āhāraṁ āharantopi uppajjamāno nāma. Sāyanhasamaye visākhapuṇṇamāyaṁ mahābodhimaṇḍaṁ āruyha mārabalaṁ vidhametvā paṭhamayāme pubbenivāsaṁ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṁ parisodhetvā pacchimayāmasamanantare dvādasaṅgaṁ paṭiccasamuppādaṁ anulomapaṭilomato sammasitvā sotāpattimaggaṁ paṭivijjhantopi uppajjamāno nāma. Sotāpattiphalakkhaṇepi sakadāgāmiphalakkhaṇepi anāgāmiphalakkhaṇepi uppajjamāno nāma. Arahattamaggakkhaṇe pana **uppajjati** nāma. Arahattaphalakkhaṇe **uppanno** nāma. Buddhānañhi sāvakānaṁ viya na paṭipāṭiyā iddhividhañāṇādīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññāṇādi guṇarāsi āgatova nāma hoti, tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma hoti. Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇaṁyeva sandhāya "uppajjatī"ti vuttaṁ. Uppanno hotīti ayañhettha attho.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya uppajjati. **Bahujanasukhāyā**ti mahājanassa sukhatthāya uppajjati. **Lokānukampāyā**ti

1. Buddhicariyaṁ (Sī) 2. Kanthakaṁ (Sī)

sattalokassa anukampaṁ paṭicca uppajjati. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṁ sutvā amatapānaṁ pivi, dhammaṁ paṭivijjhi, tassa. Bhagavatā hi mahābodhimaṇḍe sattasattāhaṁ vītināmetvā bodhimaṇḍā isipatanaṁ āgamma "dveme bhikkhave antā pabbajitena na sevitabbā"ti dhammacakkappavattanasuttante[1] desite āyasmatā aññāsikoṇḍaññattherena saddhiṁ aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno amatapānaṁ piviṁsu, etassa sattalokassa anukampāya uppanno. Pañcamadivase anattalakkhaṇasuttantapariyosāne pañcavaggiyattherā arahatte patiṭṭhahiṁsu, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Tato yasadārakappamukhe pañcapaṇṇāsa purise arahatte patiṭṭhāpesi, tato kappāsikavanasaṇḍe tiṁsa bhaddavaggiye tayo magge ca phalāni ca sampāpesi, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Gayāsīse ādittapariyāyapariyosāne[2] jaṭilasahassaṁ arahatte patiṭṭhāpesi, tato laṭṭhivane bimbisārappamukhā ekādasa nahutā brāhmaṇagahapatikā satthu dhammadesanaṁ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahiṁsu, ekaṁ nahutaṁ saraṇesu patiṭṭhitaṁ. Tirokuṭṭa-anumodanāvasāne[3] caturāsītiyā pāṇasahassehi amatapānaṁ pītaṁ. Sumanamālākārasamāgame caturāsītiyā, dhanapālasamāgame dasahi pāṇasahassehi, khadiraṅgārajātakasamāgame caturāsītiyā pāṇasahassehi, jambuka-ājīvakasamāgame caturāsītiyāva, ānandaseṭṭhisamāgame caturāsītiyāva pāṇasahassehi amatapānaṁ pītaṁ. Pāsāṇakacetiye pārāyanasuttakathādivase[4] cuddasa koṭiyo amatapānaṁ piviṁsu. Yamakapāṭihāriyadivase vīsati pāṇakoṭiyo, tāvatiṁsabhavane paṇḍukambalasilāyaṁ nisīditvā mātaraṁ kāyasakkhiṁ katvā sattappakaraṇaṁ abhidhammaṁ desentassa asīti pāṇakoṭiyo, devorohaṇe tiṁsa pāṇakoṭiyo, sakkapañhasuttante[5] asīti devasahassāni amatapānaṁ piviṁsu. Mahāsamayasuttante[6] maṅgalasutte[7] cūḷarāhulovāde[8] samacittapaṭipadāyāti[9] imesu catūsu ṭhānesu abhisamayappattasattānaṁ paricchedo natthi, etassapi sattalokassa anukampāya uppannoti. Yāvajjadivasā

---

1. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu. 3. Khu 1. 8 piṭṭhe.
4. Khu 1. 429 piṭṭhe. 5. Dī 2. 311 piṭṭhe. 6. Dī 2. 203 piṭṭhe.
7. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu. 8. Ma 3. 324 piṭṭhe. 9. Aṁ 1. 62 piṭṭhe.

ito parampi anāgate imaṁ sāsanaṁ nissāya saggamokkhamagge patiṭṭhahantānaṁ vasenapi ayamattho veditabbo.

Devamanussānanti na kevalaṁ devamanussānaṁyeva, avasesānaṁ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāyeva uppanno. Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbe puggale dassetuṁ evaṁ vuttaṁ. Tasmā etesampi atthatthāya hitatthāya sukhatthāyeva uppannoti veditabbo.

Katamo ekapuggaloti kathetukamyatāpucchā. Idāni tāya pucchāya puṭṭhaṁ ekapuggalaṁ vibhāvento **"tathāgato arahaṁ sammāsambuddho"**ti āha. **Tadatthaparinipphādanan**ti lokatthanipphādanaṁ, buddhakiccasampādananti attho. **Paṭhamaṁ lumbinīvane dutiyaṁ bodhimaṇḍe**ti lumbinīvane rūpakāyena jāto, bodhimaṇḍe dhammakāyena. **Evamādinā**ti **ādi**saddena verañjākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṁ dasseti, naḷerupucimandamūlakittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṁ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṁ. Purimena vā karuṇākiccaṁ, itarena paññākiccaṁ, purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṁ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamanti evamādiṁ saṅgaṇhāti.

Pacchimakoti guṇena pacchimako. Ānandattheraṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Saṅkhyāyapī**ti gaṇanatopi. Diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatattā saṁghoti imamatthaṁ vibhāvento āha **"diṭṭhisīlasāmaññasaṅkhātasaṅghātena samaṇagaṇenā"**ti. Ettha pana "yāyaṁ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī"ti[1] evaṁ vuttāya diṭṭhiyā, "yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṁvattanikāni, tathārūpesu sīlesu[2] sīlasāmaññagato viharatī"ti[3] evaṁ vuttānañca sīlānaṁ sāmaññasaṅkhātena saṅghato saṅghaṭito sametoti **diṭṭhisīlasāmaññasaṅkhātasaṅghāto,** samaṇagaṇo. Diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatoti vuttaṁ hoti. Tathā hi "aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṁ jīvitā voropeyya, netaṁ ṭhānaṁ

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu. 2. Tathārūpehi sīlehi (sabbattha)
3. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

vijjatī"ti-ādivacanato diṭṭhisīlānaṁ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṁ diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatā, pageva sakadāgāmi-ādayo. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṁhatāyeva. "Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati[1], tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī"ti[2] vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatabhāvo labbhatiyeva, idha pana ariyasaṁghoyeva adhippeto "yo tattha pacchimako, so sotāpanno"ti vacanato. **Etenā**ti "pañcamattehi bhikkhusatehī"ti etena vacanena. **Assā**ti pañcamattassa bhikkhusatassa. **Nirabbudo**ti-ādīnaṁ vacanattho parato eva āvi bhavissati.

Assosīti ettha savanamupalabbhoti āha **"assosīti suṇi upalabhī"**ti, aññāsīti attho. So cāyamupalabbho savanavasenevāti imamatthaṁ dassento āha **"sotadvārasampattavacananigghosānusārena aññāsī"**ti. Avadhāraṇaphalattā saddappayogassa sabbampi vākyaṁ antogadhāvadhāraṇanti āha **"khoti padapūraṇamatte nipāto"**ti. **Avadhāraṇatthe**ti pana iminā antogadhāvadhāraṇepi sabbasmiṁ vākye iṭṭhatovadhāraṇatthaṁ khosaddaggahaṇanti dasseti. Tameva iṭṭhatovadhāraṇaṁ dassento āha **"tattha avadhāraṇatthenā"**ti-ādi. Atha padapūraṇatthena khosaddena kiṁpayojananti āha **"padapūraṇena pana byañjanasiliṭṭhatāmattamevā"**ti. "Assosī"ti hi padaṁ khosadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitaṁ viya hontaṁ pūritaṁ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmiṁ aggahite, tasmā padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva payojanaṁ. **Matta**-saddo cettha visesanivatti-attho, tenassa anatthantaradīpanataṁ[3] dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṁ.

Verañjoti ettha saddalakkhaṇānusārena atthaṁ dassento āha **"verañjāyaṁ jāto"**ti-ādi. **Brahmaṁ aṇatī**ti ettha **brahman**ti vedo vuccati, so pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānamūlabhāvatoyeva aṭṭhakādīhi pavuttā, itare pana tannissayena jātā,

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.
2. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.
3. Atthantaradīpanataṁ (Sī, Syā)

tena padhānasseva gahaṇaṁ. **Mante sajjhāyatī**ti iruvedādike mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvedādayo hi guttabhāsitabbatāya "mantā"ti vuccanti. **Idameva hī**ti avadhāraṇena brahmato jātoti-ādikaṁ niruttiṁ paṭikkhipati. **Jātibrāhmaṇānan**ti iminā aññepi brāhmaṇā atthīti dasseti. Duvidhā hi brāhmaṇā jātibrāhmaṇā visuddhibrāhmaṇā cāti. Idāni tattha visuddhibrāhmaṇānaṁ niruttiṁ dassento āha **"ariyā panā"**ti-ādi.

Samitapāpattāti accantaṁ anavasesato savāsanaṁ samitapāpattā. Evañhi bāhiraka-avītarāgasekkhāsekkhapāpasamaṇato bhagavato pāpasamaṇaṁ visesitaṁ hoti. Vuttamevatthaṁ udāharaṇena vibhāvento āha **"vuttañhetan"**ti-ādi. Ettha pana **"bāhitapāpoti brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇoti vuccatī**ti idaṁ bhinnagāthāsannissitapadadvayaṁ ekato gahetvā vuttan"ti vadanti. Vuttañhetaṁ tīsupi **gaṇṭhipadesu** "samitattā hi pāpānaṁ, samaṇoti pavuccatīti idaṁ vacanaṁ gahetvā 'samitattā samaṇoti vuccatī'ti vuttaṁ. Bāhitapāpoti brāhmaṇoti idaṁ pana aññasmiṁ gāthābandhe vuttavacanan"ti. Anekatthattā nipātānaṁ idha anussavanatthe[1] adhippetoti āha **"khalūti anussavanatthe nipāto"**ti. **Jātisamudāgatan**ti jātiyā āgataṁ, jātisiddhanti vuttaṁ hoti. **Ālapanamattan**ti piyālāpavacanamattaṁ. Piyasamudāhārā hete bhoti vā āvusoti vā devānampiyāti vā. **Bhovādī nāma so hotī**ti yo āmantanādīsu "bho bho"ti vadanto vicarati, so bhovādī nāma hotīti attho. **Sakiñcano**ti rāgādīhi kiñcanehi sakiñcano. Rāgādayo hi satte kiñcenti maddanti palibundhantīti[2] "kiñcanānī"ti vuccanti. Manussā kira goṇehi khalaṁ maddāpentā "kiñcehi kapila, kiñcehi kāḷakā"ti vadanti, tasmā maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditabbo.

Gottavasenāti ettha gaṁ[3] tāyatīti gottaṁ. Gosaddena cettha abhidhānaṁ buddhi ca vuccati, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo. Gotamoti pavattamānaṁ abhidhānaṁ buddhiñca ekaṁsikavisayatāya[4] tāyati rakkhatīti gottaṁ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṁ

---

1. Anussavanattho (Syā)
2. Palibodhentīti (Sī)
3. Gavaṁ (Sī)
4. Ekantikavisayatāya (Sī)

abhidhānaṁ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni buddhi-abhidhānāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana aññakulaparamparāya asādhāraṇaṁ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṁ taṁkulapariyāpannasādhāraṇaṁ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṁ. Ettha ca **samaṇo**ti iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato, **gotamo**ti iminā lokiyajanehi uḷārakulasambhūtatādīpanato. Sakyassa suddhodanamahārājassa putto **sakyaputto.** Iminā ca uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato vuttaṁ **"idaṁ pana bhagavato uccākulaparidīpanan"**ti. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṁ uḷāratamaṁ sakyarājakulaṁ. **Kenaci pārijuññena anabhibhūto**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṭo. Tathā hi lokanāthassa abhijātiyaṁ tassa kulassa na kiñci pārijuññaṁ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tato samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto. Tena **"sakyakulā pabbajito"**ti idaṁ vacanaṁ bhagavato saddhāpabbajitabhāvaparidīpanatthaṁ[1] vuttaṁ mahantaṁ ñātiparivaṭṭaṁ mahantañca bhogakkhandhaṁ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Tato paran**ti "verañjāyaṁ viharatī"ti-ādi.

Itthambhūtākhyānatthe upayogavacananti itthaṁ imaṁ pakāraṁ bhūto āpannoti ittambhūto, tassa ākhyānaṁ itthambhūtākhyānaṁ, soyeva attho itthambhūtākhyānattho. Atha vā itthaṁ evaṁ pakāro bhūto jātoti evaṁ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmiṁ upayogavacananti attho. Ettha ca **abbhuggato**ti ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavitvā uggamanappakārassa dīpanato. Tena yogato "taṁ kho pana bhavantaṁ gotaman"ti idaṁ upayogavacanaṁ sāmi-atthepi samānaṁ itthambhūtākhyānadīpanato "itthambhūtākhyānatthe"ti vuttaṁ. Tenevāha **"tassa kho pana bhoto gotamassāti attho"**ti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā "sādhu devadatto mātaramatī"ti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṁ kataṁ, evamidhāpi taṁ kho pana bhavantaṁ gotamaṁ abhi evaṁ kalyāṇo kittisaddo uggatoti

1. Saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṁ (Syā, Ka)

abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. "Sādhu devadatto mātaramabhī"ti ettha hi "devadatto mātaramabhi mātari visaye mātuyā vā sādhū"ti evaṁ adhikaraṇatthe sāmi-atthe vā bhummavacanassa vā sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yoge upayogavacanaṁ kataṁ. Yathā cettha "devadatto mātu visaye mātusambandhī vā sādhuttappakārappatto"ti ayamattho viññāyati, evamidhāpi "bhoto gotamassa sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanappakārappatto"ti ayamattho viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṁ viya idha kittisaddaggahaṇaṁ, tathā tattha "mātaran"ti vacanaṁ viya idha "taṁ kho pana bhavantaṁ gotaman"ti vacanaṁ, tattha sādhusaddaggahaṇaṁ viya idha uggatasaddaggahaṇaṁ veditabbaṁ.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kulyāṇaguṇavisayatāyāti āha **"kalyāṇaguṇāsamannāgato"**ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato taṁvisayatāya yuttoti attho. Taṁvisayatā hettha samannāgamo kalyāṇaguṇavisayatāya tannissitoti adhippāyo. **Seṭṭho**ti etthāpi eseva nayo. Seṭṭhaguṇavisayatāya eva hi kittisaddassa seṭṭhatā "bhagavāti vacanaṁ seṭṭhan"ti-ādīsu viya. "Bhagavā arahan"ti-ādinā guṇānaṁ saṁkittanato saddanīyato ca kittisaddo vaṇṇoti āha **"kittisaddoti kitti evā"**ti. Vaṇṇoyeva hi kittetabbato kittisaddanīyato saddoti ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā "uḷārasaddo isayo, guṇavanto tapassino"ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo thutighoso, abhitthavudāhāro.

"Abbhuggato"ti pana etassa attho aṭṭhakathāyaṁ na dassito, tasmā tassattho evaṁ veditabbo—**abbhuggato**ti abhibhavitvā uggato, anaññasādhāraṇaguṇe ārabbha pavattattā sadevakaṁ lokaṁ ajjhottharitvā pavattoti vuttaṁ hoti. Kinti saddo abbhuggatoti āha **"itipi so bhagavā"**ti-ādi. Ito paraṁ pana īdisesu ṭhānesu yattha yattha pāḷipāṭhassa attho vattabbo siyā, tattha tattha "pāḷiyaṁ panā"ti vatvā atthaṁ dassayissāma, idāni tattha padayojanāpubbakaṁ atthaṁ dassento āha **"itipi so bhagavāti-ādīsu**

pana ayaṁ tāva yojanā"ti-ādi. **So bhagavā**ti yo so samatiṁsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho devānaṁ atidevo sakkānaṁ atisakko brahmānaṁ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. Bhagavāti hi idaṁ satthu nāmakittanaṁ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati "bhagavāti netaṁ nāmaṁ mātarā katan"ti-ādi[1]. Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. Yathā kammaṭṭhānikena "arahan"ti-ādīsu navasu ṭhānesu paccekaṁ itipisaddaṁ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṁ buddhaguṇasaṁkittakenapīti dassento **"itipi arahaṁ itipi sammāsambuddho -pa- itipi bhagavā"**ti āha. Evañhi sati "arahan"ti-ādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākaṭā paññātā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitā honti. "Itipetaṁ bhūtaṁ, itipetaṁ tacchan"ti-ādīsu[2] viya hi idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakāraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesaṁ guṇānaṁ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṁ viññujātikānaṁ paccakkhāni hontīti tāni saṁkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṁkittetabbānīti dassento **"iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṁ hotī"**ti āha.

"Suttantikānaṁ vacanānamatthaṁ, suttānurūpaṁ paridīpayantī"ti heṭṭhā vuttattā **visuddhimagge**[3] sabbākārato saṁvaṇṇitampi atthaṁ idhāpi vitthāretvā dassetukāmo tattha payojanamāya **"idāni vinayadharānan"**ti-ādi. Tattha **cittasampahaṁsanatthan**ti cittasantosanatthaṁ, cittappasādajananatthanti vuttaṁ hoti. "Ārakattā"ti-ādīsu **ārakattā**ti suvidūrattā. **Arīnan**ti kilesārīnaṁ. **Arānan**ti saṁsāracakkassa arānaṁ. **Hatattā**ti viddhaṁsitattā. **Paccayādīnan**ti cīvarādipaccayānañceva pūjāvisesānañca.

Idāni yathāvuttamevatthaṁ vibhāvento āha **"ārakāhiso"**ti-ādi. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkaṁsagataṁ dūratāvaṁ dassento **"suvidūravidūre ṭhito"**ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūre ṭhitoti attho. So panassa kilesehi

1. Khu 7. 162 piṭṭhe. 2. Dī 1. 3 piṭṭhe. 3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

dūre ṭhitabhāvo, na padesavasena, atha kho tesaṁ sabbaso pahīnattāti dassento āha **"maggena kilesānaṁ viddhaṁsitattā"**ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṁ te pahīnā evāti anuyogaṁ manasi katvā vuttaṁ **"savāsanānan"**ti. Na hi ṭhapetvā bhagavantaṁ aññe saha vāsanāya kilese pahātuṁ sakkonti. Etena aññehi asādhāraṇaṁbhagavato arahattanti dassitaṁ hoti. Kā panāyaṁ vāsanā nāma? Pahīnakilesassapi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanissito[1] sāmatthiyaviseso āyasmato pilindavacchassa vasalasamudācāranimittaṁ viya. Kathaṁ pana "ārakā"ti vutte "kilesehī"ti ayamattho labbhatīti sāmaññacodanāya visese avaṭṭhānato visesatthinā ca visesassa anupayujjitabbato "ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā"ti-ādīni[2] suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha **ā**kārassa rassattaṁ, **ka**kārassa ca hakāraṁ sānusāraṁ katvā niruttinayena "arahan"ti padasiddhi veditabbā. Yathāvuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṁ idamettha vuccati—

"So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenārahaṁ mato"ti[3].

Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo.** Arīnaṁ hatattā arihāti vattabbe niruttinayena **"arahan"**ti vuttaṁ. Etthāpi yathāvuttassatthassa sukhaggahaṇatthaṁ idaṁ veditabbaṁ—

"Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.
Paññāsatthena nāthena, tasmāpi arahaṁ mato"ti[3].

Yañcetaṁ saṁsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlāvayavabhūtaṁ anto bahi ca samavaṭṭhitaṁ avijjābhavataṇhādvayanti vuttaṁ **"avijjābhavataṇhāmayanābhī"**ti. Nābhiyā nemiyā ca sambaddha-arasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmaraṇehi sambaddhā puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhārāti vuttaṁ **"puññādi-abhisaṅkhārāran"**ti. Tattha tattha bhave pariyantabhāvena pākaṭaṁ jarāmaraṇanti taṁ nemiṭṭhāniyaṁ katvā

1. Kilesanihito (Syā) 2. Ma 1. 348 piṭṭhe. 3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhepi.

āha **“jarāmaraṇanemī”**ti. Yathā rathacakkappavattiyā padhānakāraṇaṁ akkho, evaṁ saṁsāracakkappavattiyā āsavasamudayoti āha **“āsavasamudayasamayena akkhena vijjhitvā”**ti. Āsavā eva avijjādīnaṁ kāraṇattā āsavasamudayo. Yathāha “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti[1]. Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmiṁ **tibhavarathe.** Attano paccayehi samaṁ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṁ.** Ādirahitaṁ kālaṁ pavattatīti katvā **anādikālappavattaṁ.**

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
Abbocchinnaṁ vattamānā, saṁsāroti pavuccatī”ti[2]—

evaṁ vuttasaṁsārova **saṁsāracakkaṁ. Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍe**ti bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne kāle vā. Bodhīti paññā, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti **bodhimaṇḍo. Vīriyapādehī**ti saṁkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavatteti attano vīriyasaṅkhātehi pādehi. **Sīlapathaviyan**ti patiṭṭhānaṭṭhena. Sīlameva pathavī, tassaṁ. **Patiṭṭhāyā**ti sampādanavasena patiṭṭhāhitvā. **Saddhāhatthenā**ti anavajjadhammādānasādhanato saddhāva hattho, tena. **Kammakkhayakaran**ti kāyakammādibhedassa sabbassapi kammassa khayakaraṇato kammakkhayakaraṁ. **Ñāṇapharasun**ti samādhisilāyaṁ sunisitaṁ maggañāṇapharasuṁ gahetvā.

Evaṁ “arānaṁ hatattā”ti ettha vuttaṁ arasaṅkhātaṁ saṁsāraṁ cakkaṁ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṁ katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi taṁ dassetuṁ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **anamataggasaṁsāravaṭṭan**ti anu anu amataggaṁ aviññātapubbakoṭikaṁ saṁsāramaṇḍalaṁ. **Sesā dasa dhammā**ti saṅkhārādayo jātipariyosānā dasa dhammā. Kathaṁ tesaṁ saṅkhārādīnaṁ arabhāvoti āha **“avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyantattā cā”**ti. Tattha avijjā mūlaṁ padhānakāraṇaṁ yesaṁ saṅkhārādīnaṁ te avijjāmūlakā, tesaṁ bhāvo **avijjāmūlakattaṁ.** Jarāmaraṇaṁ

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.
2. Visuddhi 2. 176; Dī-Ṭṭha 2. 86; Saṁ-Ṭṭha 2. 89; Aṁ-Ṭṭha 2. 386 piṭṭhādīsu.

pariyantaṁ pariyosānabhūtaṁ etesanti jarāmaraṇapariyantā, saṅkhārādayo dasa dhammā. Tesaṁ bhāvo **jarāmaraṇapariyantattaṁ.** Saṅkhārādijātipariyosānānaṁ dasadhammānaṁ avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyosānattā cāti attho, nābhibhūtāya avijjāya mūlato nemibhūtena jarāmaraṇena antato saṅkhārādīnaṁ sambandhattāti adhippāyo.

Dukkhādīsūti dukkhasamudayanirodhamaggesu. **Aññāṇan**ti ñāṇappaṭipakkhattā moho aññāṇaṁ, na pana ñāṇato aññaṁ, napi ñāṇassa abhāvamattaṁ. Tattha dukkhādīsu aññāṇaṁ yathāsabhāvappaṭivedhāppadānato tappaṭicchādanavaseneva. Ettha hi kiñcāpi ṭhapetvā lokuttarasaccadvayaṁ sesaṭṭhānesu ārammaṇavasenapi avijjā uppajjati, evaṁ santepi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṁ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkhaṇaṁ paṭivijjhituṁ na deti, tathā samudayaṁ nirodhaṁ magganti.

Dukkhanti cettha dukkhaṁ ariyasaccaṁ adhippetanti taṁ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikañca avijjaṁ tidhā katvā avijjādipaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādike paṭipāṭiyā dassento **"kāmabhave ca avijjā"**ti-ādimāha. Tattha **kāmabhave ca avijjā**ti kāmabhave ādīnavapaṭicchādikā avijjā. **Rūpabhave avijjā arūpabhave avijjā**ti etthāpi eseva nayo. **Kāmabhave saṅkhārānan**ti kāmabhūmipariyāpannānaṁ puññāpuññasaṅkhārānaṁ, kāmabhave vā nipphādetabbā[1] ye puññāpuññasaṅkhārā, tesaṁ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho. **Saṅkhārā**ti cettha lokiyakusalākusalacetanā veditabbā. **Paccayo hotī**ti puññābhisaṅkhārānaṁ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti, apuññābhisaṅkhāresu sahajātassa sahajātādivasena, asahajātassa anantarasamanantarādivasena, anānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhave saṅkhārānan**ti āneñjābhisaṅkhārānaṁ. **Paccayo hotī**ti upanissayapaccayavaseneva. Imasmiñca panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṁ nayidha vitthārayissāma. **Itaresū**ti rūpārūpabhavesu.

---

1. Nipphādetabbe (Sī, Ka)

Tiṇṇaṁ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṁ ghānādittayassa tattha asambhavato. **Ekassā**ti manāyatanassa itaresaṁ tattha asambhavato. Iminā nayena **tiṇṇaṁ phassānan**ti-ādīsupi attho veditabbo. **Chabbidhassa phassassā**ti cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassajivhāsamphassakāyasamphassamanosamphassānaṁ vasena chabbidhassa phassassa. **Channaṁ vedanānan**ti cakkhusamphassajā vedanā, tathā sotasamphassajā ghānasamphassajā jivhāsamphassajā kāyasamphassajā manosamphassajā vedanāti imāsaṁ channaṁ vedanānaṁ. **Channaṁ taṇhākāyānan**ti rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhāti imesaṁ channaṁ taṇhākāyānaṁ. **Tattha tattha sā sā taṇhā**ti rūpataṇhādibhedo tattha tattha kāmabhavādīsu uppajjanakataṇhā.

Sā taṇhādimūlikā kathā atisaṁkhittāti taṁ upādānabhave cavibhajitvā vitthāretvā dassetuṁ **"kathan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kāme paribhuñjissāmī**ti iminā kāmataṇhāpavattimāha, tathā **saggasampattiṁ anubhavissāmī**ti-ādīhi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṁ nāma hoti, tasmā vuttaṁ **"kāmupādānapaccayā"**ti. **Tathevā**ti kāmupādānapaccayā eva. **Brahmalokasampattin**ti rūpībrahmaloke sampattiṁ. "Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā"ti vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā **"kāmupādānapaccayā eva mettaṁ bhāvetī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **mettaṁ bhāvetī**ti mijjati siniyhatīti mettā, taṁ bhāveti vaḍḍhetīti attho. Atha vā mettā etassa atthīti mettaṁ, cittaṁ, taṁsampayuttaṁ jhānaṁ vā, taṁ bhāveti vaḍḍheti uppādeti vāti attho. **Karuṇaṁ bhāvetī**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Sesupādānamūlikāsupīti diṭṭhupādānasīlabbatupādāna-attavādupādānamūlikāsupi yojanāsu eseva nayoti attho. Tatthāyaṁ yojanā—idhekacco "natthi paraloko"ti natthikadiṭṭhiṁ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccaritaṁ caratīti-ādi vuttanayena yojetabbaṁ. Aparo "asukasmiṁ sampattibhave attā ucchijjatī"ti ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṁ caratīti-ādi vuttanayeneva yojetabbaṁ. Aparo "rūpī manomayo hutvā

attā ucchijjatī"ti rūpūpapattiyā maggaṁ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Aparopi "arūpabhave uppajjitvā attā ucchijjatī"ti arūpūpapattiyā maggaṁ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṁvaṇṇitāti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ diṭṭhadhammanibbānavādavasenapi yojanā veditabbā. Aparo "sīlena suddhi, vatena suddhī"ti asuddhimaggaṁ "suddhimaggo"ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccaritaṁ caratīti-ādi sabbaṁ vuttanayeneva yojetabbaṁ.

Idāni yvāyaṁ saṁsāracakkaṁ dassentena "kāmabhave avijjā kāmabhave saṅkhārānaṁ paccayo hotī"ti-ādinā avijjādīnaṁ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṁ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggapāḷiṁ** ānetvā nigamanavasena dassento **"evamayan"**ti-ādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṁ avijjāpi kāmāsavādinā sahetukā evāti āha **"ubhopete hetusamuppannā"**ti. **Paccayapariggahe**ti nāmarūpassa paccayānaṁ avijjādīnaṁ paricchijja gahaṇe. Nipphādetabbe bhummaṁ. **Paññā**ti kaṅkhāvitaraṇavisuddhisaṅkhātā pakārato jānanā. **Dhammaṭṭhitiñāṇan**ti tiṭṭhanti ettha phaladhammā tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, kāraṇaṁ, dhammānaṁ ṭhiti dhammaṭṭhiti, dhammaṭṭhitiyā ñāṇaṁ dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, paccayañāṇanti attho, paṭiccasamuppādāvabodhoti vuttaṁ hoti. Kāmañcettha paccayapariggahe paññāyeva dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, saṅkhāresu pana adiṭṭhesu avijjāya saṅkhārānaṁ paccayabhāvo na sakkā daṭṭhunti **"saṅkhārā hetusamuppannā"**ti paccayuppannadhammānampi gahaṇaṁ katanti veditabbaṁ. **Ubhopete hetusamuppannā**ti idaṁ vana ubhinnampi paccayuppannabhāvaṁ dassetukāmatāya vuttaṁ. Idañca dhammaṭṭhitiñāṇaṁ yasmā addhattaye kaṅkhāmalavitaraṇavasena pavattati, tasmā **"atītampi addhānan"**ti-ādi vuttaṁ. **Etena nayena sabbapadāni vitthāretabbānī**ti etena nayena "avijjā hetū"ti-ādinā avijjāyaṁ vuttanayena "saṅkhārā hetu, viññāṇaṁ hetusamuppannan"ti-ādinā sabbapadāni vitthāretabbāni.

Saṁkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti **saṅkhepo,** hetu vipāko ca[1]. Atha vā hetuvipākoti saṁkhippatīti saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṁ katanti

1. Hetuvipākova (Sī)

daṭṭhabbaṁ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatiṁ vipākoti evaṁ kālavibhāgena cattāro jātā, tenāha **“purimasaṅkhepo cettha atīto addhā”**ti-ādi. Paccuppanno addhāti sambandho. **Taṇhupādānabhavā gahitāva hontī**ti ettha avijjāgahaṇena kilesabhāvasāmaññato taṇhupādānā gahitā, saṅkhāraggahaṇena kammabhāvasāmaññato bhavo gahito, avijjāsaṅkhārānaṁ tehi vinā sakiccākaraṇato ca taṇhupādānabhavā gahitāva honti. Atha vā avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tathā ca vuttaṁ—

> “Purimakammabhavasmiṁ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā. Nikanti taṇhā, upagamanaṁ upādānaṁ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṁ idha paṭisandhiyā paccayā”ti[1].

Tattha[2] **purimakammabhavasmin**ti purime kammabhave, atītajātiyaṁ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho yena mūḷho kammaṁ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṁ kammaṁ karoto yā purimacetanāyo, yathā “dānaṁ dassāmī”ti cittaṁ uppādetvā māsampi saṁvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo, paṭiggāhakānaṁ pana hatthe dakkhiṇaṁ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhā**ti yā kammaṁ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanaṁ upādānan**ti yaṁ kammabhavassa paccayabhūtaṁ “idaṁ katvā asukasmiṁ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī”ti-ādinā nayena pavattaṁ upagamanaṁ gahaṇaṁ parāmasanaṁ, idaṁ upādānaṁ nāma. **Cetanā bhavo**ti “taṁ kammaṁ karoto yā purimā cetanāyo”ti-ādinā heṭṭhā vuttesu tīsu atthavikappesu yā cetanā bhavoti vuttā, sā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

---

1. Khu 9. 50 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 182; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 223 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

Idāni sabbepete avijjādayo dhamme dvīhi vaṭṭehi saṅgahetvā dassetukāmo āha **"ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭan"**ti. Ettha ca nippariyāyato saṅkhārā bhavo ca kammaṁ, avijjādayo pana kammasahāyatāya kammasarikkhakā tadupakārakā cāti kammanti vuttā. Avijjādayo hi vipākadhammadhammatāya kammasarikkhakā sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca kammassa ca upakārakā. Kammameva ca aññamaññasambandhaṁ hutvā punappunaṁ parivattanaṭṭhena kammavaṭṭaṁ. **Viññāṇādayo pañcā**ti viññāṇādayo vedanāpariyantā pañca etarahi idāni imasmiṁ attabhāveti vuttaṁ hoti. **Avijjāsaṅkhārā gahitāva hontī**ti etthāpi pubbe viya kilesakammabhāvasāmaññato taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitā, bhavaggahaṇena saṅkhārā gahitāti daṭṭhabbaṁ. Atha vā bhave gahite tassa pubbabhāgā taṁsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṁsampayuttā yāya vā mūḷho kammaṁ karoti, sā avijjāva hotīti taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva honti. Teneva vuttaṁ—

> "Idha paripakkattā āyatanānaṁ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṁ upādānaṁ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṁ āyatiṁ paṭisandhiyā paccayā"ti[1].

Tattha **idha paripakkattā āyatanānan**ti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva.

Viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanānaṁ jātijarābhaṅgāvatthā jātijarāmaraṇanti vuttāti avatthānaṁ gahaṇena avatthāvantā gahitāva honti tadavinābhāvatoti āha **"jātijarāmaraṇāpadesena viññāṇādīnaṁ niddiṭṭhattā"**ti. **Apadesenā**ti jātijarāmaraṇānaṁ kathanena. **Ime**ti viññāṇādayo. **Āyatiṁ vipākavaṭṭan**ti paccuppannahetuto bhāvīnaṁ anāgatānaṁ gahitattā. **Te**ti avijjādayo. **Ākārato**ti sarūpato avuttāpi tasmiṁ tasmiṁ saṅgahe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākārā, atītahetu-ādīnaṁ vā pakārā

---

1. Khu 9. 50 piṭṭhe.

ākārā. Tato ākārato. **Vīsatividhā hontī**ti atīte hetupañcakādibhedato vīsatividhā honti.

Saṅkhāraviññāṇānaṁ cettha antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalassa sambandhabhūto eko sandhi, tathā bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṁ. Tenāha **"catusaṅkhepan"**ti-ādi. **Sabbākārato**ti idha vuttehi ca avuttehi ca paṭiccasamuppādavibhaṅge anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātī**ti avabujjhati. **Passatī**ti dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. **Aññāti paṭivijjhatī**ti tesaṁyeva vevacanaṁ. **Tan**ti taṁ jānanaṁ. **Ñātaṭṭhenā**ti yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenā**ti aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṁ bhavacakkaṁ idhānītaṁ[1], taṁ dassetuṁ **"iminā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **te dhamme**ti te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṁ ñatvā**ti mahāvajirañāṇena yāthāvato jānitvā. **Nibbindanto**ti balavavipassanāya nibbindanto. **Virajjanto vimuccanto**ti ariyamaggehi virajjanto vimuccanto. Are hanīti sambandho. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṁ pana abhisambuddhakkhaṇaṁ gahetvā vuttaṁ "hani vihani viddhaṁsesī'ti. **Evampi arānaṁ hatattā arahan**ti evaṁ imināpi pakārena yathāvuttasaṁsāracakkassa saṅkhārādi-arānaṁ hatattā arahaṁ. Etthedaṁ vuccati—

"Arā saṁsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato.
Lokanāthena tenesa, **arahan**ti pavuccatī"ti[2].

Aggadakkhiṇeyyattāti uttamadakkhiṇeyyabhāvato. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṁ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṁ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento

---

1. Bhavacakkaṁ idāni taṁ (sabbattha) Visuddhimaggaṭīkāyaṁ cha-anussatiniddese Buddhānussatikathāvaṇṇanāyaṁ passitabbaṁ.
2. Visuddhi 1. 194 piṭṭhepi.

“uppanne tathāgate”ti-ādimāha. “Ekekaṁ dhammakkhandhaṁ ekekavihārena pūjessāmī”ti vuttepi satthāraṁyeva uddissa katattā **“bhagavantaṁ uddissā”**ti-ādi vuttaṁ. **Ko pana vādo aññesaṁ pūjāvisesānan**ti yathāvuttato aññesaṁ amahesakkhehi devamanussehi kariyamānānaṁ nāti-uḷārānaṁ pūjāvisesānaṁ arahabhāve kā nāma kathā. **Paccayādīnaṁ arahattāpi arahan**ti yathāvuttacīvarādipaccayānaṁ pūjāvisesassa ca aggadakkhiṇeyyabhāvena anucchavikattāpi arahaṁ. Imassapi atthassa sukhaggahaṇatthaṁ idaṁ vuccati—

“Pūjāvisesaṁ saha paccayehi,
Yasmā ayaṁ arahati lokanātho.
Atthānurūpaṁ **arahan**ti loke,
Tasmā jino arahati nāmametan”ti[1].

Asilokabhayenāti akittibhayena, ayasabhayena garahābhayenāti vuttaṁ hoti. **Raho pāpaṁ karontī**ti “mā naṁ koci jaññā”ti rahasi pāpaṁ karonti. **Evamesa na kadāci karotī**ti esa bhagavā pāpahetūnaṁ bodhimaṇḍayeva suppahīnattā kadācipi evaṁ na roti. Hoti cettha—

“Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
Rahābhāvena tenesa, **arahaṁ** iti vissuto”ti[1].

Idāni sukhaggahaṇatthaṁ yathāvuttamatthaṁ sabbampi saṅgahetvā dassento āha **“hoti cetthā”**ti-ādi. **Kilesārīna so munī**ti ettha gāthābandhasukhatthaṁ niggahītalopo daṭṭhabbo, kilesārīnaṁ hatattāti attho. **Paccayādīna cāraho**ti etthāpi niggahītalopo vuttanayeneva daṭṭhabbo.

Arahanti ettha ayamaparopi nayo daṭṭhabbo—ārakāti **arahaṁ,** suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvinā appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetaṁ bhagavatā—

---

1. Visuddhi 1. 195 piṭṭhepi.

"Saṅghāṭikaṇṇe cepi me bhikkhave bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṁ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayhaṁ, ahañca tassa. Taṁ kissa hetu? Dhammañhi so bhikkhave bhikkhu na passati, dhammaṁ apassanto na maṁ passatī"ti[1].

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṁpātaṁ satthu santikāvacarāva siyuṁ[2], Na te tāvatā "satthu sanikā"ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṁ. Iti asappurisānaṁ ārakā dūreti arahaṁ. Tenedaṁ vuccati—

"Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā.
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenārahaṁ mato"ti.

Tathā ārakāti **arahaṁ,** āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetaṁ bhagavatā—

"Yojanasate cepi me bhikkhave bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto apaduṭṭhamanasaṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṁvutindriyo, atha kho so santikeva mayhaṁ, ahañca tassa. Taṁ kissa hetu? Dhammañhi so bhikkhave bhikkhu passati, dhammaṁ passanto maṁ passatī"ti[1].

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasatantarikāpi honti, na tāvatā te "satthu dūracārino"ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṁ. Iti sappurisānaṁ ārakā āsanneti arahaṁ. Tenedaṁ vuccati—

"Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā.
Ārakā[3] tehi āsanne, tenāpi **arahaṁ** jino"ti.

---

1. Khu 1. 256 piṭṭhe.
2. Santikāvacarā vasiṁsu (Sī)
3. Bhagavā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṁ)

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmiṁ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anatthaṁ āvahanti, nibbānagāminiyā paṭipadāya ekaṁseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṁ parahitañca paripūretuṁ sammā paṭipajjantehi sādhūhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātabbāti rahā nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā susamucchinnā. Yathāha—

> "Tathāgatassa kho brāhmaṇa rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṁkatā āyatiṁ anuppādadhammā"ti[1].

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṁ akārādesaṁ katvā **"arahan"**ti vuttaṁ. Tenedaṁ vuccati—

> "Pāpadhammā rahā nāma, sādhūhi rahitabbato.
> Tesaṁ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṁ** mato"ti.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekhā appattamānasā anuttaraṁ yogakkhemaṁ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhappayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **arahaṁ.** Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakaraṇato satthu dhammasarīrena avirahitāva honti. Yathāha āyasmā piṅgiyo—

> "Passāmi naṁ manasā cakkhunāva,
> Rattindivaṁ brāhmaṇa appamatto.
> Namassamāno vivasemi rattiṁ,
> Teneva maññāmi avippavāsaṁ.

---

1. Vi 1. 4 piṭṭhe.

Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nā'penti'me gotamasāsanamhā.
Yaṁ yaṁ disaṁ vajati bhūripañño,
Sa tena teneva natohamasmī"ti[1].

Teneva ca te aññaṁ satthāraṁ na uddisanti. Yathāha—

"Aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo aññaṁ satthāraṁ uddiseyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti[2].

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato tesañca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa rahā sādhūhi pariccajitabbatāti **arahaṁ.** Tenedaṁ vuccati—

"Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā.
Na tehi rahito hoti, nātho tenā**rahaṁ** mato"ti.

Rahoti ca gamanaṁ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasaṅkhātaṁ saṁsāre gamanaṁ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhaṁsitattā. Yathāha—

"Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattañca abbaje.
Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā"ti[3].

Evaṁ natthi etassa raho gamanaṁ gatīsu paccājātītipi **arahaṁ.** Tenedaṁ vuccati—

"Raho vā gamanaṁ yassa, saṁsāre natthi sabbaso.
Pahīnajātimaraṇo, **arahaṁ** sugato mato"ti.

Pāsaṁsatto vā bhagavā **arahaṁ.** Akkharacintakā hi pasaṁsāyaṁ arahasaddaṁ vaṇṇenti. Pāsaṁsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇato yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya

---

1. Khu 1. 451 piṭṭhe. 2. Ma 3. 110; Aṁ 1. 29 piṭṭhesu. 3. Aṁ 1. 348 piṭṭhe.

anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṁ tasmiṁ tasmiṁ guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyosāpetuṁ asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṁsattāpi bhagavā arahaṁ. Tenedaṁ vuccati—

> "Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake.
> Tasmā pāsaṁsiyattāpi, **arahaṁ** dvipaduttamo"ti.

Sabbasaṅgahavasena pana—

> Ārakā mandabuddhīnaṁ, ārakā[1] ca vijānataṁ.
> Rahānaṁ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato.
> Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṁsā arahaṁ jinoti.

Ettāvatā ca "arahan"ti padassa sabbaso attho vibhatto hoti.

Idāni **sammāsambuddho**ti imassa atthaṁ vibhajitvā dassento āha **"sammā sāmañcā"**ti-ādi. Tattha **sammā**ti aviparītaṁ. **Sāman**ti sayameva, aparaneyyo hutvāti attho. **Sambuddho**ti hi ettha **saṁ**-saddo sayanti etassa atthassa bodhakoti daṭṭhabbo. **Sabbadhammānan**ti anavasesānaṁ neyyadhammānaṁ. Kathaṁ panettha sabbadhammānanti ayaṁ viseso labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā "dikkhito[2] na dadātī"ti. Evañca katvā atthavisesanapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. "Sammā sāmañca buddhattā sammāsambuddho"ti ettakameva hi idha saddato labbhati, "sabbadhammānan"ti idaṁ pana atthato labbhamānaṁ gahetvā vuttaṁ. Na hi bujjhanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṁ "sabbadhamme"ti sāmaññato vuttaṁ vibhajitvā dassetuṁ **"abhiññeyye dhamme"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **abhiññeyye**ti aniccādito lakkhaṇarasādito ca abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddho**ti abhiññeyyabhāvato bujjhi, pubbabhāge vipassanāpaññādīhi adhigamakkhaṇe maggapaññāya aparabhāge sabbaññutaññāṇādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva

---

1. Āsannā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyaṁ)
2. Dukkhito (Syā) saddanītidhātumālā passitabbā.

nayo. **Pariññeyye dhamme**ti aniccādivasena parijānitabbaṁ dukkhaṁ ariyasaccamāha. **Pahātabbe**ti samudayapakkhiye. **Sacchikātabbe**ti nibbānaṁ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṁ pariyāyasiddhaṁ bhedamapekkhitvā kato, uddeso vā ayaṁ catusaccadhammānampi. Tathā hi vakkhati "cakkhu dukkhasaccan"ti-ādi. Uddeso ca avinicchitatthaparicchedassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṁ atthitāmattaṁ vuccati, na paricchedoti aparicchedena bahuvacanena vuttaṁ yathā "appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā"ti. **Sacchikātabbe**ti vā phalavimuttīnampi gahaṇaṁ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetabbe**ti ettha jhānānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. **Teneva cāhā**ti selabrāhmaṇassa attano buddhabhāvaṁ sādhento evamāha.

Kiṁ pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṁ sādhetīti? Sādheti mahākaruṇāya aññesaṁ avisayato. Tattha "ekomhi sammāsambuddho, sabbābhibhū sabbavidūhamasmī"ti-ādīni[1] suttapadāni, idameva ca "abhiññeyyan"ti-ādi suttapadaṁ etassa atthassa sādhakaṁ. Tattha **abhiññeyyan**ti iminā dukkhasaccamāha, **bhāvetabban**ti maggasaccaṁ. **Ca**-saddo panettha avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṁ veditabbaṁ. Atha vā **abhiññeyyan**ti imināva pārisesañāyena pariññeyyadhamme sacchikātabbadhamme ca dasseti. **Tasmā buddhosmī**ti yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṁ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṁ buddhosmi, abbhaññāsinti attho. **Selasuttaṭṭhakathāyaṁ**[2] pana idaṁ vuttaṁ—

> "Abhiññeyyanti vijjā ca vimutti ca. Bhāvetabbaṁ maggasaccaṁ. Pahātabbaṁ samudayasaccaṁ. Hetuvacanena pana phalasiddhito tesaṁ phalāni nirodhasaccadukkhasaccānipi vuttāneva honti. Evaṁ sacchikātabbaṁ sacchikataṁ, pariññātabbaṁ pariññātanti idampettha saṅgahitamevāti catusaccabhāvanaṁ catusaccabhāvanāphalañca vimuttiṁ dassento 'bujjhitabbaṁ bujjhitvā buddho jātosmī'ti yuttahetunā buddhabhāvaṁ sāmetī"ti.

---

1. Ma 2. 295; Vi 3. 12 piṭṭhesu. 2. Ma-Ṭṭha 3. 276 piṭṭhe.

Tattha **vijjā**ti maggavijjā vuttā ukkaṭṭhaniddesena. **Vimuttī**ti phalavimutti. Kāmañcettha maggavijjāpi bhāvetabbabhāvena gahitā, sabbepi pana sabhāvadhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Imināva nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti daṭṭhabbaṁ. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato hetuvacanena phalasiddhi vuttāti veditabbaṁ. Nirodhassa hi sampāpanena maggassa hetubhāvo, dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti.

Evaṁ saccavasena sāmaññato vuttamatthaṁ dvārārammaṇehi saddhiṁ dvārappavattadhammehi ceva khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Mūlakāraṇabhāvenā**ti santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammassa vicittabhāvahetuto sahāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṁ. **Samuṭṭhāpikā**ti uppādikā. **Purimataṇhā**ti purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinnan**ti cakkhussa taṁsamudayassa ca. **Appavattī**ti appavattinimittaṁ. **Nirodhappajānanā**ti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhā renā**ti "cakkhuṁ cakkhusamudayo cakkhunirodho"ti-ādinā ekekakoṭṭhāsaniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato upādānakkhandhogadhattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccasaṅgahaṁ dassetuṁ **"rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā"**ti vuttaṁ, tasmā vattamānabhave taṇhā khandhapariyāpannattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccaṁ. Yasmiṁ pana attabhāve sā uppajjati, tassa attabhāvassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā.

Kasiṇānīti kasiṇārammaṇikajjhānāni. **Dvattiṁsākārā**ti dvattiṁsa koṭṭhāsā tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavā**ti kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo saññībhavo asaññībhavo nevasaññīnāsaññībhavo ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavoti nava bhavā. Tattha bhavatīti bhavo, kāmarāgasaṅkhātena kāmena yutto bhavo, kāmasaṅkhāto vā bhavo **kāmabhavo,** ekādasa kāmāvacarabhūmiyo. Kāme pahāya rūparāgasaṅkhātena rūpena yutto bhavo, rūpasaṅkhāto vā bhavo **rūpabhavo,**

soḷasa rūpāvacarabhūmiyo. Kāmañca rūpañca pahāya arūparāgasaṅkhātena arūpena yutto bhavo, arūpasaṅkhāto vā bhavo **arūpabhavo,** catasso āruppabhūmiyo. Saññāvataṁ bhavo **saññībhavo,** saññā vā ettha bhave atthīti saññībhavo, so kāmabhavo ca asaññībhavamutto rūpabhavo ca nevasaññīnāsaññībhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññībhavo **asaññībhavo,** so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattassa sabbhāvato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **nevasaññānāsaññābhavo.** Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññā nāsaññā asmiṁ bhaveti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, ekena vā vokāro assa bhavassāti **ekavokārabhavo,** so asaññībhavo. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, catūhi vā vokāro assa bhavassāti **catuvokārabhavo,** so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañcahi vā vokāro assa bhavassāti **pañcavokārabhavo,** so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. **Vokāro**ti vā khandhānametamadhivacanaṁ, tasmā eko vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavoti evamādināpettha attho veditabbo. **Cattāri jhānānī**ti aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni. Vipākajjhānānaṁ vā etaṁ gahaṇaṁ. Ettha ca kusaladhammānaṁ upanissayabhūtā taṇhāsamuṭṭhāpikā[1] purimataṇhāti veditabbā. Kiriyadhammānaṁ pana yattha te kiriyadhammā uppajjanti, tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṇhā. **Anulomato**ti ettha “saṅkhārā dukkhasaccaṁ, avijjā samudayasaccan”ti iminā anukkamena yojetabbaṁ.

Anubuddhoti bujjhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenā**ti yasmā[2] sāmaññato visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṁ. Kiṁ vuttanti āha **“sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā”**ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṁ sayameva abhisambhuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena

---

1. Taṇhā taṁsamuṭṭhāpikā (Syā)
2. Tenāti tasmā. Yasmā (Sī, Syā)

sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṁ anāvaraṇañāṇaṁ, aññathā "cha asādhāraṇañāṇāni buddhañāṇānī"ti vacanaṁ virujjheyyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṁ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṁ ñāṇaṁ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṁ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttaṁ. Yathāya **paṭisambhidāyaṁ**[1] "sabbaṁ saṅkhatamasaṅkhataṁ anavasesaṁ jānātīti sabbaññutaññāṇaṁ, tattha āvaraṇaṁ natthīti anāvaraṇañāṇan"ti-ādi. Tasmā natthi nesaṁ atthato bhedo, ekantena cetaṁ evamicchitabbaṁ. Aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṁ sādhāraṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṁ atthi, anāvaraṇañāṇassa asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṁ na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇañāṇaṁ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetaṁ, tassa cādhigamanena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati na sakiṁyeva sabbadhammāvabodhanato. Tathā ca vuttaṁ **paṭisambhidāyaṁ**[2] "vimokkhantikametaṁ buddhānaṁ bhagavantānaṁ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṁ buddho"ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṁ samatthatā ahosīti.

Etthāha—kiṁ panidaṁ ñāṇaṁ pavattamānaṁ sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha—yadi tāva sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppanna-ajjhattabahiddhādibhedabhinnānaṁ saṅkhatadhammānaṁ asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṁ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṁ pekkhantassa viya paṭivibhāvenāvabodho[3] na siyā, tathā sati "sabbe

1. Khu 9. 125 piṭṭhe. 2. Khu 9. 172 piṭṭhe.
3. Visayapaṭibhāgenāvabodho (Sī), viya paṭibhāgenāvabodho (Syā)

dhammā anattā”ti vipassantānaṁ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi[1] “sabbañeyyadhammānaṁ ṭhitalakkhaṇavisayaṁ vikapparahitaṁ sabbakālaṁ buddhānaṁ ñāṇaṁ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti, evañca katvā ‘caraṁ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṁ suvuttaṁ hotī’ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammutidhammānaṁ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṁ siyā, tasmā sakiṁyeva ñāṇaṁ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṁ visaye ñāṇaṁ pavattatīti. Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesappaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṁvādanato ñeyyassa ekadesaṁ paccakkhaṁ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṁ na anumānañāṇaṁ saṁsayābhāvato. Saṁsayānubaddhañhi loke anumānañāṇan”ti vadanti, tesampi taṁ na yuttaṁ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṁvādanena ñeyyassa ekadesaṁ paccakkhaṁ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṁ sesaṁ, taṁ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṁ tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṁ akāraṇaṁ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetaṁ bhagavatā “buddhavisayo bhikkhave acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti[2]. Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—yaṁ kiñci bhagavatā ñātuṁ icchitaṁ sakalaṁ ekadeso vā, tattha tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṁ pavattati niccasamādhānañca vikkhepābhāvato. Ñātuṁ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekantenevassā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā”ti[3] vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṁ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

---

1. Yesaṁ (Sī) 2. Aṁ 1. 392 piṭṭhe. 3. Khu 7. 139; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṁ ñātuṁ icchitaṁ, tadā sakiṁyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṁ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṁ bhagavantānaṁ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṁ ekadhammārammaṇaṁ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṁ, "yāvatakaṁ ñeyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇaṁ. Yāvatakaṁ ñāṇaṁ, tāvatakaṁ ñeyyaṁ. Ñeyyapariyantikaṁ ñāṇaṁ, ñāṇapariyantikaṁ ñeyyan"ti[1] evamekajjhaṁ visuṁ sakiṁ kamena vā icchānurūpaṁ sammā sāmaṁ sabbadhammānaṁ buddhattā sammāsambuddho.

Vijjāhīti ettha vindiyaṁ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanaṭṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanaṭṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇaṭṭhenapi vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. **Tatrā**ti ambaṭṭhasutte. **Manomayiddhiyā**ti ettha "idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṁ kāyaṁ abhinimmināti rūpiṁ manomayaṁ sabbaṅgapaccaṅgaṁ ahīnindriyan"ti[2] iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva jhānamanena nibbattattā manomayassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma. **Cha abhiññā**ti āsavakkhayañāṇena saddhiṁ iddhividhādikā pañcābhiññāyo. Tissannaṁ aṭṭhannañca vijjānaṁ tattha tattha sutte gahaṇaṁ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṁ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṁ bāhusaccaṁ vīriyaṁ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṁ "idha bhikkhu saddho hoti, hirimā, ottappī, bahussuto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, paññavā hotī"ti[3]. **Cattāri jhānānī**ti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha sīlādayoyeva pannarasa "caraṇan"ti vuttāti codanaṁ sandhāyāha **"ime meva hī"**ti-ādi. Tena tesaṁ sikkhattayasaṅgahato nibbānupagamane ekaṁsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgadhaṁ dassento **"yathāhā"**ti-ādimāha.

---

1. Khu 9. 376 piṭṭhe. 2. Dī 1. 73 piṭṭhe. 3. Dī 3. 208 piṭṭhe.

Bhagavāti-ādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṁ. Nanu cāyaṁ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṁ “**tattha vijjāsampadā**”ti-ādi vuttaṁ. Āsavakkhayavijjāya sabbaññubhāvasiddhito āha “**vijjāsampadā bhagavato sabbaññutaṁ pūretvā ṭhitā**”ti. Catūsu jhānesu antogadhabhāvena caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihārassa yathārahaṁ tassa ca mahākaruṇāsamāpattivasena asādhāraṇasabhāvassa bhagavati upalabbhanato āha “**caraṇasampadā mahākāruṇikataṁ pūretvā ṭhitā**”ti. Yathā sattānaṁ anatthaṁ parivajjetvā atthe niyojanaṁ paññāya vinā na hoti, evaṁ nesaṁ atthānatthajānanaṁ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva[1] siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṁ dassetuṁ “**so sabbaññutāyā**”ti-ādi vuttaṁ. **Yathā taṁ vijjācaraṇasampanno**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno niyojeti, tathā ayanti attho. Tena vijjācaraṇasampannassevāyaṁ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā panāyaṁ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanassa niyyānikatāya sāvakānaṁ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṁ “**tenassā**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **attantapādayo**ti **ādi**-saddena parantapa-ubhayantapā gahitā. Sesaṁ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṁ pakāsitaṁ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṁ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṁvibhāgo. Paññāya saṁsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṁsāradukkhasahanaṁ. Paññāya paradukkhaparijānanaṁ, karuṇāya paradukkhapatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayaṁ taraṇaṁ, karuṇāya paresaṁ tāraṇaṁ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṁ saṁsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati, tathā karuṇāya paresaṁ abhiṁsāpanaṁ, paññāya sayaṁ parehi abhāyanaṁ. Karuṇāya paraṁ rakkhanto attānaṁ rakkhati, paññāya attānaṁ rakkhanto paraṁ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo, tena attahitāya paṭipannādīsu

1. Sakiccakarameva (Syā)

catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṁ paññā ahaṁkāramamaṁkāravinimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsitāti daṭṭhabbaṁ.

Idāni **sugato**ti imassa atthaṁ dassento āha **"sobhanagamanattā"**ti-ādi. "Gate ṭhite"ti-ādīsu gamanampi gatanti vuccatīti āha **"gamanampi hi gatanti vuccatī"**ti. **"Sobhanan**ti subhaṁ, subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha **"parisuddhamanavajjan"**ti. Gamanañca nāma bahuvidhanti idhādhippetaṁ gamanaṁ dassento **"ariyamaggo"**ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti ca katvā gataṁ gamananti ca vuccati. Idāni tasseva gamane kāraṇaṁ dassetuṁ **"tena hesā"**ti-ādi vuttaṁ. **Khemaṁ disan**ti nibbānaṁ. **Asajjamāno**ti paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṁ akaronto, pageva itarattha. Atha vā ekāsane nisīditvā khippābhiññāvaseneva catunnampi maggānaṁ paṭiladdhabhāvato asajjamāno abajjhanto gato. Yaṁ gamanaṁ gacchanto sabbagamanatthaṁ āvahati, sabbañca anuttaraṁ sampattiṁ āvahati, tadeva sobhanaṁ nāma, tena ca bhagavā gatoti āha **"iti sobhanagamanattā sugato"**ti sobhanattho susaddoti katvā.

Asundarānaṁ dukkhānaṁ saṅkhārappavattīnaṁ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṁ nāma asaṅkhatā dhātūti āha **"sundarañcesa ṭhānaṁ gato amataṁ nibbānan"**ti. Tenāha bhagavā "nibbānaṁ paramaṁ sukhan"ti[1]. **Sammā**ti suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtassa gamananti āha **"pahīne kilese puna apaccāgacchanto"**ti, pahīnānaṁ puna asamudācāravasena apaccāgacchanto. Vuttamevatthaṁ āgamaṁ dassetvā vibhāvento āha **"vuttañcetan"**ti-ādi. **Etan**ti tena tena maggena pahīnakilesānaṁ puna apaccāgamanaṁ, idañca sikhāppattaṁ sammāgamanaṁ, yāya

---

1. Ma 2. 176; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

āgamanīyapaṭipadāya siddhaṁ, sāpi sammāgamanamevāti evampi bhagavā sugatoti dassetuṁ **“sammā vā āgato”**ti-ādi vuttaṁ. **Sammāpaṭipattiyā**ti sammāsambodhiyā sampāpane aviparītapaṭipattiyā. **Sabbalokassa hitasukhameva karontā**ti etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānaṁ sabbadā hitasukhāvahabhāveneva pavattatīti dasseti. **Sassataṁ ucchedanti ime ante anupagacchanto gato**ti etena paṭiccasamuppādagatiṁ dasseti. **Kāmasukhaṁ attakilamathanti ime anupagacchanto gato**ti etena ariyamaggagatiṁ dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane. Nipphādetabbe sādhetabbe cetaṁ bhummaṁ. **Abhūtan**ti abhūtatthaṁ. Atthamukhena hi vācāya abhūtatā bhūtatā vā. **Atacchan**ti tasseva vevacanaṁ. **Anatthasaṁhitan**ti diṭṭhadhammikena samparāyikena vā anatthena saṁhitaṁ **anatthasaṁhitaṁ,** anatthāvahaṁ. Na atthoti anattho, atthassa paṭipakkho abhāvo ca, tena saṁhitaṁ. Pisuṇavācaṁ samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantaṁ “dussīlo”ti, acaṇḍālādiṁ “caṇḍālo”ti-ādinā bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlaṁ “dussīlo”ti, caṇḍālādimeva “caṇḍālo”ti-ādinā avinayena bhāsamānassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādibhāvavibhāvanīkathā yathā “āpāyiko devadatto nerayiko”ti-ādikā. Catutthī “vedavihitena yaññavidhinā pāṇātipātādikataṁ sugatiṁ āvahatī’ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññupasaṁhārā kathā. Chaṭṭhā yuttapattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādikathā veditabbā. **Evaṁ sammā gadattā**ti yathāvuttaṁ abhūtādiṁ vajjetvā bhūtaṁ tacchaṁ atthasaṁhitaṁ piyaṁ manāpaṁ tato eva sammā suṭṭhu gadanato sugato. Āpāthagamanamattena kassapi appiyampi hi bhagavato vacanaṁ piyaṁ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā. Ettha pana da-kārassa ta-kāraṁ katvā “sugato”ti vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Aparo nayo—sobhanaṁ gataṁ gamanaṁ etassāti **sugato.** Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṁ ekantena tesaṁ hitasukhanipphādanato sobhanaṁ bhaddakaṁ. Tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādidosavirahitaṁ

vilāsitarājahaṁsavasabhavāraṇamigarājagamanaṁ kāyagamanaṁ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesahitamabhinīhārato yāva mahābodhi[1] anavajjatāya sattānaṁ hitasukhāvahatāya ca sobhanameva. Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokaṁ pariññābhisamayavasena parijānanto sammā gato avagatoti **sugato.** Tathā lokasamudayaṁ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṁ āpādento sammā gato atītoti sugato. Lokanirodhaṁ nibbānaṁ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato. Lokanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. Tathā yaṁ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ viññātaṁ pattaṁ pariyesitaṁ ñātaṁ anuvicaritaṁ manasā, sabbaṁ taṁ hatthatale āmalakaṁ viya sammā paccakkhato gato abbhaññāsīti sugato.

Idāni **lokavidū**ti imassa atthaṁ pakāsento āha **"sabbathā viditalokattā"**ti-ādi. Tattha **sabbathā**ti sabbappakārena, yo yo loko yena yena pakārena veditabbo, tena tena pakārenāti attho. Te pana pakāre dassetuṁ **"sabhāvato"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha "saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā"ti. **Samudayato**ti yato samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhato**ti yattha so nirujjhati, tato visaṅkhārato. **Nirodhūpāyato**ti yena vidhinā so nirodho pattabbo, tato ariyamaggato ito aññassa pakārassa abhāvā. Iti "sabbathā lokaṁ avedī"ti vatvā tadatthasādhakaṁ suttaṁ dassento **"yattha kho āvuso"**ti-ādimāha. Idañca suttaṁ "yattha kho bhante na jāyati -pa- na upapajjati, sakkā nu kho so bhante gamanena lokassa anto ñātuṁ vā daṭṭhuṁ vā pāpuṇituṁ vā"ti[2] okāsalokassa gatiṁ sandhāya rohitadevaputtena puṭṭho bhagavā abhāsi. Tattha na **jāyatī**ti-ādinā ujukaṁ jāti-ādīni paṭikkhipitvā **na cavati na upapajjatī**ti padadvayena aparāparaṁ cavanupapatanāni paṭikkhipati. Keci pana

---

1. Mahābodhiṁ (Syā)

2. Saṁ 1. 60; Aṁ 1. 356 piṭṭhesu.

“na jāyatīti-ādi gabbhaseyyakādivasena vuttaṁ, itaraṁ opapātikavasenā”ti vadanti. **Tan**ti jāti-ādirahitaṁ. **Gamanenā**ti padasā gamanena. **Lokassantan**ti saṅkhāralokassa antabhūtaṁ nibbānaṁ. **Ñāteyyan**ti jānitabbaṁ. **Daṭṭheyyan**ti daṭṭhabbaṁ. **Patteyyan**ti pattabbaṁ. “Ñātāyaṁ diṭṭhāyaṁ pattāyan”ti vā pāṭho, tattha gamanena lokassantaṁ ñātā ayaṁ diṭṭhā ayaṁ pattā ayanti na vadāmīti attho. **Ayan**ti nibbānatthiko.

Kāmaṁ padasā gamanena gantvā lokassantaṁ ñātuṁ daṭṭhuṁ pattuṁ vā na sakkā, api ca parimitaparicchinnaṭṭhāne taṁ paññāpetvā dassemīti dassento **“api cā”**ti-ādimāha. Tattha **byāmamatte kaḷevare**ti byāmappamāṇe attabhāve. Iminā rūpakkhandhaṁ dasseti. **Sasaññimhī**ti saññāya sahite. Iminā saññāsīsena vedanādayo tayo khandhe dasseti saññāsahitattā eva. **Samanake**ti saviññāṇaketi attho. Iminā viññāṇakkhandhaṁ dasseti, aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetuṁ na sakkāti adhippāyo. **Lokan**ti khandhādilokaṁ. **Lokanirodhan**ti tassa lokassa nirujjhanaṁ nibbānameva vā. Nibbānampi hi khandhe paṭicca paññāpanato sarīrasmiṁyeva paññāpeti. Adesampi hi taṁ yesaṁ nirodho, tesaṁ vasena desatopi upacāravasena niddisīyati yathā “cakkhuṁ loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī”ti[1].

Gamanenāti pākatikagamanena. **Lokassanto**ti saṅkhāralokassa anto antakiriyāya hetubhūtaṁ nibbānaṁ. **Kudācanan**ti kadācipi. **Appatvā**ti aggamaggena anadhigantvā. **Pamocanan**ti pamutti nissaraṇaṁ. **Tasmā**ti yasmā lokantaṁ appatvā vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. **Have**ti nipātamattaṁ. **Lokavidū**ti sabhāvādito sabbaṁ lokaṁ vijānanto. **Sumedho**ti sundarapañño. **Lokantagū**ti pariññābhisamayena lokaṁ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyassa pariniṭṭhitattā **vusitabrahmacariyo.** Sabbesaṁ kilesānaṁ samitattā catusaccadhammānaṁ vā abhisamitattā **samitāvī. Nāsīsatī**ti na pattheti, yathā imaṁ lokaṁ, evaṁ parañca lokaṁ nāsīsati appaṭipandhikattā.

1. Dī 2. 248; Ma 1. 86; Abhi 2. 109 piṭṭhesu.

Evaṁ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvādito dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṁ anavasesato dassetuṁ **"api ca tayo lokā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha indriyabaddhānaṁ khandhānaṁ samūho santāno ca **sattaloko.** Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyati ettha kusalākusalaṁ tabbipāko cāti loko. Anindriyabaddhānaṁ rūpādīnaṁ samūho santāno ca **okāsaloko** lokīyanti ettha jaṅgamā thāvarā ca tesañca okāsabhūtoti katvā. Tadādhāratāya hesa "bhājanaloko"tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhārasaddo "ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāyā"ti-ādīsu[1] viya. Evañhi "sabbe sattā"ti iminā asaññasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṁ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha **"āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo"**ti.

Yadi evaṁ "sabbe sattā"ti idaṁ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṁ doso. Kasmā pana bhagavā katthaci puggalādhiṭṭhānaṁ katvā dhammaṁ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānaṁ katvā dhammaṁ desetīti? Desanāvilāsato veneyyajjhāsayato ca. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṁ katvā katthaci dhammādhiṭṭhānaṁ katvā dhammaṁ desenti. Ye vā pana veneyyā sāsanakkamaṁ anotiṇṇā, tesaṁ puggalādhiṭṭhānaṁ desanaṁ desenti. Ye ca otiṇṇā, tesaṁ dhammādhiṭṭhānaṁ, sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā desanā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārīgottānaṁ vā purimā. Te hi puggalappamāṇikā, pacchimā dhammānusārīgottānaṁ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṁ valena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṁ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā. Iti bhagavā taṁ taṁ visesaṁ apekkhitvā tattha tattha duvidhaṁ desanaṁ desetīti veditabbaṁ.

1. Saṁ 3. 90 piṭṭhe.

Diṭṭhigatikānaṁ sassatādivasena “attā loko”ti parikappanā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisayāti āha **“sassato lokoti vā asassato lokoti vāti āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo”**ti. **Yāvatā candimasūriyā pariharantī**ti yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti vorocamānā**ti tesaṁ paribbhamaneneva tā tā taṁ disā pabhassarā hutvā virocanti. Atha vā **disā**ti upayogabahuvacanaṁ, tasmā sayaṁ virocamānā candimasūriyā yattakā disā bhanti sobhenti obhāsayantīti attho. **Tāva sahassadhā loko**ti tattakena pamāṇena sahassappakāro okāsaloko, sahassalokadhātuyoti attho. “Tāvasahassavā”ti vā pāṭho, tāva tattakaṁ sahassaṁ assa atthīti tāvasahassavā. **Etthā**ti sahassalokadhātusaṅkhāte loke.

Tampīti tividhampi lokaṁ. **Sabbathā avedī**ti sabbappakārato paṭivijjhi. Kathaṁ paṭivijjhīti āha **“tathā hī”**ti-ādi. **Tathā hissā**ti imassa “sabbathā vidito”ti etena sambandho. **Assā**ti anena bhagavatā. **Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti kāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṁ saṅkhārānaṁ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Nāmaggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṁ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āhāraṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṁ dukkhasaccadhammānaṁ idha lokoti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṁgahaṇarahitānaṁ lokuttarānaṁ natthi lokatā.

Tisso vedanāti sukhadukkha-upekkhāvasena. **Cattāro āhārā**ti kabaḷīkārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro āhārā. Tattha kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakaṁ rūpaṁ āharatīti āhāro. Phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manosañcetanā tīsu bhavesu paṭisandhiṁ āharatīti āhāro. Viññāṇaṁ paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṁ āharatīti āhāro.

Upādānānaṁ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Cha ajjhattikāni āyatanānī**ti cakkhāyatanādimanāyatanapariyantāni. **Satta viññāṇaṭṭhitiyo**ti nānattakāyā nānattasaññino, nānattakāyā ekattasaññino, ekattakāyā nānattasaññino, ekattakāyā ekattasaññino, heṭṭhimāca tayo āruppāti imā satta "viññāṇaṁ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitiyo"ti vuccanti. Tattha nānattaṁ kāyo etesaṁ, nānatto vā kāyo etesanti nānattakāyā, nānattasaññā etesaṁ atthīti nānattasaññino. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Sabbe manussā[1] chakāmāvacarā ca devā ekacce ca vinipātikā **"nānattakāyā nānattasaññino"**ti vuccanti. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṁ manussānaṁ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamanaṭhānādīhi viseso hotiyeva, paṭisandhisaññā ca nesaṁ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti, tasmā sabbepi manussā nānattakāyā nānattasaññino. Chakāmāvacaradevesu ca kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītādivaṇṇo, paṭisandhisaññā ca nesaṁ duhetukāpi tihetukāpi hoti, tasmā tepi nānattakāyā nānattasaññino. Ekacce vinipātikā pana catu-apāyavinimuttakā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, dhammaguttāti evamādayo daṭṭhabbā. Etesañhi odātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisabhūlarassadīghādivasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṁ viya tihetukaduhetukāhetukavasena paṭisandhisaññāpi, te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti, ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā sukhasamussayato vinipāto etesaṁ atthīti vinipātikāti vuttā satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato. Ye panettha tihetukā, tesaṁ dhammābhisamayopi hoti. Piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṁ sajjhāyato sutvā—

1. Dī-Ṭṭha 2. 99; Aṁ-Ṭṭha 3. 163 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

"Mā saddaṁ kari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati.
Apica dhammapadaṁ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

Pāṇesu ca saṁyamāmase,
Sampajānamusā na bhaṇāmase.
Sikkhema susīlyamattano,
Api muccema pisācayoniyā"ti[1]—

evaṁ puttakaṁ saññāpetvā taṁ divasaṁ sotāpattiphalaṁ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṁ sutvāva sotāpannā jātā. Evamimepi kāyassa ceva paṭisandhisaññāya ca nānattā "nānattakāyā nānattasaññino"tveva saṅkhyaṁ gacchanti.

Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmasaṅkhātā pana hīnamajjhimapaṇītabhedabhinnena paṭhamajjhānena nibbattā brahmakāyikā ceva catūsu apāyesu sattā ca **"nānattakāyā ekattasaññino"**ti vuccanti. Etesu hi brahmakāyikesu brahmapurohitānaṁ kāyo brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro hoti, mahābrahmānaṁ kāyo pana brahmapurohitehipi pamāṇato vipulataro hoti. Kāmañca nesaṁ pabhāvasenapi kāyo heṭṭhimaheṭṭhimehi uḷārataro hoti, taṁ pana idha appamāṇaṁ. Tathā hi parittābhādīnaṁ parittasubhādīnañca kāye satipi pabhāvematte ekattavaseneva vavatthapīyatīti "ekattakāyā"tveva te vuccanti. Evamime brahmakāyikā kāyassa nānattā paṭhamajjhānavipākavasena pana paṭisandhisaññāya ca ekattā nānattakāyā ekattasaññino. Yathā ca te, evaṁ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṁ, kesañci aḍḍhayojanaṁ, kesañci yojanaṁ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā, pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā, tathā kālakañcikā[2] asurā. Api cettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti, paṭisandhisaññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi "nānattakāyā ekattasaññino"tveva saṅkhyaṁ gacchanti.

---

1. Saṁ 1. 211 piṭṭhe. 2. Kālakañjikā (Sī, Syā)

Dutiyajjhānabhūmikā pana parittābhā appamāṇābhā ābhassarā **"ekattakāyā nānattasaññino"**ti vuccanti. Nesañhi sabbesaṁ kāyo ekappamāṇova hoti, paṭisandhisaññā pana dutiyatatiyajjhānavipākavasena nānā hoti.

Parittasubhā appamāṇasubhā subhakiṇhā pana tatiyajjhānabhūmikā **ekattakāyā ekattasaññino.** Tesaṁ vuttanayena kāyassa ceva catutthajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekattā. "Vehapphalāpi imaṁyeva catutthaviññāṇaṭṭhitiṁ bhajanti kāyassa ceva pañcamajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekarūpattā. Suddhāvāsā pana apunarāvattanato vivaṭṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā. Kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti, soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppajjantesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitiṁ, na sattāvāsaṁ bhajantī"ti vadanti. Mahāsīvatthero pana "na kho pana so sāriputta āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvuṭṭhapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī"ti[1] iminā suttena "suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitiṁ catutthasattāvāsaṁ bhajantī"ti vadati, taṁ appaṭibāhiyattā suttassa anuññātaṁ. Tasmā asaññasattaṁ apanetvā parittasubhādīsu akaniṭṭhapariyosānāsu navasu bhūmīsu sattā "ekattakāyā ekattasaññino"ti gahetabbā.

Asaññasattā pana viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṁ na gacchanti. Tathā hi anuppanne buddhe titthāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikammaṁ katvā catutthajjhānaṁ nibbattetvā tato vuṭṭhāya "dhī cittaṁ, dhī cittaṁ, cittassa nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhabandhādipaccayaṁ dukkhaṁ uppajjati, citte asati natthetan"ti khantiṁ ruciṁ uppādetvā aparihīnajjhānā kālaṁ katvā rūpapaṭisandhivasena asaññabhave nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni ṭhito vā nisinno vā nipanno vā hoti. Evaṁ cittavirāgabhāvanāvasena tesaṁ tattha viññāṇuppatti na hotīti viññāṇābhāvato viññāṇaṭṭhitiṁ te na bhajanti.

---

1. Ma 1. 116 piṭṭhe.

Nevasaññānāsaññāyatanaṁ pana yatheva saññāya, evaṁ viññāṇassapi sukhumattā viññāṇaṭṭhitīsu saṅgahaṁ na gacchati. Tañhi saññāya viya viññāṇassapi saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā paribyattaviññāṇakiccābhāvato neva viññāṇaṁ, na ca sabbaso aviññāṇaṁ hotīti nevaviññāṇā nāviññāṇaṁ, tasmā paripphuṭaviññāṇakiccavantīsu viññāṇaṭṭhitīsu saṅgahaṁ na gacchati. Tasmā vinipātikehi saddhiṁ chakāmāvacaradevā manussā ca nānattakāyā nānattasaññino, paṭhamajjhānabhūmikā apāyasattā ca nānattakāyā ekattasaññino, dutiyajjhānabhūmikā ekattakāyā nānattasaññino, tatiyajjhānabhūmikā asaññasattaṁ vajjetvā sesā catutthajjhānabhūmikā ca ekattakāyā ekattasaññinoti imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo nevasaññānāsaññāyatanaṁ vajjetvā ākāsānañcāyatanādiheṭṭhimāruppattayena saddhiṁ "satta viññāṇaṭṭhitiyo"ti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasaṁsā sukhaṁ dukkhanti ime aṭṭha lokassa dhammattā lokadhammā. Ime hi sattalokassa avassaṁbhāvino dhammā, tasmā etehi vinimutto nāma koci satto natthi. Te hi aparāparaṁ kadāci lokaṁ anupatanti, kadāci te loko ca anupatati. Vuttampi cetaṁ "aṭṭhime bhikkhave lokadhammā lokaṁ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattatī"ti[1]. Ghāsacchādanādīnaṁ laddhi, tāni eva vā laddhabbato **lābho.** Tadabhāvo **alābho.** Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Evaṁ **yasā**dīsupi tabbisaya-anurodhavirodhānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Lābhe pana āgate alābho āgatoyeva hotīti lābho ca alābho ca vutto. **Yasā**dīsupi eseva nayo. Tathā ca lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya lābhādīsu anurodhe sati alābhādīsu virodho laddhāvasaro eva hoti.

Nava sattāvāsāti heṭṭhā vuttasattaviññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthāruppehi saddhiṁ "nava sattāvāsā"ti vuccanti. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā, nānattakāyanānattasaññī-ādibhedā sattanikāyā. Te hi sattanikāyā tappariyāpannānaṁ sattānaṁ tāya eva

---

1. Aṁ 3. 7 piṭṭhe.

tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṁ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā "rukkhe sākhā"ti. Suddhāvāsānampi sattāvāsaggahaṇe kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva.

Dasāyatanānīti arūpasabhāvaṁ manāyatanaṁ rūpārūpādimissakaṁ dhammāyatanañca ṭhapetvā kevalaṁ rūpadhammānaṁyeva vasena cakkhāyatanādayo pañca, rūpāyatanādayo pañcāti dasāyatanāni vuttāni, manāyatanadhammāyatanehi pana saddhiṁ tāniyeva **"dvādasāyatanānī"**ti vuttāni.

Kasmā panettha cakkhādayo "āyatanānī"ti vuccanti? Āyatanato[1] āyānaṁ vā tananato āyatassa ca nayanato āyatanāni. Cakkhurūpādīsu hi taṁtaṁdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, idañca anamatagge saṁsāre pavattaṁ ativiya āyataṁ saṁsāradukkhaṁ yāva na nivattati, tāva nayanti pavattayanti, tasmā "āyatanānī"ti vuccanti. Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanāni. Tathā hi loke "issarāyatanaṁ vāsudevāyatanan"ti-ādīsu nivāsaṭṭhānaṁ āyatananti vuccati. "Suvaṇṇāyatanaṁ rajatāyatanan"ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana "manorame āyatane, sevanti naṁ vihaṅgamā"ti-ādīsu[2] samosaraṇaṭṭhānaṁ. "Dakkhiṇāpatho gunnaṁ āyatanan"ti-ādīsu sañjātideso. "Tatra tatreva sakkhibhabbataṁ pāpuṇātisati sati sati-āyatane"ti-ādīsu[3] kāraṇaṁ āyatananti vuccati. Cakkhu-ādīsu ca te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo tesaṁ nivāsaṭṭhānaṁ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayova nesaṁ ākaro. Tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato cakkhādayova nesaṁ samosaraṇaṭṭhānaṁ. Tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhādayova nesaṁ sañjātideso. Cakkhādīnaṁ abhāve abhāvato cakkhādayova nesaṁ kāraṇanti yathāvutte natthena cakkhu ca taṁ āyatanañcāti cakkhāyatanaṁ. Evaṁ sesānipi.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 42 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ. 2. Aṁ 2. 36 piṭṭhe.
3. Ma 3. 138; Aṁ 1. 256; Aṁ 2. 14 piṭṭhādīsu.

Imāneva pana dvādasāyatanāni cakkhuviññāṇādichaviññāṇehi saddhiṁ **aṭṭhārasa** vidahanādito **"dhātuyo"**ti vuccanti. Tathā hi cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṁ vidahati, dhīyate, vidhānaṁ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātūti vuccati. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitāva hutvā suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādiṁ, anekappakāraṁ saṁsāradukkhaṁ vidahanti, bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyanti dhārīyanti, dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca kāraṇabhūtāhi saṁsāradukkhaṁ sattehi anuvidhīyati, tathāvihitañca taṁ etāsveva dhīyati ṭhapīyati, tasmā "dhātuyo"ti vuccanti. Api ca yathā titthiyānaṁ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṁ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo selāvayavā "dhātuyo"ti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ñāṇañeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnā hete cakkhādayoti. Api ca **dhātū**ti nijjīvamattassetaṁ adhivacanaṁ. Tathā hi bhagavā "chadhāturo ayaṁ bhikkhu puriso"ti-ādīsu[1] jīvasaññāsamūhananatthaṁ dhātudesanamakāsi. Tasmā nijjīvaṭṭhenapi dhātuyoti vuccanti.

Ettha ca "āhāraṭṭhitikā"ti paccayāyattavuttitāvacanena saṅkhārānaṁ aniccatā, tāya ca "yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ tadanattā"ti[2] vacanato dukkhānattatā ca pakāsitā hontīti tīṇipi sāmaññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāman**ti cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpan**ti bhūtupādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavī-ādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggahaṇeneva ye te savisesā kusalādayo hetu-ādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha **"iti ayaṁ saṅkhāralokopi sabbathā vidito"**ti.

---

1. Ma 3. 282 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 19 piṭṭhe.

Evaṁ saṅkhāralokassa sabbathā viditabhāvaṁ dassetvā idāni sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṁ dassento **"yasmā panesā"**ti-ādimāha. Tattha **āsayaṁ jānātī**ti āgamma cittaṁ seti etthāti āsayo migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṁ aññathā pavattitvāpi cittaṁ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhi-ādivasena catubbidho. Vuttañca—

> "Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā.
> Yathābhūtañca yaṁ ñāṇaṁ, etaṁ āsayasadditan"ti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṁ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha "dvayanissito khvāyaṁ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā"ti[1]. **Atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **natthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṁ tāva vaṭṭanissitānaṁ puthujjanānaṁ āsayo, vivaṭṭanissitānaṁ pana suddhasattānaṁ anulomikā khanti yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo. Tattha "anulomikā khanti vipassanāñāṇaṁ, yathābhūtañāṇaṁ pana maggañāṇan"ti **sammohavinodaniyā** vibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ[2] vuttaṁ. Taṁ catubbidhampi sattānaṁ āsayaṁ jānāti, jānanto ca tesaṁ diṭṭhigatānaṁ tesañca ñāṇānaṁ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetaṁ—

> "Kāmaṁ sevantaññeva jānāti 'ayaṁ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto'ti, kāmaṁ sevantaññeva jānāti 'ayaṁ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto'ti"ādi[3].

Anusayaṁ jānātīti anu anu sayantīti anusayā, anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesaṁ kāraṇalābhe uppajjanārahataṁ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke pana te? Kāmarāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca taṁsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṁ kālabhedena

1. Saṁ 1. 257 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 440 piṭṭhe.
3. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

sabhāvabhedo atthi, taṁ sattavidhaṁ anusayaṁ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena[1] pavattamānaṁ jānāti.

Caritaṁ jānātīti ettha **cārita**nti sucaritaduccaritaṁ. Tañhi **vibhaṅge**[2] caritaniddese niddiṭṭhaṁ. Atha vā **caritan**ti cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivitakkavasena cha mūlacariyā, tāsaṁ apariyanto antarabhedo, saṁsaggabhedo pana tesaṭṭhividho. Taṁ caritaṁ sabhāvato saṁkilesato vodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārena jānāti.

Adhimuttiṁ jānātīti ettha **adhimuttī**ti ajjhāsayadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttike eva. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sāruppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sāruppatikkhū, itare asāruppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti. Tipiṭakacūḷābhayatthero kira nāgadīpe cetiyavandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ gacchanto ekasmiṁ gāme manussehi nimantito therena ca saddhiṁ eko asāruppabhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asāruppabhikkhu atthi, bhikkhusaṁghesu gāmaṁ osarantesu te ubho janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṁ santepi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā aṭṭhaṁsu. Thero disvā "sammāsambuddhena jānitvā **dhātusaṁyuttaṁ**[3] kathitan"ti āha. Evamayaṁ hīnādhimuttikādīnaṁ aññamaññopasevanādiniyāmikā ajjhāsayadhātu ajjhāsayabhāvo adhimuttīti vuccati, taṁ adhimuttiṁ jānāti. "Imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā. Tatthāpi imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā"ti-ādinā paṭivijjhati. Adhimuttiyā pana tikkhamudubhāvādiko indriyānaṁ tikkhamudubhāvādinā veditabbo.

---

1. Parovarabhāvena (Sī), paramparabhāvena (Ka)
2. Abhi 2. 353 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 358 piṭṭhe.

Apparajakkheti paññāmaye akkhimhi appaṁ parittaṁ rāgadosamoharajaṁ etesanti apparajakkhā, appaṁ vā rāgādirajaṁ etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkhe**ti etthāpi eseva nayo, ussādarāgādirajā mahārajakkhā. **Jānātī**ti "imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo"ti-ādinā apparajakkhādike jānāti.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriye**ti mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Ubhayatthāpi upanissayabhūtindriyāni adhippetāni. **Svākāre**ti sundarākāre, kalyāṇapakatike vivaṭṭajjhāsayeti attho. Yesaṁ vā āsayādayo ākārā koṭṭhāsā sundarā, te **svākārā.** Viparītā **dvākārā. Suviññāpaye**ti sammattaniyāmaṁ viññāpetuṁ sukare saddhe paññavante ca, ye vā kathitaṁ kāraṇaṁ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṁ, te **suviññāpayā.** Viparītā **duviññāpayā. Bhabbe abhabbe**ti ettha ye ariyamaggappaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahitā, te **bhabbā.** Viparītā **abhabbā. Tasmāti** yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi, tassa pana jānanaṁ na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṁ, bhagavato pana tampi suviditaṁ suvavatthāpitameva, payojanābhāvā desanaṁ nāruḷhaṁ. Tena vuttaṁ—

> "Atha khobhagavā parittaṁ nakhasikhāyaṁ paṁsuṁ āropetvā bhikkhū āmantesi 'taṁ kiṁ maññatha bhikkhave, katamaṁ nu kho bahutaraṁ yo vāsaṁ mayā paritto nakhasikhāyaṁ paṁsu āropito, ayaṁ vā mahāpathavī"ti-ādi[1].

Evaṁ sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṁ dassetvā idāni okāsalokassapi tatheva viditabhāvaṁ dassento āha **"yathā ca**

---

1. Saṁ 3. 400 piṭṭhe.

sattaloko"ti-ādi. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷan**ti lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā "cakkavāḷan"ti vuccati. **Aḍḍhuḍḍhānī**ti upaḍḍhacatutthāni, tīṇi satāni paññāsañcāti attho. **Nahutānī**ti dasasahassāni. **Saṅkhātā**ti kathitā. Yasmā pathavī nāmāyaṁ tiriyaṁ aparicchinnā, tasmā **"ettakaṁ bahalattena, saṅkhātāyaṁ vasundharā"**ti bahalatoyeva paricchedo vutto. Nanu cakkavāḷapabbatehi taṁtaṁcakkavāḷapathavī paricchinnāti? Na tadaññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṁ tiṇṇañhi pattānaṁ antarāḷasadise tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ lokadhātūnaṁ antareyeva pathavī natthi lokantaranirayabhāvato, cakkavāḷapabbatānaṁ pana cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva, vivaṭṭakāle saṇṭhahamānāpi pathavī yathāsaṇṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṇṭhahati.

Saṇṭhitīti heṭṭhā uparito cāti sabbaso ṭhiti. **Evaṁ saṇṭhite**ti evaṁ avaṭṭhite. **Etthā**ti cakkavāḷe. **Ajjhogāḷho**ti ogāhitvā anupavisitvā ṭhito. **Accuggato tāvadevā**ti tattakameva caturāsīti yojanasatasahassāniyeva uggato. Na kevalañcettha ubbedhova, atha kho āyāmavitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetaṁ—

> "Sineru bhikkhave pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā"ti[1].

Sinerupabbatuttamoti pabbatesu uttamo, pabbatoyeva vā uttamo pabbatuttamo, sinerusaṅkhāto pabbatuttamo sinerupabbatuttamo, sinerupabbatarājāti vuttaṁ hoti. Tassa ca pācīnapassaṁ rajatamayaṁ, tasmā tassa pabhāya ajjhottharantiyā pācīnadisāya samuddodakaṁ khīraṁ viya paññāyati. Dakkhiṇapassaṁ pana indanīlamaṇimayaṁ, tasmā dakkhiṇadisāya samuddodakaṁ yebhuyyena nīlavaṇṇaṁ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṁ. Pacchimapassaṁ phalikamayaṁ. Uttarapassaṁ suvaṇṇamayaṁ. Cattāro samuddāpi sinerurasmīti eva paricchinnā. Tathā hi pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamaṇirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṁ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā maṇiphalikarasmiyo,

1. Aṁ 2. 474 piṭṭhe.

pacchimuttapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmiyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā suvaṇṇarajatarasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṁ āhacca tiṭṭhanti, tāsaṁ rasmīnaṁ antaresu cattāro mahāsamuddā honti.

Tatoti sinerussa heṭṭhā upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenā**ti upaḍḍhena upaḍḍhena. Idaṁ vuttaṁ hoti—dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva upari uggato **yugandharapabbato,** ekavīsati yojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhappamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavāḷapādamūlā anupubbaninno, evaṁ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā sineruppamāṇato upaḍḍhappamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṁ suppatiṭṭhito, evaṁ īsadharādayopīti daṭṭhabbaṁ. Vuttañhetaṁ "mahāsamuddo bhikkhave anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro"ti[1]. Sineruyugandharādīnaṁ antare **sīdantarasamuddā**[2] nāma honti. Tattha kira udakaṁ sukhumaṁ morapattamattampi pakkhittaṁ patiṭṭhātuṁ na sakkoti sīdateva, tasmā te sīdasamuddā[3] nāma vuccanti. Te pana vitthārato yathākkamaṁ sineru-ādīnaṁ accuggamasamānaparimāṇāti vadanti. **Ajjhogāḷhuggatā**ti ajjhogāḷhā ca uggatā ca. **Brāhā**ti mahantā.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sineruṁ tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, taṁ parikkhipitvā īsadharo. Evaṁ taṁ taṁ parikkhipitvā ṭhitā "sinerussa samantato"ti vuttā. Katthaci pana "sineruṁ parikkhipitvā assakaṇṇo nāma pabbato patiṭṭhito, taṁ parikkhipitvā vinatako nāma pabbato"ti evaṁ aññoyeva anukkamo āgato. Tathā hi **nimijātake**—

"Sahassayuttaṁ hayavāhiṁ, dibbayāna'madhiṭṭhito.
Yāyamāno mahārājā, addā sīdantare nage.
Disvānā'mantayī sūtaṁ, ime ke nāma pabbatā"ti[4]—

---

1. Vi 4. 419; Khu 1. 139 piṭṭhesu.
2. Sīdasamuddā (Syā)
3. Sīdantarasamuddā (?)
4. Khu 6. 201, 202 piṭṭhesu.

evaṁ nimimahārājena puṭṭhena mātalidevaputtena—

> “Sudassano karavīko, īsadharo yugandharo.
> Nemindharo vinatako, assakaṇṇo girī brahā.
>
> Ete sīdantare nagā, anupubbasamuggatā.
> Mahārājāna’māvāsā, yāni tvaṁ rāja passasī”ti[1]—

vuttaṁ.

Tattha aṭṭhakathāyaṁ idaṁ vuttaṁ—

> “Ayaṁ mahārāja etesaṁ sabbabāhiro sudassano pabbato nāma, tadanantare karavīko nāma, tadanantare karavīko nāma, so sudassanato uccataro. Ubhinnampi pana tesaṁ antare ekopi sīdantaramahāsamuddo. Karavīkassa anantare īsadharo nāma, so karavīkato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Īsadharassa anantare yugandharo nāma, so īsadharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Yugandharassa anantare nemindharo nāma, so yugandharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Nemindharassa anantare vinatako nāma, so nemindharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Vinatakassa anantare assakaṇṇo nāma, so vinatakato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Ete sīdantaramahāsamudde satta pabbatā anupaṭipāṭiyā samuggatā sopānasadisā hutvā ṭhitā”ti[2].

Yojanānaṁ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanasatāni ucco, ubbedhoti attho. Tattha **himavā**ti himapātasamaye himayuttatāya himaṁ assa atthīti himavā, gimhakāle himaṁ vamatīti himavā. **Pabbato**ti selo. Selo hi sandhisaṅkhātehi pabbehi sahitattā “pabbato”ti vuccati, pasavanādivasena jalassa sārabhūtānaṁ bhesajjādīnaṁ vatthūnañca giraṇato “girī”ti ca vuccati. **Yojanānaṁ sahassāni, tīṇi āyatavitthato**ti yojanānaṁ tīṇi sahassāni

---

1. Khu 6. 201, 202 piṭṭhesu.

2. Jātaka-Ṭṭha 6. 156-7 piṭṭhesu.

āyāmato ca vitthārato cāti attho, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasahassānīti vuttaṁ hoti.

Caturāsītisahassehi, kūṭehi paṭimaṇḍitoti sudassanakūṭacitrakūṭādīhi caturāsītikūṭasahassehi paṭimaṇḍito, sobhitoti attho. Apicettha avuttopi ayaṁ viseso veditabbo[1]—ayaṁ himavā nāma pabbato samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmavitthārena ceva gambhīratāya ca paṇṇāsa paṇṇāsa yojanā diyaḍḍhayojanasataparimaṇḍalā anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinīdaho sīhappapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā. Tesu **anotatto** sudassanakūṭaṁ citrakūṭaṁ kāḷakūṭaṁ gandhamādanakūṭaṁ kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatehi parikkhitto. Tattha **sudassanakūṭaṁ** sovaṇṇamayaṁ dviyojanasatubbedhaṁ antovaṅkaṁ kākamukhasaṇṭhānaṁ tameva saraṁ paṭicchādetvā ṭhitaṁ. **Citrakūṭaṁ** sabbaratanamayaṁ. **Kāḷakūṭaṁ** añjanamayaṁ. **Gandhamādanakūṭaṁ** sānumayaṁ abbhantare muggavaṇṇaṁ kāḷānusāriyādimūlagandho candanādisāragandho saralādipheggugandho lavaṅgāditacagandho kapiṭṭhādipapaṭikagandho sajjādirasagandho tamālādipattagandho nāgakuṅkumādipupphagandho jātiphalādiphalagandho sabbathā gandhabhāvato gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṁ nānappakāra-osadhasañchannaṁ kāḷapakkha-uposathadivase ādittamiva aṅgāraṁ jalantaṁ tiṭṭhati.

Tattheva nandamūlakaṁ[2] nāma pabbhāraṁ paccekabuddhānaṁ vasanokāso. Tisso guhāyo suvaṇṇaguhā maṇiguhā rajataguhāti. Tattha maṇiguhādvāre mañjūsako nāma rukkho yojanaṁ ubbedhena, yojanaṁ vitthārena, so yattakāni udake vā thale vā pupphāni, sabbāni pupphati visesena paccekabuddhāgamanadivase, tassūparito sabbaratanamāḷo hoti. Tattha sammajjanakavāto kacavaraṁ chaḍḍeti, samakaraṇavāto sabbaratanamayaṁ vālikaṁ samaṁ karoti, siñcanakavāto anotattadahato ānetvā udakaṁ siñcati, sugandhakaraṇavāto sabbesaṁ gandharukkhānaṁ gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pāteti, santharaṇakavāto sabbattha santharati, sadā paññattāneva cettha āsanāni honti.

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 24; Aṁ-Ṭṭha 3. 218; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 160 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 59 piṭṭhepi passitabbaṁ.

Yesu paccekabuddhuppādadivase uposathadivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti, ayaṁ tattha pakati. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmiṁ kāle aññepi paccekabuddhā saṁvijjanti, tepi taṅkhaṇaṁ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti, nisīditvā kiñcideva samāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhahanti. Tato saṁghatthero adhunāgataṁ paccekabuddhaṁ sabbesaṁ anumodanatthāya "kathamadhigatan"ti kammaṭṭhānaṁ pucchati, tadā so attano udānabyākaraṇagāthaṁ bhāsati. Evamidaṁ gandhamādanakūṭaṁ paccekabuddhānaṁ āvāsaṭṭhānaṁ hotīti veditabbaṁ.

Kelāsakūṭaṁ pana rajatamayaṁ. Sabbāni cetāni citrakūṭādīni sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni tameva saraṁ paṭicchādetvā ṭhitāni. Sabbāni pana puthulato paññāsayojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti. Tāni sabbāni devānubhāvena nāgānubhāvena ca ṭhassanti, nadiyo ca tesu sandanti, taṁ sabbampi udakaṁ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṁ karonti, ujuṁ gacchantā na karonti, tenevassa **"anotattan"**ti saṅkhā udapādi. Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmalūdakāni nhānatitthāni tadupabhogīsattānaṁ sādhāraṇakammunāva suppaṭiyattāni susaṇṭhitāni honti, yesu buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā ca iddhimanto ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo uyyānakīḷaṁ kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamuhaṁ hatthimukhaṁ assamukhaṁ usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre sīhā bahutarā honti, hatthimukhādīhi hatthi-assa-usabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṁ tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṁ gantvā mahāsamuddaṁ pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṁ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṁ gantvā mahāsamuddaṁ pavisanti. Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṁ tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā dakkhiṇena ujukaṁ pāsāṇapiṭṭheneva saṭṭhi yojanāni gantvā pabbataṁ paharitvā vuṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā hutvā ākāsena saṭṭhi yojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma

pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma mahāpokkharaṇī jātā, mahāpokkharaṇiyā kūlaṁ bhinditvā pāsāṇaṁ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gatā, tato ghanapathaviṁ bhinditvā umaṅgena saṭṭhi yojanāni gantvā viñjhaṁ nāma tiracchānapabbataṁ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattati. Sā tikkhattuṁ anotattaṁ padakkhiṇaṁ katvā gataṭṭhāne "**āvaṭṭagaṅgā**"ti vuccati, ujukaṁ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne "**kaṇhagaṅgā**"ti, ākāsena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne "**ākāsagaṅgā**"ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā "**tiyaggaḷapokkharaṇī**"ti, kūlaṁ bhinditvā pāsāṇaṁ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne "**bahalagaṅgā**"ti, umaṅgena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne "**umaṅgagaṅgā**"ti vuccati. Viñjhaṁ nāma tiracchānapabbataṁ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne pana gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahīti pañcadhā saṅkhyaṁ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pabhavanti.

Chaddantadahassa pana[1] majjhe dvādasayojanappamāṇe ṭhāne sevālo vā paṇakaṁ vā natthi, maṇikkhandhavaṇṇaṁ udakameva santiṭṭhati, tadanantaraṁ yojanavitthataṁ suddhakallahāravanaṁ taṁ udakaṁ parikkhipitvā ṭhitaṁ, tadanantaraṁ yojanavitthatameva suddhanīluppalavanaṁ taṁ parikkhipitvā ṭhitaṁ, yojanayojanavitthatāneva rattuppalasetuppalarattapadumasetapadumakumudavanāni purimaṁ purimaṁ parikkhipitvā ṭhitāni, imesaṁ pana sattannaṁ vanānaṁ anantaraṁ sabbesampi kallahārādīnaṁ vasena vomissakavanaṁ yojanavitthatameva tāni parikkhipitvā ṭhitaṁ, tadanantaraṁ nāgānaṁ kaṭippamāṇe[2]udake yojanavitthatameva rattasālivanaṁ, tadanantaraṁ udakapariyante nīlapītalohitodātasurabhisukhumakusumasamākiṇṇaṁ khuddakagacchavananti imāni dasa vanāni yojanayojanavitthatāneva. Tato khuddakarājamāsamahārājamāsamuggavanaṁ, tadanantaraṁ tipusa-eḷāluka-alābukumbhaṇḍavallivanāni, tato pūgarukkhappamāṇaṁ ucchuvanaṁ, tato hatthidantappamāṇaphalaṁ kadalivanaṁ, tato sālavanaṁ, tadanantaraṁ cāṭippamāṇaphalaṁ panasavanaṁ, tato madhuraphalaṁ ambavanaṁ, tato ciñcavanaṁ, tato kapiṭṭhavanaṁ, tato vomissako mahāvanasaṇḍo, tato veṇuvanaṁ, veṇuvanaṁ pana parikkhipitvā

---

1. Jātaka-Ṭṭha 5. 38 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Patiṭṭhappamāṇe (Sī, Syā)

satta pabbatā ṭhitā, tesaṁ bāhirantato paṭṭhāya paṭhamo cūḷakāḷapabbato nāma, dutiyo mahākāḷapabbato nāma, tato udakapassapabbato nāma, tato candapassapabbato nāma, tato sūriyapassapabbato nāma, tato maṇipassapabbato nāma, sattamo suvaṇṇapassapabbato nāma. So ubbedhato sattayojaniko chaddantadahaṁ parikkhipitvā pattassa mukhavaṭṭi viya ṭhito. Tassa abbhantarimapassaṁ suvaṇṇavaṇṇaṁ, tato nikkhantena obhāsena chaddantadaho samuggatabālasūriyo viya hoti. Bāhirimapabbatesu pana eko ubbedhato cha yojanāni, eko pañca, eko cattāri, eko tīṇi, eko dve, eko yojanaṁ.

Evaṁ sattapabbataparikkhittassa pana tassa dahassa pubbuttarakaṇṇe udakavātappaharaṇokāse mahānigrodharukkho, tassakhandho parikkhepato pañcayojaniko, ubbedhato sattayojaniko. Catūsu disāsu catasso sākhāyo chachayojanikā, uddhaṁ uggatasākhāpi chayojanikāva. Iti so mūlato paṭṭhāya ubbedhena terasayojaniko sākhānaṁ orimantato yāva pārimantā dvādasayojaniko aṭṭhahi pārohasahassehi paṭimaṇḍito muṇḍamaṇipabbato viya vilāsamāno tiṭṭhati. Chaddantadahassa pana pacchimadisābhāge suvaṇṇapabbate dvādasayojanikā kañcanaguhā. Chaddanto nāgarājā vassāratte aṭṭhasahassanāgaparivuto kañcanaguhāyaṁ vasati, gimhakāle udakavātaṁ sampaṭicchamāno mahānigrodhamūle pārohantare tiṭṭhati.

Mandākiniyā pana majjhe pañcavīsatiyojanamatte ṭhāne sevālo vā paṇakaṁ vā natthi, phalikavaṇṇaṁ udakameva hoti, tato paraṁ pana nāgānaṁ kaṭippamāṇe[1] udake aḍḍhayojanavitthataṁ setapadumavanaṁ taṁ udakaṁ parikkhipitvā ṭhitaṁ. Tattha muḷālaṁ naṅgalasīsamattaṁ hoti, bhisaṁ mahābheripokkharappamāṇaṁ hoti. Tassa ekekasmiṁ pabbantare āḷhakappamāṇaṁ khīraṁ hoti. Padumāraṁ pupphasamaye vāto reṇuvaṭṭiṁ uṭṭhāpetvā paduminīpattesu ṭhapeti, tattha udakaphusitāni patanti, tato ādiccapākena paccitvā pakka-ayoghaṭikā viya pokkharamadhu tiṭṭhati, tadanantaraṁ tāvamahantameva rattapadumavanaṁ, tadanantaraṁ rattakumudavanaṁ, tadanantaraṁ

1. Patiṭṭhappamāṇe (Sī, Syā)

setakumudavanaṁ, tadanantaraṁ nīluppalavanaṁ, tadanantaraṁ rattuppalavanaṁ, tadanantaraṁ sugandhasālivanaṁ, tadanantaraṁ eḷāluka-alābukumbhaṇḍādīni madhurarasāni valliphalāni, tadanantaraṁ aḍḍhayojanavitthatameva ucchuvanaṁ, tattha pūgarukkhakkhandhappamāṇaṁ ucchu. Tadanantaraṁ kadalivanaṁ, yato duve pakkāni khādantā kilamanti. Tadanantaraṁ cāṭippamāṇaphalaṁ panasavanaṁ, tadanantaraṁ ambavanaṁ, jambuvanaṁ, kapiṭṭhavananti saṅkhepato tasmiṁ dahe khāditabbayuttakaṁ phalaṁ nāma natthīti na vattabbaṁ. Iti imasmiṁ himavati vijjamānakasattamahāsarappabhutīnaṁ pamāṇasaṇṭhānādibhedaṁ sabbameva visesaṁ bhagavā sabbathā avedi aññāsi paṭivijjhiyevāti daṭṭhabbaṁ.

Tipañcayojanakkhandhaparikkhepāti pannarasayojanappamāṇakkhandhaparikkhepā, khandhassa pariṇāho pannarasayojanappamāṇoti vuttaṁ hoti. **Nagavhayā**ti nagasaddena avhātabbā, rukkhābhidhānāti attho. Rukkho hi na gacchatīti nagoti vuccati. Nagavhayā jambūti yojetabbaṁ. **Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmā**ti ubbedhato paññāsayojanappamāṇakkhandhāyāmā ubbedhato samantato ca paññāsayojanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā.** Jamburukkhassa hi mūlato paṭṭhāya yāva sākhāviṭapā, tāva paṇṇāsa yojanāni, tato parampi ujukaṁ uggatasākhā paṇṇāsa yojanāni, samantato ca ekekā sākhā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitāni. Tāsu pana mahantā mahantā nadiyo sandanti, tāsaṁ nadīnaṁ ubhayatīre jambupakkānaṁ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddaṁ pavisanti, tatoyeva jambunadiyaṁ nibbattattā "jambunadan"ti taṁ suvaṇṇaṁ vuccati.

Yassānubhāvenāti yassā mahantatā kappaṭṭhāyikādippakārena pabhāvena. Yañcetaṁ jambuyā pamāṇaṁ, etadeva asurānaṁ cittapāṭaliyā, garuḷānaṁ simbalirukkhassa[1], aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatiṁsesu pāricchattakassāti. Tenāhu porāṇā—

> "Pāṭalī simbalī jambū, devānaṁ pārichattako.
> Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattaman"ti[2].

---

1. Sippalirukkhassa (Ka) 2. Visuddhi 1. 200; Aṁ-Ṭṭha 1. 377 piṭṭhesu.

Ettha **sirīsena bhavati sattaman**ti ettha **sirīsenā**ti paccatte karaṇavacanaṁ. **Sattaman**ti liṅgavipallāsena vuttaṁ, sirīso bhavati sattamoti attho.

Cakkavāḷasiluccayoti cakkavāḷapabbato. **Parikkhipitvā taṁ sabbaṁ, lokadhātumayaṁ ṭhito**ti heṭṭhā vuttaṁ sabbampi taṁ parikkhipitvā cakkavāḷasiluccayo patiṭṭhito, ayaṁ ekā lokadhātu nāmāti attho. Ma-kāro padasandhivasena āgato. "Taṁ sabbaṁ lokadhātuṁ parikkhipitvā ayaṁ cakkavāḷasiluccayo ṭhito"ti evampettha sambandhaṁ vadanti, evaṁ vuttepi cakkavāḷapabbatopi lokadhātuyevāti veditabbaṁ.

Tatthāti tissaṁ lokadhātuyaṁ. **Candamaṇḍalaṁ ekūnapaññāsayojanan**ti ujukaṁ āyāmato vitthārato ubbedhato ca ekūnapaññāsayojanaṁ, parimaṇḍalato pana tīhi yojanehi ūnadiyaḍḍhasatayojanaṁ. **Sūriyamaṇḍalaṁ paññāsayojanan**ti etthāpi candamaṇḍale vuttanayeneva ujukaṁ paññāsayojananti veditabbaṁ, parimaṇḍalato pana diyaḍḍhasatayojanaṁ.

Tesu pana candamaṇḍalaṁ[1] heṭṭhā, sūriyamaṇḍalaṁ upari, antarā nesaṁ yojanaṁ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimantaṁ yojanasataṁ hoti, candavimānaṁ anto maṇimayaṁ, bahi rajatena parikkhittaṁ, anto ca bahi ca sītalameva hoti. Sūriyavimānaṁ anto kanakamayaṁ, bāhiraṁ phalikaparikkhittaṁ hoti, anto ca bahi ca uṇhameva. Cando ujukaṁ saṇikaṁ gacchati. So hi amāvāsiyaṁ sūriyena saddhiṁ gacchanto divase divase thokaṁ thokaṁ ohīyanto puṇṇamāsiyaṁ upaḍḍhamaggato ohīyati, tiriyaṁ pana sīghaṁ gacchati. Tathā hesa ekasmiṁ māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dissati, candassa ubhosu passesu nakkhattatārakā gacchanti, cando dhenu viya vacchaṁ taṁ taṁ nakkhattaṁ upasaṅkamati, nakkhattāni pana attano gamanaṭṭhānaṁ na vijahanti, attano vīthiyāva gacchanti. Sūriyassa pana ujukaṁ gamanaṁ sīghaṁ, tiriyaṁ gamanaṁ dandhaṁ. Tiriyaṁ gamanaṁ nāma dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato dakkhiṇadisāya gamanaṁ, taṁ dandhaṁ chahi chahi māsehi ijjhanato.

Sūriyo kāḷapakkha-uposathe candena saheva gantvā tato paraṁ pāṭipadadivase yojanānaṁ satasahassaṁ candamaṇḍalaṁ ohāya gacchati

1. Dī-Ṭṭha 3. 51 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

attano sīghagāmitāya tassa ca dandhagāmitāya, atha cando lekhā viya paññāyati. Tato parampi pakkhassa dutiyāya yojanānaṁ satasahassaṁ candamaṇḍalaṁ ohāya gacchati. Evaṁ divase divase yāva sukkapakkha-uposathadivasā satasahassaṁ satasahassaṁ ohāya gacchati, atha cando anukkamena vaḍḍhitvā uposathadivase paripuṇṇo hoti. Anukkamena vaḍḍhanañcettha uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena caṇḍamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāyāti veditabbaṁ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya uposathadivase puṇṇamāyaṁ paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissati. Atha sūriyo pāṭipadadivase yojanānaṁ satasahassaṁ dhāvitvā puna candamaṇḍalaṁ gaṇhāti candassa dandhagatitāya attano ca sīghagatitāya, tathā dutiyāya satasahassanti evaṁ yāva uposathadivasā satasahassaṁ satasahassaṁ dhāvitvā gaṇhāti. Atha cando anukkamena hāyitvā kāḷapakkha-uposathadivase sabbaso na paññāyati, anukkamena hāyamānatā cettha anukkamena vaḍḍhamānatāya vuttanayena veditabbā. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṁ vaḍḍhamānaṁ viya dissati, idha ca chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṁ hāyamānaṁ viya dissati, tasmā anukkamena hāyitvā viya uposathadivase sabbaso na paññāyati. Candaṁ heṭṭhā katvā sūriyo upari hoti, mahatiyā pātiyā khuddakabhājanaṁ viya candamaṇḍalaṁ pidhīyati, majjhanhike gehacchāyā viya candassa chāyā na paññāyati. So chāyāya apaññāyamānāya dūre ṭhitānaṁ divā padīpo viya sayampi na paññāyati.

Imesaṁ pana ajavīthi nāgavīthi govīthīti tisso gamanavīthiyo honti. Tattha ajānaṁ udakaṁ paṭikūlaṁ hoti, hatthināgānaṁ manāpaṁ, gunnaṁ sītuṇhasamatāya phāsu hoti. Tathā ca yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīḷāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṁ pakatimaggato adho otaritvā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā,

tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya **"ajavīthī"**ti samaññā[1] gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṁ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīḷāpasutā hutvā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṁ pakatimaggato uddhaṁ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṁ āruyha caraṇeneva candavimānampi uddhaṁ āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagati nāma vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā[2], tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya **"nāgavīthī"**ti samaññā gatā. Yadā sūriyo uddhaṁ anārohanto adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṁ yathāruciñca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṁ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṁ gati gavānurūpatāya **"govīthī"**ti samaññā gatā. Tasmā yaṁ kālaṁ candimasūriyā ajavīthiṁ āruhanti, tadā devo ekabindumpi na vassati. Yadā nāgavīthiṁ ārohanti, tadā bhinnaṁ viya nabhaṁ paggharati. Yadā govīthiṁ ārohanti, tadā utusamatā sampajjati.

Yadā pana rājāno adhammikā honti, tesaṁ adhammikatāya uparājasenāpatippabhutayo sabbe devā brahmāno ca adhammikā honti, tadā tesaṁ adhammikatāya visamaṁ candimasūriyā parivattanti. Tadā hi bahvābādhatādi-aniṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvuttassa adhammikatāsaññitassa sādhāraṇassa pāpakammassa balena visamaṁ vāyantena vāyunā phelliyamānā[3] candimasūriyā sineruṁ parikkhipantā visamaṁ parivattanti, yathāmaggena na pavattanti. Vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhavimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṁ kīḷanatthāya cittāni na namanti, cittesu anamantesu sītuṇhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmiṁ asampajjantena na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati. Vassantopi vappakāle aṅkurakāle nāḷakāle pupphakāle khīraggahaṇādikālesu yathā

---

1. Samaññaṁ (Sī, Syā)
2. Vellitabbattā (Sī), pellitabbattā (Syā)
3. Velliyamānā (Sī), pelliyamānā (Syā)

yathā sassānaṁ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca. Tena sassāni visamapākāni honti vigatagandharasādisampadāni, ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmiṁ padese bhattaṁ uttaṇḍulaṁ hoti, ekasmiṁ atikilinnaṁ, ekasmiṁ samapākaṁ. Taṁ paribhuttaṁ kucchiyampi sabbaso apariṇataṁ, ekadesena pariṇataṁ, supariṇatanti evaṁ tīhiyeva pakārehi paccati, pakkāsayaṁ na sammā upagacchati. Tena sattā bahvābādhā ceva honti appāyukā ca.

Dhammikānaṁ pana rājūnaṁ kāle vuttavipariyāyena candimasūriyā samaṁ parivattanti, yathāmaggena pavattanti, utusamatā ca sampajjati, candimasūriyā cha māse sineruto bahi nikkhamanti, cha māse anto vicaranti. Tathā hi sinerusamīpena taṁ padakkhiṇaṁ katvā gacchantā cha māse tato gamanavīthito bahi attano tiriyaṁ gamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. Evaṁ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṁ pattā. Tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṁ pāpuṇantā anto vicaranti. Te hi āsāḷhīmāse sinerusamīpena caranti, tato dve māse nikkhamitvā bahi caranti. Paṭhamakattikamāse majjhena gacchanti, tato cakkavāḷābhimukhā gantvā tayo māse cakkavāḷasamīpena vicaritvā puna nikkhamitvā citramāse majjhena gantvā tato pare dve māse sineru-abhimukhā pakkhanditvā puna āsāḷhe sinerusamīpena caranti. Ettha ca sinerussa cakkavāḷassa ca yaṁ ṭhānaṁ vemajjhaṁ, tassa sinerussa ca yaṁ ṭhānaṁ vemajjhaṁ, tena gacchantā sinerusamīpena carantīti veditabbā, na sinerussa aggālindaṁ allīnā, cakkavāḷasamīpena caraṇampi imināva nayena veditabbaṁ. Yadā pana sinerussa cakkavāḷassa ujukaṁ vemajjhena gacchanti, tadā vemajjhena vicarantīti veditabbaṁ.

Evaṁ vicarantā ca ekappahārena tīsupi dīpesu ālokaṁ karonti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṁ vidhamitvā ālokaṁ dassenti. Kathaṁ? Imasmiñhi dīpe sūriyuggamanakālo pubbavidehe majjhanhiko hoti, uttarakurūsu atthaṅgamanakālo, aparagoyāne majjhimayāmo, pubbavidehamhi uggamanakālo uttarakurūsu majjhanhiko, aparagoyāne atthaṅgamanakālo, idha majjhimayāmo,

uttarakurūsu uggamanakālo aparagoyāne majjhanhiko, idha atthaṅgamanakālo, pubbavidehe majjhimayāmo, aparagoyānadīpe uggamanakālo idha majjhanhiko, pubbavidehadīpe atthaṅganakālo, uttarakurūsu majjhimayāmo. Imasmiñhi dīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṁ pubbavidehavāsīnaṁ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṁ sūriyamaṇḍalaṁ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṁ uggamanavasena upaḍḍhaṁ paññāyati. Evaṁ sesadīpesupi. Iti imināva pakārena tīsu dīpesu ekappahāreneva candimasūriyā ālokaṁ dassentīti veditabbaṁ.

Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva ālokaṁ dassenti. Yasmiñhi dīpe atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṁ sūriyamaṇḍalaṁ paññāyati, atthaṅgamite tattha na paññāyati, ālokaṁ na dasseti, dvīsu eva dīpesu ekappahārena ubhayaṁ. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṁ. Imasmiñhi dīpeṭhitamajjhanhikavelāyaṁ pubbavidehavāsīnaṁ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṁ sūriyamaṇḍalaṁ paññāyatīti pubbavidehe navayojanasatasahassappamāṇe ṭhāne andhakāraṁ vidhamitvā ālokaṁ dasseti, tathā aparagoyāne uggamanavasena tatthāpi upaḍḍhasseva paññāyamānattā. Pubbavidehānaṁ pana atthaṅgamite pana paññāyatīti dvīsu dīpesu sabbattha andhakāraṁ vidhamitvā ālokaṁ dasseti aparagoyānepi uggate sūriye sabbattha andhakāravidhamanato.

Pātubhavantā ca candimasūriyā ekatova loke pātubhavanti, tesu sūriyo paṭhamataraṁ paññāyati. Paṭhamakappikānañhi sattānaṁ sayaṁpabhāya antarahitāya andhakāro ahosi. Te bhītatasitā "bhaddakaṁ vatassa, sace añño āloko bhaveyyā"ti cintayiṁsu. Tato mahājanassa sūrabhāvaṁ janayamānaṁ sūriyamaṇḍalaṁ uṭṭhahi, tenevassa **"sūriyo"**ti nāmaṁ ahosi. Tasmiṁ divasaṁ ālokaṁ katvā atthaṅgamite puna andhakāro ahosi. Te bhītatasitā "bhaddakaṁ vatassa, sace añño āloko uppajjeyyā"ti cintayiṁsu. Atha nesaṁ channaṁ ñatvā viya candamaṇḍalaṁ uṭṭhahi, tenevassa **"cando"**ti nāmaṁ ahosi. Evaṁ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni

pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti. Anukkamena ca māsaḍḍhamāsa-utusaṁvaccharā jāyanti. Candimasūriyānaṁ pana pātubhūtadivaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā cattāro ca dīpā pātubhavanti, te ca kho apubbaṁ acarimaṁ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavantīti veditabbaṁ.

Yasmā cettha "ekaṁ cakkavāḷaṁ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṁ dvādasa satasahassāni tīṇi sahassāni cattāri satāni paññāsañca yojanānī"ti **aṭṭhakathāyaṁ**[1] vuttaṁ, tasmā vuttappamāṇato imassa cakkavāḷassa sinerupatiṭṭhitokāse caturāsīti yojanasahassāni parato yāva cakkavāḷapabbatā uttaradisābhāgappamāṇañca pahāya imissā dakkhiṇadisāya—

Sinerucakkavāḷānaṁ, antaraṁ parimāṇato.
Pañca satasahassāni, sahassānūnasaṭṭhi ca.

Satāni satta ñeyyāni, pañcavīsuttarāni ca.
Majjhavīthigato nāma, tattha vemajjhago ravi.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷānamantare.
Vemajjhago yadā hoti, ubhayantagato tadā.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷā ca pabbatā.
Duve satasahassāni, sahassānūnasīti ca.

Aṭṭhasataṁ duve saṭṭhi, yojanāni dvigāvutaṁ.
Ubhato antato meru-cakkavāḷānamantare.

Ekaṁ satasahassañca, sahassānūnatālīsaṁ.
Navasatānekatiṁsa, yojanāni ca gāvutaṁ.

Pamāṇato samantā ca, maṇḍalaṁ majjhavīthiyā.
Satasahassānūnavīsa, sahassānekatiṁsa ca.

Satamekañca viññeyyaṁ, pañcasattati uttaraṁ.
Dakkhiṇaṁ uttarañcāpi, gacchanto pana bhāṇumā.

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 91 piṭṭhe.

Majjhavīthippamāṇena, maṇḍaleneva gacchati.
Gacchanto ca panevaṁ so, oruyhoruyha heṭṭhato.

Āruyhāruyha uddhañca, yato gacchati sabbadā.
Tato gativasenassa, dūramaddhānamāsi taṁ.

Tiṁsa satasahassāni, yojanāni pamāṇato.
Tasmā so parito yāti, tattakaṁva dine dine.

Sahassamekaṁ pañcasataṁ, catupaññāsayojanaṁ.
Tigāvutaṁ terasūsataṁ, tettiṁsa ratanāni ca.

Aṭṭhaṅgulāni ca tiriyaṁ, gacchatekadine ravi.
Chatālīsasahassāni, cha satāni tigāvutaṁ.

Yojanānaṁ[1] titālīsaṁ, māsenekena gacchati.
Tenavutisahassāni, dvisataṁ sattasīti ca.

Gāvutāni duve cāpi, dvīhi māsehi gacchati.
Imāya gatiyā anta-vīthito vīthi-antimaṁ.

Gacchati chahi māsehi, timāsehi ca majjhimaṁ.
Sinerusantike anta-vīthito pana bhāṇumā.
Āgacchanto dvimāsehi, assa dīpassa majjhago.

Tasmā sīhaḷadīpassa, majjhato meru-antaraṁ.
Duve satasahassāni, dvīsatenādhikāni tu.

Tettiṁsañca sahassāni, aṭṭhārasa tigāvutaṁ.
Cakkavāḷantarañcassa, dīpasseva ca majjhato.

Tīṇi satasahassāni, sahassāni chavīsati.
Cha uttarāni pañceva, satānekañca gāvutanti.

Evamettha ayampi viseso veditabbo.

Tāvatiṁsabhavanaṁ dasasahassayojananti ettha tettiṁsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṁsahacaritaṭṭhānaṁ tettiṁsaṁ, tadeva

---

1. Yojanāni (Sī, Syā)

tāvatiṁsaṁ, taṁ nivāso etesanti tāvatiṁsā, devā. Tesaṁ bhavanaṁ tāvatiṁsabhavanaṁ. Tathā hi maghena māṇavena saddhiṁ macalagāmake kālaṁ katvā tattha uppanne tettiṁsa devaputte upādāya assa devalokassa ayaṁ paṇṇatti jātāti vadanti. Atha vā yasmā sesacakkavāḷesupi cha kāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetaṁ "sahassaṁ catumahārājikānaṁ sahassaṁ tāvatiṁsānan"ti. Tasmā nāmapaṇṇattiyevesā tassa devalokassāti veditabbā. **Dasasahassayojanan**ti idaṁ pana sakkapuraṁ sandhāya vuttanti veditabbaṁ. Tathā hi tāvatiṁsakāyikā devā atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ pattā, tathā cātumahārājikānaṁ yāmādīnañca. Ekadevalokepi hi devānaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ appattā nāma natthi. Idaṁ pana tāvatiṁsabhavanaṁ sinerussa uparimatale dasasahassayojanike ṭhāne patiṭṭhitanti veditabbaṁ. Tassa pācīnapacchimadvārānaṁ antarā dasayojanasahassaṁ hoti, tathā dakkhiṇuttaradvārānaṁ. Taṁ kho pana nagaraṁ dvārasahassayuttaṁ ahosi ārāmapokkharaṇīpaṭimaṇḍitaṁ.

Tassa majjhe[1] tiyojanasatubbedhehi dhajehi paṭimaṇḍito sattaratanamayo sattayojanasa-ubbedho sakkassa **vejayanto** nāma pāsādo. Tattha suvaṇṇayaṭṭhīsu maṇidhajā ahesuṁ, maṇiyaṭṭhīsu suvaṇṇadhajā, pavāḷayaṭṭhīsu muttadhajā, muttayaṭṭhīsu pavāḷadhajā, sattaratanamayāsu yaṭṭhīsu sattaratanamayā dhajā.

Diyaḍḍhayojanasatāyāmo **vejayantaratho**[2]. Tassa hi pacchimanto paṇṇāsayojano, majjhe rathapañjaro paṇṇāsayojano, rathasandhito yāva rathasīsā paṇṇāseva yojanāni. Tadeva pamāṇaṁ diguṇaṁ katvā "tiyojanasatāyāmo"tipi vadantiyeva. Tasmiṁ yojanikapallaṅko atthato tiṭṭhati. Tattha tiyojanikaṁ setacchattaṁ, ekasmiṁyeva yuge sahassa-ājaññayuttaṁ. Sesālaṅkārassa pamāṇaṁ natthi. Dhajo panassa aḍḍhatiyāni yojanasatāni uggato, yassa vātāhatassa pañcaṅgikatūriyasseva saddo niccharati.

Sakkassa pana **erāvaṇo**[1] nāma hatthī diyaḍḍhayojanasatiko, sopi devaputtoyeva. Na hi devalokasmiṁ tiracchānagatā honti, tasmā

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 173 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Saṁ-Ṭṭha 1. 312 piṭṭhepi passitabbaṁ.

so uyyānakīḷāya nikkhamanakāle attabhāvaṁ vijahitvā diyaḍḍhayojanasatiko erāvaṇo nāma hatthī hoti. So tettiṁsakumbhe māpeti āvaṭṭena gāvuta-aḍḍhayojanappamāṇe, sabbesaṁ majjhe sakkassa atthāya sudassanaṁ nāma tiṁsayojanikaṁ kumbhaṁ māpeti. Tassa upari dvādasayojaniko ratanamaṇḍapo hoti. Tattha antarantarā sattaratanamayā yojanubbedhā dhajā uṭṭhahanti. Pariyante kiṅkiṇikajālā olambanti, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikatūriyasaddasadiso dibbagītasaddo viya ravo niccharati. Maṇḍapamajjhe sakkassa yojaniko maṇipallaṅko paññatto hoti, tattha sakko nisīdati. Tettiṁsāya kumbhānaṁ ekekasmiṁ kumbhe satta satta dante māpeti, tesu ekeko paṇṇāsayojanāyāmo. Ekekasmiṁ cettha dante satta satta pokkharaṇiyo honti, ekekāya pokkharaṇiyā satta satta paduminīgacchā, ekekasmiṁ gacche satta satta pupphāni honti, ekekassa pupphassa satta satta pattāni, ekekasmiṁ patte satta satta devadhītaro naccanti. Evaṁ samantā paṇṇāsayojanaṭṭhāne hatthidantesuyeva naccanaṭasamajjo hoti.

Nandā nāma pana pokkharaṇī paññāsayojanā. "Pañcasatayojanikā"tipi vadanti.

Cittalatāvanaṁ pana saṭṭhiyojanikaṁ. "Pañcayojanasatikan"tipi vadanti. Taṁ pana dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitaṁ, tathā **nandanavanaṁ phārusakavanañca.** Sakko panettha accharāsaṁghaparivuto yaṭṭhiyojanikaṁ suvaṇṇamahāvīthiṁ otaritvā nakkhattaṁ kīḷanto nandanavanādīsu vicarati.

Pāricchattako pana koviḷāro samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho yojanasatubbedho. Tassa mūle saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayojanavitthārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphakavaṇṇā **paṇḍukambalasilā,** yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati, uṭṭhitakāle ūnaṁ[1] paripūrati.

---

1. Taṁ ṭhānaṁ (Sī, Syā)

Sudhammā nāma devasabhā āyāmato ca vitthārato ca tiyojanasatikā, parikkhepato navayojanasatikā, ubbedhato pañcayojanasatikā, tassā phalikamayā bhūmi, thambhatulāsaṅghāṭādīsu vāḷarūpādisaṅghaṭṭanakaāṇiyo maṇimayā, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭakā ca saṅghāṭañca, pavāḷamayāni vāḷarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsā ca mukhavaṭṭi ca, indanīla-iṭṭhakāhi chadanaṁ, sovaṇṇamayaṁ chadanavidhaṁ[1], rajatamayā thupikā.

Āsāvatī nāma ekā latā atthi, "sā pupphissatī"ti devā vassasahassaṁ upaṭṭhānaṁ gacchanti, pāricchattake pupphamāne ekaṁ vassaṁ upaṭṭhānaṁ gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha—

> "Yasmiṁ bhikkhave samaye devānaṁ tāvatiṁsānaṁ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā tāvatiṁsā tasmiṁ samaye honti 'paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissatī'ti"ādi[2].

Sabbapāliphullassa pana pāricchattakassa koviḷārassa samantā pañca yojanasatāni ābhā pharati, anuvātaṁ yojanasataṁ gandho gacchati. Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccaṁ vā aṅkusaṁ gahetvā nāmanakiccaṁ vā pupphāharaṇatthaṁ caṅkoṭakakiccaṁ vā natthi. Kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchanakavāto sampaṭicchati, pavesanakavāto sudhammadevasabhaṁ paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni racento[3] santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṁ hoti yojanappamāṇo ratanapallaṅko, tassa upari dhāriyamānaṁ tiyojanikaṁ setacchattaṁ, tadanantaraṁ sakkassa devarañño āsanaṁ attharīyati, tato bāttiṁsāya devaputtānaṁ, tato aññesaṁ mahesakkhadevatānaṁ. Aññesaṁ devatānaṁ pana pupphakaṇṇikāva āsanaṁ hoti. Devā devasabhaṁ pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṁ āhacca nipatamānā devatānaṁ

---

1. Chadanapiṭṭhaṁ (Sī, Syā)   2. Aṁ 2. 486 piṭṭhe.   3. Rañjento (Syā)

tigāvutappamāṇaṁ attabhāvaṁ lākhāparikammasajjitaṁ viya karoti, tesaṁ sā kīḷā catūhi māsehi pariyosānaṁ gacchati. Iti imāhi sampattīhi samannāgataṁ tāvatiṁsabhavanaṁ bhagavā sabbathā avedīti veditabbaṁ.

Tathā asurabhavananti ettha devā viya na suranti na īsaranti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesaṁ paṭipakkhāti vā asurā. Sakko kira macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṁsa purise gahetvā kalyāṇakammaṁ karonto satta vattapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti saddhiṁ parisāya. Tato pubbadevā "āgantukadevaputtā āgatā, sakkāraṁ nesaṁ karomā"ti vatvā dibbapadumāni upanāmesuṁ, upaḍḍharajjena ca nimantesuṁ. Sakko upaḍḍharajjena asantuṭṭho ahosi, atha nevāsikā "āgantukadevaputtānaṁ sakkāraṁ karomā"ti gandhapānaṁ[1] sajjayiṁsu. Sakko sakaparisāya saññaṁ adāsi "mārisā mā gandhapānaṁ pivittha, pivamānākāramattameva dassethā"ti. Te tathā akaṁsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakehi upanītaṁ gandhapānaṁ yāvadatthaṁ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṁ patitvā sayiṁsu. Sakko "gaṇhatha dhutte, haratha dhutte"ti te pādesu gāhāpetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejena tadanuvattakāpi sabbe tattheva patiṁsu. Atha nesaṁ kammapaccaya-utusamuṭṭhānaṁ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṁ asurabhavanaṁ nibbatti pāricchattakapaṭicchannabhūtāya citrapāṭaliyā upasobhitaṁ. Sakko tesaṁ nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṁ ṭhapesi. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Antarā dvinnaṁ ayujjhapurānaṁ,
Pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā.
Uragakaroṭipayassa ca hārī,
Madanayutā[2] caturo ca mahatthā"ti[3].

Tattha **dvinnaṁ ayujjapurānan**ti dvinnaṁ devāsuranagarānaṁ antarāti attho. Dve kira nagarāni yuddhena gahetuṁ asakkuṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṁ pavisitvā dvāre pihite asurānaṁ satasahassampi

1. Gaṇḍapānaṁ (Sī), gaṇḍupānaṁ (Syā, Ka), Saṁ-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Madanayudhā (Sī), madanayuddhā (Syā)
3. Saṁ-Ṭṭha 1. 309; Jātaka-Ṭṭha 1. 219 piṭṭhesu.

kiñci kātuṁ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, atha asurehi palāyitvā asuranagaraṁ pavisitvā dvāre pihite sakkānaṁ satasahassampi kiñci kātuṁ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesaṁ antarā etesu uragādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena ārakkhā ṭhapitā. Tattha **uraga**saddena nāgā gahitā. Te udake mahabbalā honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesaṁ ārakkhā. Sinerussa kira samantato bahalato puthulato ca pañcayojanasahassaparimāṇāni cattāri paribhaṇḍāni tāvatiṁsabhavanassa ārakkhāya nāgehi garuḷehi kumbhaṇḍehi yakkhehi ca adhiṭṭhitāni. Tehi kira sinerussa upaḍḍhaṁ pariyādinnaṁ, etāniyeva ca sinerussa ālindāni mekhalāni ca vuccanti. **Karoṭi**saddena supaṇṇā gahitā. Tesaṁ kira karoṭi nāma pānabhojanaṁ, tena nāmaṁ labhiṁsu, dutiyālinde tesaṁ ārakkhā. **Payassahārī**saddena kumbhaṇḍā gahitā. Dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesaṁ ārakkhā. **Madanayuta**saddena yakkhā gahitā. Visamacārino kira te yuddhasoṇḍā, catutthālinde tesaṁ ārakkhā. **Caturo ca mahatthā**ti cattāro mahārājāno vutto. Te hi sinerussa tasmiṁ tasmiṁ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca sāsitabbassa mahato atthassa vasena "mahatthā"ti vuccanti, pañca mālinde tesaṁ ārakkhā.

Te pana asurā āyuvaṇṇayasa-issariyasampattīhi tāvatiṁsadisāva. Tasmā antarā attānaṁ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya "nayidaṁ devanagaraṁ, tattha pāricchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkena mayaṁ suraṁ pāyetvā vañjitā, devanagarañca no gahitaṁ, gacchāma tena saddhiṁ yujjhissāmā"ti hatthi-assarathe āruyha suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṁ dvidhā bhinditvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṁ dvidhā bhinditvā uṭṭhahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakkhikā vammikaṁ viya sineruṁ abhiruhituṁ ārabhanti. Atha nesaṁ paṭhamaṁ nāgehi saddhiṁ yuddhaṁ hoti. Tasmiṁ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṁ vā chijjati, na lohitaṁ uppajjati, kevalaṁ kumārakānaṁ dārumeṇḍakayuddhaṁ viya aññamaññaṁ santāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṁ yujjhitvā asurapuraṁyeva

pavesetvā nivattanti. Sace pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhiṁ ekato hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsupi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḍitānipi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa pavattiṁ ārocenti. Sakko tesaṁ vacanaṁ sutvā diyaḍḍhayojanasatikaṁ vejayantarathaṁ āruyha sayaṁ vā nikkhamati, ekaṁ vā puttaṁ peseti. Ekasmiṁ pana divase evaṁ nikkhamitvā asure yuddhena abbhuggantvā samudde pakkhipitvā catūsu dvāresu attanā sadisā paṭimā māpetvā ṭhapeti, tasmā asurā nāgādayo jinitvā āgatāpi indapaṭimā disvā "sakko nikkhanto"ti palāyanti. Iti surānaṁ paṭipakkhāti asurā, vepacittipahārādādayo, tesaṁ bhavanaṁ asurabhavanaṁ. Taṁ pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojananti dassetuṁ "tathā asurabhavanan"ti vuttaṁ.

Avīcimahānirayo jambudīpo cāti etthāpi **tathā**-saddo yojetabbo, avīcimahānirayo jambudīpo ca tathā dasasahassayojanamevāti attho. Ettha ca avīcimahānirayassa abbhantaraṁ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṁ hoti, lohapathavī lohachadanaṁ ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci uṭṭhahitvā pacchimaṁ bhittiṁ gahetvā taṁ vinivijjhitvā parato[1] yojanasataṁ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāmavitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni honti, parikkhepena nava yojanasatāni catupaṇṇāsañca yojanāni. Samantā pana ussadehi saddhiṁ dasayojanasahassaṁ hoti. Kasmā panesa narako "avīcī"ti saṅkhyaṁ gatoti? Vīci nāma antaraṁ vuccati, tattha ca aggijālānaṁ vā sattānaṁ vā dukkhassa vā antaraṁ natthi, tasmā so "avīcī"ti saṅkhyaṁ gato. Tassa hi puratthimabhittito jālā uṭṭhahitvā saṁsibbamānayojanasataṁ gantvā bhittiṁ vinivijjhitvā parato yojanasataṁ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Evaṁ jālānaṁ nirantaratāya avīci. Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāḷiyaṁ koṭṭetvā pūritatipupiṭṭhaṁ viya sattā nirantarā, "imasmiṁ ṭhāne satto atthi, imasmiṁ

1. Purato (Syā) Jātaka-Ṭṭha 5. 288 piṭṭhepi.

ṭhāne natthī'ti na vattabbaṁ, gacchantānaṁ ṭhitānaṁ nisinnānaṁ nipannānañca paccamānānaṁ anto natthi, gacchantā ṭhite vā nisinne vā nipanne vā na bādhenti. Evaṁ sattānaṁ nirantaratāya avīci. Kāyadvāre pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṁ dukkhasahagataṁ. Evaṁ santepi yathā jivhāgge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmiṁ tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṁ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṁ, itarāni abbohārikānīti evaṁ dukkhassa nirantaratāya avīcīti vuccati. "Ayañca avīcimahānirayo jambudīpassa heṭṭhā patiṭṭhito"ti vadanti.

Jambudīpo pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojanaparimāṇo. Tattha ca catusahassayojanappamāṇo padeso tadupabhogīsattānaṁ puññakkhayā udakena ajjhotthaṭo "samuddo"ti saṅkhyaṁ gato. Tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā patiṭṭhitoti veditabbo.

Aparagoyānaṁ sattasahassayojananti-ādīsu āyāmato ca vitthārato ca pamāṇaṁ dassitanti veditabbaṁ. Tattha jambudīpo sakaṭasaṇṭhāno, channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassehi chapaṇṇāsaratanāgārehi navanavutiyā doṇamukhasatasahassehi tikkhattuṁ tesaṭṭhiyā nagarasahassehi ca samannāgato. Jambudīpe kira ādito tesaṭṭhimattāni nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṁ, tathā tatiyaṁ. Tāni pana sampiṇḍetvā satasahassaṁ, tato paraṁ asīti sahassāni ca nava sahassāni ca honti. **Doṇamukhan**ti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṁ padhānagharaṁ vuccati. Aparagoyāno ādāsasaṇṭhāno, pubbavideho aḍḍhacandasaṇṭhāno, uttarakuru pīṭhasaṇṭhāno. "Taṁtaṁnivāsīnaṁ taṁtaṁparivāradīpavāsīnañca manussānaṁ mukhampi taṁtaṁsaṇṭhānan"ti vadanti.

Api cettha uttarakurukānaṁ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo. Tattha kira tesu tesu padesesu ghananicitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārupamā manoramā rukkhā tesaṁ manussānaṁ nivesanakiccaṁ sādhenti. Yattha sukhaṁ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti. Jalāsayāpi vikasitapadumapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṁ paramasugandhā samantato pavāyantā tiṭṭhanti.

Sarīrampi tesaṁ atidīghatādidosarahitaṁ ārohapariṇāhasampannaṁ jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitaṁ yāvatāyukaṁ aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvitāya na ca tesaṁ kasivaṇijjādivasena āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṁ atthi, tato eva na dāsadāsīkammakarādipariggaho atthi. Na ca tattha sītuṇhaḍaṁsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṁ pacchime māse paccūsavelāyaṁ samasītuṇho utu hoti, evameva sabbakālaṁ tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesaṁ koci upaghāto vihesā vā uppajjati.

Akaṭṭhapākimameva sāliṁ akaṇaṁ athusaṁ suddhaṁ sugandhaṁ taṇḍulaphalaṁ niddhūmaṅgārena agginā pacitvā paribhuñjanti. Tattha kira jotikapāsāṇā nāma honti, atha te tayo pāsāṇe ṭhapetvā tattha[1] ukkhaliṁ āropenti, pāsāṇehi tejo samuṭṭhahitvā taṁ pāceti, añño sūpo vā byañjano vā na hoti, bhuñjantānaṁ cittānukūloyevassa raso hoti. Taṁ pana bhuñjantānaṁ nesaṁ kuṭṭhaṁ gaṇḍo kilāso soso kāso apamāro jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Te taṁ ṭhānaṁ sampattānaṁ dentiyeva, macchariyacittaṁ nāma neva hoti, buddhapaccekabuddhādayopi mahiddhikā tattha gantvā piṇḍapātaṁ gaṇhanti. Na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷikā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā sahibhorū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātilomā nālāmo subhagā[2] utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti.

Purisāpi pañcavīsativassuddesikā viya, na puttā mātādīsu rajjanti, ayaṁ tattha dhammatā. Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā

1. Taṁ (Sī) 2. Subhamukā (Sī, Syā)

viharanti, tato vītarāgā viya yathāsukhaṁ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṁ gabbhapariharaṇamūlakaṁ vā dukkhaṁ vijāyanamūlakaṁ vā dukkhaṁ hoti, rattakañcukato kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkhamanti, ayaṁ tattha dhammatā. Mātā pana puttaṁ vā dhītaraṁ vā vijāyitvā tesaṁ vicaraṇakappadese ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesaṁ tattha sayitānaṁ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesaṁ kammabalena tato khīraṁ pavattati, tena te dārakā yāpenti. Evaṁ pana vaḍḍhantā katipayadivaseyeva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise.

Kapparukkhato eva ca tesaṁ tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāvirāgavaṇṇavicittāni hi vatthāni sukhumāni mudusukhasampassāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti. Nānāvidharaṁsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagakaṭūpagahatthūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmudiṅgapaṇavasammatāḷasaṅkhavaṁsavetāḷaparivārādīni vallakīpabhutikāni tūriyabhaṇḍānipi tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti, madhurarasāni yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhīyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nāti-uṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṁ surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakinā[1] kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasacchannā eva honti, candananāgarukkhā sayameva rasaṁ paggharanti. Nahāyitukāmā ca nadītitthe ekajjhaṁ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadiṁ otaritvā nahāyitvā uttiṇṇā uttiṇṇā upariṭṭhimaṁ upariṭṭhimaṁ vatthābharaṇaṁ gaṇhanti, na tesaṁ evaṁ hoti "idaṁ mama, idaṁ parassā"ti. Tato eva na tesaṁ koci viggaho vā vivādo vā, sattāhikā eva ca nesaṁ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṁ upalabbhati.

---

1. Kaṇṭakīlatā (Syā, Ka)

Mate ca satte na rodanti na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṁ dīpantaraṁ nenti, tasmā susānaṁ vā asuciṭṭhānaṁ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṁ vā tiracchānayoniṁ vā pettivisayaṁ vā upapajjanti. "Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbattantī"ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṁ sabbakālaṁ āyuppamāṇaṁ, sabbametaṁ nesaṁ pañcasīlaṁ viya dhammatāsiddhamevāti veditabbaṁ.

Tadantaresūti tesaṁ cakkavāḷānaṁ antaresu. **Lokantarikanirayā**ti lokānaṁ lokadhātūnaṁ antaro vivaro lokantaro, tattha bhavā lokantarikā, nirayā. Tiṇṇañhi sakaṭacakkānaṁ pattānaṁ vā aññamaññaṁ āsannabhāvena ṭhapitānaṁ antarasadisesu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ cakkavāḷānaṁ antaresu ekeko lokantarikanirayo. So pana parimāṇato aṭṭhayojanasahassappamāṇo hoti niccavivaṭo heṭṭhā upari ca kenaci na pihito. Yathā hi heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṁvutā lokantarikanirayā, evaṁ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṁ abhāvato asaṁvutā apihitā cakkhuviññāṇuppattinivāraṇasamatthena ca andhakārena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṁ na jāyati ālokassa abhāvato. Tīsu dīpesu ekappahārena ālokakaraṇasamatthāpi candimasūriyā tattha ālokaṁ na dassenti. Te hi yugandharasamappamāṇe ākāsappadese vicaraṇato cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti, cakkavāḷapabbatañca atikkamma lokantarikanirayā, tasmā te tattha ālokaṁ na dassentīti cakkhuviññāṇaṁ nuppajjati. Yadā pana sabbaññubodhisattassa paṭisandhiggahaṇādīsu obhāso uppajjati, tadā cakkhuviññāṇaṁ uppajjati. "Aññepi kira bho santi sattā idhūpapannā"ti taṁ divasaṁ aññamaññaṁ passanti. Ayaṁ pana obhāso ekaṁ yāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjobhāso viya niccharitvā "kiṁ idan"ti bhaṇantānaṁyeva antaradhāyati.

Kiṁ pana kammaṁ katvā tattha sattā nibbattantīti? Bhāriyaṁ dāruṇaṁ garukaṁ mātāpitūnaṁ dhammikasamaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṁ aññañca divase divase pāṇavadhādiṁ sāhasikakammaṁ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacoranāgacorādayo viya. Tesaṁ attabhāvo tigāvutiko hoti,

vaggulīnaṁ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti, yadā saṁsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti, atha "takkho no laddho"ti maññamānā khādanatthaṁ gaṇhituṁ upakkamantā viparivattitvā lokasandhārake udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti, patitamattāva accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍaṁ viya vilīyanti atisītalabhāvato ātapasantāpābhāvena. Atisītalabhāvameva hi sandhāya accantakhāratā vuttā. Na hi taṁ kappasaṇṭhahana-udakaṁ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṁ pathavīsandhārakaṁ kappavināsaka-udakaṁ viya khāraṁ bhavituṁ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesaṁ vā pāpakammabalena petānaṁ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvappatti hotīti vuttaṁ "accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍaṁ viya vilīyantī"ti.

Anantānīti aparimāṇāni, "ettakānī"ti aññehi minituṁ asakkuṇeyyāni. Tāni ca bhagavā anantena buddhañāṇena avedi "ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷānī"ti. Tividhampi hi anantaṁ buddhañāṇena paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakañhi ñeyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇaṁ. Yāvatakaṁ ñāṇaṁ, tāvatakameva ñeyyaṁ. Ñeyyapariyantikaṁ ñāṇaṁ, ñāṇapariyantikaṁ ñeyyanti. Tena vuttaṁ **"anantena buddhañāṇena avedī"**ti-ādi. Anantatā cassa anantañeyyappaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Idāni yathāvuttamatthaṁ nigamento āha **"evamassa okāsalokopi sabbathā vidito"**ti.

Api cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbā, tasmā vivaṭṭādayopi ādito pabhuti evaṁ veditabbā—saṁvaṭṭo saṁvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyīti kappassa cattāri asaṅkhyeyyāni. Tattha saṁvaṭṭanaṁ vinassanaṁ **saṁvaṭṭo,** vinassamāno asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vināso veditabbo. Saṁvaṭṭato uddhaṁ tathāṭhāyīkālo **saṁvaṭṭaṭṭhāyī.** Vivaṭṭānaṁ nibbattanaṁ vaḍḍhanaṁ vā **vivaṭṭo,** vaḍḍhamāno asaṅkhyeyyakappo. Sopi atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vaḍḍhi veditabbā. Vivaṭṭato

uddhaṁ tathāṭhāyīkālo **vivaṭṭaṭṭhāyī.** Tattha[1] tayo saṁvaṭṭā tejosaṁvaṭṭo āposaṁvaṭṭo vāyosaṁvaṭṭoti. Tisso saṁvaṭṭasīmā ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṁvaṭṭati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṁvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṁvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vātena viddhaṁsati.

Vitthārato pana tīsupi saṁvaṭṭakālesu ekaṁ buddhakkhettaṁ vinassati. Buddhakkhettaṁ nāma tividhaṁ hoti jātikkhettaṁ āṇākkhettaṁ visayakkhettañca. Tattha **jātikkhettaṁ** dasasahassacakkavāḷapariyantaṁ hoti, yaṁ tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsu kampati. Yattake hi ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādiñāṇānubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva paṭivijambhati, taṁ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettaṁ nāmāti buddhakkhettanti vuccati. **Āṇākkhettaṁ** pana koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṁ, yattha ratanasuttaṁ[2] khandhaparittaṁ[3] dhajaggaparittaṁ[4] āṭānāṭiyaparittaṁ[5] moraparittanti[6] imesaṁ parittānaṁ ānubhāvo vattati. Iddhimā hi cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yattha katthaci cakkavāḷe ṭhatvā attano atthāya parittaṁ katvā tattheva aññaṁ cakkavāḷaṁ gatopi kataparitto eva hoti. Ekacakkavāḷe ṭhatvā sabbasattānaṁ atthāya paritte kate āṇākkhette sabbasattānampi abhisambhuṇāteva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṁ sampaṭicchitabbato, tasmā taṁ āṇākkhettanti vuccati. **Visayakkhettaṁ** pana anantaṁ aparimāṇaṁ. Anantāparimāṇesu hi cakkavāḷesu yaṁ yaṁ tathāgato ākaṅkhati, taṁ taṁ jānāti ākaṅkhappaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṁ āṇākkhettaṁ vinassati, tasmiṁ pana vinassante jātikkhettaṁ vinaṭṭhameva hoti. Vinassantampi ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati, tassevaṁ vināso saṇṭhahanañca veditabbaṁ.

Yasmiṁ samaye kappo **agginā** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekaṁ mahāvassaṁ

---

1. Visuddhi-Ṭṭha 2. 44 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.
2. Khu 1. 4, 312 piṭṭhesu.
3. Vi 4. 245; Aṁ 1. 384; Khu 5. 53 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 220 piṭṭhe.
5. Dī 3. 158 piṭṭhe.
6. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

vassati, manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti, sassesu pana gokhāyitamattesu jātesu gadrabharavaṁ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnapacchinnameva hoti vassaṁ. Idaṁ sandhāya hi bhagavatā "hoti so bhikkhave samayo yaṁ bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassatī"ti[1] vuttaṁ. Vassūpajīvinopi sattā kālaṁ katvā parittābhādibrahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīviniyo ca devatā. Evaṁ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṁ parikkhayaṁ gacchati, athānupubbena macchakacchapāpi kālaṁ katvā brahmaloke nibbattanti nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṁ pana vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīḷitā, keci abhabbā jhānādhigamāya, te kathaṁ tattha nibbattantīti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi "vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṁ bhavissatī"ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṁ ārocenti "mārisā mārisā ito vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṁ bhavissati, ayaṁ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā ḍayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṁ mārisā bhāvetha, karuṇaṁ, muditaṁ, upekkhaṁ mārisā bhāvetha, mātaraṁ upaṭṭhahatha, pitaraṁ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā"ti. Te pana devā lokaṁ byūhenti sampiṇḍentīti **"lokabyūhā"**ti vuccanti. Te kira disvā manussā yattha katthaci ṭhitāpi nisinnāpi saṁvegajātā sambhamappattāva hutvā tesaṁ āsanne ṭhāne sannipatanti.

Kathaṁ panete kappavuṭṭhānaṁ jānantīti? "Dhammatāya sañcoditā"ti ācariyā. "Tādisanimittadassanenā"ti eke. "Brahmadevatāhi uyyojitā"ti apare. Tesaṁ pana vacanaṁ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṁvegajātā aññamaññaṁ muducittā hutvā mettādīni puññāni karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanaṁ bhuñjitvā tato

1. Aṁ 2. 474 piṭṭhe.

vāyokasiṇe parikammaṁ katvā jhānaṁ paṭilabhanti. Devānaṁ kira sukhasamphassavātaggahaṇaparicayena vāyokasiṇe jhānāni sukheneva ijjhanti. Tadaññepana āpāyikā sattā aparāpariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṁsāre saṁsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tatheva jhānaṁ paṭilabhanti. Evaṁ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattanti. Idañca yebhuyyavasena vuttaṁ.

Keci pana "apāyasattā saṁvaṭṭamānalokadhātūhi aññesu lokadhātūsupi nibbattanti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantīti sakkā viññātuṁ apāyesu dīghāyukānaṁ devalokūpapattiyā asambhavato. Niyatamicchādiṭṭhiko pana vinassamānepi kappe nirayato na muccatiyeva, tasmā so tattha anibbattitvā piṭṭhicakkavāḷe nibbattati. Niyatamicchādiṭṭhiyā hi samannāgatassa bhavato vuṭṭhānaṁ nāma natthi. Tāya hi samannāgatassa neva saggo atthi, na maggo, tasmā so saṁvaṭṭamānacakkavāḷato aññattha niraye nibbattitvā paccati. Kiṁ pana piṭṭhicakkavāḷaṁ na jhāyatīti? Jhāyati. Tasmiṁ jhāyamānepi esa ākāse ekasmiṁ padese paccatī"ti vadanti.

Vassūpacchedato pana uddhaṁ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, pātubhūte pana tasmiṁ neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo uṭṭheti, eko atthaṁ gacchati, avicchinnasūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca kappavuṭṭhānakālato pubbe uppannasūriyavimāne sūriyadevaputto hoti, evaṁ kappavināsakasūriye natthi. Kappavuṭṭhānakāle pana yathā aññe kāmāvacaradevā, evaṁ sūriyadevaputtopi jhānaṁ nibbattetvā brahmalokaṁ upapajjati. Sūriyamaṇḍalaṁ pana pabhassaratarañceva tejavantatarañca hutvā pavattati. Taṁ antaradhāyitvā aññameva uppajjatīti apare. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi vattanti, kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūmavalāhakaṁ ādāsamaṇḍalaṁ viya nimmalaṁ nabhaṁ hoti. Ṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadi-ādīsu udakaṁ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassapātubhāvā himavati mahānadīnaṁ pabhavāsīhappapātadaho[1] mandākinīdaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho anotattadaho chaddantadaho kuṇāladahoti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṁ na saṇṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṁ ekadhūmaṁ hoti pariyādinnasinehaṁ dhūmena. Yāya hi āpodhātuyā tattha tattha pathavīdhātu ābandhattā sampiṇḍitā hutvā tiṭṭhati, sā chaṭṭhasūriyapātubhāvena parikkhayaṁ gacchati. Yathā cidaṁ, evaṁ koṭisatasahassacakkavāḷānipi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṁ ekajālaṁ hoti saddhiṁ koṭisatasahassacakkavāḷehi, yojanasatikādibhedāni sinerukūṭāni palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā uṭṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānamaṇivimānāni jhāpetvā tavatiṁsabhavanaṁ gaṇhāti. Etenevūpāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṁ gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṁ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāro.

Evaṁ ekamasaṅkhyeyyaṁ ekaṅgaṇaṁ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṇṭhānatthāya devo vassituṁ ārabhati, āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāsabadara-āmalaka-eḷālukakumbhaṇḍa-alābumattā udakadhārā hutvā

1. Sīhapātano (Syā), sīhappapātano (Ka), Ma-Ṭṭha 3. 25; Aṁ-Ṭṭha 3. 218 piṭṭhesu pana passitabbaṁ.

anukkamena usabhadve-usabha-aḍḍhagāvutagāvuta-aḍḍhayojanayojanadviyojana -pa- yojanasatayojanasahassamattā hutvā koṭisatasahassacakkavāḷagabbhantaraṁ yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā antaradhāyati. Taṁ udakaṁ heṭṭhā ca tiriyañca vāto samuṭṭhahitvā ghanaṁ karoti parivaṭumaṁ paduminīpatte udakabindusadisaṁ.

Kathaṁ tāvamahantaṁ udakarāsiṁ ghanaṁ karotīti ce? Vivarasampadānato vātassāti. Tañhissa tahiṁ tahiṁ vivaraṁ deti. Taṁ evaṁ vātena sampiṇḍiyamānaṁ ghanaṁ kariyamānaṁ parikkhayamānaṁ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe udake brahmalokaṭṭhāne brahmaloko, uparicatukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti. Cātumahārājikatāvatiṁsabhavanāni pana pathavīsambandhatāya na tāva pātubhavanti. Purimapathaviṭṭhānaṁ otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti, te taṁ pihitadvāre dhammakaraṇe ṭhita-udakamiva nirussāsaṁ katvā rumbhanti. Madhurodakaṁ parikkhayaṁ gacchamānaṁ upari rasapathaviṁ samuṭṭhāpeti, udakapiṭṭhe uppalinīpattaṁ viya pathavī saṇṭhāti. Sā vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari paṭalaṁ viya. Ettha pana mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṁ vinassamāne loke pacchā vinassati, saṇṭhahamāne paṭhamaṁ saṇṭhahatīti veditabbaṁ.

Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhinibbattā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā opapātikā hutvā idhūpapajjanti, te honti sayaṁpabhā antalikkhacarā, te taṁ rasapathaviṁ sāyitvā taṇhābhibhūtā āluppakārakaṁ paribhuñjituṁ upakkamanti. Atha tesaṁ sayaṁpabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṁ disvā bhāyanti. Tato tesaṁ bhayaṁ nāsetvā sūrabhāvaṁ janayantaṁ paripuṇṇapaññāsayojanaṁ sūriyamaṇḍalaṁ pātubhavati. Te taṁ disvā “ālokaṁ paṭilabhimhā”ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṁ bhītānaṁ bhayaṁ nāsetvā sūrabhāvaṁ janayanto uṭṭhito, tasmā sūriyo hotū”ti **sūriyo**tvevassa nāmaṁ karonti.

Atha sūriye divasaṁ ālokaṁ katvā atthaṅgate “yampi ālokaṁ labhimha, sopi no naṭṭho”ti puna bhītā honti. Tesaṁ evaṁ hoti “sādhu vatassa, sace aññaṁ ālokaṁ labheyyāmā”ti. Tesaṁ cittaṁ ñatvā viya ekūnapaññāsayojanaṁ candamaṇḍalaṁ pātubhavati. Te taṁ disvā

bhiyyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṁ chandaṁ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū”ti **cando**tvevassa nāmaṁ karonti.

Evaṁ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaḍḍhamāsa-utusaṁvaccharā, candimasūriyānaṁ pātubhūtadivaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā dīpasamuddā ca pātubhavanti. Te ca kho apubbaṁ acarimaṁ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṁ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreneva pubbuḷakā[1] uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā, evameva thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesaṁ sattānaṁ rasapathaviṁ paribhuñjantānaṁ kammena[2] ekacce vaṇṇavanto honti, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti, tesaṁ atimānapaccayā sāpi **rasapathavī** antaradhāyati, **bhūmipappaṭako** pātubhavati. Atha nesaṁ teneva nayena sopi antaradhāyati, atha **padālatā**[3] pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akaṭṭhapāko **sāli** pātubhavati akaṇo athuso sugandho taṇḍulaphalo. Tato nesaṁ bhājanāni uppajjanti. Te sāliṁ bhājane ṭhapetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṁ ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṁ pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṁ atthi, yaṁ yaṁ rasaṁ bhuñjitukāmā honti, taṁtaṁrasova hoti. Tesaṁ taṁ oḷārikaṁ āhāraṁ āharayataṁ tato pabhuti muttakarīsaṁ sañjāyati. Tathā hi rasapathavī bhūmipappaṭako padālatāti ime tāva paribhuttā sudhāhāro viya khudaṁ vinodetvā rasaharaṇīhi rasameva paribyūhentā tiṭṭhanti vatthuno sukhumabhāvena, na nissandā, sukhumabhāveneva gahaṇindhanameva ca hoti. Odano pana paribhutto rasaṁ vaḍḍhentopi vatthuno oḷārikabhāveneva nissandaṁ vissajjento passāvaṁ karīsañca uppādeti.

Atha nesaṁ nikkhamanatthāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Purimattabhāvesu hi pavatta-upacārajjhānānubhāvena yāva sattasantānesu kāmarāgo vikkhambhanavegena

---

1. Bubbuḷakā (Sī, Syā)
2. Kamena (Sī) Visuddhi-Ṭṭha 2. 48 piṭṭhepi.
3. Badālatā (Sī, Syā)

samito, na tāva bahalakāmarāgūpanissayāni itthipurisindriyāni pāturahesuṁ. Yadā panassa vicchinnatāya bahalakāmarāgo laddhāvasaro ahosi, tadā tadupanissayāni tāni sattānaṁ attabhāvesu sañjāyiṁsu, tadā itthī purisaṁ, puriso ca itthiṁ ativelaṁ upanijjhāyati. Tesaṁ ativelaṁ upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati, tato **methunaṁ dhammaṁ** paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā viheṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu **agārāni** karonti. Te agāraṁ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṁ āpajjantā sannidhiṁ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṁ pariyonandhanti, lāyitaṭṭhānampi na paṭiviruhati.

Te sannipatitvā anutthunanti "pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṁ hi pubbe manomayā ahumhā"ti, **aggaññasutte**[1] vuttanayena vitthāretabbaṁ. Tato mariyādaṁ ṭhapenti, athaññataro satto aññassa bhāgaṁ adinnaṁ ādiyati, taṁ dvikkhattuṁ paribhāsetvā tatiyavāre pāṇileḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṁ adinnādāne kalahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu ca sannipatitvā cintayanti[2] "yannūna mayaṁ ekaṁ sattaṁ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṁ khīyeyya, garahitabbaṁ garaheyya, pabbājetabbaṁ pabbājeyya, mayaṁ panassa sālīnaṁ bhāgamanuppadassāmā"ti. Evaṁ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṁ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṁ kātuṁ. Te taṁ upasaṅkamitvā yācitvā sammanniṁsu. So tena mahājanena sammatoti **mahāsammato,** khettānaṁ adhipatīti **khattiyo,** dhammena samena paresaṁ rañjetīti **rājā**ti tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṭṭhānaṁ, bodhisattova tattha ādipurisoti evaṁ bodhisattaṁ ādiṁ katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahiṁsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālopacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṁ **saṁvaṭṭo**ti vuccati. Kappavināsakajālopacchedato

---

1. Dī 3. 75 piṭṭhe.
2. Mantayanti (Syā)

yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrako sampattimahāmegho, idaṁ dutiyamasaṅkhyeyyaṁ **saṁvaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṁ tatiyamasaṅkhyeyyaṁ **vivaṭṭo**ti vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṁ catutthamasaṅkhyeyyaṁ **vivaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati. Vivaṭṭaṭṭhāyī-asaṅkhyeyyaṁ catusaṭṭhi-antarakappasaṅgahaṁ. "Vīsati-antarakappasaṅgahan"ti keci. Sesāsaṅkhyeyyāni kālato tena samappamāṇāneva. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṁ tāva agginā vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṁ.

Yasmiṁ pana samaye kappo **udakena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṁ. Ayaṁ pana viseso—yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādito sukhumaṁ sukhumaṁ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṁ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakaṁ samantato vātehi dhārīyati. Pathaviyā heṭṭhimantato pabhuti yāva dutiyajjhānabhūmiṁ udakaṁ gaṇhāti. Tena hi khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo udake pakkhittaloṇasakkharā viya vilīyanteva, tasmā pathavīsandhāraka-udakena saddhiṁ ekūdakameva taṁ hotīti keci. Apare pana "pathavīsandhāraka-udakaṁ taṁ sandhārakavāyukkhandhañca anavasesato vināsetvā sabbattha sayameva eko ghanabhūto tiṭṭhatī"ti vadanti, taṁ yuttaṁ. Upari pana chapi brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati, taṁ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṁ atthi, tāva na vūpasammati, udakānugataṁ pana sabbaṁ saṅkhāragataṁ abhibhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānaṁ gacchati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṁ vuttasadisaṁ. Kevalaṁ panidha ābhassarabrahmalokaṁ ādiṁ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārudakopacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṁ. Udakupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṁ dutiyamasaṅkhyeyyaṁ. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṁ tatiyamasaṅkhyeyyaṁ.

Candimasūriyapātubhāvato yāva kappavināsakamahāmegho, idaṁ catutthamasaṅkhyeyyaṁ. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṁ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṁ.

Yasmiṁ samaye kappo **vātena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṁ. Ayaṁ pana viseso—yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanatthaṁ vāto samuṭṭhāti. So paṭhamaṁ thūlarajaṁ[1] uṭṭhāpeti, tato saṇharajaṁ[2] sukhumavālikaṁ thūlavālikaṁ sakkharapāsāṇādayoti yāvakūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca uṭṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṁ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṁ parivattetvā uddhaṁ mūlaṁ katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanachayojanasattayojanappamāṇāpi pabhijjitvā vātavegukkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṁ gacchanti. Cakkavāḷapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṁ abhihantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Etenevūpāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināsento chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṁ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmi vāto gaṇhāti, navapi brahmaloke vināsetvā vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṁ pathavīsandhāraka-udakena taṁ sandhārakavātena ca saddhiṁ sabbasaṅkhāragataṁ vināsetvā sayampi vinassati avaṭṭhānassa kāraṇābhāvato. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṁ vuttasadisaṁ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṁ ādiṁ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātupacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṁ. Vātupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṁ dutiyamasaṅkhyeyyanti-ādi vuttanayameva. Evaṁ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṁ.

---

1. Saṇharajaṁ (Syā) 2. Thūlarajaṁ (Syā)

Atha kiṁkāraṇā evaṁ loko vinassati. Yadipi hi saṅkhārānaṁ ahetuko sarasanirodho vināsakābhāvato, santānanirodho[1] pana hetuvirahito natthi. Yathā taṁ sattanikāyesūti bhājanalokassapi sahetukena vināsena bhavitabbaṁ, tasmā kimevaṁ lokavināse kāraṇanti? Akusalamūlaṁ kāraṇaṁ. Yathā hi tattha nibbattanakasattānaṁ puññabalena paṭhamaṁ loko vivaṭṭati, evaṁ tesaṁ pāpakammabalena saṁvaṭṭati, tasmā akusalamūlesu ussannesu evaṁ loko vinassati. Yathā hi rāgadosamohānaṁ adhikabhāvena yathākkamaṁ rogantarakappo satthantarakappo dubbhikkhantarakappoti ime tividhā antarakappā vivaṭṭaṭṭhāyimhi asaṅkhyeyyakappe jāyanti. Evamete yathāvuttā tayo saṁvaṭṭā rāgādīnaṁ adhikabhāveneva honti.

Tattha rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Dose hi ussannatare adhikatarena dosena viya tikkhatarena khārudakena vināso yuttoti. Keci pana "dose ussannatare agginā, rāge udakenā"ti vadanti, tesaṁ kira ayamadhippāyo—pākaṭasattusadisassa dosassa aggisadisatā, apākaṭasattusadisassa rāgassa khārudakasadisatā ca yuttāti. Mohe pana ussannatare vātena vinassati. Evaṁ vinassantopi ca nirantarameva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena, puna satta vāre agginā, aṭṭhame udakenāti evaṁ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṁ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvatā tesaṭṭhi kappā abhītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṁ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusaṭṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhaṁsento lokaṁ vināseti. Ettha pana rāgo sattānaṁ bahulaṁ pavattatīti aggivasena bahuso lokavināso veditabbo. Iti evaṁ imehi kāraṇehi vinassitvā saṇṭhahantaṁ saṇṭhahitvā ṭhitañca okāsalokaṁ bhagavā yāthāvato avedīti evampissa sabbathā okāsaloko viditoti daṭṭhabbaṁ.

Yaṁ pana heṭṭhā vuttaṁ "sabbathā viditalokattā lokavidū"ti, idāni taṁ nigamento āha **"evaṁ sabbathā viditalokattā lokavidū"**ti.

---

1. Saṅkhāranirodho (Sī)

Tattha **sabbathā**ti lakkhaṇādippabhedato saṅkhāralokassa, āsayādippabhedato sattalokassa, parimāṇasaṇṭhānādippabhedato okāsalokassāti evaṁ sabbappakārena viditalokattāti attho.

Idāni **anuttaro**ti padassa atthaṁ saṁvaṇṇento āha **"attano pana guṇehī"**ti-ādi. Tattha **attano**ti nissakkatthe sāmivacanametaṁ, attatoti[1] attho. Guṇehi attano visiṭṭhatarassāti sambandho. Taraggahaṇañcettha "anuttaro"ti padassa atthaniddesatāya kataṁ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, visiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacī**ti kassacipi. **Abhibhavatī**ti sīlasampadāya upanissayabhūtānaṁ hirottappamettākaruṇānaṁ visesapaccayānaṁ saddhāsativīriyapaññānañca ukkaṁsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya na aññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṁsapāramippatto satthu sīlaguṇo, tena bhagavā sadevakaṁ lokaṁ aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayaṁ kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṁ samādhiguṇādīsupi yathārahaṁ vattabbaṁ. Sīlādayo cete lokiyalokuttaramissakā veditabbā, vimuttiñāṇadassanaṁ pana lokiyaṁ kāmāvacarameva.

Yadi evaṁ kathaṁ tena sadevakaṁ lokaṁ abhibhavatīti? Tassapi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato pavattito pavatti-ākārato ca uttaritarameva. Tañhi anaññasādhāraṇaṁ satthu vimuttiguṇaṁ ārabbha pavattati, pavattamānañca atakkāvacaraṁ paramagambhīraṁ saṇhaṁ sukhumaṁ sātisayaṁ paṭipakkhadhammānaṁ suppahīnattā suṭṭhu pākaṭaṁ vibhūtataraṁ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpakattā bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahu lahu pavattatīti.

Evaṁ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṁ dassetvā idāni sadisassapi abhāvaṁ dassetuṁ **"sīlaguṇenapi asamo"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **asamo**ti ekasmiṁ kāle natthi etassa sīlādiguṇena samo sadisoti asamo. Tathā asamehi samo **asamasamo.** Asamā vā samā etassāti asamasamo. Sīlādiguṇena natthi

1. Attanāti (Sī)

etassa paṭimāti **appaṭimo.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmattaṁ paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhavasena ṭhito paṭipuggaloti veditabbo.

Na kho panāhaṁ bhikkhave samanupassāmīti-ādīsu mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṁ viya sabbaṁ lokaṁ passantopi tattha sadevake -pa- pajāya attano attato sīlasampannataraṁ sampannatarasīlaṁ kañcipi puggalaṁ na kho pana passāmi tādisassa abhāvatoti adhippāyo.

Aggappasādasuttādīnīti ettha—

> "Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṁ aggamakkhāyati arahaṁ sammāsambuddho[1]. Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṁ aggo vipāko hotī"ti—

idaṁ aggappasādasuttaṁ. **Ādi**-saddena—

> "Sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī"ti[2]—

evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyo**ti—

> "Ahaṁ hi arahā loke, ahaṁ satthā anuttaro.
> Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto[3].
>
> Danto damayataṁ seṭṭho, santo samayataṁ isi.
> Mutto mocayataṁ aggo, tiṇṇo tārayataṁ varo[4].

---

1. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.
2. Aṁ 1. 332; Dī 3. 111 piṭṭhesu.
3. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 295 piṭṭhesu.
4. Khu 1. 277 piṭṭhe.

Nayimasmiṁ loke parasmiṁ vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati.
Āhuneyyānaṁ paramāhutiṁ[1] gato,
Puññatthikānaṁ vipulapphalesinan"ti[2]—

evamādikā gāthā vitthāretabbā.

Purisadammasārathīti-ādīsu damitabbāti dammā, damituṁ araharūpā. Purisā ca te dammā cāti purisadammā. Visesanassa cettha paranipātaṁ katvā niddeso, dammapurisāti attho. "Satipi mātugāmassapi dammabhāve purisaggahaṇaṁ ukkaṭṭhaparicchedavasenā"ti vadanti. **Sāretī**ti imassa atthaṁ dassento āha **"dametī"**ti-ādi. Tattha **dametī**ti sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṁ pana kāyasamādīhi yojanaṁ yathārahaṁ tadaṅgavinayādīsu patiṭṭhāpanaṁ hotīti āha **"vinetīti vuttaṁ hotī"**ti. **Adantā**ti idaṁ sabbena sabbaṁ damataṁ[3] anupagatā purisadammāti vuttāti katvā vuttaṁ. Ye pana vippakatadammabhāvā sabbathā dametabbataṁ nātivattā, tepi purisadammā eva, yato[4] te satthā dameti. Bhagavā hi visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṁ ācikkhati, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānanti-ādinā tassa tassa uparūpari visesaṁ ācikkhanto ekadesena dantepi sameti. Teneva vuttaṁ **visuddhimagge**[5] "api ca so bhagavā visuddhasīlādīnaṁ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnañca uttarimaggappaṭipadaṁ ācikkhanto dantepi dametiyevā'ti. Atha vā sabbena sabbaṁ adantā ekadesena dantā ca idha adantaggahaṇeneva saṅgahitāti veditabbaṁ. **Dametuṁ yuttā**ti damanārahā.

Tiracchānapurisāti-ādīsu uddhaṁ anuggantvā tiriyaṁ añcitā gatā vaḍḍhitāti tiracchānā, devamanussādayo viya uddhaṁ dīghaṁ ahutvā tiriyaṁ dīghāti attho. Tiracchānāyeva purisā tiracchānapurisā.

---

1. Tamāhu dakkhiṇeyyānaṁ aggataṁ (Sī), yamāhu dakkhiṇeyyānaṁ aggataṁ (Syā, Ka)
2. Khu 2. 95; Abhi 4. 403 piṭṭhesu.
3. Damatataṁ (Sī), damathaṁ (Syā)
4. Tato (Sī)
5. Visuddhi 1. 201 piṭṭhe.

manassa ussannatāya **manussā.** Satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasā ukkaṭṭhaguṇacittā. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā—

> "Tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatiṁse. Katamehi tīhi, sūrā satimanto idha brahmacariyavāso"ti[1].

Tathā hi buddhā bhagavanto paccekabuddhā aggasāvakā mahāsāvakā cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Tehi samānarūpāditāya pana saddhiṁ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsinopi manussātveva paññāyiṁsūti eke. Apare pana bhaṇanti—lobhādīhi ca alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā, te lobhādi-ussannatāya apāyamaggaṁ, alobhādi-ussannatāya sugatimaggaṁ nibbānagāmimaggañca pūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṁ catumahādīpavāsino sattavisesā manussāti vuccanti. Lokiyā pana "manuno apaccabhāvena manussā"ti vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto hitāhitavidhāyako sattānaṁ pituṭṭhāniyo, yo sāsane mahāsammatoti vuccati, paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānusāsaniyaṁ ṭhitā tassa puttasadisatāya manussā mānusāti ca vuccanti. Tato eva hi te māṇavā "manujā"ti ca voharīyanti, manussā ca te purisā cāti manussapurisā.

Amanussapurisāti ettha na manussāti amanussā. Taṁsadisatā ettha jotīyati. Tena manussattamattaṁ natthi, aññaṁ samānanti yakkhādayo amanussāti adhippetā. Na ye keci manussehi aññe, tathā tiracchānapurisānaṁ visuṁ gahaṇaṁ kataṁ. Yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. Apalālo himavantavāsī, cūḷhodaramahodarā nāgadīpavāsino, aggisikhadhūmasikhā sīhaḷadīpavāsino nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Tenāha **"saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpitā"**ti.

---

1. Aṁ 3. 198 piṭṭhe.

Kūṭadantādayoti **ādi**-saddena ghoramukha-upāligahapati-ādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkādayo**ti **ādi-**saddena ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Etesaṁ pana damanaṁ tattha tattha vuttanayeneva sakkā viññātunti atippapañcabhāvato idha na vuccati. **Idañcettha suttaṁ vitthāretabban**ti idaṁkesīsuttaṁ **"vinītā vicitrehi vinayanūpāyehī"**ti etasmiṁ atthe vitthāretabbaṁ yathārahaṁ saṇhādīhi upāyehi vinayanassa dīpanato.

Atthapadanti atthābhibyañjanakaṁ padaṁ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhibyatti, na nāmādipadamattena, ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha **"bhagavā hī"**ti-ādi. **Aṭṭha disā**ti aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññaṁ sambandhāpi asaṁkiṇṇabhāvena dissanti apadissanti, disā viyāti vā disā. **Asajjamānā**ti na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvantī**ti javanavuttiyogato dhāvanti. **Ekaṁyeva disaṁ dhāvatī**ti attano kāyaṁ aparivattantoti adhippāyo, satthārā pana damitā purisadammā ekiriyāpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha **"ekapallaṅkeneva nisinnā"**ti. **Aṭṭha disā**ti ca nidassanamattametaṁ lokiyehi agatapubbaṁ nirodhasamāpattidisaṁ amatadisañca pakkhandanato.

Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehīti-ādīsu diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṁ. Tehi diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi. **Yathārahan**ti yathānurūpaṁ, tesu tesu atthesu yo yo puggalo yaṁ yaṁ arahati, tadanurūpaṁ. **Anusāsatī**ti vineti tasmiṁ tasmiṁ atthe patiṭṭhāpeti. Saha atthena vattatīti **sattho,** bhaṇḍamūlena vaṇijjāya desantaraṁ gacchanto janasamūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitabbo so etassa atthīti **satthā** satthavāho niruttinayena. So viya bhagavāti āha **"satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho"**ti.

Idāni tamatthaṁ niddesapāḷinayena dassetuṁ **"yathā satthavāho"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **satthe**ti satthike jane. Kaṁ udakaṁ tārenti etthāti **kantāro,** nirudako araññappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araññappadeso tathā vuccati. **Corakantāran**ti corehi adhiṭṭhitakantāraṁ, tathā **vāḷakantāraṁ. Dubbhikkhakantāran**ti dullabhabhikkhaṁ kantāraṁ. **Tāretī**ti akhemantaṭṭhānaṁ atikkāmeti. **Uttāretī**ti-ādi upasaggena padaṁ vaḍḍhetvā vuttaṁ. Atha vā **uttāretī**ti khemantabhūmiṁ upanento tāreti. **Nittāretī**ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretī**ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā tāreti viya tāretīti attho. Sabbampetaṁ tāraṇuttāraṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha **"khemantabhūmiṁ sampāpetī"**ti. **Satte**ti veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthatāya dunnittharatāya ca jātiyeva kantāro **jātikantāro,** taṁ jātikantāraṁ.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenāti ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Etan**ti "devamanussānan"ti etaṁ vacanaṁ. **Bhabbapuggalaparicchedavasenā**ti sammattaniyāmokkamanassa yogyapuggalassa paricchindanavasena. **Bhagavato**ti nissakke sāmivacanaṁ yathā "upajjhāyato ajjhetī"ti. Bhagavato santike vāti attho. **Upanissayasampattin**ti tihetukapaṭisandhi-ādikaṁ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṁ. **Gaggarāyā**ti gaggarāya nāma rañño deviyā, tāya vā kāritattā "gaggarā"ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṁ aggahesī**ti "dhammo eso vuccatī'ti dhammasaññāya sare nimittaṁ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsī**ti tassa sīse daṇḍassa ṭhapitabhāvaṁ apassanto tattha daṇḍaṁ uppīḷetvā aṭṭhāsi. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīḷitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṁ ayaṁ dhammatā, yā "kutohaṁ idha nibbatto, tattha kinnu kho kammamakāsin"ti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha **"are ahampi nāma idha nibbatto"**ti. **Bhagavato pāde sirasā vandī**ti kataññutāsaṁvaḍḍhitena pemagāravabahumānena vandi.

Jānantova pucchīti mahājanassa kammaphalaṁ buddhānubhāvañca paccakkhaṁ kātukāmo bhagavā **"ko me vandatī"**ti gāthāya pucchi. Tattha[1] **ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena yasena ca parivārena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kāmanīyena sundarena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṁ disā**ti sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṁ ekālokaṁ karontoti attho.

Evaṁ pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṁ pavedento **"maṇḍūkohaṁ pure āsin"**ti gāthamāha. Tattha **pure**ti purimajātiyaṁ. **Udake**ti idaṁ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṁ. **Udake maṇḍūko**ti tena uddhumāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṁ kataṁ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṁ ghāsesanaṭṭhānaṁ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṁ gocaro etassāti **vārigocaro.** Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti "vārigocaro"ti visesetvā vuttaṁ. **Tava dhammaṁ suṇantassā**ti brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṁ "dhammo eso vuccatī"ti sare nimittaggāhavasena suṇantassa. Anādare cetaṁ sāmivacanaṁ. **Avadhī vacchapālako**ti vacche rakkhanto gopālakadārako mama samīpaṁ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṁ sannirumbhitvā maṁ māresīti attho.

Sitaṁ katvāti "tathā parittatarenapi puññānubhāvena evaṁ ativiya uḷārā lokiyalokuttarasampattiyo labbhantī"ti pītisomanassajāto bhāsurataradhavaḷavipphurantadasanakhakiraṇāvaḷīhi bhiyyosomattāya taṁ padesaṁ obhāsento sitaṁ katvā. Pītisomanassavasena hi so—

"Muhuttaṁ cittapasādassa, iddhiṁ passa yasañca me.
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṁ passa jutiñca me.

---

1. Vimāna-Ṭṭha 202 piṭṭhepi passitabbaṁ.

Ye ca te dīghamaddhānaṁ, dhammaṁ assesuṁ gotama.
Pattā te acalaṭṭhānaṁ, yattha gantvā na socare”ti[1]—

imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

Yaṁ pana kiñcīti ettha **yan**ti aniyamitavacanaṁ, tathā **kiñcī**ti. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṁ. Tasmā yaṁ kiñcīti ñeyyassa anavasesapariyādānaṁ kataṁ hoti. **Panā**ti vā visesatthadīpako nipāto. Tena “sammāsambuddho”ti iminā saṅkhepato vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. **Buddho**ti pana iminā tadaññassapi ñeyyassa avabodho. Purimena vā satthu paṭivedhañāṇānubhāvo, pacchimena desanāñāṇānubhāvo. **Pī**ti upari vuccamāno viseso jotīyati. **Vimokkhantikañāṇavasenā**ti ettha sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo, tassa anto, aggaphalaṁ, tasmiṁ laddhe laddhabbato tattha bhavaṁ **vimokkhantikaṁ, ñāṇaṁ** sabbaññutaññāṇena saddhiṁ sabbampi buddhañāṇaṁ.

Evaṁ pavattoti ettha—

“Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavasaṅkhātena buddho, nirupalepasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṁ gatoti buddho, eko anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netaṁ nāmaṁ mātarā kataṁ, na pitarā kataṁ, na bhātarā kataṁ, na bhaginiyā kataṁ, na mittāmaccehi kataṁ, na ñātisālohitehi kataṁ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṁ, na devatāhi kataṁ, vimokkhantikametaṁ buddhānaṁ bhagavantānaṁ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṁ buddho”ti[2]—

---

1. Khu 2. 73 piṭṭhe vimāne.
2. Khu 7. 363 piṭṭhe.

ayaṁ niddesapāḷinayo. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāḷiyā[1] bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenapi atthasiddhīti dassanatthaṁ **"paṭisambhidānayo vā"**ti aniyamattho **vā**saddo vutto.

Tattha[2] yathā loke avagantā "avagato"ti vuccati, evaṁ **bujjhitā saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā "paṇṇasusā"ti vuccanti, evaṁ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattuvasena. Hetu-attho cettha antonīto. **Sabbaññutāya buddho**ti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddho**ti sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddho**ti aññena abodhito sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddho**ti nānāguṇavisavanato[3] padumamiva vikasanaṭṭhena buddhoti attho. **Khīṇāsavasaṅkhātena buddho**ti evamādīhi chahi padehi cittasaṅkocakaradhammappahānena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddākkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṁ hoti. Tattha saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena **nirupalepasaṅkhātena.** Savāsanānaṁ sabbakilesānaṁ pahīnattā ekantavacaneneva visesetvā **"ekantavītarāgo"**ti-ādi vuttaṁ. **Ekantanikkileso**ti rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkileso. **Ekāyanamaggaṁ gatoti buddho**ti gamanatthānaṁ buddhi-atthatā viya buddhi-atthānampi gamanatthatā labbhatīti ekāyanamaggaṁ gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhoti buddho**ti na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho**ti buddhi buddhaṁ bodhoti anatthantaraṁ. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṁ buddhaguṇayogato buddhoti ñāpanatthaṁ vuttaṁ. Tato paraṁ **buddhoti netaṁ nāman**ti-ādi atthānugatāyaṁ paññattīti bodhanatthaṁ vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbo.

1. Khu 9. 172 piṭṭhe.
2. Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 84; Mahāniddesa-Ṭṭha 390 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
3. Vikasitāya buddhoti nānāguṇavikasanato (Sī, Ka)

Idāni **bhagavāti** imassa atthaṁ dassento āha **"bhagavāti idaṁ panassā"**ti-ādi. Tattha **assā**ti bhagavato. **Guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanan**ti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuccamānavacanametaṁ bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ uttamaṁ gāravaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanaṁ seṭṭhanti seṭṭhavācakaṁ vacanaṁ seṭṭhaguṇasahacaraṇato "seṭṭhan"ti vuttaṁ. Atha vā vuccatīti vacanaṁ, attho, tasmā yo "bhagavā"ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttaman**ti etthāpi eseva nayo. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato. Garukaraṇaṁ vā sātisayaṁ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. "Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayaṁ pana tādiso na hoti, tasmā 'garū'ti vatvā 'gāravayutto'ti vuttan"ti keci.

Guṇavisesahetukaṁ "bhagavā"ti idaṁ bhagavato nāmanti saṅkhepato vuttamatthaṁ vitthārato vibhajitukāmo nāmaṁyeva tāva atthuddhāravasena dassento **"catubbidhaṁ hi nāman"**ti-ādimāha. Tattha **āvatthikan**ti avatthāya viditaṁ taṁ taṁ avatthaṁ upādāya paññattaṁ voharitaṁ. Tathā **liṅgikaṁ** tena tena liṅgena voharitaṁ. **Nemittikan**ti nimittato āgataṁ. **Adhiccasamuppannan**ti yadicchāya pavattaṁ, yadicchāya āgataṁ yadicchakaṁ[1]. Idāni āvatthikādīni nāmāni sarūpato dassento āha **"tattha vaccho dammo balibaddo"**ti-ādi. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena bālo yuvā vuḍḍhoti evamādiṁ saṅgaṇhāti, dutiyena muṇḍī jaṭīti evamādiṁ, tatiyena bahussuto dhammakathiko jhāyīti evamādiṁ, catutthena aghapadīpanaṁ[2] pāvacananti evamādiṁ saṅgaṇhāti. Nemittikanti vuttamatthaṁ byatirekavasena patiṭṭhāpetuṁ **"na mahāmāyāyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Vimokkhantikan**ti iminā pana idaṁ nāmaṁ ariyāya jātiyā jātakkhaṇeyeva jātanti dasseti.

1. Yādicchataṁ (Sī, Syā, Ka) 2. Asamarisanaṁ (Sī)

Yadi vimokkhantikaṁ, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha **"saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā"**ti. Buddhānañhi arahattaphalaṁ nipphajjamānaṁ sabbaññutaññāṇādīhi sabbehi buddhaguṇehi saddhiṁ yeva nipphajjati. Tena vuttaṁ "vimokkhantikan"ti. **Sacchikā paññattī**ti sabbadhammānaṁ sacchikiriyāya nimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattī**ti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṁguṇanimittā[1] hi sā,[2]te satthu paccakkhabhūtā, taṁguṇā viya sāpi[2] sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṁ vohāramattenāti adhippāyo.

Vadantīti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṁ sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī.** Maggaphalādi-ariyadhammaratanaṁ araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddādiguṇayuttāni bhaji sevi sīlenāti **bhajī,** bhajanasīloti attho. **Bhāgī**ti cīvarapiṇḍapātādīnaṁ catunnaṁ paccayānañceva atthadhammavimuttirasassa ca adhisīlādīnañca bhāgīti attho. Vibhaji pavibhaji dhammaratananti **vibhattavā. Akāsi bhaggan**ti rāgādipāpadhammaṁ bhaggaṁ akāsīti bhagavāti attho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha **"garū"**ti. Yasmā garu, tasmāpi bhagavāti vuttaṁ hoti. Hetu-attho hi **iti**-saddo. So ca yattha iti-saddo natthi bhagīti-ādīsu, tattha paccekaṁ yojetabbo. Bhāgyamassa atthīti **bhāgyavā. Bahūhi ñāyehī**ti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattano**ti sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetaṁ sāmivacanaṁ, tena subhāvitattāti vuttaṁ hoti, subhāvitasabhāvoti attho. **Mahāgaṇṭhipade** pana "subhāvitattano subhāvitakāyo"ti vuttaṁ. Bhavānaṁ antaṁ nibbānaṁ gatoti **bhavantago.**

Niddese vuttanayenāti etthāyaṁ niddesanayo—

> "Bhagavāti gāravādhivacanametaṁ. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānaṁ anta-

---

1. Yā guṇanimittā (Sī)
2-2. Te satthu paccakkhabhūtā guṇavisesā viya (Sī), te satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi (Syā)

karoti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppānīti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhicittassa adhipaññāyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnaṁ jhānānaṁ catunnaṁ appamaññānaṁ catunnaṁ arūpasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ aṭṭhannaṁ abhibhāyatanānaṁ navannaṁ anupubbavihārasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṁ saññābhāvanānaṁ dasannaṁ kasiṇasamāpattīnaṁ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnaṁ satipaṭṭhānānaṁ catunnaṁ sammappadhānānaṁ catunnaṁ iddhipādānaṁ pañcannaṁ indriyānaṁ pañcannaṁ balānaṁ sattannaṁ bojjhaṅgānaṁ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṁ tathāgatabalānaṁ catunnaṁ vesārajjānaṁ catunnaṁ paṭisambhidānaṁ channaṁ abhiññānaṁ channaṁ buddhadhammānanti bhagavā. Bhagavāti netaṁ nāmaṁ -pa- sacchikā paññatti yadidaṁ bhagavā"ti[1].

Ettha ca "gāravādhivacanan"ti-ādīni yadipi gāthāyaṁ āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṁ pana tesaṁ sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacanan**ti garūnaṁ garubhāvavācakaṁ vacanaṁ. **Bhajī**ti bhāgaso kathesi. Tenāha "vibhaji pavibhaji dhammaratanan"ti. Maggaphalādi ariyadhammoyeva **dhammaratanaṁ.** Puna **bhajī**ti imassa sevīti attho. **Bhāgī**ti bhāgābhidheyyavā. Puna **bhāgī**ti ettha bhajanasīloti attho. **Attharasassā**ti atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanasīse hi ṭhatvā dhammaṁ kathentassa suṇantassa ca tadatthaṁ ārabbha uppajjanakapītisomanassaṁ attharaso. Dhammaṁ ārabbha **dhammaraso.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedan"ti[2]. **Vimuttirasassā**ti vimuttibhūtassa vimuttisannissayassa vā rasassa.

---

1. Khu 7. 162 piṭṭhe. 2. Aṁ 2. 252 piṭṭhe.

Saññābhāvanānanti aniccasaññādīnaṁ dasannaṁ saññābhāvanānaṁ. **Channaṁ buddhadhammānan**ti cha asādhāraṇañāṇāni sandhāya vuttaṁ. Tattha tattha bhagavātisaddasiddhi niruttinayeneva veditabbā.

Yadipi "bhāgyavā"ti-ādīhi padehi vuccamāno attho "bhagī bhajī"ti[1] niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhi-atthavibhāga-atthayojanādisahito saṁvaṇṇanānayo tato aññākāroti vuttaṁ **"ayaṁ pana aparo nayo"**ti. **Vaṇṇavipariyāyoti etan**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātu-atthena[2] niyojanañcāti imaṁ tividhaṁ lakkhaṇaṁ saṅgaṇhāti. **Saddanayenā**ti saddalakkhaṇanayena. Pisodarādīnaṁ saddānaṁ ākatigaṇabhāvato vuttaṁ **"pisodarādipakkhepalakkhaṇaṁ gahetvā"**ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṁ. Tappariyāpannatākaraṇañhi pakkhipanaṁ. **Pārappattan**ti paramukkaṁsagataṁ pāramībhāvappattaṁ. **Bhāgyan**ti kusalaṁ. Tattha maggakusalaṁ lokuttarasukhanibbattakaṁ, itaraṁ lokiyasukhanibbattakaṁ, itarampi vā vivaṭṭupanissayaṁ pariyāyato lokuttarasukhanibbattakaṁ siyā.

Idāni **bhagavā**ti imassa atthaṁ vibhajitvā dassento āha **"yasmā panā"**ti-ādi. Tattha lobhādayo ekakavasena gahitā, tathā viparītamanasikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho,** so navavidha-āghātavatthusambhavo. "Akkocchi maṁ avadhi man"ti-ādinā[3] punappunaṁ kujjhanavasena cittapariyonandhano **upanāho.** Ubhayampi paṭighoyeva, so pavattinānattato bhinditvā vutto. Sakiṁ uppanno kodho kodhoyeva, taduttari upanāho. Vuttañcetaṁ "pubbakāle kodho, aparakāle upanāho"ti[4]. Agāriyassa[5] anagāriyassa vā sukatakaraṇavināsano **makkho.** Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito aparena samayena "kiṁ tayā mayhaṁ katan"ti tassa sukatakaraṇaṁ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesaparipucchādīhi ca anuggahetvā dhammakathānayappakaraṇakosallādīni sikkhāpito

---

1. Khu 7. 162 piṭṭhe. 2. Dhātu-atthātisayena (Sī) 3. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.
4. Abhi 2. 371 piṭṭhe. 5. Ma-Ṭṭha 1. 173 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittīkato caramāno “ayaṁ amhehi daharakāle evaṁ anuggahito saṁvaḍḍhito ca, atha ca panidāni nissineho jāto”ti vuccamāno “kiṁ mayhaṁ tumhehi katan”ti tesaṁ sukatakaraṇaṁ vināseti, tasseso pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa vināsano udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṁ udakaṁ nipuñchanto makkho. Tathā hi so paresaṁ guṇānaṁ makkhanaṭṭhena “makkho”ti vuccati. Paḷāsatīti **paḷāso,** parassa guṇe dassetvā[1] attano guṇehi same karotīti attho. So pana bahussutepi puggale ajjhottharitvā “īdisassa ca bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso”ti, rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharitvā “tvampi imasmiṁ sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito, ahampī”ti-ādinā nayena uppajjamāno yugaggāho. Yugaggāhalakkhaṇo hi paḷāso.

Paresaṁ sakkārādīni khīyamānā usūyamānā **issā.** Attano sampattiyā nigūhanaṁ parehi sādhāraṇabhāvaṁ asahamānaṁ **macchariyaṁ.** Vañcanikacariyabhūtā **māyā,** sā sakadosapaṭicchādanalakkhaṇā. Tathā hi sā attano vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti “māyā”ti vuccati. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṁ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṁ **sāṭheyyaṁ.** Asantaguṇadīpanañhi “kerāṭiyan”ti vuccati. Kerāṭiko hi puggalo āyanamaccho[2] viya hoti. Āyanamaccho[2] nāma sappamukhamacchavālā ekā macchajāti. So kira macchānaṁ naṅguṭṭhaṁ dasseti, sappānaṁ sīsaṁ “tumhākaṁ sadiso ahan”ti jānāpetuṁ, evameva kerāṭiko puggalo yaṁ yaṁ suttantikaṁ vā ābhidhammikaṁ vā upasaṅkamati, taṁ taṁ evaṁ vadati “ahaṁ tumhākaṁ antevāsī, tumhe mayhaṁ anukampakā, nāhaṁ tumhe muñcāmī”ti. Evamete “sagāravo ayaṁ amhesu sappatisso”ti maññissanti, tassevaṁ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṁ sāṭheyyaṁ.

Sabbaso maddavābhāvena vātabharitabhastasadisassa thaddhabhāvassa anonamitadaṇḍasadisatāya paggahitasira-anivātavuttikāyassa ca

---

1. Daṁsitvā (Syā)
2. Ānandamaccho (Sī), āyandamaccho (Syā), āyatanamaccho (Ma-Ṭṭha 1. 174 piṭṭhe)

kārako **thambho.** Taduttarikaraṇo **sārambho.** So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṁ alaṅkārādiṁ disvā taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno, anagāriyassa ca yattakaṁ yattakaṁ paro pariyāpuṇāti vā katheti vā, mānavasena taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Tena hi samannāgato puggalo taddiguṇaṁ taddiguṇaṁ karoti. Agāriyo samāno ekenekasmiṁ gharavatthusmiṁ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāro, aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriyo samāno ekenekasmiṁ nikāye gahite "nāhaṁ etassa heṭṭhā bhavissāmī"ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṁ na vaṭṭati. Akusalapakkho hesa nirayagāmimaggo. Agāriyassa pana paraṁ ekaṁ salākabhattaṁ dentaṁ disvā attano dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṁ anissāya kevalaṁ taṁ disvā attano ālasiyaṁ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo, kusalapakkhavasena hi ekasmiṁ ekaṁ salākabhattaṁ dente dve, dve dente cattāri dātuṁ vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmiṁ nikāye gahite "dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotī"ti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhituṁ vaṭṭati, idha pana akusalapakkhiyo taduttarikaraṇo "sārambho"ti vutto.

Jāti-ādīni nissāya seyyassa "seyyohamasmī"ti-ādinā unnativasena paggaṇhanavasena pavatto **māno.** Abbhunnativasena pavatto **atimāno.** Pubbe kenaci attānaṁ sadisaṁ katvā pacchā tato adhikato dahato uppajjamānako atimānoti veditabbo. Jāti-ādiṁ paṭicca majjanākāro **mado,** sopi atthato māno eva. So pana jātimado gottamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado lābhamado sakkāramado garukāramado purekkhāramado parivāramado bhogamado vaṇṇamado sutamado paṭibhānamado rattaññumado piṇḍapātikamado anavaññattimado iriyāpathamado iddhimado yasamado sīlamado jhānamado sippamado ārohamado pariṇāhamado saṇṭhānamado pāripūrimadoti anekavidho.

Tattha[1] jātiṁ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimado,** so khattiyādīnaṁ catunnampi vaṇṇānaṁ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyo "mādiso añño natthi, avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā, ahaṁ pana vaṁsāgatakhattiyo"ti mānaṁ karoti. Brāhmaṇādīsupi eseva nayo. Gottaṁ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **gottamado,** sopi khattiyādīnaṁ catunnampi vaṇṇānaṁ uppajjati. Khattiyopi hi "ahaṁ koṇḍaññagotto, ahaṁ ādiccagotto"ti mānaṁ karoti. Brāhmaṇopi "ahaṁ kassapagotto, ahaṁ bhāradvājagotto"ti mānaṁ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṁ nissāya mānaṁ karoti. Ārogyamadādīsupi "ahaṁ arogo, sesā rogabahulā, kaṇḍuvanamattampi mayhaṁ byādhi nāma natthī"ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma. "Ahaṁ taruṇo, avasesasattānaṁ attabhāvo papāte ṭhitarukkhasadiso, ahaṁ pana paṭhamavaye ṭhito"ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado.** "Ahaṁ ciraṁ jīviṁ, ciraṁ jīvāmi, ciraṁ jīvissāmi, sukhaṁ jīviṁ, sukhaṁ jīvāmi, sukhaṁ jīvissāmī"ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma. "Ahaṁ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṁ pana lābhassa pamāṇaṁ natthī"ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

"Avasesā sattā yaṁ vā taṁ vā labhanti, ahaṁ pana sukataṁ paṇītaṁ cīvarādipaccayaṁ labhāmī"ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma. "Avasesabhikkhūnaṁ pādapiṭṭhiyaṁ akkamitvā gacchantā manussā 'ayaṁ samaṇo'tipi na vandanti, maṁ pana disvā vandanti, pāsāṇacchattaṁ viya garukaṁ katvā aggikkhandhaṁ viya ca durāsadaṁ katvā maññantī"ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma. "Uppanno pañho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṁ gacchantāpi āgacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī"ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma. Agāriyassa tāva mahāparivārassa "purisasatampi purisasahassampi maṁ parivāretī"ti, anagāriyassa "samaṇasatampi samaṇasahassampi maṁ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṁ mahāparivāro ceva suciparivāro cā"ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma. "Avasesā sattā

1. Abhi-Ṭṭha 2. 447 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

attano paribhogamattakampi na labhanti, mayhaṁ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṁ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma. “Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṁ abhirūpo pāsādiko”tipi “avasesasattā nigguṇā patthaṭa-akittino. Mayhaṁ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo ‘itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaguṇayutto’ti”, evaṁ sarīravaṇṇaṁ guṇavaṇṇañca paṭicca majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

“Avasesā sattā appassutā, ahaṁ pana bahussuto”ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma. “Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṁ pana paṭibhānassa pamāṇaṁ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma. “Ahaṁ rattaññū asukaṁ buddhavaṁsaṁ rājavaṁsaṁ janapadavaṁsaṁ gāmavaṁsaṁ rattindivaparicchedaṁ nakkhattamuhuttayogaṁ jānāmī”ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma. “Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṁ pana jātipiṇḍapātiko”ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma. “Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṁ pana anavaññāto”ti majjanavasena uppanno māno **anavaññattimado** nāma. “Avasesānaṁ sattānaṁ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṁ pana pāsādiko”ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma. “Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṁ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā “ahaṁ yaṁ yaṁ kammaṁ karomi, taṁ taṁ ijjhatī”ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Yasamado pana agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agārikopi hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa “avasese purise ahaṁ paṭṭhapemi, ahaṁ vicāremī”ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa “avasesā bhikkhū mayhaṁ ovāde vattanti, ahaṁ jeṭṭhako”ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma. “Avasesā sattā dussīlā, ahaṁ pana sīlavā”ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. “Avasesānaṁ sattānaṁ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṁ pana upacārappanānaṁ lābhī’ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma. “Avasesā sattā nissippā, ahaṁ sippavā”ti majjanavasena uppanno

māno **sippamado** nāma. "Avasesā sattā rassā, ahaṁ dīgho"ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. "Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṁ nigrodhaparimaṇḍalo"ti majjanavasena uppanno māno **pariṇāhamado** nāma. "Avasesānaṁ sattānaṁ sarīrasaṇṭhānaṁ virūpaṁ bībhacchaṁ, mayhaṁ pana manāpaṁ pāsādikan"ti majjanavasena uppanno māno **saṇṭhānamado** nāma. "Avasesānaṁ sattānaṁ sarīre bahū dosā, mayhaṁ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṁ natthī"ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma. Evamayaṁ sabbopi jāti-ādiṁ nissāya majjanākāravasappavatto māno idha "mado"ti vutto. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo **pamādo,** pañcasu kāmaguṇesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṁ, sativirahoti vuttaṁ hoti. **Taṇhāvijjā** pākaṭāyeva.

Lobhādayo ca puna **tividhākusalamūlan**ti tikavasena gahitā. Duccaritādīsupi **tividha**-saddo paccekaṁ yojetabbo. Tattha kāyaduccaritādīni **tividhaduccaritāni.** Taṇhāsaṁkilesādayo **tividhasaṁkilesā.** Rāgamalādayo malīnabhāvakarattā **tividhamalāni.** Rāgādayo hi cittaṁ malīnaṁ karonti, malaṁ gāhāpenti, tasmā "malānī"ti vuccanti. "Rāgo visamaṁ, doso visamaṁ, moho visaman"ti[1] evaṁ vuttā rāgādayo "kāyavisamaṁ vacīvisamaṁ manovisaman"ti[1] evamāgatā kāyaduccaritādayo ca **tividhavisamāni.** Tāni pana yasmā rāgādīsu ceva kāyaduccaritādīsu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca sāsanatopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetubhāvato "visamānī"ti vuccanti. "Kāmasaññā byāpādasaññā vihiṁsāsaññā"ti[2] evamāgatā kāmādipaṭisaṁyuttā saññā **tividhasaññā.** Tathā "kāmavitakko byāpādavitakko vihiṁsāvitakko"ti[2] evamāgatā **tividhavitakkā.** Taṇhāpapañco diṭṭhipapañco mānapapañcoti ime **tividhapapañcā.** Vaṭṭasmiṁ satte papañcentīti taṇhādayo "papañcā"ti vuccanti.

Catubbidhavipariyesāti-ādīsu **catubbidha**-saddo paccekaṁ yojetabbo. Tattha aniccādīni vatthūni niccanti-ādinā nayena viparītato esantīti vipariyesā. "Anicce niccanti saññāvipariyeso cittavipariyeso

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 377 piṭṭhe.

diṭṭhivipariyeso, dukkhe sukhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, asubhe subhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, anattani attāti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso"ti evamāgatā dvādasa vipallāsā catunnaṁ aniccādivatthūnaṁ vasena "catubbidhavipariyesā"ti vuttā. Ettha pana cittakiccassa dubbalaṭṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle saññāvipallāso veditabbo, diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa sakakiccassa balavakāle cittavipallāso, diṭṭhisampayuttacitte diṭṭhivipallāso. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavataro cittavipallāso, sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṁ viya saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṁ viya cittaṁ lakkhaṇappaṭivedhassapi sampādanato[1]. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṁ viya diṭṭhi abhinivesaparāmasanato. Tattha cattāro diṭṭhivipallāsā, aniccānattesu niccanti-ādivasappavattā cattāro saññācittavipallāsāti ime aṭṭha vipallāsā sotāpattimaggena pahīyanti. Asubhe subhanti saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. Dukkhe sukhanti saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā.

"Kāmāsavo bhavāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavo"ti[2] evamāgatā kāmataṇhādayo cattāro āsavanti cakkhu-ādito sandanti pavattantīti **āsavā.** Kiñcāpi cakkhu-ādito kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṁ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva "āsavā"ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaka-asucimhi niruḷho āsavasaddoti. Atha vā dhammato yāva gotrabhuṁ, okāsato yāva bhavaggaṁ savanti gacchanti ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti āsavā, ete dhamme etañca okāsaṁ antokaritvā pavattantīti attho. Avadhi-attho hi **ā**-kāro. Avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṁ kiriyaṁ bahikatvā pavattati yathā "āpāṭaliputtaṁ vuṭṭho devo"ti, abhividhi pana kiriyaṁ byāpetvā pavattati yathā "ābhavaggaṁ

---

1. Sampāpanato (Sī, Syā)　　2. Khu 8. 147 piṭṭhe Cūḷaniddese.

bhagavato yaso pavattatī"ti, abhividhi-attho cāyaṁ **ā**-kāro idha gahito, tasmā te dhamme tañca okāsaṁ antokaritvā ārammaṇakaraṇavasena savantīti "āsavā"ti vuccanti. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārivāsikā madirādayo "āsavā"ti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, eteyeva bhavitumarahanti. Vuttañhetaṁ "purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī"ti-ādi[1]. Aññesu pana yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṁ katvā pavattamānesu mānādīsu ca vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanaṁ madanakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṁyeva, na aññesanti dvīsupi atthavikappesu etesuyeva āsavasaddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Āyataṁ vā saṁsāradukkhaṁ savanti pasavantītipi āsavā. Na hi taṁ kiñci saṁsāradukkhaṁ atthi, yaṁ āsavehi vinā uppajjeyya.

"Abhijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṁsaccābhiniveso kāyagantho"ti[2] evamāgatā abhijjhādayo cattāro yassa saṁvijjanti, taṁ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṁ ganthenti ghaṭentīti **ganthā.** "Kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjogho"ti[3] evamāgatā cattāro kāmataṇhādayo yassa saṁvijjanti, taṁ vaṭṭasmiṁ ohananti osīdāpentīti **oghā.** Teyeva "kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogo"ti[4] evamāgatā vaṭṭasmiṁ yojentīti **yogā.** Ariyā etāya na gacchantīti **agati,** sā chandādivasena catubbidhā. "Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjatī"ti[5] evamāgatā cattāro **gaṇhuppādā.** Tattha **itibhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassane nipāto, yathā cīvarādihetu, evaṁ bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavo**ti cettha paṇītapaṇītatarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Kāmupādānādīni cattāri upādānāni.

1. Aṁ 3. 346 piṭṭhe.
2. Saṁ 3. 55; Khu 7. 76, 256 piṭṭhesu.
3. Saṁ 3. 54; Khu 7. 43; Khu 8. 72, 85 piṭṭhesu.
4. Saṁ 3. 54; Aṁ 1. 316 piṭṭhesu.
5. Aṁ 1. 316 piṭṭhe.

Pañcacetokhilāti-ādīsu "buddhe kaṅkhati, dhamme, saṁghe, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto"ti[1] evamāgatāni pañca cetokhilāni, ceto khīlayati thaddhabhāvaṁ āpajjati etehīti **cetokhilāni. Vinibandhādīsu**pi **pañca-**saddo paccekaṁ yojetabbo. "Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṁ udarāvadehakaṁ bhuñjitvā seyyasukhaṁ passasukhaṁ middhasukhaṁ anuyutto viharati, aññataraṁ devanikāyaṁ paṇidhāya brahmacariyaṁ caratī"ti[2] āgatā pañca cittaṁ bandhitvā muṭṭhiyaṁ katvā viya gaṇhantīti **cetovinibandhā.** Ete hi taṇhāppavattibhāvato kusalappavattiyā avasarāppadānavasena cittaṁ bandhaṁ viya samorodhetvā gaṇhanti. Saddatthato pana ceto virūpaṁ nibandhīyati saṁyamīyati etehīti cetovinibandhā. Kāmacchandādīni pañca kusaladhamme nīvārenti āvarantīti **nīvaraṇāni.** Rūpābhinandānādayo **pañcābhinandanā.**

Cha vivādamūlāti-ādīsu kodho makkho issā sāṭheyyaṁ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni.** Yasmā kuddho vā kodhavasena -pa- sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalahaṁ viggahaṁ vivādaṁ āpajjati, tasmā kodhādayo "cha vivādamūlānī"ti vuccanti. Rūpataṇhāsaddataṇhādayo **cha taṇhākāyā.** Kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchābhavarāgamānāvijjā **sattānusayā.** Thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti anusayā. Micchādiṭṭhimicchāsaṅkappamicchāvācāmicchākammantamicchā-ājīvamicchāvāyāmamicchāsatimicchāsamādhī **aṭṭha micchattā.**

"Taṇhaṁ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṁ paṭicca lābho, lābhaṁ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṁ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṁ paṭicca ajjhosānaṁ, ajjhosānaṁ paṭicca pariggaho, pariggahaṁ paṭicca macchariyaṁ, macchariyaṁ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṁ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṁtuvaṁpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavantī"ti[3] evamāgatā pariyesanādayo **nava taṇhāmūlakā.** Tattha[4] **taṇhaṁ paṭiccā**ti taṇhaṁ nissāya. **Pariyesanā**ti rūpādi-ārammaṇapariyesanā.

1. Ma 1. 145; Dī 3. 198 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 146; Dī 3. 198 piṭṭhesu.
3. Dī 2. 50; Dī 3. 253 piṭṭhesu.
4. Dī-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādi-ārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo**ti idha vitakko adhippeto. Lābhaṁ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṁ sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchinati "ettakaṁ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṁ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṁ mayhaṁ bhavissati, ettakaṁ parassa, ettakaṁ paribhuñjissāmi, ettakaṁ nidahissāmī"ti. Tena vuttaṁ "lābhaṁ paṭicca vinicchayo"ti. **Chandarāgo**ti evaṁ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṁ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. **Chando**ti hi idha dubbalarāgassādhivacanaṁ. **Ajjhosānan**ti ahaṁ mamanti balavasanniṭṭhānaṁ. **Pariggaho**ti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṁ. **Macchariyan**ti parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṁ vacanatthaṁ vadanti "idaṁ acchariyaṁ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṁ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī"ti. **Ārakkho**ti dvārapidahanamañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṁ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṁ,** kāraṇassetaṁ nāmaṁ. **Ārakkhādhikaraṇan**ti bhāvanapuṁsakaṁ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṁ daṇḍassa ādānaṁ **daṇḍādānaṁ.** Ekatodhārādino satthassa ādānaṁ **satthādānaṁ.** **Kalaho**ti kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho.** Pacchimo pacchimo **vivādo.** **Tuvaṁ tuvan**ti agāravavacanaṁ, tvaṁ tvanti attho.

Pāṇātipāta-adinnādānakāmesumicchācāramusāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpa-abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhi **dasa akusalakammapathā.** Cattāro sassatavādā cattāro ekaccasassatavādā cattāro antānantikā cattāro amarāvikkhepikā dve adhiccasamuppannikā soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā satta ucchedavādā pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni.** Rūpataṇhādichataṇhāyeva paccekaṁ kāmataṇhā bhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārasa honti. Tathā hi rūpārammaṇā taṇhā, rūpe vā taṇhāti rūpataṇhā, sā kāmarāgabhāvena rūpaṁ assādentī pavattamānā kāmataṇhā, sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena "rūpaṁ niccaṁ dhuvaṁ sassatan"ti evaṁ assādentī pavattamānā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena "rūpaṁ ucchijjati vinassati pecca na bhavatī"ti evaṁ assādentī pavattamānā

vibhavataṇhāti evaṁ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, evaṁ saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti, tāni ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṁsa, iti atītāni chattiṁsa, anāgatāni chattiṁsa, paccuppannāni chattiṁsāti **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni,** aṭṭhuttarasatataṇhāvicaritānīti attho. **Pabheda**-saddo paccekaṁ sambandhitabbo. Tatthāyaṁ yojanā "lobhappabhedo dosappabhedo yāva aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedo"ti. **Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassānī**ti sabbāni sattānaṁ darathapariḷāhakarāni kilesānaṁ anekāni satasahassāni. Ārammaṇādivibhāgato hi pavatti-ākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesā.

Saṅkhepato vāti-ādīsu sampati āyatiñca sattānaṁ anatthāvahattā māraṇaṭṭhena vibādhanaṭṭhena kilesāva māroti **kilesamāro.** Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti **khandhamāro.** Tathā hi vuttaṁ "vadhakaṁ rūpaṁ, vadhakaṁ rūpanti yathābhūtaṁ nappajānātī"ti-ādi. Jātijarādimahābyasananibbattanena abhisaṅkhārova māro **abhisaṅkhāramāro.** Saṁkilesanimittaṁ hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro.** Sattānaṁ jīvitassa jīvitaparikkhārānañca jānikaraṇena[1] mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro.** Tattha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṁ, samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṁ, sahāyavekallakaraṇavasena sabbaso appavattikaraṇena abhisaṅkhāramāraṁ, balavidhamanavisayātikkamanavasena devaputtamaccumārañca abhañji, bhagge akāsīti attho. **Parissayānan**ti upaddavānaṁ.

Satapuññajalakkhaṇadharassāti[2] aneka sata puññanibbattamahā purisalakkhaṇadharassa. Ettha hi "kevalaṁ satamattena puññakammena ekekalakkhaṇaṁ nibbattan"ti imamatthaṁ na rocayiṁsu aṭṭhakathācariyā "evaṁ sante yo koci buddho bhaveyyā"ti, anantāsa pana lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṁ satakkhattuṁ katāni dānādīni puññakammāni yattakāni, tato ekekaṁ puññakammaṁ mahāsattena sataguṇaṁ kataṁ satanti adhippetanti imamatthaṁ rocayiṁsu. Tasmā idha **sata**-saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvisesavacanoti daṭṭhabbo "sataggham sataṁ

1. Jānikaraṇaṭṭhena (Syā)
2. Satapuññalakkhaṇadharassāti (Sī, Syā)

devamanussā"ti-ādīsu[1] viya. **Rūpakāyasampatti dīpitā hoti** itarāsaṁ phalasampadānaṁ mūlabhāvato adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dīpitā hotī**ti idaṁ dhammakāyasampattīti-ādīsupi yojetabbaṁ. Tattha pahānasampadāpubbakattā ñāṇasampadādīnaṁ dhammakāyasampatti dīpitā hotīti veditabbaṁ. **Lokiyasarikkhakānaṁ bahumatabhāvo**ti ettha bhāgyavantatāya lokiyānaṁ bahumatabhāvo, bhaggadosatāya sarikkhakānaṁ bahumatabhāvoti yojetabbaṁ. Evaṁ ito paresupi yathākkamaṁ yojanā veditabbā.

Puññavantaṁ gahaṭṭhā khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṁ dosavinayāya dhammaṁ desetīti pabbajitā tāpasaparibbājakādayo abhigacchantīti āha **"gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā"**ti. Abhigatānañca tesaṁ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo āmisadānadhammadānehi upakārasabbhāvato rūpakāyaṁ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṁ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanatoti veditabbo. Bhāgyavantatāya upagatānaṁ āmisadānaṁ deti, bhaggadosatāya dhammadānaṁ detīti āha **"āmisadānadhammadānehi upakāritā"**ti. **Lokiyalokuttarasukhehi ca saṁyojanasamatthatā dīpitā hotī**ti "pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṁ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehipi evameva paṭipajjitabban"ti evaṁ sammāpaṭipattiyaṁ niyojanena abhigatānaṁ lokiyalokuttarasukhehi saṁyojanasamatthatā ca dīpitā hoti.

Sakacitte issariyaṁ nāma attano cittassa vasībhāvāpādanaṁyeva, paṭikūlādīsu appaṭikūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhāniddhi-ādiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjhanato. **Aṇimālaghimādikan**ti **ādi**-saddena mahimā patti pākammaṁ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṁ **aṇimā.** Ākāse padasā gamanādīnaṁ arahabhāvena[2] lahubhāvo **laghimā.** Mahattaṁ **mahimā** kāyassa mahantatāpādanaṁ. Iṭṭhadesassa pāpuṇanaṁ **patti.** Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanaṁ **pākammaṁ.** Sayaṁvasitā issarabhāvo **īsitā.** Iddhividhe vasībhāvo **vasitā.** Ākāsena vā gacchato aññaṁ vā kiñci karoto yattha katthaci

1. Satagghi satadevamanussāti-ādīsu (Sī, Syā)
2. Gamanādīsu arahabhāvena (Sī), gamanādi-arahabhāvena (Syā)

vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā.** "Kumārakarūpādidassanan"tipi vadanti. Evamidaṁ aṭṭhavidhaṁ lokiyasammataṁ issariyaṁ. Taṁ pana bhagavato iddhividhantogadhaṁ anaññasādhāraṇañcāti āha **"sabbakāraparipūraṁ atthī"**ti. Tathā[1] lokuttaro dhammo atthīti sambandho. Evaṁ yasādīsupi **atthi-**saddo yojetabbo.

Kesañci yaso padesavutti ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca hoti, na evaṁ tathāgatassāti dassetuṁ **"lokattayabyāpako"**ti vuttaṁ. Tattha idha adhigatasatthuguṇānaṁ āruppe uppannānaṁ "itipi so bhagavā"ti-ādinā bhagavato yaso pākaṭo hotīti āha "lokattayabyāpako"ti. **Yathābhuccaguṇādhigato**ti yathābhūtaguṇehi adhigato. **Ativiya parisuddho**ti yathābhūtaguṇādhigatattā eva accantaparisuddho. **Sabbākāraparipūrā**ti anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā sabbākārehi paripuṇṇā. **Sabbaṅgapaccaṅgasirī**ti sabbesaṁ aṅgapaccaṅgānaṁ sobhā. **Yaṁ yaṁ etena icchitaṁ patthitan**ti "tiṇṇo tāreyyan"ti-ādinā yaṁ yaṁ etena lokanāthena manovacīpaṇidhānavasena icchitaṁ kāyapaṇidhānavasena patthitaṁ. **Tathevā**ti paṇidhānānurūpameva. **Sammāvāyāmasaṅkhāto payatto**ti vīriyapāramibhāvappatto ariyamaggapariyāpanno ca sammāvāyāmasaṅkhāto ussāho.

Kusalādīhi bhedehīti sabbattikadukapadasaṅgahitehi kusalādippabhedehi. **Paṭiccasamuppādādīhī**ti **ādi-**saddena na kevalaṁ vibhaṅgapāḷiyaṁ āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo samayavimuttādayo ṭhapanādayo tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti veditabbaṁ. **Pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhamariyasaccan**ti-ādīsu **pīḷanaṭṭho** taṁsamaṅgino sattassa hiṁsanaṁ avipphārikatākaraṇaṁ. **Saṅkhataṭṭho** samecca saṅgamma sambhūya paccayehi katabhāvo. **Santāpaṭṭho** dukkhadukkhatādīhi santāpanaṁ paridahanaṁ. **Vipariṇāmaṭṭho** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Samudayassa **āyūhanaṭṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṁ. **Nidānaṭṭho** "idaṁ taṁ dukkhan"ti nidassentassa viya samuṭṭhāpanaṁ. **Saṁyogaṭṭho** saṁsāradukkhena saṁyojanaṁ. **Palibodhaṭṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṁ. Nirodhassa **nissaraṇaṭṭho** sabbūpadhīnaṁ paṭinissaggasabhāvattā

1. Tattha (Sī)

tato vinissaṭatā, taṁnissaraṇanimittatā vā. **Vivekaṭṭho** sabbasaṅkhāravisaṁyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhatatā. **Amataṭṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṁ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānaṭṭho** vaṭṭadukkhato nikkamanaṭṭho. **Hetu-attho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanaṭṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṁ. **Ādhipateyyaṭṭho** catusaccadassane sampayuttānaṁ ādhipaccakaraṇaṁ, ārammaṇādhipatibhāvo vā visesato maggādhipativacanato. Satipi hi jhānādīnaṁ ārammaṇādhipatibhāve "jhānādhipatino dhammā"ti evamādiṁ avatvā "maggādhipatino dhammā"icceva vuttaṁ, tasmā viññāyati "atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso"ti. Eteyeva ca pīḷanādayo soḷasākārāti vuccanti.

Dibbabrahma-ariyavihāreti-ādīsu kasiṇādi-ārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni **dibbavihāro.** Mettādijjhānāni **brahmavihāro.** Phalasamāpatti **ariyavihāro.** Kāmehi vivekaṭṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko.** Paṭhamajjhānādinā nīvaraṇādīhi vivittacittatā **cittaviveko. Upadhiviveko** nibbānaṁ. **Upadhī**ti cettha cattāro upadhī kāmupadhi khandhupadhi kilesupadhi abhisaṅkhārupadhīti. Kāmāpi hi "yaṁ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ kāmānaṁ assādo"ti[1] evaṁ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanatthena "upadhī"ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato vuttanayena "upadhī"ti vuccanti. Imehi pana catūhi upadhīhi vivittatāya nibbānaṁ "upadhiviveko"ti vuccati.

Suññatākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto ariyamaggo **suññatavimokkho.** So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi ca vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto **appaṇihitavimokkho.** Animittākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto **animittavimokkho.** Atha vā suññatānupassanāsaṅkhātāya anattānupassanāya vasena paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena "suññatavimokkho"ti vuccati. Tathā

---

1. Ma 1. 120 piṭṭhe.

appaṇihitānupassanāsaṅkhātāya dukkhānupassanāya vasena paṭiladdho appaṇihitavimokkho. Animittānupassanāsaṅkhātāya aniccānupassanāya vasena paṭiladdho "animittavimokkho"ti veditabbo. Vuttañhetaṁ—

> "Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittavimokkhaṁ paṭilabhati, dukkhato manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitavimokkhaṁ paṭilabhati, anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkhaṁ paṭilabhatī"ti[1].

Aññeti lokiya-abhiññādike.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanaṁ, tañca taṇhāpadhānanti āha **"taṇhāsaṅkhātaṁ gamanan"**ti. **Vantan**ti ariyamaggamukhena uggiritaṁ puna apaccāgamanavasena chaḍḍitaṁ. Bhagavāti vuccati niruttinayenāti dassento āha **"yathā loke"**ti-ādi. Yathā loke niruttinayena ekekapadato ekekamakkharaṁ gahetvā "mekhalā"ti vuttaṁ, evamidhāpīti attho. **Mehanassā**ti guyhappadesassa. **Khassā**ti okāsassa.

Aparo nayo[2]—bhāgavāti bhagavā. Bhatavāti bhagavā. Bhāge vanīti bhagavā. Bhage vanīti bhagavā. Bhattavāti bhagavā. Bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā.

> Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.
> Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṁ **bhagavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṁ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṁ, hirī ottappaṁ, saddhā vīriyaṁ, sati sampajaññaṁ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṁsā, cattāri vesārajjañāṇāni,

---

1. Khu 9. 254 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Itivuttaka-Ṭṭha 5 piṭṭhādīsu passitabbaṁ.

pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, chanibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihānīyā dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgāni, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṁsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa dubbhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṁ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṁ sattānaṁ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṁvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ākārassa rassattaṁ katvā "bhagavā"ti vutto. Evaṁ tāva bhāgavāti bhagavā.

> Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.
> Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati.

Kathaṁ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā

katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṁsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo nayana, dhana, rajja puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṁ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo saṅkhepato vā puññasambhārañāṇasambhārā buddhakarā dhammā, te mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṁ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṁkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṁ sakkaccaṁ nirantaraṁ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti bhagavā niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṁ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakare dhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Yasmā sambodhiyā sabbe dānapārami-ādike.
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṁ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṁ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṁ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṁ niccakappaṁ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana "cakkhu pariññeyyaṁ, sotaṁ pariññeyyaṁ -pa- jarāmaraṇaṁ pariññeyyan"ti-ādinā[1] aneke pariññeyyabhāgā, "cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo"ti-ādinā nayena pahātabbabhāgā, "cakkhussa nirodho -pa- jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo"ti-ādinā sacchikātabbabhāgā, "cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā"ti-ādinā "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā vuttā, te sabbe vani bhaji yathārahaṁ gocarabhāvanāsevanānaṁ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyyanti[1] mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato.
Bhaji patthayi sattānaṁ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṁ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṁ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṁsagate[2] vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasaṁhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriy ādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṁ bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu.
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṁ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgībhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṁsa mahāpurisalakkhaṇāsīti anubyañjana byāmappabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena "itipi so bhagavā"ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṁsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitā-ādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo

1. Patiṭṭhaheyyunti (Syā)
2. Paramukkaṁsagato (Sī)

dhammappasannoti evaṁ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṁ sattānaṁ sadevamanussānaṁ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṁ. Ye cassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṁhāriyā tesaṁ sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṁ na pariccajanti tassa vā āṇaṁ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha—

> "Yo ve kataññū katavedi dhīro,
> Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī"ti[1],

> "Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṁ nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṁ mayā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī"ti[2] ca.

Evaṁ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṁ katvā itarassa ta-kārassa ga-kāraṁ katvā.

> Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino.
> Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṁ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātaṁ siriṁ issariyaṁ yasañca vami uggiri, kheḷapiṇḍaṁ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa **somanassakumārakāle**[3] **hatthipālakumārakāle**[4] **ayogharapaṇḍitakāle**[5] **mūgapakkhapaṇḍitakāle**[6] **cūḷasutasomakāle**[7]ti evamādīsu nekkhammapāramīpūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccattattabhāvānaṁ pamāṇaṁ natthi, carimattabhāvepi hatthagataṁ cakkavattisiriṁ devalokādhipaccasadisaṁ catudīpissariyaṁ cakkavattisampattisannissayaṁ sattaratanasamujjalaṁ yasañca

---

1. Khu 6. 10 piṭṭhe Jātake.
2. Aṁ 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.
3. Khu 5. 334 piṭṭhe Jātake.
4. Khu 5. 350 piṭṭhe Jātake.
5. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.
6. Khu 6. 149 piṭṭhe Jātake.
7. Khu 6. 25 piṭṭhe Jātake.

tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṁ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṁ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhāyibhāvato[1], tepi bhagavā vami taṁnivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

> Cakkavattisiriṁ yasmā, yasaṁ issariyaṁ sukhaṁ.
> Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato.

Kathaṁ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbaṁ papañcaṁ sabbaṁ yogaṁ sabbaṁ ganthaṁ sabbaṁ saṁyojanaṁ samucchinditvā amatadhātuṁ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṁ āpaṁ tejaṁ vāyaṁ, cakkhuṁ sotaṁ ghānaṁ givhaṁ kāyaṁ manaṁ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṁ -pa- manoviññāṇaṁ, cakkhusamphassaṁ -pa- manosamphassaṁ, cakkhusamphassajaṁ vedanaṁ-pa- manosamphassajaṁ vedanaṁ, cakkhusampassajaṁ saññaṁ -pa- manosamphassajaṁ saññaṁ, cakkhusamphassajaṁ cetanaṁ -pa- manosampassajaṁ cetanaṁ, rūpataṇhaṁ -pa- dhammataṇhaṁ, rūpavitakkaṁ -pa- dhammavitakkaṁ, rūpavicāraṁ -pa- dhammavicāranti-ādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttañhetaṁ "yaṁ taṁ ānanda cattaṁ vantaṁ muttaṁ pahīnaṁ paṭinissaṭṭhaṁ, taṁ tathāgato puna paccāgamissatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti[2]. Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṁ desesi. Vuttampi cetaṁ "dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā pageva adhammā[3]. Kullūpamaṁ vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā"ti-ādi[4]. Evampi bhāge vamīti bhagavā.

---

1. Kappaṭṭhiyabhāvato (Syā)
2. Dī 2. 99 piṭṭhe.
3. Ma 1. 188 piṭṭhe.
4. Ma 1. 187 piṭṭhe.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā.
Kaṇhā sukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṁ—

“Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino”ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñāṇasampadābhedato duvidhā ānubhāvasampadādīnaṁ tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭipatti payogāsayabhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccaṁ hitesitā ñāṇaparipākakālāgamanādiparahitappaṭipatti. Āmisapaṭiggahaṇādināpi atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva, tasmā tesampi vibhāvanavasena **pāḷiyaṁ** “arahan”ti-ādīnaṁ padānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ.

Tattha **arahan**ti iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā, **sammāsambuddho lokavidū**ti ca imehi padehi ñāṇasampadāvasena. Nanu ca “lokavidū”ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyatīti? Saccaṁ vibhāvīyati, atthi pana viseso “sammāsambuddho”ti iminā sabbaññutaññāṇānubhāvo vibhāvito, “lokavidū”ti pana iminā āsayānusayañāṇādīnampi ānubhāvo vibhāvitoti. **Vijjācaraṇasampanno**ti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **Sugato**ti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānan**ti imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvitā. **Buddho**ti iminā bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. Evañca katvā “sammāsambuddho”ti vatvā “buddho”ti vacanaṁ samatthitaṁ hoti. Tenevāha “attanāpi bujjhi, aññepi satte bodhesī”ti-ādi. **Bhagavā**ti ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā.

Aparo nayo—hetuphalasattupakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha **Arahaṁ Sammāsambuddho Vijjācaraṇasampanno Lokavidū**ti imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvitā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānan**ti imehi sattupakāravasena buddhaguṇā pakāsitā. **Buddho**ti iminā phalavasena sattupakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. **Sugato bhagavā**ti pana imehi padehi hetuphalasattupakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṁ.

So imaṁ lokanti-ādīsu **so bhagavā**ti yo "arahan"ti-ādinā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṁ lokan**ti nayidaṁ mahājanassa sammukhāmattaṁ[1] sandhāya vuttaṁ, atha kho anavasesaṁ pariyādāyāti dassetuṁ **"sadevakan"**ti-ādi vuttaṁ. Tenāha **"idāni vattabbaṁ nidassetī"**ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṁ kammakilesehi nibbattattā. **Sadeva kavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ** pārisesañāyenāti veditabbaṁ itaresaṁ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevakan**ti ca avayavena viggaho samudāyo samāsattho. **Samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ** paccāsattiñāyenāti daṭṭhabbaṁ. Tattha hi so jāto taṁnivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇan**ti etthāpi eseva nayo. **Paccatthikā -pa- samaṇabrāhmaṇaggahaṇan**ti nidassanamattametaṁ apaccatthikānaṁ asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṁ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṁ "sadevakan"ti-ādivisesanānaṁ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṁ, "salomako sapakkhako"ti-ādīsu pana atulyayogepi ayaṁ samāso labbhatīti byaticāradassanato pajāgahaṇanti āha **"pajāvacanena sattalokaggahaṇan"**ti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṁ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānañca gahitattā āha **"sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇan"**ti. Tattha **sammutidevā** rājāno. **Avasesamanussaggahaṇan**ti samaṇabrāhmaṇehi avasesamanussaggahaṇaṁ. **Tīhi padehī**ti sadevakasamārakasabrahmakavacanehi. **Dvīhī**ti sassamaṇabrāhmaṇiṁ sadevamanussanti imehi dvīhi padehi.

1. Sammukhīmattaṁ (Syā), sammukhapattaṁ (Ka)

Arūpī sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṁ nibbacanaṁ labhantīti āha **"sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito"**ti. Tenevāha bhagavā "ākāsānañcāyatanūpagānaṁ devānaṁ sahabyatan"ti-ādi[1]. Chakāmāvacaradevalokassa savisesaṁ mārassa vase vattanato āha **"samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko"**ti. Arūpībrahmalokassa visuṁ gahitattā āha **"rūpī brahmaloko"**ti. **Catuparisavasenā**ti khattiyaparisā, brāhmaṇa, gahapati, samaṇa, cātumahārājika, tāvatiṁsa, māra, brahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparivasavasena. Itarā pana catasso parisā samārakaggahaṇena gahitā evāti.

Kathaṁ panettha catuparisavasena manussaloko gahito? "Sassamaṇabrāhmaṇin"ti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca gahitā honti, "sadevamanussan"ti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca gahitā, "pajan"ti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā, catuparisasaṅkhātaṁ pajanti vuttaṁ hoti, kathaṁ pana sammutidevehi saha manussaloko gahito? Etthāpi "sassamaṇabrāhmaṇin"ti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, "sadevamanussan"ti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatisuddasaṅkhātā avasesamanussā ca gahitā honti. Ito pana aññesaṁ manussasattānaṁ abhāvato "pajan"ti iminā catūhi pakārehi ṭhitā eteyeva manussasattā vuttāti daṭṭhabbaṁ. Evaṁ vikappadvayepi pajāggahaṇena catuparisādivasena ṭhitānaṁ manussānaṁyeva gahitattā idāni "pajan"ti iminā avasesasatte saṅgahetvā dassetukāmo āha **"avasesasabbasattaloko vā"**ti. Tattha nāgagaruḷādivasena avasesasattaloko veditabbo. Etthāpi catuparisavasena sammutidevehi vā saha avasesasabbasattaloko vāti yojetabbaṁ. Catuparisasahito avasesasuddhanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catudhā ṭhitamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti vuttaṁ hoti.

Ettāvatā bhāgaso lokaṁ gahetvā yojanaṁ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṁ gahetvā

---

1. Aṁ 1. 270 piṭṭhe.

yojanaṁ dassetuṁ **"apicetthā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedato**ti ukkaṁsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhatāya santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya ativiya dīghāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvo**ti dasasahassiyaṁ mahābrahmuno vasena vadati. "Ukkaṭṭhaparicchedato"ti hi vuttaṁ. **Anuttaran**ti seṭṭhaṁ navalokuttaraṁ. **Anusandhikkamo**ti atthānañceva padānañca anusandhānukkamo[1]. Porāṇā panettha evaṁ vaṇṇayanti—**sadevakan**ti devatāhi saddhiṁ avasesaṁ lokaṁ. **Samārakan**ti mārena saddhiṁ avasesaṁ lokaṁ. **Sabrahmakan**ti brahmehi saddhiṁ avasesaṁ lokaṁ. Evaṁ sabbepi tibhavūpage satte devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi "sadevakan"ti-ādīsu tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto **"sassamaṇabrāhmaṇiṁ pajaṁ sadevamanussan"**ti āha. Evaṁ pañcahipi padehi sadevakattādinā tena tena pakārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Abhiññāti yakāralopenāyaṁ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha **"abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā"**ti. **Anumānādipaṭikkhepo**ti anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaraṁ vivekasukhan**ti phalasamāpattisukhaṁ. Tena vīthimissāpi[2] kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpī**ti pisaddaggahaṇaṁ. Bhagavā hi dhammaṁ desento yasmiṁ khaṇe parisā sādhukāraṁ vā deti, yathāsutaṁ vā dhammaṁ paccavekkhati, taṁ khaṇaṁ pubbabhāgena[3] paricchinditvā phalasamāpattiṁ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṁ deseti. **Appaṁ vā bahuṁ vā desento**ti ugghaṭitaññussa vasena appaṁ vā, vipañcitaññussa neyyassa vā vasena bahuṁ vā desento. **Ādikalyāṇādippakārameva desetī**ti-ādimhipi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā deseti. Majjhepi pariyosānepi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā desetīti vuttaṁ hoti. Dhammassa

---

1. Anusandhānakkamo (Sī)
2. Vītikkamissāmīti (Sī), paṭimissāpi (Syā)
3. Pubbābhogena (Sī, Syā)

hi kalyāṇatā niyyānikatāya niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvena.

Samantabhaddakattāti sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassā**ti pariyattidhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṁ tato bhinnaṁ viya katvā saṁsāmivohāraṁ āropetvā dassento **"paṭhamapādena ādikalyāṇā"**ti-ādimāha. **Ekānusandhikan**ti idaṁ nātibahuvibhāgaṁ yathānusandhinā ekānusandhikaṁ sandhāya vuttaṁ. Itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenā**ti ānandattherena ṭhapitakāladesadesakaparisādi-apadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamenā**ti "idamavocā"ti-ādikena "iti yaṁ taṁ vuttaṁ, idametaṁ paṭicca vuttan"ti vā yathāvuttatthanigamanena. Saṅgītikārakehi ṭhapitānipi hi nidānanigamanāni dassetvā tīṇi piṭakāni satthu desanāya anuvidhānato[1] tadantogadhāneva. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ**[2] "ekānusandhikassa suttassa nidānaṁ ādi, idamavocāti pariyosānaṁ, ubhinnamantarā majjhan"ti vuttaṁ.

Evaṁ suttantapiṭakavasena dhammassa ādikalyāṇāditaṁ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjhaṁ gahetvā taṁ dassetuṁ **"sakalopī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sāsanadhammo**ti—

> "Sabbapāpassa akaraṇaṁ, kusalassa upasampadā.
> Sacittapariyodapanaṁ, etaṁ buddhāna sāsanan"ti[3]—

evaṁ vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. Sīlamūlakattā sāsanassa **"sīlena ādikalyāṇo"**ti vuttaṁ. Samathādīnaṁ sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato āha **"samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo"**ti. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato vuttaṁ **"nibbānena pariyosānakalyāṇo"**ti. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṁ samādhi ca mūlanti āha

1. Anuvijānato (Ka) 2. Dī-Ṭṭha 1. 158 piṭṭhe.
3. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37; 68 piṭṭhesu.

“sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo”ti. Paññā pana anubodhapaṭivedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto **“vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo”**ti āha. Tassā nipphattiphalakiccaṁ nibbānasacchikiriyā, tato paraṁ kattabbaṁ natthīti dassento āha **“phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo”**ti. Phalaggahaṇena vā sa-upādisesaṁ nibbānamāha, itarena itaraṁ tadubhayañca sāsanasampattiyā osānanti āha “phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo”ti.

Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇoti buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya ādikalyāṇo tappabhavattā. Sabbaso saṁkilesappahānaṁ vodānapāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṁsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṁ tathā paṭipatti saṁghasuppaṭipatti, tāya **pariyosānakalyāṇo** tāya sāsanassa loke suppatiṭṭhitabhāvato. **Tan**ti sāsanadhammaṁ. **Tathattāyā**ti yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakabodhīti tividho ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā ādikalyāṇatā, guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya majjhekalyāṇatā, tadubhayatāya vā vosānatāya ca sāsanadhammassa tatiyāya pariyosānakalyāṇatā vuttā.

Esoti sāsanadhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanato**ti vimuttāyatanasīse ṭhatvā saddhammaṁ suṇantassa nīvaraṇānaṁ vikkhambhanasabbhāvato. Vuttañhetaṁ—

> “Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṁ deseti, aññataro vā garuṭṭhānīyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṁ labhati dhammavedan”ti.
>
> “Yasmiṁ bhikkhave samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṁ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmiṁ samaye pahīnāni hontī”ti—

ca ādi. **Samathavipassanāsukhā vahanato**ti samathasukhassa vipassanāsukhassa ca sampāpanato. Vuttampi cetaṁ “so vivicceva kāmehi vivicca

akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāraṁ vivekajaṁ pītusukhan"ti-ādi, tathā—

> "Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
> Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānataṁ.
> Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṁ vipassato"ti[1] ca.

Tathā paṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṁ āvahati, yathā vā satthārā anusiṭṭhaṁ, tathā paṭipanno sāsanadhammo. **Tādibhāvāvahanato**ti chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. **Nāthappabhavattā**ti pabhavati etasmāti pabhavo, uppattiṭṭhānaṁ, nāthova pabhavo etassāti nāthappabhavo, tassa bhāvo nāthappabhavattaṁ, tasmā, sāsanadhammassa nāthahetukattāti attho. **Atthasuddhiyā majjhekalyāṇo**ti nirupakkilesatāya niyyānikatā atthasuddhi, tāya majjhekalyāṇo. **Kiccasuddhiyā pariyosānakalyāṇo**ti suppaṭipattisaṅkhātakiccassa suddhiyā pariyosānakalyāṇo suppaṭipattipariyosānattā sāsanadhammassa. Yathāvuttamatthaṁ nigamento āha **"tasmā"**ti-ādi.

Sāsanabrahmacariyanti-ādīsu avisesena tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo sāsanabrahmacariyaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "katamesānaṁ kho bhante buddhānaṁ bhagavantānaṁ brahmacariyaṁ na ciraṭṭhitikamahosī"ti-ādi[2]. Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo maggabrahmacariyaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "khīṇā jāti, vusitaṁ brahmacariyaṁ, kataṁ karaṇīyan"ti[3]. **Yathānurūpan**ti yathārahaṁ. Sikkhattayasaṅgahañhi sāsanabrahmacariyaṁ atthasampattiyā **sātthaṁ,** tathā maggabrahmacariyaṁ. Itaraṁ pana tantidhammasaṅkhātaṁ sāsanabrahmacariyaṁ yathāvuttenatthena **sātthaṁ sabyañjanañca. Atthasampattiyā**ti sampannatthatāya. Sampatti-attho hi idha sahasaddo. **Byañjanasampattiyā**ti etthāpi eseva nayo. Yassa hi yāgubhattādi-itthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṁ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Bhagavā pana tathārūpaṁ desanaṁ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṁ desanaṁ deseti, tasmā "atthasampattiyā sātthaṁ desetī"ti

---

1. Khu 1. 67 piṭṭhe. 2. Vi 1. 8 piṭṭhe. 3. Vi 1. 6 piṭṭhe.

vuccati. Yassa pana desanā sithiladhanitādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttatāya ekabyañjanādiyuttā vā damiḷabhāsā viya, vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphusāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya, sabbattheva vissajjanīyayuttatāya sabbavissaṭṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya, sabbattheva sānusāratāya sabbaniggahītabyañjanā vā pādasikādi[1] milakkhubhāsā viya, tassa byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Sabbāpi hi esā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā "abyañjanā"ti vuccati. Bhagavā pana—

"Sithilaṁ dhanitañca dīgharassaṁ,
Garukaṁ lahukañca niggahītaṁ.
Sambandhaṁ vavatthitaṁ vimuttaṁ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo"ti[2]—

evaṁ vuttaṁ dasavidhaṁ byañjanaṁ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṁ deseti, tasmā "byañjanasampattiyā sabyañjanaṁ desetī"ti vuccati.

Idāni "sātthaṁ sabyañjanan"ti ettha nettinayenapi atthaṁ dassetuṁ **"saṅkāsanaṁ -pa- sabyañjanan"**ti vuttaṁ. Tattha yadipi **nettiyaṁ** "byañjanamukhena byañjanatthaggahaṇaṁ hotīti akkharaṁ padan"ti-ādinā byañjanapadāni paṭhamaṁ uddiṭṭhāni, idha pana pāḷiyaṁ "sātthaṁ sabyañjanan"ti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamaṁ dassetuṁ **"saṅkāsanapakāsanā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha saṅkhepato kāsanaṁ dīpanaṁ **saṅkāsanaṁ. Kāsanan**ti ca kāsīyati dīpīyati vibhāvīyatīti attho. "Maññamāno kho bhikkhu baddho mārassa amaññamāno mutto"ti-ādīsu viya saṅkhepena dīpanaṁ saṅkāsanaṁ nāma. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdhaṁ. Tenāha "aññātaṁ bhagavā"ti-ādi. Paṭhamaṁ kāsanaṁ **pakāsanaṁ.** "Sabbaṁ bhikkhave ādittan"ti evamādīsu pacchā kathitabbamatthaṁ paṭhamaṁ vacanena dīpanaṁ pakāsanaṁ nāma. Ādikammasmiñhi ayaṁ pa-saddo "paññapeti paṭṭhapetī"ti-ādīsu viya. Tikkhindriyāpekkhañcetaṁ padadvayaṁ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamañca vuttamatthaṁ paṭipajjati. Saṅkhittassa vitthāravacanaṁ sakiṁ vuttassa puna vacanañca **vivaraṇavibhajanāni,** yathā "kusalā dhammā"ti saṅkhepato sakiṁyeva ca vuttassa atthassa "katame dhammā kusalā? Yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittan"ti-ādinā vitthārato

1. Pārasikādi (Sī, Syā) 2. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247 piṭṭhesu.

vivaraṇavasena vibhajanavasena ca puna vacanaṁ. Majjhimindriyāpekkhametaṁ padadvayaṁ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṁ vibhattassa ca pakārehi ñāpanaṁ vineyyānaṁ cittaparitosanaṁ **uttānīkaraṇapaññāpanāni,** yathā "phasso hotī"ti-ādinā vivaṭavibhattassa atthassa "katamo tasmiṁ samaye phasso hoti? Yo tasmiṁ samaye phasso phusanā samphusanā"ti-ādinā uttānīkiriyā paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṁ padadvayaṁ paṭiniddesabhāvato.

Atha vā "sabbaṁ bhikkhave ādittan"ti evaṁ paṭhamaṁ dīpitamatthaṁ puna pākaṭaṁ katvā dīpanena "kiñca bhikkhave sabbaṁ ādittaṁ? Cakkhu bhikkhave ādittaṁ, rūpā ādittā"ti evamādinā saṅkhittassa vitthārābhidhānena sakiṁ vuttassa punapi abhidhānena vitthāretvā desanaṁ **vivaraṇaṁ** nāma. "Kusalā dhammā"ti saṅkhepena nikkhittassa "katame dhammā kusalā? Yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hotī"ti niddesavasena vivarite kusale dhamme "tasmiṁ samaye phasso hoti vedanā hotī"ti vibhāgakaraṇaṁ **vibhajanaṁ** nāma. Vivaṭassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena uttāniṁ karotīti vivaraṇena vivaritatthassa "katamo tasmiṁ samaye phasso hoti? Yo tasmiṁ samaye phasso phusanā saṁphusanā"ti ativivaritvā kathanaṁ, vibhajanena vibhattassa "seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā, evameva khvāyaṁ bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmī"ti evamādi-upamākathanañca **uttānīkaraṇaṁ** nāma. Dhammaṁ suṇantānaṁ dhammadesanena vicittena anekavidhena somanassassa uppādanaṁ abhikhiṇabuddhīnaṁ anekavidhena ñāṇatikhiṇakaraṇañca **paññatti** nāma sotūnaṁ cittatosanena cittanisānena ca paññāpanaṁ paññattīti katvā. **Atthapadasamāyogato sātthan**ti pariyatti-atthassa saṅkāsanādi-atthapadarūpattā yathāvuttacha-atthapadasamāyogato **sātthaṁ.** Saṅkāsanapakāsanādayo hi atthākārattā **"atthapadānī"**ti vuccanti. Atthoyeva hi byañjanapadehi saṅkāsīyati pakāsīyati vivarīyati vibhajīyati uttānī karīyati paññāpīyati.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyāti ettha "saṭṭhi vassasahassānī"ti evamādīsu sa-kāra du-kāra so-kārādi viya uccāraṇavelāya apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṁ** pariyāyavasena

akkharaṇato avevacanato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati. Yathā hi padaṁ savevacanatāya atthavasena pariyāyaṁ carantaṁ sañcarantaṁ viya hoti, na evaṁ vaṇṇo avevacanattā. Ekakkharaṁ vā padaṁ akkharaṁ "mā evaṁ kira tan"ti-ādīsu mā-kārādayo viya. Keci pana "tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakaraṇaṭṭhānānaṁ cittena pavattitadesanāvācāhi akkharaṇato avevacanato akathitattā akkharanti saññitā. Taṁ pārāyanikabrāhmaṇānaṁ manasā pucchitapañhānaṁ vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasitapaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca gahetabban"ti vadanti. Vibhattiyantaṁ atthassa ñāpanato **padaṁ.** Pajjati attho etenāti hi padaṁ. Taṁ nāmapadaṁ ākhyātapadaṁ upasaggapadaṁ nipātapadanti catubbidhaṁ. Tattha phasso vedanā cittanti evamādikaṁ dabbapadhānaṁ **nāmapadaṁ.** Nāmapadehi dabbamāvibhūtarūpaṁ, kiriyā anāvibhūtarūpā. Phusati vedayati vijānātīti evamādikaṁ kiriyāpadhānaṁ **ākhyātapadaṁ.** Ākhyātapadehi kiriyā āvibhūtarūpā, dabbamanāvibhūtarūpaṁ. Yathā "cirappavāsin"ti ettha pa-saddo vasanakiriyāya viyogavisiṭṭhataṁ dīpeti, evaṁ kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesāvabodhanimittaṁ. Pa-iti evamādikaṁ **upasaggapadaṁ.** Kiriyāya dabbassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtaṁ evanti evamādikaṁ **nipātapadaṁ.** "Evaṁ manasi karotha, mā evaṁ manasākatthā"ti-ādīsu hi kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesassa jotako evaṁsaddo, "evaṁsīlā evaṁdhammā"ti-ādīsu dabbavisesassa. Saṅkhepato vuttaṁ padābhihitaṁ atthaṁ byañjetīti **byañjanaṁ,** vākyaṁ. "Cattāro iddhipādā"ti saṅkhepena kathitamatthaṁ "katame cattāro? Idha bhikkhave bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṁ iddhipādaṁ bhāveti, vīriya, citta, vīmaṁsasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṁ iddhipādaṁ bhāvetī"ti-ādinā pākaṭaṁ karotīti vākyameva byañjanaṁ, taṁ pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbaṁ. Sa-ākhyātaṁ sanipātaṁ sakārakaṁ savisesanaṁ vākyanti hi vadanti. Nanu ca padenapi attho byañjīyatīti padampi byañjananti āpajjatīti? Taṁ na. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānaṁ katvāva atthasampaṭipatti hotīti vākyameva atthaṁ byañjayatīti.

Pakārato vākyavibhāgo **ākāro.** "Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā"ti evamādīsu kathitasseva

vākyassa anekavidhena vibhāgakaraṇaṁ ākāro nāma. Ākārābhihitaṁ nibbacanaṁ **nirutti.** "Phasso vedanā"ti evamādīsu ākārena kathitaṁ "phusatīti phasso, vedayatīti vedanā"ti nīharitvā vitthāravacanaṁ nirutti nāma. "Nibbānaṁ maggati, nibbānatthikehi vā maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti maggo"ti-ādinā nibbacanavitthāro niravasesadesanattā **niddeso.** Atha vā vedayatīti vedanāti nibbacanaladdhapadesu sukhadukkha-adukkhamasukhāsu sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhāti atthavitthāro niravasesena kathitattā **niddeso** nāma. Etesaṁ akkharādīnaṁ byañjanapadānaṁ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṁ.**

Evaṁ panassa atthapadasamāyogo byañjanapadasampatti ca veditabbā. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīti uttāniṁ karoti, niddesehi paññapeti. Tathā hi padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṁ, gahitena ca padena padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hotīti bhagavā akkharehi saṅkāseti. Yasmā pana akkharehi saṅkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padena paṭhamaṁ pakāsito dīpito hoti, tasmā padehi pakāseti. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti byañjanehi vivarati. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā ākārehi vibhajati. Tathā vākyāvayavānaṁ paccekaṁ nibbacanavibhāge kate so attho pākaṭo hotīti niruttīhi uttāniṁ karoti. Katanibbacanehi pana vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṁ cittaparitosanaṁ buddhinisānañca kataṁ hotīti niddesehi paññapeti. Apica bhagavā akkharehi ugghaṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññuṁ, byañjanehi vipañcetvā ākārehi vineti vipañcitaññuṁ, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyaṁ. Evañcāyaṁ dhammo ugghaṭiyamāno ugghaṭitaññuṁ vineti, vipañciyamāno vipañcitaññuṁ, nīyamāno neyyaṁ. Tattha ugghaṭanā ādi, vipañcanā majjhe, nayanaṁ ante. Evaṁ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhavineyyavinayanoti evampi

tividhakalyāṇoyaṁ dhammo atthabyañjanapāripūriyā sāttho sabyañjanoti veditabbo. Vuttañhetaṁ **nettipakaraṇe**[1]—

> "Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṁ karoti, niddesehi paññapeti. Tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi ca vipañceti, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti. Tattha ugghaṭanā ādi, vipañcanā majjhe, vitthāranā pariyosānaṁ. Soyaṁ dhammavinayo ugghaṭiyanto ugghaṭitaññuṁ puggalaṁ vineti, tena naṁ āhu ādikalyāṇoti. Vipañciyanto vipañcitaññuṁ puggalaṁ vineti, tena naṁ āhu majjhekalyāṇoti. Vitthāriyanto neyyaṁ puggalaṁ vineti, tena naṁ āhu pariyosānakalyāṇotī"ti.

Atthagambhīratāti-ādīsu **attho** nāma tanti-attho. **Dhammo** tanti. **Paṭivedho** tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** nāma manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhirā.** Atha vā **attho** nāma hetuphalaṁ. **Dhammo** hetu. **Desanā** paññatti, yathādhammaṁ dhammābhilāpo. Anulomapaṭilomasaṅkhepavitthārādivasena vā kathanaṁ. **Paṭivedho** abhisamayo, atthānurūpaṁ dhammesu, dhammānurūpaṁ atthesu, paññattipathānurūpaṁ paññattīsu avabodho. Tesaṁ tesaṁ vā dhammānaṁ paṭivijjhitabbo lakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā.** Tesu paṭivedhassapi atthasannissitattā vuttaṁ **"atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthan"**ti atthaguṇadīpanato. Tāsaṁ dhammadesanānaṁ byañjanasannissitattā vuttaṁ **"dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanan"**ti tāsaṁ byañjanasampattidīpanato. Atthesu pabhedagataṁ ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā, atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṁ ñāṇaṁ paṭibhānapaṭisambhidāti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha **"atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sātthan"**ti

---

1. Khu 10. 9 piṭṭhe.

atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammo**ti tanti. **Niruttī**ti tantipadānaṁ niddāretvā vacanaṁ. Tattha pabhedagatāni ñāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha **"dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjanan"**ti asati byañjanasampattiyā tadabhāvato.

Parikkhakajanappasādakantīti ettha **iti**-saddo hetu-attho. Yasmā parikkhakajanānaṁ kiṁkusalagavesīnaṁ pasādāvahaṁ, tasmā **sātthaṁ.** Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṁ nadīpūrena viya upari vuṭṭhipavattiyā. Sātthakatā panassa **paṇḍitavedanīyatāya,** sā paramagambhīrasaṇhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetaṁ "gambhīro duddaso"ti-ādi. **Lokiyajanappasādakanti sabyañjanan**ti yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṁ, tasmā **sabyañjanaṁ.** Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati. Idhāpi phalena hetuno anumānaṁ. Sabyañjanatā panassa **saddheyyatāya,** sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā. Atha vā **paṇḍitavedanīyato sātthan**ti paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṁ āha, tato **sarikkhakajanappasādakaṁ saddheyyato sabyañjanan**ti saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṁ, tato lokiyajanappasādatanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambhīrādhippāyato sātthan**ti adhippāyato agādhāpāratāya[1] atthasampannaṁ aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjanan**ti subodhasaddakatāya byañjanasampannaṁ paramagambhīrassapi atthassa vineyyānaṁ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa atthasampattiyā sātthaṁ, byañjanasampattiyā sabyañjananti sabbapaṭhamaṁ vuttasseva atthadvayassa papañcoti daṭṭhabbo. Tathā ceva tattha tattha saṁvaṇṇitaṁ. Tathā hettha vikappassa samuccayassa vā aggahaṇaṁ. **Upanetabbassa abhāvato**ti pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa abhāvato. **Kevala**saddo sakalādhivacananti āha **"sakalaparipuṇṇabhāvenā"**ti, sabbabhāgehi paripuṇṇatāyāti attho. **Apanetabbassā**ti saṁkilesadhammassa.

Brahmacariyaṁ pakāsetīti ettha pana ayaṁ **brahmacariya**-saddo dāne veyyāvacce pañcasikkhāpadasīle appamaññāsu methunaviratiyaṁ sadārasantose vīriye uposathaṅgesu ariyamagge sāsaneti imesu atthesu dissati.

---

1. Agādhapādatāya (Ka)

"Kiṁ te vataṁ kiṁ pana brahmacariyaṁ,
Kissa suciṇṇassa ayaṁ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca te nāga mahāvimānaṁ.

Ahañca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā.
Opānabhūtaṁ me gharaṁ tadā'si,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṁ me vataṁ taṁ pana brahmacariyaṁ,
Tassa suciṇṇassa ayaṁ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca me dhīra mahāvimānan"ti—

imasmiñhi **puṇṇakajātake**[1] dānaṁ "brahmacariyan"ti vuttaṁ.

"Kena pāṇi kāmadado, kena pāṇi madhussavo.
Kena te brahmacariyena, puññaṁ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo.
Tena me brahmacariyena, puññaṁ pāṇimhi ijjhatī"ti—

imasmiṁ **aṅkurapetavatthumhi**[2] veyyāvaccaṁ "brahmacariyan"ti vuttaṁ. "Evaṁ kho taṁ bhikkhave tittiriyaṁ nāma brahmacariyaṁ ahosī"ti[3] imasmiṁ **tittirajātake** pañcasikkhāpadasīlaṁ "brahmacariyan"ti vuttaṁ. "Taṁ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṁ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya yāvadeva brahmalokūpapattiyā"ti imasmiṁ **mahāgovindasutte**[4] catasso appamaññāyo "brahmacariyan"ti vuttā. "Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā"ti imasmiṁ **sallekhasutte**[5] methunavirati "brahmacariyan"ti vuttā.

---

1. Khu 6. 303, 304 piṭṭhe vidhurajātake.
2. Khu 2. 156 piṭṭhe.
3. Vi 4. 311 piṭṭhe.
4. Dī 2. 201 piṭṭhe.
5. Ma 1. 51 piṭṭhe.

"Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṁ carāma,
Tasmā hi amhaṁ daharā na mīyare"ti—

mahādhammapālajātake[1] sadārasantoso "brahmacariyan"ti vutto. "Abhijānāmi kho panāhaṁ sāriputta caturaṅgasamannāgataṁ brahmacariyaṁ caritā, tapassī sudaṁ homī"ti **lomahaṁsanasutte**[2] vīriyaṁ "brahmacariyan"ti vuttaṁ.

"Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṁ, uttamena visujjhatī"ti—

evaṁ **nimijātake**[3] attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho "brahmacariyan"ti vutto. "Idaṁ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṁ ekantanibbidāya virāgāya -pa- ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti **mahāgovindasuttasmiṁ** yeva[4] ariyamaggo "brahmacariyan"ti vutto. "Tayidaṁ brahmacariyaṁ iddhañceva phītañca vitthārikaṁ bāhujaññaṁ puthubhūtaṁ yāvadeva manussehi suppakāsitan"ti **pāsādikasutte**[5] sikkhattayasaṅgahaṁ sakalasāsanaṁ "brahmacariyan"ti vuttaṁ. Imasmimpi ṭhāne idameva "brahmacariyan"ti adhippetanti āha **"sikkhattayapariggahitattā"**ti-ādi. **Seṭṭhehī**ti buddhādīhi seṭṭhehi. Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtaṁ vā cariyaṁ **brahmacariyaṁ.**

Sanidānanti heṭṭhā vuttalakkhaṇena nidānena sanidānaṁ. **Sa-uppattikan**ti sa-aṭṭhuppattikaṁ. **Veneyyānaṁ anurūpato**ti veneyyānaṁ cariyādi-anurūpato. **Atthassā**ti desiyamānassa sīlādi-atthassa. **Hetudāharaṇayuttato**ti "taṁ kissa hetu seyyathāpi bhikkhave"ti ca ādinā tattha tattha hetupamaggahaṇena hetudāharaṇehi yuttato. **Saddhāpaṭilābhenā**ti "te taṁ dhammaṁ sutvā tathāgate saddhaṁ paṭilabhantī"ti-ādinā vuttasaddhāpaṭilābhena. **Paṭipattiyā**ti sīlavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, paṭipattinimittanti attho. **Adhigamabyattito**ti saccappaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato sātthaṁ kapilamatādi viya tucchaṁ niratthakaṁ

---

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.
2. Ma 1. 110 piṭṭhe Mahāsīhanādasutte.
3. Khu 6. 185 piṭṭhe.
4. Dī 2. 201 piṭṭhe.
5. Dī 3. 102 piṭṭhe.

ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyā**ti pariyattidhammaparicayena. **Āgamabyattito**ti durakkhātadhammesu paricayaṁ karontassa viya sammohaṁ ajanetvā[1] bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañjanaṁ.** Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti. **Sīlādipañcadhammakkhandhayuttato**ti sīlādīhi pañcahi dhammakoṭṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇan**ti anavasesena samantato puṇṇaṁ pūritaṁ. **Nirupakkilesato**ti diṭṭhimānādi-upakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyā**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. **Lokāmisanirapekkhato**ti kathañcipi taṇhāsannissayassa anissayato **parisuddhaṁ.** Idaṁ vuttaṁ hoti—yo "imaṁ dhammadesanaṁ nissāya lābhaṁ vā sakkāraṁ vā labhissāmī"ti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisanirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti, tasmā tassa desanā parisuddhāti.

Sādhūti ayaṁ saddo "sādhu me bhante bhagavā saṅkhittena dhammaṁ desetū"ti-ādīsu[2] āyācane dissati. "Sādhu bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṁ abhinanditvā anumoditvā"ti-ādīsu[3] sampaṭicchane. "Sādhu sādhu sāriputtā"ti-ādīsu[4] sampataṁsane. "Tena hi brāhmaṇa sādhukaṁ suṇohī"ti-ādisu[5] daḷhīkamme āṇattiyañca dissati.

"Sādhu dhammaruci rājā, sādhu paññāṇavā naro.
Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṁ sukhan"ti—

ādīsu[6] sundare. Idhāpi sundareyeva daṭṭhabboti āha **"sādhu kho panāti sundaraṁ kho panā"**ti. Tattha **sundaran**ti bhaddakaṁ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvenāti āha **"atthāvahaṁ sukhāvahan"**ti. Tattha **atthāvahan**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaññitahitāvahaṁ. **Sukhāvahan**ti yathāvuttatividhasukhāvahaṁ. **Tathārūpānan**ti tādisānaṁ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbakālepi accantāya pasādanīyo tesaṁ yathābhūtasabhāvattāti dassento **"yathārūpo"**ti-ādimāha. Tattha **yathābhucca -pa- arahatan**ti iminā dhammappamāṇānaṁ lūkhappamāṇānañca sattānaṁ

1. Apanetvā (Sī) 2. Saṁ 2. 294 piṭṭhe. 3. Ma 3. 66 piṭṭhe.
4. Dī 3. 226 piṭṭhe. 5. Aṁ 2. 197 piṭṭhe. 6. Khu 6. 45 piṭṭhe.

bhagavato pasādāvahataṁ dasseti, taṁdassanena ca itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānaṁ pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbaṁ tadavinābhāvato. Brahmacariyaṁ pakāsetīti kittisaddo abbhuggatoti evamettha sambandhoti āha **"dassanamattampi sādhu hotīti evamajjhāsayaṁ katvā"**ti-ādi. Tattha **dassanamattampi sādhu hotī**ti ettha **kosiyasakuṇavatthu** kathetabbaṁ.

2. **Yena vā kāraṇenā**ti hetumhi idaṁ karaṇavacanaṁ. Hetu-attho hi kiriyākaraṇaṁ, na karaṇaṁ viya kiriyattho[1], tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti "annena vasatī"ti-ādīsu viya hetu-atthamevetaṁ karaṇavacanaṁ yuttaṁ, na karaṇatthaṁ tassa ayujjamānattāti vuttaṁ "yena vā kāraṇenā"ti. Avibhāgato hi satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya'ssa sāduphalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sāduphalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sāduphalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkamanto[2]. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṁ gacchanto taṁtaṁpadesātikkamanena upasaṅkami upasaṅkamantoti[3] vattabbataṁ labhati. Tenāha **"gatoti vuttaṁ hotī"**ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **"upasaṅkamanapariyosānadīpanan"**ti. **Tato**ti yaṁ ṭhānaṁ patto upasaṅkamīti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Āsannataraṁ ṭhānan**ti pañhaṁ vā pucchituṁ dhammaṁ vā sotuṁ sakkuṇeyyaṭṭhānaṁ.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā "kacci te brāhmaṇa khamanīyaṁ, kacci yāpanīyan"ti-ādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṁ samappavattamodo ahosi. Pubbabhāsitāya tadanukaraṇena evaṁ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṁ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṁ pana samappavattamodataṁ upamāya dassetuṁ **"sītodakaṁ viyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sammoditan**ti saṁsanditaṁ. **Ekībhāvan**ti sammodanakiriyāya samānataṁ ekarūpataṁ. **Khamanīyan**ti "idaṁ catucakkaṁ navadvāraṁ sarīrayantaṁ

---

1. Kiriyattā (Sī, Syā) mūlapaṇṇāsake bhayabheravasuttaṭīkā passitabbā.
2. Upasaṅkanto (Sī)
3. Upasaṅkantoti (Sī)

dukkhababahulatāya sabhāvato dussahaṁ, kacci khamituṁ sakkuṇeyyanti pucchati. **Yāpanīyan**ti paccayāyattavuttikaṁ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṁ sakkuṇeyyaṁ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādhaṁ.** Dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṁ.** Taṁtaṁkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṁ.** Tadanurūpabalayogato **kacci balaṁ.** Sukhavihārasambhavena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kaccisaddaṁ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pīti**yeva. Taruṇapīti **pāmojjaṁ.** Sammodaṁ janeti karotīti sammodanikaṁ, tadeva sammodanīyanti āha "**sammodajananato**"ti. Sammoditabbato sammodanīyanti idaṁ pana atthaṁ dassento "**sammodituṁ yuttabhāvato**"ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. "Saraṇīyan"ti vattabbe dīghaṁ katvā "**sāraṇīyan**"ti vuttaṁ. **Suyyamānasukhato**ti āpāthamadhuratamāha. **Anussariyamānasukhato**ti vimaddaramaṇīyataṁ. **Byañjanaparisuddhatāyā**ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha. **Atthaparisuddhatāyā**ti atthassa nirupakkilesataṁ. **Anekehi pariyāyehī**ti anekehi kāraṇehi.

Atidūra-accāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṁ nāma gahitaṁ, taṁ pana avakaṁsato ubhinnaṁ pasāritahatthāsaṁghaṭṭanena daṭṭhabbaṁ. **Gīvaṁ pasāretvā**ti gīvaṁ parivattanavasena pasāretvā. **Me**ti kattu-atthe sāmivacananti āha "**mayā sutan**"ti. **Jātibrāhmaṇe**ti jātiyā brāhmaṇe, na bāhitapāpatāyāti vuttaṁ hoti. **Khaṇḍiccādibhāvaṁ āpādite**ti khaṇḍitadantapalitakesādibhāvaṁ sampāpite. **Vuḍḍhimariyādappatte**ti vuḍḍhiparicchedaṁ sampatte, vuḍḍhipariyantappatteti vuttaṁ hoti. **Jātimahallakatāyā**ti uppattiyā mahallakabhāvena. Mahattaṁ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti jātimahallako. **Addhānan**ti dīghakālaṁ. Kittako pana soti āha "**dve tayo rājaparivaṭṭe**"ti, dvinnaṁ tiṇṇaṁ rājūnaṁ rajjapasāsanapaṭipāṭiyoti attho. "Addhagate"ti vatvā kathaṁ vayogahaṇaṁ osānavayāpekkhanti āha "**pacchimavayaṁ anuppatte**"ti. **Pacchimo tatiyabhāgo**ti sattasaṭṭhito paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso.

Dutiye atthavikappe **jiṇṇe**ti nāyaṁ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāyāti āha **"jiṇṇeti porāṇe"**ti-ādi. Tena tesaṁ brāhmaṇānaṁ kulavasena uditoditabhāvamāha. "Vayo-anuppatte"ti iminā jāti vuḍḍhiyā vakkhamānattā guṇavuḍḍhiyā tato sātisayattā ca **"vuḍḍheti sīlācārādiguṇavuḍḍhiyutte"**ti āha. Tathā jātimahallakatāyapi teneva vakkhamānattā **mahallake**ti padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipanne**ti brāhmaṇānaṁ paṭipattividhiṁ[1] upagate taṁ avokkamma caraṇato. **Antimavayan**ti pacchimavayaṁ.

Paccuṭṭhānaṁ nāma āsanā vuṭṭhānanti āha **"nāsanā vuṭṭhahatī"**ti, nisinnāsanato na vuṭṭhātīti attho. Ettha ca jiṇṇe -pa- vayo-anuppatteti upayogavacanaṁ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṁ na hoti, tasmā jiṇṇe -pa- vayo-anuppatte disvāti ajjhāhāraṁ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṁ upayogavacanaṁ, tasmā na **paccuṭṭhetī**ti uṭṭhāya paccuggamanaṁ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttañhetaṁ "ācariyaṁ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṁ paccuṭṭhānaṁ nāmā"ti. Nāsanā vuṭṭhātīti iminā pana paccuggamanābhāvassa upalakkhaṇamattaṁ dassitanti daṭṭhabbaṁ. **Vibhāvane nāma atthe**ti pakativibhāvanasaṅkhāte atthe, **na abhivādeti vā**ti na abhivādetabbanti sallakkhetīti vuttaṁ hoti.

Taṁ aññāṇanti "ayaṁ mama abhivādanādīni kātuṁ araharūpo na hotī"ti ajānanavasena pavattaṁ aññāṇaṁ. **Olokento**ti "dukkhaṁ kho agāravo viharati appatisso, kiṁ nu kho ahaṁ samaṇaṁ vā brāhmaṇaṁ vā sakkareyyaṁ, garuṁ kareyyan"ti-ādisuttavasena[2] ñāṇacakkhunā olokento. **Nipaccakārārahan**ti paṇipātārahaṁ. **Sampatijāto**ti muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṁ hoti. Uttarena mukhoti **uttarābhimukho,** uttaradisābhimukhoti vuttaṁ hoti. **Sattapadavītihārena gantvā sakalaṁ dasasahassilokadhātuṁ olokesin**ti idaṁ "dhammatā esā bhikkhave sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte

---

1. Paṭipattivīthiṁ (Syā)
2. Aṁ 1. 328 piṭṭhe.

anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabhiñca vācaṁ bhāsatī”ti evaṁ pāḷiyaṁ[1] sattapadavītihārūpariṭṭhitassa viya sabbadisānuvilokanassa kathitattā vuttaṁ, na panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ, sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṁ hatthato muccitvā puratthimadisaṁ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṁ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṁsu. Evaṁ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti dasapi disā anuviloketvā attano sadisaṁ adisvā “ayaṁ uttarā disā”ti sattapadavītihārena agamāsīti veditabbo. **Olokesin**ti mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṁ dasasahassilokadhātuṁ maṁsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggo**ti guṇehi sabbapadhāno. **Jeṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṁ vuḍḍhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttaṁ hoti. **Seṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṁ pasatthatamo. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabbaṁ. **Tayā**ti nissakke karaṇavacanaṁ. **Uttaritaro**ti adhikataro. **Patimānesī**ti pūjesi. **Āsabhin**ti uttamaṁ. **Mayhaṁ abhivādanādiraho puggalo**ti mayhaṁ abhivādanādikiriyāya araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatā**ti[2] tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttaṁ hoti. **Evarūpan**ti abhivādanādisabhāvaṁ. **Paripākasithilabandhanan**ti paripākena sithilabandhanaṁ.

3. **Taṁ vacanan**ti “nāhaṁ taṁ brāhmaṇā”ti-ādivacanaṁ. “Nāhaṁ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā”ti vutte brāhmaṇo thaddho bhaveyya. Tena vuttaṁ **“cittamudubhāvajananatthan”**ti. **Ayañhi pariyāyasaddo desanāvārakāraṇesu vattatī**ti ettha pariyāyeti desetabbamatthaṁ avagameti bodhetīti **pariyāyo,** desanā. Pariyāyati aparāparaṁ parivattetīti

1. Dī 2. 13 piṭṭhe. 2. Tathāgateti (Ka)

pariyāyo, vāro. Pariyāyati attano phalaṁ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṁ gacchatīti **pariyāyo,** kāraṇanti evaṁ pariyāyasaddassa desanāvārakāraṇesu pavatti veditabbā. **Aññāya saṇṭhaheyyā**ti arahatte patiṭṭhaheyya. **Katamo pana so**ti pariyāyāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyāyoti attho. **Jātivasenā**ti khattiyādijātivasena. **Upapattivasenā**ti devesu upapattivasena. **Seṭṭhasammatānampī**ti **api**-saddena pageva aseṭṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantānan**ti sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṁ. **Rajjantānan**ti balavarāgavasena rajjantānaṁ. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā hadayatappanato ambarasādayo viya **"rūparasā"**ti vuccanti. **Āviñchantī**ti ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiyan**ti vatthu-ārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṁ. **Anukkhipanto**ti attukkaṁsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṁ anukkhipanto anukkaṁsento.

Etasmiṁ panatthe karaṇe sāmivacananti "jahitā"ti etasmiṁ atthe. **Tathāgatassā**ti karaṇe sāmivacanaṁ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūlan**ti bhavamūlaṁ. "Tālavatthuvatthukatā"ti vattabbe "oṭṭhamukho"ti-ādīsu viya majjhepadalopaṁ katvā akārañca dīghaṁ katvā "tālāvatthukatā"ti vuttanti āha **"tālavatthu viya nesaṁ vatthu katanti tālāvatthukatā"**ti. Tattha tālassa vatthu tālavatthu. Yathā ārāmassa vatthubhūtapubbo padeso ārāmassa abhāve "ārāmavatthū"ti vuccati, evaṁ tālassa patiṭṭhitokāso samūlaṁ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā "tālavatthū"ti vuccati. **Nesan**ti rūparasādīnaṁ. Kathaṁ pana tālavatthu viya nesaṁ vatthu katanti āha **"yathā hī"**ti-ādi. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsaṅkhātarūparasādīnaṁ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṁ **"tesaṁ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate"**ti. Tattha **pubbe**ti pure, sarāgakāleti vuttaṁ hoti. **Tālāvatthukatāti vuccantī**ti tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo "tālāvatthukatā"ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṁ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Aviruḷidhammattāti aviruḷhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṁ avatthubhūto tālāvatthūti āha **"matthakacchinnatālo viya katā"**ti. Etena "tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā"ti ayaṁ viggaho dassito. Ettha pana avattubhūto tālo viya katāti avatthutālākatāti vattabbe visesanassa padassa paranipātaṁ katvā "tālāvatthukatā"ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Iminā panatthena idaṁ dasseti—rūparasādivacanena vipāka dhammadhammā hutvā pubbe uppannā kusalākusaladhammā gahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṁ taṇhāvijjānaṁ maggasatthena chinnattā āyatiṁ tālapattasadise vipākakkhandhe nibbattetuṁ asamatthā jātā, tasmā tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā rūparasādayoti. Imasmiñhi atthe "abhinandantānan"ti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadanti.

Anabhāvaṁkatāti ettha **anu**-saddo pacchā-saddena samānatthoti āha **"yathā nesaṁ pacchābhāvo na hotī"**ti-ādi. **Anu-abhāvaṁ gatā**ti pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṁ gatā vināsamupagatā, pahīnāti attho. "Imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṁsū"ti[1] ettha anacchariyasaddaṁ udāharaṇavasena dassento āha **"yathā anu-acchariyā anacchariyā"**ti. Tattha **anu-acchariyā**ti savanakāle uparūpari vimhayakarāti attho.

Yañca kho tvaṁ vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṁ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātaṁ kāraṇaṁ arasarūpatāya vadesi, taṁ kāraṇaṁ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu ca brāhmaṇo yaṁ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātaṁ pariyāyaṁ sandhāya "arasarūpo bhavaṁ gotamo"ti āha, so pariyāyo natthīti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṁ aniṭṭhappasaṅgaṁ dassento āha **"kasmā pana bhagavā evamāhā"**ti-ādi.

4. **Sabbapariyāyesū**ti sabbavāresu. **Sandhāya bhāsitamattan**ti[2] yaṁ sandhāya brāhmaṇo "nibbhogo bhavaṁ gotamo"ti-ādimāha, bhagavā ca yaṁ sandhāya nibbhogatādiṁ attani anujānāti, taṁ sandhāya

1. Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.
2. Bhāsitamatthanti (Sī, Syā)

bhāsitamattaṁ. **Chandarāgaparibhogo**ti chandarāgavasena paribhogo. **Aparaṁ pariyāyan**ti aññaṁ kāraṇaṁ.

5. **Kulasamudācārakamman**ti kulācārasaṅkhātaṁ kammaṁ, kulacārittanti vuttaṁ hoti. **Akiriyan**ti akaraṇabhāvaṁ. Duṭṭhu caritaṁ duccaritaṁ, kāyadvāre bāhullavuttito kāyato pavattaṁ duccaritanti **kāyaduccaritaṁ.** Taṁ sarūpato dassento **"tattha cā"**ti-ādimāha. **Pāṇātipāta-adinnādānamicchācāracetanā veditabbā**ti ettha[1] **pāṇo**ti paramatthato jīvitindriyaṁ, vohārato satto. Jīvitindriyañcettha rūpārūpavasena veditabbaṁ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṁsambandhatāya vinassati. **Satto**ti ca khandhasantāno gahetabbo. Tattha hi sattapaññatti. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṁ atipāto, saṇikaṁ patituṁ adatvā sīghaṁ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṁ atipāto, pāṇassa atipāto **pāṇātipāto,** pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṁ hoti. Atthato pana pāṇe pāṇasaññino parassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññatarappavattā vadhakacetanā. Yāya hi cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṁ kāraṇāni na honti.

Etthāha—khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hantā, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādi atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṁ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṁ khaṇikattā

1. Itivuttaka-Ṭṭha 217 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṁ maraṇaṁ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṁ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanato kassa kiriyā, pariyosānakālānavaṭṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti[1]?

Vuccate—yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānaṁ puñjo sattasaṅkhāto hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittaṁ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivinibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, napi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano. Paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṁ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito khaṇikānaṁ saṅkhārānaṁ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṁ maraṇaṁ, na ca katturahito pāṇātipātapayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādaniyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā "padīpo pakāseti, nisākarova candimā"ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchitabbo santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato. Santānavasena vattamānānañca padīpādīnaṁ atthakiriyā dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavaṁ vibhāvetabbo.

So[2] ca pāṇātipāto guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahante mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu

---

1. Pāṇātipātakammabandhoti (Sī, Syā)
2. Ma-Ṭṭha 1. 201; Abhi-Ṭṭha 1. 140 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṁ pana samabhāve satipi kilesānaṁ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Kāyavācāhi na dinnanti adinnaṁ, parasantakaṁ, tassa ādānaṁ **adinnādānaṁ.** Parassaharaṇaṁ theyyaṁ, corikāti vuttaṁ hoti. Atthato pana parapariggahe parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññataradvārappavattā theyyacetanā. Taṁ hīne parasantake appasāvajjaṁ, paṇīte mahāsāvajjaṁ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṁ santake vatthusmiṁ mahāsāvajjaṁ, taṁtaṁ guṇādhikaṁ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṁ appasāvajjaṁ.

Micchā caraṇaṁ **micchācāro,** methunasamācāresu ekantanindito lāmakācāro. So pana lakkhaṇato asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā. So panesa micchācāro sīlādiguṇavirahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā—agamanīyavatthu, tasmiṁ sevanacittaṁ, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipatti-adhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Vacīdvāre bāhullavuttito vācato pavattaṁ duccaritanti **vacīduccaritaṁ.** Taṁ sarūpato dassento āha **"musāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpacetanā veditabbā"**ti. Tattha **musā**ti abhūtaṁ atacchaṁ vatthu. Musā vadīyati vuccati etāyāti **musāvādo,** atathaṁ vatthuṁ tathato paraṁ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā. So yamatthaṁ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṁ attano santakaṁ adātukāmatāya natthīti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṁ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṁ appakampi telaṁ vā sappiṁ vā labhitvā hasādhippāyena "ajja gāme telaṁ nadī maññe sandatī"ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṁyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānaṁ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti—atathaṁ vatthu, visaṁvādanacittaṁ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthaviññāpananti. Eko payogo sāhattikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā

paravisaṁvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṁ jānāti, ayaṁ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyakāyapaṭibaddhavācāhi paraṁ visaṁvādeti, tathā "idamassa bhaṇāhī"ti āṇāpentopi, paṇṇaṁ likhitvā purato nissajjantopi, "ayaṁ attho evaṁ veditabbo"ti kuṭṭādīsu likhitvā ṭhapentopi, tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṁsitvā gahetabbā.

Pisatīti **pisuṇā,** samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho. Niruttinayena vā piyasuññakaraṇato **pisuṇā.** Yāya hi vācāya yassa taṁ vācaṁ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṁ, parassa ca piyasuññabhāvaṁ karoti, sā **pisuṇavācā.** Lakkhaṇato pana saṁkiliṭṭhacittassa paresaṁ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇavācā pisuṇaṁ vadati etāyāti katvā. Sā yassa bhedaṁ karoti tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā—bhinditabbo paro, "iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissantī"ti bhedapurekkhāratā vā "iti ahaṁ piyo bhavissāmi vissāsiko"ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammapathabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Pharusayatīti **pharusā,** vācā. Yāya hi vācāya attānampi parampi pharusaṁ sinehābhāvena lūkhaṁ karoti, sā **pharusavācā.** Atha vā sayampi pharusā domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi kakkasā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhāti **pharusavācā.** Ettha pana paresaṁ mammacchedanavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena kāraṇavohārena ca vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā. Taṁ pharusaṁ vadati etāyāti pharusavācā, parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā. Tassā āvibhāvatthamidaṁ vatthu—eko kira dārako mātu vacanaṁ anādiyitvā araññaṁ gacchati, taṁ mātā nivattetuṁ asakkontī "caṇḍā taṁ mahiṁsī anubandhatū"ti akkosi. Athassa tatheva araññe mahiṁsī uṭṭhāsi. Dārako "yaṁ mama mātā mukhena kathesi, taṁ mā hotu. Yaṁ cittena cintesi, taṁ hotū"ti saccakiriyamakāsi. Mahiṁsī tattheva baddhā viya

aṭṭhāsi. Evaṁ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṁ karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṁ upari patantaṁ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṁ vadanti “kiṁ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṁ āgamādhigamasampattiṁ icchanti, yathā cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṁ vacanasaṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṁ sukhaṁ sayāpethā”ti vacanaṁ apharusavācā hoti, cittapharusatāya pana esā pharusavācāva. Sā yaṁ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā—akkositabbo paro, kupitacittaṁ, akkosanāti.

Saṁ sukhaṁ hitañca phalati visarati vināsetīti samphaṁ, attano paresañca anupakārakaṁ yaṁ kiñci, samphaṁ palapati etāyāti **samphappalāpo,** anatthaviññāpikakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dva sambhārā—bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā, tathārūpīkathākathanañca. Pare pana taṁ kathaṁ agaṇhante kammapathabhedo natthi, parena pana samphappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiyoti ettha parasampattiṁ abhimukhaṁ jhāyatīti **abhijjhā,** parasampattīsu lobho. Sā pana “aho vata idaṁ mamassā”ti evaṁ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṁ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā—parabhaṇḍaṁ, attano pariṇāmanañca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva “aho vata idaṁ mamassā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṁ byāpādeti vināsetīti **byāpādo,** paṭigho. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. So pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā—parasatto, tassa ca vināsanacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṁ ucchijjeyya vinasseyyā”ti tassa vināsanaṁ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi.** Sā "natthi dinnan"ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassa dve sambhārā—vatthuno gahitākāraviparītatā, yathā ca taṁ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetuka-akiriyadiṭṭhīhi eva kammapathabhedo hoti.

"Anekavihitānaṁ pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānan"ti sāmaññavacanepi pārisesañāyato vuttāvasesā akusalā dhammā gahetabbāti āha **"ṭhapetvā te dhamme"**ti-ādi. Te yathāvuttakāyaduccaritādike akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitā**ti anekappakārā.

6. **Ayaṁ lokatantī**ti ayaṁ vuḍḍhānaṁ abhivādanādikiriyālakkhaṇā lokappaveṇī. Anāgāmibrāhmānaṁ alaṅkārādīsu anāgāmibhikkhūnañca cīvarādīsu nikantivasena rāguppatti hotīti anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṁ veditabbanti āha **"pañcakāmaguṇikarāgassā"**ti. Rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakoṭṭhāsesu uppajjamāno rāgo "pañcakāmaguṇikarāgo"ti veditabbo. Koṭṭhāsavacano hettha guṇa-saddo "vayoguṇā anupubbaṁ jahantī"ti-ādīsu[1] viya. **Dvīsu akusalacittesū**ti domanassasahagatesu dvīsu akusalacittesu. Mohassa sabbākusalasādhāraṇattā āha **"sabbākusalasambhavassā"**ti. **Avasesānan**ti sakkāyadiṭṭhi-ādīnaṁ.

7. **Jigucchati maññe**ti "ahamabhijāto rūpavā paññavā, kathaṁ nāma aññesaṁ abhivādanādiṁ kareyyan"ti jigucchati viya jigucchatīti vā sallakkhemi. **Akosallasambhūtaṭṭhenā**ti aññāṇasambhūtaṭṭhena. Akusale dhamme jigucchamāno tesaṁ samaṅgībhāvampi jigucchatīti vuttaṁ **"akusalānaṁ dhammānaṁ samāpattī"**ti. **Samāpattī**ti etasseva vevacanaṁ **samāpajjanā samaṅgibhāvo**ti. **Maṇḍanakajātiyo**ti maṇḍanasabhāvo, maṇḍanasīloti attho. **Jegucchitan**ti jigucchanasīlataṁ.

8. **Lokajeṭṭhakakamman**ti loke jeṭṭhakānaṁ kattabbakammaṁ, loke vā seṭṭhasammataṁ kammaṁ. **Tatrā**ti yathāvuttesu dvīsupi atthavikappesu.

---

1. Saṁ 1. 3 piṭṭhe.

padābhihito attho **padattho,** byañjanatthoti vuttaṁ hoti. **Vinayaṁ vā arahatī**ti ettha vinayanaṁ vinayo, niggaṇhananti attho. Tenāha **“niggahaṁ arahatīti vuttaṁ hotī”**ti. Nanu ca paṭhamaṁ vuttesu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca taddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana “vinayāya dhammaṁ desetī”ti imasmiṁ atthe, tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha **“vicitrā hi taddhitavuttī”**ti. Vicitratā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmiṁ yasmiṁ atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti. Tasmā yathā “mā saddamakāsī”ti vadanto “māsaddiko”ti vuccati, evaṁ vinayāya dhammaṁ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

9. **Kapaṇapuriso**ti guṇavirahitatāya dīnamanusso. **Byañjanāni avicāretvā**ti tissadattādisaddesu[1] viya “imasmiṁ atthe ayaṁ nāma paccayo”ti evaṁ byañjanaṁ vicāraṁ akatvā, anipphannapāṭipadikavasenāti vuttaṁ hoti.

10. **Devalokagabbhasampattiyā**ti vatvā ṭhapetvā bhummadeve sesesu devesu gabbhaggahaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevatthaṁ vivaritvā dassento āha **“devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṁvattatī”**ti. **Assā**ti abhivādanādisāmīcikammassa. **Mātukucchismiṁ paṭisandhiggahaṇe dosaṁ dassento**ti mātito aparisuddhabhāvaṁ dassento, akkositukāmassa dāsiyā puttoti dāsikucchismiṁ nibbattabhāve dosaṁ dassetvā akkosanaṁ viya bhagavato mātukucchismiṁ paṭisandhiggahaṇe dosaṁ dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo. **Gabbhato**ti devalokapaṭisandhito. Tenevāha **“abhabbo devalokūpapattiṁ pāpuṇitunti adhippāyo”**ti. **Hīno vā gabbho assāti apagabbho**ti imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyaṁ dassento āha **“devalokagabbhaparibāhirattā āyatiṁ hīnagabbhapaṭilābhabhāgītī”**ti.

1. Ḍitthaḍavitthādisaddesu (Sī), uddiṭṭhavitthārasaddesu (Syā)

Iti-saddo hetu-attho, yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhabhāgī, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo.

Puna tasseva viggahassa **kodhavasena -pa- dassento**ti heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṁ katvā adhippāyaṁ dassento āha **"hīno vāssa mātukucchismiṁ gabbhavāso ahosīti adhippāyo"**ti. **Gabbha**-saddo atthi mātukucchipariyāyo "gabbhe vasati māṇavo"ti-ādīsu[1] viya. Atthi mātukucchismiṁ nibbattasattapariyāyo "antamaso gabbhapātanaṁ upādāyā"ti-ādīsu[2] viya. Tattha mātukucchipariyāyaṁ gahetvā atthaṁ dassento āha **"anāgate gabbhaseyyā"**ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā. Anuttarena maggenā**ti aggamaggena. Kammakilesānaṁ maggena vihatattā āha **"vihatakāraṇattā"**ti. **Itarā tissopī**ti aṇḍajasaṁsedaja-opapātikā. Ettha ca yadipi "apagabbho"ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānaṁ sabbampi vattuṁ vaṭṭatīti punabbhavābhinibbattipi vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa gabbhasaddassa vasena viggahanānattaṁ dassento āha **"apicā"**ti-ādi. Imasmiṁ pana vikappe **gabbhaseyyā punabbhavābhinibbattī**ti ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi vadanti. Nanu ca "āyatiṁ gabbhaseyyā pahīnā"ti[3] vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha **"yathā cā"**ti-ādi. Atha "abhinibbattī"ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇaṁ kimatthanti āha **"abhinibbatti ca nāmā"**ti-ādi. **Apunabbhavabhūtā**ti khaṇe khaṇe uppajjamānānaṁ dhammānaṁ abhinibbatti.

11. **Dhammadhātun**ti ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṁ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassetaṁ adhivacanaṁ. **Paṭivijjhitvā**ti sacchikatvā, paṭilabhitvāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṁ hoti. **Desanāvilāsappatto hotī**ti rucivasena parivattetvā desetuṁ samatthatā desanāvilāso, taṁ patto adhigatoti attho. **Karuṇāvipphāran**ti sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṁ. Tādiguṇalakkhaṇameva puna upamāya

1. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake. 2. Vi 3. 134 piṭṭhe. 3. Vi 1. 4 piṭṭhe.

vibhāvetvā dassento āha **"pathavīsamacittatan"**ti. Yathā pathavī suci-asucinikkhepachedanabhedanādīsu na vikampati, anurodhavirodhaṁ na pāpuṇāti, evaṁ iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādīsu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammatan**ti ettha "akuppadhammo nāma phalasamāpattī"ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. "Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatālakkhaṇaṁ akujjhanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo"ti amhākaṁ khanti. **Jarāya anusaṭan**ti jarāya paliveṭhitaṁ. **Vaṭṭakhāṇubhūtan**ti anekesaṁ anayabyasanānaṁ nipātalakkhaṇatthambhabhūtatāya saṁsārakhāṇubhūtaṁ. Brāhmaṇassa vuḍḍhatāya āsannavittimaraṇanti sambhāvanavasena **"ajja maritvā"**ti-ādi vuttaṁ. **Mahantena kho pana ussāhenā**ti "sādhu kho pana tathārūpānaṁ arahataṁ dassanaṁ hotī"ti evaṁ sañjātamahussāhena. **Appaṭisamaṁ purejātabhāvan**ti anaññasādhāraṇaṁ purejātabhāvaṁ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo,** purejātabhāvo.

"Apī"ti avatvā "pī"ti vadanto pi-saddopi visuṁ atthi nipātoti dasseti. **Sambhāvanatthe**ti "api nāmevaṁ siyā"ti vikappanattho sambhāvanattho, tasmiṁ jotakatāya pisaddo vattati. **Vacanasiliṭṭhatāyā**ti vacanassa madhurabhāvatthaṁ, mudubhāvatthanti attho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṁ hotī**ti evaṁ ekameva gaṇanaṁ avatvā aparāya gaṇanāya saddhiṁ vacanaṁ loke siliṭṭhavacanaṁ hoti yathā "dve vā tīṇī vā udakaphusitānī"ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi attanā nesaṁ kiñci upaghātaṁ akarontiyā bahivātādiparissayaparihāratthaṁ sammadeva upari sayitāni. Upari-attho hettha **adhi**-saddo. **Utuṁ gaṇhāpentiyā**ti tesaṁ allasinehapariyādānatthaṁ attano kāyusmāvasena utuṁ gaṇhāpentiyā. Tenāha **"usmīkatānī"**ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Tenāha **"kukkuṭagandhaṁ gāhāpitānī"**ti.

Ettha ca sammā parisedanaṁ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā adhisayananipphattiyā ānubhāvanipphāditanti[1] daṭṭhabbaṁ. Sammā adhisayaneneva hi itaradvayaṁ

---

1. Anunipphāditanti (Syā)

ijjhati. Na hi sammā adhisayanato visuṁ sammā parisedanassa sammā paribhāvanassa ca karaṇaṁ atthi, tena pana saddhiṁyeva itaresaṁ dvinnampi ijjhanato vuttaṁ **"evaṁ tīhi pakārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānānī"**ti. **Nakhasikhā**ti nakhaggāni. **Mukhatuṇḍakan**ti mukhaggaṁ. **Kapālassa tanukattā**ti ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṁ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṁ kharatāya ca allasinehapariyādānaṁ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṁ. **Saṅkuṭitahatthapādā**ti ettha **hatthā**ti pakkhā. Na hi kukkuṭānaṁ pakkhato añño hattho nāma atthi. **Etthā**ti ālokaṭṭhāne. **Pakkhe vidhunantā**ti pakkhe cālentā. **Nikkhamantānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṁ, nikkhamantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataraṁ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotako, soyeva jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhaveyyāti attho. **Sampaṭipādento**ti saṁsandento. Tibhūmakapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto paviṭṭhā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭhitattāti āha **"avijjākosassa anto paviṭṭhesu sattesū"**ti. **Aṇḍakosan**ti bījakapālaṁ. **Lokasannivāse**ti loko eva lokasannivāso. **Sammāsambodhin**ti ettha **sammā**ti aviparītattho, **saṁ**-saddo sāmanti imamatthaṁ dīpeti, tasmā sammā aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti sammāsambodhīti maggo vuccati. Tenāha **"sammā sāmañca bodhin"**ti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. **Sammā**ti vā pasatthavacano, **saṁ**-saddo sundaravacanoti āha **"atha vā pasatthaṁ sundarañca bodhin"**ti. Bodhisaddassa anekatthataṁ dassetvā idhādhippetamatthaṁ niddhāretvā dassetukāmo āha **"bodhīti rukkhopi maggopī"**ti-ādi. Tattha abujjhi etthāti **rukkho** bodhi. Sayaṁ bujjhati, bujjhanti vā tena ariyāti **maggo** bodhi. Sabbadhamme sabbākārato bujjhati paṭivijjhatīti **sabbaññutaññāṇaṁ** bodhi. Bujjhīyati sacchikarīyatīti **nibbānaṁ** bodhi. **Antarā ca bodhin**ti dutiyamudāharaṇaṁ vināpi rukkhasaddena bodhisaddassa rukkhe pavattidassanatthaṁ vuttaṁ. **Varabhūrimedhaso**ti mahāpathavī viya patthaṭavarapaññoti attho. **Asabbaguṇadāyakattā**ti sabbaguṇānaṁ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti

hi asabbaguṇadāyako, ayuttasamāsoyaṁ gamakattā yathā "asūriyaṁpassāni mukhānī"ti.

Tisso vijjāti upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tīsu vijjāsu āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannattā kathametaṁ yujjati "maggo tisso vijjā detī"ti? Nāyaṁ doso. Satipi āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggañāṇena saddhiṁ tisso vijjā paripuṇṇā hontīti "maggo tisso vijjā detī"ti vuccati. **Cha abhiññā**ti etthāpi eseva nayo. **Sāvakapāramiñāṇan**ti aggasāvakehi paṭilabhitabbaṁ sabbameva lokiyalokuttarañāṇaṁ. **Paccekabodhiñāṇan**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Abbhaññāsin**ti jāniṁ. Jānanañca na anussavādivasenāti āha **"paṭivijjhin"**ti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha **"pattomhī"**ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayaṁ gantvāti āha **"adhigatomhī"**ti, sakasantāne uppādanavasena paṭilabhinti attho.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṁ. **Atthenā**ti upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṁ kukkuṭacchāpakānaṁ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṁ, evaṁ bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanākaraṇaṁ avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha **"yathā hi tassā kukkuṭiyā -pa- tividhānupassanākaraṇan"**ti. "Santāne"ti vuttattā aṇḍasadisatā santānassa bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasadisatā buddhaguṇānaṁ, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva "tathāgatassa kho etaṁ vāseṭṭha adhivacanaṁ dhammakāyo itipī"ti vacanato. **Avijjaṇḍakosassa tanubhāvo**ti balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtassapi kharabhāvāpatti hotīti tannivattanatthaṁ **"thaddhakharabhāvo"**ti vuttaṁ. **Tikkhakharavippasannasūrabhāvo**ti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāñāṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā,** anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akuṇṭhatā **kharabhāvo.** Tikkhopi hi ekacco saro lakkhaṁ patvā kuṇṭho hoti, na tathā idaṁ. Satipi kharabhāve

sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo,** satipi ca pasannabhāve antarā anosakkitvā kilesapaccatthikānaṁ suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena **sūrabhāvo** veditabbo. Evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāñāṇameva gahitanti daṭṭhabbaṁ. **Vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo**ti vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvappatti, tadā ca sā maggañāṇagabbhaṁ dhārentī viya hotīti āha **"gabbhaggahaṇakālo"**ti. **Gabbhaṁ gaṇhāpetvā**ti saṅkhārupekkhāya anantaraṁ sikhāppatta-anulomavipassanāvasena maggavijāyanatthaṁ gabbhaṁ gaṇhāpetvā. **Anupubbādhigatenā**ti paṭhamamaggapaṭipāṭiyā adhigatena. **Abhiññāpakkhe**ti lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṁ padālitā. Potthakesu pana katthaci "cha-abhiññāpakkhe"ti likhanti, so apāṭhoti veditabbo. **Jeṭṭho seṭṭho**ti vuddhatamattā **jeṭṭho,** sabbaguṇehi uttamattā pasatthatamoti **seṭṭho.**

Idāni "āraddhaṁ kho pana me brāhmaṇa vīriyan"ti-ādikāya desanāya anusandhiṁ dassento āha **"evaṁ bhagavā"**ti-ādi. Tattha **pubbabhāgato pabhutī**ti bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Cittamevamuppannan**ti evaṁ upari vakkhamānaparivitakkavasena cittamuppannanti attho. "Cittameva uppannan"tipi pāṭho, tattha cittameva uppannaṁ, na tāva bhagavati pasādoti attho. **Muṭṭhassatinā**ti vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyenā**ti sadarathakāyena. **Bodhimaṇḍe**ti bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti so padeso "bodhimaṇḍo"ti paññāto. **Caturaṅgasamannāgatan**ti "kāmaṁ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu maṁsalohitan"ti[1] evaṁ vuttacaturaṅgasamannāgataṁ vīriyaṁ. Tattha tacoti ekaṁ aṅgaṁ nhāru ekaṁ aṅgaṁ aṭṭhi ekaṁ aṅgaṁ maṁsalohitaṁ ekaṁ aṅganti veditabbaṁ. **Taco ekaṁ aṅgan**ti ca tace nirapekkhabhāvo ekaṁ aṅganti gahetabbaṁ. Padhānaṁ anuyuñjantassa hi tace palujjamānepi taṁnimittaṁ avosānāpajjanaṁ tassa vīriyassa ekaṁ aṅgaṁ ekaṁ kāraṇaṁ. Evaṁ sesesupi attho veditabbo. **Paggahitan**ti ārambhaṁ[2]

1. Ma 2. 146; Saṁ 1. 266; Aṁ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu. 2. Ārabbha (Syā, Ka)

sithilaṁ akatvā daḷhaparakkamasaṅkhātussāhanabhāvena gahitaṁ. Tenāha **"asithilappavattitanti vuttaṁ hotī"**ti.

Asallīnanti asaṅkucitaṁ kosajjavasena saṅkocaṁ anāpannaṁ. **Upaṭṭhitā**ti ogāhanasaṅkhātena apilāpabhāvena ārammaṇaṁ upagantvā ṭhitā. Tenāha **"ārammaṇābhimukhībhāvenā"**ti. Sammosassa viddhaṁsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammuṭṭhā.** Kiñcāpi cittapassaddhivaseneva cittameva passaddhaṁ, kāyapassaddhivaseneva ca kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittapassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṁ **"kāyacittapassaddhivasenā"**ti. Kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṁ passambhanāvahattā vuttaṁ **"rūpakāyopi passaddhoyeva hotī"**ti. **So ca kho**ti so ca kho kāyo. **Vigatadaratho**ti vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitan**ti nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātaṁ vikkhepaṁ vicchinditvā ekasmiṁyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṁ ṭhapitaṁ. Tenāha **"suṭṭhu ṭhapitan"**ti-ādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha **"ekaggaṁ acalaṁ nipphandanan"**ti. **Ettāvatā**ti "āraddhaṁ kho panā"ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṁ kiccasiddhidassanena.

Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbapaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṁ icchitabbā, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṁ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṁ asati ñāyārambhādibhāvo na siyā, tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṁ. Jhānabhāvanāyaṁ vā samādhikiccaṁ adhikaṁ icchitabbanti dassetuṁ samādhipariyosānāva jhānassa pubbapaṭipadā kathitāti daṭṭhabbaṁ.

Paṭhamajjhānakathā

Idāni "vivicceva kāmehī"ti-ādinayappavattāya pāḷiyā jhānavibhaṅge[1] vuttampi atthaṁ aṭṭhakathānayeneva saṁvaṇṇetukāmo vibhaṅgapāḷiyaṁ vuttanayena avacane kāraṇaṁ dassetuṁ **"kiñcāpi tattha katame**

---

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

kāmā”ti-ādimāha. Tattha patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando,** tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo,** tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo.** Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti **saṅkappo,** tathāpavatto lobho. Tattha **nimittasaṅkappanā** nāma avayave samodhānetvā “itthī puriso”ti-ādinā ekajjhaṁ katvā uparūpari kilesuppattiyā nimittassa kappanā. **Anubyañjanasaṅkappanā** pana “hatthā sobhanā, pādā sobhanā”ti evaṁ anubyañjanavasena vibhajitvā kappanāti. Kilesānañhi anu anu byañjanato paribyañjanato paribyattivasena uppattiyā paccayabhāvato anubyañjanaṁ hatthapādādi-avayavā vuccanti. Tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo,** saṅkappavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgo.** Svāyaṁ pabhedo ekasseva lobhassa pavatti-ākāravasena avatthābhedavasena ca veditabbo yathā “vaccho dammo balībaddo”ti. **Kāmā**ti kilesakāmā, kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Seyyathidanti imassa taṁ katamaṁ, taṁ kathanti vā attho. **Viviccitvā**ti visuṁ hutvā. Tenāha **“vinā hutvā apasakkitvā”**ti, pajahanavasena apakkamitvāti attho. **Vivicceva kāmehī**ti ettha **viviccā**ti iminā vivecanaṁ jhānakkhaṇe kāmānaṁ abhāvamattaṁ vuttaṁ. **Viviccevā**ti pana iminā ekaṁsato kāmānaṁ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa kāmavivekappahānassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamatthaṁ dassetuṁ **“paṭhamajjhānan”**ti-ādiṁ vatvā tamevatthaṁ pākaṭataraṁ kātuṁ **“kathan”**ti-ādi vuttaṁ. **Andhakāre sati padīpo viyā**ti etena yathā padīpābhāvena rattiyaṁ andhakārābhibhavo, evaṁ jhānābhāvena cittasantatiyaṁ kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṁ, na kho pana evaṁ daṭṭhabbaṁ “kāmehi evā”ti avadhāraṇassa akatattā. **Tannissaraṇato**ti nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti nissaraṇaṁ. Ke niggacchanti? Kāmā. Tesaṁ kāmānaṁ nissaraṇaṁ pahānaṁ **tannissaraṇaṁ,** tato kāmanissaraṇatoti attho. Kathaṁ pana samāne vikkhambhane kāmānamevetaṁ nissaraṇaṁ, na byāpādādīnanti codanaṁ yuttito āgamato ca sādhetuṁ **“kāmadhātū”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanato**ti sakalassapi kāmabhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa

kāmapariññābhāvamāha. **Kāmarāgapaṭipakkhato**ti "chando kāmo"ti-ādinā[1] vuttavibhāgassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihiṁsāya, evamidaṁ jhānaṁ kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Vipākena cettha kāmadhātusamatikkamo attano pavattikkhaṇe kāmarāgapaṭipakkhatā ca veditabbā. Evamattano pavattiyā vipākappavattiyā ca kāmarāgato kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṁ jhānaṁ visesato kāmānameva nissaraṇaṁ, svāyamattho pāṭhāgato evāti āha **"yathāhā"**ti-ādi. **Nekkhamman**ti paṭhamajjhānaṁ.

Kāmañcettha tamatthaṁ dīpetuṁ purimapadeyeva avadhāraṇaṁ gahitaṁ, uttarapadepi pana taṁ gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetuṁ **"uttarapadepī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ito**ti kāmacchandato. **Esa daṭṭhabbo**ti esa niyamo daṭṭhabbo. **Sādhāraṇavacanenā**ti sabbavivekasādhāraṇavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo.** Kāyacitta-upadhivivekā **kāyavivekādayo. Tayo eva idha daṭṭhabbā**ti tayo eva idha jhānakathāyaṁ daṭṭhabbā samucchedavivekādīnaṁ asambhavato. **Niddese**ti mahāniddese[2]. Tattha hi "uddānato dve kāmā vatthukāmā kilesakāmā cā"ti uddisitvā tattha "katame vatthukāmā manāpiyā rūpā -pa- manāpiyā phoṭṭhabbā"ti-ādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyantīti kāmāti veditabbā. **Tatthevā**ti niddeseyeva. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge. **Evañhi satī**ti evaṁ ubhayesampi kāmānaṁ saṅgahe sati. **Vatthukāmehipī**ti vatthukāmehi viviccevātipi attho yujjatīti evaṁ yujjamānatthantarasamuccayattho **pi**-saddo, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmiṁ atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenā**ti vatthukāmavivekena. **Kāyaviveko vutto hotī**ti puttadārādipariggahavivekadīpanato kāyaviveko vutto hoti.

Purimenāti kāyavivekena. **Etthā**ti "vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī"ti etasmiṁ padadvaye. Ito vā niddhārite vivekadvaye, akusalasaddena yadi kilesakāmā, sabbākusalāpi

1. Khu 7. 2 piṭṭhe. 2. Khu 7. 1 piṭṭhe.

vā gahitā, sabbathā kilesakāmehi viveko vuttoti āha **"dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato"**ti. **Dutiyenā**ti ca cittavivekenāti attho. **Etesan**ti yathāvuttānaṁ dvinnaṁ padānaṁ. Niddhāraṇe cetaṁ sāmivacanaṁ. Taṇhādisaṁkilesānaṁ vatthuno pahānaṁ **saṁkilesavatthuppahānaṁ. Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhuppādo, tassa hetū vatthukāmā eva veditabbā. Bālabhāvassa hetupariccāgoti sambandho. **Bālabhāvo** nāma avijjā, ducintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā hetū. Kāmaguṇādhigamahetu pāṇātipātādi-asuddhappayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā. Taṇhāsaṁkilesasodhanena vivaṭṭūpanissayasaṁvaḍḍhanena ca ajjhāsayavisodhanaṁ **āsayaposanaṁ. Āsayaposanan**ti ca jhānabhāvanāya paccayabhūtā pubbayogādivasena siddhā ajjhāsayasampadā, sā pana taṇhupatāpavigamena hoti. Tena vuttaṁ "taṇhāsaṁkilesavisodhanenā"ti. **Kāmesū**ti niddhāraṇe bhummaṁ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasaṁyojanādivasena rūpataṇhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevā**ti kāmasabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando napi kusalacchandoti adhippāyo. **Akusalapariyāpannopī**ti "vivicca akusalehī"ti ettha vutta-akusalesu antogadhopi. **Jhānapaṭipakkhato**ti jhānassa paṭipakkhabhāvato taṁhetu taṁnimittaṁ visuṁ vutto, akusalabhāvasāmaññena aggahetvā visuṁ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmova purimapade vutto, taṁ kathaṁ bahuvacananti āha **"anekabhedato"**ti-ādi. **Aññesampī**ti diṭṭhimāna-ahirikānottappādīnaṁ taṁsahitaphassādīnañca. **Uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato**ti "savitakkaṁ savicāran"ti-ādinā upari vuccamānāni jhānaṅgāni uparijhānaṅgāni, tesaṁ attano paccanīkānaṁ paṭipakkhabhāvadassanato tappaccanīkanīvaraṇavacanaṁ. "Uparijhānaṅgānaṁ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato"tipi pāṭho. Tattha **paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato**ti upari vuccamānajhānaṅgānaṁ ujuvipaccanīkavasena paṭipakkhabhāvadassanatoti atthaṁ vadanti. **Jhānaṅgapaccanīkānī**ti jhānaṅgānaṁ pavattinivāraṇato jhānaṅgapaccanīkāni. **Viddhaṁsakānī**ti vighātakāni. **Samādhi**

kāmacchandassa paṭipakkhoti rāgapaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato kāmacchandassa samādhi paṭipakkho. **Pīti byāpādassā**ti pāmojjena samānayogakkhemattā byāpādassa pīti paṭipakkhā. **Vitakko thinamiddhassā**ti yoniso saṅkappanavasena savipphārappavattito vitakko thinamiddhassa paṭipakkho. **Sukhaṁ uddhaccakukkuccassā**ti sukhaṁ vūpasantasītalasabhāvattā avūpasamānutāpasabhāvassa uddhaccakukkuccassa paṭipakkhaṁ. **Vicāro vicikicchāyā**ti vicāro ārammaṇe anumajjanavasena paññāpatirūpasabhāvattā vicikicchāya paṭipakkho. Mahākaccānattherena desitā piṭakānaṁ saṁvaṇṇanā peṭakaṁ, tasmiṁ **peṭake.**

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayānan**ti byāpādavivekavacanena "anatthaṁ me acarī"ti-ādi āghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādipubbantādibhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādatadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṁ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā sabbakusalānaṁ, tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṁ hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṁsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṁ vikkhambhanaviveko vutto hotīti āha.

Yathāpaccayaṁ pavattamānānaṁ sabhāvadhammānaṁ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṁ **"vitakkanaṁ vitakko"**ti vuttaṁ. **Vitakkanan**ti hi vitakkanakiriyā, sā ca vitakkassa attano paccayehi pavattimattamevāti bhāvaniddeso vasavattibhāvanivāraṇāya hoti. Tayidaṁ vitakkanaṁ "īdisamidan"ti ārammaṇaparikappananti āha **"ūhananti vuttaṁ hotī"**ti. Yasmā cittaṁ vitakkabalena ārammaṇaṁ abhiniruḷhaṁ viya hoti, tasmā so ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṁ ñātiṁvā mittaṁ vā nissāya rājagehaṁ ārohati anupavisati, evaṁ vitakkaṁ nissāya cittaṁ ārammaṇaṁ ārohati. Yadi evaṁ kathaṁ avitakkaṁ cittaṁ ārammaṇaṁ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṁ pavisati, evaṁ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṁ cittaṁ ārammaṇaṁ ārohati.

Paricayenāti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṁ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṁ ciraparicitaṁ, tena taṁ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṁ ñāṇasahitaṁ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṁ kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṁ hutvā pavattaṁ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ.

Āhananapariyāhananarasoti-ādiso, abhimukhaṁ vā hananaṁ **āhananaṁ.** Parito, parivattitvā vā āhananaṁ **pariyāhananaṁ.** "Rūpaṁ rūpaṁ, pathavī pathavī"ti ākoṭentassa viya pavatti āhananaṁ pariyāhananaṁti ca veditabbaṁ. Yasmiñhi ārammaṇe cittaṁ abhiniropeti, taṁ tassa gahaṇayogyaṁ karonto vitakko ākoṭento viya hoti. Yadi evaṁ nāgasenattherena "ākoṭanalakkhaṇo vitakko. Yathā mahārāja bherī ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kho mahārāja yathā ākoṭanā, evaṁ vitakko daṭṭhabbo. Atha pacchā anuravanā anusaddanā, evaṁ vicāro daṭṭhabbo"ti ākoṭanalakkhaṇatā vitakkassa kasmā vuttā? Nāyaṁ virodho. Therena hi kiccasannissitaṁ katvā lakkhaṇaṁ vuttaṁ. Dhammānañhi sabhāvavinimuttā kāci kiriyā nāma natthi tathā gahetabbākāro ca. Bodhaneyyajanānurodhena pana paramatthato ekībhāvopi sabhāvadhammo pariyāyavacanehi viya samāropitarūpehi bahūhi pakārehi pakāsīyati. Evañhi so suṭṭhu pakāsito hoti. **Ānayanapaccupaṭṭhāno**ti ettha **ānayanaṁ** citte ārammaṇassa upanayanaṁ, ākaḍḍhanaṁ vā.

Anusañcaraṇaṁ anuparibbhamanaṁ. Svāyaṁ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjanan**ti ārammaṇe cittassa anumasanaṁ, parimajjananti attho. Tathā hi "vicāro parimajjanahattho viya sañcaraṇahattho viyā"ti ca vutto. **Tatthā**ti ārammaṇe. Sahajātānaṁ anuyojanaṁ ārammaṇe anuvicaraṇasaṅkhāta-anumajjanavaseneva veditabbaṁ. Anuppabandhanaṁ ārammaṇe cittassa avicchinnassa viya pavatti. Tathā hi so "anuppabandhanatā"ti niddiṭṭho. Teneva ca "ghaṇṭānuravo viya, paribbhamanaṁ viyā"ti ca vutto. **Katthacī**ti

paṭhamajjhāne parittacittuppādesu ca. **Oḷārikaṭṭhenā**ti vicārato oḷārikaṭṭhena. Yathā ghaṇṭābhighātasaddo paṭhamābhinipāto hoti, evaṁ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena vitakko cetaso paṭhamābhinipāto viya hotīti āha **"ghaṇṭābhighātasaddo viyā"**ti-ādi. **Vipphāravā**ti ettha **vipphāro** nāma vitakkassa thinamiddhapaṭipakkho ārammaṇe anolīnatā asaṅkoco, so pana abhiniropanabhāvena calanaṁ viya hotīti adhippāyenāha **"paripphandanabhāvo cittassā"**ti. **Paribbhamanaṁ viyā**ti ettha parissayābhāvavīmaṁsanatthaṁ paribbhamananti veditabbaṁ. **Dukanipātaṭṭhakathāyaṁ** pana—

> "Ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṁ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṁ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṁ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṁ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro"ti—

vuttaṁ, taṁ anuppabandhanena pavattiyaṁ yujjati. Tathā hi upacāre vā appanāyaṁ vā santānena pavattiyaṁ vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṁ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhinipāte pākaṭo hoti. Yathā hi apubbārammaṇe paṭhamābhinipātabhūto vitakko vipphāravā hoti, na tathā ekasmiṁyeva ārammaṇe nirantaraṁ anuppabandhavasena pavattiyaṁ,nātivipphāravā pana tattha hoti sannisinnabhāvato. **Paṭhamadutiyajjhānesu pākaṭo hotī**ti vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Ayaṁ panettha aparo nayo—malaggahitaṁ kaṁsabhājanaṁ ekena hatthena daḷhaṁ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatela-eḷakalomādikatacumbaṭakena parimajjantassa daḷhaṁ gahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṁ bhamayitvā bhājanaṁ karontassa piṇḍassa uppīḷanahattho viya vitakko, tasseva ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā kaṁsabhājanādīsu kiñci maṇḍalaṁ vaṭṭalekhaṁ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako

viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāroti veditabbaṁ.

Yathā pupphaphalasākhādi-avayavavinimutto avijjamānopi rukkho "sapuppho saphalo"ti voharīyati, evaṁ vitakkādi-aṅgavinimuttaṁ avijjamānampi jhānaṁ "savitakkaṁ savicāran"ti voharīyatīti dassetuṁ **"rukkho viyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Vibhaṅge panā**ti-ādīsu jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā "idha bhikkhu vivicceva kāmehī"ti-ādinā[1] puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadipi vibhaṅge puggalādhiṭṭhānā desanā katā, attho pana tatrāpi vibhaṅgepi yathā idha "iminā ca vitakkenā"ti-ādinā dhammavasena vutto, evameva daṭṭhabbo, paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. Atha vā jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena jhānasseva savitakkasavicāratā vuttāti āha **"attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo"**ti.

Vivekasaddassa bhāvasādhanataṁ sandhāyāha **"tasmā vivekā"**ti. Hetu-atthe cetaṁ nissakkavacanaṁ, tasmā vivekā hetubhūtāti attho. **Viveka**saddassa kattusādhanataṁ kammasādhanataṁ vā sandhāyāha **"tasmiṁ vā viveke"**ti. "Vivitto"ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti. **Pinayatī**ti tappeti vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇā**ti paritussanalakkhaṇā. **Pīnanarasā**ti paribrūhanarasā. **Pharaṇarasā**ti paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṁ.** Sukhayatīti **sukhaṁ,** attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṁ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattunivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti **"sukhanaṁ sukhan"**ti vuttaṁ. **Sātalakkhaṇan**ti iṭṭhasabhāvattā taṁsamaṅgīpuggalaṁ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti sātaṁ da-kārassa ta-kāraṁ katvā. Sātaṁ madhuranti vadanti, sātaṁ lakkhaṇaṁ etassāti sātalakkhaṇaṁ. **Upabrūhanarasan**ti-ādīsu **upabrūhanaṁ** sampayuttadhammānaṁ saṁvaddhanaṁ, dukkhaṁ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjhupekkhitvā anu anu gaṇhanaṁ upakāritā vā anuggaho. **Katthacī**ti paṭhamajjhānādike. **Paṭilābhatuṭṭhī**ti paṭilābhavasena uppajjanakatuṭṭhi.

---

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

Paṭiladdharasānubhavananti paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavanaṁ. Etena pītisukhāni sabhāvato vibhajitvā dassitāni. **Yattha pīti, tattha sukhanti** vitakkassa viya vicārena pītiyā sukhena accantasaṁyogamāha. **Yattha sukhaṁ, tattha na niyamato pītīti** vicārassa viya vitakkena, sukhassa pītiyā anaccantasaṁyogaṁ. Tena accantānaccantasaṁyogitāya pītisukhānaṁ visesaṁ dasseti.

Kaṁ udakaṁ tārenti etthāti **kantāraṁ,** nirudakamaruṭṭhānaṁ[1]. Vanameva **vanantaṁ. Vanacchāyappavesana-udakaparibhogesu viya sukhanti** yathā hi puriso mahākantāramaggaṁ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisaṁ disvā "kattha pānīyaṁ atthī"ti puccheyya, so "aṭaviṁ uttaritvāva jātassaravanasaṇḍo atthi, tattha gantvā labhissasī'ti vadeyya, so tassa kathaṁ sutvāva haṭṭhapahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyaṁ patitāni uppaladalanāḷapattādīni disvā suṭṭhutaraṁ haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭavanamorādīnaṁ saddaṁ suṇeyya, jātassarapariyante jātamaṇijālasadisaṁ nīlavanasaṇḍaṁ passeyya, sare jātāni uppalapadumakumudāni passeyya, acchaṁ vippasannaṁ udakampi passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaraṁ otaritvā yathāruci nhatvā ca pivitvā ca passaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khāditvā nīluppalādīni piḷandhitvā mandālavamūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sāṭakaṁ nivāsetvā udakasāṭakaṁ ātape katvā sītacchāyāya mandamande vāte paharante nipannova "aho sukhaṁ aho sukhan"ti vadeyya, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ. Tassa hi purisassa jātassaravanasaṇḍasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbabhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti, nhāyitvā ca pivitvā ca sītacchāyāya mandamande vāte paharante "aho sukhaṁ aho sukhan"ti vadanto nipannakālo viya balappattaṁ ārammaṇarasānubhavanākārasaṇṭhitaṁ sukhaṁ.

Tasmiṁ tasmiṁ samayeti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamaye paṭiladdhassa rasānubhavanasamaye vanacchāyādīnaṁ savanadassanasamaye paribhogasamaye ca. **Pākaṭabhāvatoti** yathākkamaṁ pītisukhānaṁ vibhūtabhāvato.

---

1. Nirudakamaraññaṭṭhānaṁ (Sī)

Vivekajaṁ pītisukhanti ettha purimasmiṁ atthe vivekajanti jhānaṁ vuttaṁ. Pītisukhasaddato ca atthi-atthavisesavato **assa jhānassa, asmiṁ vā jhāne**ti ettha akāro[1] daṭṭhabbo yathā arisasoti[2]. Dutiye pītisukhameva vivekajaṁ, vivekajaṁpītisukhanti ca aññapadatthasamāso paccattaniddesassa ca alopo kato, lope vā sati "vivekajapītisukhan"ti pāṭhoti ayaṁ viseso.

Gaṇanānupubbato paṭhamanti iminā desanākkamaṁ ulliṅgeti. "Gaṇanānupubbatā paṭhaman"tipi pāṭho, tatthāpi gaṇanānupubbatāyāti attho, gaṇanānupubbatāmattaṁ vā paṭhamanti idaṁ vacananti attho. **Paṭhamaṁ samāpajjatīti paṭhaman**ti idaṁ pana na ekantalakkhaṇaṁ. Ciṇṇavasībhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṁ pāpentopi samāpajjituṁ sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādiṁ pāpentopi samāpajjituṁ sakkoti, antarantarā okkamantopi sakkoti. Evaṁ pubbuppattiyaṭṭhena pana paṭhamaṁ uppannantipi paṭhamaṁ. Teneva **visuddhimagge**[3] "gaṇanānupubbatā paṭhamaṁ, paṭhamaṁ uppannantipi paṭhaman"ti ettakameva vuttaṁ. **Paccanīkadhamme jhāpetī**ti nīvaraṇādipaccanīkadhamme dahati, vikkhambhanavasena pajahatīti attho. **Gocaran**ti kasiṇādi-ālambanaṁ. **Tan**ti taṁ gocaraṁ. **Upanijjhāyatī**ti passati. **Saha upacārenā**ti saddhiṁ upacārajjhānena. **Kasiṇārammaṇūpanijjhāyanato**ti pathavīkasiṇādino attano ārammaṇassa rūpaṁ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Lakkhaṇūpanijjhāyanato**ti yathāsambhavaṁ aniccādilakkhaṇattayassa nibbānadhātuyā tathalakkhaṇassa ca upanijjhāyanato. Tenevāha **"ettha hī"**ti-ādi. Niccādivipallāsappahānena maggo asammohato aniccādilakkhaṇāni upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānanti āha **"vipassanāya upanijjhāyanakiccan"**ti-ādi. **Tathalakkhaṇan**ti avināsadhammassa nibbānassa anaññathābhāvato aviparītasabhāvo tathalakkhaṇaṁ, maggassapi vā nibbānārammaṇato tathalakkhaṇūpanijjhānatā yojetabbā.

Visadisodāharaṇaṁ tāva dassento āha **"yathā sadhano"**ti-ādi. **Añño apadesāraho hotī**ti dhanato parijanato ca añño dhanavā parijanavā ca puriso saha dhanena vattati parijanena cāti sadhano saparijanoti apadesaṁ arahatīti apadesāraho

1. Jakāro (Sī) 2. Arisajoti (Sī) 3. Visuddhi 1. 145 piṭṭhe.

hoti, apadisitabbo hotīti vuttaṁ hoti. **Senaṅgesu eva senāsammutī**ti rathādisenaṅgavinimuttāya senāya abhāvepi rathehi pattīhi ca saha vattanato sarathā sapatti senāti rathādisenaṅgesuyeva senāvohāroti attho. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cittekaggatā gahitāti anuyogaṁ sandhāyāha **"avuttattā"**ti-ādi. **Evaṁ vuttāyevā**ti evaṁ sarūpato vibhaṅge vuttāyeva. **Sacittekaggatanti idha avuttepī**ti "sacittekaggatan"ti evaṁ sarūpato imasmiṁ jhānapāṭhe avuttepīti attho, sāmaññato pana jhānaggahaṇena gahitā eva. Tenevāha **"yena hī"**ti-ādi. Idaṁ vuttaṁ hoti—yena vitakkādīhi saha vattabbaṁ, taṁ dhammaṁ dīpetuṁ tassa pakāsanādhippāyena "savitakkaṁ savicāran"ti-ādinā uddeso kato, so eva adhippāyo tena bhagavatā vibhaṅge[1] "cittassekaggatā"ti niddisantena pakāsito, tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbanti.

Upasampajjāti ettha **upa-saṁ**-saddā "upalabbhatī"ti-ādīsu viya niratthakāti dassetuṁ "upagantvā"ti-ādiṁ vatvā puna tesaṁ sātthakabhāvaṁ dassetuṁ **"upasampādayitvā"**ti-ādi vuttaṁ, tasmā **upasampajjā**ti ettha patvā sādhetvāti vā attho. **Iriyan**ti kiriyaṁ. **Vuttin**ti-ādīni tasseva vevacanāni. Ekaṁ iriyāpathabādhanaṁ iriyāpathantarehi rakkhaṇaṁ **pālanaṁ.** Sabbabuddhānaṁ āciṇṇattā ānāpānassatikammaṭṭhānameva vuttaṁ. Tañhi sabbabuddhānaṁ āciṇṇanti vadanti.

Paṭhamajjhānakathā niṭṭhitā.

Dutiyajjhānakathā

Vūpasamāti vūpasamahetu. Vūpasamoti cettha pahānaṁ adhippetaṁ, tañca vitakkavicārānaṁ atikkamo atthato dutiyajjhānakkhaṇe anuppādoti āha **"samatikkamā"**ti-ādi. Katamesaṁ panettha vitakkavicārānaṁ vūpasamo adhippeto, kiṁ paṭhamajjhānikānaṁ, udāhu dutiyajjhānikānanti, kiñcettha—yadi paṭhamajjhānikānaṁ, natthi tesaṁ vūpasamo. Na hi kadāci

1. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

paṭhamajjhānaṁ vitakkavicārarahitaṁ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṁ, evampi nattheva vūpasamo sabbena sabbaṁ tesaṁ tattha abhāvatoti imaṁ anuyogaṁ sandhāyāha **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṁtaṁjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanaṁ vūpasamanaṁ adhippetaṁ, vitakkādayo eva ca jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṁ sampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṁyeva vūpasamādhivacanaṁ jhāne āgataṁ[1]. Yasmā pana vitakkādīnaṁ viya taṁsampayuttadhammānampi "etena etaṁ oḷārikan"ti ādīnavadassanaṁ sutte āgataṁ, tasmā avisesena vitakkādīnaṁ taṁsahagatānañca vūpasamādike vattabbe vitakkādīnaṁyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanaṁ aññamatthaṁ bodhetīti katvā kañci visesaṁ dīpetīti dassento **"oḷārikassa panā"**ti-ādimāha. Ayañhettha adhippāyo—yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesaṁ samatikkamā dutiyajjhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānaṁ phassādīnaṁ samatikkamāti ayamattho "vitakkavicārānaṁ vūpasamā"ti etena dīpito, tasmā "kiṁ paṭhamajjhānikānaṁ vitakkavicārānaṁ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikānan"ti edisī codanā anokāsāva. "Pītiyā ca virāgā"ti-ādīsupi eseva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādi-adhigamadīpakānīti tesaṁ ekadesabhūtaṁ vitakkavicārasamatikkamavacanaṁ avayavena samudāyopalakkhaṇanayena taṁ dīpakaṁ vuttaṁ. Visuṁ visuṁ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsāmaññena cittena samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā hotīti. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṁsamatikkamā dutiyādi-adhigamadīpakena pītivirāgādivacanānaṁ pīti-ādisamatikkamā tatiyādi-adhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṁdīpakatā vuttā. Evañhi avayavena samudāyopalakkhaṇaṁ vinā vitakkavicāravūpasamavacanena pītivirāgādivacanānaṁ savisaye samānabyāpāratā dassitā hoti.

Ajjhattanti niyakajjhattaṁ adhippetaṁ, na ajjhattajjhattādīti dassento āha **"ajjhattanti niyakajjhattaṁ adhippetan"**ti. Tattha kāraṇamāha

---

1. Ñāyāgataṁ (Visuddhimaggaṭīkāyaṁ pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanāyaṁ)

“vibhaṅge panā”ti-ādi. **Pana**-saddopi apisaddattho, vibhaṅgepīti attho. Ayameva vā pāṭho.

Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṁ viyāti nīlayogato vatthaṁ nīlaṁ viyāti adhippāyo. **Imasmiñca atthavikappe**ti “ceto[1] sampasādayatī”ti etasmiṁ pakkhe. **Cetaso**ti ca upayogatthe sāmivacanaṁ. **Purimasmin**ti “sampasādanayogato jhānampi sampasādanan”ti vuttapakkhe. **Cetaso**ti sambandhe sāmivacanaṁ. “Yāva na pare ekagate[2] karomī”ti-ādīsu seṭṭhavacanopi ekasaddo loke dissatīti āha **“seṭṭhopi hi loke ekoti vuccatī”**ti. “Ekākīhi[3] khuddakehi jitan”ti-ādīsu asahāyatthopi ekasaddo diṭṭhoti āha **“eko asahāyo hutvā”**ti. Saddhādayopi kāmaṁ sampayuttadhammānaṁ sādhāraṇato ca asādhāraṇato ca paccayā hontiyeva, samādhi pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānaṁ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisayaṁ paccayo hotīti dassento **“sampayuttadhamme -pa- adhivacanan”**ti āha.

“Sampasādanaṁ cetaso ekodibhāvan”ti visesanadvayaṁ jhānassa atisayavacanicchāvasena gahitaṁ. Svāyamatisayo yathā imasmiṁ jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṁ visesaṁ dassetuṁ **“nanu cā”**ti-ādi vuttaṁ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena anumajjana-anuyujjanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena kilesakālussiyāpagame sampayuttānaṁ kiñci khobhaṁ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṁ **“vitakkavicārakkhobhena -pa- na suppasannan”**ti. Tattha khuddikā ūmiyo **vīciyo,** mahatiyo **taraṅgā. Samādhipi na suṭṭhu pākaṭo**ti satipi indriyasamatthe vīriyasamatāya ca teneva khotena sampasādābhāvena ca bahale viya jale maccho samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. **Vitakkavicārapalibodhābhāvenā**ti ettha yathāvuttakhobho eva palibodho. **Evaṁ vuttenā**ti yassā saddhāya vasena sampasādanaṁ, yassā ca cittekaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṁ vuttaṁ, tāsaṁ eva “saddahanā”ti-ādinā[4] pavatti-ākāravisesavibhāvanavasena vuttena tena vibhaṅgapāṭhena. **Ayaṁ atthavaṇṇanā**ti “sampasādanayogato,

1. Cetaso (Ka)
2. Ekāhante (Visuddhimaggaṭīkāyaṁ pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanāyaṁ)
3. Ekakāhi (Ka)
4. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

sampasādanato vā sampasādanaṁ. Ekodiṁ bhāvetīti ekodibhāvanti jhānaṁ vuttan"ti evaṁ pavattā ayaṁ atthavaṇṇanā. **Aññadatthu saṁsandati ceva sameti ca, evaṁ veditabbā**ti kathaṁ panāyaṁ atthavaṇṇanā tena vibhaṅgapāṭhena saddhiṁ saṁsandati sameti, nanu jhānavibhaṅge "sampasādanan"ti padaṁ uddharitvā "yā saddhā saddahanā"ti-ādinā[1] saddhāyeva vuttā, "cetaso ekodibhāvan"ti ca padaṁ uddharitvā "yā cittassa ṭhiti saṇṭhiti avaṭṭhitī"ti-ādinā[1] samādhisseva niddeso kato, aṭṭhakathāyaṁ pana "sampasādanaṁ ekodibhāvan"ti jhānameva vuttanti aṭṭhakathāya vibhaṅgapāṭhena saddhiṁ virodho āpajjatīti? Nāpajjati vibhaṅgepi imināva adhippāyena niddesassa katattā. Tathā hi yena sampasādanena yogā jhānaṁ "sampasādanan"ti vuccati, tasmiṁ "yā saddhā saddahanā"ti-ādinā dassite sampasādanaṁ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva taṁyogā jhāne taṁsaddappavatti dassitā hoti. "Ekodibhāvan"ti ca padaṁ uddharitvā ekodimhi dassite ekodibhāvaṁ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttāva hotīti iminā adhippāyena byañjanavicāraṁ akatvā dhammamattameva niddiṭṭhanti avirodho yutto.

Yaṁ pana vuttaṁ ṭīkākārehi ācariyadhammapālattherādīhi "yadi ekodīti samādhissa gahaṇaṁ adhippetaṁ, tadā 'ekodibhāvan'ti padaṁ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā. Tasmā ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādana-saddo viya jhāne pavattatīti yuttan"ti, taṁ aṭṭhakathāya virujjhati. Tasmā so aṭṭhakathānirapekkho visuṁyeveko atthavikappoti gahetabbaṁ. Ayañhi nesaṁ adhippāyo—vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā ekaṁ udetīti ekodīti tathāvidhasamādhiyuttaṁ jhānacittameva gahetvā ekodissa bhāvo ekodibhāvoti samādhissa gahaṇaṁ sakkā vattunti. Yo panāyaṁ tesamabhiniveso "ekodīti samādhissa gahaṇe sati 'ekodibhāvan'ti padaṁ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā"ti, so anekantikattā ayutto. Aññatthapi hi byañjanavicāraṁ akatvā atthamattasseva bāhullena vibhaṅge niddeso dissati.

---

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

Santāti samaṁ nirodhaṁ gatā. **Samitā**ti bhāvanāya samaṁ gamitā nirodhitā. **Vūpasantā**ti tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatā**ti atthaṁ vināsaṁ gatā. **Abbhatthaṅgatā**ti upasaggena padaṁ vaḍḍhetvā vuttaṁ. **Appitā**ti gamitā vināsaṁ gatā. **Sositā**ti pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosaṁ sukkhabhāvaṁ gatā. **Byantīkatā**ti vigatantā katā.

Ayamatthoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānaṁ abhāvasaṅkhāto attho. Codakena vuttamatthaṁ sampaṭicchitvā pariharituṁ **"evametaṁ siddhovāyamattho"**ti vatvā **"na panetan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **etan**ti "vitakkavicārānaṁ vūpasamā"ti etaṁ vacanaṁ. **Tadatthadīpakan**ti tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakaṁ. **Na kilesakālussiyassā**ti upacārakkhaṇe viya nīvaraṇasaṅkhātassa kilesasaṅkhobhassa vūpasamā na sampasādananti attho. Nanu ca **"purimaṁ vatvāpi vattabbamevā"**ti idaṁ kasmā vuttaṁ. Tathā hi dutiyajjhānādi-adhigamūpāyadīpakena ajjhattaṁ sampasādanatāya cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena avitakka-avicārabhāvahetudīpakena ca vitakkavicāravūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti, kiṁ puna avitakka-avicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicāravūpasamavacanena vitakkavicārānaṁ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānaṁ etesaṁ vūpasamanaṁ. Oḷārikaṅgamukhena hi taṁtaṁjhānanikantiyā vikkhambhanaṁ vitakkavicāravūpasamavacanādīhi pakāsitaṁ. Yato vitakkavicāresu virattabhāvadīpakaṁ vitakkavicāravūpasamavacanaṁ, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānaṁ karonti, tesu maggesu pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārappavatti hoti, evamidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti tannivāraṇatthaṁ āvajjitukāmatādi-atikkamo ca tesaṁ vūpasamoti dassanatthañca **"avitakkaṁ avicāran"**ti vuttaṁ. Paṭhamajjhānaṁ dutiyajjhānassa upanissayapaccayena paccayo hotīti āha **"paṭhamajjhānasamādhito"**ti. **Paṭhamampī**ti paṭhamajjhānampi.

Gaṇanānupubbatoti-ādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Etthāpi "dutiyaṁ uppannantipi dutiyan"ti vattuṁ vaṭṭatiyeva. Vuttamevatthaṁ vibhaṅgapāṭhena sādhento āha **"yathāhā"**ti-ādi. Yaṁ pana **vibhaṅge**[1] "jhānanti

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

sampasādo pīti sukhaṁ cittassekaggatā"ti vuttaṁ, taṁ saparikkhāraṁ jhānaṁ dassetuṁ pariyāyena vuttaṁ. Rathassa paṇḍukambalaṁ viya hi sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅganti āha **"pariyāyoyeva ceso"**ti. Nippariyāyato pana upanijjhānalakkhaṇappattānaṁ aṅgānaṁ vasena tivaṅgikamevetaṁ hotīti āha **"sampasādanaṁ pana ṭhapetvā"**ti-ādi.

Dutiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Tatiyajjhānakathā

Virajjanaṁ virādo. Taṁ pana virajjanaṁ nibbindanamukhena hīḷanaṁ vā tappaṭibaddharāgappahānaṁ vāti dassetuṁ **"tassā pītiyā jigucchanaṁ vā samatikkamo vā"**ti vuttaṁ. **Ubhinnamantarā**ti pītiyā virāgāti imesaṁ dvinnaṁ padānaṁ antarā, majjheti attho. **Sampiṇḍanaṁ** samuccayo. **Maggo**ti upāyo. Dutiyajjhānassa hi paṭilābhaṁ vinā tatiyajjhānassa adhigamo na hotīti vitakkavicārānaṁ vūpasamo tatiyajjhānādhigamassa upāyo. **Tadadhigamāyā**ti tatiyamaggādhigamāya.

Upapattitoti samavāhitabhāvena patirūpato jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītaṁ katvā pavattatīti āha **"samaṁ passatī"**ti. **Visadāyā**ti saṁkilesavigamena paribyattāya. **Vipulāyā**ti sātisayaṁ mahaggatabhāvappattito mahatiyā. **Thāmagatāyā**ti pītivigamena thirabhāvappattāya. Nanu cettha upekkhāvedanāva na sambhavati, tasmā kathamayaṁ tatiyajjhānasamaṅgī upekkhāya samannāgatattā "upekkhako"ti vuccatīti ce? Na kevalaṁ vedanupekkhāva upekkhāti vuccati, atha kho aññāpi upekkhā vijjantīti dassento āha **"upekkhā pana dasavidhā hotī"**ti-ādi. Tattha[1] "idha bhikkhave[2] bhikkhu cakkhunā rūpaṁ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno"ti[3] evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 216; Visuddhi 1. 155 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Khīṇāsavo (sabbattha)
3. Aṁ 2. 247 piṭṭhe.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṁ disaṁ pharitvā viharatī”ti[1] evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṁ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṁ bhāveti vivekanissitan”ti[2] evamāgatā sahajātadhammānaṁ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṁ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “kālena kālaṁ upekkhānimittaṁ manasi karotī”ti[3] evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṁ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā—

“Kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.

Katamā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti? Paṭhamajjhānapaṭilābhatthāya nīvaraṇe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, dutiyajjhānapaṭilābhatthāya vitakkavicāre paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, tatiyajjhānapaṭilābhatthāya pītiṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, catutthajjhānapaṭilābhatthāya sukhadukkhe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya rūpasaññaṁ paṭighasaññaṁ nānattasaññaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, viññāṇañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākāsānañcāyatanasaññaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, ākiñcaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya viññāṇañcāyatanasaññaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, imā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti.

---

1. Dī 3. 187 piṭṭhe. 2. Ma 1. 14; Saṁ 3. 58, 65 piṭṭhesu. 3. Aṁ 1. 258 piṭṭhe.

Katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Sotāpattimaggapaṭilābhatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisandhiṁ gatiṁ nibbattiṁ upapattiṁ jātiṁ jaraṁ byādhiṁ maraṇaṁ sokaṁ paridevaṁ upāyāsaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisandhiṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, sakadāgāmimaggapaṭilābhatthāya -pa- sakadāgāmiphalasamāpattatthāya -pa- anāgāmimaggapaṭilābhatthāya -pa- anāgāmiphalasamāpattatthāya -pa- arahattamaggapaṭilābhatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisandhiṁ gatiṁ nibbattiṁ upapattiṁ jātiṁ jaraṁ byādhiṁ maraṇaṁ sokaṁ paridevaṁ upāyāsaṁ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, arahattaphalasamāpattatthāya -pa- suññatavihārasamāpattatthāya -pa- animittavihārasamāpattatthāya uppādaṁ pavattaṁ nimittaṁ āyūhanaṁ paṭisandhiṁ paṭisaṅkhā saniṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṁ, imā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjantī"ti[1]—

evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanākārabhūtā upekkhā, ayaṁ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Tattha[2] **nīvaraṇe paṭisaṅkhā**ti pañca nīvaraṇāni pahātabbabhāvena paṭisaṅkhāya, pariggahetvāti attho. **Santiṭṭhanā**ti nīvaraṇānaṁ pahānābhimukhībhūtattā tesaṁ pahānepi abyāpārabhāvūpagamanena majjhattatāya santiṭṭhanā. **Saṅkhārupekkhāsū**ti nīvaraṇappahāne byāpārākaraṇena nīvaraṇasaṅkhātānaṁ saṅkhārānaṁ upekkhanāsūti attho. Esa nayo **vitakkavicārā**dīsu **uppādā**dīsu ca. Tattha **uppādan**ti purimakammapaccayā khandhānaṁ idha uppattimāha. **Pavattan**ti tathā-uppannassa pavattiṁ. **Nimittan**ti sabbampi tebhūmakaṁ saṅkhāragataṁ nimittabhāvena upaṭṭhānato. **Āyūhanan**ti āyatiṁ paṭisandhihetubhūtaṁ kammaṁ. **Paṭisandhin**ti āyatiṁ upapattiṁ. **Gatin**ti yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbattin**ti khandhānaṁ nibbattanaṁ. **Upapattin**ti vipākappavattiṁ. **Jātin**ti jarādīnaṁ paccayabhūtaṁ bhavapaccayā jātiṁ. **Jarāmaraṇā**dayo pākaṭā eva.

---

1. Khu 9. 62 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
2. Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 251 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāñāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesaṁ vevacanavasena. Nibbatti jātīti idañhi dvayaṁ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanaṁ. Gati upapatti cāti idaṁ dvayaṁ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbaṁ. Nanu cettha catūsu maggavāresu "uppādan"ti-ādīni pañca mūlapadāni, "gatī"ti-ādīni dasa vevacanapadānīti pannarasa padāni vuttāni, chasu pana phalasamāpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni, taṁ kasmāti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkhabhāve sati kilesappahānasamatthassa maggassa sabbhāvato tassā tikkhabhāvadassanatthaṁ vevacanapadehi saha daḷhaṁ katvā mūlapadāni vuttāni, phalassa nirussāhabhāvena santasabhāvattā maggāyattattā ca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanatthaṁ mūlapadāneva vuttānīti veditabbāni.

Tattha "sotāpattimaggapaṭilābhatthāyā"ti-ādīsu catūsu maggavāresu suññatānimittappaṇihitamaggānaṁ aññataro vutto. "Sotāpattiphalasamāpattatthāyā"ti-ādīsu catūsu phalavāresu pana appaṇihitaphalasamāpatti veditabbā. Kasmā? Suññatavihārasamāpattatthāya animittavihārasamāpattatthāyāti itarāsaṁ dvinnaṁ phalasamāpattīnaṁ visuṁ vuttattā. Aniccānupassanāvuṭṭhānavasena hi animittamaggo, tatheva phalasamāpattikāle animittaphalasamāpatti, dukkhānupassanāvuṭṭhānavasena appaṇihitamaggaphalasamāpattiyo, anattānupassanāvuṭṭhānavasena suññatamaggaphalasamāpattiyo suttantanayena veditabbā. Evañca katvā suññatādivimokkhavasena magguppattihetubhūtā catasso, tathā appaṇihitaphalasamāpattiyā catasso, suññatavihāra-animittavihāravasena dveti dasa saṅkhārupekkhāvipassanāpaññā vuttā, samathasaṅkhārupekkhā pana appanāvīthiyā āsannapubbabhāge balappattaṁ bhāvanāmayañāṇaṁ.

Yā pana "yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti upekkhāsahagatan"ti[1] evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṁ **vedanupekkhā** nāma.

Yā "yadatthi yaṁ bhūtaṁ, taṁ pajahati, upekkhaṁ paṭilabhatī"ti[2] evamāgatā vicinane majjhattabhūtā upekkhā, ayaṁ **vipassanupekkhā** nāma.

---

1. Abhi 1. 40 piṭṭhe.
2. Ma 3. 51; Aṁ 2. 450 piṭṭhesu.

Tattha **yadatthi yaṁ bhūtan**ti khandhapañcakaṁ, taṁ muñcitukamyatāñāṇena pajahati. **Upekkhaṁ paṭilabhatī**ti diṭṭhasovattikattayassa[1] sappassa lakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa khandhapañcakassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkhaṁ paṭilabhatīti attho.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā sahajātānaṁ samappavattihetubhūtā upekkhā, ayaṁ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā "upekkhako ca viharatī"ti[2] evamāgatā aggasukhepi tasmiṁ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṁ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana "upekkhāsatipārisuddhiṁ catutthaṁ jhānan"ti[2] evamāgatā sabbapaccanīkaparisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṁ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedena panassā ayaṁ bhedo ekassapi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādyo hontīti veditabbā. Yathā cetāsaṁ atthato ekībhāvo, evaṁ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṁ gehaṁ paviṭṭhaṁ sappaṁ ajapadadaṇḍaṁ gahetvā pariyesamānassa taṁ thusakoṭṭhake nipannaṁ disvā "sappo nu kho, no"ti avalokentassa sovattikattayaṁ disvā nibbematikassa "sappo, na sappo"ti vicinane majjhattatā hoti, evameva yā āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṁ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṁ **vipassanupekkhā.** Yathā pana tassa purisassa ajapadena daṇḍena gāḷhaṁ sappaṁ gahetvā "kintāhaṁ imaṁ sappaṁ aviheṭhento attānañca iminā aḍaṁsāpento muñceyyan"ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhave passato

1. Diṭṭhasovatthikattayassa (Syā) 2. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhesu.

saṅkhāraggahaṇe majjhattatā, ayaṁ **saṅkhārupekkhā.** Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnā. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññañca avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Imāsaṁ pana dasannampi upekkhānaṁ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha **"evamayaṁ dasavidhāpī"**ti-ādi. Tattha **bhūmipuggalacittārammaṇato**ti "chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarā"ti evamādinā **bhūmito.** "Chaḷaṅgupekkhā khīṇāsavasseva, brahmavihārupekkhā tiṇṇampi puthujjanasekkhāsekkhānan"ti evamādinā **puggalato.** "Chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsahagatacittasampayuttā"ti-ādinā **cittato.** "Chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇā, brahmavihārupekkhā dhammārammaṇā"ti-ādinā **ārammaṇato. Khandhasaṅgaha-ekakkhaṇakusalattikasaṅkhepavasenā**ti "vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhenā"ti **khandhasaṅgahavasena.** Chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhānapārisuddhitatramajjhattupekkhā ca atthato ekā, tasmā ekakkhaṇe tāsu ekāya sati na itarā, tathā saṅkhārupekkhāvipassanupekkhāpi veditabbā, vedanāvīriyupekkhānaṁ ekakkhaṇe siyā uppattīti evaṁ **ekakkhaṇavasena.** Chaḷaṅgupekkhā abyākatā, brahmaviharupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā, vedanupekkhā pana siyā akusalāpīti evaṁ **kusalattikavasena.** Dasapetā saṅkhepato cattārova dhammā vīriyavedanātatramajjhattatāñāṇavasenāti evaṁ **saṅkhepavasena.**

Idāni idhādhippetāya jhānupekkhāya lakkhaṇādiṁ niddhāretvā dassento āha **"lakkhaṇādito panā"**ti-ādi. Tattha **anābhogarasā**ti paṇītasukhepi tasmiṁ avanatipaṭipakkhakiccāti[1] attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānā**ti satipi sukhapāramippattiyaṁ tasmiṁ sukhe abyāvaṭā hutvā paccupatiṭṭhati, sampayuttānaṁ vā tattha abyāpāraṁ paccupaṭṭhapetīti attho. Sampayuttadhammānaṁ khobhaṁ uppilavañca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā aparibyattaṁ tattha tatramajjhattatāya kiccaṁ, tadabhāvato idha paribyattanti āha **"aparibyattakiccato"**ti. Tenevāha "aparibyattaṁ hī"ti-ādi.

1. Accantapaṭipakkhakiccāti (Syā)

Idāni sato ca sampajānoti ettha "vuccatī"ti ajjhāharitabbaṁ. **Saratī**ti iminā "sato"ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātī**ti sammadeva pajānāti. **Puggalenā**ti puggalādhiṭṭhānena. Saraṇaṁ cintanaṁ upaṭṭhānaṁ lakkhaṇametissāti **saraṇalakkhaṇā.** Sammussanapaṭipakkho asammussanaṁ kiccaṁ etissāti **asammussanarasā.** Kilesehi ārakkhā hutvā paccupatiṭṭhati, tato vā ārakkhaṁ paccupaṭṭhapetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā.** Asammuyhanaṁ sammadeva pajānanaṁ, sammohapaṭipakkho vā asammoho lakkhaṇametassāti **asammohalakkhaṇaṁ. Tīraṇaṁ** kiccassa pāragamanaṁ. **Pavicayo** vīmaṁsā. Kāmaṁ upacārajjhānādiṁ upādāya paṭhamadutiyajjhānānipi sukhumāneva, imaṁ pana uparimajjhānaṁ upādāya **"oḷārikattā pana tesaṁ jhānānan"**ti vuttaṁ, sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci "bahucetasikatāyā"ti ca vadanti. **Bhūmiyaṁ viya purisassā**ti purisassa bhūmiyaṁ gati viyāti vuttaṁ hoti. **Gati sukhā hotī**ti tesu jhānesu gati sukhā hoti. **Abyattaṁ tattha satisampajaññakiccan**ti "idaṁ nāma dukkaraṁ karīyatī"ti vattabbassa abhāvato vuttaṁ. **Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā**ti ayamattho kāmaṁ dutiyajjhānepi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogībhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satipaññābyāpāroti vuttaṁ **"purisassā"**ti-ādi. Dhenuṁ pivatīti **dhenupago**[1], dhenuyā khīraṁ pivantoti vuttaṁ hoti. **Punadeva pītiṁ upagaccheyyā**ti hānabhāgiyaṁ jhānaṁ siyā, dutiyajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha **"pītisampayuttameva siyā"**ti. **Idañca atimadhuraṁ sukhan**ti tatiyajjhāne sukhaṁ sandhāyāha, atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Idan**ti "sato sampajāno"ti padadvayaṁ.

Sukhañca kāyena paṭisaṁvedesinti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṁvedanāti āha **"kiñcāpī"**ti-ādi. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṁ sukhaṁ, tasmā etamatthaṁ dassento "sukhañca kāyena paṭisaṁvedesin"ti āhāti yojetabbaṁ. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—"sukhaṁ vedayāmī"ti evamābhoge asatipi nāmakāyena cetasikasukhaṁ,

---

1. Dhenupako (Syā)

kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhañca jhānasamaṅgī paṭisaṁvedetīti vuccatīti. **Tassā**ti jhānasamaṅgino. **Yaṁ vā tan**ti yaṁ vā taṁ yathāvuttaṁ nāmakāyasampayuttaṁ sukhaṁ. **Taṁsamuṭṭhānenā**ti tato samuṭṭhitena atipaṇītena rūpena assa jhānasamaṅgino rūpakāyo yasmā phuṭo, tasmā etamatthaṁ dassentoti sambandhitabbaṁ. **Yassā**ti rūpakāyassa. **Phuṭattā**ti byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭṭhasarīrassa tādise phoṭṭhabbe phuṭṭhe sukhaṁ uppajjati, evaṁ etehi jhānacittasamuṭṭhitehi rūpehi phuṭṭhasarīrassa. **Jhānā vuṭṭhitopī**ti jhānamhā vuṭṭhitopi. **Sukhaṁ paṭisaṁvedeyyā**ti cittasamuṭṭhitarūpehi avasesatisamuṭṭhitarūpasaṅghaṭṭanena uppannakāyaviññāṇena kāyikaṁ sukhaṁ paṭisaṁvedeyya. **Etamatthan**ti vuttanayena cetasikakāyikasukhapaṭisaṁvedanasaṅkhātaṁ atthaṁ.

Yanti hetu-atthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha **"yaṁjhānahetū"**ti. **Ācikkhantī**ti-ādīni padāni kittanatthānīti adhippāyenāha **"pasaṁsantīti adhippāyo"**ti. **Kintī**ti pasaṁsanākārapucchā. **Sukhapāramippatte**ti sukhassa paramaṁ pariyantaṁ patte. **Sukhābhisaṅgenā**ti sukhasmiṁ ālayena. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṁ hotīti idha pāḷiyaṁ satiyā eva gahitattā evaṁ upaṭṭhitassatitāya satimā icceva vuttaṁ, sampajānoti heṭṭhā vuttattā vā. **Asaṁkiliṭṭhan**ti kilesehi asammissattā asaṁkiliṭṭhaṁ. Jhānakkhaṇe nippariyāyato cetasikasukhameva labbhatīti **"sukhaṁ nāmakāyena paṭisaṁvedetī"**ti vuttaṁ. **Tatiyanti gaṇanānupubbato tatiyan**ti-ādi heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṁ.

Tatiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Catutthajjhānakathā

"Pubbevā"ti vuttattā **"kadā pana nesaṁ pahānaṁ hotī"**ti codanaṁ samuṭṭhāpetvā āha **"catunnaṁ jhānānaṁ upacārakkhaṇe"**ti. Evaṁ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamena avuttānan**ti ettha **pahānakkamo** nāma pahāyakadhammānaṁ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne "dukkhaṁ domanassaṁ sukhaṁ somanassan"ti vattabbaṁ siyā, kasmā ito aññathā vacananti āha

“indriyavibhaṅge”ti-ādi. **Uddesakkamenā**ti “sukhindriyaṁ dukkhindriyaṁ somanassindriyaṁ domanassindriyan”ti evaṁ pavatta-uddesakkamena.

Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho. **Kattha cuppannaṁ dukkhindriyan**ti attano paccayehi uppannaṁ avikkhambhitaṁ dukkhindriyaṁ. **Kattha ca aparisesaṁ nirujjhatī**ti nirodhaṭṭhānaṁ nirodhakāraṇaṁ pucchati. Tena **katthā**ti pucchāya **etthā**ti vissajjanepi hetumhi bhummavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Jhānānubhāvanimittañhi anuppajjantaṁ dukkhindriyaṁ aparisesaṁ nirujjhatīti vuttaṁ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṁ ujupaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodho** pahānamattaṁ. **Nānāvajjane**ti yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṁ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo. Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā pītisamuṭṭhānānaṁ vā paṇītarūpānaṁ kāyassa byāpanato vuttaṁ. Tenāha **“sabbo kāyo sukhokkanto hotī”**ti. Paṇītarūpaphuṭṭhasarīrassa sukhokkantakāyattā kuto dukkhuppatti visamāsanupatāpādināti āha **“paṭipakkhena avihatattā”**ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti **pi**-saddo aṭṭhānappayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo. **Pahīnassapi domanassindriyassā**ti idañca “siyā uppattī”ti iminā sambandhitabbaṁ. **Etan**ti domanassindriyaṁ. “Uppajjatī”ti iminā sambandho. “Tassa mayhaṁ aticiraṁ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi ūhaññī”ti vacanato kāyacittakhedānaṁ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. **Vitakkavicārabhāve**ti ettha “uppajjati domanassindriyan”ti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānūpacāre assa pahīnassapi domanassindriyassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke vadanti “tatthassa siyā uppattīti vadantena jhānalābhīnampi domanassuppatti atthīti dassitaṁ hoti, tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṁ pavattati, na cettha paṭṭhānapāḷiyā virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnajjhānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattamānaṁ domanassaṁ dassitaṁ, aparihīnajjhānaṁ ārammaṇaṁ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato jhānalābhīnaṁ sabbaso domanassaṁ nuppajjatīti ca na

sakkā vattuṁ aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā, na heva kho so parihīnajjhāno ahosī"ti, taṁ ayuttaṁ anīvaraṇasabhāvassa domanassassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi āruppe kāmacchandanīvaraṇaṁ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṁ uddhaccanīvaraṇaṁ avijjānīvaraṇanti-ādīsu byāpādakukkuccanīvaraṇāni anuddhaṭāni, na cettha anīvaraṇatāpariyāyo kāmacchandādīnampi anīvaraṇānaṁyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṁ pana vuttaṁ "aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā"ti, tampi akāraṇaṁ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṁ tādisā naṁ appakasireneva paṭipākatikaṁ karontīti daṭṭhabbaṁ. "Tatthassa siyā uppattī"ti idaṁ pana parikappanavacanaṁ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanatthaṁ. Tathā hi vuttaṁ **"na tveva anto-appanāyan"**ti. Yadi pana tadā domanassaṁ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṁ. Pahīnampi somanassindriyaṁ pīti viya na dūreti katvā **"āsannattā"**ti vuttaṁ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṁ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamatthaṁ dassento **"appanāppattāyā"**ti-ādimāha. Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāharīti samānesi, saṅgahetvā abhāsīti attho. **Sukhumā**ti sukhadukkhāni viya anoḷārikattā avibhūtatāya sukhumā, tato eva anuminitabbasabhāvattā **dubbiññeyyā. Duṭṭhassā**ti duṭṭhapayogassa, duddamassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayitun**ti aññāpohananayena sakkā gāhayituntі adhippāyo. **Adukkhamasukhāya cetovimuttiyā**ti idameva catutthaṁ jhānaṁ daṭṭhabbaṁ. **Paccayadassanatthan**ti adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanatthaṁ. Tenāha **"dukkhappahānādayo**[1] **hi tassā paccayā"**ti. **Dukkhappahānādayo**ti ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā. **Pahīnāti vuttā**ti "pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā"ti[2] vuttattā. **Etā**ti sukhādayo vedanā.

---

1. Sukhappahānādayo (Ka)
2. Ma 3. 124; Saṁ 3. 330 piṭṭhesu.

Sukhaṁ somanassassa paccayoti vasanagandhālepanapupphābharaṇasamālepanādinibbattaṁ kāyikasukhaṁ somanassassa paccayo. "Sukhāya kho āvuso visākha vedanāya rāgānusayo anusetī"ti[1] vacanato āha **"somanassaṁ rāgassa paccayo"**ti. "Dukkhāya kho āvuso visākha vedanāya paṭighānusayo anusetī"ti[1] vacanato vuttaṁ **"domanassaṁ dosassa paccayo"**ti. **Sukhādighātenā**ti sukhādīnaṁ pahānena.

Adukkhamasukhanti ettha na dukkhanti adukkhaṁ, dukkhavidūraṁ. Yasmā tattha dukkhaṁ natthi, tasmā vuttaṁ **"dukkhābhāvenā"**ti. **Asukhan**ti etthāpi eseva nayo. **Etenā**ti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **Paṭipakkhabhūtan**ti idaṁ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṁ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṁ, na kusalākusalānaṁ viya ujuvipaccanīkatāya. **Iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā**ti iṭṭhāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, iṭṭhāniṭṭhaviparītaṁ vā majjhattakārena anubhavanalakkhaṇā. Tato eva **majjhattarasā. Avibhūtapaccupaṭṭhānā**ti sukhadukkhāni viya na vibhūtākārā piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbāvibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṁ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā. Upekkhāsatipārisuddhin**ti purimapade uttarapadalopenetaṁ samāsapadanti āha **"upekkhāya janitasatipārisuddhin"**ti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṁsanapaññā viya suparisuddhā suvisadā ca hotīti āha **"satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā na aññenā"**ti. Yadi tatramajjhattatā idha "upekkhā"ti adhippetā, kathaṁ satiyeva pārisuddhāti vuttāti āha **"na kevalan"**ti-ādi. **Satisīsenā**ti satiṁ uttamaṅgaṁ katvā, padhānaṁ katvāti vuttaṁ hoti.

Evamapi kasmā idheva sati "upekkhāsatipārisuddhī"ti vuttāti anuyogaṁ sandhāya **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjamānāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhibhavanato sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṁsampayuttānaṁ tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṁ upamāvasena dassetuṁ **"yathā panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sūriyappabhābhibhavā**ti sūriyappabhāya abhibhuyyamānattā. Atikkhatāya

---

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā saṅgayhatīti dassento **"sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā"**ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Catutthajjhānakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathā

12. Rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṁ catubbidhampi arūpajjhānaṁ catutthajjhānasaṅgahamevāti āha **"cattāri jhānānī"**ti. Yuttaṁ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthatā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṁ jhānānaṁ sādhāraṇāti tesaṁ vasena "cattāri jhānānī"ti vacanaṁ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṁ catunnaṁ jhānānaṁ sādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānantveva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā "tiṇehi bhattaṁ siddhan"ti. Evañca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṁ samatthitaṁ hoti. **Cittekaggatatthānī**ti cittasamādhatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetaṁ vuttaṁ. Tenāha **"ekaggacittā sukhaṁ divasaṁ viharissāmā"**ti. **Bhavokkamanatthānī**ti bhavesu nibbatti-atthāni. Sattāhaṁnirodhasamāpattiyā samāpajjanato āha **"sattāhaṁ acittakā hutvā"**ti. Kasmā pana sattāhameva nirodhaṁ samāpajjantīti? Tathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṁ sattānaṁ upādinnakappavattassa ekadivasaṁ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Kā[1] panāyaṁ nirodhasamāpatti nāma, ke taṁ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṁ hotīti? Vuccate—tattha **kā panā yaṁ nirodhasamāpatti nāmā**ti yā anupubbanirodhavasena cittacetasikānaṁ dhammānaṁ appavatti. **Ke taṁ**

---

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

samāpajjanti, ke na samāpajjantīti sabbepi puthujjanasotāpannasakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmi-arahanto na samāpajjanti, aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino khīṇāsavā ca samāpajjanti. **Kattha samāpajjantī**ti pañcavokārabhave. Kasmā? Anupubbasamāpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṁ uppattiyeva natthi, tasmā na sakkā tattha samāpajjituṁ. **Kasmā samāpajjantī**ti saṅkhārānaṁ pavattibhede ukkaṇṭhitvā "diṭṭhadhamme acittakā hutvā nirodhaṁ nibbānaṁ patvā sukhaṁ viharissāmā"ti. **Kathañcassā samāpajjanaṁ hotī**ti samathavipassanāvasena ussakkitvā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṁ nirodhayato evamassā samāpajjanaṁ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ patvā tiṭṭhati. Yopi[1] vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasamāpattiṁ patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakkitvā nevasaññānāsaññāyatanaṁ nirodheti, so taṁ samāpajjatīti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṁ pana vitthāro—idha bhikkhu nirodhaṁ samāpajjitukāmo paṭhamajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā ca panesā tividhā saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā phalasamāpattivipassanā nirodhasamāpattivipassanāti. Tattha **saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā** mandā vā tikkhā vā maggassa padaṭṭhānaṁ hotiyeva. **Phalasamāpattivipassanā** tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. **Nirodhasamāpattivipassanā** pana nātimandanātitikkhā vaṭṭati, tasmā esa nātimandāya nātitikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati. Tato dutiyajjhānaṁ -pa-. Tato viññāṇañcāyatanaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Atha ākiñcaññāyatanaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṁ pubbakiccaṁ karoti nānābaddha-avikopanaṁ saṁghapatimānanaṁ satthupakkosanaṁ addhānaparicchedanti.

Tattha **nānābaddhavikopanan**ti yaṁ iminā bhikkhunā saddhiṁ ekābaddhaṁ na hoti, nānābaddhaṁ hutvā ṭhitaṁ pattacīvaraṁ vā mañcapīṭhaṁ vā nivāsagehaṁ vā aññaṁ vā pana yaṁ kiñci parikkhārajātaṁ, taṁ yathā na vikuppati, aggi-udakavātacora-undūrādīnaṁ vasena na vinassati, evaṁ adhiṭṭhātabbaṁ. Tatridaṁ

1. Yo hi (Sī, Ka)

adhiṭṭhānavidhānaṁ "idañcidañca imasmiṁ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhaṁsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatū"ti. Evaṁ adhiṭṭhite taṁ sattāhaṁ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana aggi-ādīhi nassati, idaṁ nānābaddhavikopanaṁ nāma. Yaṁ pana ekābaddhaṁ hoti nivāsanapārupanaṁ vā nisinnāsanaṁ vā, tattha visuṁ adhiṭṭhānakiccaṁ natthi, samāpattiyeva naṁ rakkhati.

Saṁghapatimānananti bhikkhusaṁghassa patimānanaṁ udikkhanaṁ, yāva so bhikkhu āgacchati, tāva saṁghakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca patimānanaṁ etassa na pubbakiccaṁ, patimānanāvajjanaṁ pana pubbakiccaṁ. Tasmā evaṁ āvajjitabbaṁ "sace mayi sattāhaṁ nirodhaṁ samāpajjitvā nisinne saṁgho apalokanakammādīsu kiñcideva kammaṁ kattukāmo hoti, yāva maṁ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī"ti. Evaṁ katvā samāpanno hi tasmiṁ samaye vuṭṭhahatiyeva. Yo pana evaṁ na karoti, saṁgho ce sannipatitvā taṁ apassanto "asuko bhikkhu kuhin"ti pucchitvā "nirodhaṁ samāpanno"ti vutte kañci bhikkhuṁ peseti "taṁ pakkosāhī"ti, athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā "saṁgho taṁ āvuso patimānetī"ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṁ hoti. Evaṁ garukā hi saṁghassa āṇā nāma, tasmā taṁ āvajjitvā yathā paṭhamameva vuṭṭhāti, evaṁ samāpajjitabbaṁ.

Satthupakkosananti idhāpi satthupakkosanāvajjanameva imassa pubbakiccaṁ, tasmā tampi evaṁ āvajjitabbaṁ. Sesaṁ purimanayeneva veditabbaṁ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchedesu kusalena bhavitabbaṁ, "attano āyusaṅkhārā sattāhaṁ pavattissanti na pavattissantī"ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṁ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṁ paṭibāhituṁ na sakkoti, antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṁ āvajjitvāva samāpajjitabbaṁ. Avasesañhi anāvajjitumpi vaṭṭati, idaṁ pana āvajjitabbamevāti vuttaṁ. So evaṁ ākiñcaññāyatanaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya idaṁ pubbakiccaṁ katvā nevasaññānāsaññayatanaṁ samāpajjati, athekaṁ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṁ

phusati. Kasmā panassa dvinnaṁ cittānaṁ upari cittāni na pavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe[1] katvā aṭṭhasamāpatti-ārohanaṁ anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnaṁ cittānaṁ upari cittāni na pavattantīti.

Yasmā bodhisattena bodhimaṇḍupasaṅkamanato pubbepi carimabhave catutthajjhānaṁ nibbattitapubbaṁ, tadā pana taṁ nibbattitamattameva ahosi, na vipassanādipādakaṁ. Tasmā "bodhirukkhamūle nibbattitan"ti tato visesetvā vuttaṁ. **Vipassanāpādakan**ti vipassanārambhe vipassanāya pādakaṁ. **Abhiññāpādakan**ti etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanaṁ ahosi, na tato paraṁ uparimaggādhigamaphalasamāpatti-abhiññāvaḷañjanādi-atthaṁ. Abhisambodhisamadhigamato paṭṭhāya hi sabbaṁ ñāṇasamādhikiccaṁ ākaṅkhāmattapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccasādhakan**ti anupubbavihārādisabbakiccasādhakaṁ. **Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakan**ti ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṁ taṁpadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṁ abhisambodhi, tadadhigamasamakālameva ca bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesuṁ, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

"Catutthaṁ jhānaṁ upasampajja vihāsin"ti vatvā "so"ti vuttattā āha **"so ahan"**ti. **Evaṁ samāhite**ti ettha **evaṁ**-saddo heṭṭhā jhānattayādhigamapaṭipāṭisiddhassa catutthajjhānasamādhānassa nidassanatthoti āha **"evanti catutthajjhānakkamanidassanametan"**ti. Catutthajjhānassa tassa ca adhigamamaggassa nidassanaṁ, yena samādhānānukkamena catutthajjhānasamādhi laddho, tadubhayanidassananti attho. Tenāha **"iminā -pa- vuttaṁ hotī"**ti. Tattha **iminā kamenā**ti iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kamena. Yadipi "evan"ti idaṁ āgamanasamādhinā saddhiṁ catutthajjhānasamādhānaṁ dīpeti, satipārisuddhisamādhi eva pana iddhiyā adhiṭṭhānabhāvato padhānanti āha **"catutthajjhānasamādhinā samāhite"**ti. Sabbapaccanīkadhammupakkilesaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya

1. Yuganandhe (Sī, Ka)

vattamānāya catutthajjhānaṁ taṁsampayuttā ca dhammā suparisuddhā suvisadā ca honti, satisīsena pana tattha desanā katāti āha **"upekkhāsatipārisuddhibhāvena parisuddhe"**ti, upekkhāya janitasatipārisuddhisambhavenāti attho. Parisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātatā sudhantasuvaṇṇassa nighaṁsanena pabhassaratā viyāti āha **"parisuddhattāyeva pariyodāte, pabhassareti vuttaṁ hotī"**ti.

Sukhādīnaṁ paccayānaṁ ghātenāti sukhasomanassānaṁ dukkhadomanassānañca yathākkamaṁ rāgadosapaccayānaṁ vikkhambhanena. "Sukhaṁ somanassassa paccayo, somanassaṁ rāgassa, dukkhaṁ domanassassa paccayo, domanassaṁ dosassā"ti vuttaṁ. Yathā rāgādayo cetaso malāsucibhāvena "aṅgaṇānī"ti vuccanti, evaṁ upagantvā kilesanaṭṭhena upakkilesāti āha **"anaṅgaṇattā eva ca vigatupakkilese"**ti. Tenāha **"aṅgaṇena hi cittaṁ upakkilissatī"**ti, vibādhīyati upatāpīyatīti attho. **Subhāvitattā**ti paguṇabhāvāpādanena suṭṭhu bhāvitattā. Tenāha **"vasībhāvappatte"**ti, āvajjanādinā pañcadhā cuddasavidhena vā paridamanena vasaṁ vattituṁ upagateti attho. **Vase vattamānaṁ hi cittaṁ mudūti vuccatī**ti vase vattamānaṁ cittaṁ paguṇabhāvāpattiyā suparimadditaṁ viya cammaṁ suparikammakatā viya ca lākhā mudūti vuccati. **Kammakkhame**ti vikubbanādi-iddhikammakkhame. **Tadubhayan**ti mudutākammaniyadvayaṁ.

Nāhanti-ādīsu[1] **na**-kāro paṭisedhattho. **Ahan**ti satthā attānaṁ niddisati. **Bhikkhave**ti bhikkhū ālapati. **Aññan**ti idāni vuccamānacittato aññaṁ. **Ekadhammampī**ti ekampi sabhāvadhammaṁ. Na samanupassāmīti sambandho. Ayañhettha attho—ahaṁ bhikkhave sabbaññutaññāṇena olokentopi aññaṁ ekadhammampi na samanupassāmi, yaṁ vasībhāvāpādanena bhāvitaṁ tathā punappunaṁ karaṇena bahulīkataṁ evaṁ savisesamudubhāvappattiyā mudu kammakkhamatāya kammaniyañca hoti yathā idaṁ cittanti. **Idaṁ cittan**ti ca attano tesañca paccakkhatāya evamāha.

Yathā yathāvuttā parisuddhatādayo na vigacchanti, evaṁ subhāvitaṁ cittaṁ tattha avaṭṭhitaṁ idha "ṭhitaṁ āneñjappattan"ti ca vuttanti āha **"etesu**

---

1. Aṁ-Ṭṭha 1. 15 piṭṭhepi passitabbaṁ.

parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā ṭhite, ṭhitattāyeva āneñjappatte”ti. Yathā mudukammaññatā vasībhāvappattiyā lakkhīyati, evaṁ vasībhāvappattipi mudukammaññatāhi lakkhīyatīti “**mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhite**”ti vuttaṁ. Yathā hi kāraṇena phalaṁ niddhārīyati, evaṁ phalenapi kāraṇaṁ niddhārīyatīti niccalabhāvena avaṭṭhānaṁ āneñjappattiyā ca sampayuttadhammesu thirabhāvena paṭipakkhehi akammaniyatāya ca sambhavataṁ saddhādibalānaṁ ānubhāvena hotīti āha “**saddhādīhi pariggahitattā āneñjappatte**”ti.

Idāni saṅkhepato vuttamevatthaṁ vivarituṁ “**saddhāpariggahitaṁ hī**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **saddhāpariggahitan**ti evaṁ subhāvitaṁ vasībhāvappattaṁ cittaṁ ekaṁsena abhiññāsacchikaraṇīyānaṁ dhammānaṁ abhiññāsacchikiriyāya saṁvattatīti evaṁ pavattāya saddhāya pariggahitaṁ yathāvuttasaddhābalena upatthambhitaṁ. **Assaddhiyenā**ti tappaṭipakkhena assaddhiyena hetunā. **Na iñjatī**ti na calati na kampati, aññadatthu uparivisesāvahabhāveneva tiṭṭhati. **Vīriyapariggahitan**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṁ pana viseso—**vīriyapariggahitan**ti vasībhāvāpādanaparidamanasādhanena vīriyena upatthambhitaṁ. **Satipariggahitan**ti yathāvutte bhāvanābahulīkāre asammosādikāya kusalānañca dhammānaṁ gatiyo samanvesamānāya satiyā upatthambhitaṁ. **Samādhipariggahitan**ti tattheva avikkhepasādhanena samādhānena upatthambhitaṁ. **Paññāpariggahitan**ti tassā eva bhāvanāya upakārānupakāradhammānaṁ pajānanalakkhaṇāya paññāya upatthambhitaṁ. **Obhāsagatan**ti ñāṇobhāsasahagataṁ. Obhāsabhūtena hi yathāvuttasamādhānasaṁvaddhitena ñāṇena saṁkilesapakkhaṁ yāthāvato passanto tato utrāsanto ottappanto taṁ abhibhavati, na tena abhibhuyyati. Tenāha “**kilesandhakārena na iñjatī**”ti. Etena ñāṇapariggahitaṁ hirottappabalaṁ dasseti. **Aṭṭhaṅgasamannāgatan**ti catutthajjhānasamādhinā samāhitatā parisuddhatā pariyodātatā anaṅgaṇatā vigatupakkilesatā mudubhāvo kammaniyatā āneñjappattiyā ṭhitatāti imehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṁ. Atha vā samāhitassa cittassa imāni aṅgānīti “samāhite”ti imaṁ aṅgabhāvena aggahetvā ṭhiti-āneñjappattiyo visuṁ gahetvā yathāvuttehi aṭṭhahi aṅgehi

samannāgatanti attho daṭṭhabbo. **Abhinīhārakkhaman**ti iddhividhādi-atthaṁ abhinīhārakkhamaṁ tadabhimukhakaraṇayoggaṁ. Tenāha **"abhiññāsacchikaraṇīyānaṁ dhammānaṁ abhiññāsacchikiriyāyā"**ti.

Kāmaṁ nīvaraṇāni vikkhambhetvā eva paṭhamajjhānasamadhigamo, vitakkādivūpasamā eva ca dutiyajjhānādisamadhigamo, tathāpi na tathā te tehi dūrībhūtā, apetā vā yathā catutthajjhānato, tasmā cetaso malīnabhāvasaṅkhobha-uppilābhāvakarehi[1] nīvaraṇādīhi suṭṭhu vimuttiyā tassa parisuddhipariyodātatā ca vuttāti āha "**nīvaraṇa -pa- pariyodāte**"ti. **Jhānapaṭilābhapaccanīkānan**ti ettha **ācariyadhammapālattherena** "jhānapaṭilābhapaccayānan"ti pāṭhaṁ gahetvā "jhānapaṭilābhapaccanikānan"ti ayaṁ pāṭho paṭikkhitto. Vuttañhi tena—

> **"Jhānapaṭilābhapaccayānan**ti jhānapaṭilābhahetukānaṁ jhānapaṭilābhaṁ nissāya uppajjanakānaṁ. **Pāpakānan**ti lāmakānaṁ. **Icchāvacarānan**ti icchāya avacarānaṁ icchāvasena otiṇṇānaṁ 'aho vata mameva satthā paṭipucchitvā bhikkhūnaṁ dhammaṁ deseyyā'ti-ādinayappavattānaṁ mānamāyāsāṭheyyādīnaṁ. **Abhijjhādīnan**ti **ādi**-saddenapi tesaṁyeva saṅgaho. Abhijjhā cettha paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā mānādayo ca tadekaṭṭhā daṭṭhabbā jhānapaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. Vikkhambhaneyyā pana nīvaraṇaggahaṇena gahitā. Kathaṁ pana paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā idha vigacchantīti? 'Sabbe kusalā dhammā sabbākusalānaṁ paṭipakkhā'ti sallekhapaṭipattivasena evaṁ vuttaṁ jhānassa aparāmaṭṭhabhāvadassanato. Ye panettha 'icchāvacarānaṁ abhijjhādīnan'ti imehi padehi kopa-appaccayakāmarāgabyāpādādayo gahitāti adhippāyena 'jhānapaṭilābhapaccayānan'ti pāṭhaṁ paṭikkhipitvā 'jhānapaṭilābhapaccanīkānan'ti pāṭhoti vadanti, taṁ tesaṁ matimattaṁ tathā pāṭhasseva abhāvato, jhānapaṭilābhapaccanīkā ca nīvaraṇā ceva tadekaṭṭhā ca,

1. Malīnabhāvasaṅkhobha-ubbillābhogakarehi (Sī), malīnabhāvasaṅkhobha-ubbillābhāvakarehi (Syā), malīnabhāvasaṅkhāta-uppilābhogakarehi (Visuddhimaggaṭīkāyaṁ iddhividhaniddesavaṇṇanāyaṁ)

tesaṁ dūrībhāvaṁ vatvā puna tesaṁyeva abhāvavigamacodanāya ayujjamānattā. Nanu ca anaṅgaṇasuttavatthasuttesu ayamattho labbhati oḷārikānaṁyeva pāpadhammānaṁ tattha adhippetattāti. Saccametaṁ, idha pana adhigatacatutthajjhānassa vasena vuttattā sukhumāyeva te gahitā, aṅgaṇupakkilesatāsāmaññena panettha suttānaṁ apadisanaṁ. Tathā hi 'suttānusārenā'ti vuttaṁ, na pana suttavasenā"ti[1].

Avassañcetamevaṁ sampaṭicchitabbaṁ adhigatajjhānānampi kesañci icchāvacarānaṁ pavattisabbhāvatoti. Teneva **ācariyadhammapālattherena** "jhānapaṭilābhapaccayānan"ti pāṭhaṁ gahetvā "jhānapaṭilābhapaccanīkānan"ti ayaṁ pāṭho paṭikkhitto. **Mahāgaṇṭhipade** visuddhimaggassa **sīhaḷagaṇṭhipadepi** ca "jhānapaṭilābhapaccayānan"ti imasseva pāṭhassa attho vutto, tasmā ayameva pāṭho gahetabbo, atthopi cettha yathāvuttanayeneva veditabbo. Tena "icchāvacarānanti icchāya avacarānaṁ icchāvasena otiṇṇānaṁ pavattānaṁ nānappakārānaṁ kopa-appaccayānanti attho"ti ayampi pāṭho ayuttoyevāti gahetabbaṁ, tatoyeva ca **visuddhimagge** ayaṁ pāṭho sabbena sabbaṁ na dassitoti.

Iddhipādakabhāvūpagamanenāti iddhiyā pādakabhāvassa padaṭṭhānabhāvassa upagamanena. **Bhāvanāpāripūriyā**ti ito paraṁ kattabbassa abhāvavasena abhinīhārakkhamabhāvanāya paripuṇṇattā. **Paṇītabhāvūpagamanenā**ti tato eva padhānabhāvaṁ nītatāya uttamaṭṭhena atittikaraṭṭhena ca paṇītabhāvassa upagamanena. Ubhayañcetaṁ bhāvanāya ṭhitiyā kāraṇavacanaṁ, paripuṇṇāya bhāvanāya paṇītabhāvappattiyā ṭhiteti. **Āneñjappatte**ti idaṁ ṭhitiyā visesanaṁ. Tenāha **"yathā āneñjappattaṁ hoti, evaṁ ṭhite"**ti. Imasmiṁ pakkhe "ṭhite āneñjappatte"ti ubhayamekaṁ aṅgaṁ, "samāhite"ti pana idampi ekamaṅgaṁ. Tenevassa paṭhamavikappato visesaṁ sandhāyāha **"evampi aṭṭhaṅgasamannāgatan"**ti.

Pubbenivāsaṁ anussarati, tassa vā anussaraṇaṁ **pubbenivāsānussati** taṁnissayādipaccayabhūtaṁ paṭicca uppajjanato. **Pubbenivāsānussatimhi yaṁ**

1. Visuddhimaggaṭīkāyaṁ iddhividhaniddesavaṇṇanāyaṁ.

ñāṇaṁ tadatthāyāti saṅkhepena vuttamatthaṁ vivaranto pubbenivāsaṁ tāva dassetvā tattha satiñāṇāni dassetuṁ **“pubbenivāso”**ti-ādimāha. Tattha “pubbe”ti idaṁ padaṁ “ekampi jātin”ti-ādivacanato atītabhavavisayaṁ idhādhippetanti āha **“atītajātīsū”**ti. **Nivāsa**saddo kammasādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthīti āha **“nivutthakkhandhā”**ti. Nivutthatā cettha santāne pavattatā, tathābhūtā ca te anu anu bhūtā jātā pavattā, tattha uppajjitvā vigatā ca hontīti āha **“nivutthāti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā”**ti. Evaṁ sasantatipariyāpannadhammavasena nivāsasaddassa atthaṁ vatvā idāni avisesena vattuṁ **“nivutthadhammā vā nivutthā”**ti vatvā taṁ vivarituṁ **“gocaranivāsenā”**ti-ādi vuttaṁ. Gocarabhūtāpi hi gocarāsevanāya āsevitā ārammaṇakaraṇavasena anubhūtā nivutthā nāma honti. Te pana duvidhā saparaviññāṇagocaratāyāti ubhayepi te dassetuṁ **“attano”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **“attano viññāṇena viññātā”**ti vatvā **“paricchinnā”**ti vacanaṁ ye te gocaranivāsena nivutthadhammā, na te kevalaṁ viññāṇena viññātamattā, atha kho yathā pubbe nāmagottavaṇṇaliṅgāhārādīhi visesehi paricchedakārikāya paññāya paricchijja gahitā, tathevetaṁ ñāṇaṁ paricchijja gaṇhātīti imassa atthassa dīpanatthaṁ vuttaṁ. Paraviññāṇaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Na kevalaṁ attanova viññāṇena, atha kho paresaṁ viññāṇena viññatāpīti attho. Idhāpi “paricchinnā”ti padaṁ ānetvā sambandhitabbaṁ, paresampi vā viññāṇena viññātā paricchinnāti. Tassa ca gahaṇe payojanaṁ vuttanayeneva vattabbaṁ.

Te ca kho yasmā atītāsu eva jātīsu aññehi viññātā paricchinnā, te ca parinibbutāpi honti, yehi te viññātā, tesaṁ tadā vattamānasantānānusārena tesampi atīte pavatti viññāyatīti sikhāppattaṁ pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūtaṁ pubbenivāsaṁ dassetuṁ **“chinnavaṭumakānussaraṇādīsū”**ti vuttaṁ. Chinnavaṭumakā sammāsambuddhā, tesaṁ anussaraṇaṁ **chinnavaṭukamānussaraṇaṁ.** “Ādisaddena paccekabuddhabuddhasāvakānussaraṇāni gayhantī”ti keci vadanti. Chinnavaṭumakā pana sabbeva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutā chinnasaṁsāramaggattā, tesaṁ anussaraṇaṁ nāma tesaṁ paṭipattiyā anussaraṇaṁ. Sā pana paṭipatti

saṅkhepato chaḷārammaṇaggahaṇalakkhaṇāti tāni idha paraviññāṇaviññātaggahaṇena gahitāni. Tasmā purimāsu jātīsu attano viññāṇena aviññātānaṁ parinibbutānaṁ sabbesampi buddhapaccekabuddhasāvakānaṁ anussaraṇaṁ chinnavaṭumakānussaraṇanti veditabbaṁ. **Ādi**-saddena panettha purimāsu jātīsu attano viññāṇena aviññātānaṁ aparinibbutānampi vattamānakkhandhapaṭipāṭiyā agantvā sīhokkantikavasena anussaraṇaṁ gahitaṁ, ime pana yathāvuttachinnavaṭumakānussaraṇādayo buddhānaṁyeva labbhanti. Na hi atīte buddhā bhagavanto evaṁ vipassiṁsu, evaṁ maggaṁ bhāvesuṁ, phalanibbānāni sacchākaṁsu, evaṁ veneyye vinesunti ettha sabbathā aññesaṁ ñāṇassa gati atthīti. Ye pana purimāsu jātīsu attanova viññāṇena viññātā, te parinibbutepi khandhapaṭibaddhattā sāvakā anussarantiyeva. Yāya satiyā pubbenivāsaṁ anussarati, sā pubbenivāsānussatīti ānetvā sambandhitabbaṁ. **Abhinīharin**ti cittaṁ jhānārammaṇato apanetvā pubbenivāsābhimukhaṁ pesesiṁ, pubbenivāsaninnaṁ pubbenivāsapoṇaṁ pubbenivāsapabbhāraṁ akāsinti attho.

Pāḷiyaṁ "abhininnāmesin"ti uttamapurisappayogattā "so"ti ettha ahaṁsaddo ānetvā vuccamāno tadattho pākaṭo hotīti **"so ahan"**ti vuttaṁ. **Anekavidhan**ti nānābhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena bahuvidhaṁ. **Pakārehī**ti nāmagottādi-ākārehi saddhiṁ. Sahayoge cetaṁ karaṇavacanaṁ. **Pavattitan**ti desanāvasena pavattitaṁ. Tenāha **"saṁvaṇṇitan"**ti, vitthāritanti attho. **Nivāsan**ti antogadhabhedasāmaññavacanametanti te bhede byāpanicchāvasena saṅgahetvā dassento **"tattha tattha nivutthasantānan"**ti āha. **Anugantvā anugantvā**ti ñāṇagatiyā anugantvā anugantvā. **Anudevā**ti anu eva, da-kāro padasandhivasena āgato. "Abhininnāmesin"ti vatvā "anussarāmī"ti vuttattā cittassa abhinīhārasamanantarabhāvasaraṇaṁ anusaddo dīpetīti āha **"citte abhininnāmitamatte eva sarāmīti dassetī"**ti. **Parikammaṁ vattabbaṁ siyā**ti "pubbenivāsaṁ anussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṁ piṇḍapātapaṭikkantena rahogatena paṭisallīnena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni samāpajjitvā abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā"ti evamādinā pubbenivāsañāṇassa parikammabhūtaṁ pubbakaraṇaṁ vattabbaṁ bhaveyya.

Āraddhappakāradassanattheti anussaritum̐ āraddhassa pubbenivāsassa pabhedadassanatthe. **Ekampi jātin**ti ekampi bhavam̐. So hi ekakammanibbatto ādānanikkhepaparicchinno antogadhadhammappabhedo khandhappabandho idha "jātī"ti adhippeto jāyatīti jātīti katvā. Tenāha **"ekampi -pa- khandhasantānan"**ti. **Parihāyamāno**ti khīyamāno vinassamāno. **Kappo**ti asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kālo, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa parihāni veditabbā. **Vaḍḍhamāno vivaṭṭakappo**ti etthāpi eseva nayo. Yo pana "kālam̐ khepeti, kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā"ti[1] ca ādīsu kālassapi khayo vuccati, so idha nādhippeto aniṭṭhappasaṅgato. Sam̐vaṭṭanam̐ vinassanam̐ sam̐vaṭṭo, sam̐vaṭṭato uddham̐ tathāṭhāyī **sam̐vaṭṭaṭṭhāyī. Tammūlakattā**ti tam̐pubbakattā. Vivaṭṭanam̐ nibbattanam̐, vaḍḍhanam̐ vā **vivaṭṭo.**

Tejena sam̐vaṭṭo **tejosam̐vaṭṭo. Sam̐vaṭṭasīmā**ti sam̐vaṭṭanamariyādā. **Sam̐vaṭṭatī**ti vinassati. **Sadā**ti sabbakālam̐, tīsupi sam̐vaṭṭakālesūti attho. **Ekam̐ buddhakkhettan**ti idha yam̐ sandhāya vuttam̐, tam̐ niyametvā dassetum̐ **"buddhakkhettam̐ nāma tividhan"**ti-ādi vuttam̐. Yattake ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādiñāṇānubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva parijambhati, tam̐ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettam̐ nāmāti āha **"jātikkhettam̐ dasasahassacakkavāḷapariyantan"**ti. **Ānubhāvo pavattatī**ti idha iddhimā cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yattha katthaci cakkavāḷe ṭhatvā attano atthāya parittam̐ katvā tattheva aññam̐ cakkavāḷam̐ gatopi kataparitto eva hotīti katvā vuttam̐. Atha vā tattha ekasmim̐ cakkavāḷe ṭhatvā sabbasattānam̐ atthāya paritte kate āṇākkhette sabbasattānam̐ abhisambhuṇātveva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānam̐ sampaṭicchitabbatoti vuttam̐ "ānubhāvo pavattatī"ti. **Yam̐ yāvatā vā pana ākaṅkheyyāti vuttan**ti yam̐ visayakkhettam̐ sandhāya ekasmim̐yeva khaṇe sarena[2] abhiviññāpanam̐ attano rūpadassanañca paṭijānantena bhagavatā "yāvatā vā pana ākaṅkheyyā"ti vuttam̐. **Yatthā**ti yasmim̐ padese anantāparimāṇe visayakkhette. **Yam̐ yam̐ ākaṅkhati, tam̐ tam̐ anussaratī**ti ākaṅkhamattapaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa yam̐ yam̐

---

1. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

2. Parena (Ka)

anussarituṁ icchati, taṁ taṁ anussarati. **Ekaṁ āṇākkhettaṁ vinassatī**ti iminā tiriyato saṁvaṭṭamānaparicchedo vutto. **Saṇṭhahantan**ti vivaṭṭamānaṁ jāyamānaṁ. **Tassa vināso ca saṇṭhahanañca visuddhimagge vuttan**ti amhehipi heṭṭhā "lokavidū"ti imassa atthasaṁvaṇṇanādhikāre pasaṅgato vuttattā idha na vuccati.

Evaṁ pasaṅgena saṁvaṭṭādike pakāsetvā idāni yathādhigataṁ tesaṁ anussaraṇākāraṁ dassetuṁ **"ye panete saṁvaṭṭavivaṭṭā vuttā"**ti-ādimāha. Tattha **etesū**ti niddhāraṇe bhummaṁ saṁvaṭṭavivaṭṭakappasamudāyato anekesaṁ saṁvaṭṭakappādīnaṁ niddhāriyamānattā. **Amumhi saṁvaṭṭakappe**ti ettha **vā**-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. Tena ca aniyamatthena itarāsaṁ asaṅkhyeyyānampi saṅgaho siddhoti. Atha vā **amumhi saṁvaṭṭakappe**ti idaṁ saṁvaṭṭakappassa ādito pāḷiyaṁ gahitattā vuttaṁ. Tatthāpi hi imassa katipayakālaṁ bhavādīsu saṁsaraṇaṁ upalabbhatīti. Saṁvaṭṭakappe vā vattamāne yesu bhavādīsu imassa upapatti ahosi, taṁdassanametaṁ daṭṭhabbaṁ. **Bhave vā**ti-ādīsu kāmādibhave vā aṇḍajādiyoniyā vā devādigatiyā vā nānattakāyanānattasaññī-ādiviññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā khattiyādisattanikāye vā. Yasmā idaṁ bhagavato vasena[1] pubbenivāsānussatiñāṇaṁ āgataṁ, tasmā tasseva nāmādivasena atthaṁ yojetvā dassento āha **"evaṁnāmoti vessantaro vā jotipālo vā"**ti-ādi. **Sālimaṁsodanāhāro vā**ti gihikālaṁ sandhāya vuttaṁ. **Pavattaphalabhojano vā**ti tāpasādikālaṁ sandhāya. **Pavattaphalabhojano**ti sayampatitaphalāhāro. **Sāmisanirāmisādippabhedānan**ti ettha **sāmisā** gehassitasomanassādayo, **nirāmisā** nekkhammassitasomanassādayo. **Ādi**-saddena vivekajasamādhijasukhādīnaṁ saṅgaho.

Heṭṭhā sāmaññato vuttamevatthaṁ vibhajitvā dassetukāmo **"atha vā"**ti-ādimāha. Tattha **amutrāsin**ti sāmaññaniddesoyaṁ, byāpanicchālopo vā, amutra amutra āsinti vuttaṁ hoti. **Anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṁ anussaraṇan**ti ettha **ārohantassā**ti paṭilomato ñāṇena pubbenivāsaṁ ārohantassa. **Paṭinivattantassā**ti pubbenivāsaṁ

---

1. Balena (Syā)

anussaraṇavasena yāvadicchakaṁ gantvā paccāgacchantassa. **Paccavekkhaṇan**ti anussaritānussaritassa paccavekkhaṇaṁ. **Tasmā**ti vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṁ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṁ hoti. **Idhūpapattiyā**ti idha carimabhave upapattiyā. **Anantaran**ti atītānantaramāha. **Amutrā**ti amukasmiṁ bhaveti attho. **Udapādin**ti uppajjiṁ. **Tāhi devatāhī**ti tusitadevatāhi. **Ekagotto**ti tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṁ santānassa pariyosānāvatthāyaṁ devalokūpapattijanakaṁ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena **"dukkhaṁ pana saṅkhāradukkhamattamevā"**ti vuttaṁ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṁ pubbanimittuppattikālādīsu aniṭṭhārammaṇasamāyogo hotiyevāti "kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī"ti na sakkā vattuṁ, dhammānaṁ uppādanirodhasaṅkhāradukkhanti veditabbaṁ. **Sattapaññāsa -pa- pariyanto**ti idaṁ manussavassagaṇanāvasena vuttaṁ. Tattha devānaṁ vassagaṇanāya pana catusahassameva.

Itīti vuttatthanidassanametaṁ, tañca kho yathārahato, na yathānupubbatoti dassento **"nāmagottavasenā"**ti-ādimāha. **Uddisīyatī**ti disvāva aviññeyyattā "ayaṁ ko nāmo"ti pucchite "tisso gotamo"ti nāmagottena uddisīyati. **Vaṇṇādīhī**ti vaṇṇāhāravedayitāyuparicchedehi. **Sāmotī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena evamādi-evaṁpakāranānattatoti dassitaṁ hoti. **Nāmagottaṁ uddeso**ti uddisīyati satto etenāti uddeso nāmagottaṁ. **Itare ākārā**ti ākarīyati disvāva satto viññāyati etehīti itare vaṇṇādayo ākārā. **"No ca kho avisesenā"**ti saṅkhepato vuttamevatthaṁ vitthārena dassento āha **"titthiyā hī"**ti-ādi. Tattha **titthiyā**ti aññatitthiyā. Te pana kammavādino kiriyavādino tāpasādayo. Yasmā titthiyānaṁ **brahmajālā**dīsu cattālīsāya eva saṁvaṭṭavivaṭṭānaṁ anussaraṇaṁ āgataṁ, tasmā **"na tato paran"**ti vatvā tattha kāraṇaṁ vadanto **"dubbalapaññattā"**ti-ādimāha. Tena vipassanābhiyogo pubbenivāsānussatiñāṇassa visesakāraṇanti dasseti. Tatoyeva ca balavapaññattā ṭhapetvā aggasāvakamahāsāvake itare pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi

anussarantiyevāti daṭṭhabbaṁ. Teneva vuttaṁ **visuddhimagge**[1] "pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva balavapaññattā"ti. **Ettako hi tesaṁ abhinīhāro**ti kappānaṁ satasahassampi tadadhikaṁ ekaṁ dve ca asaṅkhyeyyānīti kālavasena evaṁparimāṇo yathākkamaṁ tesaṁ mahāsāvaka-aggasāvakapaccekabuddhānaṁ puññañāṇābhinīhāro, sāvakapaccekabodhipāramitā siddhā. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinno tesaṁ tesaṁ ariyānaṁ abhiññāñāṇavibhavo, evaṁ sante buddhānampissa paricchedatā āpannāti āha **"buddhānaṁ pana paricchedo natthī"**ti. "Yāvatakaṁ ñeyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇan"ti[2] vacanato sabbaññutaññāṇassa viya buddhānaṁ abhiññāñāṇānampi savisaye paricchedo nāma natthīti tattha yaṁ yaṁ ñātuṁ icchanti, taṁ taṁ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede kāraṇūpāyakosallapariggahādinā[3] sātisayattā mahābodhisambhārānaṁ paññāpāramitāya pavatti-ānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto taṁnibbattānaṁ abhiññāñāṇānanti āha **"buddhānaṁ pana paricchedo natthī"**ti. Atīte "ettakānaṁ kappānaṁ asaṅkhyeyyānī"ti evaṁ kālaparicchedo natthi anāgate anāgataṁsañāṇassa viya. Tenāha **"yāva icchanti tāva sarantī"**ti.

Evaṁ pañcannaṁ janānaṁ pubbenivāsānussaraṇaṁ kālavibhāgato dassetvā idāni ārammaṇaggahaṇavasenassa pavattivisesaṁ dassento **"titthiyā cā"**ti-ādimāha. **Khandhapaṭipāṭimeva sarantī**ti ettha **khandhapaṭipāṭi** khandhānaṁ anukkamo, sā ca kho cutito paṭṭhāya uppaṭipāṭivasena. Keci panettha "iriyāpathapaṭipāṭi khandhapaṭipāṭī"ti vadanti. Vuttamevatthaṁ byatirekato vibhāvento āha **"paṭipāṭiṁ muñcitvā"**ti-ādi. Tattha **cutipaṭisandhivasenā**ti attano parassa vā tasmiṁ tasmiṁ attabhāve cutiṁ disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena. Yathā pana andhā yaṭṭhiṁ amuñcitvā gacchanti, evaṁ te khandhapaṭipāṭiṁ amuñcitvāva sarantīti āha **"tesañhi andhānaṁ viya icchitappadesokkamanaṁ natthī"**ti. **Sāvakā**ti pakatisāvakāpi mahāsāvakāpi aggasāvakāpi sāmaññato vuttā. Pakatisāvakāpi hi khandhapaṭipāṭiyāpi

1. Visuddhi 2. 41 piṭṭhe. 2. Khu 9. 376 piṭṭhe.
3. Karuṇūpāyakosallapariggahādinā (Visuddhimaggaṭīkāyaṁ Abhiññāniddesavaṇṇanāyaṁ)

anussaranti, cutipaṭisandhivasenapi saṅkamanti balavapaññattā, tathā asītimahāsāvakā. Dvinnaṁ pana aggasāvakānaṁ khandhapaṭipāṭikiccaṁ natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṁ disvā paṭisandhiṁ passanti, puna aparassa cutiṁ disvā paṭisandhinti evaṁ cutipaṭisandhivasenapi saṅkamantā gacchanti. Yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāyaṁ caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṁ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṁ. Siyā pana tassa sukhumataratirokuṭṭādibhedassa rūpagatassa agocaratā, na tveva buddhānaṁ ñātuṁ icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṁ ñāṇālokena obhāsitaṁ hatthatale āmalakaṁ viya supākaṭaṁ suvibhūtameva hoti, tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattāti āha **"buddhā panā"**ti-ādi.

Tattha **sīhokkantavasenā**ti sīhagatipatanavasena. **Yaṁ yaṁ ṭhānaṁ ākaṅkhantī**ti yasmiṁ kappe yasmiṁ bhave yaṁ yaṁ ṭhānaṁ jānituṁ icchanti. **Taṁ sabbaṁ sarantiyevā**ti ñātuṁ icchitaṁ taṁ sabbaṁ sarantiyeva, na na saranti. Buddhānañhi neva khandhapaṭipāṭikiccaṁ, na ca cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccaṁ atthi. Tesañhi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṁ yaṁ ṭhānaṁ icchanti, taṁ taṁ pākaṭameva hoti. Tasmā yathā peyyālapāḷiṁ paṭhantā "paṭhamaṁ jhānaṁ -pa- pañcamaṁ jhānan"ti-ādipariyosānameva gaṇhantā saṅkhipitvā sajjhāyanti, na anupadaṁ, evaṁ anekāpi kappakoṭiyo peyyālapāḷiṁ viya saṅkhipitvā yaṁ yaṁ icchanti, tattha tattheva ñāṇena okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evaṁ gacchantānañca tesaṁ ñāṇaṁ yathā nāma katavālavedhiparicayassa sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarantarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkheyeva patati na sajjati na virajjhati, evaṁ antarantarāsu jātīsu na sajjati na virajjhati, asajjamānaṁ avirajjhamānaṁ icchiticchitaṭṭhānaṁyeva gaṇhāti.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṁ pubbenivāsantveva saṅgahitānīti āha **"kiṁ viditaṁ karoti? Pubbenivāsan"**ti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha **"sveva moho"**ti-ādi. **Obhāsakaraṇaṭṭhenā**ti kātabbato karaṇaṁ, obhāsova karaṇaṁ obhāsakaraṇaṁ, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṁ pasaṁsāvacanan**ti paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṁ bodhanato vuttaṁ. **Avijjā vihatā**ti etena vijānanaṭṭhena vijjāti

ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṁ. **Kasmā**? **Yasmā vijjā uppannā**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvaye**ti iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṁ atidisati. Kilesānaṁ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṁ ātāpoti āha **"vīriyātāpena ātāpino"**ti, vīriyavatoti attho. **Pesitacittassā**ti[1] yathādhippetatthasiddhiṁ pativissaṭṭhacittassa[2]. **Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato**ti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānānuyogassā**ti sammappadhānamanuyuttassa. Sesamettha uttānattā vuttanayattā ca suviññeyyameva.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñāṇakathā

13. **Cutiyā**ti cavane. **Upapāte**ti upapajjane. Samīpatthe cetaṁ bhummavacanaṁ, cutikkhaṇasāmantā upapattikkhaṇasāmantā cāti vuttaṁ hoti. Tathā hi vakkhati "ye pana āsannacutikā"ti-ādi. **Yena ñāṇenā**ti yena dibbacakkhuñāṇena. Dibbacakkhuñāṇeneva hi sattānaṁ cuti ca upapatti ca ñāyati. **Parikammaṁ vattabbaṁ siyā**ti "dibbacakkhuñāṇaṁ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtena kusiṇārammaṇaṁ abhiññāpādakajjhānaṁ sabbākārena abhinīhārakkhamaṁ katvā tejokasiṇaṁ odātakasiṇaṁ ālokakasiṇanti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṁ āsannaṁ kātabbaṁ, upacārajjhānagocaraṁ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabban"ti-ādinā dibbacakkhuñāṇassa parikammaṁ vattabbaṁ bhaveyya.

So ahanti so katacittābhinīhāro ahaṁ. **Dibbasadisattā**ti divi bhavanti dibbaṁ, devānaṁ pasādacakkhu, tena dibbena cakkhunā sadisattāti attho. **Dibbasadisattā**ti ca hīnūpamādassanaṁ devatānaṁ dibbacakkhutopi

---

1. Pesitattassāti (Sī, Ka)
2. Yathādhippetatthasiddhipativissaṭṭhassa cittassa (Syā, Ka)
Yathādhippetatthasiddhiṁ pati vissaṭṭhacittassa (Sī)

imassa mahānubhāvattā. Idāni taṁ dibbasadisattaṁ vibhāvetuṁ **"devatānañhī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sucaritakammanibbattan**ti saddhābahulatāvisuddhadiṭṭhitā-ānisaṁsadassāvitādisampattiyā suṭṭhu caritattā sucaritena devūpapattijanakena puññakammena nibbattaṁ. **Pittasemharuhirādīhī**ti **ādi**-saddena vātarogādīnaṁ saṅgaho. **Apalibuddhan**ti anupaddutaṁ. Pittādīhi anupaddutattā kammassa ca uḷāratāya upakkilesavimutti veditabbā. Upakkilesadosarahitañhi kammaṁ tiṇādidosarahitaṁ viya sassaṁ uḷāraphalaṁ anupakkiliṭṭhaṁ hoti. Kāraṇūpacārena cassa phalaṁ tathā voharīyati yathā "sukkaṁ sukkavipākan"ti. **Dūrepī**ti **pi**-saddena sukhumassapi ārammaṇassa sampaṭicchanasamatthataṁ saṅgaṇhāti. **Pasādacakkhū**ti catunnaṁ mahābhūtānaṁ pasādalakkhaṇaṁ cakkhu. **Vīriyabhāvanābalanibbattan**ti vīriyārambhavaseneva ijjhanato sabbāpi kusalabhāvanā vīriyabhāvanā, padhānasaṅkhārasamannāgatā vā iddhipādabhāvanā visesato vīriyabhāvanā, tassā ānubhāvena nibbattaṁ vīriyabhāvanābalanibbattaṁ. Ñāṇamayaṁ cakkhu **ñāṇacakkhu. Tādisamevā**ti upakkilesavimuttatāya dūrepi sukhumassapi ārammaṇassa sampaṭicchanasamatthatāya ca taṁsadisameva.

Dibbavihāravasena paṭiladdhattāti dibbavihārasaṅkhātānaṁ catunnaṁ jhānānaṁ vasena paṭiladdhattā. Iminā kāraṇavasenassa dibbabhāvamāha. **Dibbavihārasannissitattā**ti aṭṭhaṅgasamannāgamena ukkaṁsagataṁ pādakajjhānasaṅkhātaṁ dibbavihāraṁ sannissāya pavattattā, dibbavihārapariyāpannaṁ vā attanā sampayuttaṁ rūpāvacaracatutthajjhānaṁ nissāya paccayabhūtaṁ sannissitattāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ālokapariggahena mahājutikattāpi dibban**ti kasiṇālokānuggahena pattabbattā sayaṁ ñāṇālokapharaṇabhāvena ca mahājutikabhāvatopi dibbanti attho. Mahājutikampi hi dibbanti vuccati "dibbamidaṁ byamhan"ti-ādīsu. **Mahāgatikattā**ti mahanīyagamanattā, vimhayanīyappavattikattāti attho. Vimhayanīyā hissa pavatti torokuṭṭādigatarūpadassanato. **Taṁ sabban**ti "heṭṭhā vuttaṁ atthapañcakamapekkhitvā vuttan"ti vadanti. Keci pana "jutigati-atthesupi saddavidū divusaddaṁ icchantīti mahājutikattā mahāgatikattāti idameva dvayaṁ sandhāya vuttaṁ, tasmā 'saddasatthānusārena veditabban'ti idaṁ dibbati jotayatīti dibbaṁ, dibbati gacchati asajjamānaṁ pavattatīti dibbanti imamatthaṁ dassetuṁ vuttan"ti vadanti. **Ācariyadhammapālatthero** pana—

> "Dibbacakkhulābhāya yogino parikammakaraṇaṁ tappaṭipakkhābhibhavassa atthato tassa vijayicchā nāma hoti, dibbacakkhulābhī ca iddhimā devatānaṁ vacanagahaṇakkhamanamammadānavasena mahāmoggallānattherādayo viya dānaggahaṇalakkhaṇe vohāre ca pavatteyyāti evaṁ vihāravijayicchāvohārajutigatisaṅkhātānaṁ atthānaṁ vasena imassa abhiññāñāṇassa dibbacakkhubhāvasiddhito saddavidū ca tesu eva atthesu divusaddaṁ icchantīti 'taṁ sabbaṁ saddasatthānusārena veditabban'ti vuttan"ti[1]—

āha.

Dassanaṭṭhenāti rūpadassanabhāvena. Cakkhunā hi sattā rūpaṁ passanti. Yathā maṁsacakkhu viññāṇādhiṭṭhitaṁ samavisamaṁ ācikkhantaṁ viya pavattati, na tathā idaṁ. Idaṁ pana sayameva tato sātisayaṁ cakkhukiccakārīti āha **"cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhū"**ti. **Diṭṭhivisuddhihetuttā**ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vivarituṁ **"yo hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhātī**ti parato uppattiyā adassanato "etthevāyaṁ satto ucchinno, evamitarepī"ti ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti. **Navasattapātubhāvadiṭṭhiṁ gaṇhātī**ti jhānalābhī adhiccasamuppannito viya gaṇhāti. Yathā hi so asaññasattā cavitvā idhūpapanno pabbajito samāno abhiññālābhī hutvā pubbenivāsaṁ anussaranto idhūpapattimeva disvā tato paraṁ asaññabhave uppattiṁ anussaritumasakkonto "ahaṁ adhiccasamuppanno pubbe nāhosiṁ, somhi etarahi ahutvā sattatāya pariṇato, sesāpi sattā tādisāyevā"ti abhinavasattapātubhāvadiṭṭhiṁ gaṇhāti, evamayampi upapātamattameva disvā cutiṁ apassanto navasattapātubhāvadiṭṭhiṁ gaṇhāti.

Idāni aññathāpi visuddhikāraṇaṁ dassento āha **"ekādasa-upakkilesavirahato vā"**ti-ādi. **Yathāhā**ti upakkilesasutte āgatapāḷiṁ nidasseti. Tattha hi anuruddho nandiyo kimiloti ime tayo kulaputte āmantetvā dhammaṁ dassentena "anuruddhā tumhe kiṁ imehi na āluḷissanti, ahampi imehi upādāya ekādasahi upakkilesehi āluḷitapubbo"ti dassetuṁ—

---

1. Visuddhimaggaṭīkāyaṁ abhiññāniddesavaṇṇanāyaṁ.

> “Ahampi sudaṁ anuruddhā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṁ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṁ. Tassa mayhaṁ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānan’ti. Tassa mayhaṁ anuruddhā etadahosi ‘vicikicchā kho me udapādi, vicikicchādhikaraṇañca me samādhi cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṁ, sohaṁ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissatī’ti.
>
> So kho ahaṁ anuruddhā appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṁ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṁ. Tassa mayhaṁ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānan’ti. Tassa mayhaṁ anuruddhā etadahosi ‘amanasikāro kho me udapādi, amanasikārādhikaraṇañca pana me samādhi cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṁ, sohaṁ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro’ti”—

ādinā[1] desanaṁ ārabhitvā idaṁ vuttaṁ “so kho ahaṁ anuruddhā vicikicchā cittassa upakkilesoti iti viditvā”ti-ādi.

Tattha[2] **vicikicchā**ti mahāsattassa ālokaṁ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni passantassa “idaṁ nu kho kin”ti uppannā vicikicchā. Manasikāravasena pana me rūpāni upaṭṭhahiṁsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī bhavati, taṁ tuṇhībhāvappattiṁ sandhāyāha **“amanasikāro”**ti. **Thinamiddhan**ti kiñci amanasikarontassa uppannaṁ thinamiddhaṁ. Tathābhūtassa hi savipphārikamanasikārassa abhāvato thinamiddhaṁ uppajjati. **Chambhitattan**ti thinamiddhaṁ vinodetvā

1. Ma 3. 196 piṭṭhe.
2. Ma-Ṭṭha 4. 148 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

yathāraddhamanasikāravasena himavantābhimukhaṁ ālokaṁ vaḍḍhetvā dānavarakkhasa-ajagarādayo passantassa uppannaṁ chambhitattaṁ. **Uppilan**ti[1] "mayā diṭṭhabhayaṁ pakatiyā cakkhuviññāṇena olokiyamānaṁ na passati, adiṭṭhe parikappitasadise kiṁnāma bhayan"ti bhayassa vinodanavasena cintentassa attano paccavekkhaṇākosallaṁ nissāya uppannaṁ uppilāvitattaṁ[2]. **Duṭṭhullan**ti kāyālasiyaṁ. "Mayā thinamiddhaṁ chambhitattānaṁ vūpasamanatthaṁ gāḷhaṁ vīriyaṁ paggahitaṁ, tena me uppilasaṅkhātā cittasamādhidūsitā gehassitā balavapīti uppannā"ti vīriyaṁ sithilaṁ karontassa hi kāyaduṭṭhullaṁ kāyadaratho kāyālasiyaṁ udapādi.

Accāraddhavīriyanti "mama vīriyaṁ sithilaṁ karoto duṭṭhullaṁ uppannan"ti puna vīriyaṁ paggaṇhato uppannaṁ accāraddhavīriyaṁ. **Atilīnavīriyan**ti "mama vīriyaṁ paggaṇhato evaṁ jātan"ti puna vīriyaṁ sithilayato uppannaṁ atilīnavīriyaṁ. **Abhijappā**ti devalokābhimukhaṁ ālokaṁ vaḍḍhetvā devasaṁghaṁ passato uppannā taṇhā. "Evaṁ me hotū"ti hi abhinivisanavasena jappatīti abhijappā, taṇhā. **Nānattasaññā**ti "mayhaṁ ekajātikaṁ rūpaṁ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidhaṁ rūpaṁ manasikāraṁ karissāmī"ti kālena devalokābhimukhaṁ kālena manussalokābhimukhaṁ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto uppannā nānattasaññā, nānatte nānāsabhāve saññāti nānattasaññā. **Atinijjhāyitattan**ti "mayhaṁ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṁ vā aniṭṭhaṁ vā ekajātikameva rūpaṁ manasi karissāmī"ti tathā manasikaroto uppannaṁ rūpānaṁ atinijjhāyitattaṁ, ativiya uttari katvā nijjhānaṁ pekkhanaṁ atinijjhāyitattaṁ. **Obhāsan**ti parikammasamuṭṭhitaṁ obhāsaṁ. **Na ca rūpāni passāmī**ti parikammobhāsamanasikārappasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpāni hi kho passāmī**ti tena parikammobhāsena pharitvā ṭhitaṭṭhāne dibbacakkhuno visayabhūtāni rūpagatāni passāmi.

Evamādīti **ādi**-saddena—

"Kevalampi rattiṁ kevalampi divaṁ kevalampi rattindivaṁ tassa mayhaṁ anuruddhā etadahosi 'ko nu kho hetu, ko paccayo,

1. Ubbillāvitanti (Sī), ubbillanti (Syā) 2. Ubbillāvitattaṁ (Sī, Syā)

yvāhaṁ obhāsaṁ hi kho sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi, rūpāni kho passāmi, na ca obhāsaṁ sañjānāmi kevalampi rattiṁ kevalampi divaṁ kevalampi rattindivan'ti. Tassa mayhaṁ anuruddhā etadahosi 'yasmiṁ hi kho ahaṁ samaye rūpanimittaṁ amanasikaritvā obhāsanimittaṁ manasi karomi. Obhāsaṁ hi kho tasmiṁ samaye sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi. Yasmiṁ panāhaṁ samaye obhāsanimittaṁ amanasikaritvā rūpanimittaṁ manasi karomi. Rūpāni hi kho tasmiṁ samaye passāmi, na ca obhāsaṁ sañjānāmi kevalampi rattiṁ kevalampi divaṁ kevalampi rattindivan''ti[1]—

evamādipāḷiṁ saṅgaṇhāti.

Manussānaṁ idanti mānusakaṁ, manussānaṁ gocarabhūtaṁ rūpārammaṇaṁ. Tadaññassa pana dibbatirokuṭṭasukhumādibhedassa rūpassa dassanato atikkantamānusakaṁ. Evarūpaṁ tañca manussūpacāraṁ atikkantaṁ nāma hotīti āha **"manussūpacāraṁ atikkamitvā rūpadassanenā"**ti. Tattha **manussūpacāran**ti manussehi upacaritabbaṭṭhānaṁ, pakatiyā cakkhudvārena gahetabbaṁ visayanti adhippāyo. Evaṁ visayamukhena dassetvā idāni visayimukhena dassetuṁ **"mānusakaṁ vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tatthāpi maṁsacakkhātikkamo tassa kiccātikkameneva daṭṭhabbo. **Dibbena cakkhunā**ti dibbacakkhuñāṇenapi daṭṭhuṁ na sakkā khaṇassa ati-ittaratāya atisukhumatāya kesañci rūpassa, apica dibbacakkhussa paccuppannaṁ rūpārammaṇaṁ, tañca purejātapaccayabhūtaṁ, na ca āvajjanaparikammehi vinā mahaggatassa pavatti atthi, nāpi uppajjamānameva rūpaṁ ārammaṇapaccayo bhavituṁ sakkoti, bhijjamānaṁ vā, tasmā cutūpapātakkhaṇe rūpaṁ dibbacakkhunā daṭṭhuṁ na sakkoti suvuttametaṁ.

Yadi dibbacakkhuñāṇaṁ rūpārammaṇameva, atha kasmā "satte passāmī"ti vuttanti? Yebhuyyena sattasantānagatarūpadassanato evaṁ vuttaṁ. Sattagahaṇassa vā kāraṇabhāvato vohāravasena vuttantipi vadanti. Te cavamānāti adhippetāti sambandho. **Evarūpe**ti na cutūpapātakkhaṇasamaṅginoti adhippāyo. Mohūpanissayaṁ nāma kammaṁ nihīnaṁ nihīnaphalaṁ hotīti āha **"mohanissandayuttattā"**ti. Mohūpanissayatā ca kusalakammassa

1. Ma 3. 199 piṭṭhe.

pubbabhāge mohappavattibahulatāya veditabbā. Tāya pana mohappavattiyā saṁkiliṭṭhaṁ kusalakammaṁ nihīnameva jāti-ādiṁ nipphādetīti nihīnajāti-ādayo mohassa nissandaphalānīti āha **"hīnānaṁ jātikulabhogādīnan"**ti-ādi. **Hīḷite**ti garahite. **Ohīḷite**ti visesato garahite. **Uññāte**ti lāmakabhāvena ñāte. **Avaññāte**ti visesato lāmakabhāvena vidite. **Amohanissandayuttattā**ti ettha amoho sampayuttavasena pubbabhāgavasena ca pavatto kathito, tena ca tihetukapaṭisandhike dasseti. **Tabbiparīte**ti tassa hīḷitādibhāvassa viparīte, ahīḷite anohīḷite anuññāte anavaññāte cittīkateti attho.

Suvaṇṇeti sundaravaṇṇe. **Dubbaṇṇe**ti asundaravaṇṇe. Sā panāyaṁ suvaṇṇadubbaṇṇatā yathākkamaṁ kammassa adosadosūpanissayatāya hotīti āha **"adosanissandayuttattā"**ti-ādi. Adosūpanissayatā ca kammassa mettādīhi paribhāvitasantānappavattiyā veditabbā. **Abhirūpe virūpe**ti idaṁ saṇṭhānavasena vuttaṁ. Saṇṭhānavacanopi hi vaṇṇasaddo hoti "mahantaṁ hatthivaṇṇaṁ abhinimminitvā"ti-ādīsu[1] viya. Paṭhamaṁ vutto pana atto vaṇṇavaseneva vutto. Sundaraṁ gatiṁ gatā sugatāti āha **"sugatigate"**ti, sugatiṁ upapanneti attho. Alobhajjhāsayā sattā vadaññū vigatamaccherā alobhūpanissayena kammunā sugatā samiddhā hontīti āha **"alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane"**ti. Dukkhaṁ gatiṁ gatā duggatāti āha **"duggatigate"**ti. Lobhajjhāsayā sattā luddhā maccharino lobhūpanissayena kammunā duggatā durūpā hontīti āha **"lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne"**ti. **Upacitan**ti phalāvahabhāvena kataṁ. Yathā katañhi kammaṁ phaladānasamatthaṁ hoti, tathā kataṁ upacitaṁ. **Cavamāneti-ādīhi dibbacakkhukiccaṁ vuttan**ti visayamukhena visayibyāpāramāha. **Purimehī**ti "dibbena cakkhunā"ti-ādīni padāni sandhāya vuttaṁ. **Ādīhī**ti ettha **ca**-saddo luttaniddiṭṭho, tasmā "dibbena -pa- passāmī"ti imehi "cavamāne"ti-ādīhi ca dibbacakkhukiccaṁ vuttanti attho.

---

1. Saṁ 1. 105 piṭṭhe.

Iminā pana padenāti "yathākammūpage satte pajānāmī"ti iminā vākyena. Pajjati ñāyati attho imināti hi padaṁ vākyaṁ.

Mahantaṁ dukkhamanubhavamāneti ettha dibbacakkhuñāṇena rūpaṁ disvā tesaṁ dukkhānubhavanaṁ kāmāvacaracitteneva jānātīti veditabbaṁ. **So**ti nerayikasatte paccakkhato disvā ṭhito dibbacakkhuñāṇalābhī. **Evaṁ manasi karotī**ti tesaṁ nerayikānaṁ nirayasaṁvattanikassa kammassa ñātukāmatāvasena pādakajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammavasena manasi karoti. **Kiṁ nu kho**ti-ādi manasikāravidhidassanaṁ. Evaṁ pana parikammaṁ katvā pādakajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhitassa taṁ kammaṁ ārammaṇaṁ katvā āvajjanaṁ uppajjati, tasmiṁ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesaṁ purimāni tīṇi cattāri vā parikamma-upacārānulomagotrabhunāmakāni kāmāvacarāni, catutthaṁ pañcamaṁ vā appanācittaṁ rūpāvacaraṁ catutthajjhānikaṁ, tattha yaṁ tena appanācittena saddhiṁ uppannaṁ ñāṇaṁ, taṁ yathākammūpagañāṇanti veditabbaṁ. **"Visuṁ parikammaṁ natthī"**ti idaṁ pana dibbacakkhuñāṇena vinā yathākammūpagañāṇassa visuṁ parikammaṁ natthīti adhippāyena vuttaṁ. Evañcetaṁ icchitabbaṁ, aññathā yathākammūpagañāṇassa mahaggatabhāvo eva na siyā. Devānaṁ dassanepi eseva nayo. Nerayikadevaggahaṇañcettha nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. Ākaṅkhamāno hi dibbacakkhulābhī aññagatikesupi evaṁ paṭipajjatiyeva. Tathā hi vakkhati "apāyaggahaṇena tiracchānayoniṁ dīpetī"ti-ādi, "sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī"ti ca. Taṁ nirayasaṁvattaniyakammaṁ ārammaṇametassāti **taṁkammārammaṇaṁ. Phārusakavanādīsū**ti **ādi**-saddena cittalatāvanādīnaṁ saṅgaho.

Yathā cimassāti yathā ca imassa yathākammūpagañāṇassa visuṁ parikammaṁ natthi, evaṁ anāgataṁsañāṇassapīti visuṁ parikammābhāvañca nidasseti. Tattha kāraṇamāha **"dibbacakkhupādakāneva hi imānī"**ti. Tatrāyamadhippāyo—yathā dibbacakkhulābhī nirayādi-abhimukhaṁ ālokaṁ vaḍḍhetvā nerayikādike satte disvā tehi pubbe āyūhitaṁ nirayasaṁvattaniyādikaṁ kammaṁ tādisena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate citte yāthāvato jānāti, evaṁ yassa yassa sattassa samanantaraṁ anāgataṁ attabhāvaṁ ñātukāmo, taṁ taṁ odissa ālokaṁ vaḍḍhetvā tena tena atīte etarahi vā āyūhitaṁ tassa nibbattakaṁ kammaṁ

yathākammūpagañāṇena disvā tena tena nibbattetabbaṁ anāgataṁ attabhāvaṁ ñātukāmo tādisena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate citte yāthāvato jānāti. Esa nayo tato paresupi attabhāvesu. Etaṁ anāgataṁsañāṇaṁ nāma. Yasmā etaṁ dvayaṁ dibbacakkhuñāṇe sati eva sijjhati, nāsati. Tena vuttaṁ **"imāni dibbacakkhunā saheva ijjhantī"**ti.

Kāyena duccaritaṁ, kāyato vā uppannaṁ duccaritanti kāyena duṭṭhu caritaṁ, kāyato vā uppannaṁ kilesapūtikattā duṭṭhu caritaṁ kāyaduccaritanti evaṁ yathākkamaṁ yojetabbaṁ. **Kāyo**ti cettha copanakāyo adhippeto. Kāyaviññattivasena pavattaṁ akusalaṁ kāyakammaṁ kāyaduccaritaṁ. Yasmiṁ santāne kammaṁ katupacitaṁ, asati[1] āhārupacchede vipākārahasabhāvassa avigacchanato so tena sahitoyevāti vattabboti āha **"samannāgatāti samaṅgībhūtā"**ti. **Anatthakāmā hutvā**ti etena mātāpitaro viya puttānaṁ, ācariyupajjhāyā viya ca nissitakānaṁ atthakāmā hutvā garahakā upavādakā na hontīti dasseti. **Guṇaparidhaṁsanenā**ti vijjamānānaṁ guṇānaṁ viddhaṁsanena, vināsanenāti attho. Nanu ca animavatthunāpi upavādo guṇaparidhaṁsanamevāti? Saccametaṁ, guṇāti panettha jhānādivisesā uttarimanussadhammā adhippetāti sīlaparidhaṁsanaṁ visuṁ gahitaṁ. Tenāha **"natthi imesaṁ samaṇadhammo"**ti-ādi. **Samaṇadhammo**ti ca sīlasaṁyamaṁ sandhāya vadati. **Jānaṁ vā**ti yaṁ upavadati, tassa ariyabhāvaṁ jānanto vā. **Ajānaṁ vā**ti ajānanto vā. Jānanājānanañcettha appamāṇaṁ, ariyabhāvo eva pamāṇaṁ. Tenāha **"ubhayathāpi ariyūpavādova hotī"**ti. "Ariyoti pana ajānato aduṭṭhacittasseva tattha ariyaguṇabhāvaṁ pavedentassa guṇaparidhaṁsanaṁ na hotīti tassa ariyūpavādo natthī"ti vadanti. **Bhāriyaṁ kamman**ti ānantariyasadisattā bhāriyaṁ kammaṁ, satekicchaṁ pana hoti khamāpanena, na ānantariyaṁ viya atekicchaṁ.

Tassa ca āvibhāvatthanti bhāriyādisabhāvassa pakāsanatthaṁ. **Taṁ jigucchī**ti taṁ theraṁ, taṁ vā kiriyaṁ jigucchi. **Aticchāto**ti ativiya khudābhibhūto. **Mahallako**ti samaṇānaṁ sāruppamasāruppaṁ, lokasamudācāramattaṁ vā na jānātīti adhippāyena vuttattā guṇaparidhaṁsanena

---

1. Asatissa (Syā)

garahatīti veditabbaṁ. **Amhākaṁ lajjitabbakaṁ akāsī**ti "samaṇena nāma evaṁ katan"ti vutte mayaṁ sīsaṁ ukkhipituṁ na sakkomāti adhippāyo. Jānanto eva thero **"atthi te āvuso imasmiṁ sāsane patiṭṭhā"**ti pucchi. Itaropi saccābhisamayo sāsane patiṭṭhāti āha **"sotāpanno ahan"**ti. Thero taṁ karuṇāyamāno **"khīṇāsavo tayā upavadito"**ti attānaṁ āvi akāsi. **Tenassa taṁ pākatikaṁ ahosī**ti tena assa taṁ kammaṁ maggāvaraṇaṁ nāhosīti adhippāyo. Pubbeva pana sotāpannattā apāyagāmīnaṁ suppahīnabhāvato saggāvaraṇamassa kātumasamatthameva taṁ kammaṁ. **Attanā vuḍḍhataro hotī**ti ettha "ukkuṭikaṁ nisīditvā khamāpetabbo"ti **visuddhimagge**[1] vuttaṁ. Sotāpannasakadāgāmino dosenapi nakkhamanti, sesa-ariyā vā tassa atthakāmā hutvā āyatiṁ saṁvaraṇatthāya na khamāpeyyunti āha **"sace so nakkhamatī"**ti. **Attanā vuḍḍhataro hoti, ṭhitakenevā**ti etthāpi "ukkuṭikaṁ nisīditvā"ti **visuddhimagge**[1] vuttaṁ. Evañhi tattha vuttaṁ—

> "Sace disāpakkanto hoti, sayaṁ vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṁ, na pesetuṁ sakkā hoti, ye tasmiṁ vihāre bhikkhū vasanti, tesaṁ santikaṁ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṁ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhesu vuttanayeneva paṭipajjitvā 'ahaṁ bhante asukaṁ nāma āyasmantaṁ idañcidañca avacaṁ, khamatu me so āyasmā'ti vatvā khamāpetabbaṁ. Sammukhā akhamantepi etadeva kātabban"ti.

Idaṁ pana parampi tattha[1] vuttaṁ—

> "Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṁ, na gataṭṭhānaṁ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṁ gantvā 'ahaṁ bhante asukaṁ nāma āyasmantaṁ idañcidañca avacaṁ, taṁ me anussarato anussarato vippaṭisāro hoti, kiṁ karomī'ti vattabbaṁ. So vakkhati 'tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṁ khamati, cittaṁ vūpasamethā'ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena[2] añjaliṁ paggahetvā 'khamatū'ti vattabban"ti.

---

1. Visuddhi 2. 56 piṭṭhe.
2. Aniyamagatadisābhimukhena (Ka)

Parinibbutamañcaṭṭhānanti pūjākaraṇaṭṭhānaṁ sandhāyāha. **Pākatikameva hotī**ti evaṁ kate attano cittaṁ pasīdatīti taṁ kammaṁ saggāvaraṇaṁ maggāvaraṇañca na hotīti adhippāyoti keci vadanti. **Cariyāpiṭake mātaṅgacaritasaṁvaṇṇanāyaṁ**[1]—

> "Pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakammabhisapasaṅkhātaṁ pharusavacanaṁ saṁyuttaṁ mahāsattassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṁ hutvā sace so mahāsattaṁ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṁ jātaṁ. Khamāpite pana mahāsatte payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā avipākadhammataṁ āpajji ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā"ti—

ācariyadhammapālattherena vuttattā evaṁ khamāpite taṁ kammaṁ payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā ahosikammabhāvena avipākadhammataṁ āpannanti neva saggāvaraṇaṁ na mokkhāvaraṇañca hotīti evamettha attho gahetabbo.

Viparītaṁ dassanametesanti **viparītadassanā.** Samādātabbaṭṭhena samādānāni, kammāni samādānāni yesaṁ te kammasamādānā, micchādiṭṭhivasena kammasamādānā **micchādiṭṭhikammasamādānā,** hetu-atthaṁ vā antogadhaṁ katvā micchādiṭṭhivasena pare kammesu samādāpakā **micchādiṭṭhikammasamādānā.** Tayimaṁ atthaṁ dassento **"micchādiṭṭhivasenā"**ti-ādimāha. Ye ca -pa- samādapenti, tepi micchādiṭṭhikammasamādānāti yojetabbaṁ. **Sīlasampanno**ti-ādi paripakkindriyassa maggasamaṅgino vasena vuttaṁ, aggamaggaṭṭhe pana vattabbameva natthi. Atha vā aggamaggapariyāpannā eva sīlādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṁsikā aññārādhanā, itaresaṁ anekaṁsikā. **Aññan**ti arahattaṁ. **Evaṁsampadamidan**ti ettha sampajjanaṁ sampadā, nipphatti, evaṁ avirajjhanakanipphattikanti attho, yathā taṁ avassambhāvī, evamidampīti vuttaṁ

---

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 156 piṭṭhe.

hoti. Yathā hi maggānantaraṁ avirajjhitvāva phalaṁ nibbattaṁ, evametaṁ imassapi puggalassa cuti-anantaraṁ avirajjhitvāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmiñhi buddhavacane na imāya upamāya gāḷhataraṁ katvā vutta-upamā atthi. **Taṁ vācaṁ appahāyā**ti-ādīsu[1] ariyūpavādaṁ sandhāya "puna evarūpiṁ vācaṁ na vakkhāmī"ti vadanto vācaṁ pajahati nāma, "puna evarūpaṁ cittaṁ na uppādessāmī"ti cintento cittaṁ pajahati nāma, "puna evarūpiṁ diṭṭhiṁ na gaṇhissāmī"ti pajahanto diṭṭhiṁ pajahati nāma. Tathā akaronto neva pajahati na paṭinissajjati. **Yathābhataṁ nikkhitto evaṁ niraye**ti yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṁ niraye ṭhapitoyeva, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho. Tatrāyaṁ yutti—nirayūpago ariyūpavādī tadādāyakassa avijahanato seyyathāpi micchādiṭṭhīti. Ettha ca "taṁ vācaṁ appahāyā"ti evamādivacanena tadādāyakassa appahāneneva ariyūpavādo antarāyiko anatthāvahova, pahānena pana accayaṁ desetvā khamāpanena na antarāyiko anatthāvaho yathā taṁ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti. Micchādiṭṭhivasena akattabbaṁ nāma pāpaṁ natthi, yato saṁsārakhāṇubhāvopi nāma hotīti āha **"micchādiṭṭhiparamāni bhikkhave vajjānī"**ti.

"Ucchinnabhavanettiko bhikkhave tathāgatassa kāyo tiṭṭhati[2], ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan"ti ca evamādīsu viya idha **kāya**-saddo khandhapañcakavisayoti āha **"kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā"**ti. Avītarāgassa maraṇato paraṁ nāma bhavantarūpādānamevāti āha **"paraṁ maraṇāti tadanantaraṁ abhinibbattakkhandhaggahaṇe"**ti[3]. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva kāyo bhijjatīti āha **"kāyassa bhedāti jīvitindriyassa upacchedā"**ti. Eti imasmā sukhanti ayo, puññanti āha **"puññasammatā ayā"**ti. Āyanti etasmā sukhānīti āyo, puññakammādīnaṁ sukhasādhanaṁ. Tenāha **"sukhānaṁ vā āyassa abhāvā"**ti. **Vivasā**ti kammassa vase vattanato attano vase vattituṁ na sakkontīti vigato vaso etesanti vivasā,

1. Ma-Ṭṭha 1. 337 piṭṭhepi passitabbaṁ.
2. Dī 1. 42 piṭṭhe.
3. Abhinibbattakkhandhaggahaṇāti (Syā)

avasavattinoti attho. Iyati[1] assādīyatīti ayo, assādoti āha **"assādasaññito ayo"**ti.

Nāgarājādīnanti **ādi**-saddena supaṇṇādīnaṁ saṅgaho. **Asurasadisan**ti petāsurasadisaṁ. **So hī**ti so asurakāyo. **Sabbasamussayehī**ti sabbehi sampattisamussayehi, sabbasampattirāsitoti vuttaṁ hoti. **Vuttavipariyāyenā**ti "suṭṭhu caritaṁ, sobhanaṁ vā caritaṁ anavajjattāti sucaritan"ti-ādinā kāyaduccaritenāti-ādīnaṁ padānaṁ vuttassa atthassa vipariyāyena. "Ito bho sugatiṁ gacchā"ti[2] vacanato manussagatipi sugatiyevāti āha **"sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī"**ti. Sesamettha vuttanayattā uttānatthato ca suviññeyyameva.

Dibbacakkhuñāṇakathā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañāṇakathā

14. **Vipassanāpādakan**ti vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṁ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca cintāmayañāṇasaṁvaddhitattā[3] sayambhūñāṇabhūtā, itaresaṁ sutamayañāṇasaṁvaddhitattā paropadesasambhūtā. Sā "ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṁ avasesarūpārūpajjhānānaṁ aññatarato vuṭṭhāyā"ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṁ tesaṁ tesaṁ dhātupariggahamukhānaṁ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge** nānānayato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṁ pana catuvīsatikoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānānayaṁ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṁ pubbabhāgañāṇagabbhaṁ gaṇhāpentaṁ paripākaṁ gacchantaṁ paramagambhīraṁ saṇhasukhumataraṁ anaññasādhāraṇaṁ vipassanāñāṇaṁ hoti. Yaṁ aṭṭhakathāsu mahāvajiraññāṇanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatikoṭisatasahassapabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṁ satthu vaḷañjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṁ buddhānaṁ vipassanācāro

---

1. Ayati (Sī, Syā) 2. Khu 1. 248 piṭṭhe. 3. Cintāmayañāṇasaṁvaddhitā (Sī, Syā)

paramatthamañjusāyaṁ visuddhimaggavaṇṇanāyaṁ uddesato dassito, atthikehi tato gahetabbo.

Āsavānaṁ khepanato samucchindanato āsavakkhayo ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṁ. Āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ āsavakkhayañāṇanti dassento **"tatra cetaṁ ñāṇan"**ti vatvā **khaye**ti ca ādhāre bhummaṁ, na visayeti dassento **"tappariyāpannattā"**ti āha. **Idaṁ dukkhan**ti dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṁ. **Ettakaṁ dukkhan**ti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṁ. **Na ito bhiyyo**ti anavasesetvā gahitabhāvadassanaṁ. Tenāha **"sabbampi dukkhasaccan"**ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmiṁ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha **"yathābhūtaṁ abbhaññāsin"**ti. **Nibbattikan**ti nipphādentaṁ. **Yaṁ ṭhānaṁ patvā**ti yaṁ nibbānaṁ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṁ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṁ. **Patvā**ti vā pāpuṇanahetu. **Appavattin**ti appavattinimittaṁ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṁ. **Tassā**ti dukkhanirodhassa. **Sampāpakan**ti sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṁ.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṁ dukkhasaccapariyāyo, tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṁsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṁ **"pariyāyato"**ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṁyeva cettha gahaṇaṁ "āsavānaṁ khayañāṇāyā"ti āraddhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva sabbasaṁkilesavimutti vuttā. **Idaṁ dukkhanti yathābhūtaṁ abbhaññāsin**ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti **"saha vipassanāya koṭippattaṁ maggaṁ kathetī"**ti vuttaṁ. Ettha ca saccappaṭivedhassa tadā atītakālikattā "yathābhūtaṁ abbhaññāsin"ti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṁ upādāya "evaṁ jānato evaṁ passato"ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṁ maggakkhaṇato paraṁ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamaṁ panassa atītakālikattaṁ phalakkhaṇeneva[1]

1. Phalakkhaṇe (Sī)

veditabbanti āha **"vimuccitthāti iminā phalakkhaṇaṁ dassetī"**ti. **Jānato passato**ti vā hetuniddesoyaṁ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṁ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Yasmā pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassapi kammassa āyatiṁ appaṭisandhikabhāvato "khīṇā jātī"ti jānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi vusitaṁ brahmacariyanti-ādiṁ pajānāti, tasmā vuttaṁ **"khīṇājātīti-ādīhi tassa bhūmin"**ti. Tattha **tassā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūmi**nti pavattiṭṭhānaṁ. Yenādhippāyena **"katamā panā"**ti-ādinā codanā katā, taṁ pakāsetvā parihāraṁ vattukāmo āha **"na tāvassā"**ti-ādi. **Na tāvassa atītā jāti khīṇā**ti maggabhāvanāya na khīṇāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **"pubbeva khīṇattā"**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatā**ti ca anāgatattasāmaññaṁ gahetvā lesena vadati. Tenāha **"anāgate vāyāmābhāvato"**ti. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavati, nāvijjamāneti adhippāyo. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha **"yā pana maggassā"**ti-ādi. "Yā panā"ti hi ādinā maggabhāvanāya anāgatajātiyā eva hetuvināsanadvārena khīṇabhāvo pakāsīyati. **Ekacatupañcavokārabhavesū**ti bhavattayaggahaṇaṁ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanatthaṁ. **Tan**ti yathāvuttajātiṁ. **So**ti bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **"niṭṭhitan"**ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṁ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṁ **"catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasenā"**ti. **Nāparaṁ itthattāyā**ti ime pakārā itthaṁ, tabbhāvo itthattaṁ, tadatthanti vuttaṁ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **"evaṁsoḷasakiccabhāvāyā"**ti. Te hi maggaṁ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā

upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṁ, tadatthattāya itaresanti āha **"kilesakkhayāya vā"**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṁ vuttaṁ. "Nāparaṁ itthattāyāti abbhaññāsin"ti etthāyamaparo nayo—**itthattāyā**ti nissakke sampadānavacanaṁ. Tenāyamattho—itthattāya itthambhāvato imasmā evaṁpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṁ anāgatakkhandhasantānaṁ mayhaṁ natthi, ime pana carimattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā appatiṭṭhā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Apariññātamūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha "kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṁ tattha viññāṇaṁ viruḷhan"ti-ādi[1]. Te pana pañcakkhandhā carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti abbhaññāsinti.

Paccavekkhaṇañāṇapariggahitanti na paṭhamadutiyañāṇadvayādhigamaṁ viya kevalanti adhippāyo. **Dassento**ti nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti. Sesamettha vuttanayattā suviññeyyameva.

Tikkhattuṁ jātoti iminā pana idaṁ dasseti "ahaṁ brāhmaṇa paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa sahajātassa vā abhāvato sabbesaṁ vuḍḍho mahallako, kimaṅgaṁ pana tīhi vijjāhi tikkhattuṁ jātoti. **Pubbenivāsañāṇena atītaṁsañāṇan**ti atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca pubbenivāsañāṇena atītaṁsañāṇaṁ pakāsetvāti yojetabbaṁ. Tattha **atītaṁsañāṇan**ti atītakkhandhāyatanadhātusaṅkhāte atītakoṭṭhāse appaṭihatañāṇaṁ. Dibbacakkhuñāṇassa paccuppannārammaṇattā yathākammūpagañāṇassa anāgataṁsañāṇassa ca dibbacakkhuvaseneva ijjhanato dibbacakkhuno paribhaṇḍañāṇattā dibbacakkhumhiyeva ca ṭhitassa cetopariyañāṇasiddhito vuttaṁ **"dibbacakkhunā paccuppannānāgataṁsañāṇan"**ti. Tattha **dibbacakkhunā**ti saparibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannaṁso ca anāgataṁso ca paccuppannānāgataṁsaṁ, tattha ñāṇaṁ **paccuppannānāgataṁsañāṇaṁ.** Āsavakkhayañāṇādhigameneva sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇañāṇadasabalañāṇa-āveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṁ buddhaguṇānaṁ

1. Saṁ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

ijjhanato vuttaṁ **"āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇan"**ti. Tenāha **"sabbepi sabbaññuguṇe pakāsetvā"**ti.

Āsavakkhayañāṇakathā niṭṭhitā.

Desanānumodanakathā

15. **Pītivipphāraparipuṇṇagattacitto**ti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. **Aññāṇan**ti aññāṇassāti attho. **Dhī**saddassa yogato hi sāmi-atthe etaṁ upayogavacanaṁ. **Abhikkantā**ti ettha atikkantā, vigatāti atthoti āha **"khaye dissatī"**ti. Teneva hi **"nikkhanto paṭhamo yāmo"**ti vuttaṁ. **Abhikkantataro cā**ti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **"sundare dissatī"**ti. **Ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchedena. **Jalan**ti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṁ disā**ti dasapi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṁ ekālokaṁ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

Abhikkantaṁ bho gotama, abhikkantaṁ bho gotamāti vacanadvayassa **"sādhu sādhu bho gotamā"**ti āmeḍitavasena atthaṁ dassetvā tassa visayaṁ niddhārento āha **"bhaye kodhe"**ti-ādi. Tattha "coro coro, sappo sappo"ti-ādīsu **bhaye** āmeḍitaṁ. "Vijjha vijjha, pahara paharā"ti-ādīsu **kodhe.** "Sādhu sādhū"ti-ādīsu **pasaṁsāyaṁ.** "Gaccha gaccha, lunāhi lunāhī"ti-ādīsu **turite.** "Āgaccha āgacchā"ti-ādīsu **kotūhale.** "Buddho buddhoti cintento"ti-ādīsu[1] **acchare.** "Atikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto"ti-ādīsu[2] **hāse.** "Kahaṁ ekaputtaka, kahaṁ ekaputtakā"ti-ādīsu **soke.** "Aho sukhaṁ, aho sukhan"ti-ādīsu[3] **pasāde. Ca**-saddo

---

1. Khu 4. 310 piṭṭhe.
2. Dī 3. 12; Aṁ 3. 181 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 98; Vi 4. 339 piṭṭhādīsu.

avuttasamuccayattho. Tena garaha-asammānādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha "pāpo pāpo"ti-ādīsu **garahāyaṁ.** "Abhirūpaka abhirūpakā"ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṁ.

Nayidaṁ āmeḍitavasena dvikkhattuṁ vuttaṁ, atha kho atthadvayavasenāti dassento **"atha vā"**ti-ādimāha. **Abhikkantan**ti vacanaṁ apekkhitvā napuṁsakaliṅgavasena vuttaṁ. Taṁ pana bhagavato vacanaṁ dhammassa desanāti katvā vuttaṁ **"yadidaṁ bhoto gotamassa dhammadesanā"**ti. Atthamattadassanaṁ vā etaṁ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanato**ti rāgādikilesaviddhaṁsanato. **Guṇādhigamanato**ti sīlādiguṇānaṁ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetuṁ **"saddhājananato paññājananato"**ti vuttaṁ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. **Sātthato**ti-ādīsu sīlādi-atthasampattiyā **sātthato,** sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato.** Suviññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato,** saṇhasukhumabhāvena duviññeyyatthatāya **gambhīratthato.** Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato,** vipulavisuddhapemanīyatthatāya **hadayaṅgamato.** Mānātimānavidhamanena **anattukkaṁsanato,** thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato.** Hitādhippāyappavattiyā paresaṁ rāgapariḷāhādivūpasamanena **karuṇāsītalato,** kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato.** Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato,** pubbāparāviruddhasuvisuddhatthatāya **vimaddakkhamato.** Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato,** vimaddakkhamatāya hitajjhāsayappavattitāya ca **vīmaṁsiyamānahitato**ti evamattho veditabbo. **Evamādīhī**ti **ādi**-saddena saṁsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavidhamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato[1], akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṁropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭhapitanti kenaci adhomukhaṁ ṭhapitaṁ. **Heṭṭhāmukhajātan**ti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṁ jātaṁ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṁ kareyya.

---

1. Micchācāravidhamanato, sammācārapatiṭṭhāpanato (Ka)

Hatthe gahetvāti "puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā"ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā "nissandehaṁ esa maggo, evaṁ gacchā"ti dasseyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī kāḷapakkhacātuddasī. **Nikkujjitaṁ ukkujjeyyā**ti ādheyyassa anādhārabhūtaṁ bhājanaṁ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṁ** adhomukhaṭhapitatāya **asaddhamme patiṭṭhitan**ti evaṁ padadvayaṁ yathārahaṁ yojetabbaṁ, na yathāsaṅkhyaṁ. Kāmaṁ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṁ paṭicchādikā satte micchābhinivesanenāti āha **"micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan"**ti. Tenāha bhagavā "micchādiṭṭhiparamāhaṁ bhikkhave vajjaṁ vadāmī"ti. Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā, sammādiṭṭhi-ādīnaṁ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo.** Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṁ sandhāya **"saggamokkhamaggaṁ ācikkhantenā"**ti vuttaṁ. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā, ujjalo yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇaṁ. **Etehi pariyāyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi arasarūpatādīnaṁ attani aññathā paṭipādanapariyāyehi attano dibbavihāravibhāvanapariyāyehi vijjattayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuguṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha **"anekapariyāyena dhammo pakāsito"**ti.

Desanānumodanakathā niṭṭhitā.

Pasannākārakathā

Pasannākāranti pasannehi kātabbaṁ sakkāraṁ. **Saraṇaṁ gacchāmī**ti ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti āha **"saraṇanti gacchāmī"**ti. Ettha hi nāyaṁ gamisaddo nīsaddādayo viya dvikammako, tasmā yathā ajaṁ gāmaṁ netīti vuccati, evaṁ "gotamaṁ saraṇaṁ gacchāmī"ti vattuṁ na sakkā, "saraṇanti gacchāmī"ti pana vattabbaṁ, tasmā ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti veditabbaṁ. **Saraṇan**ti paṭisaraṇaṁ. Tenāha **"parāyaṇan"**ti.

Parāyaṇabhāvo ca anatthanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha **"aghassa tātā hitassa ca vidhātā"**ti. **Aghassā**ti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nisakke cetaṁ sāmivacanaṁ. Saraṇanti gamanañcettha tadadhippāyena bhajanaṁ tathā jānanaṁ vāti dassento **"iti iminā adhippāyenā"**ti-ādimāha. Tattha **gacchāmī**ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṁ pacchimaṁ atthavacanaṁ. **Bhajanaṁ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanaṁ, **sevanā** santikāvacaratā, **payirupāsanaṁ** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṁ sabbathāpi anaññasaraṇataṁyeva dīpeti. **Gacchāmī**ti padassa kathaṁ bujjhāmīti ayamattho labbhatīti āha **"yesaṁ hī"**ti-ādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento **"yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne cā"**ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva **"apāyesu apatamāne dhāretī"**ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti[1] **suttapadaṁ** saṅgaṇhāti, **"vitthāro"**ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṁ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṁ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, tathāpi ariyaphalānaṁ "yasmā tāya saddhāya[2] avūpasantāyā"ti-ādivacanato maggena samucchinnānaṁ kilesānaṁ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānuguṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento **"na kevalan"**ti-ādimāha.

Rāgavirāgoti maggo kathitoti kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. **Anejamasokanti phalan**ti ejāsaṅkhātāya

1. Khu 1. 254; Aṁ 1. 343 piṭṭhesu. 2. Siddhāya (Sī, Ka)

taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṁ sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṁ kathitaṁ. **Appaṭikūlan**ti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṁ, iṭṭhaṁ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇaṁ.** Yathāha "gihiṁsasaññī paguṇaṁ na'bhāsiṁ, dhammaṁ paṇītaṁ manujesu brahme"ti[1]. Sabbadhammakkhandhā kathitāti yojanā. **Diṭṭhisīlasaṅghātenā**ti "yāyaṁ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī"ti[2] evaṁ vuttāya diṭṭhiyā, "yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṁvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī"ti[3] evaṁ vuttānaṁ sīlānañca saṁhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṁhato**ti ghaṭito sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṁhatā eva. **Aṭṭha ca puggalā dhammadasā te**ti purisayugaḷavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammadasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṁ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni.** **Paṭivedesī**ti attano hadayaṅgataṁ vācāya pavedesi.

Pasannākārakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṁkilesabhedānaṁ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti **"saraṇagamanesu kosallatthaṁ saraṇaṁ -pa- veditabbo"**ti vuttaṁ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Tattha **saraṇan**ti padatthato tāva hiṁsatīti saraṇaṁ. Hiṁsatthassa hi sarasaddassa vasenetaṁ padaṁ daṭṭhabbaṁ, tasmā saraṇagatānaṁ teneva saraṇagamanena vaṭṭabhayaṁ cittutrāsaṁ kāyikaṁ dukkhaṁ duggatipariyāpannaṁ sabbampi dukkhaṁ hanati, vināsetīti attho. Ratanattayassevetaṁ

---

1. Ma 1. 226; Vi 3. 10 piṭṭhesu. 2. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39 piṭṭhesu.
3. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Aṁ 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

adhivacanaṁ. Atha vā hite pavattanena "sampannasīlā bhikkhave viharathā"ti-ādinā[1] atthe niyojanena ahitā ca nivattanena "pāṇātipātassa kho pana pāpako vipāko, pāpakaṁ abhisamparāyan"ti-ādinā ādīnavadassanādimukhena anatthato nivattanena sattānaṁ bhayaṁ hiṁsati, hitāhitesu appavattipavattihetukaṁ byasanaṁ apavattikaraṇena vināseti buddho. Bhavakantāra-uttaraṇena maggasaṅkhāto dhammo sattānaṁ bhayaṁ hiṁsati, itaro assāsadānena. Appakānampi dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṁ sakkārānaṁ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṁ bhayaṁ hiṁsati saṁgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvato, tasmā imināpi vibhajitvā vuttapariyāyena ratanattayaṁ saraṇaṁ. "Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo suppaṭipanno saṁgho"ti evaṁ pavattaratanattayapasādataggarukatāhi vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya vihatakileso tadeva ratanattayaṁ saraṇaṁ parāyaṇaṁ gati tāṇaṁ leṇanti evaṁ pavattiyā tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo **saraṇagamanaṁ** saraṇanti gacchati etenāti katvā. Tena yathāvuttacittuppādena samannāgato satto saraṇanti gacchati, vuttappakārena cittuppādena "etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṁ, etāni parāyaṇan"ti evaṁ upeti bhajati sevati payirupāsati, evaṁ vā jānāti, bujjhatīti attho. Evaṁ tāva saraṇaṁ, saraṇagamanaṁ, yo ca saraṇaṁ gacchati, idaṁ tayaṁ veditabbaṁ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṁ saraṇagamanaṁ lokuttaraṁ lokiyañca. Tattha lokuttaraṁ diṭṭhasaccānaṁ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedanena ārammaṇato nibbānārammaṇaṁ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Atthato catusaccādhigamo eva hi lokuttarasaraṇagamanaṁ. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṁ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṁghaguṇā. Tena vuttaṁ "kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī"ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṁ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattā. Ye pana vadanti "na saraṇagamanaṁ nibbānārammaṇaṁ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṁ

---

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

tevijjādīnaṁ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesaṁ lokiyameva saraṇagamanaṁ siyā, na lokuttaraṁ. Tañca ayuttaṁ duvidhassapi icchitabbattā. Lokiyaṁ pana saraṇagamanaṁ puthujjanānaṁ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇaṁ hutvā ijjhati. Taṁ atthato buddhādīsu vatthūsu “sammāsambuddho bhagavā”ti-ādinā saddhāpaṭilābho yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā ca sammādiṭṭhi, dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati. Ettha ca “saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṁ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamanaṁ dassitanti veditabbaṁ. “Sammādiṭṭhī”ti iminā pana ñāṇasampayuttaṁ saraṇagamanaṁ dassitaṁ buddhasubuddhataṁ dhammasudhammataṁ saṁghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato.

Tayidaṁ lokiyasaraṇagamanaṁ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanaṁ** nāma “ajja ādiṁ katvā ahaṁ attānaṁ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṁghassā”ti evaṁ buddhādīnaṁyeva saṁsāradukkhanittharaṇatthaṁ attano attabhāvassa pariccajanaṁ. **Tapparāyaṇatā** nāma “ajja ādiṁ katvā ahaṁ buddhaparāyaṇo dhammaparāyaṇo saṁghaparāyaṇoti maṁ dhārethā”ti evaṁ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanaṁ** nāma “ajja ādiṁ katvā ‘ahaṁ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṁghassā’ti maṁ dhārethā”ti evaṁ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma “ajja ādiṁ katvā ‘ahaṁ abhivādanaṁ paccuṭṭhānaṁ añjalikammaṁ sāmīcikammaṁ buddhādīnaṁyeva tiṇṇaṁ vatthūnaṁ karomī’ti maṁ dhārethā”ti evaṁ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṁ ākārānaṁ aññatarampi karontena gahitaṁyeva hoti saraṇagamanaṁ.

Apica “bhagavato attānaṁ pariccajāmi, dhammassa, saṁghassa attānaṁ pariccajāmi, jīvitaṁ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṁyeva me jīvitaṁ, jīvitapariyantikaṁ buddhaṁ saraṇaṁ gacchāmi, buddho me saraṇaṁ leṇaṁ tāṇan”ti evampi **attasanniyyātanaṁ** veditabbaṁ. “Satthārañca vatāhaṁ passāmi, bhagavantameva passāmi, sugatañca vatāhaṁ passāmi, bhagavantameva passāmi, sammāsambuddhañca vatāhaṁ passāmi, bhagavantameva passāmī”ti[1] evaṁ mahākassapattherassa saraṇagamanaṁ viya **sissabhāvūpagamanaṁ** daṭṭhabbaṁ.

1. Saṁ 1. 419 piṭṭhe.

“So ahaṁ vicarissāmi, gāmā gāmaṁ purā puraṁ.
Namassamāno sambuddhaṁ, dhammassa ca sudhammataṁ[1].

Te mayaṁ vicarissāma, gāmā gāmaṁ nagā nagaṁ -pa- sudhammatan”ti[2]—

evampi āḷavakasātāgirahemavatādīnaṁ saraṇagamanaṁ viya **tapparāyaṇatā** veditabbā. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṁ tesaṁ tapparāyaṇatāsaraṇagamanaṁ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi “sohaṁ vicarissāmi gāmā gāman”ti-ādinā[1] tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṁ. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṁsaṁ uttarāsaṅgaṁ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti “brahmāyu ahaṁ bho gotama brāhmaṇo, brahmāyu ahaṁ bho gotama brāhmaṇo”ti[3] evampi **paṇipāto** daṭṭhabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyatāvasena[4] catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena saraṇagamanaṁ hoti, na itarehi ñātibhayādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṁ gayhati, seṭṭhavasena bhijjati, tasmā yo sākiyo vā koliyo vā “buddho amhākaṁ ñātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yo vā “samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anatthampi kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yopi bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṁ saramāno buddhakāle vā—

“Ekena bhogaṁ bhuñjeyya, dvīhi kammaṁ payojaye.
Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī”ti[5]—

evarūpiṁ diṭṭhadhammikaṁ anusāsaniṁ uggahetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ, samparāyikaṁ pana niyyānikaṁ vā anusāsaniṁ paccāsīsanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti. Yo pana “ayaṁ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitaṁ hoti saraṇaṁ.

---

1. Saṁ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 305 piṭṭhe. 3. Ma 2. 345 piṭṭhe.
4. Ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena (Dī-Ṭṭha 1. 207; Ma-Ṭṭha 1. 137; Aṁ-Ṭṭha 2. 18 piṭṭhesu.) 5. Dī 3. 153 piṭṭhe.

Evaṁ gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṁ "ñātako me ayan"ti vandatopi saraṇagamanaṁ na bhijjati, pageva apabbajitaṁ. Tathā rājānaṁ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anatthampi kareyyāti. Tathā yaṁ kiñci sippasikkhāpakaṁ titthiyampi "ācariyo me ayan"ti vandatopi na bhijjati. Evaṁ **saraṇagamanassa pabhedo** veditabbo.

Saraṇagamanakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanaphalakathā

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalaṁ ariyamaggasseva lokuttarasaraṇagamananti adhippetattā. Sakalassa pana vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho ānisaṁsaphalaṁ. Vuttañhetaṁ—

"Yo ca buddhañca dhammañca, saṁghañca saraṇaṁ gato.
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

Dukkhaṁ dukkhasamuppādaṁ, dukkhassa ca atikkamaṁ.
Ariyañcaṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ, dukkhūpasamagāminaṁ.

Etaṁ kho saraṇaṁ khemaṁ, etaṁ saraṇamuttamaṁ.
Etaṁ saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī"ti[1].

Apica niccato anupagamanādivasenapetassa ānisaṁsaphalaṁ veditabbaṁ. Vuttañhetaṁ—

"Aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṁ niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṁ attato upagaccheyya, mātaraṁ jīvitā voropeyya, pitaraṁ jīvitā voropeyya, arahantaṁ jīvitā voropeyya, paduṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṁ uppādeyya, saṁghaṁ bhindeyya, aññaṁ satthāraṁ uddiseyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti[2].

---

1. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.
2. Ma 3. 110; Aṁ 1. 29 piṭṭhesu.

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetaṁ—

“Ye keci buddhaṁ saraṇaṁ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṁ.
Pahāya mānusaṁ dehaṁ,
Devakāyaṁ paripūressantī”ti[1].

Aparampi vuttaṁ—

“Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṁ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami -pa- ekamantaṁ ṭhitaṁ kho sakkaṁ devānamindaṁ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca ‘sādhu kho devānaminda buddhasaraṇagamanaṁ hoti, buddhasaraṇagamanahetu kho devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukhena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehī’ti”[2].

Esa nayo dhamme saṁghe ca.

Apica velāmasuttādivasenapi saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Tathā hi **velāmasutte**[3] “karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṁ caturāsītisahassasaṅkhyānaṁ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṁsapātīnaṁ yathākkamaṁ rūpīyasuvaṇṇahiraññapūrānaṁ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṁ caturāsītiyā hatthisahassānaṁ caturāsītiyā assasahassānaṁ caturāsītiyā rathasahassānaṁ caturāsītiyā dhenusahassānaṁ caturāsītiyā kaññāsahassānaṁ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṁ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṁ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṁvaccharāni nirantaraṁ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnaṁ mahapphalataraṁ, tato sataṁ sotāpannānaṁ dinnadānato ekassa sakadāgāmino,

---

1. Dī 2. 204; Saṁ 1. 25 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 463, 467 piṭṭhesu. 3. Aṁ 3. 195 piṭṭhe.

tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekasambuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṁghassa dinnadānaṁ mahapphalataraṁ, tato cātuddisaṁ saṁghaṁ uddissa vihārakaraṇaṁ, tato saraṇagamanaṁ mahapphalataran"ti pakāsitaṁ. Vuttañhetaṁ—

> "Yaṁ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṁ adāsi mahādānaṁ, yo cekaṁ diṭṭhisampannaṁ bhojeyya, idaṁ tato mahapphalataran"ti[1]—

ādi. Evaṁ **saraṇagamanaphalaṁ** veditabbaṁ.

Sāraṇagamanaphalakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanasaṁkilesabhedakathā

Tattha ca lokiyasaraṇagamanaṁ tīsu vatthūsu aññāṇasaṁsayamicchāñāṇādīhi saṁkilissati, na mahājutikaṁ, na ujjalaṁ aparisuddhaṁ apariyodātaṁ hoti, na mahāvipphāraṁ anuḷāraṁ. Ettha ca **aññāṇaṁ** nāma vatthuttayassa guṇānaṁ ajānanaṁ tattha sammoho. "Buddho nu kho, na nu kho"ti-ādinā vicikicchā **saṁsayo. Micchāñāṇaṁ** nāma tassa guṇānaṁ aguṇabhāvaparikappanena viparītaggāhoti veditabbaṁ. Lokuttarassa pana saraṇagamanassa natthi saṁkileso. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha **sāvajjo** aññasatthārādīsu attaniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. **Anavajjo** pana kālakiriyāya hoti. Lokiyañhi saraṇagamanaṁ sikkhāpadasamādānaṁ viya aggahitakālaparicchedakaṁ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatthi bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṁ satthāraṁ na uddisatīti. Evaṁ saraṇagamanassa **saṁkileso** ca **bhedo** ca veditabbo.

Kasmā panettha vodānaṁ na gahitaṁ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṁ, taṁ pana saṁkilesaggahaṇena atthato dīpitaṁ hotīti na gahitaṁ. Yāni hi tesaṁ saṁkilesakāraṇāni

---

1. Aṁ 3. 196 piṭṭhe.

aññāṇādīni, tesaṁ sabbena sabbaṁ anuppādanena uppannānañca pahānena vodānaṁ hotīti. Evamettha "saraṇaṁ saraṇagamanan"ti-ādīnaṁ papañco veditabbo. Imassa pana yathāvuttapapañcassa idha avacane kāraṇaṁ dassento āha **"so pana idha vuccamāno"**ti-ādi. Tattha **saraṇavaṇṇanato**ti sāmaññaphalasutte vuttasaraṇavaṇṇanato.

Saraṇagamanasaṁkilesabhedakathā niṭṭhitā.

Upāsakattapaṭivedanākathā

Evaṁ dhāretūti evaṁ jānātūti attho. Ettha **ko upāsako**ti sarūpapucchā, tasmā kiṁlakkhaṇo upāsakoti vuttaṁ hoti. **Kasmā**ti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmiṁ puggale niruḷhoti dasseti. Tenāha **"kasmā upāsakoti vuccatī"**ti. Saddassa hi abhidheyyapavattinimittaṁ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṁ. **Kimassa sīlan**ti kīdisaṁ assa upāsakassa sīlaṁ, kittakena sīlenāyaṁ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvo**ti ko assa sammā-ājīvo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajīyati. **Kā vipattī**ti kassa sīlassa ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattī**ti etthāpi eseva nayo.

Idaṁ pakiṇṇakaṁ veditabbanti kathaṁ veditabbaṁ? Vuccate—**ko upāsako**ti khattiyādīsu yo koci tisaraṇaṁ gato gahaṭṭho. Saraṇagamanameva hettha kāraṇaṁ, na jāti-ādiviseso. Vuttañhetaṁ "yato kho mahānāma buddhaṁ saraṇaṁ gato hoti, dhammaṁ, saṁghaṁ saraṇaṁ gato hoti. Ettāvatā kho mahānāma upāsako hotī"ti[1].

Kasmā upāsakoti ratanattaya-upāsanato. Teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanatoti vuttaṁ hoti. So hi buddhaṁ upāsatīti upāsako. Dhammaṁ, saṁghaṁ upāsatīti upāsako.

---

1. Saṁ 3. 344 piṭṭhe.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. **Veramaṇiyo**ti cettha veraṁ vuccati pāṇātipātādīsu dussīlyaṁ, tassa mananato hananato vināsanato veramaṇiyo pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Vuttañhetaṁ "yato kho mahānāma upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho mahānāma upāsako sīlavā hotī"ti[1].

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanaṁ. Vuttañhetaṁ "pañcimā bhikkhave vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Satthavaṇijjā sattavaṇijjā maṁsavaṇijjā majjavaṇijjā visavaṇijjā. Imā kho bhikkhave pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā"ti[2].

Ettha ca **satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṁ katvā vā kāretvā vā yathākataṁ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṁsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṁsaṁ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṁ kiñci majjaṁ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṁ yojetvā saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṁsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānatoti veditabbā.

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti bhedo kopo pakopo ca, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca paṭikuṭṭho ca, sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha—

> "Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapaṭikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṁ pacceti, no

1. Saṁ 3. 345 piṭṭhe. 2. Aṁ 2. 183 piṭṭhe.

kammaṁ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṁ pariyesati, tattha ca pubbakāraṁ karotī"ti[1].

Ettha ca **upāsakapaṭikuṭṭho**ti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṁ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho.** Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivasena **dussīlo.** "Iminā diṭṭhādinā idaṁ nāma maṅgalaṁ hotī"ti evaṁ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṁ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṁ maṅgalameva pattiyāyati. **No kamman**ti kammassakataṁ no pattiyāyati. **Ito bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṁ pariyesatī**ti duppaṭipannaṁ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṁ karotī**ti dānamānanādikaṁ kusalakiriyaṁ paṭhamataraṁ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṁ katvā pañca dhammā veditabbā.

Kā sampattīti sāva tassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampatti, ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha—

> "Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṁ pacceti, no maṅgalaṁ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṁ pariyesati, idha ca pubbakāraṁ karotī"ti[1].

Ettha ca catunnampi parisānaṁ ratijananaṭṭhena upāsakova ratanaṁ **upāsakaratanaṁ,** guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṁ **upāsakapadumaṁ,** tathā **upāsakapuṇḍarīko** ca veditabbo. Sesamettha vipattiyaṁ vuttavipariyāyena viññeyyaṁ. Evamidaṁ "ko upāsako"ti-ādikaṁ pakiṇṇakaṁ vitthārato veditabbaṁ. Imassa pana pakiṇṇakassa idha vitthāretvā avacane kāraṇaṁ dassento āha **"taṁ atibhāriyakaraṇato"**ti-ādi.

1. Aṁ 2. 181 piṭṭhe.

Ādimhīti-ādi-atthe. **Koṭiyan**ti pariyantakoṭiyaṁ. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsena, "imasmiṁ gabbhe vasantānaṁ idaṁ panasaphalaṁ pāpuṇātī"ti-ādinā taṁtaṁvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjatan**ti ajja icceva attho. **Pāṇehi upetan**ti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṁ dassento **"yāva me jīvitaṁ pavattatī"**ti-ādīni vatvā puna jīvitenapa'haṁ[1] vatthuttayaṁ paṭipūjento saraṇagamanañca rakkhāmīti uppannaṁ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṁ vibhāvento **"ahañhī"**ti-ādimāha. **Pāṇehi upetan**ti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṁ upetaṁ, upento na vācāmattena na ekavāraṁ cittuppādanamattena, atha kho pāṇānaṁ pariccajanavasena yāvajīvaṁ upetanti evamettha attho veditabbo.

Adhivāsetūti sādiyatu, taṁ pana sādiyanaṁ manasā sampaṭiggaho hotīti āha **"sampaṭicchatū"**ti. **Kāyaṅgan**ti kāyameva aṅganti vadanti, kāyassa vā aṅgaṁ sīsādi kāyaṅgaṁ, sīsādi sarīrāvayavanti vuttaṁ hoti. **Vācaṅgan**ti "hotu sādhū"ti evamādivācāya aṅgaṁ avayavaṁ. Vācaṅgassa copanaṁ vācāya pavattanamevāti veditabbaṁ. **Abbhantareyevā**ti attano cittasantāneyeva. **Khantiṁ cāretvā**ti khantiṁ pavattetvā, ruciṁ uppādetvāti vuttaṁ hoti. "Khantiṁ dhāretvā"tipi pāṭho, uppannaṁ ruciṁ abbhantareyeva dhāretvā vacībhedena apakāsetvāti vuttaṁ hoti.

Kathaṁ pana verañjo brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṁ aññāsi. Na hi tena sakkā bhagavato cittappavatti paccakkhato viññātuṁ, tasmā "bhagavato adhivāsanaṁ viditvā"ti kasmā vuttanti ce? Kiñcāpi tena na sakkā cittappavatti paccakkhato viññātuṁ, tathāpi ākārasallakkhaṇakusalatāya anvayabyatirekavasena anumānato aññāsīti dassento āha **"sace me samaṇo gotamo"**ti-ādi. **Ākārasallakkhaṇakusalatāyā**ti cittappavatti-ākāravijānane chekatāya, adhippāyavijānane kusalatāyāti vuttaṁ hoti. **Dasanakhasamodhānasamujjalan**ti dvīsu hatthesu dasannaṁ nakhānaṁ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṁ. **Añjalin**ti hatthapuṭaṁ. **Paṭimukhoyevā**ti abhimukhoyeva, na bhagavato piṭṭhiṁ dassetvāti attho. **Vanditvā**ti pañcapatiṭṭhitena vanditvā.

Upāsakattapaṭivedanākathā niṭṭhitā.

---

1. Jīvitena ahaṁ (Syā), jīvitena saha (Ka)

Dubbhikkhakathā

16. **Susassakālepī**ti sampannasassakālepi. **Atisamagghepī**ti atisayena appagghepi, yadā kiñcideva datvā bahuṁ pubbaṇṇāparaṇṇaṁ gaṇhanti, tādise kālepīti attho. Sāli-ādi dhaññaṁ **pubbaṇṇaṁ,** muggamāsādi **aparaṇṇaṁ.** Dvidhā pavattaṁ īhitaṁ etthāti dvīhitikāti majjhapadalopībāhiratthasamāsoyamīti dassento āha **"dvidhā pavatta-īhitikā"**ti. Īhanaṁ īhitanti īhitasaddoyaṁ bhāvasādhanoti āha **"īhitaṁ nāma iriyā"**ti. Tattha **iriyā**ti kiriyā. Kassa panesā kiriyāti āha **"citta-iriyā"**ti, cittakiriyā cittappayogoti attho. Tenevāha **"citta-īhā"**ti. Kathaṁ panettha īhitassa dvidhā pavattīti āha **"lacchāma nu kho"**ti-ādi. Tattha **lacchāma nu kho**ti idaṁ duggatānaṁ vasena vuttaṁ. **Jīvituṁ vā sakkhissāma nu kho, no**ti idaṁ pana issarānaṁ vasena vuttanti veditabbaṁ. **Bhikkhamānā**ti yācamānā. "Duhitikā"tipi pāṭho. Tatthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Dvi-saddassa hi du-saddādesenāyaṁ niddeso hoti. Dukkhaṁ vā īhitaṁ ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti **duhitikā,** dukkarajīvitappayogāti attho.

Du-sadde vā ukārassa vakāraṁ katvā dvīhitikāti ayaṁ niddesoti āha **"atha vā"**ti-ādi. **Byādhi rogo**ti etāni "āturatā"ti imassa vevacanāni. Tena setaṭṭikā nāma ekā rogajātīti dasseti. So pana rogo pāṇakadosena sambhavati. Eko kira pāṇato nāḷamajjhagataṁ gaṇṭhiṁ vijjhati, yena viddhattā nikkhantampi sālisīsaṁ khīraṁ gahetuṁ na sakkoti. Kenāha **"pacchinnakhīran"**ti-ādi.

Vuttasassanti vapitasassaṁ. **Tatthā**ti verañjāyaṁ. Salākāmattaṁ vuttaṁ etthāti **salākāvuttā,** purimapade uttarapadalopenāyaṁ niddeso. Tenāha **"salākā eva sampajjatī"**ti. Yaṁ tattha vuttaṁ vāpitaṁ, taṁ salākāmattameva ahosi, phalaṁ na jāyatīti attho. **Sampajjatī**ti ca iminā "salākāvuttā"ti etthāyaṁ vuttasaddo nipphatti-atthoti dasseti. **Salākāyā**ti veḷuvilīvatālapaṇṇādīhi katasalākāya. **Dhaññavikkayakānaṁ santikan**ti dhaññaṁ vikkiṇantīti dhaññavikkayakā, tesaṁ samīpanti attho. **Kayakesū**ti dhaññagaṇhanakesu. **Kiṇitvā**ti gahetvā. **Dhaññakaraṇaṭṭhāne**ti koṭṭhāgārassa samīpaṭṭhāne, dhaññaminanaṭṭhāneti vuttaṁ

hoti. **Vaṇṇajjhakkhan**ti kahāpaṇaparikkhakaṁ. **Nasukarā uñchena paggahena yāpetun**ti paggayhatīti paggaho, patto. Tena paggahena pattenāti attho, pattaṁ gahetvā bhikkhācariyāya yāpetuṁ na sakkāti vuttaṁ hoti. Tenevāha **"paggahena yo uñcho"**ti-ādi. **Nasukarā**ti sukarabhāvo ettha natthīti nasukarā. **Piṇḍāya caritvā**ti piṇḍāya caraṇahetu. Hetu-atthepi hi tvāsaddameke icchanti.

Uttarāpathato āgatā, uttarāpatho vā nivāso etesanti uttarāpathakāti vattabbe niruttinayena "uttarāhakā"ti vuttaṁ. Tenāha **"uttarāpathavāsikā"**ti-ādi. "Uttarāpathakā"icceva vā pāḷipāṭho veditabbo. Keci pana "uttaraṁ visiṭṭhaṁ bhaṇḍaṁ āharantīti uttarāhakā, uttaraṁ vā adhikaṁ agghaṁ nentīti uttarāhakā"ti-ādinā aññena pakārena atthaṁ vaṇṇayanti. **Assānaṁ uṭṭhānaṭṭhāne**ti assānaṁ ākaraṭṭhāne. **Verañjan**ti verañjāyaṁ. Bhummatthe hetaṁ upayogavacanaṁ. **Mandiran**ti assasālaṁ. **Assamaṇḍalikāyoti paññāyiṁsū**ti parimaṇḍalākārena katattā assamaṇḍalikāyoti pākaṭā ahesuṁ. Evaṁ katānañca assasālānaṁ bahuttā bahuvacananiddeso kato. Dasannaṁ dasannaṁ assānaṁ vasanokāso ekekā assamaṇḍalikātipi vadanti. **Addhānakkhamā na hontī**ti dīghakālaṁ pavattetuṁ khamā na honti, na cirakālappavattinoti vuttaṁ hoti.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyenāha **"na hi te"**ti-ādi. Gaṅgāya dakkhiṇatīrajātā **dakkhiṇāpathamanussā.** "Amhākaṁ buddho"ti evaṁ buddhaṁ mamāyantīti **buddhamāmakā.** Evaṁ sesesupi. **Paṭiyādetun**ti sampādetuṁ. **Niccabhattasaṅkhepenā**ti niccabhattākārena. **Pubbaṇhasamayan**ti idaṁ bhummatthe upayogavacananti āha **"pubbaṇhasamayeti attho"**ti. Accantasaṁyoge vā idaṁ upayogavacananti dassetuṁ yathā accantasaṁyogattho sambhavati, tathā atthaṁ dassento āha **"pubbaṇhe vā samayan"**ti-ādi. **Evan**ti evaṁ pacchā vuttanayena atthe vuccamāne. Nanu ca vihāre nisīdantāpi antaravāsakaṁ nivāsetvāva nisīdanti, tasmā "nivāsetvā"ti idaṁ kasmā vuttanti āha **"vihāranivāsanaparivattanavasenā"**ti-ādi. Vihāranivāsanaparivattanañca vihāre nisinnakāle nivatthampi puna gāmappavesanasamaye

cāletvā ito cito ca saṇṭhapetvā sakkaccaṁ nivāsanamevāti veditabbaṁ. Tenevāha **“na hi te tato pubbe anivatthā ahesun”**ti. **Pattacīvaramādāyā**ti pattañca cīvarañca gahetvā. Gahaṇañcettha na kevalaṁ hattheneva, atha kho yena kenaci ākārena dhāraṇamevāti dassento yathāsambhavamatthayojanaṁ karoti **“pattaṁ hatthehī”**ti-ādinā.

Gatagataṭṭhāneti assamaṇḍalikāsu sampattasampattaṭṭhāne. **Udukkhale koṭṭetvā koṭṭetvā paribhuñjantī**ti ettha kasmā pana te bhikkhū sayameva evaṁ katvā paribhuñjanti, kimevaṁ laddhaṁ kappiyakārakehi yāguṁ vā bhattaṁ vā pacāpetvā sayaṁ vā pacitvā paribhuñjituṁ na vaṭṭatīti āha **“therānaṁ koci kappiyakārako natthī”**ti-ādi. Kappiyākappiyabhāvaṁ anapekkhitvā bhikkhūnaṁ evaṁ kātuṁ sāruppaṁ na hotīti vatvā puna akappiyabhāvampi dassento āha **“na ca vaṭṭatī”**ti. Bhājanādipariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṁ **“sallahukavuttitā”**ti. **Sakaṁ sakaṁ paṭivīsan**ti attano attano koṭṭhāsaṁ. **Appossukkā**ti samaṇadhammato aññattha nirussāhā. **Tadupiyan**ti tadanurūpaṁ. **Pisatī**ti cuṇṇeti. Puññañāṇavisesehi kattabbakammassa manāpatā hotīti āha **“puññavatā”**ti-ādi. **Nan**ti naṁ patthapulakaṁ. “Na tato paṭṭhāyā”ti vacanato tato pubbe bhagavato piṇḍāya caraṇampi dassitanti veditabbaṁ.

Laddhāti labhitvā. “Laddho”ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṁ neva laddhoti attho. Kadā pana thero upaṭṭhākaṭṭhānaṁ laddhoti? Vuccate[1]—ekadā kira bhagavā nāgasamālattherena saddhiṁ addhānamaggappaṭipanno dvedhāpathaṁ patto. Thero maggā ukkamma “bhagavā ahaṁ iminā maggena gacchāmī”ti āha. Atha naṁ bhagavā “ehi bhikkhu, iminā gacchāmā”ti āha. So “handa bhagavā tumhākaṁ pattacīvaraṁ gaṇhatha, ahaṁ iminā gacchāmī”ti vatvā pattacīvaraṁ chamāyaṁ ṭhapetuṁ āraddho. Atha bhagavā “āhara bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṁ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvarañceva hariṁsu, sīsañca bhindiṁsu. So “bhagavā dāni me paṭisaraṇaṁ, na añño”ti cintetvā lohitena gaḷantena bhagavato santikaṁ āgami. “Kimidaṁ bhikkhū”ti ca vutte taṁ pavattiṁ ārocesi.

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 12; Aṁ-Ṭṭha 1. 228 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

Atha naṁ bhagavā "mā cintayi bhikkhu, etaṁ kāraṇaṁyeva te nivārayimhā"ti vatvā samassāsesi.

Ekadā pana bhagavā meghiyattherena saddhiṁ pācīnavaṁsamigadāye jantugāmaṁ agamāsi. Tatrāpi meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadītīre pāsādikaṁ ambavanaṁ disvā "bhagavā tumhākaṁ pattacīvaraṁ gaṇhatha, ahaṁ etasmiṁ ambavane samaṇadhammaṁ karomī"ti vatvā bhagavatā tikkhattuṁ nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi anvāsatto paccāgantvā taṁ pavattiṁ ārocesi. Tampi bhagavā "idameva te kāraṇaṁ sallakkhayitvā nivārayimhā"ti vatvā anupubbena sāvatthiṁ agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṁghaparivuto bhikkhū āmantesi "bhikkhave idānimhi mahallako, ekacce bhikkhū 'iminā maggena gacchāmā'ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṁ pattacīvaraṁ bhūmiyaṁ nikkhipanti, mayhaṁ nibaddhupaṭṭhākaṁ bhikkhuṁ jānāthā"ti. Bhikkhūnaṁ dhammasaṁvego udapādi. Athāyasmā sāriputto uṭṭhāya bhagavantaṁ vanditvā "ahaṁ bhante tumheyeva patthayamāno satasahassakappādhikaṁ asaṅkhyeyyaṁ pāramiyo pūresiṁ, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṁ upaṭṭhahissāmī"ti āha. Taṁ bhagavā "alaṁ sāriputta, yassaṁ disāyaṁ tvaṁ viharasi, asuññāyeva sā[1] disā, tava ovādo buddhānaṁ ovādasadiso, na me tayā upaṭṭhākakiccaṁ atthī"ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmoggallānaṁ ādiṁ katvā asītimahāsāvakā uṭṭhahiṁsu. Sabbe bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṇhīyeva nisīdi. Atha naṁ bhikkhū āhaṁsu "āvuso bhikkhusaṁgho upaṭṭhākaṭṭhānaṁ yācati, tvampi yācāhī"ti. Yācitvā laddhaṭṭhānaṁ nāma āvuso kīdisaṁ hoti, kiṁ maṁ satthā na passati, sace rocessati, "ānando maṁ upaṭṭhātū"ti vakkhatīti. Atha bhagavā "na bhikkhave ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṁ upaṭṭhahissatī"ti āha. Tato bhikkhū "uṭṭhehi āvuso ānanda, uṭṭhehi āvuso ānanda, dasabalaṁ upaṭṭhākaṭṭhānaṁ yācāhī"ti āhaṁsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe ca catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

---

1. Asuññā me sā (Syā)

Cattāro paṭikkhepā nāma “sace me bhante bhagavā attanā laddhaṁ paṇītaṁ cīvaraṁ na dassati, piṇḍapātaṁ na dassati, ekagandhakuṭiyaṁ vasituṁ na dassati, nimantanaṁ gahetvā na gamissati, evāhaṁ bhagavantaṁ upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṁ panettha ānanda ādīnavaṁ addasā”ti vutte āha “sacāhaṁ bhante imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro ‘ānando dasabalena laddhaṁ paṇītaṁ cīvaraṁ paribhuñjati, piṇḍapātaṁ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyaṁ vasati, ekanimantanaṁ gacchati, etaṁ lābhaṁ labhanto tathāgataṁ upaṭṭhāti, ko evaṁ upaṭṭhahato bhāro’ti”. Ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanānāma “sace bhante bhagavā mayā gahitaṁ nimantanaṁ gamissati, sacāhaṁ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantaṁ daṭṭhuṁ āgataparisaṁ āgatakkhaṇe eva bhagavantaṁ dassetuṁ lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmiṁyeva khaṇe bhagavantaṁ upasaṅkamituṁ lacchāmi, tathā yaṁ bhagavā mayhaṁ parammukhaṁ dhammaṁ deseti, taṁ āgantvā mayhaṁ kathessati, evāhaṁ bhagavantaṁ upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṁ panettha ānanda ānisaṁsaṁ passasī”ti vutte āha “idha bhante saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṁ alabhantā maṁ evaṁ vadanti ‘sveva bhante ānanda bhagavatā saddhiṁ amhākaṁ ghare bhikkhaṁ gaṇheyyāthā’ti. Sace bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇeyeva parisaṁ dassetuṁ kaṅkhañca vinodetuṁ okāsaṁ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṁ ānando dasabalaṁ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṁ bhagavā na karotī’ti. Bhagavato ca parammukhā maṁ pucchissanti ‘ayaṁ āvuso ānanda gāthā idaṁ suttaṁ idaṁ jātakaṁ kattha desitan’ti. Sacāhaṁ taṁ na sampāyissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi āvuso na jānāsi, kasmā tvaṁ chāyā viya bhagavantaṁ na vijahanto dīgharattaṁ ciraṁ vicarī’ti. Tenāhaṁ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanaṁ icchāmī”ti. Imā catasso āyācanāyāci. Bhagavāpissa adāsi. Evaṁ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahosi.

Tasseva ṭhānantarassa atthāya kappasatasahassaṁ pūritānaṁ pāramīnaṁ phalaṁ pāpuṇi, pāpuṇitvā ca upaṭṭhākānaṁ aggo hutvā bhagavantaṁ upaṭṭhahi. Thero hi upaṭṭhākaṭṭhānaṁ addhakālato paṭṭhāya bhagavantaṁ duvidhena udakena tividhena dantakaṭṭhena pādaparikammena piṭṭhiparikammena gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upaṭṭhahanto “imāya nāma velāya satthu

idaṁ nāma laddhuṁ vaṭṭa idaṁ nāma kātuṁ vaṭṭatī”ti cintetvā taṁ taṁ nipphādento mahatiṁ daṇḍadīpikaṁ gahetvā ekarattiṁ gandhakuṭipariveṇaṁ nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahosi “sace me thinamiddhaṁ okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṁ dātuṁ nāhaṁ sakkuṇeyyan”ti. Tasmā sabbarattiṁ daṇḍadīpikaṁ hatthena na muñcati, evametassa nibaddhupaṭṭhākaṭṭhānassa aladdhabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ **“no ca kho upaṭṭhākaṭṭhānaṁ laddhā”**ti. **Nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī**ti niyatupaṭṭhāko nāma natthi. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭhamabodhiyaṁ bahū ahesuṁ, te dassento āha **“kadāci nāgasamālatthero”**ti-ādi. Ñāti ca so pasatthatamaguṇayogato seṭṭho cāti **ñātiseṭṭho. Evarūpesu ṭhānesu ayameva patirūpo**ti āpadāsu āmisassa abhisaṅkharitvā dānaṁ nāma ñātakeneva kātuṁ yuttataranti adhippāyo.

Mārāvaṭṭanāyāti mārena katacittāvaṭṭanāya, mārānubhāvena sañjātacittasammohenāti vuttaṁ hoti. Tenevāha **“āvaṭṭetvā mohetvā”**ti-ādi. **Tiṭṭhantu -pa- tampi māro āvaṭṭeyyā**ti phussassa bhagavato kāle katupacitassa akusalakammassa tadā laddhokāsavasena upaṭṭhitattā. Vuttañhetaṁ **apadāne**—

“Phussassāhaṁ pāvacane, sāvake paribhāsayiṁ[1].
Yavaṁ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.

Tena kammavipākena, temāsaṁ khāditaṁ yavaṁ.
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṁ vasiṁ tadā”ti[2].

Pariyuṭṭhitacittoti pariyonaddhacitto, abhibhūtacittoti attho. **Āvaṭṭitapariyosāne āgamiṁsū**ti mārena āvaṭṭetvā gate pacchā āgamiṁsu. **Avisahatāyā**ti asakkuṇeyyatāya. **Abhihaṭabhikkhāyā**ti pacitvā abhihariyamānabhikkhāya. **Nibaddhadānassā**ti “ettakaṁ kālaṁ bhagavato dassāmā”ti niccabhattavasena paricchinditvā ṭhapitadānassa. **Appitavatthassā**ti “idaṁ buddhassa catupaccayaparibhogatthan”ti vihāraṁ netvā dinnavatthuno. **Na visahatī**ti na sakkoti. **Abhihaṭabhikkhāsaṅkhepenā**ti

---

1. Paribhāsisaṁ (Syā, Ka)
2. Khu 3. 349 piṭṭhe Apadāne.

abhihaṭabhikkhānīhārena. **Byāmappabhāyā**ti samantato byāmamattāya pabhāya. Ettha ca anubyañjanānaṁ byāmappabhāya ca nippabhākaraṇaṁ antarāyoti daṭṭhabbaṁ. Tenevāha **"candimasūriyadevabrahmānampi hī"**ti-ādi. Anubyañjanānaṁ byāmappabhāya ekābaddhattā vuttaṁ **"anubyañjanabyāmappabhāppadesaṁ patvā"**ti. **Sabbaññutaññāṇassa antarāyo** nāma ñeyyadhammesu āvaraṇaṁ.

Assosi kho bhagavā udukkhalasaddanti kiṁ sayameva uppannaṁ udukkhalasaddaṁ assosīti ceti āha **"patthapatthapulakaṁ koṭṭentānan"**ti-ādi. **Atthasañhitan**ti payojanasādhakaṁ. **Anatthasañhite**ti anatthanissite vacane. Ghātāpekkhaṁ bhummavacanaṁ. Yasmiñca yena ghāto nipphādīyati, tasseva tena ghāto kato nāma hotīti āha **"maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchedoti vuttaṁ hotī"**ti. Sāmi-atthe vā bhummavacananti maññamāno evamāhāti daṭṭhabbaṁ. Vacanassa ca samugghāto tammūlakilesānaṁ samugghātenāti veditabbaṁ.

Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṁ saparicchedaṁ phalaṁ nipphattetīti ākāro kāraṇanti āha **"ākārehīti kāraṇehī"**ti. **Aṭṭhuppattiyuttan**ti paccuppannavatthuṁ nissāya pavattaṁ. **Tāyapucchāya vītikkamaṁ pākaṭaṁ katvā**ti "saccaṁ kira tvaṁ bhikkhū"ti-ādipucchāya tena bhikkhunā katavītikkamaṁ pakāsetvā, vītikkamappakāsanañca kimatthamidaṁ sikkhāpadaṁ paññapetīti anujānanatthaṁ.

Natthi kiñci vattabbanti pubbe vuttanayattā na kiñci ettha apubbaṁ vattabbamatthīti dasseti. Tenāha **"pubbe vuttameva hī"**ti-ādi. **Sādhu sādhū**ti idaṁ pasaṁsāyaṁ āmeḍitavacananti āha **"āyasmantaṁ ānandaṁ sampahaṁsento"**ti. **Dvīsu ākāresū**ti dhammadesanasikkhāpadapaññattisaṅkhātesu dvīsu kāraṇesu. **Ekaṁ gahetvā**ti dhammaṁ vā desessāmāti evaṁ vuttakāraṇaṁ gahetvā. **Evaṁdubbhikkhe**ti evaṁ dukkhena labhitabbā bhikkhā etthāti evaṁdubbhikkhe kāle, dese vā. **Dullabhapiṇḍe**ti etasseva atthadīpanaṁ. Bhājanādipariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṁ **"imāya sallahukavuttitāyā"**ti. Ettakameva alaṁ yāpetunti uttari patthanābhāvato pana **"iminā ca sallekhenā"**ti vuttaṁ. **Dubbhikkhaṁ vijitan**ti ettha hi bhikkhānaṁ abhāvo **dubbhikkhaṁ** "nimmakkhikan"ti-ādīsu viya. Bhikkhābhāvoyeva hi taṁnimittacittavighātānaṁ abhāvato

bhikkhūhi vijito vase vattito. **Lobho vijito**ti āmisahetu ratticchedavassacchedasamuṭṭhāpako lolukuppādopi[1] tesaṁ nāhosīti āmisalolatāsaṅkhāto lobho vijito. **Icchācāro vijito**ti "āmisahetu aññamaññassa uttarimanussadhammappakāsanavasena guṇavaṇijjaṁ katvā jīvikaṁ kappessāmā"ti evaṁ pavatta-icchācārassa abhāvato yathāvutto icchācāro vijito. Cittuppādamattassapi anuppannabhāvaṁ sandhāya **"cintā vā"**ti vuttaṁ. Punappunānusocanavasena pana cittapīḷāpi nāhosīti dassanatthaṁ **"vighāto vā"**ti vuttaṁ.

Ratticchedo vāti sattāhakaraṇīyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena ratticchedo vā na kato sattāhakiccavasenapi katthaci agatattā. Sattāhakiccavasena vippavāsañhi sandhāya ratticchedoti aṭṭhakathāvohāro, tatoyeva ca **vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanāyaṁ**[2] "ayaṁ panettha pāḷimuttakaratticchedavinicchayo"ti vatvā "dhammassavanatthāya animantitena gantuṁ na vaṭṭatī"ti-ādinā sattāhakaraṇīyameva vibhattaṁ. **Mahā-aṭṭhakathāyampi** vuttaṁ "sattāhakiccena gantvā ekabhikkhunāpi ratticchedo vā na kato"ti. Evañca katvā ratticchedo nāma sattāhakaraṇīyavasena hoti, na aññathāti ratticchedalakkhaṇañca kathitanti daṭṭhabbaṁ. Ettha ca paccayavekallasaṅkhāte vassacchedakāraṇe sati ratticchedassapi vuttattā yattha vassacchedakāraṇaṁ labbhati, tattha sattāhakiccena gantumpi vaṭṭatīti siddhanti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṁ, taṁ suvuttaṁ vassūpanāyikakkhandhake vassacchedādhikāre—

> "Tena kho pana samayena aññatarasmiṁ āvāse vassūpagatānaṁ bhikkhūnaṁ gāmo corehi vuṭṭhāsi. Bhagavato etamatthaṁ ārocesuṁ. Anujānāmi bhikkhave yena gāmo tena gantun"ti[3]—

ettha "sace gāmo avidūragato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā vasitabbaṁ. Sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo. Na sakkā ce hoti, tattheva sabhāgaṭṭhāne vasitabban"ti[4] iminā aṭṭhakathāvacanenapi saṁsandanato. Tathā hi gāme

1. Lobhuppādopi (Syā)
2. Vi-Ṭṭha 3. 351 piṭṭhe.
3. Vi 3. 207 piṭṭhe.
4. Vi-Ṭṭha 3. 352 piṭṭhe.

vuṭṭhite bhikkhāya abhāvato vassacchedepi anāpattiṁ vadantena bhagavatā "anujānāmi bhikkhave yena gāmo tena gantun"ti[1] vuttattā bhikkhāya abhāvo vassacchedakāraṇaṁ. Tattha "sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo"ti[2] idaṁ aṭṭhakathāvacanaṁ vassacchedakāraṇe sati sattāhakiccena gantumpi vaṭṭatīti imamatthaṁ sādheti.

Yaṁ pana vuttaṁ **kenaci—**

> **"Ratticchedo**ti sattāhakiccaṁ sandhāya vutto, sattāhakaraṇīyena gantvā ratticchedo vā vassacchedo vā ekabhikkhunāpi na katoti vuttaṁ kira mahā-aṭṭhakathāyaṁ, tasmā vassacchedassa kāraṇe sati sattāhakiccaṁ kātuṁ vaṭṭatīti eke. Vinayadharā pana na icchanti, tasmā aṭṭhakathādhippāyo vīmaṁsitabbo"ti,

taṁ pana sayaṁ sammūḷhassa paresaṁ mohuppādanamattaṁ. Na hi vinayadharānaṁ anicchāya kāraṇaṁ dissati aṭṭhakathāya virujjhanato yutti-abhāvato ca. Yañhi kāraṇaṁ vassacchedepi anāpattiṁ sādheti, tasmiṁ sati vinā vassacchedaṁ sattāhakiccena gantuṁ na vaṭṭatītikā nāma yutti. "Pacchimikāya tattha vassaṁ upagacchāmā"ti idaṁ tesaṁ bhikkhūnaṁ anurūpaparivitakkanaparidīpanaṁ, na pana visesatthaparidīpanaṁ. Tathā hi dubbhikkhatāya vassacchedakaraṇasabbhāvato purimikāya tāva vassacchedepi anāpatti. Pacchimikāyaṁ anupagantukāmatāya gamanepi natthi doso pacchimikāya vassūpanāyikadivasassa asampattabhāvato.

Na kismiñci maññantīti kismiñci guṇe sambhāvanavasena na maññanti. **Pakāsetvā**ti paṭiladdhajjhānādiguṇavasena pakāsetvā. "Pacchā sīlaṁ adhiṭṭhaheyyāmā"ti vuttanayena kucchipaṭijaggane sati tathāpavatta-icchācārassa aparisuddhabhāvato ājīvasuddhiyā ca abhāvato puna vāyamitvā saṁvare patiṭṭhātabbanti āha **"pacchāsīlaṁ adhiṭṭhaheyyāmā"**ti.

Kiṁ idanti garahaṇavasena vuttaṁ. Sālitaṇḍulehi sampāditaṁ maṁsena upasittaṁ odanaṁ **sālimaṁsodanaṁ. Atimaññissatī**ti avaññātakaraṇavasena atikkamitvā maññissati, lāmakaṁ nihīnaṁ katvā maññissatīti vuttaṁ

---

1. Vi 3. 207 piṭṭhe. 2. Vi-Ṭṭha 3. 352 piṭṭhe.

hoti. Tenāha **"oññātaṁ avaññātaṁ karissatī"**ti. Heṭṭhā katvā nihīnaṁ katvā ñātaṁ **oññātaṁ. Avaññātan**ti tasseva vevacanaṁ. **Svāyan**ti so ayaṁ janapado. **Imāya paṭipattiyā**ti verañjāyaṁ pūritāya sudukkarāya paṭipattiyā. **Tumhe nissāyā**ti tumhākaṁ imaṁ appicchapaṭipadaṁ nissāya. **Sabrahmacārīsaṅkhātā**ti chabbaggiyādayo vuttā. **Tumhākaṁ antare nisīditvā**ti tumhākaṁ majjhe nisīditvā, tumhehi saddhiṁ nisīditvāti vuttaṁ hoti. **Omānan**ti atimānaṁ. Atimānoyeva hettha nihīnatāya "omānan"ti vutto, na pana hīḷetvā maññanaṁ. Tumhehi ānanda sappurisehi vijitaṁ sālimaṁsodanaṁ pacchimā janatā atimaññissatīti evamettha pāḷiṁ yojetvā atthaṁ vaṇṇayanti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yaṁ laddhaṁ, teneva tussitvā sālimaṁsodanapatthanāya chinnattā ca tumhehi vijitaṁ abhibhūtaṁ sālimaṁsodanaṁ pacchimā janatā tattha patthanaṁ chindituṁ asamatthatāya atimaññissatīti.

Dubbhikkhakathā niṭṭhitā.

Mahāmoggallānassa sīhanādakathā

17. Āyasmāti vā devānaṁpiyāti vā bhadrabhavanti vā piyasamudācāro esoti āha **"āyasmāti piyavacanametan"**ti. Viññujātikā hi paraṁ piyena samudācarantā "bhavan"ti vā "devānaṁpiyā'ti vā "āyasmā"ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena āvusoti, tirokkhaṁ āyasmāti ayampi samudācāro. Tayidaṁ piyavacanaṁ garugāravasappatissavasena vuccatīti āha **"garugāravasappatissādhivacanametan"**ti. Guṇamahattatāya mahāmoggallāno, na cūḷamoggallānassa atthitāyāti āha **"mahā ca so guṇamahantatāyā"**ti. **Pappaṭakojan**ti pathavīsandhārakaṁ udakaṁ āhacca ṭhite mahāpathaviyā heṭṭhimatale samuṭṭhitaṁ udakoghena ajjhotthaṭe bhūmippadese sañjātakaddamapaṭalasadisaṁ atimadhurapathavīmaṇḍaṁ. **Na metaṁ assa patirūpan**ti taṁ anāpucchā karaṇaṁ na me anucchavikaṁ bhaveyyāti attho. Anāpucchā karontena ca yathā bhagavā icchiticchitaṁ kiñci anāpucchā karoti, evamahampīti bhagavatā samānaṁ katvā attānaṁ mānena kataṁ viya

bhavissatīti āha **"yugaggāho viya bhagavatā saddhiṁ kato bhaveyyā"**ti. Parena hi saddhiṁ attānaṁ yugaṁ yugaḷaṁ samānaṁ katvā gāho, tassa mama vā ko visesoti gahaṇaṁ **yugaggāho.**

Sampannanti sampattiyuttaṁ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha **"sampannanti madhuraṁ sādurasanti attho"**ti. Tividhañhi sampannaṁ paripuṇṇasamaṅgīmadhuravasena. Tattha—

> "Sampannaṁ sālikedāraṁ, suvā bhuñjanti kosiya.
> Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe"ti[1]—

idaṁ **paripuṇṇasampannaṁ** nāma. Paripuṇṇampi hi samantato pannaṁ pattanti sampannanti vuccati. "Iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato"ti[2] idaṁ **samaṅgīsampannaṁ** nāma. Samaṅgīpi hi sammadeva panno gato upagatoti sampannoti vuccati. "Tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo cā"ti[3] idaṁ **madhurasampannaṁ** nāma. Tattha madhurasampannaṁ idhādhippetanti veditabbaṁ. **Upapannaphalo**ti bahuphalo. **Assā**ti pathaviyā heṭṭhimatalassa. **Opammanidassanatthan**ti upamāya nidassanatthaṁ. **Anīḷakan**ti niddosaṁ. Niddosatā cettha makkhikādirahitatāyāti āha **"nimmakkhikan"**ti-ādi. Natthi ettha makkhikāti nimmakkhikaṁ. Makkhikāsaddena cettha makkhikaṇḍakampi sāmaññato gahitanti vadanti. Teneva **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṁ "nimmakkhikanti imassevatthaṁ pakāsetuṁ nimmakkhikaṇḍakanti vuttaṁ, makkhikāhi tāsaṁ aṇḍakehi ca virahitanti attho"ti. Ayaṁ panettha amhākaṁ khanti "makkhikānaṁ aṇḍāni makkhikaṇḍāni, natthi ettha makkhikaṇḍānīti nimmakkhikaṇḍanti. Iminā makkhikānaṁ aṇḍehi rahitatā vuttā, 'nimmakkhikan'ti iminā pana makkhikānaṁyeva abhāvo vutto"ti. **Etaṁ kira madhū**ti khuddakamakkhikāhi katamadhu. **Sabbamadhūhī**ti mahāmakkhikabhamaramakkhikādikatehi. **Aggan**ti uttamaṁ. **Seṭṭhan**ti pasatthatamaṁ. **Surasan**ti sobhanarasaṁ. **Ojavantan**ti accantamojasampannaṁ.

Āyācanavacanametanti iminā sampaṭicchanasampahaṁsanādi-atthaṁ nivatteti. **Ekaṁ hatthan**ti ekaṁ pāṇitalaṁ. **"Abhinimminissāmī"**ti vuttamatthaṁ pakāsetuṁ **"pathavīsadisaṁ karissāmī"**ti vuttaṁ. **Ayaṁ nu kho pathavī, udāhu na ayan**ti

---

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake. 2. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 3. Ma 2. 29 piṭṭhe.

iminā nimmitapathaviyā pakatipathaviyā ca sandissamānattā "esā nu kho amhākaṁ pathavī, udāhu aññā"ti uppajjamānakukkuccaṁ dasseti. Nibaddhavipulāgamo gāmo **nigamo,** pavattitamahā-āyo mahāgāmoti vuttaṁ hoti. **Na vā esa vipallāso**ti pubbapakkhaṁ nidasseti. Kasmā panesa vipallāso na hotīti āha **"acinteyyo hi iddhimato iddhivisayo"**ti. Iddhibaleneva tesaṁ sattānaṁ tādiso vipallāso na bhavissatīti adhippāyo. Idāni aññathā vipallāsappaṭilābhaṁ dassento āha **"evaṁ panā"**ti-ādi. **Garahantā**ti sammukhā garahantā. **Upavadantā**ti parammukhā akkosantā.

Nanu ca uttarakuruṁ piṇḍāya gamanaṁ paṭisedhetvā vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti kāraṇaṁ na vuttaṁ, tasmā kimettha kāraṇanti āha **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi. Yadipi na vuttaṁ, tathāpi "vipallāsampi sattā paṭilabheyyun"ti pubbe adhikatattā teneva kāraṇena piṇḍāya uttarakurugamanampi bhagavatā paṭisiddhanti viññāyati, tasmā tadeva kāraṇaṁ idhāpi gahetabbanti dassento āha **"pubbe vuttanayeneva gahetabban"**ti. **Vipallāsampi sattā paṭilabheyyun**ti idaṁ idha avuttampi ānetvā sambandhitabbanti adhippāyo. Atthopi cassa vuttasadisameva veditabboti. "Evaṁ pana vipallāsaṁ paṭilabheyyun"ti-ādinā pacchā vuttameva atthavikappaṁ sandhāya vadati. Yaṁ pana tattha vuttaṁ "te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle pathaviṁ parivattetvā pappaṭakojaṁ paribhuñjiṁsū"ti, taṁ apanetvā te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle uttarakuruṁ gantvā piṇḍāya caritvā paribhuñjiṁsūti evamettha yojanā kātabbā. **Ekena padavītihārenā**ti ettha padassa vītiharaṇaṁ nikkhipanaṁ padavītihāro, padanikkhepo, tasmā ekena padanikkhepenāti vuttaṁ hoti. Ekena padavītihārena atikkamitabbaṭṭhānañca samagamanena dvinnaṁ padānaṁ antare muṭṭhiratanamattaṁ, tasmā. **Mātikāmattaṁ adhiṭṭhahitvā**ti muṭṭhiratanappamāṇaṁ mātikāmattaṁ adhiṭṭhāyāti attho.

Niṭṭhitā mahāmoggallānassa sīhanādakathā.

Vinayapaññattiyācanakathā

18. **Vinayapaññattiyā**ti pubbe apaññattasikkhāpadaṁ sandhāya vuttaṁ. Thero hi paññattasikkhāpadāni ṭhapetvā idāni paññapetabbasikkhāpadāni pātimokkhuddesañca sandhāya "etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṁ bhagavā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhan"ti[1] āha. Bhagavatāpi—

> "Ko nu kho bhante hetu, ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṁ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhayiṁsu. Ko pana bhante hetu, ko paccayo, yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Evametaṁ bhaddāli hoti, sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Na tāva bhaddāli satthā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññapeti, yāva na idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṁghe pātubhavantī"ti—

imasmiṁ **bhaddālisutte**[2] viya ekaccesu paññattesupi tato paraṁ paññapetabbāni sandhāya "na tāva sāriputta satthā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññapetī"ti vuttaṁ. Idheva ca aṭṭhakathāyaṁ "sāmampi pacanaṁ samaṇasāruppaṁ na hoti, na ca vaṭṭatī"ti[3] vacanaṁ "ratticchedo vā vassacchedo vā na kato"ti[4] vacanañca pubbe paññattasikkhāpadānaṁ sabbhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṁ. Sesasikkhāpadānañceva pātimokkhuddesassa ca therassa āyācanena paññattattā **"mūlato pabhuti nidānaṁ dassetun"**ti āha. **Rahogatassā**ti raho janavivittaṁ ṭhānaṁ upagatassa. Tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena therassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassā**ti nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā paṭi sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa. Tena cittasaṅgaṇikābhāvenassa pubbabhāgiyaṁ cittavivekamāha. **Ciran**ti kālāpekkhaṁ accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. **Cirā**ti cirakālayuttā ṭhiti abhedena vuttā.

---

1. Vi 1. 10 piṭṭhe.
2. Ma 2. 108 piṭṭhe.
3. Vi-Ṭṭha 1. 145 piṭṭhe.
4. Vi-Ṭṭha 1. 148 piṭṭhe.

Etaṁ na sakkotīti etaṁ vinicchinituṁ na sakkoti. Aṭṭhakathāyaṁ vuttanayaṁ dassetvā idāni theravādaṁ dassento āha **"mahāpadumatthero panā"**ti-ādi. Aṭṭhakathāyampi "na sakkotī"ti idaṁ yasmā jānamānopi sammadeva paricchindituṁ na sakkoti, tasmā vuttanti vadanti. **Soḷasavidhāya paññāya matthakaṁ pattassā**ti **majjhimanikāye anupadasuttantadesanāya**[1]—

> "Mahāpañño bhikkhave sāriputto, puthupañño bhikkhave sāriputto, hāsapañño bhikkhave sāriputto, javanapañño bhikkhave sāriputto, tikkhapañño bhikkhave sāriputto, nibbedhikapañño bhikkhave sāriputto"ti—

evamāgatā mahāpaññādikā cha, tasmiṁyeva sutte āgatā navānupubbavihārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti imāsaṁ seḷasappabhedānaṁ paññānaṁ sāvakavisaye ukkaṭṭhakoṭippattassa.

Kasmā panettha bhagavā vipassī-ādīnaṁ sattannaṁyeva buddhānaṁ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṁ kathesi, na buddhavaṁsadesanāyaṁ viya pañcavīsatiyā buddhānaṁ, tato vā pana bhiyyoti? Yesaṁ sammāsambuddhānaṁ paṭivedhasāsanaṁ ekaṁsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṁ, te eva kittento vipassī-ādīnaṁyeva bhagavantānaṁ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṁ idha kathesi. Tesaṁyeva hi sāvakā tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṁ ṭhitā, na aññesaṁ parinibbutattā. Siddhatthatissaphussānaṁ kira buddhānaṁ sāvakā suddhāvāsesu uppannā uppattisamanantarameva imasmiṁ sāsane upakādayo viya arahattaṁ adhigantvā na cirasseva parinibbāyiṁsu, na tattha tattha sāvakā yāvatāyukaṁ aṭṭhaṁsūti vadanti. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṁ saṁsaraṇakasattāvāsavasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṁ virujjhatīti daṭṭhabbaṁ.

19. Asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayoti evamādivibhāgena idha payojanaṁ natthi, vipassī-ādīnaṁ pana brahmacariyassa aciraṭṭhitikatāya ciraṭṭhitikatāya ca kāraṇapucchāparattā codanāyāti āha **"hetu paccayoti ubhayametaṁ kāraṇādhivacanan"**ti. Hinoti

---

1. Ma 3. 75 piṭṭhe.

tena phalanti hetūti karaṇasādhanoyaṁ hetusaddoti āha **“tena tassa phalan”**ti-ādi. Kattusādhanopi hetusaddo no na yujjati hinoti phalassa hetubhāvaṁ upagacchatīti hetūti. Taṁ paṭicca eti pavattatīti taṁ kāraṇaṁ paṭicca tassa phalaṁ eti pavattati nibbattatīti attho.

Kilāsuno ahesunti appossukkā ahesuṁ, nirussāhā ahesunti attho. Sā pana nirussāhatā na ālasiyavasenāti āha **“na ālasiyakilāsuno”**ti, ālasiyavasena kilāsuno nāhesunti attho. Tattha kāraṇamāha **“na hī”**ti-ādi. **Ālasiyaṁ vā**ti iminā thinamiddhavasappavattānaṁ akusalānaṁ abhāvamāha. **Osannavīriyatā vā**ti iminā pana “ālasiyābhāvepi antamaso annabhāranesādānampi sakkaccaṁyeva dhammaṁ desetī”ti vacanato yassa kassacipi dhammadesanāya nirussāhatā natthīti dīpeti sabbesaṁ samakeneva ussāhena dhammadesanāya pavattanato. Tenāha **“buddhā hī”**ti-ādi. **Osannavīriyā**ti ohīnavīriyā, appossukkāti attho. **Ussannavīriyā**ti adhikavīriyā, mahussāhāti attho. **Vegenā**ti javena. Dhamme garu etesanti **dhammagaruno.** Dhamme gāravametesanti **dhammagāravā.** Vipassissa bhagavato kāle asīti vassasahassāni āyuppamāṇaṁ sikhissa sattati vassasahassāni, vessabhussa saṭṭhi vassasahassāni āyuppamāṇanti āha **“tesaṁ kira kāle dīghāyukā sattā”**ti. **Abhisamentī**ti paṭivijjhanti.

Niddosatāyāti vītikkamadosassa abhāvato. “Imasmiṁ vītikkame ayaṁ nāma āpattī”ti evaṁ āpattivasena apaññapetvā “pāṇātipātaṁ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti-ādinā[1] dhammadesanāvasena ovādasikkhāpadānaṁyeva paññattattā vuttaṁ **“sattāpattikkhandhavasena āṇāsikkhāpadaṁ apaññattan”**ti. Channaṁ channaṁ vassānaṁ accayenāti pāṭhaseso daṭṭhabbo. Atha vā channaṁ channaṁ vassānaṁ osānadivasaṁ apekkhitvā **“sakiṁ sakin”**ti vuttattā tadapekkhamidaṁ sāmivacanaṁ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṁgho ekasmiṁyeva ṭhāne uposathaṁ akāsīti sambandho. Katamaṁ taṁ ṭhānanti āha **“bandhumatiyā rājadhāniyā”**ti-ādi.

---

1. Dī 1. 4, 59 piṭṭhesu.

Isipatanaṁ tena samayena khemaṁ nāma uyyānaṁ hoti, migānaṁ pana abhayavāsatthāya dinnattā migadāyoti vuccati. Taṁ sandhāya vuttaṁ **"kheme migadāye"**ti.

Abbokiṇṇāni dasapi vīsatipi bhikkhusahassāni vasantīti visabhāgapuggalehi asaṁsaṭṭhāni dasapi vīsatipi bhikkhūnaṁ sahassāni vasanti. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ** pana "te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇhanakā mahāvihārā abhayagiricetiyapabbatacittalapabbatavihārasadisā ca ahesun"ti vuttaṁ. **Uposathārocikā**ti uposathārocanakā. Tā kira devatā ekamhi vasse nikkhante tattha tattha gantvā ārocenti "nikkhantaṁ kho mārisā ekaṁ vassaṁ, pañca dāni vassāni sesāni, pañcannaṁ vassānaṁ paccayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā"ti. Tathā dvīsu vassesu nikkhantesu "nikkhantāni kho mārisā dve vassāni, cattāri vassāni sesāni, catunnaṁ vassānaṁ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā"ti ārocenti. Imināva nayena tīsu catūsu pañcasu vassesu atikkantesu ārocenti. Tena vuttaṁ **"mārisā ekaṁ vassaṁ atikkantan"**ti-ādi. **Sānubhāvā**ti iddhānubhāvena sānubhāvā. **Te kira bhikkhū**ti ye devatānubhāvena gacchanti, te sandhāya vadati. **Pācīnasamuddante**ti pācīnasamuddassa samīpadese. **Gamiyavattan**ti gamikehi kātabbaṁ senāsanapaṭijagganādivattaṁ. **Uposathaggan**ti uposathakaraṇaṭṭhānaṁ. **Gatāva hontī**ti devatānubhāvena gatā eva honti. **Te**ti attano attano ānubhāvena devatānubhāvena ca gatā sabbepi.

Khantī paramanti-ādīsu[1] parūpavādaṁ parāpakāraṁ sītuṇhādibhedañca guṇoparodhaṁ khamati sahati adhivāsetīti **khanti.** Sā pana sīlādīnaṁ paṭipakkhadhamme savisesaṁ tapati santapati vidhamatīti **paramaṁ** uttamaṁ **tapo.** Titikkhanaṁ khamanaṁ **titikkhā.** Khantiyāyevetaṁ vevacanaṁ. Akkharacintakā hi khamāyaṁ titikkhāsaddaṁ vaṇṇenti, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo "titikkhāsaṅkhātā adhivāsanakhanti nāma uttamaṁ tapo"ti. **Nibbānaṁ paramaṁ vadanti buddhā**ti bhavena bhavantaraṁ vināti bhavanikantibhāvena saṁsibbati, sataṇhasseva vā āyatiṁ punabbhavabhāvato phalena saddhiṁ kammaṁ vināti

1. Dī-Ṭṭha 2. 69; Dhammapada-Ṭṭha 2. 154 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

saṁsibbatīti vānanti saṅkhyaṁ gatāya taṇhāya nikkhantaṁ nibbānaṁ tattha tassā sabbaso abhāvato. Taṁ nibbānaṁ pana santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbākārena paramanti vadanti buddhā.

Na hi pabbajito parūpaghātīti yo adhivāsanakhantirahitattā paraṁ upaghāteti bādhati vihiṁsati, so pabbajito nāma na hoti pabbājetabbadhammassa apabbājanato. Catutthapādo pana tatiyapādasseva vevacanaṁ anatthantarattā. "Na hi pabbajito"ti etassa hi "na samaṇo hotī"ti vevacanaṁ. "Parūpaghātī"ti etassa "paraṁ viheṭhayanto"ti vevacanaṁ. Atha vā **parūpaghātī**ti sīlūpaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena "paran"ti vuccati parasaddassa seṭṭhavācakattā "puggalaparoparaññū"ti-ādīsu viya. Yo ca samaṇo paraṁ yaṁ kañci sattaṁ viheṭhayanto parūpaghātī hoti attano sīlavināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Atha vā yo adhivāsanakhantiyā abhāvā parūpaghātī hoti, paraṁ antamaso ḍaṁsamakasampi jīvitā voropeti, so na hi pabbajito. Kiṁ kāraṇā? Pāpamalassa apabbājitattā anīhaṭattā. "Pabbājayamattano malaṁ, tasmā pabbajitoti vuccatī"ti[1] idañhi pabbajitalakkhaṇaṁ. Yopi naheva kho upaghāteti na māreti, apica daṇḍādīhi viheṭheti, sopi paraṁ viheṭhayanto samaṇo na hoti. Kiṁkāraṇā? Vihesāya asamitattā. Samitattā samaṇoti vuccatīti idañhi samaṇalakkhaṇaṁ. "Samitattā hi pāpānaṁ, samaṇoti pavuccatī"ti[2] hi vuttaṁ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṁ pātimokkhaṁ uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlappadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṁ dassetuṁ ādito **"khantī paramaṁ tapo"**ti āha. Tena aniṭṭhassa paṭihananūpāyo vutto, titikkhāggahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṁ aratiṁ uppannaṁ ratiṁ abhibhuyya viharatīti ayamattho dassito. Taṇhāvānassa vūpasamanato nibbānaṁ paramaṁ vadanti buddhā. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāggahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṁ kāraṇamukhena anvayato pātimokkhaṁ dassetvā idāni

---

1. Khu 1. 69 piṭṭhe Dhammapade. 2. Khu 1. 51 piṭṭhe Dhammapade.

byatirekato taṁ dassetuṁ **“na hī”**ti-ādi vuttaṁ. Tena yathā sattānaṁ jīvitā voropanaṁ paraṁ pāṇileḍḍudaṇḍādīhi viheṭhanañca “parūpaghāto paraṁ viheṭhanan”ti vuccati, evaṁ tesaṁ sāpateyyāvaharaṇaṁ parāmasanaṁ visaṁvādanaṁ aññamaññabhedanaṁ pharusavacanena mammaghaṭṭanaṁ niratthakavippalāpo parasantakābhijjhānaṁ ucchedacintanaṁ micchābhinivesanañca upaghāto paraviheṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammapathassa kammassa ca karaṇena pabbajito samaṇo ca na hotīti dasseti.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassā**ti sabbākusalassa sabbassapi dvādasākusalassa sabbacittuppādasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. **Akaraṇan**ti anuppādanaṁ. Karaṇañhi nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato akaraṇaṁ anuppādanaṁ. **Kusalassā**ti catubhūmikakusalassa. “Kusalassā”ti hi idaṁ “etaṁ buddhāna sāsanan”ti vakkhamānattā ariyamaggadhamme tesañca sambhārabhūte tebhūmikakusale dhamme bodheti. **Upasampadā**ti upasampādanaṁ. Taṁ pana atthato tassa kusalassa samadhigamo paṭilābho. **Sacittapariyodapanan**ti attano cittassa jotanaṁ cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṁ sabbaso parisodhanaṁ. Taṁ pana arahattena hoti. Ettha ca yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṁ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṁ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, tasmā pariniṭṭhitapariyodapanataṁ sandhāya vuttaṁ “taṁ pana arahatthena hotī”ti. Iti sīlasaṁvarena sabbapāpaṁ pahāya lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi kusalaṁ sampādetvā arahattaphalena cittaṁ pariyodapetabbanti etaṁ buddhānaṁ sāsanaṁ ovādo anusiṭṭhi.

Tatiyagāthāya **anupavādo**ti vācāya kassaci anupavadanaṁ. **Anupaghāto**ti kāyena manasā ca kassaci upaghātākaraṇaṁ manasāpi paresaṁ anatthacintanādivasena upaghātakaraṇassa vajjetabbattā. **Pātimokkhe**ti yaṁ taṁ pa-atimokkhaṁ atipamokkhaṁ uttamaṁ sīlaṁ, pāti vā sugatibhayehi mokkheti duggatibhayehi, yo vā naṁ pāti, taṁ mokkhetīti pātimokkhanti vuccati, tasmiṁ pātimokkhe ca. **Saṁvaro**ti sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ avītikkamalakkhaṇo saṁvaro. **Mattaññutā**ti bhojane mattaññutā paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsanan**ti janasaṅghaṭṭavirahitaṁ nijjanasambādhaṁ vivittaṁ senāsanañca. Ettha

dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpitoti veditabbo paccayasantosasāmaññena itaradvayassapi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato[1]. **Adhicitte ca āyogo**ti vipassanāpādakaṁ aṭṭhasamāpatticittaṁ adhicittaṁ, tatopi ca maggaphalacittameva adhicittaṁ, tasmiṁ yathāvutte adhicitte āyogo ca, anuyogoti attho. **Etaṁ buddhāna sāsanan**ti etaṁ parassa anupavadanaṁ anupaghātanaṁ pātimokkhe saṁvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā vivittasenāsanasevanaṁ adhicittānuyogo ca buddhānaṁ sāsanaṁ ovādo anusiṭṭhi.

Imā pana sabbabuddhānaṁ pātimokkhuddesagāthā hontīti veditabbā. Tenāha **"eteneva upāyenā"**ti-ādi. **Yāva sāsanapariyantā**ti dharamānakabuddhānaṁ anusāsanapariyantaṁ sandhāya vuttaṁ, yāva buddhā dharanti, tāva uddisitabbataṁ āgacchantīti vuttaṁ hoti. Ovādapātimokkhañhi buddhāyeva uddisanti, na sāvakā. paṭhamabodhiyaṁyeva uddesamāgacchantīti sambandho. Paṭhamabodhi cettha vīsativassaparicchinnāti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṁ. Tañca heṭṭhā aṭṭhakathāyameva "bhagavato hi paṭhamabodhiyaṁ vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī"ti kathitattā "paṭhamabodhi nāma vīsativassānī"ti gahetvā vuttaṁ. **Ācariyadhammapālattherena** pana "pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhī"ti vuttaṁ. Evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimabodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇaṁ bodhīnaṁ samappamāṇatā siyāti tampi yuttaṁ. Pannarasattikena hi pañcacattālīsa vassāni pūrenti. Aṭṭhakathāyaṁ pana pannarasavassappamāṇāya paṭhamabodhiyā vīsativassesuyeva antogadhattā "paṭhamabodhiyaṁ vīsativassantare"ti vuttanti evampi sakkā viññātuṁ.

Nanu ca kānici sikkhāpadāni paññapetvāpi na tāva āṇāpātimokkhaṁ anuññātaṁ pacchā therassa āyācanena anuññātattā, tasmā kathemetaṁ vuttaṁ "sikkhāpadapaññattikālato pana pabhuti āṇāpātimokkhameva uddisīyatī"ti, yadipi kānici sikkhāpadāni paññapetvāva āṇāpātimokkhaṁ na anuññātaṁ, tathāpi apaññatte sikkhāpade āṇāpātimokkhaṁ natthi, kintu paññatteyevāti imamatthaṁ dassetuṁ **"sikkhāpadapaññattikālato pana pabhutī"**ti vuttaṁ. **Pubbārāme**ti

---

1. Bodhitabhāvato (Syā)

sāvatthiyā pācīnadisābhāge katattā evaṁladdhavohāre mahāvihāre. **Migāramātupāsāde**ti migārasetthino mātutthāniyattā migāramātāti saṅkhyaṁ gatāya visākhāmahā-upāsikāya kārite pāsāde. **Aṭṭhānan**ti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yan**ti yena kāraṇena.

Tesanti bhikkhūnaṁ. **Sammukhasāvakānaṁ santike pabbajitā**ti sabbantimānaṁ subhaddasadisānaṁ sammukhasāvakānaṁ santike pabbajite sandhāya vadati. Khattiyakulādivaseneva vividhā kulāti sambandho. **Uccanīca-uḷāruḷārabhogādikulavasena vā**ti uccanīcakulavasena uḷāruḷārabhogādikulavasena vāti yojetabbaṁ. Tattha khattiyabrāhmaṇavasena vā khattiyabrāhmaṇagahapatikānaṁ vasena vā **uccakulatā** veditabbā, sesānaṁ vasena **nīcakulatā. Uḷāruḷārabhogādikulavasena vā**ti uḷārataratamaupabhogavantādikulavasena. Uḷārātisayajotanatthañhi puna uḷāraggahaṇaṁ "dukkhadukkhan"ti-ādīsu viya. **Ādi**-saddena uḷārānuḷārānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ.

Brahmacariyaṁ rakkhantīti vuttamevatthaṁ pakāsetvā dassento āha **"ciraṁ pariyattidhammaṁ pariharantī"**ti. Apaññattepi sikkhāpade yadi samānajāti-ādikā siyuṁ, attano attano kulānugataganthaṁ viya na nāseyyuṁ. Yasmā pana sikkhāpadampi apaññattaṁ, ime ca bhikkhū na samānajāti-ādikā, tasmā vināsesunti imamatthaṁ dassetuṁ **"yasmā ekanāmā -pa- tasmā aññamaññaṁ viheṭhentā"**ti-ādi vuttaṁ. Yadi evaṁ kasmā ciraṭṭhitikavārepi "nānānāmā"ti-ādi vuttanti? Satipi tesaṁ nānājaccādibhāve sikkhāpadapaññattiyā eva sāsanassa cirappavattīti dassanatthaṁ vuttaṁ. Sikkhāpadapaññattivaseneva sāsanassa cirappavatti. Yasmā buddhā attano parinibbānato uddhampi vinetabbasattasambhave sati sikkhāpadaṁ paññapenti, asati na paññapenti, tasmāti veditabbo[1]. Yathā kāyavacīdvārasaṅkhātaṁ viññattiṁ samuṭṭhāpetvā pavattamānampi cittaṁ tassāyeva viññattiyā vasena pavattanato "kāyavacīdvārehi pavattan"ti vuccati, evaṁsampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ. **Yathā tan**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ. **Vaggasaṅgahapaṇṇāsasaṅgahādīhī**ti sīlakkhandhavaggamahāvaggādivaggasaṅgahavasena mūlapaṇṇāsamajjhimapaṇṇāsādipaṇṇāsasaṅgahavasena. **Ādi**-saddena saṁyuttādisaṅgaho veditabbo.

1. Veditabbā (Syā)

Evaṁ vitakketha, mā evaṁ vitakkayitthāti ettha **evan**ti yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhanavasena ca pavattitākāraparāmasanaṁ, sā ca sammāvitakkānaṁ micchāvitakkānañca pavatti-ākāradassanavasena pavattati atthanisaṁsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṁ. Tenāha “**nekkhammavitakkādayo tayo vitakke vitakkethā**”ti-ādi. Ettha **ādi**-saddena abyāpādavitakka-avihiṁsāvitakkānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Tattha nekkhammaṁ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṁ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi nikkhantattā nibbānaṁ, upanissayato sampayogato ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṁyutto vitakko **nekkhammavitakko,** sammāsaṅkappo. So asubhajjhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, asubhajjhāne rūpāvacaro, taṁ jhānaṁ pādakaṁ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Byāpādassa paṭipakkho abyāpādo, kañcipi na byāpādenti etenāti vā abyāpādo, mettā. Yathāvuttena abyāpādena paṭisaṁyutto vitakko **abyāpādavitakko.** So mettājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṁ jhānaṁ pādakaṁ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Vihiṁsāya paṭipakkhā, na vihiṁsanti vā etāya satteti avihiṁsā, karuṇā. Tāya paṭisaṁyutto vitakko **avihiṁsāvitakko.** So karuṇājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro, karuṇābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṁ jhānaṁ pādakaṁ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro.

Nanu ca alobhādosāmohānaṁ aññamaññāvirahato nesaṁ vasena uppajjanakānaṁ imesaṁ nekkhammavitakkādīnaṁ aññamaññaṁ asaṅkarato vavatthānaṁ na hotīti? No na hoti. Yadā hi alobho padhāno hoti niyamitapariṇatasamudācārādivasena, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Tathā hi yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko patiṭṭhahati. Taṁsampayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭhanajātikatāya avihiṁsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya. Te

itare dve tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino sarūpato adissanato tasmiṁ sati honti, asati na hontīti anumāneyyā bhavanti. Evameva yadā mettāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti.

Kāmavitakkādayoti ettha **ādi**-saddena byāpādavitakkavihiṁsāvitakkānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Tattha kāmapaṭisaṁyutto vitakko **kāmavitakko.** Ettha hi dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇavasena kāmehi paṭisaṁyutto vitakko kāmavitakko, kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmena paṭisaṁyuttoti yojetabbaṁ. Byāpādapaṭisaṁyutto vitakko **byāpādavitakko.** Vihiṁsāpaṭisaṁyutto vitakko **vihiṁsāvitakko.** Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmavitakko hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati, vihiṁsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi, "ime sattā haññantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesun"ti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Atha kasmā vuttaṁ "saṅkhāro dukkhāpetabbo nāma natthī"ti, nanu ye dukkhāpetabbāti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṁ, te pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṁ paṭisaṁvedenti, tasmā te vihiṁsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṁ paṭisaṁvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya "vihiṁsāvitakko saṅkhāresu nuppajjatī"ti vuttaṁ.

Anupādāya āsavehi cittāni vimucciṁsūti ettha **āsavehī**ti kattu-atthe karaṇaniddeso, **cittānī**ti paccattabahuvacanaṁ, **vimucciṁsū**ti kammasādhanaṁ, tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇavasena aggahetvā cittāni vimuccitānīti[1] evamettha attho gahetabboti āha **"tesaṁ hi cittānī"**ti-ādi. **Yehi āsavehī**ti etthāpi kattu-atthe eva karaṇaniddeso. **Vimucciṁsū**ti kammasādhanaṁ. **Na**

1. Vimocitānīti (Syā)

te tāni gahetvā vimucciṁsūti te āsavā tāni cittāni ārammaṇavasena na gahetvā vimucciṁsu vimocesuṁ. Ettha hi **cittānī**ti upayogabahuvacanaṁ, **vimucciṁsū**ti kattusādhanaṁ. **Anuppādanirodhena nirujjhamānā**ti āyatiṁ anuppattisaṅkhātena nirodhena nirujjhamānā āsavā. **Aggahetvā vimucciṁsū**ti ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocesuṁ. **Vitasitacittā ahesun**ti sātisayañāṇarasmisamphassena samphullacittā ahesuṁ. **Purimavacanāpekkhan**ti "aññatarasmiṁ bhiṁsanake vanasaṇḍe"ti vuttavacanāpekkhaṁ. Tenāha **"yaṁ vuttaṁ aññatarasmiṁ bhiṁsanake vanasaṇḍeti, tatrā"**ti. **Katan**ti bhāvasādhanavāci idaṁ padanti āha **"bhisanakatasmiṁ hoti, bhiṁsanakakiriyāyā"**ti. Bhiṁsanassa karaṇaṁ kiriyā bhiṁsanakataṁ, tasmiṁ **bhiṁsanakatasmiṁ.**

Idāni aññathāpi atthayojanaṁ dassento āha **"atha vā"**ti-ādi. Imasmiṁ atthavikappe bhiṁsayatīti bhiṁsano, bhiṁsano eva bhiṁsanako, tassa bhāvo bhiṁsanakattanti vattabbe ta-kārassa lopaṁ katvā "bhiṁsanakatan"ti vuttanti dassento āha **"bhiṁsanakatasminti bhiṁsanakabhāveti attho"**ti-ādi. Yebhuyyaggahaṇaṁ lomavantavasenapi yojetabbaṁ, na lomavasenevāti āha **"bahutarānaṁ vā"**ti-ādi.

Purisayugavasenāti purisakālavasena, purisānaṁ āyuppamāṇavasenāti vuttaṁ hoti. "Sabbapacchimako subhaddasadiso"ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Tasmiṁ kāle vijjamānānaṁ dvinnaṁ parisānaṁ āyuparicchedaṁ sakalameva gahetvā **"satasahassaṁ -pa- aṭṭhāsī"**ti vuttaṁ. **Dveyeva purisayugānī**ti ettha purisānaṁ yugappavattikālo purisayugaṁ. Abhilāpamattameva cetaṁ, atthato pana purisova purisayugaṁ. Dharamāne bhagavati ekaṁ purisayugaṁ, parinibbute ekanti katvā "dveyeva purisayugānī"ti vuttaṁ. Parinibbute pana bhagavati ekameva purisayugaṁ asītiyeva vassasahassāni brahmacariyaṁ aṭṭhasīti veditabbaṁ.

20. **Sāvakayugānī**ti sāvakā eva sāvakayugāni. **Asambhuṇantenā**ti apāpuṇantena. **Gabbhaṁ gaṇhāpentassā**ti sabbaññutaññāṇassa vijāyanatthaṁ ñāṇagabbhaṁ gaṇhāpentassa.

21. **Ko anusandhī**ti pubbāparakathānaṁ kiṁ anusandhānaṁ, ko sambandhoti attho. **Sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhan**ti yācīyatīti yācanā, sikkhāpadapaññattiyeva yācanā sikkhāpadapaññattiyācanā, taṁ apekkhatīti sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhaṁ bhummavacanaṁ, yāciyamānasikkhāpadapaññatti-apekkhaṁ bhummavacananti vuttaṁ hoti. Yācanavisiṭṭhā sikkhāpadapaññattiyeva hi "tatthā"ti iminā parāmaṭṭhā, teneva vakkhati "tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā"ti. **Yaṁ vuttan**ti "sikkhāpadaṁ paññapeyyā"ti iminā yaṁ sikkhāpadapaññapanaṁ vuttaṁ, yācitanti attho. **Tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā**ti tassaṁ yāciyamānasikkhāpadapaññattiyanti attho. **Akālan**ti sikkhāpadapaññattiyā akālaṁ.

Āsavaṭṭhānīyāti ettha adhikaraṇe anīyasaddoti āha **"āsavā tiṭṭhanti etesū"**ti-ādi. Ke pana te āsavā, ke ca dhammā tadadhikaraṇabhūtāti āha **"yesu diṭṭhadhammikasamparāyikā"**ti-ādi. **Diṭṭhadhammikā** parūpavādādayo, **samparāyikā** āpāyikā apāyadukkhavisesā. Te āsavanti tena tena paccayavasena pavattantīti **āsavā. Nesan**ti parūpavādidi-āsavānaṁ. **Te**ti vītikkamadhammā. Asati āsavaḷānīye dhamme sikkhāpadapaññattiyaṁ ko doso, yenevaṁ vuttanti āha **"yadi hi paññapeyyā"**ti-ādi, vītikkamadosaṁ adisvā yadi paññapeyyāti adhippāyo. Parammukhā akkosanaṁ **parūpavādo,** parehi vacanesu dosāropanaṁ **parūpārambho,** sammukhā garahanaṁ **garahadoso.**

Kathañhi nāma paliveṭhessatīti sambandho, kathaṁsaddayoge anāgatappayogo daṭṭhabbo. **Anvāyiko**ti anuvattako. **Bhogakkhandhan**ti bhogarāsiṁ. "Amhākamete"ti ñāyantīti ñātī, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, ñātīyeva parivaṭṭo **ñātiparivaṭṭo. Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā**ti ghāsacchādane paramatāya uttamatāya santuṭṭhā, ghāsacchādanapariyesane sallekhavasena paramatāya ukkaṭṭhabhāve saṇṭhitāti attho. Ghāsacchādanameva vā paramaṁ paramā koṭi etesaṁ na tato paraṁ kiñci asāmisajātaṁ pariyesanti paccāsīsanti cāti ghāsacchādanaparamā, tesaṁ bhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassaṁ **ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā. Tesu nāma ko**ti

yathāvuttaguṇavisiṭṭhesu tesu bhikkhūsu ko nāma. **Lokāmisabhūtan**ti lokapariyāpannaṁ hutvā kileseti āmasitabbattā lokāmisabhūtaṁ. **Pabbajjāsaṅkhepenevā**ti "pāṇātipātā veramaṇī"ti-ādinā pabbajjāmukheneva. **Etan**ti methunādīnaṁ akaraṇaṁ. **Thāman**ti sikkhāpadānaṁ paññāpanakiriyāya sāmatthiyaṁ. **Balan**ti yāthāvato sabbadhammānaṁ paṭivedhasamatthaṁ ñāṇabalaṁ. **Kuppeyyā**ti kuppaṁ bhaveyya. Etassevatthassa pākaṭakaraṇaṁ **na yathāṭhāne tiṭṭheyyā**ti, paññattiṭṭhāne na tiṭṭheyyāti attho. **Akusalo**ti tikicchituṁ yuttakālassa aparijānanato akusalo acheko. Avuddhi **anayo, byasanaṁ** dukkhaṁ. **Paṭikaccevā**ti gaṇḍuppādanato paṭhamameva. **Sañchaviṁ katvā**ti sobhanacchaviṁ katvā. **Bālavejjo**ti apaṇḍitavejjo. **Lohitakkhayañca maṁ pāpetī**ti vibhattivipariṇāmaṁ katvā yojetabbaṁ.

Akālaṁ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṁ dassetvā. **Rogaṁ vūpasametvā**ti[1] phāsuṁ katvā. **Sake ācariyake**ti ācariyassa bhāvo, kammaṁ vā ācariyakaṁ, tasmiṁ attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā. Nimittatthe cetaṁ bhummavacanaṁ. **Viditānubhāvo**ti pākaṭānubhāvo.

Vipulabhāvenāti pabbajitānaṁ babubhāvena. **Sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjantī**ti yasmā senāsanāni pahonti, tasmā āvāsamacchariyādihetukā sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nayenā**ti etena padasodhammasikkhāpadādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lābhaggamahattanti cīvarādilabhitabbapaccayo lābho, tassa aggaṁ mahattaṁ paṇītatā bahubhāvo vā. Bahussutassa bhāvo **bāhusaccaṁ. Ayoniso ummujjamānā**ti anupāyena abhinivisamānā, viparītato jānamānāti attho. **Rasena rasaṁ saṁsanditvā**ti sabhāvena sabhāvaṁ saṁsanditvā, anuññātapaccattharaṇādīsu sukhasamphassasāmaññato upādinnaphassarasepi anavajjasaññitāya anupādinnaphassarasena upādinnaphassarasaṁ saṁsanditvā, samānabhāvaṁ upanetvāti attho. **Uddhammaṁ**

---

1. Ropetvāti (Sī, Syā)

ubbinayaṁ satthusāsanaṁ dīpentīti "tathāhaṁ bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmī"ti-ādinā[1] satthusāsanaṁ uddhammaṁ ubbinayaṁ katvā dīpenti.

Imasmiṁ attheti "nirabbudo hi sāriputta bhikkhusaṁgho"ti[2] evaṁ vuttabhikkhusaṁghasaññite atthe. Kathaṁ pana dussīlānaṁ corabhāvoti āha **"te hi assamaṇāva hutvā"**ti-ādi. **Kāḷakadhammayogā**ti dussīlatāsaṅkhātapāpadhammayogato. **Pabhassaro**ti pabhassarasīlo. **Sāroti vuccantī**ti sāsanabrahmacariyassa sārabhūtattā sīlādayo guṇā "sāro"ti vuccanti.

Sabbaparittaguṇoti sabbehi nihīnaguṇo, appaguṇo vā. **So sotāpanno**ti ānandattheraṁ sandhāya vadati. **Sotaṁ āpanno**ti maggasotaṁ āpanno. Paṭipakkhadhammānaṁ anavasesato savanato pellanato soto ariyamaggoti āha **"sototi ca maggassetaṁ adhivacanan"**ti. **Sotāpannoti tena samannāgatassa puggalassā**ti iminā maggasamaṅgī sotāpannoti vatvā tamevatthaṁ udāharaṇena ādhetvā idāni idhādhippetapuggalaṁ niddhāretvā dassento āha **"idha panā"**ti-ādi. Idha āpannasaddo "phalasacchikiriyāya paṭipanno"ti-ādīsu[3] viya vattamānakālikoti āha **"maggena phalassa nāmaṁ dinnan"**ti. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṁ dinnaṁ, atītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Maggakkhaṇe hi maggasotaṁ āpajjati nāma, phalakkhaṇe āpanno.

Virūpaṁ sadukkhaṁ sa-upāyāsaṁ nipātetīti **vinipāto,** apāyadukkhe khipanako. **Dhammo**ti sabhāvo. Tenāha **"na attānaṁ apāyesu vinipātanasabhāvo"**ti. Atha vā **dhammo**ti apāyesu khipanako sakkāyadiṭṭhi-ādiko akusaladhammo. Yassa pana so akusaladhammo natthi sabbaso pahīnattā, so yasmā apāyesu attānaṁ vinipātanasabhāvo na hoti, tasmā vuttaṁ **"na attānaṁ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṁ hotī"**ti. **Kasmā**ti avinipātanadhammatāya kāraṇaṁ pucchati. Apāyaṁ gamentīti **apāyagamanīyā. Vinipātanasabhāvo**ti uppajjanasabhāvo. **Sammattaniyāmena maggenā**ti

---

1. Vi 2. 177 piṭṭhe. 2. Vi 1. 11 piṭṭhe. 3. Saṁ 3. 178 piṭṭhe.

sammā bhavaniyāmakena paṭiladdhamaggena. **Niyato**ti vā heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya niyato. **Sambodhī**ti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi. Sambujjhatīti hi[1] sambodhi, ariyamaggo. So idha paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigantabbabhāvena icchitabboti. Tenāha **"uparimaggattayaṁ avassaṁ sampāpako"**ti. Uparimaggattayaṁ avassaṁ sampāpuṇātīti **sampāpako,** sotāpanno.

Vinayapaññattiyācanakathā niṭṭhitā.

Buddhāciṇṇakathā

22. **Anudhammatā**ti lokuttaradhammānugato dhammo. **Anapaloketvā**ti padassa vivaraṇaṁ **"anāpucchitvā"**ti. **Janapadacārikaṁ pakkamantī**ti ettha iti-saddo gamyamānatāya na vutto, evaṁ aññatthāpi īdisesu ṭhānesu. Tattha **janapadacārikan**ti janapadesu caraṇaṁ, caraṇaṁ vā cāro, so eva cārikā, janapadesu cārikā janapadacārikā. Taṁ pakkamanti, janapadagamanaṁ gacchantīti attho. **Pakkamantiyevā**ti avadhāraṇena no na pakkamantīti dasseti. "Janapadacārikaṁ pakkamantī"ti ettha ṭhatvā bhagavato cārikāpakkamanavidhiṁ dassento āha **"janapadacārikaṁ carantā cā"**ti-ādi. Cārikā ca nāmesā[2] duvidhā turitacārikā ceva aturitacārikā ca. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṁ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamanaṁ **turitacārikā** nāma, sā mahākassapattherapaccuggamanādīsu daṭṭhabbā. Bhagavā hi mahākassapattheraṁ paccuggacchanto muhuttena tigāvutamagamāsi, āḷavakassatthāya tiṁsayojanaṁ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayojanaṁ, mahākappinassa vīsayojanasataṁ, dhaniyassatthāya sattayojanasatāni agamāsi, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṁ vīsayojanasataṁ agamāsi, ayaṁ turitacārikā. Yaṁ pana gāmanigamanagarapaṭipāṭiyā devasikaṁ yojana-aḍḍhayojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṁ anuggaṇhantassa gamanaṁ, ayaṁ **aturitacārikā** nāma. Imaṁ pana cārikaṁ caranto bhagavā mahāmaṇḍalaṁ majjhimamaṇḍalaṁ antimamaṇḍalanti imesaṁ tiṇṇaṁ

---

1. Vā (Syā, Ka)
2. Dī-Ṭṭha 1. 213; Ma-Ṭṭha 2. 55 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

maṇḍalānaṁ aññatarasmiṁ carati. Tattha "janapadacārikan"ti vuttattā aturitacārikāva idhādhippetā. Tameva vibhajitvā dassento āha **"mahāmaṇḍalaṁ majjhimamaṇḍalan"**ti-ādi.

Tattha **antimamaṇḍalan**ti khuddakamaṇḍalaṁ, itaresaṁ vā maṇḍalānaṁ antogadhattā antimamaṇḍalaṁ, abbhantarimamaṇḍalanti vuttaṁ hoti. Imesaṁ pana maṇḍalānaṁ kiṁ pamāṇanti āha **"tattha mahāmaṇḍalaṁ navayojanasatikan"**ti-ādi. Navayojanasatikampi ṭhānaṁ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṁ nādhippetaṁ turitacārikāvasena agamanato. Yasmā nikkhantakālato paṭṭhāya gatagataṭṭhānassa catūsu passesu[1] samantato yojanasataṁ ekakolāhalaṁ hoti, purimaṁ purimaṁ āgatā nimantetuṁ labhanti, itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍalaṁ osarati, tattha buddhā bhagavanto tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṁ dvīhaṁ vasantā mahājanaṁ āmisapaṭiggahena anuggaṇhanti, dhammadānena ca vivaṭṭūpanissitaṁ kusalaṁ vaḍḍhenti, tasmā vuttaṁ **"gāmanigamādīsu mahājanaṁ āmisapaṭiggahena anuggaṇhantā"**ti-ādi. **Samathavipassanā taruṇāhontī**ti ettha taruṇā vipassanāti saṅkhāraparicchedane ñāṇaṁ kaṅkhāvitaraṇe ñāṇaṁ sammasane ñāṇaṁ maggāmagge ñāṇanti catunnaṁ ñāṇānaṁ adhivacanaṁ. Samathassa taruṇabhāvo pana upacārasamādhivasena veditabbo. "Sace pana antovasse bhikkhūnaṁ samathavipassanā taruṇā hontī"ti idaṁ nidassanamattanti daṭṭhabbaṁ. Aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānaṁ ñāṇaparipākādikāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṁ caritukāmā cātumāsaṁ vasitvāva nikkhamanti.

Pavāraṇāsaṅgahaṁ datvāti anumatidānavasena datvā. **Māgasirassa paṭhamadivase**ti māgasiramāsassa paṭhamadivase. Idañcetarahi pavattavohāravasena kattikamāsassa aparapakkhapāṭipadadivasaṁ sandhāya vuttaṁ. **Tesan**ti tesaṁ buddhānaṁ. Tehi vinetabbattā "tesaṁ vineyyasattā"ti vuttaṁ. **Vineyyasattā**ti ca cārikāya vinetabbasattā. **Māgasiramāsampi tattheva vasitvā phussamāsassa paṭhamadivase**ti idampi nidassanamattanti daṭṭhabbaṁ. Catumāsavutthānampi buddhānaṁ vineyyasattā aparipakkindriyā honti, tesaṁ indriyaparipākaṁ āgamayamānā aparampi ekamāsaṁ vā dviticatumāsaṁ vā tattheva vasitvā mahābhikkhusaṁghaparivārā nikkhamitvā purimanayeneva lokaṁ

---

1. Padesu (Ka)

anuggaṇhantā sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṁ pariyosāpenti. **Veneyyavasenevā**ti avadhāraṇena na cīvarādihetu carantīti dasseti. Tathā hi imesu tīsu maṇḍalesu yattha katthaci cārikaṁ carantā na cīvarādihetu caranti, atha kho ye duggatabālajiṇṇabyādhikā, te"kadā tathāgataṁ āgantvā passissanti, mayi pana cārikaṁ carante mahājano tathāgatadassanaṁ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṁ dassanti, keci micchādassanaṁ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti, taṁ nesaṁ bhavissati dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti evaṁ lokānukampāya cārikaṁ caranti.

Apica catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṁ caranti jaṅghavihāravasena sarīraphāsukatthāya, aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṁ sikkhāpadapaññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṁ caranti buddhaṁ saraṇaṁ gacchissantīti vā, dhammaṁ, saṁghaṁ saraṇaṁ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena catasso parisā santappessāmāti vā. Aparehipi pañcahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṁ caranti pāṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhanā viramissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṁ caranti paṭhamaṁ jhānaṁ paṭilabhissantīti vā, dutiyaṁ -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ paṭilabhissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṁ caranti sotāpattimaggaṁ adhigamissantīti vā, sotāpattiphalaṁ -pa- arahattaphalaṁ sacchikarissantīti vāti.

Pupphāni ocinantā viya carantīti iminā yathā mālākāro bahuṁ pupphagacchaṁ disvā tattha cirampi ṭhatvā pupphāni ocinitvā pupphasuññaṁ gacchaṁ disvā tattha papañcaṁ akatvā taṁ pahāya aññattha gantvā pupphāni ocinanto vicarati, evameva buddhāpi yattha gāmanigamādīsu vineyyasattā bahū honti, tattha cirampi vasantā te vinetvā vineyyasuññagāmādīsu papañcaṁ akatvā taṁ pahāya aññattha bahuvineyyakesu gāmādīsu vasantā vicarantīti dasseti. Tatoyeva ca atikhuddakepi antimamaṇḍale upanissayagantānaṁ bahubhāvato tāva bahumpi kālaṁ sattamāsapariyantaṁ cārikaṁ caranti.

Santasabhāvattā kilesasamaṇahetutāya vā santaṁnibbānaṁ, sukhakāraṇatāya ca sukhanti āha **"santaṁ sukhaṁ nibbānamārammaṇaṁ katvā"**ti. **Dasasahassacakkavāḷe**ti jātikkhettabhūtāya dasasahassilokadhātuyā. Idañca devabrahmānaṁ vasena vuttaṁ, manussā pana imasmiṁyeva cakkavāḷe bodhaneyyā honti. **Bodhaneyyasattasamavalokanan**ti[1] paṭhamaṁ mahākaruṇāya pharitvā pacchā sabbaññutaññāṇajālaṁ pattharitvā tassa anto paviṭṭhānaṁ bodhaneyyasattānaṁ samolokanaṁ. Buddhā kira mahākaruṇāsamāpattiṁ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya "ye sattā bhabbā paripākañāṇā ajjayeva mayā vinetabbā, te mayhaṁ ñāṇassa upaṭṭhahantū"ti cittaṁ adhiṭṭhāya samannāharanti. Tesaṁ saha samannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā sabbaññutaññāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha buddhānubhāvo. Evaṁ āpāthamāgatānaṁ pana nesaṁ upanissayaṁ pubbacariyaṁ pubbahetuṁ sampativattamānañca[2] paṭipattiṁ olokenti. Veneyyasattapariggaṇhanatthañhi samannāhāre kate paṭhamaṁ nesaṁ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṁ hoti. Atha "kiṁ nu kho bhavissatī"ti saraṇagamanādivasena kañci nipphattiṁ[3] vīmaṁsamānā pubbupanissayāni olokenti.

Otiṇṇeti ārocite, parisamajjhaṁ vā otiṇṇe. **Dvikkhattun**ti ekasmiṁ saṁvacchare dvikkhattuṁ. Buddhakāle kira ekekasmiṁ saṁvacchare dve vāre bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhavassūpanāyikakāle ca pavāraṇākāle ca. Upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya dasapi vīsampi tiṁsampi cattālīsampi paññāsampi bhikkhū vaggavaggā hutvā kammaṭṭhānatthāya āgacchanti. Bhagavā tehi saddhiṁ sammoditvā "kasmā bhikkhave upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vicarathā"ti pucchati. Atha te "bhagavā kammaṭṭhānatthaṁ āgatamha, kammaṭṭhānaṁ no dethā"ti yācanti. Satthā tesaṁ cariyavasena rāgacaritassa asubhakammaṭṭhānaṁ deti, dosacaritassa mettākammaṭṭhānaṁ, mohacaritassa "uddeso paripucchā kālena dhammassavanaṁ kālena dhammasākacchā idaṁ tuyhaṁ sappāyan"ti ācikkhati. Kiñcāpi hi mohacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ sappāyaṁ, kammaṭṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṁ kātuṁ

1. Bovaneyyasattasamolokananti (Sī, Syā)
2. Sampattiṁ vattamānañca (Sī)
3. Kiccanipphattiṁ (Sī)

sammohavigamāya paṭhamaṁ uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojeti. Vitakkacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ deti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsaṁ pana anuyuñjane ayaṁ pubbabhāgapaṭipattīti dassetuṁ pasādanīyasuttantena buddhasubodhitaṁ dhammasudhammataṁ saṁghasuppaṭipattiñca pakāseti. Ñāṇacaritassa pana maraṇassati upasamānussati catudhātuvavatthānaṁ āhārepaṭikūlasaññā visesato sappāyā, tesaṁ upakāradhammadassanatthaṁ aniccatādipaṭisaṁyutte gambhīre suttante katheti. Te kammaṭṭhānaṁ gahetvā sace sappāyaṁ hoti, satthu santike eva vasanti. No ce hoti, sappāyaṁ senāsanaṁ pucchantā gacchati. Tepi tattha vasantā temāsikaṁ paṭipadaṁ gahetvā ghaṭentā vāyamantā sotāpannāpi honti sakadāgāminopi anāgāminopi arahantopi. Tato vutthavassā pavāretvā satthu santikaṁ gantvā "bhagavā ahaṁ tumhākaṁ santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā sotāpattiphalaṁ patto -pa- ahaṁ aggaphalaṁ arahattan"ti paṭiladdhaguṇaṁ ārocenti, upari anadhigatassa adhigamāya kammaṭṭhānañca yācanti. Tena vuttaṁ **"pure vassūpanāyikāya ca kammaṭṭhānaggahaṇatthaṁ -pa- upari kammaṭṭhānaggahaṇatthañcā"**ti.

Āyāmāti ettha **ā**-saddo "āgacchā"ti iminā samānatthoti āha **"āyāmāti āgaccha yāmā"**ti, ehi gacchāmāti attho. **Ānandā**ti bhagavā santikāvacarattā theraṁ ālapati, na pana tadā satthu santike vasantānaṁ bhikkhūnaṁ abhāvato. Pañcasataparimāṇo hi tadā bhagavato santike bhikkhusaṁgho. Thero pana "gaṇhathāvuso pattacīvarāni, bhagavā asukaṭṭhānaṁ gantukāmo"ti bhikkhūnaṁ āroceti. "Atha kho bhagavā āyasmantaṁ ānandaṁ āmantesī"ti vuttattā **"bhagavato paccassesī"**ti idha **bhagavato**ti sāmivacanaṁ āmantanavacanameva sambandhī-antaraṁ apekkhatīti iminā adhippāyena **"bhagavato vacanaṁ paṭi-assosī"**ti vuttaṁ. **Bhagavato**ti pana idaṁ patissavasambandhena sampadānavacanaṁ yathā "devadattassa paṭissuṇotī"ti. **Paccassosī**ti ettha **paṭi**-saddo abhimukhavacanoti āha **"abhimukho hutvā suṇī"**ti. Bhagavato mukhābhimukho hutvā adhivāsetvā suṇi, na udāsino hutvāti adhippāyo.

Tassa pāṭihāriyassa āgantukavasena katattā vuttaṁ **"nagaradvārato paṭṭhāyā"**ti. **Suvaṇṇarasapiñjarāhi rasmīhī**ti ettha **rasa**-saddo udakapariyāyo, **piñjara**-saddo hemavaṇṇapariyāyo, tasmā suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇāhi rasmīhīti attho. **Samujjotayamāno**ti obhāsayamāno. **Assā**ti verañjassa brāhmaṇassa. **Bhagavantaṁ upanisīditukāmo**ti bhagavantaṁ upagantvā nisīditukāmo, bhagavato samīpe nisīditukāmoti vuttaṁ hoti.

Brāhmaṇa tayā nimantitā vassaṁvutthā amhāti pāḷiyaṁ sambandho veditabbo. **Dātabbo assā**ti dātabbo bhaveyya. **No asanto**ti neva avijjamāno, kintu vijjamānoyevāti dīpeti. Vinā vā liṅgavipallāsenettha attho daṭṭhabboti āha **"atha vā"**ti-ādi. Iminā sāmaññavacanato ettha napuṁsakaliṅganiddesoti dasseti. **No natthī**ti no amhākaṁ natthi. **No**ti vā etassa vivaraṇaṁ **natthī**ti. Kesaṁ adātukāmatā viyāti āha **"yathā"**ti-ādi. **Pahūtavittūpakaraṇānan**ti ettha **vittī**ti tuṭṭhi, vittiyā upakaraṇaṁ vittūpakaraṇaṁ, tuṭṭhikāraṇanti attho. Pahūtaṁ dhanadhaññajātarūparajatanānāvidhālaṅkārasuvaṇṇabhājanādibhedaṁ vittūpakaraṇametesanti pahūtavittūpakaraṇā, tesaṁ pahūtavittūpakaraṇānaṁ maccharīnaṁ yathā adātukāmatā, evaṁ no adātukāmatāpi natthīti sambandho. **Taṁ kutettha labbhā**ti ettha **tan**ti taṁ kāraṇaṁ, taṁ kiccaṁ vā. **Etthā**ti gharāvāse. Dutiye pana atthavikappe **tan**ti deyyadhammassa parāmasanaṁ. **Etthā**ti imasmiṁ temāsabbhantareti attho. **Yan**ti yena kāraṇena, kiriyāparāmasanaṁ vā. Dutiye pana atthavikappe **yan**ti yaṁ deyyadhammanti attho.

Alaṁ gharāvāsapalibodhacintāyāti saññāpetvāti brāhmaṇa netaṁ gharāvāsapalibodhena kataṁ, atha kho mārāvaṭṭanenāti brāhmaṇaṁ saññāpetvā. **Taṅkhaṇānurūpāyā**ti yādisī tadā tassa ajjhāsayappavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇaparipākassa abhāvato kevalaṁ abbhantarasannissito[1] eva attho dassitoti āha **"diṭṭhadhammikasamparāyikaṁ atthaṁ sandassetvā"**ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhamme**ti tebhūmake

1. Abibhudayanissito (Sī), abbhudayanissito (Syā), abbhudassa nissito (Ka)

kusale dhamme. **Tatthā**ti kusaladhamme yathāsamādapite. **Nan**ti brāhmaṇaṁ. **Samuttejetvā**ti sammadeva uparūpari nivesetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvaṁ āpādetvā. Taṁ pana atthato tassa ussāhajananaṁ hotīti āha **"sa-ussāhaṁ katvā"**ti. Evaṁ puññakiriyāya sa-ussāhato evarūpaguṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikādi-atthasampādananti evaṁ sa-ussāhatāya aññehi ca tasmiṁ vijjamānaguṇehi **sampahaṁsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṁ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṁ vassi, atha kasmā so visesaṁ nādhigacchi? Upanissayasampattiyā abhāvato. Yadi evaṁ kasmā bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṁ vassīti? Vuccate—yadipi tassa visesādhigamo natthi, āyatiṁ pana nibbānādhigamatthāya vāsanābhāgiyā ca sabbā purimapacchimadhammakathā ahosīti daṭṭhabbā. Na hi bhagavato niratthakā dhammadesanā atthi. **Temāsikopi deyyadhammo**ti temāsaṁ dātabbopi deyyadhammo. **Yaṁ divasan**ti yasmiṁ divase.

23. **Buddhapariṇāyakan**ti buddho pariṇāyako etassāti buddhapariṇāyako, bhikkhusaṁgho. Taṁ buddhapariṇāyakaṁ, buddhajeṭṭhakanti attho. **Yāvadatthaṁ katvā**ti yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti adhippāyo. Dātuṁ upanītabhikkhāya paṭikkhepo nāma hatthasaññāya mukhavikārena vacībhedena vā hotīti āha **"hatthasaññāyā"**ti-ādi. **Onītapattapāṇin**ti ettha onīto pattato pāṇi etassāti onītapattapāṇīti bhinnādhikaraṇavisayoyaṁ saddo[1] bāhiratthasamāsoti āha **"pattato onītapāṇin"**ti-ādi. "Onittapattapāṇin"tipi pāṭho, tassattho onittaṁ nānābhūtaṁ vinābhūtaṁ āmisāpanayanena vā sucikataṁ pattaṁ pāṇito assāti onittapattapāṇi, taṁ onittapattapāṇiṁ, hatthe ca pattañca dhovitvā ekamante pattaṁ nikkhipitvā nisinnanti attho. **Pattuṇṇapaṭṭapaṭe cā**ti pattuṇṇapaṭe ca paṭṭapaṭe ca. Tattha pattuṇṇapadese bhavā pattuṇṇā, kosiyavisesātipi vadanti. Paṭṭāni pana cīnapaṭāni. **Āyogā**dīsu **āyogo**ti paṭi-āyogo, **aṁsabaddhakaṁ** pattatthavikādīsu. **Bhesajjatelānan**ti bhesajjasampākena sādhitatelānaṁ.

---

1. Tipado (Sī), pado (Syā)

Tumbānīti cammamayatelabhājanāni. Ekamekassa bhikkhuno sahassagghanakaṁ telamadāsīti sambandho.

Mahāyāgaṁ yajitvāti mahādānaṁ datvā. **Saputtadāraṁ vanditvā nisinnan**ti puttadārehi saddhiṁ vanditvā nisinnaṁ. **Temāsan**ti accantasaṁyoge upayogavacanaṁ. "Temāsaṁ sotabbadhammaṁ ajjeva suṇissāmī"ti nisinnassa taṁ ajjhāsayaṁ pūretvā desitattā vuttaṁ **"paripuṇṇasaṅkappaṁ kurumāno"**ti. **Anubandhitvā**ti anugantvā.

Buddhānaṁ anabhiratiparitassitā nāma natthīti āha **"yathājjhāsayaṁ yathārucitaṁ vāsaṁ vasitvā"**ti. Abhirantaṁ abhiratīti hi atthato ekaṁ. Abhirantasaddo cāyaṁ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena ca katthaci vasantassa assādavatthuvigamanena siyā tassa tattha anabhirati, tayidaṁ khīṇāsavānaṁ natthi, pageva buddhānaṁ, tasmā abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamanaṁ nāma buddhānaṁ natthi, vineyyavinayanatthaṁ pana katthaci vasitvā tasmiṁ siddhe vineyyavinayatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathāruci. **Soreyyādīni anupagammā**ti mahāmaṇḍalacārikāya vīthibhūtāni soreyyanagarādīni anupagantvā. **Payāgapatiṭṭhānan**ti gāmassapi adhivacanaṁ titthassapi. **Gaṅgaṁnadin**ti gaṅgaṁ nāma nadiṁ. **Tadavasarī**ti ettha **tan**ti karaṇatthe upayogavacananti āha **"tena avasari tadavasarī"**ti.

Buddhāciṇṇakathā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāyāti samantato sabbaso pasādaṁ janetīti samantapāsādikā, tassā samantapāsādikāya. **Tatridaṁ samantapāsādikāya samantapāsādikattasmin**ti ettha **tatrā**ti purimavacanāpekkhaṁ, **idan**ti vakkhamānakāraṇavacanāpekkhaṁ. Tatrāyaṁ yojanā—yaṁ vuttaṁ "samantapāsādikāya vinayasaṁvaṇṇanāyā"ti, tatra yā sā samantapāsādikāti saṁvaṇṇanā vuttā, tassā samantapāsādikāya saṁvaṇṇanāya samantapāsādikattasmiṁ samantapāsādikabhāve sabbaso pasādajanakatte idaṁ hoti. Kiṁ hotīti āha **"ācariyaparamparato"**ti-ādi.

Ācariyaparamparatoti "upāli dāsako"ti-ādinā[1] vutta-ācariyaparamparato. **Nidānavatthuppabhedadīpanato**ti nidānappabhedadīpanato vatthuppabhedadīpanato ca. Tattha bāhiranidāna-abbhantaranidānasikkhāpadanidānadassanavasena **nidāna**ppabhedadīpanaṁ veditabbaṁ, theravādappakāsanaṁ pana **vatthu**ppabhedadīpanaṁ. **Parasamayavivajjanato**ti "sakāya paṭiññāya mettiyaṁ bhikkhuniṁ nāsethā"ti-ādīsu[2] micchāpaṭipannānaṁ paresaṁ laddhinirākaraṇato, tatoyeva ca attano samayapatiṭṭhāpanena sakasamayavisuddhito.

Byañjanaparisodhanatoti pāṭhasodhanena byañjanaparisodhanaṁ veditabbaṁ, saddasatthānusārena vā nibbacanaṁ dassetvā padanipphattidassanaṁ byañjanaparisodhanaṁ. **Vibhaṅganayabhedadassanato**ti "tisso itthiyo"ti-ādipadabhājanassa anurūpavasena nayabhedadassanato. **Sampassatan**ti ñāṇacakkhunā sammā passantānaṁ, upaparikkhantānanti attho. **Apāsādikan**ti appasādāvahaṁ. **Etthā**ti samantapāsādikāya. Sampassataṁ viññūnanti sambandho. Tasmā ayaṁ saṁvaṇṇanā samantapāsādikātveva pavattāti yojetabbaṁ. Kassa kena desitassa saṁvaṇṇanāti āha **"vinayassā**"ti-ādi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṁ

Verañjakaṇḍavaṇṇanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

---

1. Vi 5. 2 piṭṭhe.
2. Vi 1. 249 piṭṭhe.

Sāratthadīpanīṭīkāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Akaṁsu	21
Akaraṇaṁ	443
Akālaṁ	449
Akālo	55
Akiriyaṁ	342
Akuppadhammataṁ	350
Akusalapariyāpanno	357
Akusalo	450
Akosallasambhūtaṭṭhena	347
Akkamitvā	140
Akkharaṁ	328
Akkhāyati	414
Agatiṁ gantuṁ	49
Agati	307
Agadaharītakaṁ	124
Agadāmalakaṁ	124
Agamāsi	179
Agārāni	284
Aggaṁ	436
Aggadakkhiṇeyyattā	224
Aggahesi	293
Aggiṁ	138
Agginā	278
Aggo	339
Aghassa	414
Aṅgapaccaṅge	83

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aṅguliveṭhakamuttā	162
Acinteyyāni	91
Accantaṁ	14
Accāraddhaṁ	58
Accāraddhavīriyaṁ	399
Acchariyāni	108
Acchare	411
Acchijjamānaṁ	111
Ajavīthi	262
Ajātasattu	56
Ajānaṁ	403
Ajjhagā	65
Ajjhāsayo	75
Ajjhiṭṭho	153
Ajjhesanaṁ	19
Ajjhogāḷho	252
Ajjhosānaṁ	309
Añjaliṁ	425
Aññaṁ	405
Aññataravihārasamaṅgī-paridīpanaṁ	204
Aññadatthu	150
Aññāṇaṁ	219, 338, 411
Aññāṇatāya	191
Aññātaṁ	131

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aññāya	340
Aṭṭhakathā	20, 21
Aṭṭhaṅgasamannāgataṁ	385
Aṭṭhasatataṇhāvicaritāni	310
Aṭṭhānaṁ	445
Aṭṭhitassa	16
Aṭṭhuppattiyuttaṁ	432
Aḍḍhuḍḍhāni	153
Aḍḍhe	401
Aṇimā	311
Atacchaṁ	238
Atikkamitvā	400
Aticchatha	119
Aticchāto	403
Atidukkarāni	7
Atidhāvanto	91
Atinijjhāyitattaṁ	399
Atimaññissati	434
Atimāno	302
Atirocatha	149
Atilīnavīriyaṁ	399
Ativiya parisuddho	312
Atisamagghe	426
Atisayanirodho	377
Atiharatha	127
Atītaṁsañāṇaṁ	410
Atītasatthukaṁ	32
Atītā	409
Aturitacārikā	452
Attakilamathānuyoga-vivajjanaṁ	207
Attanā	90
Attapaccakkhavacanaṁ	26
Attasanniyyātanaṁ	417
Attānaṁ	91
Atthaṁ	83
Atthaṅgatā	368
Atthajātaṁ	80
Atthato	195, 196
Atthapadaṁ	292
Atthapadāni	328
Atthaparisuddhatāya	337
Attharasassa	299
Atthavaṇṇanā	366
Atthavikappe	366
Atthānaṁ	69
Atthānurūpaṁ	80
Atthābhisamayā	197
Atthāvahaṁ	335
Atthitā	249
Attho	197
Atha	206
Adantā	290
Adāsi	133
Adinnādānaṁ	344
Adukkhamasukhaṁ	379
Adesisuṁ	153
Adosanissandayuttattā	401
Addasa	182

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Addhaniyaṁ	34
Addhānaṁ	337
Addhānakkhamā	427
Addhānaparicchedo	382
Addhānamaggo	42
Adhammo	44
Adhi	350
Adhikaraṇaṁ	115, 309
Adhikaraṇattho	199
Adhikāpi	73
Adhigatarūpadassanaṁ	124
Adhigamabyattito	334
Adhiccasamuppannikā	147
Adhiṭṭhahitvā	168, 437
Adhippāyo	79
Adhimuttataṁ	208
Adhimutti	250
Adhivāsetu	425
Adhivāsetvā	120
Adhisayitāni	350
Adho	122
Adhomukhaṭhapitaṁ	412
Anaññaneyyatāya buddho	296
Anabhibhūto	214
Anamataggasaṁsāravaṭṭaṁ	218
Anamataggiyaṁ	153
Anattamano	120
Anattukkaṁsanato	412
Anatthakāmā	403

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anatthasaṁhitaṁ	238
Anantaraṁ	392
Anantāni	277
Anantena	277
Anayo	172, 450
Anavakāso	445
Anavajjo	421
Anavaññattimado	304
Anāgatā	409
Anāgate	409
Anādikālappavattaṁ	218
Anāpatti	107
Anābhogarasā	374
Anālayā	111
Aniccatādipaṭisaṁyuttāya	54
Aniccatāvasaṁ	115
Anibbisaṁ	65
Animittavimokkho	313
Aniyamaniddesavacanaṁ	195
Anīḷakaṁ	436
Anu	341
Anu-acchariyā	341
Anu-abhāvaṁ gatā	341
Anukampāya	160
Anukkhipanto	340
Anugantvā anugantvā	389
Anuttaraṁ	64, 323
Anuttarena maggena	349
Anuttaro purisadammasārathi	320

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anudeva	389
Anudhammatā	452
Anupagamma	459
Anupaghāto	443
Anupaparikkhataṁ	83
Anupabbajito	140
Anuparivattanti	138
Anupavādo	443
Anupādā cittassa	193
Anupādā parinibbānatthāya	193
Anupādāya	58
Anupādisesāya	28
Anupubbādigatena	353
Anupubbena	185
Anuppatto	183
Anuppādanirodhena	448
Anubandhanto	160
Anubandhitvā	459
Anubuddho	232
Anubyañjanasaṅkappanā	355
Anumajjanaṁ	359
Anumatikappo	112
Anumatiyā	49
Anumānādipaṭikkhepo	323
Anuyuñja	58
Anurādhapuraṁ	185
Anurūpaṁ	130
Anulomato	232
Anulomiko	92
Anusaṭaṁ	350

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anusandhi	449
Anusandhikkamo	323
Anusayappahānaṁ	76
Anusayā	75
Anusāsati	292
Anusiṭṭhikarānaṁ	188
Anussariyamānasukhako	337
Anekatūriyasaṁghuṭṭhaṁ	179
Anekabhedo	357
Anekavidhaṁ	389
Anekavihitaṁ	161
Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitaṁ	179
Anekehi	337
Anejamasokaṁ	414
Antarā	62
Antarāyikā	88
Antare	28, 67
Antānantikā	144
Antimamaṇḍalaṁ	453
Antimavayaṁ	338
Antepuraṁ	127
Antogadhatheravādaṁ	20
Anvāyiko	449
Apasakkanto	171
Apaṇṇakasuttaṁ	134
Apatamāne	414
Apadesāraho	363
Apadesena	223
Apanamatu	171

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aparaṁ	342
Aparagoyānaṁ satta-sahassayojanaṁ	273
Aparaṇṇaṁ	426
Aparavambhanato	412
Aparipatantaṁ	204
Aparibyattakiccato	374
Apalibuddhaṁ	396
Apāyagamanīyā	451
Apāyesu	414
Apāsādikaṁ	460
Api	24
Apunabbhavabhūtā	349
Appaṁ	323
Appaṭikūlaṁ	415
Appaṭimo	289
Appaṭisamaṁ	350
Appaṇihitavimokkho	313
Appannapāne	401
Appamādena	137
Appamādo	131
Appameyyaṁ	6
Apparajakkhe	251
Appavattiṁ	408
Appavatti	231
Appātaṅkaṁ	337
Appābādhaṁ	337
Appitā	368
Appesi	178
Appossukkā	428

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Apphoṭanehi	179
Abbāhiṁsu	140
Abbudaṁ	114, 138
Abbhaññāsiṁ	352
Abbhatthaṅgatā	368
Abbhantare	425
Abbhācikkhati	91
Abbhuggato	215
Abbhutadhammaṁ	103
Abyāpādavitakko	446
Abyāpārapaccupaṭṭhānā	374
Abhavo	11
Abhikkantataro	411
Abhikkantā	411
Abhikkantena	72, 294
Abhijappā	399
Abhijjhā	346
Abhiññā	235, 323
Abhiññātā	71
Abhiññāpakkhe	353
Abhiññāpādakaṁ	141, 383
Abhiññeyyaṁ	230
Abhiññeyyato	229
Abhiññeyye	229
Abhidhamme	72
Abhinandanā	308
Abhinandantānaṁ	340
Abhinīhariṁ	389
Abhinīhārakkhamaṁ	386
Abhibhavati	288

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abhimukho	456
Abhirūpe	401
Abhilāpamattabhedo	202
Abhilakkhitā	72
Abhivādanaṁ	170
Abhivādanādiraho	339
Abhivādeti	338
Abhivinaye	72
Abhisaṅkhāramāro	310
Abhisamayaṭṭho	198
Abhisamayo	198
Abhisamenti	440
Abhisekaṁ datvā	182
Abhisekena	163
Abhihaṭabhikkhāsaṅkhepena	431
Abhūtaṁ	238
Amaccā	127
Amataṁ padaṁ	131
Amataṭṭho	313
Amatosadhaṁ	162
Amathitakappo	112
Amanasikāro	398
Amanussapurisā	291
Amarāvikkhepikā	145
Amohanissandayuttattā	401
Ambare	155
Ambalaṭṭhikā	62
Ambunā	17
Amhe	91
Ayā	406

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Ayujjhapurānaṁ	270
Ayoniso	450
Aravāḷadahapiṭṭhiyaṁ	150
Arahaṁ	225, 320
Arahattappattiṁ	59
Arahattā	225
Arānaṁ	224
Ariyavihāro	313
Ariyasaṁghaṁ	13
Ariyasaṁgho	13
Ariyūpavādova	403
Arīnaṁ	216
Arūpabhavo	232
Are	183
Alaṁ	32
Alagaddagavesī	82
Alagaddatthiko	82
Alagaddūpamā	81
Alagaddapariyesanaṁ	82
Alaṅkaritvā	161
Alaṅkārāpetvā	185
Alobhanissandayuttattā	401
Avaññāte	401
Avadhī	294
Avassikova	123
Avahasantaṁ	57
Avicāretvā	348
Avijjā	394
Avijjādikilesajāla-viddhaṁsino	11

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Avijjāmūlakattaṁ	218
Avinayo	45
Avippaṭisāro	193
Avibhūtapaccupaṭṭhānā	379
Aviruḷhidhammattā	341
Avisahatāya	431
Avisahanto	138
Avisiṭṭhaṁ	73
Avisesena	203
Avihiṁsāvitakko	446
Avedi	242
Avokkamitvā	24
Avoca	178
Asaṁkiliṭṭhaṁ	376
Asakkonto	122
Asaṅkhataṭṭho	313
Asaṅgītaṁ	67
Asajjamānā	292
Asajjamāno	237
Asaññībhavo	232
Asaññīvādā	147
Asaddhamme	413
Asaddho	424
Asabbaguṇadāyakattā	351
Asaniyo	150
Asanto	457
Asamasamo	288
Asamo	288
Asambudhaṁ	10
Asammissaṁ	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Asammussanarasā	375
Asammohato	80
Asammohalakkhaṇaṁ	375
Asallīnaṁ	354
Asahamāno	150
Asādhāraṇahetumhi	205
Asilokabhayena	225
Asuttamayikaṁ	124
Asambhuṇantena	448
Asammuṭṭhā	354
Asurabhavanaṁ	270
Asurasadisaṁ	407
Asekkhapaṭisambhidāppatte	49
Asesayitvā	24
Asokaraññā	163
Asokārāme	132
Assa	25
Assaddhiyena	385
Assamaṇḍalikāyo	427
Assādasaññito	407
Assāso	139
Ahitāya	84
Ahogaṅgapabbataṁ	138
Ahosi	111
[Ā]	
Ākaṅkhanti	394
Ākaṅkhāmi	40
Ākārato	223

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Ākārasallakkhaṇa-kusalatāya	425
Ākārā	392
Ākāro	329
Ākāsagaṅgā	257
Ākāse	139
Ākāsena	59
Ākhyātapadaṁ	329
Āgacchatha	140
Āgataphalo	167
Āgantvā	59
Āgamabyattito	335
Āgamāsi	175
Āgamiṁsu	133
Ācariyake	450
Ācariyaparamparato	460
Ācariyaparamparā	109
Ācariyupajjhāyānaṁ	132
Ācāragocarakusalatā	189
Ācikkhi	122
Āciṇṇakappo	112
Ājīvo	422
Āṇākkhettaṁ	278
Āṇācakkaṁ	57
Āṇārahena	74
Ādikalyāṇādippakāraṁ	323
Ādikalyāṇo	325
Ādiccaṁ	138
Ādhipateyyaṭṭho	313
Āneñjappatte	385

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
Ānayanaṁ	359
Ānayitvā	125
Ānubhāvena	15, 259
Ānubhāvo	390
Āpāthaṁ	125
Āpātharamaṇīyate	412
Āpādite	337
Āpanno	451
Ābhataṁ	406
Āmantayāmi	66
Āmantesi	60
Āmalakaṁ	162
Āyassa	406
Āyācanā	430
Āyāma	456
Āyūhanaṁ	371
Āyūhanaṭṭho	312
Āyūhanā	222
Āyogo	194, 458
Ārakattā	216
Ārakkhaṁ	153
Ārakkhapaccupaṭṭhānā	375
Ārakkhādhikaraṇaṁ	309
Ārakkho	309
Āraddhappakāradassanatthe	390
Ārammaṇato	374
Ārammaṇādīhi	73
Ārāmo	197
Ārogyamado	303
Āropesi	154

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā - I]	
Ārohantassa	391
Ārohamado	305
Ālapanamattaṁ	213
Ālokapariggahena	396
Ālokitaṁ	129
Āvajjesi	58
Āvaṭṭagaṅgā	257
Āvatthikaṁ	297
Āvāsakappo	112
Āvijji	176
Āviñchanti	340
Āvibhāvatthaṁ	403
Āvuso	32
Āsanārahaṁ	58
Āsannaṁ	166
Āsannataraṁ	336
Āsabhiṁ	339
Āsayaposanaṁ	357
Āsavaṭṭhānīyā	449
Āsavā	306, 449
Āsavehi	58
Āsāvatī	269
Āhananaṁ	359
Āhāraṭṭhitikā	241
Āhārā	242
Āhiṇḍanto	136
Āhiṇḍasi	171
Āhitaṁ	354
Icchācāro	433
Ācchāvacarānaṁ	386

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I - Ī]	
Icchitaṁ patthitaṁ	312
Ijjhanti	403
Iñjati	385
Iṭṭhāniṭṭhaviparītānu-bhavanalakkhaṇā	379
Iti	332
Itivādappamokkhānisaṁsā	83
Ito	356
Itthattāya	409, 410
Itthaṁbhūtākhyānatthe	214
Iddhipādakabhāvūpa-gamanena	387
Iddhippattā	166
Iddhimado	304
Iddhiyā	294, 411
Idha	22
Iriyaṁ	364
Iriyāpathamado	304
Iriyāpathavihāro	203
Isi	153
Isivātapaṭivātā	151
Issariyaṁ	311
Issā	301
Īsitā	311
[U]	
Ukkaṭṭhaparicchedato	323
Ukkaṭṭhaparicchedavasena	293
Ukkujjeyya	413
Ukkoṭeyya	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Ukkhipitvā	183
Uggaṇhāpesi	142
Uggatā	259
Ugghāṭeyya	412
Uccakulatā	445
Uccāvacāni	127
Uccinatu	45
Uccinitena	50
Ucchedadiṭṭhiṁ	397
Ucchedavādā	148
Uññāte	401
Uṭṭhānaṭṭhāne	427
Uṭṭhitassa	124
Uṇhīsaṁ	162
Uttaradvārato	184
Uttarābhimukhaṁ	58
Uttarābhimukho	338
Uttaritaro	339
Uttarimanussadhamme	41
Uttānapadato	412
Uttānīkaraṇaṁ	328
Uttānīkaraṇapaññāpanāni	328
Uttāreti	293
Utrastarūpā	184
Udakaṁ	169
Udakadantaponaṁ	123
Udake	294
Udakena	285
Udaggudaggo	115
Udapādiṁ	392

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Udānagāthaṁ	66
Udikkhati	178
Uddānasaṅgaho	107
Uddisīyati	392
Uddesakkamena	377
Uddeso	392
Uddhaṁ	122
Uddhaccāya	58
Uddhammaṁ	450
Upakaṭṭhā	54
Upakārabahulataṁ	208
Upakkilissati	384
Upagaccheyya	375
Upagamanaṁ	222
Upacārena	363
Upacitaṁ	401
Upaññāso	26
Upaṭṭhāpetvā	170
Upaṭṭhāpesi	123
Upaṭṭhitā	354
Upadhiviveko	313
Upanāho	300
Upanijjhāyati	363
Upanisā	193
Upanisīditukāmo	457
Upanissayasampattiṁ	293
Upapattiṁ	371
Upapattito	369
Upapattiyā	392
Upapattivasena	340

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Upapannaphalo	436
Upaparikkhanti	83
Upapāte	395
Upabrūhanaṁ	361
Uparibrahmalokūpapattiyā	114
Upavattane	28
Upavadantā	437
Upavasanti	112
Upasaggapadaṁ	329
Upasaṅkami	336
Upasamaṁ	119
Upasamaparibāhirena	127
Upasampajja	364
Upasampadā	131, 443
Upādānaṁ	196, 222
Upādānakkhandhā	243
Upādāya	113
Upādinnaphasso	87
Upāyena	63
Upārambhānisaṁsā	83
Upāsakattaṁ	163
Upāsakapaṭikuṭṭho	424
Upāsakapadumaṁ	424
Upāsakapuṇḍarīko	424
Upāsakaratanaṁ	424
Upāsako	422
Upekkhaṁ	373
Upekkhā	369
Upekkhāsatipārisuddhi-bhāvena	384

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]	
Upehi	163
Uposathaggaṁ	441
Uposathārocikā	441
Uposatho	112
Uppajjamāno	208
Uppajji	161
Uppatitvā	139
Uppannaṁ	357, 377
Uppannalatā	161
Uppannasaddho	124
Uppātapāṭhakā	168
Uppādaṁ	371
Uppilaṁ	399
Ubbinayaṁ	451
Ubhayāni	67
Ubhinnaṁ	231
Umaṅgagaṅgā	257
Ummujjamānā	450
Uyyānaṁ	168
Uraga	271
Ussannadhātukaṁ	55
Ussannavīriyā	440
Ussāhena	350
Uḷāro	138
[E]	
Ekakanipātādisaṅgaho	108
Ekakolāhalaṁ	179
Ekakkhaṇavasena	374
Ekadivasameva	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]	
Ekanikāyampi	92
Ekaninnādaṁ	180
Ekantanikkileso	296
Ekamātikaṁ	123
Ekarajjābhisekaṁ	123
Ekaladdhike	142
Ekavokārabhavo	232
Ekasataṁ	123
Ekasataputtā	123
Ekasālako	197
Ekāyanamaggaṁ	296
Ekā latāyaṭṭhi	161
Ekībhāvaṁ	336
Ekekapaduddhārena	231
Eko	107
Etaṁ	91
Etadatthā	193
Etamatthaṁ	141
Ettāvatā	134
Ettha	351
Erāvaṇo	267
Evaṁdubbhikkhe	432
Evarūpe	400
[O]	
Okāsaloko	241
Oghā	307
Ocinantā	454
Ojavantaṁ	436

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]	
Oññātaṁ	435
Otaranti	187
Otiṇṇe	455
Odagyaṁ	361
Onītapattapāṇiṁ	458
Opammanidassanatthaṁ	436
Opammasampaṭipādanaṁ	352
Obhāsaṁ	399
Obhāsakaraṇaṭṭhena	394
Obhāsagataṁ	385
Obhāsayaṁ	294, 411
Omānaṁ	435
Olujjati	48
Olokento	338
Olokesiṁ	339
Ovaditvā	137
Osannavīriyā	440
Ohīḷite	401
Oḷārikaṅgappahānena	375
Oḷārikaṭṭhena	360
Oḷārikattā	375
[Ka]	
Kaṁsapātiṁ	113
Kakusandho	176
Kañcikālaṁ	149
Kaññaṁ	162
Kaññāsatehi	178
Kaṇṭakaṁ	138
Kaṇṇasukhato	412

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kaṇhagaṅgā	257
Katakiccā	114
Katapuñño	58
Katabuddhakicce	27
Kattikachaṇapūjaṁ	182
Kattikapuṇṇamāyaṁ	169
Katvā	137
Kathā	193
Kathādoso	58
Kanakagirisikharaṁ	125
Kantāraṁ	362
Kantāro	293
Kanditvā	184
Kapaṇapuriso	348
Kappakoṭīhi	6
Kappati	111
Kappo	390
Kammakkhame	384
Kammakkhayakaraṁ	218
Kammāravaṇṇaṁ	178
Kayakesu	426
Karakavassaṁ	150
Karuṇā	9
Karuṇāvipphāraṁ	349
Karuṇāvihārena	199
Karuṇāsītalato	412
Karoṭi	271
Karonto	7
Kalaho	309
Kalyāṇo	215

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kasiṇāni	231
Kasiṇārammaṇūpa-nijjhāyanato	363
Kasmīragandhāra	151
Kassapo	177
Kahāpaṇampi	113
Kākaṇḍakaputto	112
Kāmaṁ	17
Kāmacchandoyeva	357
Kāmadhātu	355
Kāmabhavo	231
Kāmarāgapaṭipakkhato	356
Kāmavitakko	447
Kāmasukhallikānuyoga-vivajjanupāyadassanaṁ	207
Kāmā	355
Kāmesu	357
Kāyakammavacīkamma-vipphanditavinayanaṁ	188
Kāyaṅgaṁ	425
Kāyacittapassaddhivasena	354
Kāyaduccaritaṁ	342
Kāyavivekādayo	356
Kāyaviveko	313, 356
Kāyo	403
Kāraṇena	336
Kāruṇiko	9
Kālattho	199
Kāliṅgakulāni	183
Kālo	199

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kāsāvapajjotā	151
Kāsāvavasano	150
Kāḷakadhammayogā	451
Kāḷakūṭaṁ	255
Kāḷapakkhacātuddasī	413
Kiccaṁ	58
Kiñci mantaṁ	120
Kiñjakkhāni	161
Kiṇitvā	426
Kiriyākappavikappo	121
Kilāsuno	440
Kilesānaṁ	76
Kilesakālussiyassa	368
Kilesaparinibbānaṁ	173
Kilesamāro	310
Kilesavasena	408
Kilesā	12
Kilesārayo	217
Kukkuccapakatānaṁ	191
Kukkuccakesu	189
Kudālapiṭakaṁ	73
Kupito	120
Kuppeyya	450
Kummaggo	413
Kurundī	20
Kulavaṁsappatiṭṭhāpakaṁ	42
Kulasamudācārakammaṁ	342
Kulūpaghātaṁ	48
Kusalattikavasena	374

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kusalattikānaṁ	13
Kusalassa	443
Kusalādīhi bhedehi	312
Kusalādhippāyo	140
Kusale	457
Kūṭaṁ	65
Kūṭāgārasālā	112
Ke	120
Keṭubhaṁ	121
Kelāsakūṭaṁ	256
Kevalaparipuṇṇaṁ	335
Koṭippattaṁ	408
Koṭiyaṁ	425
Koṇāgamano	177
Kotūhalamaṅgaliko	424
Kotūhale	411
Kodhe	411
Kodho	300
Kontaputtatissatthero	135
[Kha]	
Khaṇe	196
Khaṇo	196, 200
Khaṇḍaṁ	56
Khaṇḍiccādibhāvaṁ	337
Khaṇḍaphullapaṭi-saṅkharaṇaṁ	56
Khattiyo	284
Khanati	91
Khanti	441

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]	
Khandhakāni	67
Khandhapaṭipāṭi	393
Khandhaparinibbānaṁ	173
Khandhamāro	310
Khandhasaṅgahavasena	374
Khamanīyaṁ	336
Khamanīyādīni	336
Khamanti	83
Kharabhāvo	352
Khassa	314
Khāyati	161
Khīṇā	409
Khīṇāsavasaṅkhātena buddho	296
Khīravirecanaṁ	55
Khuraggeyeva	128
Khettaṁ	13
Khedaṁ	7
Kho	32
[Ga]	
Gaganatalaṁ	125
Gaggarāya	293
Gacchāmi	414
Gajamuttā	162
Gaṇanānupubbato	363, 368
Gaṇhāti	90
Gaṇhāpetvā	353
Gaṇhiṁ	104
Gaṇhitvā	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gataṁ	65
Gatagataṭṭhāne	428
Gatiṁ	371
Gati	189
Gato	7
Gantvā	140
Ganthā	307
Gandhakuṭiyā	54
Gandhamādanakūṭaṁ	255
Gabbhaṁ	353, 448
Gabbhaggahaṇakālo	353
Gabbhato	348
Gabbhaseyyā	349
Gamanena	240
Gamiyavattaṁ	441
Gambhīratthato	412
Gambhīrā	331
Garahadoso	449
Garahantā	437
Garahāyaṁ	412
Garukāramado	303
Gavakkhajālasadisaṁ	179
Gahaṭṭhānuggahakaraṇaṁ	206
Gahetvā	60
Gāmantarakappo	112
Gāravayutto	297
Gāravādhivacanaṁ	299
Gāhayituṁ	378
Guṇaparidhaṁsanena	403

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga - Gha]	
Guṇādhigamanato	412
Guttaṁ	127
Gehaṁ	65
Gehe	119
Gocaraṁ	363
Gocaro	189
Gottamado	303
Gottavasena	213
Goyūthāni	206
Govīthi	262
Ghātena	384
Ghāsacchādanaparamatāya	449
[Ca]	
Ca	26
Cakkavāḷasiluccayo	260
Caṅkamati	128
Caṅkamena	58
Caṇḍikkabhāve	120
Catutthe divase	185
Caturaṅgasamannāgataṁ	353
Caturāsīti	104
Candamaṇḍalaṁ	260
Cando	264
Caramāno	82
Carasi	48
Carahi	134
Caritaṁ	250
Cariyā	75

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]	
Caritvā	427
Cātuddasīdivase	186
Cāretvā	425
Cittaṁ	92
Cittato	374
Cittarūpaṁ	139
Cittalatāvanaṁ	268
Cittaviveko	313
Cittasampahaṁsanatthaṁ	216
Cittāni	447
Cittekaggatatthāni	380
Cittehi nayehi	19
Citrakūṭaṁ	255
Cintesi	160
Ciraṁ	438
Ciraṭṭhitikaṁ	34
Cirā	438
Cīvare	36
Cutipaṭisandhivasena	393
Cutiyā	395
Cūḷavedallaṁ	103
Cetakattherena	55
Cetanāhaṁ	141
Cetayitvā	141
Cetaso	366
Cetiyagirimhi	169, 171
Cetiyapaṭimaṇḍitāni	132
Cetokhilāni	308
Cetopariyakovidā	166

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]	
Cetovinibandhā	308
Celukkhepasatasahassāni	179
Codetā	131
Codetvā	151
Corakantāraṁ	293
[Cha]	
Chaḍḍitapatita-uklāpā	56
Chaṇatthaṁ	154
Chaṇavesaṁ	140
Chaddantadahato	124
Chandarāgaparibhogo	342
Chandarāgo	309, 355
Chandā	49
Chandāgamanaṁ	49
Chando	309
Chambhitattaṁ	398
Chaḷaṅgupekkhā	369
Chaḷabhiññā	41
Chātapabbatapāde	160
Chinnabhinnapaṭadharo	150
[Ja]	
Jaggitvā	128
Janapadacārikaṁ	452
Janapado	174
Jambudīpe	149
Jambusirivhaye	111
Jammiṁ	115

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]	
Jarāmaraṇapariyantattaṁ	219
Jalaṁ	294
Jalogī	112
Jātakaṁ	103
Jātarūparajataṁ	112
Jātiṁ	390
Jātikantāro	293
Jātikkhettaṁ	278, 390
Jātimado	303
Jātimahallakatāya	337
Jātibrāhmaṇe	337
Jātivasena	340
Jātisamudāgataṁ	213
Jātisampannakulehi	185
Jānaṁ	403
Jānato	409
Jānantova	294
Jānāti	224
Jānituṁ	120
Jānissanti	120
Jālaṁ	12
Jigucchati	347
Jigucchi	403
Jiṇṇe	338
Jiyaṁ	160
Jīvakambavane	63
Jīvaloko	11
Jīvitamado	303
Jegucchitaṁ	347
Jeṭṭho	353

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]	
Jotayitvā	111
[Jha]	
Jhānaṅgapaccanīkāni	357
Jhānapaṭipakkhato	357
Jhānapaṭilābhapaccanīkānaṁ	386
Jhānamado	304
Jhānāni	232, 235
Jhānupekkhā	373
Jhāpeti	363
[Ña]	
Ñatvā	224
Ñāṇacakkhu	396
Ñāṇapharasuṁ	218
Ñāṇambuniddhotamalāsavā	17
Ñāṇena	395
Ñātaṭṭhena	224
Ñātiparivaṭṭo	449
Ñāto	21
Ñāpetukāmo	59
Ñāyehi	298
[Ṭha]	
Ṭhapetvā	54
Ṭhapesi	182
Ṭhānaṁ	32, 408
Ṭhitattā	385
Ṭhite	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Taṁ	16
Taṁkammārammaṇaṁ	402
Taṁ vacanaṁ	339
Taṅkhaṇaññeva	128
Taṅkhaṇānurūpāya	457
Tacchakānaṁ	71
Taṇhaṁ paṭicca	308
Taṇhākāyā	308
Taṇhāmūlakā	308
Taṇhāsaṁkilesassa	76
Tatiyaṁ	183
Tatonidānaṁ	83
Tatramajjhattupekkhā	373
Tathattāya	325
Tathāgatassa	340
Tathāgatā	339
Tathārūpānaṁ	335
Tadaṅgappahānaṁ	76
Tadaññaṁ	92
Tadatthajotanatthaṁ	199, 201-2
Tadatthadīpakaṁ	368
Tadatthaparinipphādanaṁ	211
Tadadhigamāya	369
Tadantaresu	276
Tadavasari	112
Tadahu	112
Tadupiyaṁ	428
Tantikkamaṁ	24
Tannissaraṇaṁ	355
Tapo	441

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tapparāyaṇatā	417, 418
Tabbiparīte	401
Tambapaṇṇidīpaṁ	155
Tambapaṇṇiyaṁ	161
Tambapaṇṇiyā	149
Tammūlakattā	390
Taraṅgā	366
Taruṇā	453
Tāpasaṁ	141
Tārāgaṇa	125
Tāreti	293
Tālāvatthukatā	340
Tāvatiṁsabhavanaṁ dasasahassayojanaṁ	266
Tāvadeva	171
Tikacchedo	107
Tikkhatā	352
Tikkhindriye	251
Titikkhā	441
Titthiyā	392
Tipañcayojanakkhandha-parikkhepā	259
Tipiṭakasabbapariyattippa-bhedadhare	45
Tipeṭako	149
Tibhavarathe	218
Tiyaggaḷapokkharaṇī	257
Tiracchānapurisā	290
Tivaggasaṅgahāni	91
Tividhākusalamūlaṁ	305
Tividhaduccaritāni	305
Tividhapapañcā	305
Tividhamalāni	305
Tividhavitakkā	305
Tividhavisamāni	305
Tividhasaṁkilesā	305
Tividhasaññā	305
Tissakumārassa	135
Tihatthavikkhambhaṁ	179
Tīraṇaṁ	375
Tīretvā	115
Tuṭṭhiṁ	103
Tumbāni	459
Turitacārikā	452
Turite	411
Tejodhātuṁ	137
Tejosaṁvaṭṭo	390
Temāsaṁ	459
Temāsiko	458
Telamiva	189
Tevijjā	166
Tevijjādibhede	46
[Tha]	
Thambho	302
Thāmaṁ	450
Thāmagatāya	369
Thāvarakammaṁ	50
Thinamiddhaṁ	398
Thutijappehi	179
Thūpapatiṭṭhānabhūmiṁ	174

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]	
Theravādaṁ	135
Therassa	137
Theriṁ	184
Thero	140
[Da]	
Dakkhiṇāpathamanussā	427
Dakkhiṇeyyaṁ	424
Daṭṭhabbasāramaṇḍo	57
Daṭṭheyyaṁ	240
Daṇḍādānaṁ	309
Datvā	132
Dantaṁ	127
Dantakhacitaṁ	58
Dameti	290
Dalidde	401
Dasa akusalakammapathā	309
Dasanakhasamodhāna-samujjalaṁ	425
Dasabhātikasamākulaṁ	169
Dasasahassacakkavāḷe	455
Dasasahassayojanaṁ	267
Dassanaṭṭhena	397
Dassanaṭṭho	313
Dāyādo	134
Diṭṭhadhammanibbānavādā	148
Diṭṭhadhammikā	449
Diṭṭhasacco	155
Diṭṭhigatāni	138, 309
Diṭṭhisaṁkilesassa	76
Diṭṭhisīlasaṅghātena	415
Diṭṭhisīlasāmañña-saṅkhātasaṅghāto	211
Diṭṭhe	197
Diṭṭhosi	65
Dippati	45
Dibbacakkhunā	410
Dibbañca	124
Dibbavihāravasena	396
Dibbavihārasannissitattā	396
Dibbavihāro	203, 313
Dibbasadisattā	395
Dibbena cakkhunā	400
Diyaḍḍhasataṁ	92
Diyaḍḍhasahassaṁ	153
Divase	132, 182
Disā	411
Dīgharattaṁ	84
Dīpaṁ	149
Dīpakatittiro	141
Dukkhaṁ	408
Dukkhamanubhavamāne	402
Dukkhassa	197
Dukkhādīsu	219
Dukkhāya	84
Dukkhogāhaṁ	80
Dukkhogāhā	78
Duggahitaṁ	90
Duggahitā	81
Duccaritaṁ	403

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Duccaritasaṁkilesassa	76
Duṭṭhaṁ	151
Duṭṭhassa	378
Duṭṭhullaṁ	399
Dutiyadivase	55, 59
Dubbaṇṇe	401
Dubbiññeyyā	378
Dubbuṭṭhikā	172
Dubbhikkhakantāraṁ	293
Durabhisambhavaṁ	115
Dullabhapiṇḍe	432
Dussīlo	424
Duhitikā	426
Devatākulāni	182
Devatāhi	392
Devadundubhiyo	179
Devadūtehi	151
Devaputtamāro	310
Devamanussanayana-vihaṅgānaṁ	57
Devalokagabbhasampattiyā	348
Devasikaṁ	124
Devā	127
Desanā	73
Desanāvilāpasappatto	349
Desito	32
Desesiṁ	163
Doṇamattā	178
Doṇamukhaṁ	273
Dosanāsanato	412
Dvaṅgulakappo	111
[Da]	
Dvattiṁsākārā	231
Dvāraṁ	54
Dvāresu	137
Dvikkhattuṁ	455
[Dha]	
Dhajūpamehi	18
Dhaññakaraṇaṭṭhāne	426
Dhammaṁ	83
Dhammakkhandho	107
Dhammagaruno	400
Dhammagāravā	400
Dhammacakkaṁ	27
Dhammacakkhuṁ	151
Dhammacintaṁ	91
Dhammajātaṁ	80
Dhammaṭṭhitiñāṇaṁ	221
Dhammadasā	415
Dhammadesanābhiyogo	207
Dhammadhātuṁ	349
Dhammappadīpassa	21
Dhammaratanaṁ	299
Dhammavarassa	12
Dhammavaro	12
Dhammasabhāyaṁ	59
Dhammānurūpaṁ	80
Dhammābhilāpo	79
Dhammābhisamayo	151
Dhammāmataṁ	153

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]	
Dhammikasukhāpariccāga-nimittaṁ	208
Dhamme	197
Dhammesu	80
Dhammo	12, 21
Dhātu-oropanatthāya	174
Dhātuparinibbānaṁ	173
Dhātupūjādivasesu	54
Dhāretu	422
Dhāressasi	34
Dhīti	189
Dhīro	197
Dhuraṁ	60
Dhuraggāho	111
Dhuvabhattāni	131
Dhenupago	375
[Na]	
Nakhasikhā	351
Nagamuddhani	155
Nagavhayā	259
Natthitā	249
Nandanavanaṁ	268
Nandā	268
Nandiyāvaṭṭaṁ	162
Nappahoti	60
Namassaneyyaṁ	14
Namassamāno	14
Navakammādhiṭṭhāyakaṁ	133
Navakā	115
Navappabhedaṁ	92

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Navappāyā	48
Navasattapātubhāvadiṭṭhi	397
Navahatthaparikkhepaṁ	178
Navānupubbavihārā	41
Nassanti	173
Nahutāni	252
Naḷeru	205
Nāgamāhaṭaṁ	162
Nāgarājānaṁ	125
Nāgavīthi	262
Nāgā āgantvā	184
Nātho	8
Nānattasaññā	399
Nānābaddha-avikopanaṁ	381
Nānāratanavicittaṁ	179
Nānāvajjane	377
Nānāvidhakusuma-samākiṇṇaṁ	179
Nānubhonti	84
Nāmapadaṁ	329
Nālakasuttaṁ	96
Nāvā	140
Nāvāsaṅghāṭaṁ	140
Nāsanā	338
Nikanti	222
Nikāye	149
Niketamiva	57
Nikkujjitaṁ	413
Nikkhamantānaṁ	351
Nikkhamitvā	139
Nikkhitto	406

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nigaṇṭho	127
Nigamo	437
Niggaṇhāti	192
Nigrodhattherassa	137
Nighaṇḍu	120
Niccabhattasaṅkhepena	427
Nijjhānaṁ	83
Niṭṭhitaṁ	58
Nittāreti	293
Nittharaṇatthāya	335
Nitthusakaṇe	124
Nidassitā	92
Nidānakosallatthaṁ	27
Nidānaṭṭho	312
Nidānavatthuppa-bhedadīpanato	460
Nidānena	324
Niddese	356
Niddeso	330
Niddosatāya	440
Niddhamatha	150
Niddhametvāna	153
Niddhotāni	17
Nipaccakārārahaṁ	338
Nipātapadaṁ	329
Nibaddhadānassa	431
Nibaddhavattaṁ	128
Nibbattiṁ	371
Nibbattikaṁ	408
Nibbasanāni	36
Nibbānaṁ	351

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nibbānadhātuyā	28
Nibbāyiṁsu	111
Nibbidā	193
Nimittaṁ	371
Nimittasaṅkappanā	355
Niyato	452
Niyyānaṭṭho	313
Nirāmisā	391
Nirujjhati	121
Nirujjhissati	121
Nirutti	330, 332
Nirupakkilesato	335
Nirupalepanaṁ	208
Nirodhato	239
Nirodhappajānanā	231
Nirodhasamāpatti	380
Nirodhūpāyato	239
Nivāte	205
Nivāsaṁ	389
Nisīdītipi	59
Nissaraṇaṭṭho	312
Nissaraṇatthā	81
Nissāya	190
Nīcakulatā	445
Nīlavaṇṇayogato	366
Nīlavatthaṁ	366
Nīvaraṇavikkhambhanato	325
Nīvaraṇāni	308
Nīvaraṇe paṭisaṅkhā	371
Nuppajjissati	121

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nekkhammaṁ	356, 446
Nemittikaṁ	297
Nevasaññānāsaññābhavo	232
Nevasaññīnāsaññīvādā	147
Nosuttanāmikā	97
Nosulabhūpamehi	18
[Pa]	
Pakkamantiyeva	452
Pakkhaṁ	32
Paguṇaṁ	415
Paggaṇhiṁsu	138
Paggahitaṁ	353
Paggahena	427
Paccatthike	192
Paccanīkadhamme	363
Paccanīkapaṭipakkha-bhāvadassanato	357
Paccayadassanatthaṁ	378
Paccayādīnaṁ	216, 225
Paccayānaṁ	384
Paccayo	219
Paccarī	20
Paccavekkhaṇaṁ	392
Paccavekkhaṇañāṇa-pariggahitaṁ	410
Paccavekkhantena	64
Paccassosi	456
Paccāgamiṁsu	115
Paccuṭṭheti	338
Paccuppannānā-gataṁsañāṇaṁ	410

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paccekagaṇīhi	187
Pacceti	424
Pacchā	196
Pacchimo tatiyabhāgo	337
Pajjarakena	172
Pañcadasavaggapariggaho	92
Pañcadasavaggasaṅgahāni	92
Pañca raṭṭhāni	153
Pañcavokārabhavo	232
Pañcātape	138
Paññatti	79, 328
Paññattipathānurūpaṁ	80
Paññattīsu	80
Paññatto	32, 33
Paññā	13
Paññājananato	412
Paññāyiṁsu	427
Paññāvadātato	412
Paññāveyyattiyaṁ	166
Paṭikacceva	450
Paṭikkhepā	430
Paṭijaggāpetvā	178
Paṭiniddeso	195
Paṭinivattantassa	391
Paṭipakkhabhūtaṁ	379
Paṭipajjiṁ	35
Paṭipattiyā	334
Paṭipanno	326
Paṭibhānamado	304
Paṭimukhoyeva	425

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭiyāditabhattato	119
Paṭiyādetuṁ	427
Paṭiyādesuṁ	140
Paṭiladdhattā	396
Paṭiladdharasānubhavanaṁ	362
Paṭilābhatuṭṭhi	361
Paṭivasati	197
Paṭivijjhitvā	349
Paṭividdhākuppo	85
Paṭivedesi	415
Paṭivedesuṁ	57
Paṭisandhiṁ	119
Paṭisallīnassa	438
Paṭissuṇitvā	115
Paṭhamaṁ	75
Paṭhamaṁ māsaṁ	56
Paṭhamapāṭipadadivase	183
Paṭhamamahāsaṅgīti	27
Paṭṭhapesi	123
Paṇipāto	417
Paṇītabhāvūpagamanena	387
Paṇītena	168
Paṇḍukambalasilā	268
Paṇḍukassa	158
Paṇṇāni	133
Paṇṇāsakasaṅgaho	108
Patanti	205
Patāreti	293
Patiṭṭhahissati	168
Patiṭṭhātu	171

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Patiṭṭhāya	218
Patiṭṭhitaṁ	16
Patiṭṭhito	149
Patimānesi	339
Patirūpaṁ	435
Patti	311
Pattuṇṇapaṭṭapaṭe	458
Patteyyaṁ	240
Patvā	408
Padaṁ	131
Padattho	348
Padālatā	283
Padena	402
Padhānaṁ	58
Padhānagharaṁ	140
Padhānānuyogassa	395
Pana	366
Pantaṁ	443
Pannabhārā	114
Pabbajitakālato	135
Pabbajitānuggahakaraṇaṁ	207
Pabbajito	442
Pabbajjā	131
Pabbajjāpurekkhārā	178
Pabbajjāsaṅkhepeneva	450
Pabbato	254
Pabhassaro	451
Pabhuti	135
Pamāṇaṁ	71
Pamādalekhaṁ	22

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pamādo	131, 305
Pamocanaṁ	240
Payatto	312
Payassahārī	271
Payāgapatiṭṭhānaṁ	459
Payirupāsanaṁ	414
Payogasuddhi	357
Parato	202
Parappavādaṁ	148
Paramaṁ	441
Parasamayavivajjanato	460
Parāyaṇaṁ	413
Parikammaṁ	389, 395
Parikkhipitvā	260
Pariggaṇhi	126
Pariggaho	309
Paricayena	359
Paricaranti	138
Pariññātakkhandho	85
Pariññeyye	230
Pariṇāmakālo	353
Pariṇāhamado	305
Paridīpanā	74
Paridevittha	32
Parinibbāne	28
Paripākasithilabandhanaṁ	339
Paripuṇṇagabbhā	128
Paribbājako	62
Paribbhamanaṁ	360
Paribhāvitāni	350

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pariyattibhedaṁ	74
Pariyattibhedo	81
Pariyattiyā	335
Pariyatto	50
Pariyāpuṇanti	83
Pariyāyaṁ	342
Pariyāyehi	337
Pariyāyo	339
Pariyāhananaṁ	359
Pariyuṭṭhānappahānaṁ	76
Pariyuṭṭhitacitto	431
Pariyesati	424
Pariyesanā	308
Pariyosānakalyāṇo	325
Pariyosāpehi	131
Parivāramado	303
Parivitakko	195
Pariveṇaṁ	56
Pariveṇaṭṭhāne	187
Parisuddhaṁ	335
Parisuddhabhāvādīsu	385
Parissayānaṁ	310
Parihāyamāno	390
Parūpaghāti	442
Parūpavādo	449
Parūpārambho	449
Palibodhaṭṭho	312
Palujjanti	48
Pallaṅkaṁ	120
Pallaṅkena	137

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pavajjiṁsu	184
Pavattaṁ	371
Pavattaphalabhojano	391
Pavattitaṁ	389
Pavattino	104
Pavanaṁ	196
Pavāraṇāsaṅgahaṁ	453
Pavāretvā	169
Pavicayo	375
Paveṇī	85
Pasaṁsāyaṁ	411
Pasaṁsāvacanaṁ	394
Pasatamattaṁ	136
Pasannabhāvo	353
Pasannākāraṁ	413
Pasavati	71
Pasādacakkhu	396
Pasāde	411
Pasāraṇaṁ	129
Pasāretvā	337
Pasīditvā	120
Passato	183
Paharaṇavuṭṭhiyo	150
Pahātabbe	230
Pahānaṁ	76
Pahānakkamo	376
Pahitaṁ	55
Pahīnakileso	85
Pahūtavittūpakaraṇānaṁ	457
Paḷāso	301

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paḷinā	155
Pākaṭabhāvato	362
Pākatikaṁ	404, 405
Pākammaṁ	311
Pācīnamahāsālamūle	182
Pācīnasamuddante	441
Pāṭaliputtadvāre	171
Pāṭihāriyaṁ	133
Pāṇātipāto	342
Pāṇo	342
Pātimokkhāni	67
Pātimokkhe	443
Pātubhavanti	66
Pādāni	294
Pānakaṁ	124
Pāpakānaṁ	386
Pāpabhikkhū	32
Pāmojjaṁ	193, 337
Pāmojjajāto	135
Pāyesi	153
Pāragū	120
Pārappattaṁ	300
Pāricchattako	268
Parijuññena	214
Paripūrimado	305
Pārisuddhupekkhā	373
Pālanaṁ	364
Pāvacanaṁ	32
Pāvāya	42
Pāsādiko	205

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pāḷinayānurūpaṁ	19
Piṭakasampadānena	73
Piṭakesu	81
Piṇḍapātikamado	304
Pisati	428
Pisuṇavācā	345
Pisuṇā	345
Pīti	193
Pītipāmojjaṁ	134
Pītipharaṇena	377
Pītivipphāraparipuṇṇa-gattacitto	411
Pītisukhaṁ	363
Pīnanarasā	361
Pīḷanaṭṭho	197, 312
Puggalato	374
Puggalena	375
Puggalo	339
Pucchanto	336
Pucchi	141
Pucchitvā	120
Puññappabhāvanibbattaṁ	125
Puttānaṁ	135
Puthujjanā	45
Punadivasepi	169
Pupphaṁ	161
Pupphanāmo	149
Pupphāni	454
Pupphūpahāro	58
Pubbakattikapavāraṇādivase	182
Pubbakāraṁ	424

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pubbaṇṇaṁ	426
Pubbabhāgato	353
Pubbācariyānubhāvaṁ	17
Pubbācariyāsabhehi	17
Pubbārāme	444
Pubbe	92
Pubbe kataṁ	113
Pubbenivāsānussati	387
Purato	155
Puratthimena	171
Purimakammabhavasmiṁ	222
Purimataṇhā	231
Purimasmiṁ	366
Purimena	356
Purisadammasārathi	290
Purisayugavasena	448
Pure	294
Purekkhāramado	303
Pure dippati	44
Pūjāvisesānaṁ	225
Pūjite	72
Pūrāpetvā	137
Pekkhamānā	139
Petavatthuṁ	168
Pemaṁ	129
Peyyālasaṅgaho	108
Pesitacittassa	395
Pesitena	163
Pokkharaṇiyo	137
Pothujjanikena	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa - Pha]	
Porāṇā	202
Pharaṇarasā	361
Pharitvā	73
Pharusavācā	345
Pharusā	345
Phalanti	150
Phaliṁsu	179
Phārusakavanañca	268
Phāsukā	65
Phāsuvihāro	337
Phuṭattā	376
Phullaṁ	56
[Ba]	
Bandhanā	151
Bandhitvā	140
Balaṁ	337, 450
Balikammaṁ	124
Bahuṁ vā	323
Bahukārattā	46
Bahujanasukhāya	209
Bahujanahitāya	209
Bahalagaṅgā	257
Bālabhāvo	357
Bālavejjo	450
Bāhāya	83
Bāhirakapāsaṇḍaṁ	126
Bāhirato	140
Bāhusaccaṁ	450
Bindusārassa	123

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]	
Bindusāro	126
Bījaniṁ	60
Buddhakkhettaṁ	390
Buddhacakkhu	155
Buddhañca	163
Buddhato	104
Buddhattā	232
Buddhadhammā	175
Buddhadhammānaṁ	300
Buddhanisevitaṁ	10
Buddhapariṇāyakaṁ	458
Buddhavacanaṁ	123
Buddhasirivhayo	20
Buddhasubodhitāya	325
Buddho	10, 109
Bojjhaṅgupekkhā	370
Bodhimaṇḍe	218, 353
Bodhimaṇḍo	218
Byañjanaṁ	329
Byañjanaparisuddhatāya	337
Byañjanasampattiyā	326
Byañjanāni	348
Byantīkatā	368
Byasanaṁ	172, 450
Byākatā	155
Byādhipaṭikammatthaṁ	136
Byāpādavitakko	447
Byāpādo	346
Byāmappabhāya	432
Brahā	253

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]	
Brahmaṁ	212
Brahmacariyaṁ	332, 334
Brahmalokasampattiṁ	220
Brahmavihārupekkhā	370
Brahmavihārā	203, 313
Brahmānaṁ	179
Brāhmaṇabhatto	126
Brāhmaṇānaṁ	127
[Bha]	
Bhagavati	111
Bhagavā	109, 320
Bhagavāti vacanaṁ	297
Bhagī	298
Bhaggā	65
Bhajanaṁ	414
Bhajī	298
Bhaṇḍāgārikapariyatti	81
Bhaṇḍu	150
Bhattavissaggakaraṇatthāya	120
Bhaddanāmo	149
Bhaddapīṭhakesu	127
Bhantamigappaṭibhāgo	129
Bhayaṁ	150
Bhayabheravaṁ	150
Bhaye	41
Bhavantago	298
Bhavā	231
Bhavābhavaṁ	11
Bhavābhavo	307

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhave vā	391
Bhavo	11
Bhavokkamanatthāni	380
Bhāgī	298
Bhāge	319
Bhāgyaṁ	300
Bhāgyavā	298
Bhāriyaṁ kammaṁ	403
Bhāvanāpāripūriyā	387
Bhāvitamaggaṁ	114
Bhāvetabbaṁ	230
Bhāvetabbe	230
Bhāveti	73
Bhāvenabhāvalakkhaṇattho	199
Bhāsantarameva	23
Bhāsitamattaṁ	341
Bhiṁsanakaṁ	150
Bhiṁsanakāni	150
Bhikkhamānā	426
Bhikkhācāravattena	136
Bhikkhuto	104
Bhikkhusaṁghena	42
Bhikkhusamudāyo	111
Bhikkhusahassaparivāraṁ	140
Bhiṅgāraṁ	162
Bhusā vātā	150
Bhūtaṁ	373
Bhūmattharaṇasaṅkhepena	168
Bhūmiṁ	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhūmito	374
Bhūmipappaṭako	283
Bheravaṁ	150
Bhesajjatelānaṁ	458
Bhesajjamattā	55
Bhesajjassa	137
Bhogakkhandhaṁ	449
Bhogamado	304
Bhoge	82
Bhojjayāgu	30
[Ma]	
Makkhaṁ	150
Makkho	300
Maggaṁ	54
Maggapaṭipanne	338
Maggassa	313
Maggo	351
Maṅgalaṁ	424
Maccuno	131
Maccumāro	310
Macchariyaṁ	301, 309
Majjavaṇijjā	423
Majjhekalyāṇo	325
Maṇḍanakajātiyo	347
Maṇḍapo	57
Maṇḍūko	294
Matimaccajantā	21
Matta	212
Mattaññutā	443

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mattamaññāsi	46
Madanayuta	271
Mado	302
Maddanto	148
Madhuṁ	124
Manaṁ	135
Manussā	291
Manussūpacāraṁ	400
Manomayiddhiyā	235
Mantanā	193
Mandiraṁ	427
Mamaccayena	33
Mamāti	75
Malaṁ	138
Mahatā	42
Mahatthā	271
Mahaddhane	401
Mahantaṁ	402
Mahallako	403
Mahākaruṇā	9
Mahākassapo	29
Mahākāruṇikassa	8
Mahākāruṇiko	9
Mahāgaṇṭhipade	7, 8, 22
Mahāgatikattā	396
Mahāgocaraṁ	50
Mahājano	54
Mahājutikattā	396
Mahādānaṁ	132
Mahānubhāvā	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahāpuriso	339
Mahābodhiviyogadukkhito	184
Mahābodhisamāruḷhā	183
Mahāmaṇḍalaṁ	453
Mahāmūlā	179
Mahāmeghavanuyyānaṁ	169
Mahāyāgaṁ	459
Mahāvaṁse	169
Mahāvanaṁ	112
Mahāvivādo	173
Mahāvīro	171
Mahāsaṅgīti	27
Mahāsamayo	196
Mahāsamuddatalaṁ	184
Mahāsammato	284
Mahiṁsakamaṇḍalaṁ	150
Mahimā	311
Mahejavatthu	171
Mahesayo	188
Māgasiramāsassa	183
Māgasirassa	453
Mātikā	25
Mātikāmattaṁ	437
Mātulabhāgineyyānaṁ	176
Mānābhisamayā	197
Māno	302
Māyā	301
Mārāvaṭṭanāya	431
Māsakarūpaṁ	113
Migavaṁ	139, 160

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Migāramātupāsāde	445
Micchattā	308
Micchācāro	344
Micchādiṭṭhi	347
Micchādiṭṭhikammasamādānā	405
Micchādiṭṭhigahana-paṭicchannaṁ	413
Micchāmaggo	413
Milātamālākacavaraṁ	54
Missakapabbataṁ	155
Mukhatuṇḍakaṁ	351
Mukhamattanidassanaṁ	196
Muccāma	48
Muṭṭhassatinā	353
Mudindriye	251
Mudukammaññabhāvena	385
Mudukā	35
Musā	344
Musāvādo	344
Mūlaṁ	340
Mūlakāraṇabhāvena	231
Mūlasatena	179
Me	337
Meghavanaṁ	168
Mettaṁ	220
Methunaṁ dhammaṁ	284
Mehanassa	314
Moggaliputtatherassa	134
Moggalibrāhmaṇassa	114
Moghapurisā	83

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]	
Yaṁ	32
Yakkhānaṁ	179
Yajitvā	459
Yattha kāmāvasāyitā	312
Yathāṭhāne	54, 450
Yathādhammaṁ	75, 79
Yathānulomaṁ	75
Yathānusiṭṭhaṁ	151, 414
Yathābhuccaguṇādhigato	312
Yathābhūtaṁ	224
Yathābhūtañāṇadassanaṁ	193
Yathāvuḍḍhaṁ	59
Yathāvuttena	73
Yamakasālānaṁ	28
Yasamado	304
Yasasā	294, 411
Yahiṁ	74
Yāpanīyaṁ	337
Yāvadatthaṁ	458
Yogā	307
Yojaniya-ārāmesu	187
Yojemi	58
Yobbanamado	303
[Ra]	
Rajatayaṭṭhī	161
Rajjaṁ	139
Rajjantānaṁ	340
Rañño	123
Ratanaṁ	14

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rattaññumado	304
Ratticchedo	433, 434
Rathayaṭṭhippamāṇā	160
Ramaṇīyo	205
Rasapathavī	283
Rasena rasaṁ	450
Rasmīhi	457
Raho	225
Rahogatassa	438
Rāgavirāgoti	414
Rāgo	355
Rājakakudhabhaṇḍāni	162
Rājagahaṁ	56
Rājagahanagaraparivattakena	153
Rājaṅgaṇena	127
Rājaparivaṭṭe	337
Rājabhavanabhūtiṁ	57
Rājā	284
Rājāgārake	62
Rājābhirājā	72
Rājiddhiyo	124
Rukkho	351
Rūpadassanena	400
Rūpabhavo	231
Rūparasā	340
Rūpāni	399
Rogaṁ vūpasametvā	450
Rohitamigarūpaṁ	160

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lakkhaṇīyattā	73
Lakkhaṇūpanijjhāyanato	363
Laggetvā	120
Laghimā	311
Lacchasi	171
Lacchāma	170
Lajjīsu	189
Latā	161
Laddhaṁ	153
Laddhā laddhā	103
Labhitvā	135
Lahuṭṭhānaṁ	337
Lābhaggamahattaṁ	450
Lābhamado	303
Lābhasakkāro	138
Lābho	309
Lokaṁ	240
Lokajeṭṭhakakammaṁ	347
Lokatanti	347
Lokadhammā	246
Lokanirodhaṁ	240
Lokantagū	240
Lokantarikanirayā	276
Lokabyūhā	279
Lokarāmaṇeyyakaṁ	57
Lokavidū	240, 287
Lokavivaraṇaṁ	133
Lokasannivāse	351
Lokassantaṁ	240
Lokahitāya	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lokānukampāya	209
Lokāmisanirapekkhato	335
Lokāmisabhūtaṁ	450
Lokiyasarikkhakānaṁ	311
Lokuttaradhammo	129
Loke	208
Lobhanissandayuttattā	401
Lolabhāvo	357
Lohapāsādaṭṭhānaṁ	187
Lohitakkhayañca	450
[Va]	
Vaṁsānurakkhaṇatthāya	85
Vaggasaṅgaho	108
Vacanasiliṭṭhatāya	350
Vacanānamatthaṁ	24
Vacīduccaritaṁ	344
Vacchapālako	294
Vijito	433
Vajjayitvāna	22
Vajjāvajjaṁ	131
Vajjīsu	112
Vaṭaṁsakaṁ	162
Vaṭṭakhāṇubhūtaṁ	350
Vaḍḍhamānaṁ	162
Vaḍḍhāpento	132
Vaḍḍhetvā	122
Vaṇṇajjhakkhaṁ	427
Vaṇṇamado	304
Vaṇṇādīhi	392

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vaṇṇena	294, 411
Vata	48
Vatthakoṭikaṁ	162
Vatthārammaṇādi-sāmaggiyaṁ	340
Vatthukāmappahānaṁ	207
Vatthukāmehipi	356
Vanantaṁ	362
Vantaṁ	314
Vantitvā	425
Vami	319
Vayadhammā	66
Vayhaṁ	140
Varabhūrimedhaso	351
Vavatthapetabbo	25
Vasitā	311
Vasībhāvappatte	384
Vassasataparinibbute	111
Vassūpanāyikā	54
Vā	391
Vākyena	19
Vācaṅgaṁ	425
Vācesuṁ	149
Vāṇijako	129
Vātena	286
Vādo	225
Vārigocaro	294
Vāḷakantāraṁ	293
Vikasitacittā	448
Vikkhambhanappahānaṁ	76
Vigatadaratho	354

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Viggahajātā	173
Viggaho	309
Vicāresi	185
Vicikicchā	398
Vijitāvino	111
Vijjā	231
Vijjācaraṇasampanno	320
Vijjāhi	235
Viññāṇaṭṭhitiyo	243
Viññūnaṁ	71
Vitakkanaṁ	358
Vitakkavicārapalibodhā-bhāvena	366
Vitti	457
Vitthāramaggañca	23
Viditānubhāvo	450
Viddhaṁsakāni	357
Vidhunantā	351
Vinayaṁ	348
Vinayati	361
Vinayapaññattiyā	438
Vinayapaññattiyācana-hetubhūto	195
Vinayapariyattiṁ	190
Vinayapiṭakaṁ	123
Vinayo	21
Vinicchayaṁ	24
Vinicchayo	309
Vinipātanasabhāvo	451
Vinipāto	451

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vineyyasattā	453
Vipatti	422, 423
Vipariṇāmo	197
Vipariṇāmaṭṭho	312
Viparītadassanā	405
Vipassanāñāṇassa	353
Vipassanāpādakaṁ	383, 407
Vipassanupekkhā	372
Vipulabhāvena	450
Vipulāya	369
Vipphāravā	360
Vibhaṅge	356
Vibhajanaṁ	328
Vibhajjavādī	148
Vibhāvanā	74
Vibhāvane	338
Vibhūtiṁ	134, 184
Vibhūtiyā	185
Vimaddakkhamato	412
Vimānavatthuṁ	168
Vimucciṁsu	447
Vimucci	58
Vimutti	13, 193
Vimuttiñāṇaṁ	13
Vimuttiñāṇadassanaṁ	193
Vimuttirasaṁ	64
Vimuttirasassa	299
Vimokkhantikañāṇavasena	295
Vimokkho	193
Virāgo	193

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vilokitaṁ	129
Vivaṭṭaṭṭhāyī	278, 285
Vivaṭṭo	277, 285, 390
Vivaraṇaṁ	328
Vivaraṇavibhajanāni	327
Vivaritvā	54
Vivasā	406
Vivādamūlāni	308
Vivādo	309
Viviccitvā	355
Vivekajaṁ	363
Vivekaṭṭho	313
Vivekā	361
Visaṅkhataṁ	65
Visaṅkhāraṁ	65
Visajjesi	137
Visadāya	369
Visamāsanupatāpo	377
Visayakkhettaṁ	278
Visayato	80
Visavaṇijjā	423
Visavitāya buddho	296
Visahati	431
Visākhapuṇṇamāyaṁ	164
Visārado	191
Visuddhavijjāpaṭisambhidehi	17
Vissatthā	57
Vissattho	46, 139
Vissutā	113
Vissutāsu	20

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vihāraggena	425
Vihāramahapūjāya	134
Vihiṁsāvitakko	447
Vīciyo	184, 366
Vītikkamappahānaṁ	76
Vīmaṁsiyamānahitato	412
Vīriyapariggahitaṁ	385
Vīriyapādehi	218
Vīriyabhāvanābalanibbattaṁ	396
Vīriyasamataṁ	58
Vīriyupekkhā	370
Vuṭṭhahati	338
Vuḍḍhataro	404
Vuḍḍhapabbajito	29
Vuḍḍhimanto	73
Vuḍḍhimariyādappatte	337
Vuttatthā	80
Vuttavipariyāyena	407
Vuttasassaṁ	426
Vuttiṁ	364
Vutto	21
Vusitabrahmacariyo	240
Vūpasantā	368
Vūpasamā	364
Vūpasametuṁ	138
Vegena	440
Vejayantaratho	267
Vejayanto	267
Veṭhakaṁ	162
Vedaṁ	103

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vedanupekkhā	372
Vedānaṁ	120
Vedehiputtena	63
Veneyyavaseneva	454
Veneyyānaṁ	334
Verañjaṁ	427
Verañjā	202
Veramaṇiyo	423
Vevacanappakāsakaṁ	120
Vesālikā	111
Vesālī	112
Vokāro	232
Voharati	191
[Sa]	
Saṁ	351
Saṁkilesavatthuppahānaṁ	357
Saṁghatthero	28
Saṁghapatimānanaṁ	382
Saṁghamajjhe	191
Saṁyuttasaṅgaho	92, 108
Saṁyogaṭṭho	312
Saṁvaṭṭati	390
Saṁvaṭṭaṭṭhāyī	277, 285, 390
Saṁvaṭṭasīmā	390
Saṁvaṭṭo	277, 284
Saṁvaḍḍhabhāvaṁ	208
Saṁvaṇṇanā	19
Saṁvaṇṇitaṁ	389
Saṁvaṇṇito	19

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Saṁvarāsaṁvaro	75
Saṁvaro	443
Saṁsanditvā	450
Saṁsāracakkaṁ	218
Saṁhato	415
Sa-uppattikaṁ	334
Sa-ussāhaṁ	458
Sakakavaca-issariyā-nuppadānena	42
Sakaraṇīyo	46
Sakalanavaṅgasatthusāsana-pariyattidhare	45
Sakiñcano	213
Sake	450
Sakkā	120
Sakkāraṁ	137
Sakkāramado	303
Sakkhati	141
Sakkhasi	135
Sakyaputtassa	163
Sakyaputto	214
Saṅkapparāgo	355
Saṅkappo	355
Saṅkampi	108
Saṅkhaṁ	162
Saṅkhataṭṭho	197, 312
Saṅkhāraloko	241
Saṅkhārā	219
Saṅkhārānaṁ	219
Saṅkhārupekkhā	371

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Saṅkhārupekkhāsu	371
Saṅkhepavasena	374
Saṅkhepo	221
Saṅkhyāyapi	211
Saṅgīti	26
Sacittapariyodapanaṁ	443
Saccasaṁyuttañca	168
Sacchikātabbe	230
Sacchikā paññatti	298
Pañchaviṁ	450
Sañjhāppabhā	125
Saññāpetvā	54
Saññāpesi	139
Saññābhāvanānaṁ	300
Saññino	75
Saññībhavo	232
Saññīvādā	147
Saṇṭhahantaṁ	391
Saṇṭhaheyya	340
Saṇṭhānamado	305
Satapuññajalakkhaṇadharassa	310
Sati	189
Satisīsena	379
Sattadivasena	139
Sattamaṁ	260
Sattaloko	241
Sattavaṇijjā	423
Sattavassāni	119
Sattāhaparinibbuto	29
Satte	293

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Satto	342
Satthavaṇijjā	423
Satthādānaṁ	309
Satthā devamanussānaṁ	320
Satthupakkosanaṁ	382
Satthusāsanaṁ	138
Satthe	293
Sattho	292
Sadā	390
Sadevakaṁ	323
Saddanayena	300
Saddhammavaṁsakovido	149
Saddhammavimukhaṁ	413
Saddhammasaṁvaṇṇanakovidehi	18
Saddhammā	235
Saddhā	163
Saddhājananato	412
Saddhādīhi	385
Saddhāpaṭilābhena	334
Saddhāpariggahitaṁ	385
Saddhāhatthena	218
Sanighaṇḍukeṭubhā	121
Sanidānaṁ	334
Santaṁ	455
Santappetvā	168
Santā	368
Santāpaṭṭho	312
Santāpo	197
Santiṭṭhanā	371
Santindriyaṁ	128

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Santuṭṭhā	449
Sandassetvā	151
Sandhāvissaṁ	65
Sannipatitā	59
Sannirumbhitvā	293
Sannivāsena	130
Sannisajjaṭṭhānaṁ	57
Saputtadāraṁ	459
Sappiṁ	136
Sabbakiccasādhakaṁ	383
Sabbaṅgapaccaṅgasirī	312
Sabbaññutaññāṇaṁ	351
Sabbaññutāya buddho	296
Sabbatāḷāvacare	170
Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassāni	310
Sabbadassāvitāya	296
Sabbadhammānaṁ	229, 232
Sabbanagarehi	133
Sabbaparittaguṇo	451
Sabbapariyāyesu	341
Sabbapāpassa	443
Sabbamadhūhi	436
Sabbasamussayehi	407
Sabbākārato	224
Sabbākāraparipūrā	312
Sabyañjanaṁ	330, 332, 335
Sabyañjanato	412
Sabhāyaṁ	137

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sabhāvaparicchinnattā	73
Samaṁ	369
Samaṇamuṇḍikāputto	197
Samatikkamma	183
Samathavipassanā	453
Samathavipassanāsukhāva-hanato	325
Samadhikāni	153
Samanake	240
Samantato	153
Samantapāsādikāya	459
Samantabhaddakattā	324
Samantā yojanaṁ	184
Samayaṁ	142
Samayappavādako	197
Samayena	153
Samayo	196, 198
Samavāye	196
Samavāyo	200
Samasamaṭṭhapanena	41
Samassāsetuṁ	55
Samādhi	13, 193
Samāno	123
Samāpajjatīti	363
Samāpajjanaṁ	381
Samāpajjanti	381
Samāpajjitvā	137
Samāpatti	347
Samāyojitaṁ	218

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samārakaṁ	323
Samāsayitvā	23
Samāhari	378
Samiñjanaṁ	129
Samitā	368
Samitāvī	240
Samucchedappahānaṁ	76
Samujjotayamāno	457
Samuṭṭhāpikā	231
Samuttejetvā	151, 458
Samudayato	239
Samuddatīre	185
Samuddasālavatthusmiṁ	185
Samussitadhajapaṭākaṁ	179
Samūhattho	199
Sampakampi	108
Sampajānāti	375
Sampaṭicchā	139
Sampaṭipādento	351
Sampatijāto	338
Sampatti	424
Sampadaṁ	405
Sampannaṁ	436
Sampanna-iriyāpathaṁ	128
Sampannattā	235
Samparāyikā	449
Samparāyiko	197
Sampavedhi	108
Sampassataṁ	460
Sampahaṁsetvā	458

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sampāpakaṁ	408
Sampāpako	452
Sampāpuṇiṁsu	115
Sampiṇḍanaṁ	369
Sampiṇḍitaṁ	57
Sampiyāyanalakkhaṇā	361
Samphappalāpo	346
Sambuddhavaranvayehi	19
Sambuddho	229
Sambodhi	452
Sambhāvanatthe	350
Sammattaniyāmena	451
Sammanni	60
Sammā	229, 237, 350
Sammāpaṭipattiyā	238
Sammāvāyāmasaṅkhāto	312
Sammāsambuddho	170, 229, 320
Sammāsambodhiṁ	64
Sammukhā	114
Sammodanīyaṁ	166
Sammoditaṁ	336
Sayanāsanaṁ	443
Saraṇaṁ	413, 415
Saraṇagamanaṁ	416
Saraṇagamanāni	415
Saraṇalakkhaṇā	375
Saraṇavaṇṇanato	422
Saranti	394
Sarasaraṁsijālaṁ	183

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sarasaraṁsijāla-vissajjanakena	178
Sarasalakkhaṇapaṭivedhena	408
Saritabbabhāvato	337
Sarīraṁ	128
Sarīradhātuyo	170
Sarūpena	195
Sallekhiyaṁ	18
Sallekho	18
Sassaghātaṁ	48
Sahatthā	168
Sahassāni	104
Sākkharappabhedā	121
Sāṭheyyaṁ	301
Sāṇasambhūto	113
Sāṇāni	36
Sāṇipākāraṁ	142
Sātalakkhaṇaṁ	361
Sātthaṁ	326, 332
Sātthato	412
Sādhāraṇaparibhogena	36
Sādhāraṇavacanena	356
Sādhu	115
Sādhukīḷanaṁ	53
Sādhukīḷanadivasesu	53
Sānubhāvā	441
Sāmaṁ	229
Sāmisā	391
Sāraṇīyaṁ	337
Sāraddhakāyena	353

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sārapāmaṅgaṁ	162
Sārambho	302
Sāretā	131
Sāro	127
Sāroti	451
Sālaṁ	128
Sālavane	28
Sāli	283
Sālino	124
Sāvakapāramiñāṇaṁ	352
Sāvakayugāni	448
Sāvakā	393
Sāvajjo	421
Sāsanaṁ	16, 34
Sāsanassa	134
Sāsane	124
Sikkhākāmesu	189
Sikkhāpadapaññatti-yācanāpekkhaṁ	449
Sikkhāpadaññattihetuṁ	201
Sikkhāya	135
Sikkhitabbakadhammo	131
Siṅgīloṇakappo	111
Sitaṁ katvā	294
Sippamado	305
Siriyā	57
Sirīsena	260
Sīmaṁ	140
Sīlaṁ	13
Sīlakūṭamhi	155

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sīlakkhandhādipāripūriṁ	84
Sīlaṅgāni	133
Sīlaguṇenapi	288
Sīlapathaviyaṁ	218
Sīlamado	304
Sīlādipañcadhammakkhandha-yuttato	335
Sīhapañjare	127, 128
Sīhaḷadīpakena	19
Sīhaḷo	19
Sīhokkantavasena	394
Sukarā	427
Sukkhavipassakā	45
Sukhaṁ	193, 361
Sukhaṁ somanassassa	379
Sukhapāramippatte	376
Sukhasamphassāni	87
Sukhasayitabhāvaṁ	168
Sukhādighātena	379
Sukhābhisaṅgena	376
Sukhāvahaṁ	335
Sukhumattā	375
Sukhumā	378
Sukhokkanto	377
Sugatigate	401
Sugato	237, 238, 320
Sucaritakammanibbattaṁ	396
Suññatavimokkho	313
Suṇantassa	294
Suṇanto	167
Sutamado	304

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Suttantaṁ	167
Suttantikānaṁ	24
Suttasabhāgaṁ	71
Sutvā	168
Sudassanakūṭaṁ	255
Sudhammā	269
Suniggahitaṁ	192
Sundaraṁ	335
Supaṇṇarūpena	184
Subhāvitattano	298
Subhāvitattā	384
Subhena māṇavena	55
Sumanapupphapaṭaṁ	124
Sumuttā	32
Sumedho	240
Suyyamānasukhato	337, 412
Surasaṁ	436
Suvaṇṇarasapiñjarāhi	457
Suvaṇṇasaṅkha-likabandhanaṁ	124
Suvaṇṇe	401
Suviññāpaye	251
Susaṇṭhitassa	16
Susassakāle	426
Susunāgaputto	112
Sūcanato	69
Sūrabhāvo	353
Sūriyappabhāvibhavā	379
Sūriyamaṇḍalaṁ	260
Sūriyo	264, 282
Sekkho	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Seṭṭhaṁ	436
Seṭṭhehi	334
Seṭṭho	339, 353
Setā	161
Senaṅgesu	364
Senāsammuti	364
Sevanā	414
Soke	411
Socittha	32
Soṇuttarā	153
Sotaṁ	451
Sotāvadhānaṁ	193
Sodhāpetvā	184
Sobhanaṁ	237
Somanassamayañāṇena	66
Soreyyādīni	459
Sositā	368
Soḷasaparivārā	67
Soḷasavassuddesiko	120
Svākāre	251
[Ha]	
Haṭṭhapahaṭṭho	115
Hatattā	216
Hatantarāyo	15
Hatthapuñchanaṁ	162
Hatthā	351
Hatthināgena	139
Hatthe	82, 130
Hadayaṅgamato	412

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]	
Hayamuttā	162
Harati	204
Haricandanaṁ	162
Harituṁ	122
Harītakaṁ	162
Hāse	411
Hi	26, 292
Hiṅkārehi	179
Hitvā	23
Himavalāhakagabbhaṁ	178
Himavā	254

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]	
Hīḷite	401
Heṭṭhāmukhajātaṁ	412
Hetu-attho	313
Hetudāharaṇayuttato	334
Hetuphale	78
Hetusampadaṁ	128
Hetū	78
Hessati	24
Homi	134
Homa	32